

میرزا به شیده و شو شوه را

منتدى إقرأ الشافعي

للكتب (شعري - عربي - فارسي)

www.iqra.ahlamontada.com

میردوی نه فشار

وه رگیز

سه لاله دین ناشتی

مکتوب (س)

میرزا پەشید ئەدیو ششوعەرا

میژووی ئە فشار

وەرگیر: سەلاحەددین ئاشتی

سکە زین

سڵیمانی ٢٠٠٨

نـ ۹۸۴ ټه بيو شتو عمرا . ميرزا رشيد

ميژووی ته فشار . ناستی . ميرزا رشيد ته ديوشنو عمرا . وەرگير
سه لاهه ددين ناشتی . سلیماني بنکي ژبن . ۲۰۰۸ .
۹۳ ۶۰۹ ۲۵۰۱۷۰۵ (سم) . زنجیره
۱- کوردستان- میژوو . ۲- ناویشان
۳- زنجیره ۹۳-۱ ناشتی . سه لاهه ددين (وهرگير)
کتبخانه کشتی سلیماني زامباری سرمتابی یولین و بهرستی نامه کرموه

سهرپرستی له چاپدراوه کانی بنک: سديق سالج

- زنجیره: ۹۳
- ناوی کتیب: میژووی ته فشار
- نووسه: ميرزا رشيد ته ديوشنو عمرا
- وهرگير: سه لاهه ددين ناشتی
- تاب و مؤنثا: په روین پیره بابی- چاپی پیردمیرد- ۲۲۲۱۷۱۵-۴۴۲
- خعت و رووبه رگ: نه حمده سه عید
- بهرگه ژمیر: ۱۰۰۰
- نرخ: ۹۰۰۰ دینار
- ژماره ی سپاردن: ۱۲۰۳ ی سالی ۲۰۰۸
- شوی چاپ: سلیماني . چاپخانه ی شقان

له م سهرچاومیه و وهرگير دراوه تاریخ اضاار . میرزا رشيد ادیب الشعراء به کوشش محمود رامیان
و برویو شهریار اضاار . چاپخانه ی شفق نوریز . ۱۳۲۵ - ۱۳۴۶ شمسی

همه مو مافیک پاریزتووه بهی مؤله تیکی پیشووهخت . به هیچ شیوه یهک ری ناستی نه کتیبه یا
به شیکي دمر بکرتووه . یان له چورچیره زانیاری به نه مستهیناندا هه لگیری یا بگویریتووه

له بلاکراوه کانی

ټنگه ی ژبن

یو بورژانده ی کلمپووری به لکه نامه یی و پوژنامه نوی کوردی
هری کوردستان سلیماني . نندازانان . کرمکی ۱۰۵ . کولانی ۵ . خانوی ۲۳ . سنووی پوژست ۱۴
نورمان: ۳۳۰۱۶۲ ناسیا ۷۷۰۱۵۰۵۸۶۴ یا ۷۷۰۱۶۴۴۲۳۳ . سانا ۱۱۲۸۳۰۹

E. Mail: bnkaizhin@yahoo.com

پیرست

- ۱۷ ..... سردمدق
- ۲۱ ..... پینشەکی
- ۲۵ ..... ماکەى ناوى ورمى
- ۲۸ ..... بىنەچەكەى خىتلى ئەفشار
- ..... كورنەباسىك سەبارەت بە چۇنيەتى حكومت و ناوى حاكمانى ورمى بەر لى
- ۳۰ ..... چوونى ئەفشاران
- ۳۳ ..... باسى حكومتى يادگار سولتانى ئوسالوو
- ۳۴ ..... خىتلى ئەفشار لە سردمدى فەرمانى موايەتى شاعەبباسى گەورەدا
- ۳۶ ..... باسى شەرى قاسم سولتانى ئەفشار لەگەل ئەحمەدپاشاى حوكمرانى بەغدا ..
- ۳۹ ..... حكومتى ئەمىر بەگ لە ورمى و دانانى قەلاى ناوبەدەرەمەدى نىم
- ۴۶ ..... شەرى نىم و چارەنۇوسى ئەمىرخان
- ۵۲ ..... حكومتى قەبىبان خان و شەرى بووبارەدى نىم
- ..... كەمتەرخەمى قاسم سولتانى ئەفشارى ئىمىنلوو و غەزىنى شاعەبباس بۇ
- ۵۵ ..... ماودىەك لە ئەفشاران
- ..... باسى بەسەرھاتى گەمارۆى بەغدا نازايەتى مېن وئەى كەتبالى خانى كوپى
- ۶۱ ..... قاسمخان و خۇشەويست بوونەدى خىتلى ئەفشار
- ۶۴ ..... ئرانى مەلبەندى ورمى بە ئەفشاران
- ..... شەرى قەرمسۇو سەقامگىر بوونى كەتبالى خان لە ورمى و دابەشىنى زەوىوزار

- ٦٦ ..... له نۆۋەتتە مالەكاندا ..
- ٦٨ ..... شەھرى ئەنھەر .....
- ٧١ ..... شەھرى سىنچارەى دېمىم و ئازادەى تەمرخان .....
- ..... ھەلگىرىسانەۋەى شەھرى نۆۋان ئىزان و غوسمانى و راسپىردىرانى كەلتالىخانى
- ٧٥ ..... ئەفشار بۇ بەرەنگارى .....
- ٧٨ ..... ھكۈمەتى گەنجالىخان و شەھرى دووبارە لەگەل ئازادەگىران .....
- ٨٠ ..... ھكۈمەتى مەھمەدغىساخان .....
- ..... گەنجالىخانى بوموم و سازىۋونى دووبەرەكى نۆۋان تىرە و تايغەكانى ئەفشار
- ٨١ ..... و ھكۈمەتى سىلەبىۋورخان .....
- ٨٢ ..... نىمام و پىردىخان و لەزلىخانى ئەفشارى ئىمانلوو .....
- ..... باسى ھكۈمەتى سوبحان و پىردىخان، دەرەوشانەۋەى خۇدادادبەگ و شەھرى
- ٨٣ ..... ئاۋەگەرم .....
- ٨٧ ..... ھكۈمەتى خۇدادادخان و روۋادەكانى سەردەمى دەسەلاتى .....
- ٨٨ ..... شەھرى ھۆزى بلباس و خۇكۇتى خۇدادادخان .....
- ٩١ ..... ھكۈمەتى مەھمەدقاسمخان .....
- ٩٣ ..... لەشكركىشانى يۇسۇپباشا بۇ سەر ورمى و كۈشتى مەھمەدقاسمخان .....
- ٩٧ ..... دەرەوشانەۋەى قارەمانى نىشتىمان ئادرقولى بەگى ئەفشار .....
- ٩٨ ..... جۈۋنى ئادرقولى بەگ بۇ ئازەربايجان .....
- ١٠٠ ..... شەھرى چوارجارەى دېمىم و چارەنۋوسى يۇسۇپباشا .....
- ..... ھىزىنى غەلىپاشا بۇ سەر ورمى گەمارۇدىرانى پەرەمۇخان و شەھرى جىنى
- ١٠٢ ..... شانازى قەرەسندووق .....
- ١٠٥ ..... عاشورخان .....
- ..... ئەسپاردىنى ھكۈمەتى ورمى بە مەھمەدغىساخانى قاسىلوو: داۋاكرانى

۱۰۶	عاشورخان: شهرى سابلاغ و ليخراڻى محهمه دعيساخان .....
۱۱۰	راونانى سامميرزاي ساخته جى .....
	كوڤر كراڻى محهمه دكريم خانى ئه فشارى حوكمدارى ورمىن و مونمين خانى
۱۱۴	حاكمى ساين قهلا .....
۱۱۶	فتهح عهلى خانى ئه رمشلوو .....
۱۱۷	مه دى خانى ئه فشارى قاسملوو .....
	شهرى ئه ميرئەسلان خان له گهلا مه دى خانى حاكمى ورمىن و گه مارودانى و
۱۱۹	ناشتيوونه وى مه دى خان و فتهح عهلى خان .....
	شهرى برايم خانى برازاي نادر له گهلا ئه ميرئەسلان خان و بزوتنى به پرتاوى
	مه دى خانى حاكمى ورمىن بۆ يارمه تيدانى برايم خان و پال دانسه وى له سهر
۱۲۶	تهختى دهمسه لاتی نازهر بایجان .....
۱۲۸	كوژرانی مه دى خان و برانه وى دهمسه لاتی .....
۱۳۱	نهقى ئه فشار .....
۱۳۶	شهرى نهقى خان له گهلا نازادخانى ئه فغان و کوتايى دهمسه لاتی .....
	حكومهتى نازادخان و كۆمه لىك رووداوى سه يروسه مه ره و پر كاره ساتى كه
۱۳۹	لهم سهرده مه دا قهومان .....
۱۴۱	هیرشی نازادخان بۆ سهر ئیرموان و تیکشكانى .....
۱۴۲	راپهرینی تهوریز و شهرى نازادخانى ئه فغان له گهلا خهلكى ئهم شاره .....
۱۴۵	شهرى نازادخان له گهلا كهریم خانى زهند و ئه و رووداوانه ی كه قهومان .....
۱۴۹	شهرى جوارجاره ی نازادخان له گهلا كهریم خانى زهند .....
۱۵۱	شهرى پینج جاره ی نازادخان و كهریم خان له فارس .....
	شهرى شمش جاره ی نازادخان و فتهح عهلى خانى ئه فشار له گهلا كهریم خانى
۱۵۳	زهند .....

- ١٥٩ ..... چارەنووسی محەممەد مەوساخانی بەگەر بەگی ئەفشەر
- ١٦١ ..... شەری محەممەد حەسەن خان لەگەڵ کەریم خان
- ١٦٥ ..... [چوونەوێ] فەتح عەلی خانی ئەفشەری ئەرمشلوو بۆ ئازەربایجان ..
- ١٦٨ ..... شەری فەتح عەلی خانی ئەفشەر لەگەڵ ئازادخان
- ١٧١ ..... شەری فەتح عەلی خان لەگەڵ پەناخانی جەوانشیر
- ١٧٣ ..... چوونی کەریم خانی زەند بەرمو ئازەربایجان
- ١٧٦ ..... گەڕانەوێ کەریم خان بۆ ئازەربایجان
- ..... گەمارۆدرانی ورمی و خۆی بە دەستەوێدانی فەتح عەلی خان دواى تێپەڕینی
- ١٨١ ..... ئۆمانگ بە سەر ئابلقەدرانی شارا
- ١٨٩ ..... دوایین شەری فەتح عەلی خانی ئەرمشلوو
- ١٩٠ ..... داکوژانی چارەنووسی فەتح عەلی خانی سەردار
- ..... سەرەیزوێ هۆزی بێلباس لە ورمی و شالای رۆستەم خان بۆ
- ١٩٣ ..... بەرهنگار بۆنەوێدان
- ١٩٧ ..... بڕانەوێ چارەنووسی رۆستەم خان
- ..... راسپێردانی میرزا جەعفەر بە مەبەستی چوونە شیراز و گەیاندنی راسپاردەى
- ٢٠٢ ..... مۆئەین خان بە دەمراستی مسکینان سەبارەت بە حاکمی ورمی
- ٢٠٤ ..... رەزاقوێ خانی بەگەر بەگ و رووداوێکانی سەردەمی دەسلاتی
- ٢٠٥ ..... شەری رەزاقوێ خان لەگەڵ سەرەیزوێان و ئەمانی
- ٢٠٨ ..... نیمەم قوێ خانی بەگەر بەگ ..
- ..... کۆچی بواپی کەریم خانی زەند و کوژرانی جانگیرخان و رەشیدخانی کورانی
- ٢١٤ ..... فەتح عەلی خانی ئەرمشلوو
- ..... کوژرانی حاجی عەلى محەممەدى حاکمی مەراغە و یەکتەرگرتنەوێ لەگەڵ
- ٢١٧ ..... رووداوێکانی ورمی

- بوولهرزى به ناوبانگى ته ورئيز و هاوار بردنى نهجهف قولى خانى به گلهر بهگ بؤ
 ئيمام قولى خانى حاكمى ورمى به مه بهستى بهر بهر چدانه وى خيلاى شاسه يواز
 ۲۲۳ ..... و شوقاى .....
- شهرى ئيمام قولى خان له گهل قهرهنى ناغا ۲۲۷
- شهرى زدى خانى زهند له گهل نه مانوللا خانى والى سته و هانا بردنى ناويراو
 بؤ ئيمام قولى خانى به گلهر بهگ ۲۳۰
- هيزشى خيلى جهوانشيزى قهرهباغ بؤ سهر خوى و سهلماس و هاوار بردنى
 نهحمه دخانى دونبولى حاكمى خوى بؤ ئيمام قولى خانى به گلهر بهگ ۲۳۳
- پهيمان شكاندى نهجهف قولى خانى حاكمى ته ورئيز و جوونى ئيمام قولى خان بؤ
 گرئنى شاركه و ليدانى حوكرمان ۲۳۷
- جوونى ئيمام قولى خانى سهردار بؤ شهر له گهل عهلى مرادخانى زهند و
 گه رانه و پهيكى كاتى بؤ ورمى ۲۴۱
- جوونيه وى ئيمام قولى خان بؤ شهر له گهل عهلى مرادخانى زهند و برانه وى
 چاره نووسى ۲۴۳
- روودا و دهكانى پاش نه مانى ئيمام قولى خان و دولانانى نه مير نه سلان خان و
 رى خوش كردن بؤ حكومهتى محهممه دقولى خانى كورى رمزا قولى خان ۲۵۲
- محهممه دقولى خانى به گلهر بهگ ۲۵۵
- كؤچى دوايى عهلى مرادخانى زهند كويى زانه وى دهسلات بؤ جهغه رخان
 سهره لدانى خيلى ههكارى و راسپيزدانى برايم خان بؤ داکووژاندىنى شم
 ئاژا و ديه و دهركه و تنى ناغامحه محهممه دخانى قاجار ۲۵۸
- شهرى محهممه دقولى خان له گهل سادق خانى شوقاى به سهر كردايهتى برايم خان ۲۶۱
- شهرى محهممه دقولى خان له گهل نهحمه دخانى موقه بدم ۲۶۳
- تيچاندى نهحمه دخانى دونبولى بؤ برايم خانى نه فشار و كويى كردنى شهو

- ۲۶۵ ..... سه‌کرده نازایه به دست محممه‌دقولی‌خانی به‌گه‌ریه‌گ
- ۲۶۸ ..... کوژرانی کاره‌ساتباری نه‌حممه‌دخانی دونیولی
- دژایه‌تی قهره‌نی‌ناغای [مامه‌ش] له‌گه‌ل بوداق‌خانی موکری حاکمی سابلاغ و
- ۲۷۱ ..... بزووتنی محممه‌دقولی‌خان به‌مه‌به‌ستی جیزاندنی
- دژایه‌تی حوسین‌قولی‌خانی دونیولی له‌گه‌ل دانی پیتاک و هینرسی
- ۲۷۳ ..... محممه‌دقولی‌خان بۆ سه‌ر خوی
- ۲۷۷ ..... کوژیرکرائی بوداق‌خانی حاکمی سابلاغ به‌ده‌ستووری محممه‌دقولی‌خان
- شه‌ر له‌گه‌ل عیلى هه‌رکی، تیجاندنی نه‌فراسیاب‌سولتان بۆ میرزا نه‌بولحه‌سه‌نی
- ۲۷۹ ..... وه‌کیلی ورمین و عه‌سکه‌رخانی برای
- تیکه‌له‌چوونی بونبولیبه‌کان و عه‌سکه‌رخان له‌گه‌ل محممه‌دقولی‌خان به‌
- ۲۸۳ ..... مه‌به‌ستی بزگار کردنی میرزا نه‌بولحه‌سه‌نی وه‌کیل
- کسوژرانی کاره‌ساتباری میرزا نه‌بولحه‌سه‌نی وه‌کیل به‌فرمانی
- محممه‌دقولی‌خانی په‌یمان‌شکین له‌سه‌ر داوای خودادادخان و به‌فیتی
- ۲۹۰ ..... نه‌فراسیاب‌سولتان
- شه‌ری دووباره‌ی جه‌عه‌ره‌قولی‌خانی دونیولی و نه‌سه‌که‌رخانی عه‌بدولعه‌لیکی
- ۲۹۲ ..... نه‌فشار له‌گه‌ل محممه‌دقولی‌خان
- برانه‌وه‌ی چاره‌نووسی خودادادبه‌گی به‌گه‌ریه‌گی [کورد] به‌ده‌ست سابق‌خانی
- ۲۹۵ ..... شوقاقی و پته‌کردنی دۆستایه‌تی له‌گه‌ل محممه‌دقولی‌خان
- چوونی ناغامحه‌مه‌دخانی قاجار بۆ ناوچه و مه‌لبنده‌کانی نازه‌ربایجان و نه‌و
- ۲۹۸ ..... نالوگۆره‌ بئه‌ردتیپانه‌ی که له‌ره‌وتی میژوودا به‌دی هاتن
- قاسم‌خانی کوپی ده‌زاقولی‌خان و رووداوه‌کانی سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی و
- ۳۰۲ ..... پێوده‌بوونی محممه‌دقولی‌خان
- ۳۰۶ ..... لادرائی قاسم‌خان و حکومه‌تی دووباره‌ی محممه‌دقولی‌خان

- داکووژانی چرای چاره‌نووسی لوتف‌علی‌خانی زهند و زال‌بوونی
 ۳۱۱ ناغام‌محمدخانی قاجار به سر تیگرای کاروباری گشتی و سیاسی ولاتا . . .
- زولم و زۆره‌ملی محمد‌مهدوقلی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ له ورمی و هاوار برینی
 ۳۱۵ خه‌لک بۆ لای شا . . . . .
- فرمان‌ده‌وایه‌تی فه‌تخ‌علی‌شای قاجار و نه‌و پرو‌داوانه‌ی که له ورمی و
 ۳۲۳ نازده‌بیجان قه‌ومان . . . . .
- چوونی فه‌تخ‌علی‌شای قاجار بۆ ورمی و گیران و به‌پێ‌کرانی محمد‌مهدوقلی‌خان
 ۳۳۴ بۆ مازنده‌ران . . . . .
- گه‌شه‌ی کاروباری حکومه‌ت به‌ دمستی حوسین‌قو‌لی‌خان . شهر له‌گه‌ل هۆز و
 عمشیره‌ته‌کانی سه‌رسنووران چوونی عه‌سکه‌رخان بۆ تاران و کووژانه‌وه‌ی
 ۳۳۸ چرای چاره‌نووسی محمد‌مهدوقلی‌خان . . . . .
- پاسپێ‌ردانی برایم‌خه‌لیل‌خانی قاجار بۆ سه‌رکوتی سه‌ره‌لدانی
 ۳۴۱ جه‌عفر‌قو‌لی‌خانی دونه‌ولی و به‌ ده‌نگه‌وه‌چوونی حاکمانی ورمی و مه‌راغه . . . . .
- چه‌ند پرو‌داوینکی گرینگی میژوویی که له‌گه‌ل په‌وتی دیرۆکی ورمی و
 ۳۴۳ چاره‌نووسی مه‌زنه‌بیاوانی میژوویی ئه‌م مه‌ل‌به‌نده‌یه‌کتر ده‌گر نه‌وه . . . . .
- سه‌ره‌لدانی عه‌شیره‌ته‌کان دای و نه‌بوونی حوسین‌قو‌لی‌خان له‌ به‌رچاوان
 ۳۴۵ لا‌بران و دا‌ندانه‌وه‌ی و شهر له‌گه‌ل عیلاتی سه‌ربزیو . . . . .
- شه‌ری حوسین‌قو‌لی‌خان و نه‌حه‌مدخانی موقه‌دده‌ی به‌گه‌ربه‌گی مه‌راغه
 ۳۴۹ له‌گه‌ل عیلاتی سه‌ربزیو . . . . .
- گه‌رانه‌وه‌ی عه‌سکه‌رخان بۆ ورمی و کرانی به‌ سه‌ره‌یزی شه‌رکه‌رانی شه‌نار به
 ۳۵۵ مه‌به‌ستی به‌ریه‌ره‌کانی له‌گه‌ل سپای رووس . . . . .
- بزووتنی فه‌تخ‌علی‌شا به‌ره‌و قو‌رخ‌بلاغی ئی‌ره‌وان و بانگ‌کرانی حوسین
 ۳۵۷ قو‌لی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ به‌ مه‌به‌ستی به‌نداره‌بوون له‌ هرووژمه‌که‌دا . . . . .

- ۳۶۲ غەزرىنى پاشا لە مەحمۇدخاننى كۆرى مۇئىنخان .....
- نۆزىدرانى غەسكەرخان بۇ شەھەر لەگەل تىسىتسىيانۇف و يارمەتىدەنى
- ۳۶۴ ھەسەن قولى خانى خاكىمى بادكوبە .....
- نۆزىدرانى ھوسىن قولى خانى بەگكەربەگى ورمى بۇ يارمەتىدەنى سەمىلخاننى
- ۳۶۷ قاجار بە مەھەستى رىكەبىك كەردى كاروبارى گەنجە و تەقىس .....
- ۳۷۰ شەھەر لەگەل گۇداوچى سەردارى رووس .....
- باسى راسپىزدرانى غەسكەرخان بۇ رىن گەرتەن لە چوونى ئەو سىيايەكى كە
- ۳۷۴ ئازووخە و جەھەنەنى رووسى دەبىرە بۇ گۇداوچى .....
- گىرانى مەھمەدخان و رەنجانى غەسكەرخان و دووبەردەكايەتنى نىوانيان لەگەل
- ۳۷۷ بەگكەربەگ .....
- ۳۸۰ نۆزىدرانى غەسكەرخان وەكوو پالتويز بۇ فەرانسە .....
- ۳۸۲ سەرھەتدەنى خىلاتى سەرسەنور و سكالەي خەلەك لای جىنشىنىمىر .....
- گەرانەھەدى غەسكەرخان لە پارىسەھە و تەكەي ئازادكەردى ژمارەبەك لە كوران و
- ۳۸۴ كچانى بەگكەربەگانى پىنشوو .....
- پەلامارى تۇرىمۇسۇفى سەردارى رووس و سەركەوتنى شەركەرانى ئەفشارى
- ۳۸۶ ورمى .....
- ۳۸۸ شەھرى لەنكەران و ئەسلاندووز .....
- ۳۹۱ شەھرى دىلژاكىنى لەنكەران .....
- نۆزىدرانى غەسكەرخان بۇ دەمەكتى خىلى شىروان و كووزاندەھەدى شاگرى
- ۳۹۳ ئازادەي لاجان و دووبەردەكايەتنى لەگەل ئەھمەدخاننى موقەددەم .....
- ۳۹۷ چوونى جىنشىنىمىر بۇ خۇي و ورمى .....
- ۳۹۹ شەھرى ھەيدەرى و نىعمەتنى لە ورمى كە شازادەي زۇر توورە و چراغىن كەرد ..
- شەھرى قەلەي رەواندۇر ناسراو بە سىدەك لە سالى ۱۲۳۱ى كۆچى : ۱۸۱۵ -

- ۱۸۱۶ ی زاینی دا ۴۰۱
- راسپیز برانی عسکەر خان بۇ میوانداری کردنی بالتویزی پروسیا ۴۰۴
- رهنجانی ئەفشاران لـەبەر هەلس و کەوتی ئالەبـاری مەحمودخان
قاسملوو و هاوار بردنیان بۇ لای جینشینی میر و لایرین و تەمـی کردنی یەک لە
دوای یەکی چەند کەس لە ژمیریان ۴۰۵
- بۆیەتی سەمیل ئاغای بشکوفتی سەرخیلی شکاک لە گەل دەرلەت و کوژرانی بە
دەست عەبدوسسەمەدخان ۴۱۰
- شەر لە گەل عینلاتی سەریزیو لە ناوچە ی لاجان ۴۱۴
- شەر و بێکدادان و گیرانی مستەفا ئاغای هەکاری حوکمرانی ئالباغ لە سالی
۱۲۳۵ ی کۆچی دا ۴۱۶
- هەلبۆیرانی حوسین قوڵی خانی بەگەر بەگ بە مەزنەوزیر و کۆچی بوایی
لە ناگاوی لە سالی ۱۲۳۶ ی کۆچی دا ۴۱۸
- گوپزانهووی دەسلەت بۇ نەجەف قوڵی خانی کوپی حوسین قوڵی خان و
بووداوەکانی سەردەمی حکوومەتەکی ۴۲۴
- شەری قەلای مووش ۴۲۷
- شەری ئێران و عوسمانی لە تۆپراق قەلا و شکانی سەختی عوسمانییەکان ۴۳۱
- شیوانی کاروباری حکوومەتی نەجەف قوڵی خانی بەگەر بەگ و
نیزدانی میرزا محەممەد تەقی قەوامدەدەلە ئاشتیانی بۆ پێداچوونەووی
بەشی دارایی و مردنی مەحمودخان ۴۳۵
- گەرانهووی نەجەف قوڵی خان و بەخشرانی شانازی حکوومەتی ورمی بە شازادە
مەلیک قاسم میرزا و مانەووی خانی ئەفشار لە پەلی بەگەر بەگایەتی دا ۴۳۷
- شەو رووداوانە ی کە لە مەودای سالانی ۱۲۴۰ - ۱۲۴۱ ی کۆچی / ۱۸۲۴ - ۱۸۲۵ ی
زاینی دا قومان ۴۳۹

- گيراني قەلای گەنجە و کوژرانی ئەمیرخانی سەردار . ٤٤٢
- شەری نووبارەى جێنشینی میر لە گەڵ ھێزەکانى مەدەبووف و ئاکامى ٤٤٤
- تێکەڵچوونەکە و دەوری ئەفشارانی ورمى .....
- چوونی جێنشینی میر بۆ ورمى: گۆرانی ئەرک و راسپاردەى شارزادە ٤٤٨
- مەلیک قاسم میرزا و داگیرسانی وتووێژى ناشتى لە نێوان نوێنەرانی ئێران و ٤٤٨
- رووسیادا .....
- ئەو رووداوانەى کە لە خولى نووهمى حوکمرانیى نەجەف قولى خانى ٤٥٢
- بەگەر بە گدا قەومان .....
- ھەلبژێردرانی برايم خانى سەردار بۆ حوکمرانیى ورمى و تەنێنەوێ ٤٥٥
- نەخوشیى تاعوون .....
- مەرگی لە ئاكاوى لوتفەلى خانى سەرتیپی ئەفشار بە ھۆى رووداویکی کە ٤٥٦
- قەوما
- شاژاوە و قاتى و قەرى ورمى لە ساتى ١٢٤٨ى کۆچى / ١٨٣٢ - ١٨٣٣ى زایینىدا .. ٤٥٨
- لایرانی برايم خانى سەردار و ئێردرانی جانگیرمیرزا بۆ سەرۆکایەتى ٤٦١
- ئەفشاران لە ورمى .....
- کۆچى دوایی عەسکەر خانى سەردارى ئاودارى ئەفشارى ورمى .....
- رووداوەکانى ساتى ١٢٤٩ى کۆچى لە سەردەمى حوکماتى جانگیرمیرزا و ٤٦٦
- کۆچى دوایی عەباس میرزا و کاردانەوێ لە سەر بارووبۆخى ورمى .....
- ئەو رووداوانەى کە لە سایەى زەمىروزمەنگى جانگیرمیرزاوە لە ورمى قەومان .. ٤٦٩
- چوونی جانگیرخان بۆ تاران و بردنى دیارى لە لایەن نەجەف قولى خانەوێ بۆ ٤٧٢
- محەممەدشای قاجار .....
- گەڕانەوێ دمسەلات بۆ شارزادە مەلیک قاسم میرزا و ئەو رووداوانەى کە لەو ٤٧٤
- چاخەدا قەومان .....

- ئەو رووداوانەى كە بۆونە ھۆى لەسەر كار لادراڻەو ەى شازادە مەلىك قاسم مېرزا.
- خەلات بەخشىڻەو ەى يە حياخان و شەركردنى لەگەل عىلاتى سەرىزىو و
- رووخاندنى قەلاكانى كانى مېش و بەردەرەش ٤٨١
- كۆچى دوايى محەممەدشا: تاج لە سەرنانى ناسرەددىنشا: باربووكرانەو ەى
- ھوكماتى ورمى بە نەجەف قولى خانى بەگەربەگ بۆ جارى چوارەم و
- پېتھەلاجوونى پەلى مەلىك قاسم مېرزا بۆ فەرمانفەرمايەتى نازەربايجان ٤٨٣
- ئەو رووداوانەى كە لە خولى تازەى ھوكماتى نەجەف قولى خانى بەگەربەگدا
- لە ورمى قەومان ٤٨٥
- پېتھەلاجوونى پايەى عەسكەر خانى كورى لوتفەلى خان بۆ پەلى سەرتىپايەتى
- لقى ھەوت و ھەشتى ورمى و ھىزىوونەو ەى سنوورەكان لەبەر ھەلسوورانى
- ئەم فەرماندەى ٤٨٨
- راگويزرانى ھكۆمەتى ورمى بۆ محەممەدەرەھىم مېرزاى زيانودەو لە كورى
- عەبباس مېرزا ٤٩٠
- راگويزرانى ھكۆمەتى ئەفشارى ورمى بۆ مستەفاقولى مېرزا ٤٩٢
- داندراڻى لىقى تازەى شەركەرانى ئەفشارى بە سەركردايەتى يۇسەف خانى براى
- عەسكەر خان: لىخرانى ئەمىركەبىر و مستەفاقولى مېرزا و كۆچى دوايى
- عەبدوسەمەنخان ٤٩٤
- رووداوەكانى سالى ١٢٦٩ى كۆچى و بلاو بوونەو ەى نەخۆشىى چاوقولكە لە
- ورس و پىكھاتنى لىقى لەشكرى لە لاوانى ناشورى و ئەرەمنى ٤٩٧
- راگويزرانى جەلەى ھكۆمەتى ورمى بۆ دەست ئەكبەر مېرزاى كورى
- قارەمان مېرزا كورى جىنشىنى مېر لە سالى ١٢٧٢ى كۆچى: ١٨٥٥-١٨٥٦ى
- زايىنىدا ٤٩٩
- بەربەرەكانى عەسكەر خان لەگەل سەرىزىوانى سنووران و گىرانى قەلە

- ٥٠٢ بهر دمسوور و پېښوازی علی نه قی خانى نه فشار له بالويزی ږووسيا .....
- شهری قه لای هیرات و ږووداوه کانی نه و سرده مه تا شوینیکي که به میژووی
٥٠٥ نه فشاری ورمینوه گاوکراون .
- چهند ههنگاوېک یو نوژن کردنه ووی ږووکان و بازارى ورمی و سازمېوونی
٥١٢ ږووبه رده کایه تی .....
٥١٥ دريژى شهرى هیرات و ټاکامی برانه ووی .....
٥١٨ راپه رینی میرسولتانى بنارى و شهیدېوونی عه سکه رخانى سهرتیپ .....
نیز درانى چه عفه رخانى سهرلک یو ږېکخستنى کاروبارى ناوچه ی مەرگه وەر و
قه لای بنار و ټاکوکی نیوان سنووردانى ئیران و عوسمانی له سهر ملکایه تی
٥٢٤ نه و قه لایه .....
نه و ږووداوه تی که سالی ١٢٧٤ ی کؤچی / ١٨٥٧ - ١٨٥٨ ی زایینی قه ومان و
٥٢٨ گه رانه ووی یوسف خانى سهرلق له سهره تاي سالی ١٢٧٥ دا .....
شهر له گهل تورکمانان و نه و دهوره گرینگه ی که سهرکرده کان و جهنگاوه رانى
٥٣٠ نه فشارى ورمی لم ټیکه له چوونه دا گېر ايان
گرده لولولى شهر و به زینی حېشمه توده وله و شهیر کرانى یوسف خانى
٥٤٠ سهرتیپ به چنگ تورکمانان .....
٥٤٢ یوسف خانى سهرتیپى نه فشارى ورمی له زیندانی تورکمانان دا .....
ده ی به لام با بزانی له ورمی چ راده برئ' کؤچی دوايى نه جف قولی خانى
٥٤٤ به گه ربه گ ..
٥٤٥ حوکمرانیتى نه سروللامیرزای کورى حاجى محممه دوه لی میرزا .....
درانى جله وى ده سولاتى ورمی به مه لیکه نه سوور میرزای کورى فتحه علی شای
٥٤٦ قساجار . . . . .
٥٤٨ نازادېوونی یوسف خانى سهرتیپى نه فشار له زیندانی تورکمانان . . . . .

- نارمزامه ندى هيزه كاني مه راغه له ناغاخاني ميرپينجي سهركردهيان و
 به خشراني نهم سهركردايه تيبه به يوسف خاني سهرتيب يه كم ۵۵۲
- لادراني مه ليك مه نسوورميرزا له سهركوكماتي ورمي و راگويزراني دمسيلات بؤ
 نهمحه دميرزا موعينوددهوله و كيشه كاني له گهل شو جاعوددهوله ۵۵۴
- شهري نيوان بلباس و قهرمه باغ و راسپيرداني شو جاعوددهوله بؤ جوونه
 لاجان ۵۵۸
- نيرداني ميرزا سادقي قايم مقام بؤ تهوريز و بينه لاجووني هه تا پلهي
 پيشكاري موزه فقه رمددين ميرزا: بانگ كراني شو جاعوددهوله بؤ تهوريز و
 راسپيرداني لقي حوت بؤ مانه وه له وي ۵۶۰
- هاتني ميخائيلي جيتشيني خونكاري رووسيا بؤ ئيران و راسپيرداني
 شو جاعوددهوله بؤ پيشوازي و به خيهره ناني ۵۶۲
- ئه سپيرداني كورسي دمسيلات مه له ندى سى كوچكه ي ورمي و خوي و
 سه لماس به يوسف خاني شو جاعوددهوله و هه ليزيرانه وي بووباره ي
 موعينوددهوله و كوو حوكمداري ورمي ۵۶۶
- ئهو رووداوانه ي كه له سه رده ي دمسيلات موعينوددهوله و له جه غزي
 په يوه ندييه كاني له گهل خه لكى ورمي قهومان ۵۶۸
- كوچي دوايي مه ليك مه نسوورميرزا و جؤنيه تي رووداوه كان ۵۷۶
- نيرداني خه لاتى تايبه تي خونكاري رووسيا بؤ يوسف خاني شو جاعوددهوله ۵۷۸
- ليزگه ي ناوي كه سان ۵۷۹
- ليزگه ي ناوي شونه كان ۵۹۳
- ليزگه ي ناوي نه توه و هؤز و خيل و خانه دانان ۶۰۵

سەردەق

بەداخەۋە زۇر كەم ھەلدەكەۋى ئەۋ كىتەپنەنى كە سەبارەت بە مېژۋى
ئىران و تووران نووسراون و كوردىشيان گىرتۇتەۋە، پارسەنگيان تىدا
پارىزرايى و بەرەنگارى و بەرخۇدان و بەرەركانىي مانەۋى ئەم گەلەيان بە
كەلەۋەكىشى و ملانە و ناۋاۋەگىرى نەقەبلەندىن. كەچى ھەر لە پروۋى ئەۋ
سەرچاۋانەۋە نەردەكەۋى ئەۋانەنى كە ھاتۋونە خاكى كوردستان تىنەفكرىون و
تىنەپۇھاتۋون و ھەرچى كىرەۋىيەنە بە ھەلال و زەلەلىيان زانىۋە و تەنانەت
تقۇۋىرەنەۋى كوردىيان بە ئەركى دىنى و شەرى پىرۋۇز دانائەۋە. ۋا دىارە
خەنەمەكانى ھەتا پىر لە سەر زىگى ھەلبەزىون، زىاتىيان تەنگەتاۋ كىرەۋە و
پىداپىدا لە پىدەشتانەۋە بەرەۋ بىنار و كۇساران چىۋەختەيان داۋە. پاشان بە
تىرادىۋى لىنى بوۋنە شاغا و كۆيخا و چۇنى دلىان پىيگەشاپىتەۋە ۋەلومەرجى
پىۋىست رەخسابى ئاۋاى لەگەل تىكەۋتۋون. لە ھەموو ئاشىك لىنى بوۋنە
بەرداش و بۇ خۋاردن و لىسەدانى ھەر بەرھەم و دەسكەۋت و داھاتىك سەرپىنكى
يەكەم بوۋن و لىرەدا «سەرگۈل بۇمىن، بەرماۋ بۇ تۇ» چاكى رەنگداۋەتەۋە. بەلام
دەپن لە بىرمان بى كە نوۋسەرەكان جارى ۋايە كەمتر ئەۋ دىۋى كاگل و
نىۋمۇۋكى نوۋسىنەكانى خۇيان ۋەبەرچاۋ گىرتۋەۋە پىتر بە ۋوۋكار و
پىدەھەلدانەۋە نوۋساۋن ھەتا لىكدانەۋەيەكى ورد و زانايانە ۋەيچ كامىشيان
سەلىان لە درۋەلبەستىن نەكرۇتەۋە. ھەلبەت نابى ئاستى خۇندەۋارى و
ورىايى قەلەمداران و چۇنەتە سەردەمى ۋيان و ئەركى سەر شانيان پەرۋىنى
لىگىرى.

میرزا ره شیدی نه فشاریش که ثم کتیبهی نووسیوه نه پتوانیوه له
بازنه به دهریازی. به لام سهره رای هه موو که مایه سییه کانی زۆر به روونی
مه به سستی گرینگی وای درکاندوون که به لگهی قورس و پته ون له سهر خاک و
سنووری به شیک له نیشتمانی کوردان. سهرخان و ژیرخانی گه لیک رووداوی
بروونه وه سهر به کتر که وهک گهنجی سهر به مؤر وان. هیچ به پنیوستی
نازانم لیره دا دمست بکهم به گپرانه وه یان. نه وه ندیم له سهره دوعای به خیری بۆ
بکهم و بلیم به شی خۆم له و جینوانه ی که دوایه تی و ده مگریته وه، گهرنی خۆی و
باب و بابیری شی نازا بئ.

وه کوو دیاره خوابه خشیوان مه محمود رامیان و به رویز شه هریار نه فشار
سالی ۱۹۶۷ ثم کتیبه یان چاپ کردوه که نه و دم سهد سالتیک به سهر
نووسرانی دوایین به شی دا تپه ریوه و لایان وایه له پر براوه ته وه و رهنگه نووسهر
دریژه ی دابئ، به لام وه چنگ نه وان نه که وتووه. ههرچۆنیک بووبئ نووسییه که ی
میرزا ره شید له و چاخه وه که خۆی شاره ی بۆ داناه وه و ده سستی کردوه به
گپرانه وه ی هه تا نه و شوینه ی که چاپ کراوه به رواهت گری و قورتیکی وای
وه به رنایا. نه نیا له و جتیانه هه سستی بپده کری که «رامیان» و «شه هریار نه فشار»
خۆیان پێیان لیناوه و گوتوو یانه چونکه له ره وگهی سهره کی لای داوه که
میژووی نه فشاره، لیبان هه لفر تاندووه. له پێش و تاری کتیبه که دا نووسیویانه:
«ئیمه و یستوو مانه که ره سه نایه تی ده که ته و او وه کوو خۆی بمینیتته وه، به لام
- هیندیک شوین ناچار بووین هه لپه رتییوین هه تا له کورتی برابیتته وه.
هه ولمان داوه رووداوه کانی میژووی به سهر کم و کووری دا نه که ون و
نه مانه پشستوه هه وداکان لیک دابرین...»

به لام به راستی هه تا رۆژایه کی که ده قی سهره کی وه ده رنه که وئ چۆنیه تی
بانگه شه ی نه وان روون نابیتته وه. بۆ نه وه ی سوکنا ییم به دموونی دا گه رابی
ماوه یه ک هه لسوورام، که چی هیچم دمست نه که وت. به بر وای من ویده چی له بهر

بەرژمەندی سەر دەم مەبەستی و اشیان دەرھاویشتییی که نه گەریتەوه سەر باری
درێژداری و به ههوانته یان دانایی

ئەو بەرێزانه لەو جێیە و کتێبە کە میرزا رەشید پراوەتەوه به
نووسینی تێبینییەک گوتوویانە بۆ ئەوێ که مەودای سالانی ۱۲۹۰ - ۱۲۹۹ی
کۆچی / ۱۸۷۳ - ۱۸۸۱ی زایینی به تاریکی نەمیتێتەوه و میژووی ئەفشارانی ورمی
به سەر به تالایی دا نه کەوی پاشکۆیه کێان رەگەل خستوو. ئهم دەسنووسە که
بەرهممی قەلەمی عەلی کوری گۆنه خانی ئەفشاره. له ژێر سەردیـری
«سەربزێوی شیخ عوبەیدیللا» دا خراوه تەرۆ.

پامیان و شەهریان ئەفشار نووسەری پاشکۆیان به بیایوکی رەمەکی و
کۆلەمیرزا داناوه و گوتوویانە نووسینە کە گەلێکی هەلە و بەلە ی رێزمانی و
رێنووسی تێدا بووه که هەموومان بۆ راست کربۆتەوه و پاشان له بێژینگمان
داوه و چۆن جوانه و تێگەیشتنی هاسانه ئاوامان به سەر هێناوه. وا دیاره ئەرکی
دووباره نووسینەوهی ئهم بەشه کەوتۆته سەر ئەستۆی پەرویز شەهریان
ئەفشار و هەک دەرکەوتوو بە راستی رەسەنایەتی دەقە کە نه پاراستوو و
چۆنی وێستوو یەتی و تێی گە یوه ئاوی نووسیوه تەوه و بەرگی بایەخی دیرۆکی
لەبەر دایوه.

سالی ۲۰۰۰ نووسەری بەرێز کاک محەممەد حەمە باقی ئهم پاشکۆ
ناپوختە ی به تەواوی کربۆته کوردی و له کتێبی «شۆرشێ شیخ عوبەیدوللای
نەهری (۱۸۸۰) له به لکه نامه کانی قاجاری دا» خستوو یە ته بەرچاوان. بە راستی
کاری راست یی که ئەو کاره چەوت و ناله باره ی له ئەستۆی دایـنـیـوم. بـیـشـتر
ئاماژم بیکرد که رەسەنایەتی دەقی پاشکۆ نەپاریزراوه و ئهم مەبەستە شـم
کاتێک بۆ روون بۆوه که توێژەر و نووسەری هیژا کاک ئەنۆەر سولتانی دەقیکی
دەسنووسی ئهم کتێبە ی له لەندەن دۆزیوه تەوه و ناریدوو یه بۆ برادرانی بنکە ی
ژین له سوله یمانی هەتا یه کتیک بیکاته کوردی. ئەوانیش داویانە به کاک

مهمه ده مه باقی و نهویش بۇ جاری دووم و مرگتړاوه، به لام نه مجار ه بیان ده قیگی ته او. ثم کتیبه سالی ۲۰۰۷ کوری ژانباری کورستان چاپی کردوه و وایره نوای چندرانی پته کانی که س پنی دانه چوته وه و وهک خیز و خول هه له ی ریڼووسی تیدایه. به باری ریژمانی و مرگتړانیښدا شه وند شل و شاشه که لیم سووره دارشته وهی تازه ی دموئ.

ده لښ پیاو نه گهر زوری گوت، چاکیش ده لښ و خرابیش ده لښ به لام هیندم قهراخ لی کیشا که سهره داوی قسه کانی خو شم لی ون بوو. جا با لیرمه با بگه ریڼمه وه سهر ده ی میژووی نه فشار و بلیم بیچکه له و په راویزانه ی که به دوو بیته «م.پ» داکوژاون و بۇ نیشانه ی ناوی مه محمود رامیان و په روی شه ربار نه فشار داندراون، نهوانی دیکه خوم نووسیومن. تهواوی وشه و پرسته کانی نیو که وان و قولایشم زیاد کردون. ههروه ها کتیبه که لیزگی ناوه کانی تیدا نیه و نهویشم بۇ ریڅستوه و بهرامبه ری ساله کانی کچی، سالی زایینم داناوه. نووسهر و مرگتړی کارجوان کاک سید عه ولا سهمدی له دوازه جیپان رۆژ و مانگ و ساله کانی به زایینی بۇ بریوومه وه سهر به کتر و مالی ناوه دان بی. سپاس بۇ نووسهر و مرگتړی خو شه ویست دیکتور عه بدولا مه رویوخ که ثم کتیبه ی پیناساندم و دنی دام بۇ وه رگتړانی. ماکه ی سهره کی ثم کتیبه که فارسییه. وه رگتړی نازیز کاک سمایل به ختیار ی نایه به رده ستم و چاکه ی له چاوم دایه. خوم به نه مه گداری پای په روین پیره بابی ده زانم که زور به دل دواو ساری بیت چینی ثم به ره مه ی راپه راند.

سه لاهه دین ناشتی

۱۳۷۸/۲/۱۸ ی هه تاوی - ۲۰۰۸/۵/۷ ی زایینی

پيشه‌کى

به ناوى خوداوه‌ندى ده‌ه‌ندى دل‌ل‌هان

پازينه‌وى سهرده‌قى وتار و شه‌مى پروناكيدهرى خانووجكه‌ى ش‌اوت و
شامانچ ، س‌پاس و ب‌يزانينى ب‌پسانه‌وه‌يه ب‌ م‌ه‌زنه‌ميريكى فره‌زاني خاوه‌ن‌ش‌ك‌و
كه رووبارى به‌خشينى ه‌يچ‌كه‌س وه‌دوا ن‌ادا.

به‌زدان به‌مه‌به‌ستى ر‌ي‌ك‌خستنى ر‌ئ‌وشوينى د‌ين و ده‌ولت و ه‌ل‌دان و
گ‌مه‌ى گ‌ل و ن‌يشت‌مان ك‌ؤمه‌لي‌ك پ‌يغه‌مبه‌رى ورد‌بين و پ‌ياوچاكانى به‌دين و
پادشاهانى داد‌به‌روم و ميراني خ‌وشف‌ه‌رى زم‌نگينى له‌ ح‌ه‌شارگ‌ه‌ى غ‌ه‌يبه‌وه
دم‌رخست‌ون. ش‌ينجا ه‌ه‌وسارى ر‌اپه‌راندنى كاروبارى گر‌ينگى خ‌ه‌لكى داونه‌ ده‌ستى
ه‌ه‌تا ب‌كه‌ونه و مش‌اندنى گ‌ه‌وه‌رى ژ‌يرى و ز‌ؤرزانى و په‌ره‌پ‌يدانى به‌س‌ستينى
داد‌ه‌وانى و ر‌اگ‌رتنى پ‌ارسه‌نگى ن‌ئ‌وان ك‌ؤمه‌لانى خ‌ه‌لك و ول‌تان كه‌ ت‌ي‌ك‌رايان
د‌ا‌ه‌يف‌اننى ت‌ازه و به‌ ش‌امانت دان‌دراوى توانست و ده‌سه‌لاتى ن‌ه‌ون.

په‌روم‌دگار واى دان‌اوه‌ كه‌ پ‌ؤلى پ‌يشه‌نگان ب‌ؤ ش‌اوه‌دانى و
پ‌يش‌كه‌وتى ول‌تان ه‌ه‌نگاو باو‌ين و ر‌ئ‌ خ‌وش ب‌كه‌ن ب‌ؤ ت‌ير و
ت‌ه‌سه‌لبى مر‌ؤقان و ر‌ايان‌بينن كه‌ تو‌يشه‌به‌رمى به‌ر‌پ‌چوون و ه‌ه‌مبه‌انى ر‌ؤزى
ر‌اپوونه‌وه و به‌سه‌رچوون بش‌اخ‌ن.

خواوه‌ند له هه‌ر چاخ و خولیکا مل به‌ توخم و تۆره‌مه‌ی ئاده‌می ده‌چه‌مینی و ده‌یخاته ژیر نیری ده‌سه‌لاتی پادشایه‌ک و ئیدی له‌وه‌ی نابرسی کن له‌ سه‌ره‌ و کن له‌ ژیره‌ و کامه‌ دارایه‌ و کامه‌ نه‌داره‌. چونکه‌ فه‌رمانه‌وه‌ا حوکمی بی‌سن‌و‌ووی چه‌شنی ڕووحی ڕه‌وانه‌ که‌ ژیان ده‌ه‌ژینی و چۆمه‌ل و جۆباری دادپه‌روه‌ری و سه‌رراستی له‌ ده‌ریای مه‌زنایه‌تی و جوامیری ئه‌وپا به‌رمو‌ه‌موو لایه‌ک په‌ل ده‌کوتن.

ئیمه‌ له‌ ڕووی میژووی کۆن و که‌ونا‌راوه‌ واما‌ن بی‌ ده‌ده‌که‌وی که‌ له‌ سه‌رده‌می که‌یو‌مه‌رسی پێش‌دادی‌را هه‌تا ئه‌مرق پۆل‌پۆل سو‌لتانی که‌وره‌ ها‌توون و تاجی ده‌سه‌لات و شه‌وه‌که‌تیان که‌یوه‌ته‌ نه‌ستیره‌ی گو‌لبه‌ندی چه‌رخ‌ی که‌ردوون و که‌لێک سال له‌سه‌ر ته‌ختی حوکمات پالیا‌ن داوه‌ته‌وه‌. به‌لام سه‌ره‌نجام که‌وتوونه‌ شو‌ی‌پێی شایه‌تی «هه‌موو که‌سێک نامی مرده‌ی ده‌چێژی»^١ و ده‌ستیان له‌ داوینی دنیای نه‌مین و ڕووخه‌کی سه‌رانسه‌ر پر کو‌یره‌وه‌ری به‌رداوه‌ و ده‌کوو خه‌ژینه‌ که‌هان کراون و هه‌ست و خو‌ستیان لی‌ب‌راوه‌ و خرپ خه‌وتوون.

له‌ مه‌ودای ڕۆژگاران‌دا به‌پێی چاره‌نووسی یه‌زدانی ڕه‌وت و ڕیپازی ده‌سه‌لاتی خان‌خانی بۆته‌ باو و هه‌ر سنو‌وره‌ی سنو‌وداریک و هه‌ر مه‌لبه‌نده‌ی حاکیک و هه‌ر شاره‌ی میریکی ئاوبه‌ده‌روه‌ه‌ لی‌بوونه‌ خاوه‌ن و ماوه‌یه‌ک به‌سه‌ری ڕاگه‌یشتوون و ئالای به‌رشت و ده‌سه‌لاتیا‌ن لی‌هه‌لداوه‌. ئهم حاکیانه‌ له‌جێوه‌ مال و نامووسی خزم و خێلیا‌ن پاراستووه‌، به‌لام چونکه‌ له‌گه‌ل شیوا‌ز و چێشکه‌ی میژو‌و‌نو‌وسانی ڕه‌وانبێژ یه‌کتری نه‌گرته‌وه‌ و هانی نه‌داون بچن خۆ به‌و کار وردانه‌وه‌ خه‌ریک بکه‌ن، ژۆریه‌ی هه‌ره‌ژۆری ئهم ڕووداوه‌ پرشو‌ب‌ل‌ا‌وانه‌ له‌ قه‌لم که‌وتوون. بی‌ وینه‌ چۆنیه‌تی به‌سه‌ره‌اتی حوکم‌را‌نان و به‌گه‌رانی

١ - «كل نفس ذائقة الموت» قورئانی پیرۆز، سو‌وره‌ی نالی عیمران. - نایه‌ی ١٨٥، لاپه‌ره‌ ٧٤. وه‌رگێراوی مامۆستا هه‌ژار، چاپی یه‌که‌م، سالی ١٣٧٩ی هه‌تاوی (٢٠٠٠ی زایینی)، تاران. چاپه‌مه‌نی «نیحسان» و «تازه‌نیگا»

گه وړه و به شهره یی نه فشاری ورمی باسی نه کراوه که له پوځگارانې پېښوودا به پداخی به ختیان گه یوه ته لوونکې به رزی دره وشانه وه و ته وای سهریزوای که وشه ن و که له وه کښانی ناوچه کانی نازمربایجان و ثم هریمه یان کردته میو و پون و سهریان پی بهرداونه وه.

ماوه یه ک لیره و بهر واته ساتی ۱۲۵۰ی کلجی/۱۸۳۴ی زایینی، له سهرده می دمسولات و پانشایه تی محمه بشای خه زاکه ری کوپی عه بیاس میرزای جینشینی میردا، یه کتک له ناموزاکانی دایکی منی چووکه و بهر مژیری جه ماوهر به ناوی مهولا مه محمود له سهر پاسپارده ی نه جه فقولی خانی به گلهریه کی نه فشاری قاسملوو، کتیبکی سهاره ت به سهریورده ی نه فشاره کانی ورمی نووسیوه و به یادگار به جیتی هیشتووه. به لام چونکه له گهل به لگه نامه راست و بروسه کان یه کتری نه ده خویندوه و گهلک وشه ی ره قو ته ق و بزئو خویان تیدا ده نواند، وه به ردلی کهسانی ورد و باریک نه ده کهوت و هه موو لایه ک نه و کومه له شپرزهیان وه بهرچاو نه دینا و هیچ وازیان لینه یو و بخویننه وه. هه تا وای لیهات که شوکر بؤ خوا لم سهرده مه دا شابالی به ختی پیروزی په رده ری دینی یه زدان، ناسره دینشای قاجار ترووسکایه وه...

... منی هه ژاری شهره نده ی پی دمسولات و کمپرست عه بدورپره شید ی کوپی محمه بشایه فیعی نه فشاری مه محمودلووی نوروومی به پتی ناماوه و فرمانی مزگیندیری چرای خانه دانی هه تاهه تایی قاسملوو، شو جاعودده وله یوسف خان کوپی لوتف علی خانی سهرتیپ کوپی نیمام قولی خانی به گلهریه کی نه فشار کوپی ره زاولی خان، تاسم بزووت و دنه درام و کهوتمه شوین ثم به خته وه ریه، جا نه گهر بیتو و شله ی نه ده منی و سهرکه و تنم به دهسته وه پی و ته من بالم بگری، لیبر اوم که به سهرهانی ثم خیل و سهرکرده کانی بنووسمه وه و هر کتیب و سهرچاوه یه کی باسی نه وانی تیدایه وه پاشی نه دم و لپی خورد ببه وه و بهر هه میک بکه مه یادگاری دهوران.

وهره گوئ بگره شیعرم خاوهنی بیر
نه گمر چهند رڤوئی به ختم لاری دینا
به لام شوکرانه بؤ خوا رهوتی گوری
به لئی وایه زمانه خوی ده زانی
ئهوا عومرم له قهرنی تپه ریوه
که دستم کرد به هه لدان گه وره کانم
زمانی تقوی شیعرئ هات و چانم
هه تا سه ر نابئ بئ کرپار وتی جوان
ئهوانه ی ئاقل و زانان به جارئ
قسه ی من رووی له خاوهندی دلانه
ئهتو پیت وابه کنبه ئیسته کرپار
ئه مبری به ختیاری به رزمشانه
ئهوه تاقانه به خشنده ی
زمانه.....
به بشتوانی خوا بستم ده بستم

به وردی تیکهوه ئی زیرهکی ژ!
ئووا گهریوونی لاری خواری دیا
نهما گرژی، فری دا داو و تو
له کوئ تالو و شهکراو بیت و را
مهلی بهختم بهرمو بهرزی فر!
هموو وتیان رمشیدم باش بز
له خه لکی دیکه یان زور تیپه راد
که وهک گهوههر بباریتن له لیر
هونهر دهکرن، له دهستان زی
دهبـ
له کوئ بۆ گێرمشیوینی نه زان
ئوهی نرخم ده زانن داویه بر،
به جوامیری له بانی ناسمان
به ناو و دهنگه یوسف میر و خا
کتبتیکی به ناوبانگ هه لده به ستم

۱ - به یمنی هیندیک بۇجۇون قەرنىڭ ۱۰۰ يان ۳۰ سالە . بەلام نووسەر لەم كىتەبەدا بە ۳۶ سالى داناۋە و دىنى ئىۋەرسوپانەۋى مانگى مەھرەم بە دەۋرى خۇدا بە قەرنىڭ ھىساب كرايى يان بە كوردى رەمەزان گەرايىنەۋە سەر جىنى ۳۶ سال بېستىرى و ھەموو سالى دە رۇڭ بەرەۋىنىش جۈۋىي و ماۋەي ۳۶۰ رۇڭى يىرىنى .

ماكهى ناوى ورمى

ئەۋەي زۇر باۋە و لەسەر زار و زمانان دى و دەچى، دەلى ئىم شارە بە دەستى يەككىك لە كورانى توركى^۱ كورى يافىس كورى ھەزرىتى نووح - سەلامى خۇداي لەسەر بىن - بىناغەي دانداراۋە. بەلام لە پرووى تۇيۇنەۋە و بەلگەۋە ناوى بىناغەدانەر و مېژوۋى سەردەمى سازكرانى ديار نىيە و ئەگەر ھەشېئى ۋەبەرچاۋى مەنى رەشكەر مەۋەي ئىم لاپەرانە نەھاتوۋە. كەچى لە پرووى سەرچاۋەكانى مېژوۋىي ئىرانەۋە كە لە رۇڭگارى بىرانى گورەكانى و پادشاكانى سەفەۋىدا نووسراون و تۆمار كراون و بە دەستەۋەن، قەلا كۆنەكانى ورمى واتە «نېم»^۲ و «گەۋمىچىن قەلا»^۳ ئىستا و «بانىي سۇما»^۴ و چەند قەلاتىكى تېكرووخاۋى دېكەي ناۋچەكە ھەر ھەبوون. لەم شۇيئانە تېرە و تۆرمەي كوردان و رەگەزى تىرىش خەرىكى ھۆكمرانى و سەرقاتى كەۋشەندارى بىوون، ھەتا ۋا ھات كە شاعەبباسى خاۋابەخشىۋ لە سەردەمى فەرمانرەۋاپەتى خۇي دا كۆمەلتىكى

---

۱ - بە گونەي ئاقمېك لە رەگەزنامەنووسان. يەككىك لە فرزندانى يافىس كورى نوۋچە و باپىرەگەۋرەي نەتەۋەكانى تورانىيە و واديارە دوو بىياۋ يە ناۋى مەغۋول و تاتار كە ھەركام ھۇزىكېان بىم ئاۋەي خۇيانەۋەد لىكەۋتۇتەۋەد. تۆرمەي ئەۋەن، بەلام ئىم گونەيە جىي رامانە و بەكورنى بىنەمايە. (ۋشەدانى دىئەخۇدا. چاپى دوۋەمى خولى نۆي. ب. ۵. لاپەرە ۶۶۵. سالى ۱۳۷۷ى ھەتاۋى ۱۹۹۸ى زاپىنى. تاران)

2 - نوۋسەر نوۋسىۋىيەتى دۇم دۇم.

3 - بە «صوماي» نوۋسراۋە. بىن گومان دەيى ھەر «بانى» بىن كە گوندىكە لە ناۋچەي سۇما.

زور و زموه ندی راسپاردوون بۇ حکومەت و پاراستنی شم شار و ناوچه یه و نه وانیش داوهریون و هاتوون.

خودا یار بئ له جینی خۆی دا یاسی ده کړئ که هر له سهره تاوه تاقمیک له کوردانی سهرسنوور کۆمه له یان به ست و به مه بهستی گێرانه وه و بهرگه لیگرتن سهره پیتیان بهم خپله دموله تخوازه گرت، به لام له دموروبه ری گوندی «خان ته ختی» وه ها به زین و شپړزه کران که هه میشه له بیرى تۆله و تپه له ئیئانه وه دا بوون ... .

که تالبانی خانی^۱ نه فشاری ئیماظوو ناسراو به شیرشکار که نه و چاخی سهرزنجیره ی نه فشار و له لایه ن شاعه بباسه وه کرابوو یه هوکمرانی شم مه لبه نده، له پیتش دا «تۆپراقه لای» ی بالی باکووری ورمیی بۇ ناوه ندی دمه سات هه لپژارد و دیواریکی قایمی به دموره ی دا کیشا که هه مووی ۱۵۰۰ هه نگاوێک له شاره وه دوور بوو. پاش ماوه یه ک چه ند وه ستاکار و نه ندازیاری شاره زای کۆکردنه وه و شووره یه کی پته و یان له دموره ی شم باژیره هالاند. نه گهرچی له و ده می را هه تا ئیستا چه ند جارێک خرمه ی کربوه و داته پیوه و سهرله نوێ چاکیان کربۆته. دیسانیش هر ناگاته وه سهر بۆخی چارانی و شکۆمه ندیی شوینه واری جئ جئ به جیماوی پیتشووی ناگریته وه.

هه رچی بئ و هر چۆنیک بئ شاری شادی هیتی ورمی^۲ که وتۆته هه ری می چوارم^۳ و مه لبه ندی نازه ربایجان و پالی و مپالی که ژ و چیاکانی شان به مشانی خاکی رۆم داوه. له سن فرسه خ نه ولاتری قۆلی رۆژه لاتى شاره وه زیرباریک خۆی ده نویتئ که به به حری خوییه و شاهى ناسراوه.

۱ - که لبه عه لی خان

۲ ورمی به «دارالفشاه» ناسراوه.

۳ - ولات و نیشتمان و مه لبه نده ... به شتیک له گۆی زه دی. خاکی ئیران. (وشه دانی دینه خوا ده. پ ۲. ل ۳۱۲۷-۳۱۲۸)

به راستی دهر و دهشتی ثم مه لېنده ههستېزینه و خاکی گولاوېزینه و
کهش و ههوی روح لاوینه و بۆن و بهرامه ی هه ناسه و پشووی ده لئی له
به هه شته وه دئ و ناوه که ی سارد و سوژک و به گیان خوشه و چه شنی کانیاوی
سه لسه بيله و شنه ی فینکی کویستانه کانی، تانه داوینته داوینتی جیای نه لوه ند و
بانخ و میستانی گهشی بۆته جینی تیردیی به هه رخانه ی سه مه رفه ند. چه لکه که ی
مه شره ف خوش و غه ربیگر و که رم و گوړن.

ثم مه لېنده به یاری پاناییدا له لئیواری به حرۆکه ی شاه ی
تکولی ورمی را هه تا جیرمی و بیدکار و شه هیدان حموت فرسه خیک ده بی و به
بازی نریژابی دا به رووباری قهره سووی سه لسه به هه تا خان تاوسی سئووس^۱
نۆزده یان بیست فرسه خه. تاکوو سه رده می حکومته ی قاجاران سئووس و
سابلای^۲ موکری و مه رجه مه ت تابادی مه رغه هه تا سه فاخانه ی ساین قه لا
به شتکی دانه برای ژیر ده سه لای ورمی بوون، به لام دوا ی نه مانی
خودا لیخۆشوو و علی خانی به گله به گی نه فشاری قاسملوو له ورمی دابراون.

- 1 - دوو دئی کوردانن که به که میان قه لایه کی سه خنی لسیوو و هیشیتاش هه ردهس و کاوله کانی هه ر دیارن. م پ
- 2 - به پینی ده قه که سۆلدوون.
- 3 - به گویرمی ده قه که «ساوجبلاغ» و شه به کی تورکیبه و له راستیدا «ساوخ بلاغ» و یانی «سارده کانی». به «ساوجبلاق» و «سابلای» یش هاتوو که ده بینه «مه هابادی» نیستا.

بەنەچەكەي خېلى ئەفشار

ھەرۈك ديارە بەپىي ئەو لىكۈلىنەوانەي نووسراون، توخم و تۆرمەي
خېلى ئەفشار پىشتاويشت دەگەنەو سەر ئەوشارى كورى يۆلدوزخان كورى...
كورى قەرەخان و ئىلخانى خواپەرست... لەويشەو بە چەند پىشتان دەچنەو
سەر توركى كورى يافس كورى نوح. ئەم غىلە ئە ھەرىمەكانى خوراسان،
فارس، ئازەربايجان و ئاران بەگر بوون... .

بەگشتى مىراني ئەفشار... وئىراي خېل و جەماوهرى تۆرمەي خۇيان بە
دەروەستى جوولانەو و گەلىك خزەتى بەرچاويان خستەتەرۈو. دەختابەك
سەرەي ھەرمائەوايەتى پائىشايانى سەفەوى ھات و ئاوبانگيان لە ئىران دەنگى
دايەو، لە ساپەسەرى مبارەكى ئەو خانەدانە غەلىقى ئەدەو^۱ - كە پارمىي
خودا بەلگەي پاكانەيان بخاتە سەر زمانى - باخجۈلەي ھكۈمەت و مىزگۈلەي
دىن خوناوۋى گەشە و نەشەيان بە پروۋىدا بارى و كەوتنە ئەوپەرى
دەروشانەو. گەورەپياۋانى دەروپەران و سەربىزۋانى ئەوپەرەوپەران ئۇبالبان
بۇ كىشان و سەريان و بەرھىتان. لە خېلى ئەفشارىش كۆتەلىكى زۇر چوويوونە
پىزى غولامانى بارگاي ئەو سولتانە ئەزانە و لەبەر ئۆكەرچاكى و نيازپاكى
گەپوونە پەلى بەرز و دەولەمەندى. بۇۋىنە ئەمىرئەسلان سولتانى سەرۋكى
تيرەي ئەرمىشلو^۲ كە دەھزار مائىك لە ئېر دەسلەتىدا دەئيان و لە سەردەمى
شاتەھماسىيەكەمدا ببو بە ئەتابەكى^۳ سولتان ئەحمەدمىرزاي ئۆھم كورى

---

۱ - ئەوانەي بە رەسەن دەچنەو سەر ئىمامى غەلى كورى ئەبووتالىب مەبەستى بەرەتى
ئىزەدا «شىعە» بوونە.

2 - تىرەپەكى خېلى ئەفشار. م. پ

3 - دەمراست و نىگادىرى شازادە.

ئەو پادشا پایە بلیندە. ھەروەھا ئەللاقولی خانی قاسملوو^۱ ببوو بە قۇرچی باشی^۲ دەربار و ھۆکمرانی کرمان و یوسف خانی کوپی لە وێندەری وەک بریکار کاروباری ھۆکومەتی رادەپەراند. مەحمود سولتانی قاسملووش لە ھەرەتی ھەرمانەواپەتی شاسمایلی دوومدا جەوی دەسلاتی کرمانی درایە دەستی. خەلیل خانی گۆندوزلوو لە کۆھگیلۇبەیی فارس ئالای ھۆکمرانی دەشەکایەو. ھەروابیتەو تۆماس سولتانی^۳ ئیمانلوو و قاسم سولتانی کوپی کە لە روژگاری شاھەباسی^۴ یەکمدا نازناوی خانی باربوو کرا و پاراستن و ھۆکومەتی مووسل و قەلەمرەوی «عەلیشکور»ی بە دەستەو بوو. ھەلبەت بە ئومیدی خودای گەورە لە جێی خۆی دا باسی ئەوانی دیکەش دەخریتەروو.

ئێستا بەر لە بزوو تن بەرەو ئامانج، سەرەتای ھاتن و داوەرینی جەماوەریکی زۆر و زموەندی خێلی ئەفشار بۆ ئەم ناوچە یە دەکەمە قەلەمندانە کە دەبێتە ساتی ۱۰۳۶ی کۆچی/ ۱۶۲۶ی زایینی. پاشان لیژمە سەری ئەسپی خۆشاژۆی قەلەم بۆ نووسینەوی رووداو و کان و گێژانەوی بەسەرھاتی ھێندیک لە خێلاتی سەردەسلاتی ئەم ھەریمە، وەردەسوورینم و ناوی دەدەم.

۱ - تیرەییەکی خێلی ئەفشار. م پ

۲ - قۆلجی ھەرماندە ھیز سەرھیز.

۳ - لە زمانی کوردی دا ئەھماسب بۆتە تۆماسپ و سواوە.

۴ - کورد «عەباس»یان کردۆتە ھەباس و ساکاریان کردۆتەو و لەسەر زمان سوکتر و خوشترە و بە ھەردک شیوەکە دروستە.

کورته باسیک سه بارهت به چۆنیهتی حکومت و ناوی حاکمانی ورمی بهر له چوونی ئە فشاران

میر تهمووری گورهکان (گورهکان) بهر له هێرشى حەوت سالى بۆ
سەر ئێران، وەختایەك به مەبەستى گرتنى ولاتى رۆم لەشكرى دەنگ دا،
شەرتى سەخت و خویناوى لەگەڵ ئیلىدروم بایەزیدخانى سولتانى عوسمانى
هەلگیرساند و لەم هەرا و هەللايه... سولتان ئیلىدروم بایەزید گيرى و بەرمو
جەهەندەم رادرا.^۱ هەروەك به دوور و درێژى له زەفرنامەى شەرفەبەدين عەلى
بەزى و بەرگى شەشەمى رەوزەتوسەفای خاوەندى دا هاتوو، كاتێك میرى
بایەبەرز گەرايهوه و ئاڤۇراى شكۆمەندى قۆشەنى گەيشە ناوچەى ئێردەوێل
ببەستى كە تا قەمەك له كوردان و عیلاتى گێچەلبازى دەورانەشتى ورمى شوويان
لێهەلكێشاوه و داناهەزێن و كەوتوو نە تالان و بڕۆى مال و سامانى جەماوەرى
مەسكێن و بێ دەرهەتان... بۆیه میر بە پێى پێشنیاری پیاوانى باومر پێكراوى
حكومەت، گورگین بەگى عێلى ئوسالوو^۲ كە ئەو كاتە له رێكخەى دا دەبزووت و
شوینەوارى لێهەشاهەى به نێوجاوانیهوه دەر بوو، كردى بە حوكمدارى
ورمى و ئەركى سەر كوتى ئازادەگێڕانى بێ ئەسپارد. ئەویش بە گۆڕەى فەرمانى
میر سالى ۸۰۲ى كۆچى/ ۱۳۹۹ى زايبىنى رووى كردە ورمى و له تۆپراقە لا بنەى
داكه تا كە شوێنێكى يەكجار قايم و پتەو و حاكم نەشێن بوو. ئەم گوندە ئێستا

---

۱ - ئیلىدروم بایەزید (۱۳۴۷-۱۴۰۳ى زايبىنى). سالى ۱۴۰۲ به دەستى تهموورى
گورهكانى (۷۳۶-۸۰۷ى كۆچى) به ديل دەگيرى و له ركهى ئاسنى دپەستىو و سالى
۱۴۰۳ى زايبىنى دواى هەشت مانگ گيران دەمرى. ئیلىدروم يانى هەورەبرووسكه . بریسكه.
رەپهخودا. ب. ۳. ل. ۴۳۳).

۲ - دەبى مەبەستى خێلى ئوسالوو (أصالتو) بى كە لە دەرووبەرى ئاران، زەردەند.
ساوه و قەزوین دەڤيان و دەورانەشێن بوون. (رەپهخودا. ب. ۲. ل. ۲۶۹۲).

کهوتۆته بالی باکووری قه‌لای ورمس و ١٥٠٠ هه‌نگاوێکیان مه‌ودایه. هێنده‌ی
پێنه‌چوو که حاکم به هیزی ده‌ست و مه‌چه‌کی قۆشه‌نی ورمس، له [کوردان] و
که‌ربازانی ناوچه‌که وه‌خۆکه‌وت و وای ته‌زاندن که هه‌تا ئهو پۆژه‌ی جله‌وی
حوکمانی به چنگه‌وه بوو، مه‌سه‌بنده‌که وا هێور بۆوه که خه‌لک ماوه‌یه‌ک
هه‌سانه‌وه و به ئاسووده‌یی پاتیان داوه. به‌لام دوو سال و هیندیکي پتر پێنه‌چوو
که مه‌رگ گرنه‌ی پێگرت و بارگه و بنه‌ی ژیا‌نی پسن کۆکرده‌وه و به‌ره‌و دنیا‌ی
پاشینی برد.

پاش کۆچی‌دوایی گورگێن‌به‌گ، ئۆلامه‌سولتانی کوره‌ گه‌وره‌ی جی‌ی
گرته‌وه. به‌پێی حوکمی کاربه‌ده‌ستانی حکومه‌تی ته‌یمووری بۆ ماوه‌ی سێ
سالان باج و بیتاکی له‌سه‌ر خه‌لکی ناوچه‌ی ورمس هه‌لگرت و ئه‌وه‌نده‌ی توانی
دلی جه‌ماوه‌ری وه‌ده‌س هێنا و مه‌ودای ژیا‌نیکي له‌باری بۆ ره‌خساندن. راست له‌و
روژگاردا له‌رمانه‌وه‌ی خاوه‌ن‌شکۆ ته‌یمووری گووره‌کان له‌ شاری ئه‌نزار
(ئۆنئران)ی سه‌مه‌رقه‌ند که ژێد و پایته‌ختی بوو، به‌ره‌و بانگ‌اوازی په‌زدان
هه‌نگاوی نا و دنیا و تاج و ته‌ختی به‌جێهێشت. دم‌پاراوانی ئهو سه‌رده‌مه
ئاوایان سالی له‌داپ‌بوون و نه‌مانی هۆنیوه‌ته‌وه.

ته‌یموور شایه‌ک بوو نه‌یدیه‌وه ده‌وران
حه‌وسه‌د و سی و شمه‌ش پێی نایه‌ ژیا‌ن
حه‌وسه‌د و هه‌فتا و یه‌ک بوو به‌ پاشا
هه‌شسه‌د و هه‌وت پۆی به‌ره‌و نه‌مان

کاتێک هه‌والی سامناکی نه‌مانی ئهو مه‌ره جیهانگیره بێروبه‌ویی‌دا بلاو
بۆوه، بۆشایی ده‌سه‌لات و ئا‌واوه و شی‌واوی ته‌واوی هه‌ریمه‌کانی ئێرانی

گرته وه و هیمنایه تی نه ما و یوو به پاشا گهر دانی و زولم و زوره ملی بالی نه نگاوت ....

به ناچار نۆلامه سولتان کهوته داکووژاندنه وهی شاگری شه و گهری شه رفروشان کیوی و دهسته یه کی ریکخست و چالاکانه لییان وه دهس هات. دوا ی تیکه له جوونی هیزه کان شه پیک قورس قهوما و له گهر مه ی بگره و بهرده نا به فیشه کیک لاقی ئهم پیاوه نازابه نه نگوا و برینیکی قوولی هیئا. به لام دیسانیش کۆلی نه دا و بۆ به ره نگاری پنی چه قاند و به پشتیوانی خودا شه رفروشان به زاند و دهسکه و تیکی زۆری ومچنگ هیئا و به سه رکه و تووی گه رایه وه ناوه ندی دهسه لاتی و پاش چه ند سالان نه ویش کهوته شوین کاروانی رابردوان.

باسى حكومەتى يادگار سولتانى ئوسالوو

بەپتى بەرۈمەندى و پايۋىزى كەيخوداكانى عىل و ئامامى كاربەدەستانى ئازەربايجان، دىۋى ئۆلامە سولتان، يادگار سولتانى برا چوۋكەي جىنى گرتەۋە و بوو بە حوكمدارى ورمى. يادگار سولتان لەسەر پىنوشوئىنى باۋك و براى كەۋتە پاپەندى كاروبارى خەلك و ھەزار و دەۋلەمەندى ۋەدوا نەدەدا و دىۋچاۋەكى نەدەكرد و قەت لانسى دادپەرۋەرى و پارسەنگى كارانى بەرنەدەدا و تىكپراى جەماۋەر شوكرانەيان دەبۇارد و لەم بار و دىۋاردا دلتىا بوون. دىۋى چەند سالان يادگار سولتانىش دەستى لە داۋىنى ژيانى ئامانەتى بەردا و ئاۋچاكى بە يادگار لە پاش بەجىما. ماۋى حكومەت و پىكەۋتى مردنى ۋەبەرچاۋ ناپا و نەۋوسراۋە. بەكورتى دىۋى ئەۋ حكومەتى ورمى دراۋەتە دەس ئاغزىو ئۆرخانى بىگدلى و چراغ سولتانى شاملوو و چەند كەسىكى تر كە بە رىز باسى ھەمويان دەكرى.

لە سەردەمى قەرمانى ھوايەتى شاسمايلى^۱ سەفەۋىدا ئەم سەركردانە حوكمدارى ورمى بوون: غەلى سولتانى زولقەنەر، گۇگجە سولتانى قاجار، بوداق سولتانى مافى، ۋەلى سولتانى مافى و بەكرەگى موكرى. پاشان لە جەنگى پادشاھەتى شاتۋماسىبى خۋابەخشىۋدا حاكمەكانى برىتى بوون لە: بوداق سولتانى مافى، حوسىن خانى مافى، شاباز سولتانى زەنگەنە، جانى خانى شاملوو، محەممەد عىساخان شاملوو، محەممەد خانى نەسەقچى باشى، قەرەجوللاخان شاملوو، مەردەلى خانى ئەفشار و سوبحان ۋىردى خان.

خېلى ئەفشار لە سەردەمى فەرمانروايەتى

شاعەبباسى گەرەدا

شاعەبباس لە سەردەمى ژيانى شاسولتان محەممەدى باوكىدا، لە ھىراتەو پرووى كرده قەزوین و تاجى پادشايەتى كرده سەرى. پاش سەقامگىر بوونى دەسلەتلى دەستى كرده دابەشىنى پلە و پايسى حكومەتى. بۆيىنە عىلى ئەفشارى خويندەو كە ھەمىشە لە ركىفى باب و پاپىرانىدا سەرمەزى ئازايەتى گەلىكان خزمەتى شىاو ئەنجام دابوو. شاهەباس بە سىلەچاوى مىرانە بە سەرى كردهو و بىم چەشە بەشەك لە ئەرك و پلەكانى حكومەتى بە سەر سەركانى ئەفشارا دابەشى:

ئەسكەندەر خانى ئىمانلوو دەسلەتلى قەزوینى پايتەختى خەلات كرا. مەحمود سولتانى گۆندوللوو بوو بە دەسلەتدارى «قوم»ى خانەى ئىمانداران و ساو. كۆھگىلۇيە كە جاران لە بەردەستى خەلىل خاندا بوو، بەخشرا بە ھەسەن خانى ئەفشار. يۇسەف خانى قاسملووى كورى ئەلاقولى خانى قۇرچى باشى كە باوكى لە بارگای مىرىدا گەلىك خزمەتى بەرچاوى راپەراندبوو و ئەو سەردەمە وەك باتويز لە خاكى رۆم دەژيا. دەسلەتلى ئەبەر قوو و ئەو مەلەبەندەى درايە. قاسم سولتانى ئىمانلووى كورى تەھماسپ سولتان كە بۆ چاوەترسى و وریایی و کارزانی بەناوبانگ بوو، كرایە سەركى پاراستنى قەلەمرەوى عەلىشكورى نىوان مووسل و دیاربەكر. ھەشتەد سوارەى ئەفشار و شەركەرانى ناودارى خرایە ژىركىفى ھەتا ئەگەر ھاتوو

حكومتى رۇم و ھىزەكانى ناۋچەكە پېيان بە خوارى دانا ، وئىراي ھەسەن خانى
حاكىمى لورستان بىكەۋىتە بەرەنگارى و بەرخۇدان.

ئەيۈمەرد و نىساي سەر بە خوراسان كە ھەۋارگە و جىن خىلى لەمىژىنى
ئەفشارەكانى قۇرقلوۋىيە ئەسپاردەي مەحمۇدخان قۇرقلوۋ كرا. ئەمىر خانى
قۇرقلوۋ كرايە سىياسالارى ھىزەكانى عىراق و سەرى پىيى بەرز كرايە ۋە.
ەلى مەردان خانى قاسملوۋ نىردرايە ورمى و كرايە حوكمدار. بەكتاش خانى كورى
ۋەلى خانى ئەرەشلوۋ كە ھەتا ئەۋ دىم حوكمىرانى يەزد بوۋ ، لەبرى باۋكى چوۋە
كرمان و چلەۋى دەسلەتەي بە دەستەۋە گرت. نەرخانى ئەفشار كە لە جىيى
ئەللاقولى خانى قۇرچى باشى ، ئەم ئەركەي لە ئەستىق بوۋ كرايە حاكىمى
ئەستەراباد و پلەي بەرزى قۇرچى باشىتى درايە ۋەلى خانى حاكىمى كرمان كە
بىياۋىكى لىۋەشاۋە بوۋ. پاشان ۋەختايەك مىر بە مەبەستى سەركوتى ئۆزبەكان
كە لە خوراسان دەسلەتەيان تەنىبىۋىيەۋە ھەنگاۋى نا ، دەستۋورى فەرموۋ كە
كۆمەلەچەكدارىكى خىلى ئەفشارىش لە رىكىلى دا بىزوون و مەھدى قولى خان بەگى
ئەفشار كرايە سەرھىزى سوارانى عىل.

باسى شەرى قاسم سولتانى ئەفشار لەگەل ئەحمەد پاشاى حوكمرانى بەغدا

ھەرەك پىشتىر باسى كرا قاسم سولتانى ئەفشارى ئىمانلوو كورى
تەھماس سولتان بە خۇى و ھەشتەد سوارى ئەفشار و چەكدارى دىكەو بە
فەرمانى شاھە باسى يەكەم كرابوويە سەر كرده و پارىزەرى مەلبەندى
عەلىشكورى ھەمەدان^۱. لەم چاخەدا كە لوونى ئىل (سالى نەھەنگى توركان)
رېك بوو لەگەل ۱۰۱۲ ى كۆچى/ ۱۶۰۳ ى زابىنى، ھەژدە سال بە سەر ھاتنە
سەردەسلەتى شاھە باسى يەكەمدا تىدەپەرى و كاروانى كەژاوەى ئىم
فەرمانە ھاپە ئەو كاتى لە قۇرخ بىلاخ لەنگەرى خىستىبوو. ئەحمەد پاشاى
حوكمرانى بەغدا كە پارەكە ھەلىكوتابوويە سەر ئىران و زەبرى توندى
لى و مەشايوو. كاتىك بىستى ھەسەن خانى حوكمرانى ھەرىمەكە بانگەزىشتى
ھۇرئوى پىرۇزى مىر كراوہ و ئەو سەر ھەدە چۆلە، ھەلەكەى بە لەبار زانى و
ويستى ھىزەكانى بەغدا بەرەو ھەمەدان بالوئى و ئەو ھەندەى بۇى دەرەى دەستى
لە كوشت و كوشتار و تالان نەپارىزى، ھەتا بىم شىۋەيە ھىم تۆلەى لە
قزلباشان كەربىتەوہ و ھىم دەنگ و ئاوازەى قۇشەنى عىراقى عەرەب بىتوانى
..رسوران لە گرتنى قەلاكانى ئازەربايجان كە ئەو كاتى پىيەوہ سەرقال
بوون. پەشيمان بىكەتەوہ و پرويان پى بەرەو عىراقى عەرەب وەرسووړىنى و ئىم
كارەى وەكوو خزمەتتىكى گەرە بخاتە بەرچاوى دەسلەتدارانى عوسمانى.
ھەربۇيە محەممەد پاشاى كورى لە جىي خۇى دانا و وىراى دەھەزار كەسىك لە

---

۱ - پىشتىر عەلىشكورى خىستوتە نىوان مووسل و دىاربەكر و دەبن مەبەستى ھەرىمەكان
بىن نەك شارەكان

هیزه‌کانی به‌غدا و سواره و پیاده‌ی لوران و کوردان که به ته‌مای هێنانی تالان
 په‌گه‌لی کهوتیوون، به‌رمو هه‌مه‌دان بزووت.

قاسم سولتانی ئەفشاری ئیمانلو و شاقولی سولتانی خودا به‌نده‌لوو
 له‌سه‌ر سنووران به‌هاتنی ئەحمه‌پاشا و قۆشه‌نیان زانی. قاسم سولتان پیاوی
 ناردە لای حوسین‌خانی حاکمی لورستان و تێی‌گه‌یاند و ئەویش به‌هه‌زار سواری
 لورمه‌و تێژ به‌رمو ئەو باله‌فری. له‌ماوه‌یه‌کی کورتا سێهه‌زار چه‌کداری لور و
 ئەفشار و هیزه‌ نه‌به‌زه‌کان خێرا یه‌کتریان گرتوه‌و و به‌رمو ماهیده‌شت که
 په‌وه‌گی له‌شکری په‌میه‌کان بوو، بزووتن. له‌شه‌رگه‌ی زه‌هاوی سه‌ر سنوور
 هیزه‌کانی دوو حکومه‌تی گه‌وره‌ی ئێران و عوسمانی تێکه‌له‌نگووتن. وه‌ختابه‌ک
 قاسم سولتانی ئەفشار و حوسین‌خان به‌سیلاوی له‌شکری دوژمنیان زانی،
 لێ‌بران به‌رله‌وه‌ی قۆشه‌نی په‌م به‌که‌میوونی هیزی سه‌رسووران بزانی، له‌په‌وه
 هه‌لکه‌نه‌سه‌ریان و به‌لکوو هاتوو گرتی و شکستیان به‌ملی‌دات و به‌حوکه‌ی
 چاره‌نووس گۆی مرادیان لێ‌راند. بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ هیزه‌کانی خۆیان کرده
 دووبه‌ش و قزلباش و ئەفشار به‌سه‌رکردایه‌تی قاسم سولتان کهوتنه‌ لایه‌ک و
 شاقولی سولتان وه‌ک سه‌رپێشه‌نگ له‌گه‌لیان دامه‌زرا و کۆبه‌لی لوران به
 سه‌رۆکایه‌تی حوسین‌خان وه‌لا کهوتن و وا داندران له‌ناکاوه‌لاماری خه‌نیمان
 بده‌ن. له‌و لاشه‌وه‌ ئەحمه‌پاشای به‌غدا به‌خۆی و تله‌نگجی و که‌واندارانی له
 هۆردووبه‌ز هاتبووه‌ده‌ر و له‌شکرچی په‌یز کردبوون و ته‌یار بوو بۆ شه‌ر و لێ‌کدان.
 کاتێک چه‌کدارانی قزلباش و لور و ئەفشار وێکرا نه‌سپیان تاودا و
 هه‌لیانکرده‌ سه‌ر سپای دوژمن... له‌یه‌که‌م په‌لاماردا هیزه‌کانی عوسمانی تۆقین و
 له‌به‌زه‌یان کهوته‌ ئەندامی و په‌وین. ئەحمه‌پاشا ماوه‌یه‌ک خۆی راگرت و
 نه‌یه‌یشت هیزه‌کانی هه‌لێن، به‌لام هیچی بۆ نه‌کرا و له‌به‌روه‌ی خۆی پیاویکی
 که‌له‌گه‌ت و که‌ته‌ و قه‌له‌و بوو، نه‌یتوانی ببزوێ و به‌ناچار گیرا و کهوته‌ چنگ
 سپای سه‌رکه‌وته. له‌م گه‌رمه‌ و هه‌رایه‌دا نیزیکه‌ی دووه‌زار پیاوی له‌شکری

عوسمانى يان گىران بان كەۋتە بەر مەۋدائى لەپەشىران. لە كاتى ھاكرىدا پۇمى بە سەر لوراندا كەۋتەن و ئەۋانئىش ئەۋەندەى بۇيان كرا دەستيان لىنەپاراستن و رووتيان كرىن و ھىزى ئەفشارىش زۇر ئازايانە دەستيان وەمشاند.

پاش ئىم سەر كەۋتە ديار و بەرچاۋە قاسم سولتان و حوسىن خان، ئەخمەدپاشايان بە زىندوۋىي وىراى كەللەسەرى سەر كەردە كوژراۋەكانى عوسمانى و دىلان و دەسكەۋتىكى زۇر بەر كەردە ژىرېتچكەى تەختى بەرزى پادشايەتى و لە قۇرغىلاخ مىرى بەرزەشان جاۋى پىيان كەۋت. پاشا بە توۋرەمى لە ئەخمەدپاشاى راخوڧى و بە سەرى پۇمى، بەلام لەبەرۋەى ئەخمەدپاشا پىتى لە تاۋانەكانى نا و بە روۋراستى پەشىمان بۆۋە و بەلىنى خىزمەت و كارى چاكى دا، كەۋتە بەر بەزەمى مىرانە و بەخشرا و خەلاتى زۇر باشى دراىە و پاشان فەرمان درا كە پىاۋەكانى حاكىمى عەلىشكور بەرپى بىكەۋنەۋە و بىپارىزىن. قاسم سولتان و حوسىن خانىش چۇن چاكە ئاۋا خەلات كران و حوكىمان بۇ نوۋسرا و لاۋىندرانەۋە. قاسم سولتان پاشناۋى خانى باربوو كرا و كەتباتى بەگى كۆرە گەۋرەى گەيشتە پلەى سولتانى. دىسانىش فەرمان درا كە قاسم خان بە خۇى و ھىزى ئەفشار و چەكدارانىيەۋە ئەۋ سىۋورە بپارىزى.

لە ھىندىك سەرچاۋەى مىژوۋىيىدا ئەخمەدپاشايان بە ئوۋزۋون خەسەن پاشا نوۋسىۋە و ئىم سەر كەۋتە بەرچاۋەيان داۋەتە پال سەر كراپەتى ئەللاۋىردى خان.

حکومەتی ئەمیربەگ لە ورمی و دانانی قەلای ناوبەدەرەوهی نجم

بوختەیی بەسەرھات و رووناوەکان بەپێی کتییی عالمئارای عەبباسی ئاوا
دەخریتە بەرچاوان:

ئەمیربەگی کورد لە عەشیرەتی سۆمای برادۆستی^۱ کورد لە پێشدا
بۆرەپیاویکی کەس نەناس بوو. لە سەر دەمی فەرمانرەوایەتی
شاسولتان محەممەدی کورێ شاتۆماسی یەکمدا کە رۆمی مرخیان لە
نازەربایجان خۆش کرد، لەشکریان دەنگ دا و توانیان خۆی و سەلماس و ورمی
لە چنگ کاربەدەستانی حکومەتی ئێران دەرکێشن. «شامحەممەدبەگ» ناویک لە
میرزادەکانی سۆما و برادۆست^۲ بە فەرمانی خۆندکاری رۆم کرا بە مەزن و خاوەن
دەسلەلانی ناوچەی بەرباس.

ئەمیربەگ سەری بۆ شامحەممەدبەگ دانەنواند و ملی بۆ رانەکێشا.
ماوەیەک لە لای «عومەربەگ» ناویکی میهرانی (سۆرانی) کە حوکمرانی دەشت و
تەرگەوەر بوو گیرسایەوه. لە شەریکی کە عومەربەگ ئەو دەمی لەگەڵ
رۆمییهکان کردی، ئەمیربەگ گەلێکی نازیەتی نواند و چاوی لە کەس
نەدەترسا. بەلام لە جەنگی ھەراکەدا دەستیکی لە ئانیشتکەو بە زەبری شیری
شەرکەریکی عوسمانی پەری و ناویانگی بە ئەمیربەگی چۆلاق^۳ پۆشت.

لەو سالەدا کە ئالای بەرزێ شاھەباسی یەکم دەشەکایەوه و بۆ
داگیرکردنی ئێرەوان و نەخجەوان دەپاڤاوا، ناوبراوا ھاتە نێو ھۆردووی میری و

---

۱ - نووسەر نووسیویەتی عەشیرەتی سۆمای برادۆست. بەلام دروستەکی عەشیرەتی
برادۆستە.

۲ - برواننە پەراویزی ژمارە ۱.

۳ - وشەیهکی تورکییە. ئەو کەسە دەست یان پای نەقوستان بێ ھەر کەس دەست و
لاقیکی لە کاردا نەبی یان کۆل و گیر و گەوال بووبی.

خۆی بە شاپەرست نیشان دا. لەبەر بویری و میزخاسی و مەردازیی لە شەری بەرەنگار بوونەوی رۆمییەکان دا و پەڕینی دەستیکێ، خاوەن شکۆ شایری رەحمەتی لێ داوە و کردی بە میر و مەزنی عێل و عاشیرەتەکانی دەشتی تەرگەومەر و مەرگەومەر و نازناوی خانی پێ بەخشی. لە راستی دا دەسلاتی ورمی و شێوشی باریوو کرا. لەسەر فەرمانی شا، وەستا زێڕینگەرەکان دەستیکیان لە زێری سوور بۆ دروست کرد و بە گەومەر و مرواری گرانبایی رازاندیانەووە و لە باسکیان بەست. پاشا ئەوەندەوی چاکە لەگەڵ کرد و خۆیندییەووە که ئەمیرخان پۆپەیی شانازی گەیشتە ئەستێران. بۆیە ماوەیەک دەستی خزمەتکاری لەسەر سینەی پڕکینەی دانا و بە لاشیپانەی بەرزێ بارگایەووە راوەستا. پاشا مەرەخەست کرانی لە دەربار پێی نایە شاری ورمی. لەبەر تیشکە و ترووسکەیی میری سێبەری خودا که ئەو کابرا پووجەکەیی گرتبۆووە، رۆژ بە رۆژ بە پەییژەیی مەزنایەتی دا سەرکەوت و لە هەموو هاوشانەکانی خۆی ئێتێراند. چەند ناوچە و مەلێەندی لە ئەمیرەکانی کوردی سەر بە رۆم ئەستاندەووە و وەسەر دەسلەلاتی خۆی گێزان و بەمجۆرە لە نێو ئەمیرانی کوردی بە پایەبەرزێ و لەشکرزۆری ناویانکی دەرکرد.

هێندەیی پێتەجوو فیز و هەوا لە سەری دا و کەلکەلەیی سەربادان و دژایەتی لە کاژەلاکی میشتکی دا گەرای دانا. سالی ١٠١٣ی کۆچی/١٦٠٤ی زایینی، وەختایەک جوغال ئۇغلی کە یەکیک بوو لە گەورە سەرکردەکانی عوسمانی بە مەبەستی گرتنی ئازەربایجان لەشکری کیشا و لە دەورووبەری تەوریز هیزەکانی ئێران بە رەکردایەتی ئەللاوێردی خان بەرەموووی بوونەووە. ئەمیرخان ئەگەرچی کاخەزی لێ نووسرا بچێ و زۆریش لە شەرگە نزیکیک بوو، گویی ئەدایە و خۆی بوارد. پاشا شکاندن و تاراندنی جوغال ئۇغلی، لەشکری سەرکەوتە لە جیمەنی دۆرشەکی سەلماس خستی. ئەویش بە دیروژانەووە هاتە بارەگا و دەستی کرد بە هێنانەووەی بڕویانویی بێجێ و دیسانیش لاویندراوەووە و بۆ ئەوەی میرانی

دیکه کورد دلیان گهردی لښته نیشی به بیانووی راپه راندنی ټهرک و راسپارده پیک ئیزن درا بگه رنټه وه ولاتی خوی.

دوای ماوه پیک ورومورده مه یلی سهر به خوی و سهره پوی ټه میرخانی دووړو و خوی نواند و کهو ته ټاوه دان کردنه وهی قه لایه کی رږد و هه له مووت و قایمی سر دوندی چپایه کی ورمی. به فیل و فرتان به باره گای دمو له تی راگه باند که قه لای ورمی بنگول بووه، ههر مسی هیناوه و خورانسگر و بډ ټه وه نابښ پشتی پی به سترې. ټه گهر ئیزن به فرمون بڼاخه ی چوار دیواریک له شوینکی له بار باده پږم. له بهر وهی داواکه ی به وړاله خیری پټوه بوو، میری مرن ئیزنی دا. به لام ټه میرخان بهر له گه رانه وهی ټه وه که پخوانی ی ناریدو په باره گای میری، له سښ فرسه خی شاری ورمی به بالی باشووری دهری قاسملووا، له سهر کیوکی هره به رزی سهر به ناوچه ی مەرگومر گه لای قه لایکی سخت و به رزی دارشت و لپی وه کار کهوت.

له نیو خه لکدا وا باوه و ده لپن بهر له ئیسلام ههر له شویننه بوو قه لا هه بوون که کورد پښان گوتوون «نم» و «جم جم»^۱ و د سدری زی رږدگار خاپوور و ویرانی کردوون. کانتیک هوالی ساز کرانه وهی قه لای نم کهو ته سهر زار و زمانان، پیریوداق خانی ټه میری ټه میرانی نازمربایجان که پیاوکی به ټه مومون و وشیار و کارامه بوو، له جوولانه وهی بوژمنانه ی ټه میرخاندا نیشانه ی که ټه وه کیشی و مله وری به دی کرد. بډیه به باره گای پیروزی راگه باند که ټه میرخان له رڼگای راستی لاداو و هه وای سهر پیچی و لاساری که و ټه سهر و بڼاخه ی ټه وه قه لا به رز و قایمه ی بډیه دارشتووه که له رږوی پیویستا به کاری بی. ټم غولامه دروست کردنی قه لایه کی ټاوا هیچ به قازانجی دمو له ت نازانم.

که وره پیاوونی دمو له ت لیان راسپارده وه و گوتیان که یلی خوته و جما به قازانجی دمو له تی نازانی پشی پی بگره. پیریوداق خان به پیتی فرمان بوو پیاوی

باومر پیکراوی زمان لووسی ناردە کن ئەمیرخان و پێی راگەیاندا ئەو لە ریزی مەزەنمەیرانی دەوڵەتخوای ئەم حکوومەتەدا حیساب دەکری، بۆیە بە بروای من بێم قەلادانانە لە هەموو لایەکەوە زمانی زمان پێسان لە خۆی دەکاتەو. خەنیمانی وردبین و کەسانی دووراز هەمیشە گوێیان لە کلاوی دەرپەراندوو. ئەگەر ئەو قەلایە بە مەبەستی پاراستنی خێل و مال و پاراستنی ناو و نامووسە لە چنگ سەرھەلدانی بوژمانی یان چا لە ترسی پەلاماری رۆمییان سەازی دەکا، ئەوان هەتا قەلای قایم و گەورە ی ئێرەوان و ئەوریز لە نیویدا بێ، پوو لە قەلاتی واکەن. بێتوو هەر شتێک بقیەومی ئێمە کە پاراستنی ئەو هەریەمان لە ئەستۆیە، بە هیزی خۆمان رۆیدەمرکێنین و ئەیاران دەتەزینین و شوکرانی خۆباش دەبۆزین کە پادشامان بەختی بلیندە.

پیاوێکانی پەربوداق خان راسپاردە و نامۆگاری زەرەکانە سەر شانی خۆیان راگەیاندا و هەولیان دا ئەو خەیاڵاتە پڕوبووچانە لە مێشکی هەلفرێتن، بەلام ئەک هەر گوێی بۆ شل نەکرین، بەلکوو فەرمانی کوشتنی دان و کوردانی برادۆستی پشووینان لێ بڕین، کە دیارە هیچ دینێک ئەوێ ناسەلمێنێ.

ئەمیرخان لە ماوەیەکی کەمدا قەلایەکی یەكجار پتەوی ساز کرد و بە بالی رۆژھەلاتا دەروازەیکە تێکرد و چەند کلاو قو. چەیکە لێ هەلخست کە لە جێی خۆی دا گورگە ئاوێکیان لێ دەبرێتەو. پاشان ئازووخە و چەک و چۆلی کێشاوێ نێو قەلاکەو و لە ورمێ را رایگوزیت بۆ ویندەری. لە راستی دا هۆی چارەڕەشی و لێقەومانێ خۆی زیاتر بێتکێنا کە بە هیچ بارێک لەگەڵ پاکێ و یەکەرەنگی ١٠-حیان نەدەگرتەو و بە چاکە ساییەچەوری خۆی نەدەزانی و کەوتیووێ سەر باری خواری و ملانە.

لەو رۆژگارەدا وەختایەک دەنگ و ئاوازی سەربزێوی ئەمیرخان و پتەوی قەلای نەم و خەیاڵی خۆراگری دەگەیشتە دوور و نزیکیان، سەربزێوانی ئێران و عوسمانی کە پێم نەدەبوون و لە گۆشە و کەناران بە شوێن هەلیکدا دەگەران تا لەپێی بێن بە کوێ، بێ پسانەوێ رۆوبان دەکردە ئەمیرخان و قەلاکەیان بە

په نایه کی باش دمرانی. بۇ نمونه خان نه بدالی موکری سابلایغی برای شیخ
 حیدره ری ناوبه دمره وی عیلى موکری که له ده ولت هه لکه راپووه و له ترسی
 هیزه بالادسته کان کۆنه لانی خۆی به سر نه ده کرده و چه واشه و راکربو
 ده خولایه و. به خۆی و چند کهس له دست و پیوه نده کانیه و په نای برده
 قه لای دیم و نه میرخانیش و میژر بالی دا و کردی به هاو دم و هاو نشین و
 هاو رازی. به لام به فیث و ریوی بازی پیاو و کانی خۆی ده ناره دمرگای عالم په نا و
 خۆی به فیدایی و په کرهنگ نیشان ده دا.

وهک کتیبی «عالم نارا» باسی دهکا، لهم بهینه دا باس و خواسی داوه رینی
 چه لالییه کانی ژیر فرمانی چه سه ن خان و چه مه دپاشا بلا و پووه که ماوه یهک
 پیشتر له ده ولته تی عوسمانی هه لته زیب و نه وه و په نایان هیئا پویه بهر
 ده ولته تی ئیران. به پنی هه واته که هیژی چه لالی که به سه سر کردایه تی
 بیربوداق خان و بۇ مه بهستی گوڤ بادانی سه ربژوانی کوردستان گال درابوون،
 ترس و دلهر او که یهکی وایان له دموونی نه میرخان دا نایه وه که خیرایه کی که وته
 پارانه وه و به پایه بهر زانی دمه لاتی راگه یاند که ئیوانی شم غولامه و
 بیربوداق خانی سیاسالاری نازمربایجان خوش نه و له قسمی ده غه زدارانه ی
 توفیوم. حاوانه وی من له نیو له شکریدا که نه و سه سر کرده ی بی ژور گران و
 نهسته مه.

له پایته خته وه ولامی برایه وه: نه وه له سه سر داوا و له بهر دلی تو
 بیربوداق خان لارا و چه سه ن خانی سه رۆک عیلى چه لالی له جینی داندرا که
 پیاویکی بین گری و گول و مه شرف خوشه. ده بین و هختایهک هیزه بالادسته کان
 که یشتنه مه لیه ندی ئیوه به دهنگیانه وه بچن و نه گهر بۇ خوشت له بهر هه
 هویهک بۆت ناگرئ، بی و نه بین ده بین ته مرخانی^۱ کورت و پرای چه ند ردین سبی و
 پیاو ما قوول و سیسه د چوارسه د پیاویکی کارامه ی ره گه ل بهی. با یه کرهنگی و

۱ - له ده قه که ته میرخان نووسراوه که دیاره ده بین ته مرخان، ته مرخان یان
 ته میوورخان بین

سهرراستی تو بو هموو میران روون بیتوه و دمی نه مام و دوو زمانان گری درئ. نه میرخان سهرمرای نهو هموو نه رم کیشان و لاگیری کردنه ی دموله تی پایه برز، دیسانیش هر له سهر لاساری و سهر برزیوی خوی رۆیی. به کورنی کاتیک حه سه ن خان و گه وره گه وره کانی حکوومهت له مه راغه گه یشتنه محهمه دپاشا و جه لالییه کان و به ره و راهه راندنی ئه رکی سهر شانیان که و تنه ئی، به نه میرخانیان را که یاند که به پیی فره مانی خاوه ن شکو پیویسته خوی ساز بکا و ببیته پییشه نگی هیژه کان.

نه میرخان چه ند په لپ و بیانووی هیثانه وه و گوئی خیتی جه لالی پشتیان به نابه سترئ و نایم. گه وره میرانی دمولهت شیر و رۆی هیثانه وه کانیان به دله وه نه نووسا و وایان به به رژه وه ند زانی رینگایان هه تته که ن و به هه ریمی ژیر دمه لاتی نهودا بېزوون به لکوو بۆیان دمهسته مۆ بی. چونکه نه گهر بیتوو نه میرخان که له نیزی کانی داموده زگای پادشایه ئاوا لاساری بکا و به لاری دا به روا، ده بی چاوه مروانی چ بین له نه میرانی دیکه ی کورد و کاروبار چۆن جی به جی ده بین. بۆیه سهر له نوئ لییان راسپارد، خانه خوئی چا بی و چه ند شه و یکمان را گری و هر که چاومان بیکهوت له سهره خۆ راویژی لیده که ی ن. نه میرخان هر جوا بی نامه و راسپارده ی حه سه ن خانی نه داوه و له سهر که له ره قی و که له موه کیشی خوی رۆیی.

بۆ به یانی را که پییشه نگی له شکر گه یشته دهورو به ری دمم و ناوچه ی بهر حوکه ی خان، دمهسته یه که له کورده کانی براندوست به ره نگاری بوون و سه لیان کرده سهر پییشه ره موله کانی جه لالی و نوویان لی کوشتن و چه ند که سیکی دیکه شیان بریندار کرد. حه سه ن خان و نه میره کان که بم رووداوه یان زانی بیاوه کانیان گیرایه وه و شهر و کیشه یان وه ستاند و له نیو فرسه خی قه لا هه لیاندا و له شکریان خست. هر نهو شه وه کورده کان له قه لاوه هۆردو و گایان وه بهر توپ و تفهنگان دا و دژاپه تی خۆیان بۆ گه وره پیاوانی سپا روون کرده وه. سهر کرده کان دیسانیش که یخودایان نارده وه لای نه میرخان و

هقوی ئهم هه لویست و ئاكاره ناله باره یان لئ پرسى. هه رومك جازان ولاميكسى
دالخوشكهرى نه دایه وه و ورده ورده دهسته چيله ی ئاورى بوژمنایه تی چاكثر گرى
گرت و كار له كار ترازه.

بوای چه ند رۆژان رووداوئكى سهیر قهوما و نيزيكه ی چوارسه د كهس
بپاوى جه لالی كه له محهمه دپاشا بریونگ و نارازی بوون و له چنگ براكه ی
وه زاله ها تبوون، لینی هه لگه رانه وه و چوونه نێو قهلا ی دهم و سهریان ومبه ر
ئه میرخان هینا. حه سن خان چۆنیه تی رووداوه كانی له ئه رده موێل به خزمه ت
خاومن شكۆ راگه یاند. حاتم به گى ئۆر دووبادى كه ئه و كاته ئیعتیما دودمه وه
[مه زنه وه زیر] ی ده وله ت بوو، به پینی فه رمانی پاشا به رمو ورمی كه وته ئی هه تا
به وردی له چۆنیه تی هه لویست و حال و بالی ئه میرخان بكۆلێته وه و ئه گه ر
هه سته كرد خان رووراست و بئى گرییه دلی بداته وه. ئه گه رچی له كاكلی
مه به سته كهش حالى نابێ، به لام با ئهم چوارینه یه ی سه رتۆبی خودا ناسان
ئه بووسه عید ئه بولخیری له زمانى موباره كى خاوه ن شكۆ وه بۆ بخوینێته وه:

ده ی ده ی ومه وه، هه رچی ئه گه ر هه ی ومه وه
گه ر كا فره ی، گه دورى، بوته ره س، ده ی ومه وه
ئهم ده ركه ی شه مه كانى مرادانه خه سم
سه ت جارت ئه گه ر شكاه و ته قبه ی ومه وه

به لام ئه گه ر زانی هه ر له سه ر به وه مزى و بوژمنایه تی سووره، ده بی
له پێوه به شیرى تیژی جه وه ره دارى غه زاكه ران، ئاورى ئاوا وه و شه ره رۆشته نى
وه كووژینى و تۆزى لئ به با بكا و هه لیدیریت هه ریخی نه مان و پاشان
حكومه ته كه ی بداته ده س جه لالییه كانى رۆم و بگه ریته وه....

شهری نهم و چاره نووسی نه میرخان

بهرله ووی بهرمو نامانجی باسه که بکه و مهری، به پیویستی دزمان که
سهرتا هیندیک باسی شووره و دیواری قه لای نهم بکم که به حال و یووبه لا
شوینه واری همرسه کانی دیارن و ته نیا ناوی ماوه و نیوکی نه ماوه. بق نهم
مه بهسته دهچمه سوئی نه سکه ندهر بهگی مونشی که میژووی «عالم ناری
عه عباسی» نووسیوه و لهو هه تلایه دا لهوئ بووه و پروداوه کانی به چاوی خوی
دپتون. لیژمدا دهمه وئ دهقی نووسراوه که وککو خوی راگوئز مه نیو نهم
ره شفوسه نالژزه و پاشان به پشتیوانی خودا بهرمو مه بهست ههنگاو باویم.
«نهم قه لایه له سهر دوندی کیوکی به کجار بهرز دروست کراوه که
پارچه بهردیکی دریژو و کهی ته سکه و وک کلکی گا دهچن. لای باکور و باشووری
دولی زور قولن که له ژیرلا بق سهری دهمی به په یژهی خه یال بوی بجی. له بهر
به رزی پیویستی به شووره نیه و عاشووریان بق نه کیشاوه. دوو لایه که دیکی
دهبینه پانایی قه لا که لای رژه لاتی پالی و به رزایی جیا داوه و وارشیکی زور
ته وای بق کیشراوه و بورجی بلندی هه ن و دمر وازه یه کی نیکراوه. لای رژه وای
که له گزایی نیزیکتره شووره یه کی به کجار قایمی هیه و دهر گایه کیشی بهرمو
باشوور ده کرتیه وه. له دمر وازه را بق عهرزی ریگایه که به نیو بهرده لاندا دمر واکه
هینده تهنگه بهرمو به زحمهت سواریکی تیه و دهچن. سهنگه برده نه پینش له لای
رژه لات و رژه واه نه بنی ناکرئ. له لای رژه لات تیرها و یژیکی بق دمرکی قه لا
بمینن. یه کپارچه بهردی سهخت و تهخت و ره قه. له بنموه بوودری بق لینداری و
نه گهر بهرده که ده پرتیه وه بورجیکی زور بهرز و قایمیان لی دروست کردوه که
بق خوی قه لای بیچه یه که. تا نه و بورجه بهردمست نه کرئ سهنگه برده بن قه لا
محاله. ناوی قه لا له حهوزیکی گه وره وه دابین ده کرئ که به باران پر دهمی. به لام

لە لاي باكوور لە نىۋو گەلىدا نىزىكى قەلا كانىيەك ھەيە و ئاۋى زۆر كەمە. ئەمىرخان جۇگەي بۇ كىشاۋە و رىي بۇ دادىيە و لە ھەوزەكەي كىرەتەو. ئاۋى ئەم كانىيە لە ئىۋارمە تا بەرمەيانى ھەوزەكە پر دەكا. ئاۋەكەي بەشى رۇژىكى قەلا نىشەنەكان دەكا. گومبەزىكىيان لە رىكى عەرزى لەسەر ھەوزەكە ھەلخستوۋە كە لە پىشچاۋان ون بىن و پىنى دەلتىن «سۈۋلىق»^۱. بۇ پاراستنى ھەوزخانەكە بورجىكىيان بە پال قەلاۋە ھەلچىنەو. لە لاي باشوورمە سەھۇلدانىكىيان ساز كىرەوۋە كە زىستانان بە بەر و سەھۇل داخندى. لە تەنىشت وى ھەوزىك ھەيە، ھەتا ئەو بەر و سەھۇلەي لە گەرمای ھاۋىندا دەتۆيتەو و دەپىتە ئاۋ بەفەرۋ نەروا و لەوئىدا كۆپىتەو و لە كاتى كەم ئاۋىدا بە كار بى. ئەو سەھۇلدانەش قەلايىچەيەكى لەسەر تىرەست كراۋە و پاسەوان و تەنچى لەسەر داندراۋە. بە وىش دەلتىن «بوۋلىق»^۲ يا «قارلىق»^۳: رىگاي وىش وەك رىگاي «سۈۋلىق» لە دەرمەۋەرا ونە.

بەكورتى ئەم قەلايە لە پىنج قەلا پىنكەتوۋە. يەكەيان قەلاكى سەرەكى، يەكەيان قەلاي خوارمە، يەك «سۈۋلىق»، يەك «بوۋلىق» و ئەۋى دىكەيان بورجى گەۋرەي دەرمەۋى دەرگاي رۇژھەلات كە پىشتر باسما كىرە. ھەر پىنج ئەۋەندە بەرز و قايمەن كە بەيكى تىرۋى بىر و مىروولەي خەيال رىيان تىنابا و وپيان ھەلناگەر. «ھەتا ئىزە دەقاۋدەق لە كىتپى «عالم ئاراي عەبباسى» وەرگىراۋە.

بەكورتى وەختايەك [حاتەم بەگى] مەزەنەۋەزىر وپراي پىرىبۇداق خانى ھۆكمرانى ئازەربايجان، بەرخوردارى بەگى فەرماندەي تۇپخانە، بۇلە تۇپچى و تەنچىيەكانى ئىسپەھانى. خوراسانى. باقى و تەۋرىزى، ھەروەھا

۱ - سۈۋلىق: خەزىناۋ، ھەماراۋ (تۈركىيە)

۲ - بوۋلىق سەھۇلدان، جىسەھۇل (تۈركىيە)

۳ - قارلىق: جالەبەر بەردان (تۈركىيە)

خان نه میری کوری غازي به گي کوردي حاکمي سه لماس و نه وليا به گي سه رڼکي نه نزهلي قهره باغلار و ناوچه ي سؤما گه يشته ورمي. هه موويان چوونه پال له شکري دمورمي نيم. سهرتا حاتم به گ بؤ دوايين جار پياوي ناره قه لايه و رايته سپارد که وا باشه نه ميرخان بيته خوراي هه تا به پيئي هه رمانی به رزي پادشا دلي بدریته وه و نامؤژگاري دؤستانه و خيرخوايانه بتوانی گورچووي بگري و دامه زري. نه ميرخان ملي دا و بؤ به ياني ويړاي چهنه که سيک به رمو داوين داگه را و هه ر دوو لا چاويان به يه کتر که وت و کوانووي قسانيان داگه رساند. دواي وتو ويژيکي دوور و دريژ له به روه ي نه ميرخان هيچ جوابيکي سه ره موخيزي پيښه بو، به ناچار هه موو تاوانه کاني خسته نه ستوي جه لاليه کان و گوتي چاوي ته مايان بريوته ملک و ماش و ده سه لاتم و له خؤوه ناويان زړاندووم و تۆمه تباريان کردووم و به نوژمني ده وله تيان دانووم. نه گينا من خؤ به غولام و خزمه تکار ده زانم و هه ميشه ناماده ي راپه راندني ئه رک و هه رمانم. ئيستانش تکام وايه وه زيري پايه به رز له خزمه ت خامن شکؤ عوزرم بؤ بخوان يته وه. ليم زستانه دا ليم گه رين بؤ خؤم نه بزووم. يه کيک له کوره کانم وهک بارمه ده نيزمه باره گاي ميري، جا که به هاري پادشا به ره و کويستان هات، خؤم ده چمه خزمه تي و بن ريسه ي ماچ ده کم.

[حاتم به گي] مه زنه وه زير دانيای کرد هه موو شتي لي قبول ده کري به و مه رجی به ليڼي خؤي بيڼي ته جي. وا بريار درا چونکه قه لاداري وي دهنگي داوه ته وه، بؤ نه وه ي خه لک بزانن نه و ياغي و سه رکيش نيه، به خؤي و که سوکار و ده ست و پيڼه ندييه وه بيته نيو له شکر و له گه ل گه موره گه موره کان يه کتر ببينن و هيچ ترسي نه ي. رؤژيک نه و ميواني ئيمه بي و رؤژيک ئيمه ده بينه ميواني نه و له نيو قه لايه. هه تا ناوا دهنگ و باسي نيوان خؤشي و يه که تي نه وان له و سنووره بلاويته وه. نه ميرخان به روا له ت قسه که ي سه لماند و گه راوه قه لا. به لام هه ر که گه يشته وه له رپوه دمرگاي گاله دان و که و ته وه لاساري.

به کورتی وه ختایهک بیرى چه په لى وه کوو رۆژى روونى دهمه و چه شته نگاو
 بۆ هممو لایهک روون بۆوه. به جاریک تۆمارى ته مه نى راستى و دروستى
 بپچایه وه. ههر به راستى هینده نهوى کیشان و خاوه خاوه له گه لى به قازانجى
 دهوله تى به شه و کهت نه بوو. به لکوو گنچهل و ئاژاوه ی گه وره ی لینه که و ته وه.
 دیسانیش چونیه تى روو داوه کان به پتچکى ته ختى به رزى میرى راگه یه ندران و
 ئامرازى پنیویستى قه لاگیرى و گه مارۆ ساز و په رباخ کران. حه سه ن خان و پیرای
 میران و تغه نگدارانى ئیسه هه هانى له بالى رۆژه لانی قه لا دامه زران. قه لانی خوارى
 له قۆلى رۆژا ئه سپاردی پیر بوداق خان و تغه نگچییه کانی خوراسان کرا.
 مرادخان سولتان و خه لیل خان سولتانى سیل سپوور له گه ل چه کدارانى
 ئازمه رباچانى له لای باشوور به ره موووی بووزلق مه ته ریزیان گرت. چاوه دیری
 دهروازه خرایه سه ر شانى گه نجالی خانی ئیمانلوو. تغه نگدارانى ره شت به
 سه ر کردایه تى سه فه ر قۆلى به گ و چه کدارانى چگنى روویان کرده باکووری قه لا و
 به شانى سوولقدایه رهیان ته نى. دوو تۆپى گه وره و یه کى «بالمیز» یان
 دایه ست و تۆپى جیو که ش که له قه لانی «گۆگرچین لق» ی «ئه نه زه ل» وه به
 سواری لۆتکه به نۆو گۆلى ورمیدا هینابوویان له مه ته ریزی حه سه ن خان و
 رووبه رووی قووچه قه لای ده رموه دایانه زه ر: نهد. له به ره وه ی زستان بوو به
 مه به ستى حاوانه وه ی هیزه کان ههر قۆله ی وارگه یه کى بۆ دیارى کرا و خپۆت و
 ره شمالیان هه لدا و پاشان که و ته کارى به ره ره کانى و قه لاگیرى. جا وه کوو
 «عالم ئارا» باسى ده کا له شکرچى بۆ گرتنى قه لای نجم که و ته ئه و په رى همول و
 هه ل سوورانى مه ردا نه و دواى شه ش مانگ و به قه ولێکى نۆ مانگ توانیان
 قه لاتیکى ئاوا سه خت و هه لدیز و هه له مووت بگرن. وه به رنگ که و تنى گیرانى
 نجم ده گه ریته وه سه ر قه ومانى چه ند کاره سات و رووداویک که به کورتى
 ده یانگیر مه وه:

رووداوى یه کهم: نه خۆش که و تن و پیمردنى محهمه به پاشای سه رۆک
 خیتى جه لا لیه کانى رۆم که دواى نه مانى ئه و دووبه ره کى و ئاژاوه له نۆویاندا

بالى نهنگاوت و دهسته په کيان چوونه وه پړمى نيشتمانى سهره کى خۇيان و
 تاقمېکيان بېره و به وئ دا بلاو بوونه وه و نه مېش ترسېکى زورى و بهر
 قه لاگيران نا.

پروداوى دووم: داهاتنى و مرزى به هار و بارېنى بارانېکى به غوږه مې
 وه کوو گوزمى سهره و ژير که به روحى خوداى مانگېکى بېن ژوبړ لېنى نه کرده وه و
 خه زينا و مکان پر بوونه وه و قه لان شينان له کوسپ و گرفتى بېن ناوى خه له ستن.
 چونکه له شکرچى له و ماوه يدا توانېبو و يان بورجى سوولق بگرن و قه لادار
 که و تېوونه تۆر و داوى تونيايه تى و په نايان دمېرده بهر بؤگه ناوى يووزلق.

پروداوى سېهلم: کؤچى دوايى له ناکاوى حاتم بهگى مهنه وه زير
 (ثبعتمابوده وه) که نيومشه وېک به مهرگى موهاجا مرد. نه مانى و مزيرېکى ناوا
 بې وېنه و شاره زاي کارزان و پشت و په ناي له شکرداران، گيرانى قه لاي و منوا دا.
 پاش ثم کاره ساته ميرزا شه بو و تالېى کورى جېسى گرته وه و محه مېه بهگى
 بېنگدلى که له تۆرمه مې خانه داني موقه دده مې مهراغه بو و کرايه سپاسلار و وېکرا
 هاتن. سهرله نوې مهنه ميران و قوشه ن که و تنه وه خق و ناگرى شهر يان
 هه لکېرساند موه و له ماوه ي چنډ پړوان دا به زه برى تۆپى قه لاشکېن لايه کى
 شوورمى قه لايان دارووخاند و سى کلاو و وچ يان گرتن و گه لېک له پاريزمران و
 دانېشتوانى نېو جه غزى هه وشه يان کوشتن. ميره کؤله و هختاپهک له شهش
 لوه دمړه تانى لېن پرا و زانى دهرناچى، له فره کهوت و پياوى نارد و په ناي
 خواست. پاشان خان شه بدالى موکرى وېراى چنډ که سېک له نيزيکاني نارد
 سيوه تى شه لپاس خه لېفه قهره داغلووى په کيک له گه وره پياوانى حکومته.
 خۇشى له گه ل تهرخانى کوږه گه وره ي و نيزيکى سهد کس له عهشېره تى
 برادوست، هه موو زړېيوش و تفهنگ به دست و تهيار و په رداخ پېتى ناپه مالى
 محه مېه بهگى سهردار و دهسته په کيش بؤ پاراستنى قه لا ديارى کران. نواى چنډ
 پړوان ناکامى نابه خېرى نژايه تى و بېن شه مگى شه ستق و بهرؤکى شه و مال و ويرانه ي
 گرت. نه ميرخان و خان شه بدالى موکرى بهر له گيرانى قه لا پېکه وه دانېشتبون و

دوای باس و ته‌گبیران گوتبویان بیتوو بگیریین پادشای قزلباش لیتمان خوش نابین و دهمانته‌زینی. بویه وا باشه زور به‌پاریز و پرچه‌ک بچین و له کۆری سهرکرده‌کاندا دهره‌ت بیتین و دهمستیان لی‌بو‌مشیتین و چما مهرگ ممو‌دامان بدا بۆی دمر باز بین و دهن‌ا پیاوانه بکوژرین. له‌سهر ئهم پئ‌وشوینه سهره‌تا خان‌نه‌بدالی موکری زه‌بری وەشان‌د و ئەلیاس‌خه‌لیفه‌ی خان‌ه‌خوینی خۆی کوشت. له‌م کاته‌دا سهرکرده‌کان له‌خه‌وی پئ‌خه‌به‌ری راپه‌رین و خان‌نه‌بدال و ئەمیرخان و دهمست و پئ‌و‌م‌ده‌کانیان له‌توپه‌ت کرس و ناریدانن بۆ دنیا‌ی نه‌مان و دهمستیان له‌کوش‌تار و تالانی قه‌لان‌شینان نه‌پاراست.^۱

پاش ئهم رووداوانه شاعه‌بیاسی یه‌کم که به‌خۆی و له‌شکریه‌وه له [گاوبۆلی] مه‌راغه و مه‌له‌به‌ندی سابلاخی موکری بوو. ده‌سه‌لانی ناوچه‌ی ورمیی کرده باربووی قه‌بیان‌خانی موقه‌ندهم به‌رای محهممه‌دبه‌کی بیگدلی و به‌ری سئ‌ه‌زار ته‌نیش زێری نه‌غد له‌خه‌زینه‌ی دارمالی بۆ پێدا‌و‌یستیبه‌کانی قه‌لای دهم و خه‌رج و به‌رجی هێزه‌کانی ئهم که‌وشه‌نه‌ دیاری کرا. ئهم رووداوه ده‌که‌ریته‌وه بۆ ئیت‌ئیل (سالی سه‌کی مۆرکان) و ده‌کاته ۱۰۱۸ی کۆچی/۱۶۰۹ی زایینی.

۱ - به‌گۆزیه‌ی گێڕانه‌وه‌ی خودی ئه‌سکه‌نده‌ریه‌گ، وەخت‌په‌ک ئەمیرخان ده‌چینه‌ خێوه‌نی محهممه‌دبه‌گ. هه‌سه‌ن‌خان ده‌چی و بانگی ده‌کاته‌ دهری و ده‌لی چۆن له‌ نیو نه‌و خه‌نیمانه‌ دانیش‌تووی و خزمه‌تیان ده‌کە‌ی، بۆ لێک‌یان‌ه‌ه‌لبه‌. له‌و پێنه‌و‌به‌رده‌دا دهمی که‌ پیا‌ود‌کانی ئەلیاس‌خه‌لیفه‌ دهبانه‌وئ چه‌ک له‌ خان‌نه‌بدالی موکری و یاران‌ی دامانن بۆ هه‌سه‌نه‌و‌ه‌یان و ئەوانیش و ده‌س‌دین و شه‌ر ده‌قه‌ومئ و ئەمیرخان و هاو‌ریانی‌شی که‌ هه‌راکه‌یان گۆئ لی‌د‌ه‌بی ده‌که‌ونه‌ به‌ره‌نگاری. ئەوه‌ش که‌ داخوا ده‌بی ئەمیرخان و خان‌نه‌بدال پێش‌تر بیلانیان دا‌رشت‌ن نا جوو‌قه‌وار له‌ سه‌رو‌کانی قزلباش بېرن و نه‌گه‌ر کرا بۆ دهر باز بن. نووسه‌ری «عالم‌نارا»ش که‌ له‌وئ بووه‌ لی‌سی‌سوور نه‌ و ده‌لی: «خودا بۆخۆی ده‌زانی».

حکومەتی قەببان خان و شەپى نووبارەى نەم

وختايەك بۇ دەسئۆشانەى مەمەدبەگى بېگدىلى، حەكۇمەتى ورمىنى بارىبوۋى قەببان خان كرا، ناوپراو بەپنى فەرمانى بىئەسى نووبوۋى خاۋەن شەكۇ قەلەى نەمى كەردە ناۋەندى دەسەلاتى و بە قۇشەن و ھىزى چەكدارى لە ناۋچەى «كاورد» ھە تا سەلماس ھەموۋى خەستە ئۆزى كەلگەلى، ورمەردە كەۋتە كەلتەى دار و دىۋارى داپوۋخاۋى قەلەى نەم كە لە جەنگەى گەمارۇدا بە تۇپ و تەنگەى خەزاكەران ھەرسەيان بىرىبوو. لە ماۋەى شەش سالدا تۋانى تەۋاۋىك مەلتەند و سنوۋرەكانى ورمىنى بە رېكۋېتى بەرپۆەبەرى. بەلام كەترەخمەى و بىئەگبىرى و چارەنۋوس ۋاى كەرد كە قەلەكەى لە پىساۋانى رەشۋورۋىتى شەمىرخان پاك نەكەردمەۋە و پنى ھاتۋچۇى لى نەگرتن و ديارە نەم كارە بەپچەۋانەى پارىز و دووربىنى بوو. «ئۇلۇغ بەگ» ناۋىكى¹ خەمى شەمىرخانى چۇلاق لە عەشەرىمەتى بىراندۇست كە ۋاى گىرانى قەلە و بىراندەۋەى شەمىرخان لە جەنگ شىبابازى مەرك دەرچۈۋوبو، چەشنى كۈندەبوۋى شوم لە كۈن و كاۋىر و كاۋلاشەكانى شەۋ ناۋچەى بە دىۋى ھەلگورمايوو.

رۇۋىكى راپىسپاردە پەكەك لە ئۇنانى شەمىرخان [ۋانە پەرىزادخاتۋون] كە ۋىراى كۆمەلتىكى كەس نەناس لە نەمدا دەۋيان و قەرارى لەگەل دانا پىۋىستە وريا بىن و ھەر وختايەكى قەببان خان بۇ راپەراندەنى كارىك يان بە مەبەستى

---

¹ دروستەكەى «گاۋدول»ى سەر بە مەراغەى كە ناۋەندى دەسەلاتى مىرانى مۇكرى بوو

2 - مامۇستا جەمىل رۇۋىيانى لە پەراۋىزى لاپەرە ۵۵۶ھى شەرفنامەى ۋەرگىراۋى مامۇستا ھەژاردا نوۋسىۋىتەى: ئۇلۇغ بەگ رەنگە كۆرى مىر خدر كۆپى رۇستەم كۆرى باباۋەمەر كۆپى سەيغەددىنى مۇكرى بوۋى.

چۈنەن راۋ ۋەدەرگەت، پىتى راڭگەيەنى. ئۇنە ھەر چاۋەرۋان بوۋ ھەتا جارىنىكى قەبىبان خان بۇ چەند رۇۋەرۋى لە قەلا تىلاسا بوۋ. خىزانى ئەمىر خان بە ئۇلۇغ بەگى راڭگەياند ۋە ئىمىش شەۋى بە چەند پىۋى تەردەستەۋ ھاتە سۈنى قەلا ۋە بورجىنىكى سولۇقىيان كۈن كىرد ۋە ژور كەۋتن ۋە ھەموۋ پاسەۋاننى خاھلاۋى ئىم شۈنەيەن كۈشت. پاشان بە ناۋى ئۇلۇغ بەگەۋە لىياندا لە دوۋتە پىلى شادمانى ۋە كىردىانە قىرۋە ۋە قەلا كەيەن گىرت. قىزلباشى قەلايە بىم ھەرا ۋە ھورىايە تۇقىن ۋە داچلەكىن ۋە ۋاپانزانى كە كۆمەلىنىكى زۇر پەلامارىيان داۋن. سەريان لى شىۋا ۋە يەكەيەك ۋە دوۋىۋو خۇيان ھەلداشت ۋە ھەلاتن ۋە ھەتا بەرى بەيانشى قەلا كلاسورۋىكى بۇ تۇۋى تىندا نەما.

ئۇلۇغ بەگ دەستى بە سەر مال ۋە سامانى قىزلباشاندا گىرت ۋە ئاردى كە لە دەۋرۋەرائەۋە بىنە يارىدەي. كاتىك قەبىبان خان لە جىسى راۋى بىم كارەساتە ئاكاۋەي زانى، سەير سەرى سورما ۋە بەناچار تەشەرىكى تىرۇۋى ئاردە لى ئاغاسولتانى موقەددەمى حاكىمى مەرغە. لەۋىۋە رۋى كىردە لى پىرىۋىداق خانى ئەمىرى ئەمىرانى ئازەربايجان ۋە ھاناي بۇ بىرد. ئاغاسولتان ئەۋەندەي بىلىنى بەكۋىۋو خۇي گەياندە بىنارى قەلايە نىم. بەختيان چاكى ھىئا ۋە سەد ۋە پەنجا كەس سۋارەي كورد كە دەچۈنە يارىدەي ئۇلۇغ بەگ، بە سەر قۇشەنى ئاغاسولتان ۋە پىۋەكەنى قەبىبان خاندا كەۋتن ۋە شەر قەۋما. ھەر بە تىكەلچۈۋىنىك كوردەكان شكان ۋە ئاقىنىكيان كۆۋران ۋە ئەۋەي مان رەۋىن ۋە بۇي دەرجۈۋن. لەۋ لاشەۋە پىرىۋىداق خان ۋە شىرسولتانى مۈكرى سابلاخى ۋە كۋو ھەۋرەۋروسكە ۋە شەنى شەمال بائىان گىرت ۋە خۇيان گەياندە پەتا شۋورەي قەلا ۋە لە بىرى پەلاماردا بوۋن كە خۇدا ئاۋىكى رەمەتى بە سەر ئىم ئاگرەدا كىرد ۋە كۆۋاندىيەۋە. رۇۋىنىكى كە ئۇلۇغ بەگ بارۋوتى بە سەر تەنگىچىيەكانىدا بەش دەكا، لەپىچ پىرىشكىك ئاور دەپەرئە نىۋو كۇگاي بارۋوت ۋە گىرى لى بىلىند دەپن ۋە ئۇلۇغ بەگ لايەكى رۋومەتى دەسۋوتى ۋە چەند كەشىش بە سۋونۋاۋى

دهكهنهوه و بۇ شهړ و قهلاډاری پهکیان دهكهوې. لهو لاشهوه ههوالی كوژران و ړاكردنې نهو كوردانهی كه قهرار واپوو بچنه هانايان نهوهندهی ديكی داترووسكاندن. كوردهكان له جهرگهی شهویكی تاریكونووتهكدا ئۇلۇغبهگیان به مهفرهشیار هاویشته سهر پشتی بارگینتیک و له ناخافل دهرپهرین و به كوړمړیتیان دا تیتیانتهقاند. سهركردهكان پاش شاگاداربونوهه پیاویان وهبوا خستن، بهلام نهیانگهیشتنیتیه و تۆزیان نهشكاندن و گهرانهوه. جاریكی ديكه قهلاى نجم كه پتر له دمواژه پۇژان به دمست كوردانهوه نهبوو، كهوتهوه چنگ لهشكری پادشا. به لهرمانی گهورهپیاوانی دهولت، قهبیان خان لهبهر كهترهخمی و رهخساندن ههلیكی ئاوا بۇ خهنیمان لهسهر دمسهلاتی ورمی وهلاخرا و ئاغاسولتانی موقهبدم له جیتی داندرا. پاشان بریار مرا كه كۆمهلیك چهكداری خوراسانی و ئیسفههانی به مهبهستی پاراستنی نجم لهوې سهقامگیر بن و خۇشی تۇپراق قهلاى ورمی بكانه ناوهندی دمسهلات.^۱

۱ - رووداودهك سالی ۱۰۲۴ی كوچی ۱۶۱۵ی زایینی كه ۲ سال به سهر پادشایهنی شاعهباسدا تیهریود قهوماود

نهوهندی باسی نه میرخانی لهپزیرین و قهلاى نجمه، میرزا ردتید له رووی کتیبی سم نارا، نووسیویهتی كه ماموستای بههستهلان «هنیم» وختی خوی کردوویهته كوردی و له کتیبی «نوحفهى موزه فقه ریه» دا چاپ كراود دیاره میرزا ردتید ككل و پوختهی مهبهستی به دستهوه داوه و زور جیگای قرتاندوود یان به راه یژی خوی داپرشتوتهوه. منیر پیداهگرام و له ههر شوینیک لهگهل ودرگیراودهکی ماموست هیمن بهکی دگرشود. ههر نهوم دانا، گوتج با نهو یادگارده هه مېشه له یادان بن

بۇ زانیاری زیاتر سهبارده نجم رووداوه پروانسه راجر سنپفری، ئیرانی سهردهمی سهفهوی، ودرگیرانی سهلاحه دین ناشتی، بهشی پاشكو، ل ۱۵۰۳۸۵، بنگه ژین، سولهیمانی، ۲۰۰۶.

که مته رخه می قاسم سولتانی ئەفشاری ئیمانتوو و غەزینی شاعە بباس بۆ ماوەیەک لە ئەفشاران

وەک بێشتەر باسی کرا قاسم سولتانی ئەفشاری ئیمانتوو کۆری
تەھماسپ سولتان بە پیتی فەرمانی شاعە بباسی خوا بە خشیو . دواى شەر لە گەل
ئەحمەد پاشا و بەزین و گېرانی ئەم حاکمە بە چنگ خەزا کەران ، پاراستنی
هەرتیمی دیار بە کر و ناوچەى ماھیدەشتى پێ ئە سپێردرا و لەو سنوورانە بە
خۆى و قۆشەن و پیاوانى خپلى ئەفشار مەو گەلێک خزمەتى بەرچاوى ئەنجام دا.
راست لەم سەرۆبەندەدا کە دەبێتە سالى ۱۰۳۲ى كۆچى/ ۱۶۲۲ - ۱۶۲۳ى
زایینی عێراقى عەرەب واتە بەغدا دووبارە کەوتەووە دەست هێزەکانى ئێران . وەک
چۆن بێشتەر لە دەورانی شاسمايلى یەكەمدا گیرابوو . هەر وەک لە سەرچاوەکانى
میژوویدا نووسراوە . هەتا سالى ۹۴۰ى كۆچى/ ۱۵۳۳ - ۱۵۳۴ى زایینی حاکمى
شارى بەغدا لە لایەن حکوومەتى ئێرانەووە دیارى کراوە . بەلام ئەو سالى دەبێ
حاکمێک بە ناوى غازى خانى تەکەلوو لەخۆوە سەرى وەبەر دەولەتى عوسمانى
هێنابى و هەلگەرابێتەووە . سولتان سولەیمان خانى عوسمانى دەھارووژى و دى و
بەغدا دەکەوێتە بەر چنگى عوسمانى . لەو ساوە حوکمدارانی بەغدا جارێک
سەریان وەبەر حکوومەتى عوسمانى دینا و جارێک وەبەر ئێران و بەکورتى
ئاورى نووبەرە کایەتى و ئاژاوەیان هەتدەگیرساند . لەم رۆژگارەدا «بەکر سوو»
[سووباشى بەکر] حاکمى بەغدا کە هیچ دلى بە دەولەتى عوسمانییەووە
نەدەنووسا و خۆشى نەدەویست . کاخەزێک لە شاھەبباسى خوا بە خشیو
دەنووسى و دنى گرتنى عێراقى عەرەبى دەدا و پەلکێشى دەکا و دواى ھەول و
ھەتسوورانیکى زۆر بەغدا دەگیرى . پاشان پادشا بە مەبەستى پاراستنى ژيان و

حالی و بالی هه ژار و مسکین و ژێردهستان که له سامی سڤای سهرسووران
 پرشوبلاو کهوتیوونهوه و عهرز وهخوی نه ده گرتن، قهرمچو غای خانی
 سپاسالاری وێرای هیزیکێ ئازا و دهسته یهک قۆرچی و تهنه گنجی دیاری هه رموو
 بۆ گرتنی مووسل. ههروه ها خان نهحمه دی ئه رده لانی والی کوردستانی شی
 بهرێکده کهرکووک و شاره زوور که لیه وه نیزیک بوون. له شکرچی و خه لکی
 کهرکووک خۆیان له بهر هێرشی سڤای خان نهحمه د پێرانه گیرا و بهرمو دیار به کر
 رهوین و قه لای شاره که کهوته ژێر پرکێفی میری ئه رده لان. به لام کۆمه لیک
 بهرچاوی چاره ره شانی پێر داهاتوو له قه لانی مووسل دا به پاشه کهوت و ئامراز و
 چه ک و جۆلی ته یاری قه لاداری خۆیان ده نازین و کهوته بهر به ره کانی و مل نه دان.
 قهرمچو غای خانی سپاسالار، قاسم سولتانی نه فشاری ئیماثلووی وێرای هیزیک
 دانا بۆ ئابلقه دان و گرتنی قه لای مووسل. پاشان بۆخوی و قۆشه نی ژێر پرکێفی
 بهرمو کهوشه نی دیار به کر کوتای و بوای کوشت و کوشتار و تالانی ناوچه که
 کهراپه وه ده وره ی قه لانی مووسل. قاسم سولتان شان به شانی کورانی خوی
 که لبا لی به گ¹ و که نجال یه گ و ههروه ها وێرای نه درخانی نه فشار، ته نکیان به
 که مارۆدراوان هه لچنی و هینه ده ی نه ما بوو قه لاکه بگیری. به که یشتنه وه ی
 سپاسالار چاکتر له جاران ته نگه یان لێ کێشان و پیاوانه له هه موو لوه
 هرووژمیان کردنه سه ری و که مارۆدراوان که دینیان چاریان ناچاره و هیچیان بۆ
 ناکرێ، په شیمان بوونه وه و کهوته لالانه وه و پارانه وه و ده ستیان به رداپه وه.
 به لام دیسانیش ئه وانه ی ده ستیان کردبووه به شیر ی تیژی غه زاکه ران
 نه نچن نه نچن کران. ئه وانه ش که مه رگ مه وای دابوون و نه کوژرابوون مال و
 سامانیان بوو به ده سکوت و خه نیمه تی سوارانی نه فشار و چه کدارانی دیکه.
 دوا ی ئهم سه رکه ووته قهرمچو غای خان به سه ره ره زی لهم مه لبه نده وه کهراپه وه و

له نهجه فی پیرۆز ههواله که ی به خزمهت خاوهن شکوی سیهیری خوا راگه یاند که له مانگی رمجه پدا له نگه ری زیاره تی خستیوو. به ده سخوشانه ی ئهم خزمه ته قاسم سولتانی نه فشار نازناوی خانی و حکومه تی مووسلی باربوو کرا و تیکرای چه کدارانی نه فشار خزان به رپکلی. قاسم سولتانی کوری په رغه یب خانی ئۆستاجلووش نازناوی خانی و دهسه لاتی جوانرۆی پی به خشرا.

یه کیک له رووداوه کانی تری ئهو سهرده مه شه ری قاسم خانی نه فشاره له گهل خه نیمانی دهوله تی ئیزان، واته هیزه کانی حکومه تی عوسمانی له مووسل. دوا ی گیرانی له لاکه قاسم خان و سهره یز و سهرلک و سهرپه له کانی نه فشار که و تنه ریکخستنی کاروباری ئهو شوینه و بنه یان لی دا کوتا. لهم سهر و به نده دا کۆمه لیک له عوسمانیه کانی ئهو مه لبه نده و کورد و عهره پ به سهرکردایه تی حافزپاشا، وێرای جه ماوهری دیار به کر گهرم باهاتن و وره یان بهرز بۆوه و نیزیکه ی ۲۷۰۰ تغه نگداریک لی که لان. سهرداریکی رۆمیش به ناوی حه سه ن پاشا هات و گه یشته پالیا و تیکرا به سهرره و به ره و مووسل مامزه یان له ته رادی ئه سپان کوتا. به لام ههر به راستی لهم کاته دا قاسم خانی نه فشار ته نیا سیسسه د پیاویکی شه رکه ری به دهسته وه بوو. ئه گهر تیکرای قورچی و فه رمانده کانی نه فشار کۆبوو بانه وه له جه و ته سه د که سی تینه ده په رین. که چی دیسانیش قاسم خان نه خه جلا و به پشتیوانی هانای نه به دی یه زانی مه زن و به تین و ناوی ده وله ت و سینه ری باتی به ختی وێرای هیزی که می پیاوانه راسا و که و ته به ره ره جدان وه ی دوژمنان و ئهم ئایه ته پیرۆزه ی له گهل حال و باتی خۆی هه لسه نگاند که ده لی: «زۆرجار کۆمه لی کم - به ئیزنی خوا - به سهر کۆمه لیکی زۆردا وه سه ر که و تنون.»^۱ کاتیک ریزه کانی سپا له ههر دک لاوه شان به شانی یه کتر را وه ستان، سهره تا بۆلیک له دلیرانی تیره ی ئه ره شلووی ختلی نه فشار غیره تیان بزووت و هه لپانکرده سهر له شکری رۆمییان و سایری سهرکرده و

۱ - «کم من فتح قلیلو، غلبت منه کثیره باذن الله»، قورنانی بیروژ، سوورده ی به قهره، ئایه ی ۲۴۹، ل ۴۹. وه رگیراوی ماموستا هه ژار.

تفه‌نگدارانی‌ش نوابه‌بویان پیژم‌بوون و هروژمیان برد. قاسم‌خان له‌گهل تایفه‌ی ئیمائلوو خۆی تێوه‌ردا و گه‌یشته مه‌یدانی و گرهمه‌شفه‌لانی شاگری شه‌ر زمانه‌ی کێشا. وه‌ختایه‌ک حه‌سه‌ن‌پاشا و حافظ‌پاشا هه‌ستیان به‌ زه‌بری ده‌ستی خه‌زاکه‌رانی ئه‌فشار کرد، تابش‌تیا‌ن نه‌هینا و خۆیان بۆ رانه‌گیرا و هه‌لاتن. قاسم‌خان به‌ خۆی و هیزه‌کانی که‌وته په‌یکه‌رده‌یان و نیزیکه‌ی هه‌زار که‌سیک له‌ رۆمیه‌یه‌کان و دارو‌ده‌سته‌یان برینیان هینا و گه‌وزیندران و کوژران. هه‌زاره‌زیله‌یان ده‌ستیان له‌ چه‌کان به‌ردا و لاقیان لێ‌بوو به‌ بال و په‌ران‌په‌ران بوون. پاشان ده‌سکه‌وتنکی بێ‌هه‌ژمار که‌وته چنگ سپای سه‌رکه‌وته و له‌ نێو خۆیان‌دا به‌شیان کرد. کۆمه‌لی قۆرچی و یوو‌زباشی سه‌ری برایی کوژراوان و خه‌نیمه‌تێکی زۆریان کۆ کردوه‌ و مالاواییان له‌ قاسم‌خان کرد و له‌ هه‌رح‌ئابادی ماژنده‌ران هه‌موویان خه‌سته به‌رچاوی شاعه‌بباسی گه‌وره و به‌ لوتفی میرانه به‌ سه‌رکه‌انه‌وه.

له‌واوه سولتان سوله‌یمان‌خانی خوندکاری رۆم به‌ بیستنی سه‌رکه‌وتنی ئێرانیه‌یه‌کان و شکستی سه‌رکه‌رده‌کانی له‌ مووسل په‌ژاره‌یه‌کی قورس دمو‌ری‌دا و هینده‌ی بێ‌توو‌ره‌ بوو که‌ ویستی خۆی له‌گهل لێشای بێ‌په‌رانه‌وه‌ی قۆشه‌نی به‌ مه‌به‌ستی تۆله‌ستانده‌وه‌ و دا‌په‌ینه‌وه‌ی عێراقی عه‌ره‌ب له‌ رۆمه‌وه‌ بیزوی.

له‌م‌کاته‌دا محه‌مه‌د‌پاشای مه‌زنه‌وه‌زیر و یۆلیک له‌ سه‌رکه‌رده‌کان چۆکیان دا‌با و تکیان له‌ خوندکاری مه‌زن کرد که‌ خۆی نه‌چی و ئه‌مجاره‌شیان شه‌ری ئێرانیه‌یه‌کان و گرته‌وه‌ی به‌غدا بخاته‌ ئه‌ستۆی خه‌مه‌تکارانی. سولتان سوله‌یمان‌خانی خوندکاری رۆم ئیزنی هه‌لگیرسانه‌وه‌ی شه‌ری‌دا و نیزیکه‌ی پینچ‌هه‌زار چه‌کداری رۆمی و کورد و عه‌ره‌ب له‌ دمو‌ری ئه‌حمه‌د‌پاشا و حه‌سه‌ن‌پاشا که‌ نوو سه‌رکه‌رده‌ی دیار و باوه‌ریکراو بوون کۆبوونه‌وه‌ و به‌ ساز و په‌رداخ له‌ رینگای دیاربه‌کرمه‌ه‌ روویان کرده‌ مووسل.

راست له‌وه‌خته‌دا که‌ هه‌والی هێرشێ سه‌رده‌رانی رۆم ولاتی ته‌نبیه‌وه‌، قاسم‌خانی ئه‌فشار له‌به‌ر بلا‌بوونه‌وه‌ی نه‌خۆشی چا‌وقۆلکه‌ و تاعوونی

پەرەگرتووی نێو مووسل، بێکەمی گۆنێز تېقۆوە دەرەوێ شار. بە بیستی شەم
هەوالە سامناکە لەرێوە هەنگاوی بە پارێزی هاویشت و گوتی ئەکا پۆمی بگەنێ و
کەس دەستیان وەبەر نەهێنێ و سووک و هاسان قەلای مووسل بگرن. بۆیە گوتی
نەدایە بە تاو مەتا و نەخۆشی و خێرایەکی گەراو و سەر مێرای کەم قۆشەنی کەوتە
قەلاداری. بۆ بەیانێرا سەرداران بە خۆیان و لەشکرەو گەیشتنە دەورانێشتی
مووسل و کەمەندیان هاویشتە بەژنی قەلا و تێی هالان. قاسم خان بە خۆی و پۆلی
چە کدارانی کەوتە پاراستن و پاسەوانی و ئەم خەبەرە لە مازەندەران بە گوتی
شاھەباسی یەکم ئاشنا کرا. پادشا لەرێوە یەکیک لە خزمەتکارانی بارەگای بە
ناوی زەینولعابدین بەگی شاملووی خوان سالاری راسپارد کە هەستی و هێزیک
بەری و بچیتە هانای قاسم خانی ئەفشار و لێدان و دەرپەراندنی سپای رۆمییان.
هەتا ئەو گەیشتن قاسم خان چەند جارێک لە قەلای مووسل هاتە دەر و ئەوەندەوی
بۆی کرا زەمیری وەشاند و ئازایەتی نواند و خۆی راگرت. بەلام سەرەنجام کەم
بوونی هێزەکانی و زەوەندی دوژمنانی و ئەنێنەوێ تاعوون و بێرانی
پاشەکەوت و پەرداخ نەکرانەوێ چە کدارانی تێنی بۆ هێنا و دەرپەراند و دەستی
پێ ئە بەرەنگاری بەردا و قەلای بۆ رۆمییان خۆراپی کرد. لەولاشەو
خان ئەحمەدی ئەردەلان کە بۆ پاراستنی قەلای کەرکووک دیاری کرایوو،
بالەپەرژەییکی وای کرد کە هێندەیی نەما بوو خۆشی بێ و ناخۆشی بێ قەلاکە
بدا ئە دەست هێزەکانی رۆمی.

وەختایەک لە مەودای رێیەدا زەینولعابدین بەگی سەردار چۆنیەتر
گیرانی قەلای مووسل و رەوینی قاسم خانی ئەفشار و ترس و لەرزێ
خان ئەحمەدی لێر وون بۆوە، قاقەزێکی ناردەو بارەگای بەرزێ میری و خێراتر
ئاژاوتی و ئەسپی لینگ دا. کاتێک گەیشتنە نێزیک دەرەتەنگ، حوسێن خانێ
حاکمی لورستان بەیپی لەرمان وێرای پۆلەچە کدارێک رەگەلی کەوت. لەوێ
هێزەکان بە سەرکردانەو و بێجگە لە بارگەچی و پیاوان، سێ هەزار چە کدارێ
تەیار بە دار کران! یۆ بە وێرغە کوتایان و ئەو مەودا نوورەیان بە دوو

شهو و رۆژان بری و بۆ سه‌ری سێ رۆژی خۆیان گه‌يانده‌ خه‌نيمان. به‌لام
ئه‌مه‌نده‌ تێر فېريوون كه‌ پتر له‌ نووه‌زار كه‌سيان نه‌گه‌يبوون. هه‌ر كه‌ له‌شكری
قزلباشان ناسۆگی دا، كۆمه‌له‌چه‌كدارێکی كورد و عه‌رمب تۆقین و وه‌كوو
كۆیبيان ته‌قورده‌ويان تێكه‌وت و ئه‌وه‌ی مابوو نه‌وه‌ كۆليان نه‌دا. وه‌ختایه‌ك
پێژه‌كان تێكه‌ه‌زین و مه‌رزا زایانی مه‌یدان ده‌ست و مه‌چه‌کیان نیشان دا و رۆبونه
چه‌ك و چۆل و شیر و تیران و نێژه‌يان هه‌ژاندن، ئیستیکی وای پێنه‌چوو كه‌ به‌
یاریده‌ی یه‌زدان، له‌رژه‌ كه‌وته‌ ئه‌ندامی نه‌یاران و به‌رگه‌یان نه‌گرت و وه‌ها
به‌زین هه‌ر ده‌بێ بێیه‌ سه‌یرێ و نێزیکه‌ی شه‌شسه‌د كه‌سیان بوونه‌ چێشته‌ی
شیرێ تێژی چه‌وه‌ردار. یه‌كێك له‌ هه‌لكه‌وته‌ باشه‌كانی ئهم شه‌ره‌ نه‌كوژرانی
هیچكام له‌ چه‌كدارانی قزلباش و ته‌نیا ئه‌نگوانی چه‌ند كه‌سێکیان بوو.
حه‌سه‌ن پاشا و پرای هه‌زاره‌زیله‌ی له‌شكری، خۆی گه‌يانده‌وه‌ قه‌لا و هۆردووی
بوو به‌ پێخوستی ئالان و پڕۆ. له‌به‌ر بڕه‌و ئه‌ستاندنی نه‌خۆشی، شار خۆی تیندا
راشه‌ده‌گیرا و مانه‌وه‌ی لێ نه‌ده‌گونجا، بۆیه‌ راسپاردی ئێسوان حه‌سه‌ن پاشا و
زه‌ینولعابیدین یه‌گ كه‌وته‌ هات و چۆ و بېریار بێر كه‌ هه‌ریك له‌شكر قه‌لا و
ده‌ورو به‌ری چۆل بکه‌ن و له‌ شوینی تر بیه‌خن هه‌تا بوای هێور بوونه‌ويان
ئه‌وه‌ی به‌ چاك و به‌رژه‌مه‌ندیان زانی بکه‌ونه‌ بێ و شوینی.

زه‌ینولعابیدین یه‌گی سه‌ردار به‌ نیشانه‌ی رژه‌مه‌ندی سه‌ری له‌قاند و
قۆشه‌ن و بارگه‌ و بنه‌ی ده‌نگ دا و سه‌ركه‌وته‌ و شادمان گه‌رایه‌وه‌ به‌كورتی بوای
دۆراندنی شاری مووسل قاسم خانی نه‌فشاری ئیمانللو و پرای عێل و كه‌سوکاری
.. به‌رچاوی خاوه‌ن شكۆ ره‌ش بېوون. هه‌موو حاكمه‌كانی ئهم خێله‌ له‌ هه‌ر
جێگایه‌کی ده‌سه‌لاتدار بوون. لیخران و له‌ په‌نا و په‌سیوان، دوورمه‌په‌ریز و به‌
ده‌راو كه‌ ده‌ژيان. به‌ پشتیوانی خودای به‌خشنده‌ له‌ جێی خۆی دا به‌سه‌رهاته‌كان
ده‌خه‌ینه‌روو....

باسى بەسەرھاتى گەمارۇى بەغدا؛ نازايەتى بىۋىنەى كەلبالى خانى كوپى قاسم خان و خۇشەويست بوونەوہى خىلى ئەفشار

باش ئەوہى كە حافىز ئەحمەد پاشا قەلى مووسلى گرت ، خەسەن پاشاى
دانا بۇ پاراستى و خۇى و ھىزەكانى روويان كرده داروئىسلانى بەغدا. رۇۋى
۹ى مانكى پىرۇزى سەفەرى سالى ۱۰۳۵ى كۇچى/ ۱۰ى نوامبرى ۱۶۲۵ى زايىنى،
دەورەى قەلى بەغدا بوو بە خىۋەنگاي قۇشەنى رۇم. سەفى قولى خان كە پاشاى
دادەوانى ئىزان كرىبوو بە حوكمرانى بەغدا و مەلبەندەكانى دەورانېشتى، كەوتە
بەربەرەكانى و قەلادارى و بە گوللەى كۆمەلەتۇبى دىئاسىنىن و پىشووئانگرىنى
سەر بورچ و دىواران تۇزى ژيانى ئەو سەربىزىۋانەى بە دەم پاي نەماندا دەدا.
وختايەك ئاپۇرايەكى رۇمىيەكان بە گەرانگەرى قەلادا پەرمەپەرمە بوون،
سەفى قولى خانى جوامىز بە پالېشتى ترووسكانەوہى ئاۋىنەى بېگەردى
دەروونى و بە پىشتىۋانى ھىزى پەرۋەردگار بۇلىك شەركەرى كارامەى ھەلىۋارد و
بەرىكى كرىن بۇ دەردەۋە ھەتا چەشنى ھەۋرەبرووسكە لە رووبار تېپەرن و بگەۋنە
شۋىن خەنىمان و چما زەبرى خۇيان وەشانىد خىرايەكى بگەرىنەۋە قەل. ھىزى
راسپىزاۋ بە لاي مەزارگەى ئەيوۋەنلەۋە دەردەكەۋتن و ئاگرى ھات و ھاۋارى
پەلامارىان خىستە گىيائى نەپاران و شەرىكى قورسىيان لە مابەينىدا قەوما. ھەر
ئەۋەندەى مستى لە چاۋى دەى سىسەد كەسىكىيان لىكۈشتىن يان گرتىانن و
رەۋەيەكى بەرچاۋى بارگىن و ئەسپ و يەستىر و وشتىريان ھىئا و گەرانەۋە جىنى
خۇيان. گەمارۇدەمرانى بەغدا بە دىتنى ئەم شالاۋ و دەستۋىردەى گەمارۇدەراۋانى
بەغدا، شوورەى دىيان كەوتە لەرزىن و بەندى ھەناۋيان پىسا و سەفى قولى خان
بوۋىرانە بەرەنگارىيان چەقى. بەكۈرتى لەبەرۋەى ھەرەتى ھەلگرتنى دەغلۋدان
بوو، رۇمى بەرھەم و پاشەكەۋىتىكى زۇرىيان وچىنگ ھىئا و بە ئاسوودەيى

بنه یان داکوتا و دووباره که وخته وه قه لاگیری. ثم هه والانه وهختایهک به خزمهت شاعه بپاسی خوابه خشیو راگه یه ندران که رکینی پیروزی له هه مه دان و مستابووه. خاوه ن شکوی سینه ری خوا هه رمانیکی نووسی بق زهینولعابدین بهگی سپاسلار که دهبی هه رچی زووتر بگاته به غدا و بچینه فریای دهوره دراوان و «هاروون ناباد»^۱ سر به ماهیده شت هوردووبه زی بی. له گهرمی ثم کارانه دا میری رازینه وهی جیهان هاته سر نهو باوه ره که پیویسته کومه لیک دیکه می مه رازای کارزان خویان بگه یه ننه شاری به غدا و قورقوشم و بارووتی که مارو دراوان قهره بوو بکه نه وه، نهکا ماوهی نابلقه زوری پیچن و قه لاداران جبه خانه یان هه لته کن و هیچی تیدا نه مین. هه موو لایهک ثم کاره یان به ههنگاو لیک بزواری ده زانی، به لام شرک و راسپارده که خرایه به ردم سهرؤکانی سپا. له وه دمه دا که لبالی سولتانی کوری قاسم خانی نه فشار که له رکینی پاشادا بوو ثم خزمه تهی و نه ستو گرت و ویرای چنه که سیکی وه کوو هه میدوون بهگ، میرزا حوسین کوری حوسین خان بهگ، مورته زاقولی بهگ و میرزا خان بهگی قاجار که هه موویان له چول کردنی قه لای مووسلدا له گه ل قاسم خان به که تره خم دهرچووبوون، به کترین گرت. هه ر یه که می مه نیکه ته وریزی^۲ قورقوشم و بارووتیان له پاشکوی نه سپان شه تهک دا و به هیوای خودا له خزمهت رکینی موبارهک هه لبران و رینگایان هه لبارد. وهختایهک گه یشتنه له شکری زهینولعابدین بهگی سهردار که له هاروون ناباد هوردووبه زی کردبوو؛ دیتیان نه وه بؤخوی له بهر بارراستی کاران و دووربینی ویرای تاقمیک سواره می نوومن به زینی خه ریکه به رینویتی ری نیشاندن به پاریز دهر و و رینگا به تاقی دهکاته وه. پاشان نووسی هه زار چاونه ترسی کارامه ی له گه ل نووروده هه ربهگی برزای و که لبالی سولتانی ناودار و سهردارانی دیکه گالی دان که برؤن و خویان

۱ - شاه نابادی غه رب. نیستا کراوده ته نیسلام نابادی غه رب. ثم شارؤکه یه وهختی خوی که و تبووه سهر رینگای بازارگانتی کرماشان و به غدا.

۲ - هه ر مه نیکه ته وریزی سن کیلؤبهک بووه مه ن سهر و خواری کردووه.

بگه‌یه‌ننه نووسن فرسه‌قی شار و شه‌وهریان له دهمشتن بئ و چما رۆمی بئ‌بزانن و دمست لهو بۆ له بومشینن بگه‌نه فریایان.

که‌لباتی سولتان و یارانی سه‌ره‌تا پیاویان نارده قه‌لا و چوونی خۆیان راگه‌یانده. پاشان له تاریکایی شه‌ودا چه‌شنی لیشاوی سه‌ره‌به‌ره‌ژیر لووزمویان به‌ست و به شانی ده‌روازه‌ی شه‌بووچه‌نیفه‌دا روویان کرده قه‌لا. قۆشه‌نی رۆم که له ده‌وروپه‌ری بیج‌له وه‌کوو ده‌ریا ده‌هاژان، کۆمه‌لیکیان که‌وتنه به‌ره‌نگاری. دلیرانی خوینخۆره‌وه‌ی له‌شکری ئێران وه‌کوو شیر ده‌یانفه‌راند و گوهرمیان ده‌به‌ست و ده‌نگوت شه‌بۆل و چه‌پۆکانی نێرینه‌ی ده‌ریان و قه‌لبه‌زه‌ی ده‌کن. لهو شه‌وره‌شی شه‌نگوسته‌چاومه‌دا به‌رخورداریه‌گی زولقه‌در و میرزا مه‌عسوم به خۆیان و چه‌ند که‌سیکه‌وه هه‌لبه‌ران و گیرۆده‌ی داوی رۆمییه‌کان بوون و پاش شه‌ر و لیکدانیکێ زۆر هه‌ربوو گیران. نه‌وانی تر پشتی یه‌کتریان به‌رنه‌دا و له گوین نێزمالکی تریفه گه‌یشته ده‌روازه و به سلامه‌تی له قه‌لا وه‌ژووور که‌وتن و سن‌ه‌زار مه‌ن قورقوشم و باپووتیان گه‌یانده قه‌لا‌داران. لهو کاته‌دا لهرمه‌قرمی ته‌بلی شادمانی له قه‌لاوه به‌رز بۆوه و له راستیدا شه‌م کاره ئازایه‌تییه‌کی شه‌وه‌نده بئ‌وینه و به‌رچاوه که دنیا شتی وای زۆر کم به خۆیه‌وه دیتوه. له کاته‌دا رکیفی بئ‌پیرۆزی سیبهری خوا که له هه‌مه‌دانه‌وه کۆچاوکۆچ ده‌هات، گه‌یشتی و له گه‌رانگه‌ری مه‌زارگه‌ی شه‌بووچه‌نیفه به قه‌درایه شه‌ستێران خێوته و ره‌شمال هه‌لدران و شه‌ستونده‌کیان وه‌به‌ردرا. شه‌مجاره‌یان پادشای به‌رزمجین هیزه‌کانی نوژمن به‌زیتی بۆ شه‌ری رۆمییان ده‌نگ دا و حافزه‌حمه‌دپاشاش که‌وته شه‌ر و به‌ره‌نگاری. له کاته‌دا سه‌فی‌قو‌لی‌خان و گه‌مارۆ‌دراوان که وره‌یان به‌رز ببۆوه و به شه‌کانه‌وه‌ی ئالای خاوه‌ن‌شکۆ تین و توانیان له ده‌روونی زابوو، له قه‌لا ده‌ره‌یه‌رین و لیکیان دایه نوژمنان. سه‌ره‌نجام رۆمی خۆیان بۆ رانه‌گیرا و په‌مین. جا له به‌روه‌ی شه‌که‌نده‌ریه‌گ به درێژی له «عالم‌نار»دا باسی کردوه، من له ترسی درێژدان‌پ‌ی سه‌ری رکیفی قه‌له‌مه‌ کویتم وه‌رسوو‌راند.

دراڻی مهلبه ندى ورمى به نه فشاران

له پېشه كې گېرانه موى رووداوه كاني سهاره ت به مووسلدا ناماړه م پيگرا
كه نه و قهلايه له بهر ته نېنهموى نه خوښى تاوون و سستى و كه مته رخه مې و
خوړانه گرتنى قاسم خانى نه فشار كهوته چنگ سه ركړده كاني روم و قاسم خان و
نيره و توره مې بؤ ماوه يه ك له بهر چاوى پادشاي ستيه رى خودا كهوتن. پاشان
نه مه شيان زيندوو كړده و كه خپلى نه فشار دمستيان هه يووه له كوژرانى شانى
گه روى مه زلوومى دايكى شاهه باس و شه هيد كړدى سولتان هه مزه ميرزاي
براى دا، هه روك به پانه وه له «عالم ئاراي عه عباسى» دا نووسراوه. به لام
وه ختايه ك كېشه مې گه مارؤى به غدا و تيمانى سه فې قولى خان و دانېشتووانى
هاته پېش و كه لېالى سولتاني كورى قاسم خان سينگى رهمپش دا و وېرئ
بؤ له سوارېك به نيو دمرياي هيزه كاني رومى دا تېبه رى و قورقوشم و باروونى
كه يانده قه لانښينان و زورى نازايه تى نواند و پست و گوريسى خيوه تانى
هه لېرى و خه نيمانى له خاكى نه مان گه وزاند، ميرى مهن له سووچ و تاوان و
كه تره خه مې كؤن و تازه مې خپلى نه فشار خوښ بوو. نازناوى خانى كړده خه لاني
كه لېالى سولتان و له نيو هاوشانه كاني دا سه رى به رز كړده وه. پاشان له لاي
خاومن شكوه و حوكمېك ده رچوو كه خپلى نه فشار هه ر ناوچه و مه لېبه نديكى
نيران هه لېزيرى و بېي خوښ بى و داواى بكا. باربووى بگرئ. كه لېالى خان و
نه ميرانى نه فشارى خزمه ت ركيفى پادشا تېگرا چوكيان دادا و به خزمه تيان
راگه ياند له بهر موى مه لېبه ندى ورمى سنووريكى به رفروانه و به خاكى ده وله تى
گه روى روموه نووساوه و هه مېشه بؤ ته سمكوتى خېلاتى كارمسات و
رووداوان، تكامان وايه بدرئ به نيمه. چونكه خه لكى ناوچه كه به كورد و تېگراى

هۆز و عەشیرەکانییەوێ شكاو و پێپەست کراون و قەت لە چنگ شەرفەرۆشان
 نەحەسانەوێ و نەیانگوتووێ ئۆخەیی و بە ئاسوودەیی سەریان و سەر سەری
 خاترجەمی نەکردوێ. بەتایبەتی لە ئاژاوەی ئەمیرخانی برادۆستی دا
 مەلبەندە کە خەسارانیکی زۆری بە گەردنی دا بپارێ. بێتوو دمسەلاتی ئەو
 مەلبەندە بە کەلەبیری و پاوانەمیر بۆ ئێمەیی غولامی فیداکار دیاری بکری بە
 کۆمەگی یەزدانی مەزن و لە ژێر بالی بەختی پادشای ئاقانەدا، قەرەبووی
 سالمەخەتە و هەنگاوی لارولوییری پێشووی دەکەینەوێ و بە ئۆکەرچاکی خۆمان
 پەرمەمانەندی بەرێژتان و دەس دێنین و چۆن باشە ئاوا تێدەکۆشین و تەواوی
 هەریمە کە بە داسی شیرێ تیژی تازەساو لە دێرکودال و ئابووری کەسانی
 شەڕانی پاک دەکەینەوێ و رایدەمالین. ئێمە تەکا و داوایەیی کەلبالی خان و خێلی
 ئەفشار کە لە هەوێل شاهەباسی خوابەخشیویدا خرایەر و قەبوول و پەسند کرا و
 بە مەبەستی داپین کردنی هێمنایەتی و ئاوەدانی مەلبەندە کە و پارێزانی
 سنووران، دمسەلات و حکومەتی ورمێ باربووی کەلبالی خان کرا. پاش
 دامەزرانی بەرایێ کاران کەلبالی خان بە پێتی حوکمی خواوەن شکۆ هەشت هەزار سەر
 خێزانی تیرە و تایفەکانی ئەفشاری نیشتەجێی هەریمەکانی عێراق، فارس،
 کرمان و خوراسانی لە ماوەیەکی کەمدا کۆکردنەوێ و لە مەوتەنی خۆیانەوێ
 کۆچی بێدان و بە خێل و بار و هێزی شایانەوێ روویان کردە مەلبەندی ورمێ.

شەرى قەرەسەو: سەقامگىر يۈۈنى كەلتىلى خان لە ورمى و دابە شىبىنى زەۋى وزار لە نىۋ بىنە مالە كان دا

وہ ختا يەك كەلتىلى خان و خىل و مال و بارگە و بنەى كۆچاۋ كۆچ گەيشە دەورەبەرى سەلماس، كۆمەلىك لە عىلاتى ئىران و عوسمانى نىشتەجىنى سەر سنووران، بە بىستىنى ئىم ھەوالە و بە ھان و دىنى تەمرخانى كۆرى ئەمىرخانى خاۋەنى بىم، ھاروۋان و لەشكرىكى زۆر و زەۋەند كۆمۈنەۋە و بە مەبەستى بەرپەرجدانەۋى خىلى ئەفشار بەرەگەيان تەنى و لە لىۋارى پرووبارى قەرەسەۋى سەلماس تىكەتچەۋون. شەرىكى قورس و خۇنناۋى قەوما و دلىرانى ئەفشار كە شىرى مېشەى ھەلمەت و بە كۆچاۋونەۋە بۈۈن، بە شىر و تىر و تەنگان لىيان ۋەخىل كەۋتن و گەلىكىان دەست ۋەرد و ئازابەتى نواند. ئاخىرىيەكەى ھىرشكەران بەرگەى گورم و پەلامارى خەزاكەرانى ئەفشاريان نەگرت و ئابىشتيان نەھىنا و زۆريان لىن كۆۋرا و ھەزارەزىلەيان بە راكەراكە خۇيان گەياندە زەرد و ماھ و رەۋزى چىا سەختەكان و ماتەيان ھەلگرت.

باشان كەلتىلى خان وپراى خىلى ئەفشار بە سەركەۋتوۋى داۋەرى بۇ خاكى ورمى و تۇپراق قەلەى كەردە ناۋەندى دەسەلانى و بۇ ھەم تىرە و تاپفەيەكى خىلى ئەفشار ناۋچەيەكى دىارى كەرد كە برون و لىنىبەگرن، لە پىشردا ناۋچەى بۇل، كە لە «قاشقەگەۋوك» ۋە ھەتا خان تاۋس بە بارى دىرلىۋا پىنج فرسەخىك دەبن، دای بە تىرەى قەرەنىۋولۋى ناسراۋ بە كۆندوزلۋو. ئەمانە لەۋ ناۋچەيە چەند كۆندىكىان ساز كەرد و ملپان نا لە كىشت و كال و فەلەبى و كەۋتنە ئاۋەدان كەردەۋى چەند شۈبىنىك و لىدانى جۇگە و جۇبار و ھەرس كەرنى داران. بىناۋى نازلۋى دا بە تىرەى كۆھەكلۋو. سەرجاۋەى ئاۋى ئىم

ده قهره له سې لکه وه دابین دمیښ: دامینې قه لای به ربووک، میهران پروود و
جیزمی و بیدکار. لیواری چومی «رموزه» تیره ی قورقووی لی ښه گر بوون. سې
تیره ی قاسملوو، نهره شلوو و نیماتلوو هیندیکیان له گه رانگه ران و کومه لیکیان
له جهرگه ی مه لېه نده که نیشته چی بوون. حکومه تی «ساین قه لا» درایه دمست
نه تلایارخانی قاسملوو و جله وی دمسه لاتی شاروچکه ی شنو نه سپارده ی
خودا ویردی خانی نهره شلوو کرا. نه سکه نده رخانی نهره شلوو ناوچه ی سندووسی
پې نه سپیردرا. بېم چه شنه تیکرای ناوچه کان دابهش کران و هر تیره و تایفه یه ک
شانی چونی هه لیده گرت دمسه لات و ملک و ماشی درایه. نم خپله که ماوه یه ک
رؤزگاریکی پهریشانیان راده بوارد و بیوونه تیوی هرزن، لیم هر نیمه
خوش ناو و هوا و پاک و باسه هایه ی که به راستی له هه موو مه لېه نده کانی
دیکه ی نازمربایجان سه رتر و ناوازه تره، دامه زران. خپلی نه فشار که وخته
شوکرانه بژی ری یزدانی تاق و بې هاوتا و به دلنیا یی و ناسووده یی به
جووت وگا و ناوهدانییه وه نووسان. هه تا وای لیهات که له ماوه یه کی که مېدا
تیره و تایفه کانی نه فشار به پنی پله و پایه ی خویان بوونه خاوه ن مووچه و
مه زرا و به سه ر دموله مهندي و مال و سامان دا که وتن. هیز و جه ماوه ر و
دمسه لاتی نم خپله هینده ی پهره نه ستاند که [کور دانی] ناواوه گپری که وشه نان
په شوکان و هه ستیان به لاوازی کرد. بویه به ناچار هیندیکیان له سنووران و
دمسته یه کیان له قه راخ و قولاغی هه ریمه که سه ریان و بهر دموله تی هه نا هه تایي
هینا و ملیان بۇ دانی باج و پیناکی دیاری کراوی حکومه تی راکنیشا. نه مانه بویه
بیمل بوون چونکه ژانی جې په نجه ی زه بری نه فشارانیان هه رگیز له گیانی
دهر نه ده چوو.

شەرى ئەنھەر

منى رەمشكەرەۋى ئىم رووپەرانە ، بەسەرھاتىكم لە مامى
خودايتخۇشبووم مىرزا محەممەد رەھىمى كورى غەلى بەگى محەممەدلوۋى
ئەفشارى ئورومى بىستوۋە كە پىاۋىكى راست و باۋەر پىتكرائى بە تەمەن بوو .
مام رووداۋەكەى لە پىشپىنيانى خۇى بىستوۋە و بە دم ' بۇ منى گىراۋەتەۋە كە
دەبىتە ھۇى سەر سۇرمانى بىسەرەن و ۋەكولھاتنى غەيرەتيان .

دەگىر نەۋە كە لە سەرەتائى دامەزرائى حكومەتى كەلبالىخاندا لە ورمى ،
بىپسانەۋە خەبەر ھات و ۋەرەست گەرا كە ھىزى زۆر و زمونەندى [كوردانى]
ئاۋاۋەچى خەرىكە لە باتى دىشت و تەرگەۋەرەۋە دى و دەبەھوئ قەرەبوۋى
سووكايەتى و شكانى شەرى قەرەسوۋ بكاۋەۋە و تۆلە لە كەلبالىخان
بىستىننەۋە . بەپىنى ھەۋالەكە لاھۋى تىككەرى خەنيمان كە بەرمو ورمى
دەئاۋات گەبىۋوۋە گوندى ئەنھەرى سەر بە ناۋچەى بناۋى رەۋزە . چونكە لەۋ
دەمەدا كەلبالىخان لەبەر پەرتەۋازەبى خىلى ئەفشار و سەرقال بوونيان بە
كاروبارى ھەلايى و كشتوكالەۋە ، توانايى بەر بەرەكانى نەبوۋە . پۇلىك لە
سەرۋكانى ئەفشار كۆدەكاتەۋە و سەبارەت بە شەر و ئاشتى لەگەلىان دەكەۋىتە
باس و راۋىژ . سەرۋكانى ئەفشار بە تىكرائى دەنگ ھەلەكە بۇ شەر بە لەبار
نازانن . لە گەرمەى قىساندا يەككە لە خزمەتكارانى ئەندىروون دى و
مەجومەيەكى سەر داپۇشراۋ لەبەر دەمى خاندا رۆدەنى . ۋەختاپەك

---

۱ - نىۋەى زياترى ئىم كىتەپ لە زمان كور و كال و نەۋە و نەنۆدكانى بەگەرەن و
شەركەرائى كۆن و بە سالاجوۋ ۋەرگىراۋە كە لە باۋك و باپىرانىان بىستوۋە يان بە
جاۋى خۇيان دىتوۋيانە . م . پ

سەرپۆشه که هه لهداتهوه شمشیریک و دەسماڵیک و مەهرچاوی، خانی
 حوکمران پرسی ئەوێ دەبێ مانای ئەم شیر و دەسماله چ بێ؟ کە یخودا کان
 گوێیان خودا دزمانن. خان لەرمووی قەرەواشانێ ئەندەرروونی ئاماژەیان
 کردووه، هەرکەس پیاوه با هەستی و شیر لە قەدی شەتەک بدا و بپرواته
 مەیدان و مۆری ترسەتۆکی بە نیوچاوانییەوه نەن، چونکە دوژمن بە پێی خۆی
 هاوتە سەر کەندەلانی گۆر؛ دەنا نا با دەسمالی ژانە بە سەردا بدا و
 خۆهاتە کێش و بانگەشە پیاوێ نەکا. کەسی ئاقل هەرگیز هەلی رەخساو
 نادۆزێ و شاعیرانی تورک گوتوویانە:

ژانا دەرھەت لە دەس نادەن، نەزانن کە دەیدۆزێن

پاش ئەم لیکدانە وەپە خانی حوکمران لەرێو شیرەکەیی لە نۆقەدی
 بەست و گوێ: هەر پیاویک ئەگەر غێرەتی بەردانەیی نەبێ هەر بۆ نەمانی
 دەبێ... هەرچۆنیک بێ وێرای ئەوانەیی بە دەستیەوه بوون هەستا و مەجەکی
 ئازابەتی هەلکرد و بەرموپی هێرشەکران فری. کاتیک لە نیزیکی
 قەرەحەسلوو هیزەکانیان تیکەلەنگووتن، پۆیوونە چەکان و شەریان
 هەلگیرساند. خانی حوکمران لە گەرمەیی شەرا تەماشای کرد کە شەرفروشانێ
 دلەرق خەریکن بە قوونەشەر دەرەزەیی دەدەن و وەکوو وەرگێرەکی بەردەستی
 گوریسەکران پاشەوپاش دەکشیئەوه. سەری سووما و وای ژانی کە دەیانەوێ بە
 فیل و فرت و رێوی بازی خێلی ئەفشار تێن بدەن و رایانکێشن: بەلام وەختایەک لە
 بالی ورمێیان روانی دێقیان ئەوه کۆمەلە سوارێکی نێزەداری سێسەدچارەسە
 کەسی دیارن و بەپرتا و دینە هانایان. گێچەل بازانیشت بێیان زانیووه و دەیانەوێ
 هەلێن. سەرەنجام وەختایەک سوارانی نێزەدار گەیشتن لەرێو ئازاوچی
 لێکبلاو بوون. پاش لێکۆڵینەوه دەرکەوت کە قەرەواشانێ حەرەمخانەیی

که لېبالي خان دواي پوښتني نهوان، جلي پياوړه پان کړې ته بهر ژنان و
چېک وچول و نيزه پان داونه دست و به شوي نپان دا هاتون و خه نيمان
هه لڅه له تاون و په ويون.

ژناني حره مخانه کې که لېبالي خان، که نيزاني تايبه تي نه نده وروني
له زمانې مويه تي بوون که شاعه بېاسي پېشوو به دمخو شانه کې کار و
خز مه ته کاني خاني نه فشار چې له کوشتي شيردا له بهرچاوي شا وچ له بردي
قورقوشم و باړووت بې که مارو تراواني قهلاي به غدا به مهرچي ماره کړنپان، به
وي به خشيبيوون.

لهم سهر و به نده دا [که سالي ۱۳۰۸ ي کچي/ ۱۶۲۹ ي زاييني] بوو پادشاي
به رزمجي، واته شاعه بېاسي خوابه خشيو به ناچار جاسي نه ماني به سهر موه نا و
قومي لندا و له کاو لاشي دنياوه ته شريفي برده سهر اېرېده هره خوشي
به هه شت و به شوي نېم به لگه يه دا پويي که ده لي: «هموو که سيک تاسي مردني
ده چي لي.»^۱

۱ - «كل نفس ذلقة الموت» قورثاني بيروز. سووردي نالي عيبران، نايبي ۱۸۵. لاپه ره
۷۴. ودرگيراي ماموستا هه ژار. . .

شەرى سىن جارىمىم و ئاۋامى تەمرخان

داۋى سالتىك تېپەرىن بە سەر حكوومەتى كەلبالى خاندا، تەمرخان ئىم ماۋىيە بىدەنگ دانەنىشت و دىسان كۆمەلىك خەنىم و شەرفرۇشى لە خۇى كۆكرەمۈ و پەلامارى بىرە سەر دانىشتۈۋانى خاكى ورمى. كەلبالى خان سەرەتا كاخەزى لىئوۋسى و بە پەند و ئامۇڭگارى بە سەرى كىرەمۈ كە دانىشى و دەست ھەلگىرى، بەلام ھىچ فايدەى نەبوو. بۇيە گەنجالى خانى^۱ براى ناردە سەرى و ئىمۈش دەۋرى قەلەى بىرمى دا. ھەموو پۇۋى راسپارىدى فېشەكان ئەۋبەرەۋبەرەكىڭيان دەكرى. چۈنكە قەلەكە شانى وە ناۋچەكانى خېلنشىن داۋە، ئاۋامەگىرانى سەر سنوۋرىش لەبەر دەمارگىزى و ئوۋمنايەتى چوۋنە ھاناي تەمرخان و شەر و كېشەيەكى گەۋرەيان نايەۋە و گەنجالى خان بە ناچار ھىۋاي بە گىرتنى قەلەكە نەما و داۋاي يارمەتى لە كاكى كرى.

كەلبالى خان ھەر كە جۇنىەتى رەۋتى روۋداۋەكانى بە گۈنى ئاشنا كرا، كۆمەلىك لاۋى پەنجە بە خۈيىن و رىقنەستۈۋرى ئەفشارى لەگەل خۇى ھەلگىرت و رۈۋى كىرە بىم. بۇ ئىۋارەى ئەۋ پۇۋە گەيشە پاي قەلا و داۋى دىتنى بارۈنۇخ و بەرزى و سەختى شوۋرەى بىم، سوۋرەدالى ۋرەى پتەۋى بە ئامانجى گىرتنى بورجەكانى ئەۋ قەلا قايمە بالى ئەنگاۋت و لە راست و چەپەۋە پەلامارى كلاۋقوۋچەى سوۋلىق و بوۋلىق درا و ھەرىك ئەنىشتى پۇۋەلەت و پۇۋاۋا بىرەيان لى تەندرا. چەكدارانى شەرانى ۋەختاپەك ئىم دىمەنەيان بىنى بۇ

---

۱ - گەنجەلى، بەپىنى چىنشكەى زمانى كوردى يۇتە گەنجالى. نمۈۋەى دىكە زۇرن ۋەكوۋ. حاجىەلى كەند - حاجىالى كەند، دوۋستەلى - دۇستالى، دەرۋىشەلى - دەرۋىشالى كە ھەموو ناۋى گوندانن لە كوردستان

به برهه کانی له حهوشه دمرکهوتن و ههتا تاوپه رین به تهق و توقی فیشه کان ناورگی شهه ههه نیل درا. به لام گه لیک له چه کدارانی کورد کهوتنه بهرده می تیخی دم نه پاریزی بویرانی نه فشار و شکسته یان گه رانه وه قه لا. بۆ سه بهینی سه ره له نوئ کۆمه لی نه فشار به ناماوهی که لتالی خانی ناودار ریزاوپرین و شان به شان هیرشیان برده وه سه ره دیواری نه م. به لام قه لانشینان له ترسی زه بری خه زاکه رانی چوست و چالاک نه یانویزا بینه مه میدان و له قه لا دهر نه کهوتن و له سه ره بانی بورجان و لیواری شوورانه وه به ره توپ و تفه تگیان به سه ره دا باراندن و که لتالی خان زانی که تازه شه ره فرۆشان ناویرن لییان بچه پیتش. شهو سه ره کرده کانی نه فشاری بانگه پیتش و بریاری لیدانی مه ته ریز و دا کو تانی سیپه ی دا. بۆ به یانی ته وای قۆشه ن کهوتنه کۆکرده وهی که ره سه ی پیو پستی سه نه گه ر دابه ستن و خه نده ک لیدان. چه ند رۆژیک ئاوا تپه ره ی و ناخریبه که ی که لتالی خان وه ک ده لێن حاکمان شتیان به دلی دا دی، بیر و ته گبیریکی که و ته میشتی و ده ستووری دا که یه ستریک دابه ستن و سئ شهو و رۆژان تفاق ی بده نی و نه هیلن ئاو بخواته وه و رۆژی چوارم یه ریده ن به لکوو له بهر توونیایه تی بۆنی که ریز و رهوگه ی ئاوی سوولقی وه بهر لووتی بکهوئ؛ چونکه نه وانه ی له دهر وه بوون پییان نه ده زانی و وه بهر چاویان نه ده هات. خان گوئی نه گه ر شوینی ئاوه که وده ره کهوئ ده کرئ کونی تی بکرئ و قه لانشینان له بری ئاو ئالای ناخۆشی مه رگیان به گه روودا بکرئ.

به کورتی دوا یه پهراندنی سه رمانی خان، یه ستری به سه ته زمانیان دهر کیشا و به دهر وهی قه لادا گێرایان. خودا وراستان وه ختایه ک گه پشته نیزیک کومه به زی سوولق که به شانی باشووردا داده کشایه ریکی زهوی، به ئاژوانی ناوی که ریزه ی زانی و له توونیان کردی به کۆرژن و چه بۆکان و سه کوک. له ریه به حوکمی که لتالی خان که ریز که نانی شاره زا به ده می قولینگ وه ره گه رانی و شانیان لی داخست و شوینه که یان کۆلی و رهوگه ی ئاوه که یان دیته وه و چه ند

خالوارېکيان نهوت هېنا و تېيان رشت و ههوزه که وسهر نهوت گهرا. سهرمرای نه مهش که ماروډراوان بهناچاری چهند رڼاڼکی پېڅاوانهوه و کوليان نه دا. بهلام سهره نجام له بهر بېناوی و له ترسی گېانېان کردیانه هاوار و لېلا و داوی بهخشین و بهنادرانېان کرد. بهناچار شیخ و مهلا و که یخودایانی شهر فروشان قورشانېان هینایه تکایه و هاتنه لای که لېالی خان. نهویش خاتری گرتن و جاوی لې پوشتین بهو مهرجهی که تهرخان وېرای که س و کار و دهست و پېوهنده کانی به داری دهستی و مرده کمون و توپ و تفنگ و کهل و پهل و نامراز و بارگه و بنهیان له قهلا به چن بېتلن و رووحيان دهر باز بکهن. قهلا نشینان رهامه نديبان نواند و سپاس و پېزانینی خویان دهر بېری.

بږیه له مهودای شهودا قهرموله کان دمورهی قهلايان بهرنه دا و پاراستیان و هر که رڼاهلات دهر و ازمی قهلايان کردهوه و شهر فروشان ناهومېد و خه ساربار و به دهستی بهتال له قهلا دهر کهوتن و هر یه کهی رووی کرده قوڼک. رووداوی سهریر نه مه یوو که له جهنگه ی شهودا نيزیک ۸۶ کچ و تازه بوکی ناواوه گېران، له ترسی نه گهری دمسدریڼی و نه تک کران و بې نامووسی خویان له سهر کلا و قوچه و شووړی بهرزی قهلاوه هه لدا شتېوویه دڼلیکی قوول و مردبوونا

به کورنی که لېالی خان دواي گرتنی قهلا، ماوهی ههوت رڼوان لهوئ مایه وه و مال و خه نیعمه تی قهلا نشینانی به سهر غهزاکه راندا بهش کرد و هر که سهی شتیکی دایه. پاشان چهند که سیکی راسپارد بڅ تیکدان و روو خاندنی دمېم و شاد و به که یف و سهر کهوته گهرا یه وه ناوه نندی دهسه لاتی. له بهرووی وارش و دیواری قهلا ی کونی ورمی له سالانی پېت شووړا دهستی کردبوو به دارمان و جمین و روخساری ناوه دانینی به رووکارییه وه نه مایوو، خانی حوکمدار بڅ پاراستنی ناوبانگ و شهره یی خیل و خانه دان، فهرمانی دانانه وه و ههراو کردهوهی هه ساری دمورهی شاری دا. هر بږیه نڅیاروانانی لیزان

گەڵەمی کارەکهیان دەرشت و وەستاکارانی شاره‌زا لێی وەخۆ کەوتن و بە
 مشوورخۆری و سەرپنۆه‌ئێشانندی خان، لە ماوەیەکی کەمدا دیواریکی قایمیان
 ساز کرد کە بریتی بوو لە چەند کلاو قووچە و هەوت دەروازە و خەندەکیکی
 پانیش دەوری دابوو. نووسەر دەتێ هەتا ئێستا چەند جارێک قەلای ورمی
 ڕووخواوە و هەموو جارێک ڕوولێکی زۆری لە دیوانی بالاوە بۆ تەرخان کراوە و
 کەلتەیان کەوتەوه و ئێستاش لە هێندیک جێیان شوێنەواریکی ماوە و
 دەریدەخاکە ئەو شوورەیهی پێشوو چەند قایمتر بووه. بەکورتی کاتێک
 هەوشەمی دەوری قەلا کۆتایی پێهات، سەرۆکانی ئەفشار هەر کەس بەپێی
 توانستی خۆی خانووبەرەیی تەرز و چاک و باخ و بێستانی بەرفەرمانی لە
 گەرەکه‌کانی شار بۆ نیشته‌جێبوون و دەست بە سەردا گرتنی زەوی بنیات نا.

هه لکیرسانه وهی شه‌ری نیوان ئیران و عوسمانی و راسپێردانی که‌لبالی‌خانی ئه‌فشار بۆ به‌ره‌نگاری

لێرمدا ده‌بین ئه‌مه‌ بزانین که‌ سالی ١٠٤٣ی کۆچی مانگی/١٦٣٣ی زایینی، سه‌رکرده‌کانی سه‌رسنوو‌ری عوسمانی و دیاربه‌کر، له‌ نیوان ده‌وله‌تی ئیران و عوسمانی‌دا که‌تن و ئا‌واوه‌یان ده‌نایه‌وه‌. میرانی هه‌کاری به‌ بیستنی ئهم هه‌والانه به‌ مه‌به‌ستی پشتیوانی له‌ ده‌وله‌تی گه‌وره‌ی ئیران نامه‌یان نووسی بۆ شاسه‌فی و ده‌یان دا ببزو‌ی و قه‌لای «وان» بگ‌ری، هه‌ر بۆیه‌ سه‌پاسالاریک له‌ لایه‌ن حکومه‌تی ئیرانه‌وه‌ بۆ راپه‌راندنی ئهم ئه‌رك و خزمه‌ته‌ راسپێردا.

مورته‌زا قو‌لی‌پاشا که‌ به‌گه‌ربه‌گی دیاربه‌کر بوو و ئیرای له‌شکرێکی زۆر چوو به‌ هانای حاکمی «وان» موه. خه‌لیل‌پاشای به‌گه‌ربه‌گی «ئهرزه‌روم» یش پالی ویدا و به‌ په‌نجاهه‌زار که‌سه‌وه‌ چوونه‌ به‌ره‌رجدانه‌وه‌ی سه‌پاسالاری ئیران له‌ رووکاری شاری وان. شاسه‌فی پێسی‌زانی و تۆماسه‌ب‌قو‌لی‌خانی قاجاری به‌گه‌ربه‌گی ئیزه‌وانی و ئیرای که‌لبالی‌خانی ئه‌فشاری حاکمی ورمی و ئاغورلوو‌خانی ئیشیک‌ئاقاسی^١ باره‌گای له‌گه‌ل کۆمه‌لێکی دیکه‌ راسپاردن که‌ بپۆنه‌ یاریده‌ی سه‌پاسالار. به‌لام به‌رله‌وه‌ی ئه‌وان بگه‌ن، هیزه‌کانی عوسمانی و ئیرای مورته‌زا قو‌لی‌پاشا و خه‌لیل‌پاشا گه‌یبوون و قۆشه‌نی قزلباش ده‌ستی له‌ گه‌مارۆ کێشابه‌وه‌ و چاوهروانی کۆمه‌گ و یاریده‌ر بوو. له‌به‌روه‌ی له‌شکرچی عوسمانی زۆریان خۆ هه‌لده‌کێشا و به‌ ئازایه‌تی ده‌نازین، قۆشه‌نی قزلباش چاوهروانی یارمه‌تی نه‌مانه‌وه‌ و که‌وتنه‌ تیکه‌له‌چوون. ماوه‌ی نوو پۆ‌وان شه‌ری

---

^١ - سه‌روکی راپه‌راندنی کاروباری باره‌گای میری له‌ سه‌رده‌می سه‌فه‌ودی

پیاوانه بیان کردن و چه کاریکې زوری عوسمانی له خولی نه مان گه وژان و به ناچار راپانکرده و نه شووړه ی قهلا و گه ماروړېران. سپای قزلباش سهرقالی گرتنی قهلا بوون که له شکری عوسمانی بیستیان نیستا هیزی یارمه تیده ری نیرانی به ریومن و دینه هانای سهرسووران: بلیه خیرایه کی له «وان» دهرپه رین و تیکرا رهوین. پاشان سپاسالاری نیران که وته دهره دان و گرتنی قهلا ی «قوتوور» ی سهر به «خوی» که هی کورده کانی «محمودی» بوو. له وی ۱۵۰ سهر خیزانی دانیشتووی قهلا کی کوچ پندا و له مه لبه ندی دیاربه کر و «نه خلالت» موه گه رایه موه دهرگانه ی شاسه فی. که لبالی خانیش ویرای سوارانی نه فشار گه رایه موه ورمی ناوهندی دمه لاتی و که وته موه ریک و پیک کردن و به دی هینانی ته ناهی سهرسنووران. هه تا رږا یه کی که دوی هه شت سال حکومته ناخریبه کی خپلی نه جه لی بن گه رانه موه و مبر شه بولی خوی دا و لم کاو لاشه پرووخته که ووه پرووی کرده جیهانی هه رمان. که لبالی خان شینست سال یان شتیک زیاتر نه مهنی بری کرد و قوناخه کانی ژیانی هه لپوارد.

باش کوچی دواپی که لبالی خان، که نجالی خانی برای پشتی سهربری له بهر بارگرانی دابرانی پایه به ریکی نه و تو شکا و به دلکی بریندار له کقوی ماته مین و پرسه ی دا رونیشت. تیره و توره مه کانی نه فشار و بنه ماله ی حوکمداری ناودار لم نه هاهمه تیبه گه ورده که و تنه شین و شه بږ و گریان و له خودان و به سهری نیژکان ته لی تاری سینه یان رنین. هه به راستی خان بؤ زه بروزنگ و پردان و مهربازایی و کارزانی له خزمان و هاوشانه کانی تیپه راندیوو. له هه رته لاوه ته را هه تا کوتایی ژیان گه لیک خزمه تی شایان و نازایه تی بی وینه ی دهنواند و هه نگاوی به جیتی هه لدیناوه. زوربه ی رږا نانی ژیانی له شه ر و به رهنکاری دا تیپه ر کرد و خوانی زینی به جیتی هه سانه موه ده زانی. سهرده می دمه لاتی نه و له ورمی [کوردهانی] ناژاوه گپ و هه ته زیندرابوون که سهرک

عه شیرمه ته کان له زارکي «هه کارى» را هه تا سنوورى لاجان^۱ برستى جوولانه و ميان
 لى برابوو. له راستى دا باله پرژه يان ده کرد و له چەند ناوچه يه کى گهرمه سيز بلاو
 بيوونه وه. وهک بيشتر باسى کرا يهک له شوينه واره گرینگ و بهرچاوه کاني
 شوورده ئىستاي دورده شارى ورمى و يهکى تر هه ليه ستنى به ندى
 «شاراجۆ» يه که شه قه جۆ يه کى ده چيته قه لايه و لقيکى به گونده کاني به که شلووبا
 تيدمه پيرى و دهرژيته گۆلى ورمى. ئىستاش هيندېک نموه و نه تيزه و تاپله
 لهوئى ماون و به بهرهبابى گه نجالى خانى ناسراون.

حکومەتی گەنجالی خان و شەری دووبارە

لە گەل ئاژاوە گێران

وەختێک هەوای کۆچی نوایی کە تەبالی خانی خودایخۆشبوو بە خزمەت گەورە بەرپرسانی دەولەتی شاسەفی سەفەوی راگەیەندرا، گەنجالی خان حکومەتی ورمیی بۆ لە قاقەز کرا و لە جێی کاکێ ناواری دانرا و هەروەکوو وی بو ئاوەدان کردنەوی ولات و دلدانەوی خێل و خەلک زۆری هەول دا. لەم سەرۆبەندەدا سەرانی ئاژاوە گێران و گێرەشیوینانی عەشیرەتان کە ماوەیەک لە ترسی کە تەبالی خانی خوا بەخشیو لە کەلێن و قوژبان خزیبوون، بە بیستنی ئەمانی خان وەکوو چڕ و جەنەوەر هارووژان و یەک دەل و یەک زمان بۆ تۆلە ئەستاندەو و رۆز پێشێن بە ئەفشاران یە کتر گێر بوون و ئە لاقیان خوارد ئەگەر بۆیان بکڕێ جوو قەواریان لێ بێرن و ئە هێلێن هیچ کەس لەم تایلە ناو دارە بە زیندی سەر لەو مەلەبەندە بێنێ.

جا بۆیە کۆمەڵێکی زۆر و زەوێندی سوارە و بێادەیی ناوچەکانی سۆما، براندۆست، دەرگەو، مەرگەو، بەرگەو و بەر دەسوور داو مەریس و لێکەلان و بەرمو قەلای ورمی وەرێ کەوتن. هەر گوندێکی وە بەریان هات دەستیان لە پاراست و کەوتنە تالان و دارووتاندنی و لە کۆشتار و ئاکاری نالەبار نەسلە مینەو و ترس و سامیکی لە رادە بە دەر کەوتە دێ و دەر وونی دانیشت و وانی ورمی.

کاتی کە گەنجالی خان بەم کێشە لە نەکاوەی زانی، لە ماوەی چەند رۆژاندا سبای کۆ کردەو و شان بە شانێ خەزاکە رانی رەقەو و پالەوانانی زڕییۆشی ئەفشار کە ماوەیەک لە شەڕ و گرە و هەرا دوور کەوتبوونەو و بە ئاسوودەیی

پالیاڤ دابژوو، بەههشتاو رووی کردە بەرەنگاری. لە دەورووبەری ورمی
هیزەکانیان تیکەهەلچوون و شەڕیکی قورس قەوما. هەریک لا بە چەک و چۆلان
لیکتر وەخۆکەوتن و بەراستی ئازایەتی و دەست و بردیان نواند. دواى بگرە و
بەرە و تیکۆشانیکى زۆر، بە یاری دەى خودا وەندى گەورە خێلى ئەفشار
سەرکەوت و ئاژاوە گێران بەزین و گەوزین و گەلیکیان وەبەر لەپەشیر و
بەرەتفەنگى خەزاکەران کەوتن. ئەوانەش کە دەرچووبوون چەشنى پۇلى
میشوولان کە لەبەر هوو هووی گژەبا خۆیان بۆ راناکیرى و دەرمون، رایانکرد و
دەسکەوتیکى زۆریان بۆ خێلى ئەفشار بەجێهێشت. پاشان گەنجالی خان بە
شان و شەو کەتى بى سنوور و زال و سەرکەوتە گەرایەو و ناوەندى دەسەلاتى و
ماومى شەش حەوت سالتیک بەبى شەر و کێشه و بەوپەرى سەربەستى حکوومەتى
کرد. هەتا تاخریبە کەى چارە نووس تۆمارى ئەمەنى پێچایەو و ئەغدینەى
گەنجخانەى ژیاڤى دایە دەس خەزینە دارى ئەمان. دەلێن ئەو خوابە خشییو و
زانستەکانى سەردەمى خۆى دا پیاویکی سەرتۆپ و شارەزا بوو و لەگەڵ ژانایان
هەستاو و دانیشتوو و خاترى گرتوون. لە دابەرەو و لاواندەو و
جەماوەردا مەنشوو بوو و بە چاکە ناوبانگى رۆیشتوو. عەولادى نێرینەى
بریتى یوون لە محەممەد عیسا بەگ و شاوێردى بەگ.

حکومه‌تی محهمه‌دعیساخان

سالی ۱۰۵۲ی کۆچی/ ۱۶۴۲ - ۱۶۴۳ی زایینی، نوای نه‌مانی گه‌نجالی‌خان،
حوکمی حوکمداریتی ورمی به‌فرمانی سولتان محهمه‌دمیرزا ناسراو به
شاهه‌باسی دووم، پاشای نه‌و کاتی ئیران بۆ محهمه‌دعیسابه‌گی کۆری
گه‌نجالی‌خان نووسرا. ناوبراو چۆن شیاوه‌ ناوای خه‌لات و کاغه‌زی دمه‌سه‌لاتداری
وه‌رگرت و نایه‌ سه‌ر سه‌ر و سه‌ر چاوی و له‌ بان ته‌ختی دمه‌سه‌لات پالی داوه.
چهند ساتیک به‌وپه‌ری سه‌ربه‌ستی که‌وته به‌رئومیردنی کاروباری حکومه‌ت و
پێراگه‌یشت و خه‌لکی ورمی به‌تورک و تاجیک و دمه‌له‌مه‌ند و هه‌زاره‌وه‌ له
هه‌تسه‌که‌وتی به‌جێ‌وه‌رینی خۆی رازی کرد، هه‌تا سه‌ره‌نجام نه‌ویش که‌وته شوین
رێبوارانی پێشووی رینگای نه‌مان.

گه نجالى خانى دووم و سازبوونى نووبه رهكى نىوان تيره و تايفه كانى نه فشار و حكومه تى سيلسپوورخان

پاش كۇچى نوايى محهمه دعي ساخان، ماوه يهك شاورىدى خانى برابى به
سهر حكومه تى ورمى راده گه يشت. چونكه گه نجالى خانى دوومى ته مهن كالى
ميرمنال هينشتا شياوى ئهركىكى ئاوا گرینگ نه بوو، ناكوكى و نووبه ره كايه تى
كه وره خيلى گرتموه و كاروبار گرى و كۆسپى به رچا و پىلى ته نين. سهره نجام
سهرؤكان و پياوماقوولانى نه فشار به كاغه زىك چؤنيه تى باروبؤخه كه يان به
خزمهت باره گاي شاعه بياسى دووم راگه ياند. به ته گبير و راي مه زنانى
دهولت، جلعوى دمه سلات نه سپاردهى دهستى گه نجالى خان كرا هه تا به
هاوكارى و رايؤزى جاني خانى نه فشار بتوانى نم ئهركه گرینگه راپه رينى.

ئاويرا و به پىنى فه رمان ماوه يهك كه و ته ريكخسنى كاروبارى سنوور و
مه تبه ندان و نه وندهى لىتى دموه شاوه چاوه دىرى خيلى و خه لىكى ده كرد. به لام
سهره نجام له بهر سرشمى ناله بارى ده رگاي زولم و زؤره مى به روى
نه فشاران دا كردموه و رىگاي ده رپىنى هر چه شنه دهنك و هاوارىكى به ست و
دادى كه سى نه دا و واى ليتهات كه مه زنه مه لاكانى مه تبه ند و پياوانى كه يخوداى
باوه رپىكرا و وه زاله هاتن و گه لىك سكالايان خسته به ردهستى كه وره كه وره كانى
دهولت. له سهر تكا و داواى نه وان سيلسپوورخانى سهردارى [كوردى] جه لالى
كرايه حوكمدارى هر يمه كه و پاراستنى كهوشن و دلدانه وى جه ماوه رى خرايه
سهر شانى. نم هه لكه و ته ده كه رپتموه بؤ ١٠٧٧ى كۇچى/١٦٦٦ى زايىنى، سالى
كۇچى نوايى شاهه بياسى دووم. به كورتى سيلسپوورخانى سهردار له سهر ته ختى
ده سله تى ورمى پالى داوه و كاروبارى كهوشن و مه تبه ندى ته واو ريكخست هه تا
وهختايه كى كه سالى ١٠٨٨ى كۇچى/١٦٧٧ - ١٦٧٨ى زايىنى داهات و نامانه تى
ژيانى دايه دهست راسپىراوانى چاره نووس.

ئىمام وىردى خان و فەزلەلى خانى ئەفشارى ئىمانتلوو

ئىمام وىردى خانى ئەفشار بۇي نەمانى سىلسىپوورخان لە لايەن شاسولەيمانى سەفەوى را كرايه بەرپرسي كاروبارى حكومەتى ورمى. با لە چاوان ون نەبى و ديزە بە دەرخۇنە نەكرى كە ئەم سىلسىپوورخانە لە عەشیرەتى [كوردە] جەلالىيەكانى رۆم بوو. جا هەروەك پېشتەر لە باسى گيرانى قەلاى بدمى ورمى دا قامكى لەسەر داندىرا. سەردەمى شاعەبباسى گەورە لە دەولەتى عوسمانى هەلدەگەرىنەو و دەيدەنە پال دەولەتى ئىران. پاشان لە سەرۆكى خۇيان هەلدەتەزنەو و دەبنە دوو دەستە و يەكيان دەچنەو و خاكى رۆم و ئەوى ديكەيان لە نازمربايجان بئەگر دەبن. سىلسىپوور بە توركى عوسمانى بەو كەسە دەلەين كە زېل و زال كۆ دەكانەو و جېگايەك گەسك لێدەدا. كەوايە بەم تېببىنيە سىلسىپوور پاشا نو و نەك ناو.

لەبەرەوى ئەو عەشیرەتە بە خۆدبەسەرى و مەهورى دەرکەوتوون و هەميشە خەريكى تالان و بېرى مال و سامانى خەلك بوون، ناويان بە جەلالى^۱ رۆيشتوو.

هەر چۆنێك بێ وەختايەك ئىمام وىردى خانى ئەفشار پاشا ماوەيەك دەسەلاتدارى مالاوايى لە ژيان كرد و كاوالاشى رۆوخەكى بەرەو جيهانى هەرمان بەجێهێشت، هەوسارى حكومەتى ورمى درايە دەست فەزلەلى خانى ئەفشارى ئىمانتلوو. ئەويش لە رۆژگارى دەسەلاتى شاسولتان حوسەينى سەفەوى كورى شاسولەيمانى خوا بەخشىودا كۆچى بوايى كرد و پاش ئەو سوبحان وىردى خانى ئەفشار لەسەر كورسى حكومەتى ورمى رۆنيشت.

---

۱ - لیکدانەودیهکی بێبنەمايە و لە هیچ فەرھەنگێکی بەردەست و باو درېنگراودا «جەلالى» بە تالانچى مانای لى نەراودەتەو. وشەى جەلال بە مانای شان و شەوكت و پابەبەرزى و کۆنەساتى و شاردزايى هاوود... ناشکراشە کە جەلالى دەچنەو و سەر سەرۆکێكى سەرناسى کورد بە ناوى جەلال....

باسی حکومەتی سوېحان وێردی خان: درەوشانەووی

خودادادبەگ و شەری «ئاوەگەرم»

دەبێ ئەووی بزانی کە محەممەدخان بەگی قاسملوو لە تۆرمە و بەرەبایی قاسمبەگی سەرۆکی هەرەگەورەیی ئەفشاری قاسملوو بوو. محەممەدخان بەگ بە بیاویکی لێوێشەووی کارزان و مەرد و پەندی دیار و بەرچاوی نێو کۆمەڵانی خەلک دەناسرا. نوو کۆری هەبوو لەتەحەلی بەگ و خودادادبەگ کە ئەمەیان هەر لە تافی لاوەتی را شوینەواری شەو کەت و نازایەتی بە نێوچاوانییەو دەبرەوشا. رۆژێکی کە بە هەلکەوت محەممەدخان بەگ وێرای خودادادی کۆرە گەورەیی دەجووێ خزمەت سوېحان وێردی خان، دەرکەوانی حکومەتی بەری پێگرتن و نەپێشت وەژوور کەون و ئاخریبەکی دەمەقەرەیان لێ پەیدا بوو. خودادادبەگ غیریەتی بزووت و خۆی بۆ رانەگهرا و هەلیکێشایە خەنجەری ئەفشاری و داگۆزایە کابرای دەرکەوان و کوشتی. هەرا و زەنازەنا لە نێو کۆمەڵی خزمەتکارانی حکومەتی نا بالی ئەنگاوت و خێرایەکی بە ئاماژەیی بەرپرسان خودادادبەگیان گرت و بردیانە خزمەت سوېحان وێردی خان و ئەویش لەبەر گەنجی و چاوەترسی هیچی لێ نەکرد و بە راویژی هەموو لایەک سزای نەدا، چونکە سەرھەلدانی ئاژاوەی تایفەیی ئەوانی پێدانی دەمرکا! بۆ بەرژەوێندی رۆژگار قەلەمی بەخشینی بە سەر بیاوکۆژی ئەوا کێشا و کەس و کار و خۆی نگرانی بە خۆینبایی و چاکە و خەلات رازی کرد. وا نادرا کە خودی محەممەدخان بەگ ببێتە بریکاری حکومەت و بە سەر کاروباری خێل و جەماوەر رابگا و خودادادبەگی کۆریشی بچێتە نێو لێزگەیی خزمەتکارانەو. لەم سەرەدەدا کە بۆتە سالی ١١٠٥ی کۆچی/١٦٩٣ی زایینی، شاسولەیمانی سەفەوی پاش ٢٨

سالتیک پادشایه تی، بهوپری ناسوودهیی و کامه رانییه وه لهو نیسفه هانه ی که دهتکوت بههه شته، مالاوایی له ژیان کرد و به شهنکه شهنکه بهرمو بههه شت رژیی. شاسولتان حوسینی کوره گهوره ی به ته کبیر و رای نه میران به تایبته شاقولی خانی کوری خودالیخوشیوو شیخال خانی^۱ زهنکه نه که باوکی ومزیریکی بهمشوور و خیرخواز و شاره زای شاسوله یمان بوو کرایه فرمانپهوا.

به کورتی وهختایهک خودادابهگ چوووه نیو ریزی کاربه دمستانی حکوومه تی، سهرله نوئ تاقتیک له ناژاو مگیرانی سهرسنوور دهستیان کردموه به هیرش و پهلامار و چهند گوندیکیان وهپهر خویان دا. شم تاقته به توله ی رۆژگاران ی پیشوو و به دهرهفته هینان له گۆرانی فرمانپهوا و کزی و لاوای داموده زگای حکوومه تی شاسولتان حوسین له ناوچه ی نه زهل که نیزیکه له مهلبه ندی سوما و برادۆست، ملیان نا له خراپه و کوشتار و تالان و زولم و زۆره ملی. وای لیتهات که رینگاوبانی که لی قوشچی و قولنجی که رموگهی بازرگانان و کاروانچیپانه گیرا و بهجاریک شوپنهواری هیمناهی تی و نه ناهی بۆ خه لکی چارمرمش بنه ی هات. کاتیک شم ههوالانه به گوئی سوبحان ویردی خانی حوکمداری ورمی و غه زاکهرانی نه فشار گه یشتنه وه، کۆمه لیک پیاوی ناژا و سهرکرده یان ناردنه بهرمنگاریو ونه و یان. سهرکرده کان ههر که گه یشتن و چاوایان به کۆمه لی زمه وندی شهرفرۆشان کهوت و له ناوینه ی بپیر و خه یالی خویان روانی، زانیان سهرناکهون، جا بۆیه له رپوه داوای کۆمه گیان له سوبحان ویردی خان کرد. خانی حوکمدار له رپوه خودادابهگی وپرای دهسته یهک له شپزه مهردان نارد هانایان که خوی پیاوانه راپهراندنی شم خزمه ته ی وههستق گرتیوو. خوداداد ههر نهو رۆژه چه شنی برووسکه و با رپی داگرت و فری. لای بانگی شیوان گه یشته سپای نه فشار و به یانی خه بهر هات که هیزی

[۱ - «شیخ علی خان» و له کوردی دا بۆته شیخال خان شیخال دبییه که سهر به شاری مههاباد و دهولت به «شیخ علی» ناوی ددبا.

بئسەر و بئنی ئاژاوە گێران لە لای «ئاوە گەرم» و «دیمە دەشت» موه بزووتوون و دین. خوداداد بە گیش خێرایەکی هیزی خۆی لە سان دا و بئراوەستان ساز بوو بۆ شەر و بەر بەرەکانی. لە دولێکدا کە بەردەبێتەو سەر ئاواپی ئاوە گەرم، ئەو بوو دەر یا لەشکرە گەرم و گەرم بێکیان دادا. شەرخوازان هەنگاوی مەردانەیان نا و تەلەنجی چەشنی ئەستێرەیی بەسانی بارام دەسڕیژیان دەکرد و فیشەک وەکوو گلێزە دەبارین. ئەو کات هەورە تری شەقی ئەمان گوراندنی و بریسکەیی بەلا و نەهەمەتی خۆی نواند و گری شەر لە دەور و پوشتی «ئاوە گەرم» بەرز بۆو و بای بپچەوانە لەو شوێنە هەلیکردی و ئاخریبە کە ئەفشاران بەرگەیان نەگرت و خۆیان بۆ رانەگیرا و هەلاتن.

خوداداد بەگی جوامێز بە دیتنی ئەم دیمەنە سەری سورما و رقی هەستا و بەناچار دەستی لە گیانی شۆرد و لە گەڵ بۆ لەسوارێک رکێسی بەتال کرد و فەرمانی دا لێی دەن لە تەبێ و زورنسا و خۆی پیاوانە پێی نایە مەیدانەو. خۆ لاسەیی کەلام ئەو شەنگە لاوە ناودارە بە پشتیوانی یەزدانی داوم وەکی سەندی ئەسکەندەر بە خۆی و بۆلێک چە کدارەو لە بەرامبەر یان دا چەقی و بەراستی پالەوانەتی و ئازایەتی نواند. راکرد ووانی ئەفشار بە دیتنی خۆراگری و بەر بەرەکانی خودادادی ناودار و دەیان وەبەر هاتەو و بە کۆمەڵ گەرانەو و هروێژمیان برد. بە کۆمەگی خودا ریزەکانی قۆشەنی ئاژاوە گێران دەستیان لێکبەردا و ئاقمێکیان کوژران و گیران و هێندێکیان ئەنگوان و بەرە و بیابانی چارەرمشی رۆیشتن. خەزا کە رانی ئەفشار هەتا چیمەنی دۆرشەکی سەلماس هەلیان بێرین و بە دەسکەوتیکی زۆرەو گەرانەو ورم.

سوبحان و یریدی خان بە روودانی ئەم سەرکەوتنە بەرچاوە گەلیک سوژدەیی شوکر و سیاسی یەزدانی پاکێ بەجێ هێنا. خوداداد بەگی بە خەلاتی شیاو و جلو بەرگی گرانبایی لاواندەو و هەر کەس چۆنی لێ دەوێشاو و ئاواپی بەسەر کردەو و دوز کاخەزی نووسین بۆ گەورە پیاوانی دەولەتی

شاسولتان حوسینی سەفەوی کە بریتی بوون لە سەرکەوتننامە و گێڕانەوێ
 چۆنیەتی رووداوەکان. کاتێک ئێرەراوی سوبحان و یرەدی خان کاغەزی
 سەرکەوتننامەی لە ئیسفەهانێ پابەخت گەیاندە خزمەت شاسولتان حوسینی
 سەفەوی و نازایەتی و لیوێشاوی خۆدادایەگ بەو جۆرە کە مافی خۆی بوو
 دەرکەوت، لەسەر داوا و تەواوی سەرۆکان و مەزنەپیاوانی دەسەلات فەرمانی
 بپەرۆزی بۆ نووسرا و حکومەتی ورمیی باربوو کرا و راسپێرا خێرا بێتە
 ئیسفەهان هەتا کوو پاشا چاوی پێی بکەوێ و خەلاتی میرانەیی بدات و
 بیلاویننیتەوه. سوبحان و یرەدی خان دەستەوبەجێ خۆدادایەگی و یرەیی هێزێکی
 شیاو ناردە بارەگای بەرز. بۆی بپێنی مەوای رینگ، وەختایەک خۆدادایەگ
 گەیشتە ئێرپێچکەیی تەختی دەسەلات، تەوێلی نیازی بە زەوی دا سوو، چاوی بە
 خاکی بەردەرگانەیی فەرمانبەرمانی رشت و روونی کردەوه. لە سایە
 پەروردگارەوه شان و شەوکی و وریایی و گەشمە و کارزانی ئەو لاوە و مەبەر دلی
 میری پایەبەرز کەوت و خۆشی و یت و هەتاوی سێلەچاوی بەسەرکردنەوێ
 پادشایەتی تیشکی پێداپێژاند. بۆیە لەرێوە نازناوی بەرزنی خانی و دەستێک
 جلویەرگی پایەل زێرین و شمشیرێکی گەوهەرەبەند و ئەسپێکی خۆشالووی
 عەرەبی لەگەڵ بەگەرەبەگایەتی ئەفشاری خەلات کرد و لە نێو هاوشانەکانی دا
 سەری بەرز کردەوه و لە هەمووانی تێبەراند.

پاشان خۆدادایەکی بەگەرەبەگ لە بارگای پادشایەتی ئێزنی گەرانەوێ
 خواست و پەروێ کردەوه لانی شەرف و بەختەوێ و ناوەندی دەسەلاتی کە
 ورمی بێ. دەنگوت خۆداداد خەلاتیکە و خۆداوایەتی بێم خێلە. ئەو یەکم کەسە
 لە تەرەقی ئەفشاری قاسملوو کە پلە و نازناوی بەگەرەبەگایەتی ئەفشاری
 دراوێتی.

حکومەتی خودادادخان و پرووداوەکانی سەر دەمی دەسەلاتی

خودادادخانی بە گەڕ بەگ سالی ١١١٩ی کۆچی/ ١٧٠٧ - ١٧٠٨ی زایینی، جوووە سەر تەختی دەسەلات و دەنگ و ئاوازی دادەوانی و ڕاگرتنی پارسەنگی نێو جەماوەری لە ماومبەکی کورتا هەموو لایەکی تەنێیەوه. بۆ ئاوەدانی و ڕیکوپیکی کردنی کاروباری قەلەمڕوی ژێر دەسەلاتی و پاراستنی سنووران زۆر چاک هەلسوورا و سەرۆشێنانی گلاندن و لەبێ کەوتوانی هەستاندەوه و دەستی گرتن. لە کەوشەنی قەرمسووی سەلماسەوه هەتا ساین قەلای بە دەستەوه بوو. لەم ڕۆژگارەدا دامو دەزگای فەرمانڕەوایەتی شاسولتان حوسێن بە سەر بێ پرستی دا کەوتبوو، ئاژاوەی ئەلغانەکانیش لەوی ڕاوەستی. جا بۆیە بارودۆخی گشتیی ولات [وەکوو نەبەگە] لەرزۆک و خۆنەگر بوو.

شەرقى ھۆزى بلباس و خۇكۇزى خودادادخان

لىم سەرۋەندەدا كە ئاۋازى لىرۇككى دىمۇلەتى ئىران و شوۋلى ھەلگىشەنى سەركىشان لىرۇلەۋى دەنگى دىمۇلەت، مەلبەندى ۋەرمە لى ساپە سەرى مۇبارەكى خودادادخانى بەگەرەگەۋە ۋەھا ھىۋر و ھىمەن و پارىزراۋ بوۋ كە ھىچكەس نەيدەتۋانى بىن لى بەرقى خۇزى زىياتر راكىشى، بىچكە لى ھۆزى بلباسى لاجان كە جاروبارىك دىمۇستىان دىمۇگەيانىدە ناۋچە «سەندۇس» و «دۇل» لى مەلۇماتى تىرەق قەرەئىلو ناسراۋ بە گۇندوزلوۋ. خانى بەگەرەگە دىمۇروائىيە ھەلۇمەرجى نالەبار و بۇشايى دىمۇلەتى ئىران و لى ۋەرمە بەرۋەندىيەۋە خۇزى نەدەداپە زىمىرۋەشانىدەن و تۆلەكرەنەۋە. بەلام رىق و قىنى ئەۋ ھۆزە ۋەردەۋەدە و بەپى تىپەرىنى رۇڭگار پىر لىسەر دىلى كەلەكە دىمۇبو. خودادادخان لى ھەلەكە دەگەرە و تەنپا پىرچەرە رەۋاندەۋەتى ئەم گىيەلى لى ئوۋكى تىر و نىزەلى پىۋاۋانى ئازادا بۇزىيەۋە. بۇيە ۋىراي قۇشەنىك لى خەزاگەرەلى رەۋەن و شەركەرەلى چەشنى دەرپا كەفچەرەين، كە ماۋەپەك شىمىشەرى خۇنخۇرەۋەپان لى جىخەۋى كالاندا خەۋىۋون و بە خۇيىنى دۇمەنەن تىنۋو بوۋن، تەپى داپە سەر تىرە و تۆرەمەكانى ھۆزى بلباس و لى نىزىك چىپاى «قەندىل» لى لاجان ۋەكۋو سىلاۋى بەگۈرە و بەلەلى لىناكاۋ، كۆمەلەرەشمال و خىۋەتى تىكەۋەپىچان و قەرمانى دا ئەۋەندەلى دىمۇكرى نىرۋەزىان لىبىرەن پان بە دىليان بىگرن. ھۆزى بلباس بە دىتنى شەۋىلى بىننامانى قۇشەنى شەۋىشەر تۇقىن و ساميان رىنىشەت و ئەگەرچى ئەۋان زىمىرۋەشەننى دىار و بەرچاۋى نىۋ ھۆز و غەشەرىتەن بوۋن، بەلام پەشۇكان و سەرىان لىشەۋا و بەزىن و گەۋزىن.

کومه لیکیان په خسیر کران و مال و سامانی به لیشاو و مهر و مالات و نه سپ و ماینی حدودیان بوونه دهسکهوتی خه زاکه ران. پاشان زال و سرکه مونه و به سام و شهوکه تی بی سنووره وه گه رانه وه.

بۇ سبه ینی لای نیواره یه کی برهنگ گه یشته جیمه نی «بۆلامه لهر» که چوار فرسه قیک له شاری ورمیوه دووره. دهستووری فهرموو که تاقمیکي کم راومستن و مالی تالانی و نه سیره کان بوابه دواي نه وان راگويزنه شار. بۇخوشي بهختیار و کامره وا زور به پرتاو رووی کردموه شار. ئیدی خه بیری نه بوو که همزارمزیله یی بلباسان به یارمه تی و کومه گی هیندیک له عه شیره تان که وتونه شوینیان و بۇ رزگار کردنی دیله کان نه سپیان تاو داوه. وهختایه که خان بۇ بهجی هینانی نویزی نیومرؤ و نیواره له جیکایه که به ناوی «نه لاهوونه کبه ر» رکیفی به تال فهرموو بوو، هه وال هات که بواي بزووتنی خزسه تکارانی به پزیان، له پهرئ هؤزی بلباس گه یشتوونه جیمه نی «بۆلامه لهر» و نه و بۆله چه کداره پان کوشتون و مالی تالانی و په خسیره کانیان گتپراونه وه و گه راونه وه. به بیستنی ثم هه واله سامناکه به گلهر به گی بویر هؤشی له سه ر خؤی نه ما و حالی گؤرا و هه لیکیشایه خه نجه ری به رپشتیندی و له سینگی دا و وه های داگرت که له مووغه ری پشتی سه ری ومدمرنا. غولامان و نیزیکانی که بیتیان وابوو له سه ر سوژده یه، به ریژبوونه وه ی مه وداکه واقیان ورما و که وردبوونه وه تماشایان کرد مه لی رووحی به ره و باغی به ههشت فریوه. به دیتنی ثم دیمه نه پیاوانی به ررکیفی که وتنه په شوکان و دلهره که یه کی له رادمه به در و گویتیان: «به راستی شتیکی سهیره»^۱ دستیان کرد به شین و گریان و زایه له ی شه پوریان گه یشته گومبه زه شینه کانی گه ریوون. خیرایه کی ثم هه واله سامناکه نیردا بۇ زانایانی دینی و پیاوماقوولانی شار. له خزسه تکارانی دیوان

۱ - «ان هذا لشر عجب» قورثانی بیرۆز. سوورده ی هوود. نایه ی ۷۲. ل ۲۳۰. وەرگنراوی ماموستا هه ژار....

میرزا نهحمه‌دی و وزیر و میرزا سه‌عیدی سندو و قدار و میرزا هه‌مه‌دی
سه‌رحبستی باج و بیتاک به‌رؤکیان داری و خاکیان و مسهر کرد و به‌ره‌و
«نه‌لاهوونه‌کهر» چوون. نه‌رمه‌که‌یان هتیاپه‌وه شار و رژی ۲۰ ی ره‌بیعی
دووه‌می سالی ۱۱۳۴ ی کۆچی/۷ ی فینورییه‌ی ۱۷۲۲ ی زایینی پاش شۆران، له
گۆرستانی «خان» که ده‌روانپته‌سه‌ر «جوارپورج» ناشتیان.

نیزیکه‌ی چارده‌سالنیک له‌ورمی حکومه‌نی کردووه و بینجگه‌له
محهممه‌دقاسم‌خانی کوره‌گه‌وره‌ی که دایکی له‌خانه‌دانی ماقوولی «خه‌له‌ج»
باراندیز^۱ بووه، منداله‌کانی دیکه‌ی دیار نین و ناویان تۆمار نه‌کراوه.

۱ - له‌ده‌قه‌که‌دا «باراندووز»ه. به‌لام وه‌کوو دیارد له‌ده‌قی فۆلکۆری کوردی و هیندیک
سه‌رچاوه‌ی فارسیشدا به‌باراندیز هاتووه.

حکومەتی محەممەد قاسم خان

پاشا ئەوێ گەورە پیاوێ ئەفشار لە سەرەخۆشی و تازەبەداری خودادادخان بوونەو. سالی ١١٣٤ی کۆچی/ ١٧٢١ — ١٧٢٢ی زایینی، بە ئیزنی بەرپرسیانی بالای دەولەت، محەممەد قاسم خانی کورە گەورەیان لە جێی دانرا. گەورە و بچووک سەریان وەبەر لەرمانی بکە و نەکەئێتی. بەگەر زادهش لەسەر پێشویانی باوکی ناواری پێی و تەواوی جەماوەری مەتبەندەکەئێتی خستە ژێر بالی چاکە و دادەوانی و هەمووی هیوادار و شوکرانەبێژ کردن. لەبەرەوێ حەساری شاری ورمێ لە دەورانی خۆیخۆشیبوو کە تەبالی خانی ناسراو بە شیرشکارمەو کۆتایی پێنەهاتبوو، لەرمووی تەواو بکڕی. خاوەن شکر شاتۆماسیی دووم کە دواي گێرانی ئیسفەهان بە چنگ محەممودی [ئەفغان] و کۆرانی پادشای بەهەشتەلان و هاتۆزکانی کاروباری ئێران لە ئەردەمێل بێی داگرێبوو، لەسەر داوا و تەکای مەزنانی ئەفشار حوکمی بەگەر بەگایەتی بۆ ناردە ورمێ.

لەم جەنگەدا کە کاروباری ناوەندی ئێران گێڕدەئێتی شێوان و پەڕیشانی ببۆو، دیسانیش شەرفرۆشانی ئاژاوەگێری سەرسنور ئالای دژایەتییان هەدا و ملیان نایەو لە بوژنایەتی. بۆ وێنە «قاسم خان» ناویکی تالیی چابۆقوو کە لەم سەردەمەدا حکومەتی ورمێ بە دەسلەتداری ناوچەئێتی ئەزەلی دانابوو و لە گۆگرچین لە نیشەتەجێ بوو، لە قاسم خانی بەگەر بەگ هەلگەرایەو و بە چەنداریکی زۆرەو بە سەر قەلای ورمیی دادا و کردی بە گرمە و هەرا. محەممەد قاسم خان لێبەرا کە بێونەبێ توخمی خەنیمی خۆمالی

وشک بکا و خاشه‌ی بکښنې. به هیزیکي قورس و گرانه‌وه له قه‌لا دهرکوت و له چیمه‌نی قهره‌حه‌سه‌نلووی نیوفرسه‌خی شار ټیکه‌لچوون پووی دا. ماوه‌یه‌کی وای نه‌کښا که قاسم‌خان به‌زی و رایکرد و حاکم فهرمانی دا بکه‌ونه په‌یکه‌رده‌ی. قاسم‌خانی خوینگرتوو به‌که‌مه‌ندی چاره‌نوس گیرا و برایه به‌رده‌می به‌گلر به‌گ و له‌ریوه دمستووری کوژرانی درا. چونکه ثم پووداوه شه‌وی ۱۹ی مانگی سه‌ه‌مری سالی ۱۱۳۸ی کڅچی/ ۲۷ی نوکتوبری ۱۷۲۵ی زایینی، به‌رام‌به‌ری جیژنی نه‌وروز قه‌وما، سه‌ری قاسم‌خانی یاغیبیان بری و وک جیژنانه نارديانه ناوچه‌ی نه‌نزل هه‌تا خه‌لک جاویان پی‌یکه‌وئ و بترسین و نه‌ویرن شووی لی‌هه‌لکښن. ثم سه‌رکه‌وتنه نه‌وه‌نده‌ی دیکه شه‌وکت و هیز و ده‌سه‌لاتی قاسم‌خانی به‌گلر به‌گی پیته‌لابرد و سامی وی رهدلی نوور و نیزیکان نیست.

لەشکر کیشانی یوسف پاشا بۆ سەر ورمی و کوشنتی

محەممەد قاسم خان

نوای کوژانی قاسم خانى چابۇق قووى حاکمى ناوچەى ئەنزەل بە دەستى محەممەد قاسم خان. خزم و کەس و کاری ناوبراو تیکرا بە مەبەستى سکالا و دادخوایى هاواریان برده بەر ساروومستەفاپاشا کە لە سنوورى نازەربایجان ئالای دەسلەشى ھەتدابوو. لەوئ بەلتینى پتەویان داپە کە کلیلى دەروازەکانى قەلای ورمى باربوو دەکەن و دنەیان دا بۆ تۆلە ئەستاندەن وە لە محەممەد قاسم خانى حوکمدار و زۆریان وەبەرھەتخویند. ساروومستەفاپاشا بەپێى گەفتى ئەوان، یوسف پاشای مووسلى و تیرای دەھزار لەشکرچى رۆمى ناردە سەر ورمى. خان بە بیستنى ئەم ھەوالە تۆقى و بە مەبەستى پاراستنى نامووسى خاوخیزان، مال و بارگە و بنەى خۆى و تاقەتک لە چاواناسانى مەتبەندەکەى راگواستن بۆ قەلای گوندی باراندیز کە لە دوو فرسەخى شار بەوپەرى قایمى خۆى دەنواند. پاشان لەگەڵ خەزاكەرانى ئەفشار خۆى دە دەسک نا بۆ بەرەبرەکانى و مەیداندارى. کاتێک لە نیزیك بناوى رەموزى سێ فرسەخى ئەولاترى شار ھێزەکان پیکریان دانا و ھێرشى بەیتاپەیتا قەوما، کۆمەلەى ئەفشاران کە ھێندیکیان لەبەر کوشنتى قاسم خانى چابۇق قووى و بەشیکیان لەبەر راگواستنى کۆچ و بار بۆ باراندیز لە بەگەرەبەگ سارد ببوونەو، بەرەبرەکانیان نەکرد و دەستیان نەبزاوت و ئاخیریەکەى سەرى جەلەویان لە مەیدانى شەر و لیکدان وەرگێرا. خانى حوکمدار بە دیتنى ھەلوستى ناشیاوى خێلى ئەفشار. ناچار پاشەکشەى کرد و بە قوونەشەر خۆى گەياندە قەلانى باراندیز و دەرگای لەسەر خۆى گالە دا. پاش راگردنى بەگەرەبەگ، خزمەکانى قاسم خانى کوژا. یوسف پاشایان برده نێو قەلای ورمى و لەسەر تەختى دەسلەتیان دانا. خوشیان تیکرا بوونە ئالاقە بە گوێی راپەrandنى فەرمانەکانى و لە خزمەتى دا دەستەونەزەر راومستان. پاش ئەوەى ھەوسارى جێبەجێ کردنى کاروبارى گەورە و بچوووک کەوتە چنگ یوسف پاشا و لە ورمى بە سەربەستى

پالی دایه وه، پیاوی ناره باراندیز بۆ لای به گهر بهگ و بانگه‌نشتنی کرد و لیتی راسپارد زه‌حمهت بکیشی و نه‌شریف بیننی بۆ قه‌لا هه‌تا قه‌رارو بریه‌ک سه‌بارته به ناشتی و پیکهاتن دابننن و په‌یمان و وه‌فایه‌ک نوێ بکه‌ینه‌وه. به‌لام له دلی خۆی دا ده‌یه‌یه‌یست که بعم فیل و فرت و بیانوانه به‌گهر بهگ تیدایه‌ری و مه‌ل به‌ندی ورمی ته‌واو بخاته ژیر ده‌سه‌لاتی. به‌گهر بهگ له‌به‌روه‌ی به‌روا و متمانه‌ی به یوسف پاشا نه‌بوو، ملی نه‌دا و خۆی پاراست. سه‌ره‌نجام پاشا نه‌فه‌ندییه‌کی زمان لووسی وه‌ک راسپارده ناره خزمهت غولامانی ده‌رگای که بۆ فیل و ته‌له‌که شه‌یتانی زه‌مانه بوو. وه‌ختایه‌ک کابرای که یخودا له باراندیز به خزمهت محهمه‌د قاسم خان گه‌یشته، پاش ده‌ربهرین و برکانه‌نی راسپارده‌ی سه‌ر شانی نه‌وه‌نده‌ی شیر و ریوی هینانه‌وه و درۆ و ده‌له‌سه‌ی تیکه‌خسته‌وه هه‌تا ناخریه‌ی وای لیکرد چ پپی خۆش بی و چ پپی ناخۆش بی بجپته لای یوسف پاشا که به‌راستی گورگه‌یک بوو لیتی خه‌فتا بوو. به‌لێ چاره‌نووس به‌چه‌شنیکی تر نووسرا بوو، بۆیه وێرای کابرای نیردراو و چه‌ند که‌سه‌یک له‌خزمه‌تکارانی پپی نایه‌ رکیف و ویکرا روویان کرده قه‌لا. له‌مه‌ودای ریشه‌دا به‌گهر بهگ له‌سه‌ر داوا و تکای پیاوه‌ی راسپارده مامزه‌ی له‌که‌له‌که‌ی نه‌سه‌ی خۆشاژۆی نه‌نگاوت و ده‌ستی کرد به‌باز و رمبازی و جلیت‌بازی. نه‌فه‌ندی به‌چاوی ویژدانه‌وه لیتی روانی و کاتیک دیتی که به‌راستی بۆ سوارچاکیش هه‌روه‌ک شیوه‌ی هه‌ستان و رۆنیشتنی که‌سیکی زیره‌ک و تاقانه و بینینی زه‌مانه‌یه، روحمی بۆی بزووت. بۆیه سه‌رزاره‌کی به‌گوئی دادا که یوسف پاشا نیازی پیچه‌وانه‌ی هه‌یه و قسه‌ی وای کردن که به‌لکوو وه‌خۆ بیتوه و وریا بی. که‌چی به‌داخه‌وه وه‌کوو ده‌لین: «نه‌گه‌ر چاره‌نووسرا چاو ده‌نووسی»، به‌گهر بهگ له‌نامژه‌کانی نه‌گه‌یشته و سه‌ری جله‌وی هه‌لنه‌نگاوت و رۆی.

به‌کورتی لای رۆژاواو یون له‌قه‌لا وه‌ژوور کهوت و چووه دیداری پاشا و شه‌ویش چۆن چاک و پتویه‌سته‌ ئاواي به‌ده‌وری دا هات و ده‌ستی ریتی لینا و لاواندیه‌وه و شه‌وه‌خوانیکی شیاوی بۆ رازنده‌وه و بواي خورانی نان و

خوردنه و می شهرباب و حسانه و و خمو به سردا هاتن ، حوت کاته میتر له شهوی ۲۹ی مانگی سه فهر تیپه ریپوو که له ژیر روونا کایی مه شخه لی دیوه خان دا سهری چاوسووری خانه دانی قاسملوو به دهمی شیر ی دم نه پاریز بربرا و ناردی بۆ لای ساروومسته فاپاشا . به یانی و مختایه ک هوالی ئسم رووداوه دلته زینه ناوچه که ی گرتوه ، رۆژی روونا ک له بهر چاوی جه ماومری نه فشار یوو به شهوی تار و خیتی بهر زه جی هاوار و رۆژی لی ههستا . یوسف پاشا به مه به سستی پاراستنی بهر ژوه وندی باربوخه که محهمه دم ووساخانی کوری به گهر به گی مه زلوممی ته من کال و میزمنالی کرده که یخودای تیره ی قاسملوو . وه کوو شستکی رواله تی به گهر به گیاه تی کرده باربووی قاسم خانی کوری عه لی مهردان خانی نه فشار و عه لی ویردی به گی که نجالی خانی به بریکاری حکومهت دانا . پاشان خۆی دایه دلدانه و می خه لکی ناوچه که و گه شه و نه شه ی ژیانی خۆل و جه ماومری وه بهر چاوی گرت و که و ته راپه راندنی کاروباری حکومهت .

دوای نه و می که یوسف پاشا ههر به ناو که یخودایه تی تیره ی قاسملووی نه سپارده چنگ محهمه دم ووساخانی میزمنال و ههوساری حکومه تی نایه بهر ده سستی لیو مشاوه ی قاسم خانی کوری عه لی مهردان خان ، محهمه دم ووساخان له قه لای باراندیز راگیر کرا . جا له بهر و می ئسم پایه بهرزه له دایکی را [که کورد بوو] ده چۆوه سهر سرۆکانی عه شیره تی زهرزا ، نه وان به بیستنی کوژرانی باوکی و زال بوونی یوسف پاشا به داخ و که سهر بوون . ههر بۆیه بیایان نارد له به گهرزاده و لییان راسپارد نه گهر بیتوو بهر یزیان بیی خوش بی نه وان ویرای جه ماومریکی زۆر و زه وندی شق دینه سهر ورمی و په لاماری یوسف پاشا ده دن و به ده سستی زۆر له قه لایه ی دهرده پهرینن و ئالای ده سه لاتی سهر وونخوون ده کهن . به گهر به گزاده چۆنیه تی کوژرانی باوکی به ناهق کوژراوی و بی ده سه لاتی خۆی بۆ عه شیره تی زهرزا و هۆزی بلباس نووسی و داوی یارمه تی لیکرن . سهرۆکانی زهرزا و بلباس به هیزیکی په رداخوه خۆیان گه یانده قه لای

باراندیز و چوونه پال محهمه دمووساخان و ویرای نهو به چکه شیره له لانی
 باراندیز موه به ره و قه لاتی ورمی جمین. یوسف پاشاش به خوی و هشت هزار
 چه کداری رۆمیه موه بۆ شه و به رهنگاری دهرکهوت و کاتیک له داوینسی
 «کیوه سیر»ی باشووری شار دوو دهریای له شکران به ره و پرووی په کتر هه ژان،
 شه ریکی به گهرمه دهستی پیکرد و گره مشقالی شاگری کوشتار و به رهنگاری
 زمانه ی کیشا. به یینه تلا سوارانی بلباس و زهرا له و گیزاوه سامناکه دا ئهوپه ری
 بپاوه تی و نازایه تیبیان نواند و ههریک لا کۆمه لیکي به رچاویان لئ کوژرا و
 برینداریکي زۆریشیان کهوته سهر دهستی. ئاخری به که ی رۆمی خویان بۆ
 رانه گهرا و به هه لاتن و راکه راکه گه رانه وه حه ساری شار. سوارانی بلباس و زهرا
 هه تا نیزی که حه وشه هه لیا نبرین و کهوتنه شوین بیان و له په نا به ندی «شاراچو»^۱
 دابه زین. یوسف پاشا وهختایه ک زانی گه مارۆ دراوه و داها توویه کی خۆش
 چاوه روانی ناکا، به ناچار چه ند بپاوماقوول و ریش سسپی کارزان و وشیار
 هه لیا رد که له چاکه و خراپه ی رۆژگار و به رۆمه وندی کارانیان ده زانی و ناریدی
 بۆ لای محهمه دمووساخان و سه رۆکانی زهرا. که یخودا کانی رانه سپارد که به
 په ند و ئامۆژگاری و گه فی ده وله تخوازانه دنه یان بدهن بۆ ناشتی و بیانگێر نه مه.
 محهمه دمووساخان کاتیک ئهم راسپاردانه ی به گوێ ئاشنا کرا، به پینی
 هه له و مه رچی رۆژگار و به مه به ستی پاراستنی به رۆمه وندی و وه به رچاوگرتنی
 بۆشایی دهسه لات و لاوازیی دهوله تی ئیران. شه و هه رای به قازانج نه زانی و
 سه ری رکیفی به ره و قه لای باراندیز و هرسو و راند. پاش چه ند رۆژ به
 -کرده نه وه ی سه رۆکانی کورد و دابه شینی دیاری و خه لات به سه ریان دا، ئیزنی
 فه رموون که بگه رینه وه سه ر خانه و لانه ی خویان! ئهم رووداوه ده گه رینه وه بۆ
 سالی ۱۱۴۰ ی کۆچی/ ۱۷۲۷ - ۱۷۲۸ ی زایینی.

درهوشانه‌وهی قاره‌مانی نیشتمان

نادر قولی به‌گی نه‌فشار

ئیس‌ته لیزمدا جیتی خۆیه‌تی که باسی به‌شیک له جۆنیه‌تی سه‌ره‌لدان و جیهانگیریی نادرشای قۆرقووی نه‌فشار بخزیته‌پوو. نادر قولی به‌گی^۱ قۆرقو و کۆری ئیمام قولی‌خانی که‌ولدرو و پان ساره‌وان، شه‌وی ۲۸ی مانگی محه‌رره‌می سالی ۱۱۰۰ی کۆچی/ ۲۲ی نوامبری ۱۶۸۸ی زایینی، له شه‌بیومردی مه‌لبه‌ندی خوراسان - نه‌و مروارییه‌ شاز و بێ‌وینه‌یه - سه‌ری له سه‌ده‌فی منادانی دایکی وه‌ده‌رنا و پێ‌نایه‌ لیواری ده‌ریای ژیان. هێندیک لایان وایه‌ که‌ ریکه‌وتی له‌ دایک‌بوونی نادرشا تۆمار نه‌کراوه‌ و دیار نیه‌. به‌کۆرتی ناوبراو دوا‌ی تیپه‌رکردنی چاخی منالی و داگیرسانی هه‌رته‌ گه‌نجی به‌پێی داب و نه‌ریتی سه‌ردم ده‌پێژنه‌ به‌ر و شتران و ده‌یکه‌نه‌ و شتره‌وان. جا هه‌روه‌ک له‌ کۆنه‌وه‌ گوتوو‌پانه‌ ده‌وله‌تداران شتیان به‌ دلسی‌دا دج، خه‌ونی وای ده‌دیتن که‌ ده‌یانسه‌ له‌ماند له‌ داها‌تو‌دا ده‌بێته‌ میر و جیهانگیر.

هه‌روه‌ک له‌ ده‌رۆکان‌دا به‌ دوور و درێژی باسی کراوه‌، نادر قولی خێرایه‌کی هه‌موو پله‌کانی له‌شکری بریوه‌ و سه‌ره‌نجام نازناوی تۆماسب قولی‌خانی دراوه‌تی و بۆته‌ به‌ سیاسالاری ولات. [نادر] دوا‌ی تیکۆشان و هه‌لسو‌رانیکێ زۆر توانیویه‌تی که‌ شاته‌هه‌ماسب به‌ریتنه‌ ئیسسه‌هه‌ان و له‌سه‌ر ته‌ختی فه‌رمانه‌روایه‌تی باوک و باپیرانی دایینی.

---

۱ - نووسه‌ر نووسبویه‌تی نه‌ر قولی به‌گ. به‌لام نادر قولی به‌گ باوتره‌ و هه‌ردوو‌کیشیان دروستن

جوونی نادر قولی بهگ بۇ ئازەربایجان

نادر پاشا سەرکەوتنەکانی سەرەتایی، خۆی لە پاک کردنەوی هەریمی ئازەربایجان خۆش کرد و ئالای شەکاوی بەرزى ئاسمان ئەنگیوی لە ناوچەى هەمەدانەووە خستەپێ و لە نزیک شارى سنە هەوالی کوژرانى ئەشرەفى ئەلفغانى بیست. بواى شوکرانەبۆیریى یەزدانى دلوا پێنى نایە سنە و لەوێ چەند سەرکردەپەکی لەشکری هەلبۆارد و بە ئامانجی یارمەتیدانى براپەنجانى بۆ ناردنى بۇ خوراسان. لەوێشەووە تیشکەى شەوگەتى گەیشتە سەفاخانەى ساینەلە. کاتى گەیشتی بە خزمەتیان راگەیاندا تەیموورپاشای کارگێرى «وان» و عەلىرەزاپاشای حاکمى موکرى لەگەڵ تیکرای ئەمیران و بەگەران، وەختایەک ولاتیان بە چۆل و هۆلى و بێ پارێزگار و حوکمدار هاتۆتە بەرجاوى، لە قەلای میاندواو و مەراغە کەوتوونە تراتین و هێرش و پووت کردنى پێبواران و خێل و باران. هەلبەت تەنیا یوسف پاشای داگیرکەرى ورمى پاشا گیرانى هەمەدان کەوتبوو پارێز کردن و لە قەلای شارمەو گواستبوو یەو نێو شوورە و حەسارى بچم و پەگەل ئێم جەماوەرە زۆر و زەوێندە نەکەوتبوو. تۆماس بۆ قولی خانى هیژا بارگە و بنەى لەشکرى هەر لەوێ بەجێهێشت و وێرای دلیرانى پەنجە بە خوێن بە وێرغە و سەررەو مەوبای بیست قوناخیان لە سێ رۆژاندا بێ: هەلبەت و مەبال بە ئەستۆی ئەو کەسەى کە قەسەکەى ئاوا گێراوەتەووە. سەپاسالار لە جەنگەى نوێزى نیومرۆدا گەیشتە پەنا چۆمى جەغەتوو کە جێسانەووە و ئوقرەگرتنى پاشایانى بەرباس و هیژەکانى رۆمى بوو. هەر لەرێو شەپ هەلگیرسا و تەرزە و تاوەبارانى فێشەکان دابارى و سەرەنجام پاشا تەقە و لێکدانێکى کم، لە بەختى بەرزى نادری سپای قزلباش سەرکەوت و قۆشەنى رۆمى بەزى و بە راکردن و

چەك فری دان گەرایەوه باتی مەراغە و بناو. چاوەترسانی بالادەست سێ فرسەختێك كەوتنە شوێنیان و ئاقمێکی بەرجاویان لێكۆشتن و پاشماوەیان خستە كۆت و بەندەوه و بە تۆپخانە و دەسكەوتێکی زۆرمووە گەرانەوه.

پاشان بەریزیان بە مەبەستی راگرتنی قورساغ و پاراستنی مەزنایەتی عێلاتی و وەبەرچاوە گرتنی كار و خزمەتی لەمیژین، بیستوون بەگی كۆری كۆسە ئەحمەدلووی ئەفشاری كردە فەرماندەهیزی ئازەربایجان و لەگەڵ پەرپووبەگی برای و قۆشەنێك ناردی بۆ تەمی كردنی یوسف پاشا و گرتنی قەلای ئەم. رایئەسپاردن كە دواي چوونە ورمێ و راپەراندنی ئەركی سەر شانیان لە تەوریز بچنەوه خزمەت ركێفی بەرهەو سەرکەوتنی.

بەكۆرمی كاتیك بیستوون بەگی ئەفشار قۆشەنی لینگ دا و بە غار گەیشته گوندی «زۆركاوا»^١، بەیداخی سەرکەوتنی دایە دەست پەرپووبەگی برای و رۆژێك پێشتر ناردی بۆ ئەم و خۆی بۆ سەبەینی بە دواي دا رۆیی و وێرای عێلی بەرمەجێ كە بەپێی فەرمان لە ورمێ را بە شیرێ رووت و ئالای شەكاووە ئامادە ببوون، بەلاماری قەلای ئەمەیان دا.

١ - لە دەقی سەرەكی دا نووسراوە زۆركاوا. ئۆبلیی زۆركاوا ئەبێ زۆرك - ئاوا. كە بە كۆردی دەبیته شوێنێکی ئەلان و بەردەلان.

شەرى چوارجارەى نىم و چارەنووسى يۇسۇف پاشا

كاتىك ھىزەكان گەيشتە نىم و لە باتى باشوور و باكورەو دەرەيان دا و بەرگەيان تەنى، لەبەرەوى يۇسۇف پاشا چەك وچۇل و قۇرخانى قەلادارى بە دەستەو نەبوو، ھەر بە ھرووژمىكى خەزاكەرانى ئەفشار و مەردازايانى زەبرومشەن سەرى دانەواند و قەلای بە دەستەو دا. ئىم رووداوە دەگەرئەتەو بۇ سالى ۱۱۴۲ى كۆچى/۱۷۲۹-۱۷۳۰ى زايىنى. پاشان بىستون بەگ بە تۆلەى خوینی محەممەد قاسم خانى بەگەرەبەگى مەزلووم ئامادى کرد بە کوشتنى يۇسۇف پاشاى گورگەبۇر و لە ناخى چالوى گۇرى ھاويشت و زال و بەختيار پنى نايە حەوشەى قەلای. لەرئەو ھەرمانى دا کە تەواوى ئەوانەى سەر بە رۇمىيان و نەيانتوانیو دەرەز بن و لە سووچ و قوژبان خۇيان مەلەس داوە يان لە دەرەزەرى نىم پەرەوازمەن بياندۆزەو و بيانکوژن و قەلەكەش پىرووخىنن و دارى لەسەر بەردى نەھىلن.

دواى جى بەچن کردنى ئىم کارە گرینگانە، بەپىتى حوکمى بەرئىز تۆماس سېفولسى خان، دووھەزار سوارەى، اوبەدەرەوى لە چاواناسان و سەرناسانى خىلى ئەفشارى ورمى ناوونوس کرد کە ھەميشە لە خزمەت رېگىسى سېاسالاردا بن. ئەوانەى ديار و بەرچاوان برىتين لە: محەممەد مووساخانى کورى قاسم خانى بەگەرەبەگ لە تيرەى قاسلوو و محەممەد عىساخانى براى؛ محەممەد سەمىع خان، محەممەد قولى خان و بارام بەگ لە تيرەى ئەرەشلوو، فەتخەلى بەگ و لۇھراسبەگى مەحمود لوى کورى کە دەبىتە باپىرەگەرەوى منى نووسەرى ئىم لاپەرەنە: موئىن بەگى ئەفشارى ساين قەلای، قاسم بەگى قاسلوو، قارەمان بەگى عەرەبلوو، شاريار بەگى^۱ کورى سەفى ياربەگى

---

۱ - شەھريار لە زمانى كوردى دا بۆتە شاريار و شالبار. پېرشەھريار - پېرشاليار.

گوندوزلوو، میرزا همزه و میرزا محهمه‌دی نیمانلوو و چند که سیکي دیکه که نه‌گهر هموویان بنووسم زور بریژ ده‌بیته‌وه. پاشان په‌رهم‌وبه‌گی برا چووک‌ه‌ی دانایه سر ته‌ختی ده‌سه‌لاتی ورمی و خوی ویرای دووه‌زار سواری ته‌یاری نه‌فشار و هی دیکه‌ش به ریگای سه‌لماس‌دا رووی کرده ته‌وریژ.

نوی ئم سهره‌تایه شهری نادرلوی به‌گ واته تو‌ماسب‌قولی‌خان له‌گهل سپای عوسمانی و ده‌رپه‌راندنی رومیانی که تن‌گیر له ته‌وریژ رووی دا، که چند سهرچاوه‌یه‌کی میژوویی باسیان کربوه و به‌تایبه‌ت «جیهانگوشای ناری» به قه‌له‌می میرزا مه‌دی نه‌سته‌رابادی به نور و بریژی له نووک‌ه‌وه همووی تی‌دایه. نوی راپه‌راندنی کاروباری قورس و گرانی نازم‌ربایجان و سر به‌تال بوونی، که‌وته دانانه‌وه‌ی سه‌رؤکان و مه‌زنه‌سهرداران و دیاری‌کردنی سنووروانان و حوکمرانان و زیاندنه‌وه‌ی ده‌سه‌لات. سهرتا حکومه‌تی نازم‌ربایجانی له‌گهل نازناوی خانی باربووی بیستون‌به‌گی نه‌فشار کرد و نازناوی خانی و حکومه‌تی ورمیشی به‌خشی به په‌رهم‌وبه‌گی برای. لوتف‌علی به‌گی کؤسه نه‌حمه‌دلووی نه‌فشاری راسپارد که نوازده‌هزار مال و خیرانی خیتی نه‌فشاری ورمی و موقه‌دده‌می مه‌راغه و ساین‌قه‌لا که نوو هه‌زاریان سر به قهری قورقوو بوون، له‌ویوه رایانگوتیژ بؤ دهری جهن (دهره‌گه‌زی) سر به نه‌بیومردی خوراسان و سه‌ده‌زار تمه‌نی ته‌وریژی بؤ خه‌رج‌وبه‌رجی ریبه و راگواستیان له به‌شه پیتاکی نازم‌ربایجان وه‌برگری.

کرتیبینی: لیزمدا نووسه‌ری میژووی نه‌فشار چند لاپه‌ره‌یه‌کی کتبی‌ه‌کی نه‌رخان کربوه بؤ شه‌ردکانی نادر له‌گهل سپای عوسمانی و بزووتنی به‌ره‌و خوراسان و شه‌ری شاته‌هماسب له‌ته‌ک عوسمانیه‌کان نه‌و کاته‌ی که نادر به ده‌سته‌وه نه‌بووه و به‌زیوه. جا له‌به‌رووی باسه‌کان له‌گهل دیروکی نه‌فشاری ورمی یه‌کتر ناگرنه‌وه و ئم باب‌ه‌تانه به شنبه‌یه‌کی ورد و باریک و به‌ربلاو له سهرچاوه‌ی دیکه‌دا و به‌رچاو دین و نووسراون، خومان له گیرانه‌وه‌یان ده‌پاریزین و راسته‌وخۆ باده‌دینه‌وه سر رووداوه‌کانی ورمی م پ

هیرشی عه‌لی پاشا بۆ سەر ورمی: گه‌مارۆدرانی په‌رپه‌وخان و شه‌ری جیتی شانازی قه‌ره‌سندووق

کاتیک نادر له‌ خوراسان سه‌رقالی مه‌یدانداری بوو. شاتۆماسب شه‌ریکی کرد که‌ وا نه‌شکا خۆشه‌ومبێ و یه‌کسه‌ر چوو تاران. هه‌ر ئه‌و دهمه‌ ئه‌حمه‌پاشا له‌ هه‌مه‌بان و کرماشان به‌یداخی ده‌سه‌لاتی هه‌لدا و عه‌لی پاشای سه‌رکرده‌یه‌کی دیکه‌ی عوسمانیش به‌ ڕیگای خۆی و سه‌لماس‌دا به‌رمو مه‌لبه‌ندی ورمی قۆشه‌نی ده‌نگ دا. پاش ئه‌وه‌ی گه‌یشته‌ گوندی چواربه‌خش که‌ مه‌ودا تیریکی ده‌مینی بۆ قه‌لای ورمی، کۆچک و که‌له‌ک و مه‌ته‌ریزی قایمی هه‌لجنین و شاره‌که‌ی ئابلقه‌ دا و ته‌نگی بێ هه‌لجنی. جه‌ماوه‌ری ئه‌فشاری گه‌مارۆدراو ئۆقره‌یان لێ هه‌لگیرا و په‌نای هیوریان نه‌ما. له‌به‌روه‌ی هه‌والی هات‌وچۆی که‌یخودا و نێردراوانی ده‌وله‌تانی ئێران و عوسمانی بۆ پێکهاتن له‌ گۆڕی‌دا بوو، عه‌لی پاشا زیاتر هه‌لده‌سوورا که‌ خێرا قه‌لای ورمی بگرێ و بیکانه‌ تراثین و دارووتاندن و پێخوست کردنی ولات. له‌و لاشه‌وه‌ په‌رپه‌وخان به‌ ئامرازی قه‌لاداری ته‌یار و بۆ پاراستنی لانی چه‌قیبوو، به‌لام نه‌یده‌زانی که‌ رۆمی له‌ لای ده‌روازه‌ی گه‌ره‌کی «هیندوو» را شه‌و و رۆژ خه‌ریکی لیدانی ره‌هۆلن. وه‌ختایه‌ک بوو ده‌ره‌که‌ گه‌یشته‌ ژێر ده‌روازه‌، بارووتیان تێرشت و به‌جاریک ئاگریان پێوه‌نا و ته‌قی و لایه‌کی دیواری قه‌لایه‌ دارما و ده‌روازه‌شی پێوه‌ هاته‌خوار. لای به‌یانی بوو که‌ رۆمی ده‌سته‌وشیر په‌لاماری شار و کۆلانیان دا. خه‌لکی باژێر که‌ له‌ شیرن‌خه‌ودا بوون و به‌ هیچیان نه‌زانیبوو به‌و گرمه‌ و هه‌را و هه‌ل‌لایه‌ی که‌ ده‌نگوت قریوه‌ قریوی قیامه‌ته‌ له‌ خه‌و راپه‌ڕین و به‌ سه‌رله‌ شینوای دهرپه‌ڕین. وه‌یانزانی که‌ هه‌زهره‌تی ئیسرافیل بۆ سه‌ری دووجاره‌ی له‌ که‌له‌شاخی تووران‌دوو و رۆژی

رأبونه ووه په پرړه وځان وپړای کومه ټيک له دلیراني نه فشار که وته شه و بهرنگاری. به لام هه تا نه و گه پشتمی دهسته بهک په جاله و قه له وخته ی که په کورستانی قهره سندووق به کز رږمیان دا چووبونه ووه و به شیري برنده کوړا بون. په پرړه وځان که ووه کوو فیلی به غیشقه و شیري ژيان شالوی دمبرد. له مه وداي رږیه دا گوئی لږ بوو که ژن وژانی خیل به په کتريان دهگوت نه ووه په پرړه وځان هه لدی و نه و نامرده ده مانداته چنگ نم... به دیل و دامای به جیمان دتلی. نه گهر نه ووهی بیست په گي غیره تی نه و نه په شیره چه شنی نه شته سره له جهسته ی دهرکیتشا و شاعیر گوته نی:

غیره تی هینده ی ئاور ومپه رنا که مووی له کراسی سره ی وده رنا

به کورثی له وانه تیده په پړ و له زارکی کورستانه که ده گاته سره توره مه ی نه فغانان و هینده به توو په یی هه راده گاته سره یان که له رږوه چوار گه نجی ناویه دهره ووهی نه فغان و رږمی به زمبری شیري جه و هه ردار دهنریتنه دنیای نه بون. خه زاکه رانی نه فشار به دیتنی په پرړه وځان شاهیکیان دیته ووه بهری و وره یان به رز ده بیته ووه و هاوار ده که نه دهر وونی پاکي حه یدمری که پرار و ده که ووه شه و بهر بهر هکانی.

بړ نمونه قاسم خان له لای مالی خږیه ووه و فمراه دځانی قاسملو له بالی باشو ووه و نه تلاو ویردی خان و لږه راسب به گي مه محمود لولو له قوله که ی دیکه ووه و پیرای پیاووه کانیان گه پشته سره خه نیم و ټيکگیران. له و بگره و بهر ده په دا زږیه ی سره وکانی نه فشار بریندار بوون و هه تا ئتواره به کی دهرنگ مه یدانی شه و له بهر شیلو گمی خوینی کوړاوان دهگوت دهریایه شه پلان ده دا. چوارسه ت که سیک رږمی کوړان و سهره نجام خته یان دان و راویان نان هه تا نه و دیوی دد و ره. که چی له کاته دا چه کداری بی هه و ماری [کور دانی]

شهره‌نگیزی سهرستوور داوه‌رین و دایانه پال قوشه‌نی رۆم و شه‌فغان و سپای ورمییان کشانده‌وه. لسم سه‌روبه‌ندمه‌دا ریکه‌هوتنی نیوان ئیران و دموله‌تی عوسمانی سهری گرت و بریاری سولج درا. نه‌حه‌دپاشای حوکه‌رانی به‌غدا نامه‌ی بۆ هه‌موو سه‌رکرده‌کانی نیو هه‌ریمی نازمه‌ربایجان نووسی که هیزه‌کانیان له هه‌ر ناوچه و مه‌لبه‌ندیک وه‌ستاونه‌وه یان خه‌ریکی شه‌ر و لیکدانن ده‌ست هه‌لگرن و بگه‌رینه‌وه. کاخه‌زیکیشی بۆ عه‌لی‌پاشا نارده‌بوو که به‌راستی ته‌واو ته‌نگی به‌قه‌لای ورسئ هه‌لچنبوو و یه‌کبین ده‌ستی له لیدانی په‌هه‌ند و خه‌نده‌ک هه‌لته‌ده‌گرت، به‌لام ئه‌ویش به‌گویره‌ی فه‌رمان گه‌راپه‌وه. که‌چی په‌رره‌وخان سهری ده‌بووی‌نان و نه‌وه‌نده‌ی بۆی کرا ده‌ستی گه‌بانده‌پاشه‌نگ و ایی‌کوشتن و بارگه و بنه‌ی به‌تالان بردن. وه‌کوو له سه‌رچاوه‌کانی میژوویی‌دا نووسراوه، نهم ساله که ده‌بیته ۱۱۴۷ی کۆچی/۱۷۳۴-۱۷۳۵ی زایینی^۱، نادر به‌ ناوی نادرشای نه‌فشار له‌سه‌ر ته‌ختی فه‌رمانه‌وايه‌تی ئیران پال ده‌داته‌وه.

۱ | چه‌ند سه‌رچاوه‌یه‌کی باوه‌رپینکراو سالی ۱۱۴۸ی کۆچی/۱۷۳۶ی زایینی به‌دروست ده‌زانن

عاشوورخان

نادرشا دواى بوونه فرمانبرهوا، عاشوورخانى پاپالووى نهفشارى كرده
حوكمهرانى ورمى و نازناوى خانى پى بهخشى و شانى بهرز كردموه و پهپرهموخانى
حاكى پيشووى ورمى گاز كرده لاي خوى. هروهها حكومتهى عىراق و كاشانى
كرده خه لاني محمهمدموساخانى كوپى محمهمدقاسمخانى بهگهربهگى
قاسملوو. محمهمدعيساخانى براشى كرده كه بخودا و دم سپى تيرهى نهفشارى
قاسملوو. فتحعلى خانى كوپى على مردان بهگى نه رملووى خويندموه و به
دمسوخشانهى كاره شياوهكانى كردى به سركردهى پيشهنگى لهشكرى نه بهزى.
هروابيتهموه بارامخانى سرگه و ردهى به ره بابى نه رملووى كرده حوكمهرانى
شىروانات و محمهمدقولى خانى براشى دانا به سر كيشكى سهرابه ردهى
شكردارى. له بهر خوتختهى بىرى بهرزى سه بارهت به سنوورهكانى ورمى و نهو
مه ليه ندهى كهوا كه وتخته سهر ليوارى خاكى عوسمانى دلى دانه دمه سكهنى،
ههر بويه به كتاشخانى قورقلوو كه مام يان كوپه مامى بوو كردى به سهرهيز و
وتراى كومه ليكى تيره و توره مهكانى نهفشار و موقه بدم و موكرى ناردى بى
پاراستنى كه وشه ن و قه لاي بدمى ورمى و پايته سپارد كه بنهى دابگرى و
چاوه روانى فرمانى پادشاهى جيهانگير بى.

ئەسپاردنى ھۆكۈمەتى ورمى بە مەھمەد عىساخانى قاسملو: داواكرانى عاشوورخان: شەپى سابلاغ و ليخرانى مەھمەد عىساخان

پېنشت ئامازەيەكى پېكرا كە لوتفەلى بەگى ئەفشار بەپنى فەرمانى
نادى ناودار پائەسپىردا كە دووھەزار كەس^۱ لە ئەفشارەكانى ورمى كۆچ بداتە
ئەبىوھەردى خوراسان. لەم كاتەدا كە ھەمەدان بە تاول و خىوۋەتى بە قەدىرەيە
ئەستىران رازا بۆۋە، فەرمانىك نووسرا بۇ عاشوورخانى پاپالوۋى ھۆكەمدارى
ورمى كە دووسىن ھەزار مال و خىزانى خېلى جىگەرە و خانەدانى ئەفشارى ورمى
وھەك پېنشت قەسە لىكرا بوو، كۆچ و باريان پىنكە و پېچىتە ساين قەلا كە
پەوگەكى رابردنى لەشكرى شىكۆدارى سەر كەوتەى دەپى و لەو پىيان رابىنى. ھەر
بۆيە عاشوورخان بەگۈيرەى فەرمان، مەھمەد عىساخانى قاسملوۋى دانايە
سەر كورسى دەسلەت و خۇلى لەگەل كۆرەو پەرەو ھۆر بوۋى نادى كەوتەپ.
لەو كات و ساتەدا غەشپەرەتەكانى ھۆزى بلباس كە دانىشتوۋى ناوچەى لاجان،
دەستيان تىزىدە كەردە سەر مەلبەندەكانى ورمى و مەراغە و دەيانكردە
شەراخىۋى و ھەرچى و مەريان ھاتبا رايان دەمالى و خەسارائىكى زۇربان
دەگەيان دانىشتوۋانى ئىم دوو شار و مەلبەندانە. مەھمەد عىساخانى ھاكىمى
ئەفشار ئىم ھەوالانەى خستەو سەر يەكتر و بە ھاكىم مەراغەدا نادى و لە
مىزگ و چىمەنى كەرمۇود بە گۈيى موبارەكى نادى كامرەوا راگەيەندرا.
ئەوئىش لەرئوۋە چەند دەستە و پەلىكى لە قۇشەنى بىن ئامانى كە ھەر شەپىلىان

دېدا، سازى كړدن و شازاده نه سرو للاميرزاي كورې هيزاي خوى و براهم خانى زه هيريدو له يې براى كړدنه سهر كړده و ناردنى يو ليدان و همس دانده و هې هوزى بلباس. لمم بالموه محه مده عيسا خانى به گلمر به كې نه فشار و پړاي هيزيكى ورمى كه وته بزووتن و له دمورانپشتى سابلاغى موكرى گه يشته له شكرى نه سرو للاميرزا و زه هيرودمو له. ثم قوشه نه ويكړا له ماوهى شهو و رولايكه هه تا نيزيك ناوچه ي لاجان چوون و هوزى بلباسيش بى ترس و دلماو كه له جينى خويان جوولانه وه و ناماده بوون يو شهر و بهر بهر هكانى. پاش شهر و ليكدان و بينه و بهر و هه لسوورانتيكى بى وچان و بى زمار، له شكرى ناسى به هيزى شان و باهوى دهولت و پاله وانه تى مردان زايانى، توانى خه نيمان بشكيتنى و هوزى بلباس بجوخستنى و بيانده تينى. نه و كومه له تيشكاوه له سموركيوى لاي تركه شى سهر به مه لېه بندى موكرىان خويان گرته وه و كهوتنه بهر ننگارى. دليرانى سپاي هميشه زال به باسك و به ندمن و تير مشانى كيوه كدا په لاماريان دان و نه گهرچى چيگايه كى چې و نه ستم بوو، به لام زور به هاسانى گرتيان. نه و چه كدارانه كه دووه زار كسيك ده بوون، ده سته يه كيان برينيان هينا و تاقميك گيران و هينديكيان به له په شيران تيداچوون. لمم شهر دما دمسكهوت و خه نيمه تيكى بى زمارى كه لوپهل و نه سب و بارگين و يستر و په ختيرمه و په وه كهوتنه چنگ سپاي ناسى. پاشان نه سرو للاميرزا و زه هيرودمو له زال و سهر كهوتو و به ريگاي ورمى دما بهر و ركيف رامووسانى پاشا بزووتن و محه مده عيسا خانيش گه راوه ناوه ندى دمسه لاني خوى له ورمى و به كهيف خوشى ئوقره ي گرت. دواى جى به جى بوونى ثم كارانه. قوشه نى شكودارى ناسى له قه زوينى پايته خته وه به مه به ستي سهر كوتى تاقمى به ختيرى و ئوزبهك و به لووچ كهوته ي.

[نادرشا] سالى ۱۱۴۹ هـ / ۱۷۳۶ - ۱۷۳۷ هـ زايينى، ته ماي هاته سهر

گرتنى توركستان. هر لمم ساله دما براهم خانى زه هيرودمو له به ده ستي

له گزبیه کانی داغستان کوژرا، چونکه وختایهک له گزی^۱ بۆیان دمرکوت که ناری جیهانگیر بهرمو خوراسان بزوتووه له قۆلی داغستانهوه راپه رین و ناوچه ی شیروانیان کرده پیخوستی تراتین و تالان و برق و خه لکیان ئیشاند و دایانبلۆسین.

زه هیروندهوله که هه رمانه وای نازمربایجان بوو به ئامانجی به رپه رجدانه و هیان له باژیری تهو ریزموه پیتی نایه رکیت و له سه ر دهمسته جله وان ئه سپی لینگ دا و حوکی نووسین بۆ حوکمداران ی نازمربایجان که به قۆشه نی ته یار و په رداخه وه برقونه یارمه تی دان. بۆ وینه هه رمانی بۆ محهممه دعیساخانی حاکی ورمیش نارد، به لام ناوبراو له بهر بادیهه وایی هه رته ی لاوه تی گوئی نه دایه و لایه کی وای لینه کهموه. به کورتی زه هیروندهوله له گه ل له شکری نازه ربایجان په لاماری دان و شه ریکی قورسیان له مابه یینی دا قه وما. سه ره تا له گزبیه کان به زین و رهوین. پاشان کۆمه له یه کی به رجاویان که له په نا و په سیوی نه دیوی چبایهک بۆسه یان نابوو یه و تفه نگجیبه کانیان مه ته ریزیان گر تبه وو. وختایه کی بیتیان زه هیروندهوله شو پینیان له دوو ده گنیرئ و به تاقی ته نیا له به رای ی له شکردا ئه سپی داو ئی، ئاسوگیان دا و دهمسر پزیان لیکرد و گولله یه کی کوشنده له په نجه ی چاره نووسه وه هری و خودا وراستان جتیبه کی ئه ستمی بیتکا و له رتیه ساردی کهموه. ئیرانی به دیتنی ئهم دیمه نه ئالۆزکان و وره یان به ردا و به جاریک رابانکرد و ته رمی زه هیروندهوله یان ردموه تهو ریز. وختایهک ئهم هه واله سامناکه ومبه ر گوئی ناری ناودار کهوت په ژاره یه کی ژۆری به سه ر شانی دا هات و تازیبه ی داگرت. چونکه به رابهم خانی خوابه خشیو بیتجه له وه ی پشت و برای بوو، به رهو راستی و فیداکارانه له گه لی دمرۆیی. بۆیه رهوخی به فاتیحای به خیر لاواندموه و ئۆخۆنی تینگیرا و

۱ - نووسه ر هم «له گزی» نووسیوه هم «له گزی» و هه ر دووک شیوه دروستن. به «له زگی» یتر هاتووه و تۆر دهمیه کی ره شید و نازای داغستان

نازناوهمه‌ی به شیایوی محهمه‌دع‌لی به‌گی کوری زانی و ناو‌دیری کرد به
برایم‌خانی زه‌هیروددموله. عه‌لی قو‌لی‌خانی یراشی کرده سپاس‌لار.
نه‌میر‌ئسلان‌خانی قورق‌قووی دانا به سهر‌دار و فهران‌رموای نازم‌برایجان.
عاشور‌خانی پاپالوو و مه‌دی‌خانی قاسملووی کردن به سنوور‌پاریزی چۆمی
ئاراس و کار‌گیزی ئیرموان. لعم کاته‌دا محهمه‌دکه‌ریم‌خانی نه‌فشاری قاسملوو
که یه‌کیک له رک‌ئقدارانی خزمه‌تی بوو، به پشتیوانی نه‌میر‌ئسلان‌خانی
قورق‌قووی سهر‌دار حکوومه‌تی ورمیتی درایه‌دمستی و محهمه‌دعی‌ساخان لایرا.
لی‌خران و لایرانی ده‌گه‌راپه‌وه سهر خه‌مساردی و جواب نه‌دانه‌وه‌ی فهرانی
زه‌هیروددموله له شهری گورجیبه‌کان‌دا.^۱ پاشان سهر‌ق‌کان و حوکه‌دارانی ناو‌یراو
ئیزنیان خواست و هه‌رک‌ه‌س رۆیی بۆ شوینی کاری خۆی، خاو‌من‌شکۆ زۆر به
چری جه‌ختی کرده‌وه که دم‌بن هه‌موویان یه‌ک‌دل و یه‌ک‌زمان سوور بن له‌سه‌ر
شهری گورجیبه‌کانی^۱ داغستان. هه‌روه‌ک له سه‌رچاوه‌کانی میژوویسی‌دا
نووسراوه، نوادر بۆلی پێشه‌نگان و رک‌ئقدارانی نابری به سام و شه‌وه‌که‌تی
شایانه‌وه به ئامانجی گرته‌نی هیندوستان له خوراسانه‌وه بزووتن.

۱ - له‌گزی دروسته‌ نه‌ک گورجی. له‌به‌روه‌ی هه‌ریمی داغستان و گورجستان سنووریان
پێکه‌وه‌یه و گورجی زیاتر و به‌ناوبانگ بوون. نووسه‌ر به‌ تۆر‌مه‌یه‌کی داناو‌ن یان
نیشتهمانی نه‌وانیشی نه‌و دم به گورجستان داناوه.

پاوانانی ساممیرزای ساخته‌چی

پاش نه‌وهی محهمه‌دکه‌ریم‌خانی نه‌فشاری قاسملوو له‌سه‌ر کورسی ده‌سه‌لاتی ورمی پالی داوه. هر له سنووری قهره‌سووی ته‌مه‌ر تا خاکی ساین‌قه‌لا که موئمین‌خانی نه‌فشاری قاسملوو حوکه‌مداری بوو، هه‌مووی که‌وته ژیر ده‌سه‌لاتی و خه‌لک به‌فرمانی نه‌و هه‌لده‌ستا و داده‌نیشته.

ئیس‌تا لیژمدا ده‌مه‌هوی ناوی چه‌ند سه‌رۆک و سه‌رکرده‌یه‌کی ده‌سه‌لاتداری نه‌و سه‌رده‌مه‌ی خیتی نه‌فشار بینم و بۆ نه‌وه‌ی درێژداریم نه‌کره‌بین هه‌موویان نادرکینم. ۱- محهمه‌دموو ساخانی کوری خوا به‌خشوو قاسم‌خانی قاسملوو که حوکه‌مداری هه‌ریمی عیراق بوو. ۲- هه‌یده‌رقولی‌خانی قۆرقوو که له مه‌لبه‌نده‌کانی شیروان ئالای ده‌سه‌لاتی ده‌شه‌کایه‌وه. ۳- بارام‌خانی نه‌رمشلوو حاکی دارولعیلمی شیراز. ۴- محهمه‌دقولی‌خانی نه‌رمشلوو حوکه‌مداری سه‌یزه‌واری خوراسان. ۵- مه‌هدی‌خانی قاسملوو کوری هه‌سه‌ن‌خانی ناسراو به‌قهره‌مه‌دی که ئیزه‌وانی ده‌پاراست. ۶- لوتف‌ع‌لی‌خانی کۆسه‌ نه‌حه‌مدلوو جله‌واری ده‌سه‌لاتی کرمان. ۷- مووساخانی ئایره‌ملوو که ئارومی له ژیر بالی‌دا ۸- سالح‌خانی قۆرقووی نه‌به‌وه‌ردی که خوراسانی هه‌لده‌سوورانه‌د. ۹- نه‌میره‌سلان‌خانی قۆرقووی سه‌ردار، نه‌میری نه‌میرانی ئازهره‌بایجان. ۱۰- عاشوورخانی پاپالوو نه‌میری لیواری چۆمی ئاراس. ۱۱- فه‌تح‌ع‌لی‌خانی نه‌رمشلوو سه‌رکرده‌ی پێشه‌نگانی قۆشه‌ن. ۱۲- برام‌خانی برای فه‌تح‌ع‌لی‌خانی نه‌رمشلوو که سه‌رۆکی دیوانی حکومه‌تی ورمی بوو. ۱۳- قاسم‌خانی نه‌رمشلوو و حوسین‌ع‌لی‌خان که سه‌رکرده‌ی سواره‌ی سکۆرتی بوون. ۱۴- بیستوون‌خان و

په‌په‌وخانی کورانی بابا‌عه‌لی‌به‌گ که هه‌ردوو سه‌ره‌له‌شکر و له‌ نیزیکانی باره‌گای میری بوون.

له‌م رۆژ‌گاره‌دا «سام» ناویکی خه‌لکی ئێران له‌ سه‌رده‌می ده‌سه‌لانی خودایخۆشیو زه‌ه‌یرونده‌وله‌ براه‌خان‌دا له‌ ئازمه‌ریجان که‌وته‌ بانه‌گه‌سه‌ی نه‌وه‌ی که‌ کوری خوابه‌خشیو شاسولتان‌حوسینه‌ و جه‌ماوه‌ریکی زۆری له‌ خۆی هالاند و هه‌شامه‌تی ره‌مه‌کی و مکوو ره‌شه‌ولاخ باومریان به‌ درۆکه‌ی کرد و که‌وته‌ شوینی. به‌پینی فه‌رمانی نادری قۆشه‌نێکی به‌رچاو جوونه‌ سه‌ری و گرتیان. زه‌ه‌یرونده‌وله‌ لووتی عه‌یبداری «سام»ی بری و هه‌روا به‌ لووت‌به‌راوی و له‌مۆزشکاوای به‌ره‌ داغستان ره‌وی. له‌وئ بوو به‌ هاو‌دمست و هاو‌پشتی محه‌مه‌دی کوری سۆرخای له‌گزی و به‌ناهه‌ق خۆینی هه‌یدمه‌رقولی‌خانی حاکمی مه‌له‌بندی شێروانیان رشت و به‌یداخی به‌دناو‌بیان هه‌لدا.

تۆره‌مه‌ی له‌گزی که‌ قه‌ت به‌رۆمه‌ندی دوا‌رۆژ و ئاکامی کارانیان وه‌به‌رچاو نه‌گرتوو و هه‌ر به‌ نه‌ه‌امی تێکه‌لی نیشی گه‌وره‌ و دژوار بوون، هه‌شیمه‌تی خۆیان له‌ دهموره‌ی «سام»ی سه‌رشیتی ماخولیا کۆ کردمه‌وه‌ که‌ که‌س نه‌یده‌زانی کوری کێیه‌ و که‌وته‌ بیرێ ئا‌وا‌ه‌نه‌وه‌. خوندکاری کام‌روا نادرشای سه‌رناس هه‌ر که‌ ئهم هه‌والانه‌ی بیسته‌وه‌ کاغه‌زێکی نووسی بۆ محه‌مه‌دکه‌ره‌م‌خانی به‌گه‌ره‌به‌گی ورمی و هه‌تج‌عه‌لی‌خانی سه‌ری‌شه‌نگ که‌ خێرایه‌کی قۆشه‌نی نه‌ه‌شاری ورمی کۆبه‌نه‌وه‌ و له‌ رکێفی شازاده‌ نه‌سروللامیرزا‌دا برۆنه‌ ده‌مکو‌تی له‌گزیه‌کان و سامی گۆرین. سه‌رکرده‌کانیش به‌پینی فه‌رمانی بی‌سی‌ودووی خاوه‌ن‌شکۆ له‌ ورمیوه‌ بزووتن و له‌ دهموره‌یه‌ری ته‌وریز گه‌یشتنه‌ خزمه‌ت رکێفی شازاده‌. له‌و لاشه‌وه‌ عاشوورخانی پاپالوو له‌ قه‌راخ چۆمی ئاراسه‌وه‌ و مه‌ه‌دی‌خانی قاسملوو له‌ ئیزه‌وانه‌وه‌ هاتنه‌ پال هۆربوو. له‌و کاته‌دا بلاویۆه‌ که‌ له‌گزی له‌ چۆمی ئاراس په‌ریونه‌وه‌ و گه‌یشتوونه‌ «داغ‌باغی» خۆی. هه‌تج‌عه‌لی‌خانی نه‌ره‌شلوو له‌سه‌ر ئیزنی نه‌سروللامیرزا‌ چه‌شنی هه‌وره‌برووسکه‌

به سەرپرەو ڕووی کردە خۆی و قۆشەنی بێ پسانەوه کهوتنە شوێنی. له کلکەیی مانگی نۆجیزناندا سەرەتا لەتەحەلی خانی سەرپێشەنگ گەیشتە بەرایی سبای لە گزبێهکان و ئەو شەوه دابەزی و هیزەکی حەساندەوه و بەری بەیانی پێی نایە مەیدانی ملانە و تێکەڵچوون. چەکارانی لە گزیش لە جێی خۆیان جوولانەوه و هیزەکان دەگزی بە کتر ڕاچوون و شەرگە تەپوتۆزی لێ هەستا. له ماوه یەکی کورتی پێکداهاتن و زرم و کوکوت و زەبرومشاندن لە گزبێهکان و ڕەیان بەردا و چەک و چۆلیان لە خۆیان پارسی و هەلاتن. لهو بگرە و بەردەپەدا شازادە نەسروللام ڕزای هێژا که به قۆشەنی خۆیەوه مزلاومزل دەهات. گەیشتییه و کهوتە پەیکەرەدی لە گزبێهکان. له ناکاو ئەو دەمەیی که له گزی ڕایاندەکرد و ڕینگایان هەلدەبوارد، فریارەسیکی بێ ژمار گەیشتنە هانایان و وەریان پێی بەرز بۆوه و گەرانەوه و خۆیان به لەشکری ئێران دادا. دیسان شەرپێکی بە گەرمە هەلگیرسایەوه و هێندە بەتەوژم دەستیای و مشانە که پاشەکشەیان به سبای شازادە نەسروللام ڕزای کرد. محەممەد کەریم خانی حاکمی ورمێ و لەتەحەلی خانی سەرپێشەنگ به دیتنی ئەم دیمەنە چوونە هانای لەشکری تیشکاو و پێی بویری و نەبەزینیان لە ئاوەنگییان توند کرد. و مەردانە تێکەوتن و دەستی چاکیان و مشانە. محەممەدی کوپی سۆرخای برینێکی قوولی هێنا و سامی گومناو کهوتە سەر سامی و دلەراوکه.

بەناچار محەممەد و سام ڕوویان کردە بیابانی چارمەشی و یەکیانێکیان دەریاز کرد. لە گزی که پتر له یوو هەزار کەس بوون، ژمارە یەکیان کهوتنە بەر دەمی شیران و ئاقمێکیان به چنگ غەزا کەرانێ ئازا به دیل گیران. محەممەدی سۆرخای پەنای بێرە بەر لە لای ئاق سوو. خەزا کەرانێ ئێران گەرانگەری شوورەیی لە لایان وەکوو نەقیمی ئەنگوستیلە دەورە دا. پاش ڕابردنی چەند ڕۆژێک به سەر ماوهی گەمارۆدا، سەرەنجام تاری وێردی بەگ و بەهادر بەگ له تهرەیی محەموود لوی ئەفشار سینگیان دابە پێش و کوتیان

قه لاکه ده گرین و هروژمیان برد. تاری ویردی بهگ به زامی گولله یه کی که له
 حهوشه ی قه لاکه هاویشتیان قیداجوو. به لام به هاویر بهگ و خه زاکه رانی نه فشار
 بیاوانه نه ده کشانه وه. محهمه د و سام و مختایه ک خویان له گیزاوی مهرگا هاته
 بهرچاوی، له بالیکه وه دیواری قه لایان بری و له ناخافل بۆی ده رجوون و وایان
 خۆ و ن کرد که هیچکس به سؤراغی نه زانین. به ناچار قه لانشینان که وتنه
 پارانه وه و په ناخواستن و بهرده ست بوون. کاتیک همالی نعم سه رکه وتنه دیار و
 ترووسکه داره به گویی خاوه ن شکۆی تاقانه ی زه مان ناشنا کرا، دستووری
 فهرموو که قۆشه نی زالی نو فلی سه ر زمانان بگه ریته وه. هه ر که سه رکده کان
 جوونه خزمه تی به که یه که خه لاتیکی گرانمایی و شیاوی باربوو کردن و که ولسی
 شانازی هاویشته سه رشانی و نیزنی گه رانه وه ی دان. نعم رووداوه ده چیتسه وه
 سالی ۱۱۵۷ ی کۆچی/ ۱۷۴۴ - ۱۷۴۵ ی زایینی.

کۆنکرانی محەممەدکەریمخانی ئەفشاری حوکمداری

ورمئ و مۆئەینخانی حاکی ساینقەلا

سالی ١١٥٨ی کۆچی/ ١٧٤٥ - ١٧٤٦ی زایینی که لەشکری شکۆداری ناسی له دەشتی مووسل بنە خستوو، ئەو بالتۆزەیی که نێزیرابووێه بارگای میرانی عوسمانی، شاتەبەرزەیی گەرانەوێه خزمەت فەرمانرەوای کامەرانی پێبەرا و لە لایەن خونکارەوێه نامەیکە هینا که کاکلی ناشتی و بێکھانتی تێدا نرکاوو. بەم شێوەیە دەس هەلگیرا و بارگرۆیی کۆتایی پێهات. هەر بۆیە نادرشا لە دەشتی مووسلەوێه بزوووت و سەری چلەوی بە مەبەستی بەسەرکردنەوێه و خۆیندەوێه خێل بەرمو ساینقەلا شل کرد. لەوێ که دەستەیک لە ئەمیران و سەرۆکانی ئەفشار بە خزمەت رکێلی شکۆداری گەیشتن، سەرەتا محەممەدکەریمخانی حوکمداری ورمئ و محەممەدمۆئەینخانی حاکی ساینقەلائی هەلبێجا و هینانییە پەسای حیساب و لێپرسینەوێه دیوانی نارایی و پەشاش سەرکۆنە و لێ نووڕەبوونیان، پرووی لێوهرسووپاندن و گرشەیی لە چاوی بێرین و کۆنیری کردن. ئەوسا حکوومەتی ورمئ بپایە دەست فەتحەلیخانی ئەرەسلووی سەرپێشەنگی لەشکر و ئەویش بەرەو شوینی کاری خۆی بزوووت. دواي چەند رۆژێکی دیکە نابۆرای بەشان و شەوکهتی رکێفداران و لەشکری کامەرەوای بە رێگای سابلاخ و سندووسدا رۆیشتن بۆ لای ورمئ. مێرگ و جیمەنی گوندی کۆنگتەپە^١ یک فرسەخی شاری ورمئ بە تاوول و خێوەتی وەکوو بۆلی ئەستێرەیی ورشەدار رازایەوێه. لەو کاتەدا خەلکی مەلبەندەکه که چوووبوونە

---

١ - نووسراوە گوگتەپە و ناویکی تورکییە و دەبیته گردەشین کورد کردووبەتی بە کۆنگتەپە و کۆبەتە.

[illegible]

فەتھ عەلى خانى ئەرەشلوو

دوای رۇيشتى نادرشا و پکيقدارانى ، فەتھ عەلى خان لەسەر تەختى دەسلەلاتى ورمى پالى داو و کۆمەلى خانان و تىکىراي پياوماقوولان و سەرناسانى ئەفشارى ورمى دىلخۇشى دانەو و کەوتە ساپىزۇ کردنەو زامى دەروونيان کە هيندىکيان کەوتبوونە بەر شەپۇلى گورمى تورەيى نادرى و دەستەيەکیان بەر پوداوەکانى رۇڭگار تاسابوون و بەر رووتوقووتى و پەريشانى مەودای ژيانيان هەلدەيوارد. هەر کەس شانى چۇنى هەلدەگرت دەستى گرت و ئەرک و مووچەى بۇ ديارى کرد. بۇ نموونە محەممەدکەریم خانى قاسملووى حاکمى پىشوووى ورمى و بارام خانى ئەرەشلوو کە نادر لە پروناکايى چاوانى بىن بەرى کردبوون. هەرەها بېستوون خانى کورې باباعەلى بەگ، قاسم خان و موئىن خانى ئەفشارى ساين قەلا کە ئەويش بەر فەرمانى نادى سۇمايى لە چاوان برابوو لەگەل تىکىراي دەمراسى و گەرەپياوانى ئەفشار هەمووى بەسەر کردنەو. ميرزا جەعفەرى رەيىن سىبى بەرەبابى ئىمانلوو کە مەشهورون بەر عەبدولمەلىكى کردى بەر دەمراسى بەشى دارايى ديوان. ميرزا جەوادى زېرېن قەلەمى خەتخۇش کە يەكک بوو لە چاوانسانى تايەمى ئۇستاجلوو دايىنا بەر سەرۇكى نووسىنگەى داهاى و دەرکەوتى حکوومەت. پلەى چاوەدیزى کاروبارى دلمودەزگای حکوومەتى بەخشى بەر میران بەگى کورې لۇراسب بەگى مەحمود دلوو. حکوومەتى ساين قەلا ديسانەو بۇ محەممەد موئىن خان نوئى کرایەو. دەلێن لە ئەمیرانى ئەفشارى ورمى بىجگە لەوانەى کەوتبوونە بەر غەزەبى نادى و کوژرابوون ، لەو جەنگەیدا هەژدە کەسیان کوژىر کرابوون و ئەو قارەمانە زەردايى لە چاوان برېبوون. ديارە ئەمەش خودا دەزانى ....

مه هدی خانی نه فشاری قاسملوو

پاش نه مانی نادر^۱ سه ره نجام بشیوی و بارگزی به پانه وه
نازه ربایجانیشی گرتوه. به چه شتیک که نه میرنه سلان خانی قورقوو به
زوره ملی ئالای دمه لاتی لهو هه ریمه هه لدا و له به روی که له پیاویکی نازا و
ره شیدی وه کوو مه هدی خانی نه فشار دهرسا گرتی وه بهر کاری بیتی، گرتی و
دایه چنگ محهممه دحوسین خانی کرایلی حوکه مداری ئیره وان هه تا لای نهو
دهس به سه ر بن. له سه رویه ندی ئازاوه ی «سام» ی گزین دا، محهممه دحوسین خان
سه ری له حاند فرمانی نه میرنه سلان خان هادا و به پیچه وانه ی ویستی نهو
مه هدی خانی نازاد کرد و ناردی به وه ورسن. هیندیک پییان وایه که ئاپورای
نه فشاران به ئامازه و دهنه ی محهممه دحوسین خان ته بیان داوه ته سه ر
به ندیخانه و مه هدی خانیان قوتار کربوو. هه رجۆنیک بی، مه هدی خان وه کوو
تیری سارده که وان به رو ورمی بالی گرت و به خۆی سه لماند که به هاویشتی و
یارمه تی تیره ی قاسملوو و نه وانی تر، چ به خۆشی بی و چ به ناخۆشی
ده توانی که وتی حکومه ت له شانی فه تیحه لی خانی ئهره شلوو دامالئ و
ده ربیه ریئ و جینی بگریته وه. کاتیک فه تیحه لی خان نهو هه وانه ی پیگه یی
له به روی خۆی به ئاقانه و نازای زهمانه دهمانی و به راستیش وابوو، هه ر
ومه ر خۆشی نه هیتا و بی خه یال و بی خه بهر بۆی دانیشته هه تا مه هدی خان

---

۱ - نادرشا وه ختایه ک که به مه بهستی سه رکوتی سه ره له دانی کورده دکانی خه بووشانی
هه ربمی خوراسان له شکری دهنگ دابوو، له «فه تیحه ئاباد» ی نیزی که خه بووشان. شهوی
بووی جیمادی دوو دمی سالی ۱۱۶۰ ی کۆچی؛ ۱۱ ژودنی ۱۷۴۷ ی زاییینی له خێودت و
نویزوبانی خۆی دا به دهست تاقه یک له نه میرانی نه فشار و قاجار کۆژا. وشه دانی
دینه خودا. بهرگی ۱۴، ل ۲۲۱۰۰.

گه‌یسته نیزیک ورمی. خیتی نه‌فشار که له چه‌نگ ئاکاری ناله‌بار و چاوچنۆکی و له‌چهری فه‌تخ‌عه‌لی‌خان وه‌زاله هاتبوون، هاتنی مه‌هدی‌خانیان به‌هه‌ل و ده‌ره‌تیکی رووناک و زیرین زانی، که نه‌جیم‌زاده‌یه‌کی خیتی به‌رزه‌جی و جوامیریکی بیه‌ه‌وتا بوو. حه‌شامه‌تی نه‌فشار بیه‌ئیزی فه‌تخ‌عه‌لی‌خان چوونه بیه‌شوازی و به‌شیوه‌یه‌کی شایان به‌خیریان هینا و به‌ده‌وره‌ی ده‌تسووران. هه‌ر که پیه‌نایه‌شاره‌وه‌بردیانه‌سه‌ر کورسی ده‌سه‌لات و ده‌سته‌ونه‌زه‌ری راوه‌ستان. فه‌تخ‌عه‌لی‌خان به‌م رووداوه‌تۆقی و له‌مالی خۆی بیه‌ی داگرت و رینگای هات‌وچۆی له‌هه‌موو که‌س گرت. مه‌هدی‌خان له‌کاتی دیداری گشتی‌دا، پۆلیکی نارد و فه‌تخ‌عه‌لی‌خان و ده‌ست‌وییه‌نده‌کانیان گرت و هه‌ر مال و سامانیکی که به‌کویره‌وه‌ری کۆی کردبووه و به‌رژنی وه‌سه‌ر یه‌کی نابوو، دهرکیشرا و به‌سه‌ر گه‌وره و گچکه و ده‌سته‌نگانی نه‌فشاردا دایه‌به‌شی و پاشان وێرای براکانی هه‌ر که‌س له‌مالی خۆی ده‌س به‌سه‌رکرا.

وا ده‌گێڕنه‌وه که پاش نه‌وه‌ی مه‌هدی‌خان ئاوا به‌سووک و هاسانی توانی جله‌وی حکوومه‌تی ورمی به‌ده‌سته‌وه‌بگرێ، جه‌ماوه‌ر بردیانه‌مزگه‌وتی گه‌وره و مامۆستا به‌پیه‌ی داب و نه‌ریت خۆده‌یه‌ی‌دا و قاته‌زی مه‌هدی‌خانبه‌شی خۆینه‌ده‌وه که ده‌یگوت، خان به‌زهمیری شمشیری خۆی بۆته‌حاکمی ورمی نه‌ک به‌له‌رمانی نه‌میرنه‌سلان‌خانی حوکه‌مرانی ئازهربايجان.

به‌کورتی له‌وه‌سه‌رده‌مه‌دا تاقمیک له‌خێل و عه‌شیره‌ته‌کانی سه‌رسنوور -وێره‌ی دابی کۆنی خۆیان، هه‌لعه‌ت و په‌لاماریان دینا و هه‌لتۆزه‌له‌تۆزیان ده‌کرد. مه‌هدی‌خان له‌گه‌ل جه‌ماوه‌ریکی به‌رچاوی نه‌فشاران هه‌لیک‌ده‌سه‌ریان و نه‌وه‌نده‌ی به‌رستی بوو ده‌ستی چاکی لێ‌وه‌شاندن.

شەرى ئەمىر ئەسلان خان لە گەل مەھدی خانی حاکیمی ورمى و گەمارۆدانى و ئاشتىبونەھەمى مەھدی خان و فەتخەلى خان

پېشتر باسى کرا که ئەمىر ئەسلان خان بە ھىزى شان و باھوى خوى توانى دەسلەلاتى بە سەر ئازەربايجاندا بشکیتەوہ. لەم کاتەدا که نوای کوژرانى ناسر گىزە و کیشەى که لەو کیشى برايم خان لە گەل عادلشای برائى سەرى ھەلدا، برايم خان بە ئامانجى شکاندنى، داواى یارمەتى لە ئەمىر ئەسلان خان کرد و مەختایەک بەزاندی، راست و خۆ سەرکردایەتى سپای ئازەربايجانى دایە دەست ئەمىر ئەسلان خان.

لەم لایەوہ پاش ئەوہى مەھدی خان بەخت بەلى بە سەر کیشا و توانى لەسەر تەختى دەسلەلاتى ورمى دابنیشى و فەتخەلى خانى ئەفشارى ئەرەشلوو بخاتە کۆت و بەندەوہ، دەستەيەک گىزەشویۆنى دووزمانى تايغە جوونە بن کتیشەى مەھدی خان و دە گوڤیان سرەواند ئیستا که لە سایەى خوداوہ توانیوئە دوژمنیکى ئاوا بەھىز بشکینى، راگرتن و ئەکوشتنى ھىچ بەرژمەوہندىيەکی تیدا نیە و بەلکوو شەر و گەر و کەتنى گەورەى لێدەکەوێتەوہ. مەھدی خان بەناچار ھەرمانى کوژرانى ئەو دلێرە ناودارەى دا. تیرەى ئەرەشلوو کە بەدڵ فەتخەلى خانیان خۆش دەویست ھەتەزینەوہ و کەوتنە دەربرینى ئارەزامەندى و لە ھەسەن خانى باوکی مەھدی خانیان راسپارد کہ کورەکەى خۆت ئامۆژگارى بکە و مەھیلە پەنجە بەرئ بۆ ئاکارى ئاوا نژیو و ئالەبار. ھەسەن خان لە نوو بە نووی دا بە مەھدی خانى گوت: کورم، فەتخەلى خان حاکیمى سەر بەست و یەكجار پایە بەرز بوو، ئیستا کہ یەزدانى مەزن بەوپەرى

سووک و هاسانی و بیکویره و مری توی به سهردا زال کریووه و دمه لاتی باربوو کریووی. و! چاکه به شوکرانه ی شم خه لاته گه ووه و بایه خداره نه یکووی. کوپم کوشتنی حاکمی پیشوو ناکامی پیچه وانه و خرابی لیده که ویتسه ووه و نه ونده ی بزانه که نه میرنه سلان خانی حوکه داری نازمه ربایجان به رۆکت ده گری و تیره ی نه رمه شلووش که زور گه ووه و بویرن دلیان دیشی و پروت لیوه رده گپرن.

مه دی خان نه گهرچی به ند و نامۆ گاری شایانی باوکی به ریزی به پیچه وانه ی پیشکه وتی حکوومه ت و به کۆسپی سهرمه رپی سهرۆکابه تی ده زانی، به لام له ریه به گوئی کرد و فتحه علی خانی نه کوشت و جهشنی شیر ی نئو به ندی قه قه فی زنجیر رایگرت. کاتیک شم پرودا وانه به گوئی نه میرنه سلان خانی حوکه داری نازمه ربایجان گه یشتنه ووه که رۆژ به رۆژ دهنگی ده هۆلی دمه لاتی به رزتر ده بۆوه و گرمه و زرمه ی پتر دهنگی ده دایه ووه، پریشکاندنی و کفی چاند، چونکه ته نینه ووه ی دمه لاتی مه دی خانی به دله ووه نه ده نووسا و فتحه علی خان له سهر داوای نه و کرابوویه حاکمی ورمی. له بهر خۆیه ووه بهری کرده ووه نه گهر بئتوو مه دی خان بقاسینئ و بهیره تینئ و فتحه علی خان له زیندان ده ربینئ. به هروپشتی نه و هیز و پرشتی له نازمه ربایجاندا باشت به لوپۆ داوئ و چاکتر گه شه دهکا.

نه ووسا شه هریار خانی کوپی سه فی به گی نه فشاری گۆندوزلوو که ده ست و پیوه ندی خۆی بوو راینه سپارد تا به رینگای مه راغه دا باوؤی و له گهل جه ماوه ری کوردانی موکری و بلباس به پتی فه رمانی نه میرنه سلان خان له ناوچه ی دۆل هۆردووی بخا و دهنگ و هه رای بزوتنی نه میرنه سلان خان بۆ رزگار کردنی فتحه علی خان بلاو بکاته ووه و بیگه به نیتته گوئی مه دی خان و خه لکی ورمی. شه هریار خان دوا ی چوونی بۆ ناوچه ی مه راغه و سابلاغ. له ماوه ی جه ند رۆژاندا سئ هه زار جه کداری چاونه ترسی زربۆوشی نیژمداری له و

هؤز و عیلا نه کؤ کرده و له گوئی جؤمی گادهر^۱ له نگه ری خست و خه بهری نارد وه بؤ نه میر نه سلان خان. نه ویش میرزا محه مه ده علی نه فشاری پیاوی خؤی وه کوو که بخودا نارد ورمی و له مه دهی خانی راسپارد که هه تحه علی خان به ریدا و مل وه بهر چه له مهی ده سه لات بیژی، ده نا ناماده و گوئی قولاغ بی که نیمه وه کوو لافاوی به لووز وه له که لی قوشچی و قولنجی را شؤر ده بی نه وه. پاشان خوشی له دوا و مرا و پرای هیژی نه فغان و سپای خوراسان به ره ورمی که وه ترئ. له م لایه وه کاتیک میرزا محه مه ده علی که هیشته ورمی و راسپاردهی نه میر نه سلان خانی که یانده مه دهی خان، حاکم وه کوو گر الک گری گرت و به گالته و جهه نگ کوتی: میرزا تق له نیو زنجیره ی خیلی نه فشاردا پیاویکی نه جیم و سه ری ده ره وه ی رؤژ گاری و بی گومان نه گهر هاتوو نیمه گیر ده بووین، لای نه میر نه سلان شا! تکامان بؤ ده که ی. میرزا محه مه ده علی به خت و مر گه راپو کوتی: سه ردار شه و پیاوهی که منی وه کوو راسپارده نارد وه، نه میر نه سلان خانی حوکمرانی ناز ره بایجان وه بؤ جهه نگ نابیی. هه ر نیستا شه هریار خانی گؤندوز لوو و پرای سی هه زار سواره ی کوردی نیزه دار له بالی سندو وسه وه دی و خودی نه میر نه سلان خانی به ده ریایه که له شکر وه له شه ور یزه وه دا وه ریوه. مه دهی خان ده ره له بوو هه رای کرد جه لاد بی و خیرا له و کؤر مه ده سستیک و زمانی میرزایان به راند. هه ر نیواره ی شه و رؤزه و پرای کؤمه لیک بی ره چاو. بؤ وینه له گه ل حه وسه که س لاوی ناودار و پیرانی بر چه که و به کار، که شیرانی مهیدانی به ره نگاری بوون. به ره و سندو وس نیسبی لینگ دا و جمی. له هیچ شوینیک شه وه ری نه کرد و به ری به یانی وه کوو به لای له نا کاو یان هه وره تریشقه ی به گپ و تین و تاو، خؤیان به قوشه نی شه هریار خانی گؤندوز لوو دادا و نه وانیش به نیزه ی ناورینگدار و شم شیر ی تیژی جه وه ردار

لینیان و مدس هاتن و کهوتنه بهرهنکار بوونهومی خبتلی نه فشار. له هه مو و لوه کلي ناگري شهر و ليکدان ودها نيل درا که دهنکوت رږږگار و زموي کهوتونه جو لالنه. مهدي خان که تاقه سوارمي مهيداني ناورهوشانه وه و ناوړان و نههنگي نيريني گومي شهر و ليکدان بوو، و دکوو شير نه راندي و هه لينگي دايه دهر ياي له شکري بئ شامان. لهو لوه شهريار خان و حاجي خاني براي و تپري کورداني دلرمق، شهر ي پياوانه و نازايانه يان دهر کرد و چا کيان خق دهنواند، بهلام سهره نجام شنه ي سهرکهوتن و بالادهستي نالاي مهدي خاني شه کاندومه. نازاوه گيران ته قورومويان تيکهوت و بوو به ههلات ههلاتي سواران و خه نيمه تيکي زوريان به دهسته وه دا و بلباس و موکري دارووتان و خه زا کهراني نه فشار پتي خهني بوون. ههر لهو تيکهه لچوونه دا شهريار خان و حاجي خان گيران. به کورتي مهدي خان سهره برز و سهرکهوته گه راپه وه ورمي و کاتيک گه يشته ميگر و چيجهني ناوايي گوئيگته په بيستي که نه ميرنه سلان خاني سهردار به خوي و له شکريکي بئ هه زمار له ميگر گولاني گوندي قهره حه سه نلوي نيور سه سقي شار چادر و ناو لي هه لداوه و چيغي رانه نگاوتوه و هوريو و گاي داناوه. له بهر وهي خه زا کهراني نه فشار شل و شه کهتي مهيداني بهرهنگاري بوون، به ناچار شه شهوه دهنگيان نه کرد و چوونه وه شار و شهريار خان و حاجي خاني برايان خسته کوټ و بهنده وه. مهدي خان شه شهوه دانه سه کني و هه تا کازيوه ي به ياني ههر خهريکي رنکخستن و ناماده کردني چهک وچول و نامرازي بهرهنکاري بوو. جهنگه ي به يان بهريوون له گهل قوشهني تير و تهيار بو بهرهنکار بوونهومي نه ميرنه سلان خان له شار دهرکهوت. کاتيک هيزه کانينان ناوقاي يه کتر بوون واتيکهالان که کار کهوته شهر ي دهسته وه به خه و شيرنگ و هوري شيران و ترازاني کوسته ي خه نجهران و ههواني نيزان. بهراستي ههر دک لا نازايهني و پاله وانه تيبان نواند. به کورتي ماوهي حه فتا رږږي

بې پسانه وه شهر و کيشه بريزه کيشا و سروهي سرکه وتن به يداخي هيچ لايه کي نه شه کاندومو.

ده تين هه تحه علي خاني نه ره شلوو له م ماوه يه نا وه کوو شيري نيو قه قه ي زنجير دلي ليني ددا بؤ نيچير و هه موو روژي هه راوه ورياي شهر و ته قه ي تغه نگاني وه بهرگوئي ده که وت. بؤ يه روژيکي له هه سهن خاني کو نه سالي جيهانديده ي باو کي مهدي خاني راسپارد که له زمان منه وه به مهدي خان بلتي به راستي شاوا ژيانم لن هه لگير او وه چيدي تاقه تي بيستني هاوار و روژو و ناله ي ژانم نه ماوه. تکاي ليده کم شو کوژت و بنده له سهر شان و پيلي شم شيره پيره هه لگري و چاره ي کاري نه مير نه سلان خان و هؤزي نه افغان به من بسپيري، نه گينا با سهرم له قه لاي له شم جوئ کاته وه. مهدي خان وه ختايه ک له زمان باو کي وه راسپارده ي هه تحه علي خاني بيست، سهر ي دبه ر خؤي نا و تاويک له بيران راچوو. پاشان به مير شاخوري خؤي نه سپارد که به کسميکي ته پ و ناله بار بدا به هه تحه علي خان و له گو شه يه کي مهيدان وه کوو قهره ول داييښ. بؤ به ياني که ته نووري شهر تيني ټنگه را و گهرم داهات، هه تحه علي خان يش له سهر پشني نه سپيکي کز و له جهر له سووچيکي مهيدان چه قيوو و ده پرواني. له جه نگه ي ټيکه له چوون دا پيشه نگاني نه افغان سرکه وتن و هيزه کاني نه فشاريان هه س دايه وه. وه ختايه ک مهدي خان شاواي بيئي پياوانه راوه ستا و هه لمه تي برده سهر تاقه ي نه افغان، به لام خيژايه کي دمره تيان لن هينا و به چارده پياوان دهوره يان ته ني و ويستي ان کو تايي به ژياني بيښن. هه تحه علي خان غيرم تي عيلا تي بزووت و هه ي ديي له يه کسمي که لاکي کرد و تاوي دا و ته وري هه لسو وړاند و به گز نه افغانان دا چؤوه. به زه بري ده ستي، سواره کاني دهور ي مهدي خان چه شني نه ستيره ي حه و ته وانه ليک بلاو بوون و مهدي خان له چنگيان دهر ياز بوو. شمير نه سلان خان کاتيک جوان خور بؤ وه هه تحه علي خاني به نيشانه ي ته وړه که يه وه ناسيه وه و ناوا تي بوونه بلقي سهر شو، چونکه زاني که شو دوو

شیره ډر و نازایه دیسان یه کترین گرتو تهوه و پاتیان وه یه کتر داوه. بویه هر نهو شهوه له میژوگولانی قهرهحهسه تلوو ههستا و سهری رکیزی و مرسو وړاند و بهرو ته وریزی ناوهندی دمسه لاتی تینی ته قاند.

له پیره پیاوه کانی نه فشاریان بیستوهه که دواي شهوه می مهدی خان به هاوکاری و یارمهتی فهتج علی خان له جنگ توره می نه فغانان پژگاری دهی و به قوونه شهر بهرو باژیر دهیتهوه، ههتا بهر دمروازی بالوو له شهر می فهتج علی خان سهری هه لسانهینن و نارهقهی پیدا دیته خوار. به لام له پر روو بهرووی فهتج علی خان دهی و ههستی دمبزو و باومشی پیدا دهکا و ههردک چاوی رادهمووسن و دهلی: نهی که له میژ به راستی دایکی پژگار کم پیاوی وه کوو توی له داوینی بهریو تهوه و بهرو دهی کردوه. شوکرانه و سپاس بۆ خداوهندی تاقی ته نیا که قاره مانیکی چه شنی توی له نه بوونهوه هیناوه ته نئو جه غزی بوون. ئیستا تیماوم و نازانم چۆن به مەردی و رهندي تۆ ههلبلیم و زمانم له نگولوره و دهی چۆنت چاکه بدهمهوه. جیی خۆی بوو که تهو ریکیشته له سهری من دایا و تۆلهی دهر د و مەردی خۆت لی کردیامهوه. فهتج علی خان له ولامی دا دهلی: نهی بهریژ شوکر بۆ خدا که له سایه ی سهری تۆوه شهرف و نامووسی خیل و خه لک پاریزراوه و دهستی ناپاک و خه یانه تباری خه نیمی نه که یومتی. خدای نه خواسته نه کهر سایه ی موباره کی ئیوه کم بووبایهوه نامووس و ناوبانگی نه فشاران با دهیبرد و کویره و مری و نه هاهمه تی چه ند ساله دهفهوتا و به خۆپایی دهچوو. به راستی له و جهنگه دا ده ماری خیل خۆشه ویستیم بزووت و خۆم بۆ رانه گیرا و نه متوانی بی لایه ن بم.

مه هدی خان یعم قسانه گرتی نئو چاوانی رهوین و گهشایهوه و له کهل فهتج علی خان شان به شان و رووگهش و لئو به خه نده گه رایهوه بنکه ی دمسه لاتی. هر که گه یشتهوه کهس و کار و براکانی فهتج علی خانی له گرتوو خانه نازاد کرد و به دیاری و خه لاتی شیاو و گرانبایی دلی دانهوه. پاشان

بەگوێرەى سیایی تۆمارکراو ، هەر شتیکی لە سامان و نیومال و بارایی بەرێزیان
 بەخشرابوو بە ئەفشاران ، هەتا قەرائی ئاخر و بگرە دووھیندەشی بۆ رەت
 کردموە. نیوان ناخۆشی و دووبەرەکایەتی و سەر خۆشەویستی و دۆستایەتی
 گەرا. پەیمانی پتەویان بەست و سوێندیان لەسەر خوارد کە لەوێ بەولاو
 وەکوو برايان بۆ ریکخستنی کاروباری مەلەبەند و گەشە و نەشەى ژیاى خێل و
 خەلک بەوپەرى تواناوە تێبکۆشن و هەنگاوی پێویست باوین.

شهری برایم خانی برازای نادر له گهل شه میر شه سلان خان و
بزووتنی به پرتاوی مهدی خانی حاکمی ورمی بۆ یارمه تیدانی
برایم خان و پال دانه وهی له سهر ته ختی دهسه لاتی ئازمربایجان

ئهو ماوهیه ی که شه میر شه سلان خان دهوره ی قه لای ورمینی دابوو و له گهل
مهدی خان شهری ده کرد. مهدی خان به نووسینی کاغه زیکی پر گلهیی و گازنده
بۆ برایم خان داوای یارمه تیدانی لیکردبوو. برایم خان که خه یالی وابوو
شه میر شه سلان خان بشکیننی و تۆزی لی به با کا، ئهم بیانووه شی خسته سهری و
له هه مه دانه وه له شکری دهنگ دا بۆ ئازمربایجان. کاتی که ئهم هه واله له
ورمی گه پشته لای شه میر شه سلان خان، دهستی له گه مار و شهری مهدی خان
هه لگرت و سهری جلهوی به ره و ته ورزی و مرسو و راند. لهم کاته دا فه رمانیکی له
لایهن برایم خانه وه پینگه پشت که ده بسی خیرایه کی تۆقی پینمل بوون بخاته
ئه ستۆی و بچینه خزمه ت رکیزی. شه میر شه سلان خان فه رمانه که ی برده وه پاش و
خۆی ساز کرد بۆ به ره نگاری و شیلگیر و پته و شاری ته ورزی به ره و مه راغه
کوتا. له میرگ و چیمه نی «له یلان» له شکری زۆر و زه وه ندی بنه ی خسته .
برایم خان که به رینگای ساین قه لانا کۆچا و کۆچ ده سات، له مه ودای ریشه دا
نامه یه کی ئاوای نووسی بۆ مهدی خانی شه فشار: ئیمه ئیستا بۆ گو ی باده و
شکاندنی شه میر شه سلان به رپوه یین. فه تح عه لی خان وه کوو بریکار له جیی خۆت
دابین و حکومه تی ورمینی بده دهستی و خیرایه کی به هه موو هیژ و توانا وه بگه
لامان له مه راغه .

چونکه مهدی خان ئهم کاره ی به دره و شانده وه ی ته خت و به ختی ده زانی،
له میاندا و خۆی گه یانده رکیزی برایم خان. له و یوه یه کدل و یه ک زمان به
مه به ستی چوونه شهری شه میر شه سلان خان لووزمویان به ست و خۆیان گه یانده

چیمه‌نی «له‌یلان». هەر که نوو ده‌ریای له‌شکر تێک‌ه‌له‌نگوشت، شه‌رتێکی قورس
 قوما و له‌ هه‌رێک بالا‌نه‌وه‌ نازایه‌تی ناشی به‌ بای ده‌نایه‌وه‌. له‌به‌روه‌ی
 ده‌سه‌لاتی پێنج‌ودوو پوژه‌ی ژبان پووی له‌ نه‌میره‌سه‌لان‌خان و مرگه‌ت‌رابوو. له‌
 گه‌رمه‌ی تێک‌ه‌لچوونا کۆمه‌لی [که‌وردی] شوقا‌قی پشه‌تیان تێک‌رد و سه‌ری جله‌ویان
 به‌رمو قۆشه‌نی براهم‌خان هه‌له‌نگاوت و زۆریان پێشو‌ازی لیک‌را. جه‌ماوه‌ری
 عه‌زاقه‌ش چاویان له‌ شوقا‌قیان کرد و جه‌ش‌نی د‌ل‌ۆپ چوونه‌ نێو ده‌ریای
 له‌شکری براهم‌خان. وه‌ختایه‌ک نه‌میره‌سه‌لان‌خان بارو‌بو‌خه‌که‌ی شاوا هاته
 به‌رچاوی، به‌ ته‌گه‌بیری کازم‌خانی قه‌ره‌جه‌داغی (قه‌ره‌جه‌داغی) پ‌ی‌سی را‌کرد‌نی
 هه‌لب‌ژارد و به‌رمو قه‌ره‌جه‌داغ ره‌وی. له‌شکری براهم‌خان سه‌پا و هۆ‌رووبه‌زی
 لێ‌تالان کرد. پاشان براهم‌خان به‌ شان و شه‌وه‌که‌تی شایانه‌وه‌ پ‌ی‌س‌نایه‌ شاری
 ته‌وریز و مه‌ه‌دی‌خانی به‌ دیاری و خه‌لاتی مه‌رانه‌ به‌سه‌ر‌کرده‌وه‌ و
 به‌گه‌ربه‌گایه‌تی ته‌وریزی باربوو کرد. براهم‌خان دیوان‌به‌گی به‌راشی که‌ و‌ی‌رای
 مه‌ه‌دی‌خان بوو، خه‌لاتی دایه‌ و کردی به‌ سه‌ر‌کرده‌ی شه‌ف‌ساره‌کانی ورمی، چونکه
 له‌ شه‌ری له‌یلان‌دا گه‌لێکی نازایه‌تی نو‌اند‌ی‌وو. کاتێک ن‌او‌بان‌گی
 فه‌رمان‌ده‌وایه‌تی و ده‌سه‌لاتی به‌راهم‌پادشا گۆشه‌ و که‌ناری و‌لاتی‌ گرت‌ه‌وه‌،
 نه‌میرانی نازمه‌ربایجان گه‌لێکیان دیاری و پێشکه‌شی هه‌نایه‌ باره‌گای میری و به‌
 خه‌لات و پله‌ و پایه‌ی شیاوی شانی خۆیان‌وه‌ گه‌ران‌ه‌وه‌. بۆ وینه‌ کازم‌خانی
 قه‌ره‌جه‌داغی که‌ و‌ی‌رای نه‌میره‌سه‌لان‌خان له‌ چیمه‌نی له‌یلان هه‌لاتی‌وو. ناو‌ی‌رای
 به‌ ده‌سه‌یسه‌ری هه‌نایه‌ خزمه‌ت به‌راهم‌پادشا و پاساوی بۆ لێ‌بو‌ورد‌نی تاوانه‌کانی
 خۆی هه‌نایه‌وه‌ و گو‌تی: دیاری شو‌انه‌و‌یله‌ ناله‌کۆ که‌!

دەگیرنه وه وەختایەکی ئەمیر ئەسلان خانیان بردۆته هەوێلی یرای پادشا، ساری ئەسلانی یرای کەوتۆته لالانەوه و پارانەوه لەیەر میر و بەگلەرائی بارگا. ئەمیر ئەسلان کە پیاویکی بەغیرەت و زۆر پەشید بووه، توور دەبین و دەرە لەدەین و دەلی:

سہت زیندووی سہ رشور دینی، مردوویہ کی بہناوبانگ

برایم پادشا ومختایهک چاوی به نه میر نهسلان کهوت به گژی دا هات و
تیی راخوری و به سهری دا گورانده و گوتی نه میر نهسلان توش بانگه شعی
پادشایه تیت دهکرد و دههولی فرمانه وایه تیت دهژمنی. بۇ چما نه تبیستوه که
خواجه حافزی غهیبزان، رحمهتی خودای لی بی فرمانویه تی:
هرکه سیکي به گژی، کلاو به لاری دانی
پتی وانه بی که میره و له سهرومریی دهمزانی

نه میر نهسلان خانی بهخت وهرگه راو له جوابی برایم شادا گوتی برق ههتا
ماوی هر دوعایه بکه بۇ قهرمه هدی نه فشار که له پشته سهرت راومستاه و
چاو و گوتی که وتوونه بهر حوکم و فرمانت، دنا شهتو ریت نه ده کهوت که
نهسلانکی وکوو من لیزه به پیوه رابگری و به قسهی تال و سویر بیچزینی.
نیستا که ههلت بۇ رهخساوه و سکهی دهسهلاتی بینج و دوو رۆژه به ناوی تۆوه
لیدراوه، ملم کهچه له بهر قهله می چاره نویسی پهرومردگار:

هر نیستی سهرم بیره، چون حوکم حوکمی تویه

برایم پادشا که دهمرازه دی داری بۇ خواروژووری جهماور خستوته سهر
گازم رای پشت، کوا له خاند نهو قسانه خوی بۇ راده گیرئ؟ هر له ریوه ههرا
دهکا په تکان بینن و به دهستی خوی دهیانخاته گهردنی نه میر نهسلان خان و
ساری نهسلانی برای و دهیانخنکین و گۆره هوویان دهکن. هر لهو رۆژمدا
مه هدی خانی نه فشار نازناوی «قهره قلیچ» ی باربوو کرا. به کورتی هیندهی
پیه چوو که له ههریمه کانی نازره برایجان، کوردستان، لوپستان، فارس و
لهنگه رگاکانی کرمان و ههروه ها له رهگهز و تۆرمه کانی نه افغان و تۆزبهک،
جهماوریتی یه کجار زۆر کۆبوونهوه و ژماره ی قۆشه نچیانی سهری گه بشته
۱۲۰هزار کهس.

کوژرانی مه‌هدی‌خان و برانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی

هه‌روه‌ک پتیشتر باس‌مان کرد، برایم‌پادشا، مه‌هدی‌خانی ئەفشاری کرده‌هه‌رمانه‌ه‌رمای نازمه‌ربایجان و له‌ته‌وریزی سه‌قامگیر کرد و پاشان به‌مه‌به‌ستی به‌ه‌نگاربوونه‌وه‌ی شاروخ‌شا به‌رمو خوراسان رۆی. مه‌هدی‌خان دوا‌ی رۆیشتنی ئەو، عه‌لی‌مرادخانی برا‌ جووکه‌ی خۆی کرده‌ بریکاری حکومه‌ت و بێ‌له‌مبه‌ر و به‌رگر جله‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی نایه‌ به‌ردمستی. عه‌لی‌مراد که‌ تازه‌ ده‌که‌یشتی و هه‌یشتا ته‌واو سارد و گه‌رمی رۆژگاری نه‌چیشتیوو، به‌گوێره‌ی هه‌ره‌تی گه‌نجی که‌ چاخی رابواردن و کامه‌رانییه‌ ئەسپی ئاواتی لینگ دا و تووشی هه‌ندیک ئاکاری چه‌وت و ناله‌بار بۆوه‌ و ئاگای له‌ کاروباری حوکمه‌رانی نه‌ما. بۆیه‌ کاربه‌ده‌ستان وه‌خۆ که‌وتن و ملیان نا له‌ زولم و زۆره‌ملی و چه‌وساندنه‌وه‌ی خه‌لک. جه‌ماوه‌ری ئەو هه‌ریمه‌ که‌ پاش کړووسانه‌وه‌یان به‌ چنگ له‌شکری برایم‌پادشا و ته‌نینه‌وه‌ی ته‌وژمی ته‌نگه‌ژه‌ و گرانی، وه‌گیان هاتبوون و کێردیان گه‌یبوو‌یه‌ یه‌سقانی، ئیدی بره‌ستیان نه‌ما‌بوو که‌ شان بۆ چرووسانه‌وه‌ و که‌له‌زه‌ری تاقه‌ت پڕوو‌کێنی مه‌هدی‌خان شل بکه‌ن، هه‌ر بۆیه‌ هه‌میشه‌ له‌ ده‌رفه‌تیک ده‌گه‌ران لێ‌هه‌لکه‌رنه‌وه‌ و ببهرنه‌وه‌. سه‌ره‌نجام ورده‌ورده‌ هه‌والی شکانی برایم‌شا و چاره‌نووسی بلاوبۆوه‌ و هه‌لی دلخواز ر‌ه‌خسا. ل‌سم کاته‌دا میرزا محه‌مه‌به‌رزه‌ ئەفشار که‌ مه‌هدی‌خان ده‌ست و زمانی میرزا محه‌مه‌ده‌لی باوکی له‌سه‌ر شوو لێ‌هه‌لکێشان و زۆروه‌ری بریوو، له‌گه‌ل تاوانباران و لات و شه‌لاتی ته‌وریز ده‌ستی تیکه‌ل کرد و بوو به‌ یه‌ک‌ئامانج له‌گه‌لیان و ئاگری که‌تن و ئاژاوه‌ی گه‌شاندومه‌. میرزا محه‌مه‌به‌رزه‌ که‌ ببوو به‌

ومزیری مه‌هدی‌خان، شه‌ویکی که له‌گه‌ل حاجی‌بابای سه‌رده‌سته‌ی لاته‌وپاته‌ی ته‌وریز کۆری باس و راوژیان به‌ خواردنه‌وه‌ی مه‌ی و بیسته‌نی گۆرانی رازاندبۆوه، به‌ هه‌وای مه‌ستی رووی له‌ دانیش‌توانی کۆره‌که‌ کرد و گوته‌ی هه‌لبه‌ت ئێوه‌ ده‌زانن که من پرێسکه‌ی رازی مه‌هدی‌خانی حوکمرانم و ده‌زانم چی له‌ دل‌دایه. ئهم رۆژانه‌ کۆمه‌لێک خه‌لکی ته‌وریزی یه‌که‌یه‌ک ناو‌نووس کرێوون و ده‌یه‌ه‌وێ بیانگرێ و خاشه‌یان بکێشن. چه‌قۆکێش و چه‌په‌لکاران به‌ بیسته‌نی ئهم گوته‌یه‌ تووشی په‌شێوی و ده‌راوه‌که‌ بوون و یه‌که‌دل و یه‌که‌زمان ساخ بوونه‌وه له‌سه‌ر کوشتنی مه‌هدی‌خان. چه‌ندین کۆبوونه‌وه و دیدار و ها‌ت‌بو‌چیان کرد هه‌تا شه‌ویکی به‌ره‌له‌وه‌ی گزینی هه‌تاو تروویکی چیا بنگێوێ، خۆیان له‌ چه‌کان‌دا ر‌ه‌ش‌ه‌لگیرا و به‌ کۆمه‌ل ه‌رووژمیان برده‌ سه‌ر سه‌ه‌وشه‌ی مه‌هدی‌خان. له‌به‌ره‌وه‌ی کێشکچی بلاوه‌یان لێ‌کردبوو، به‌ پرکێشی تێ‌را‌چوون و پێیان‌نايه‌ نه‌نده‌روونیی خان و چه‌ند نۆکه‌ر و غولامیکی به‌سه‌ر‌زمانیان کوشتن. مه‌هدی‌خانی خۆ‌ینگیرتوو به‌ هاوار و قه‌یه‌ی هه‌ره‌مه‌خانه له‌ شیر‌خه‌وی بێ‌خه‌به‌ری ر‌ا‌په‌ری و ر‌ای‌کرد. له‌ ئێ‌و شریخ‌وه‌ه‌وێ تغه‌نگان‌دا، له‌ناکاوه‌ هه‌دی‌خان گولله‌یه‌کی و‌م‌سینگی که‌وت و بێ‌س‌و‌وو فریسته‌ی پێ‌م‌ردنی گه‌یه‌یه‌ سه‌ری و گیانی ده‌ر‌چوو. به‌ئێ‌ به‌راسته‌ی چاره‌نووس چی له‌گه‌ل نا‌کرێ و به‌ری پێ‌نا‌گیرێ. له‌رێ‌وه‌ له‌گه‌ل عه‌لی‌م‌رادی برای شریان‌کردن و که‌لاکیان فرێ‌دانه‌ ده‌رم‌وه. کۆمه‌لی نه‌ف‌شار به‌ دیتنی ئهم بار‌بو‌خ و دیمه‌نه‌ بلاوه‌یان کرد و هه‌ر که‌سه‌ی په‌رم‌وازه‌ بوو بۆ لایه‌ک. ئه‌وسا ئا‌وا‌وه‌گیرانی ته‌وریز که‌لوپه‌ل و ئینو‌م‌الی مه‌هدی‌خانیان تالان‌کرد. به‌لام میرزا محه‌مه‌مه‌د‌زای وه‌زیر که‌ ر‌ینگای ئهم کاره‌ی خ‌وش‌کرد‌بوو، له‌به‌ر هێن‌دیک به‌ر‌ژه‌وه‌ندی خا‌و‌خیزانی خوا‌به‌خشیوی کوژ‌راوی پاراست و نه‌یه‌یش‌ت که‌س ده‌سد‌رژییان ب‌کا‌ته سه‌ری و داوینی پاکیان په‌له‌ی لێ‌بنیشێ و به‌ شێ‌وه‌یه‌کی کاتی ته‌رمی مه‌هدی‌خان و برا‌که‌ی نا‌شتن.

دەلەن رۇژىك بەر لە كوژرانى مەھدى خان، ژنىكى تەورىزى كە ھاتوچۇى
 ئەندروونىيى ھكۈمەتى دەكرد، دەچىتە لاي خان و بە خزمەتى رادەگەيەنى كە
 كۆمەلىك پىياوخراپ و ئاۋامچى دەيانھەوئى بىكووژن. مەھدى خان ۋەيزانى
 خوازەلۆكە و بە ۋەكەي خۇي گوت شىتكى بدم بىم ئاھرەتە ۋە گوتى بە زاتى
 خودا من سۈالگەر نىم و ھەر لەبەر دەۋلەتخوایی و نەك پەرۋەردەيى ئىم
 خەبەر مە ھىناۋە. مەھدى خان باۋەرى نەكرد ھەتا ئىم رۈوداۋە بۇ بەيانەي ئەو
 شەۋە قەوما و ۋەراست گەرا. كاتىك پىياوكوژان چوونە ژوورى ھەرەمخانى،
 مەھدى خان بە خزمەتكارەكانى گوت، ئاۋامچى بە دۋاي شەرەخۇرىدا وىلن و
 ھەرچى كالاي چاك و باشە بۇيان بخەنە ھەۋشە ھەتا ئەۋان خەرىكى
 كۆكرىنەۋەي كەلۈپەل دەبن، منىش خۇم كۆ دەكەمەۋە و چەكم دەست دەدەمى.
 كارەكەر و خزمەتكار وايان سەر لىنىكەدەچى كە چەك وچۇلى ئەۋىش
 دەپىنچەۋە و دەياۋىنەدەر. مەھدى خان قوتۇلەيەك تىرى ۋەبەر دەستى دى و
 چەند كەسان دەگەۋزىنى، بەلام كاتىك ھىچى پىنامىنى، بە كۆمەل ئەپى دەدەنە
 سەرى و ۋىستەي لىدەپرن.

نەقى ئەفشار

كاتىك ھەۋالى كۆرۈنى مەھدى خان گەيشتە نەقى خانى بىرلىككە ئەۋەتە
ۋەزىر كۆرۈنۈپ ھەكەم، بۇسۇن لىك جەڭگە ھەنەۋى ھەستە. چەند رۇڭكە لىكەل
خېل ۋە خانەدان سەرقالى سەرخۇشى ۋە تازىەدارى بىۋە. پاشان لىكەل
ھەتتە نەقى خانى ئەۋەتۈپ سەپەرگە بەتۈن كۆرۈنۈپ بىرلىككە ئەۋەتە رۇڭكە ۋە
لىكەل كىيىم نەقى خانى كۆرۈنۈپ ۋە يارمەتلىك خۇشت لىكەل شاپاز خانى بۇنىۋى
[كۆرۈپ] ھەكەم خۇيە ۋە ئازاد خانى سەرخۇشى ئەۋەتەن كە لىكەل ئاۋچە
«شەرزور» سەپەرگە ئەۋەتۈپ بىرلىككە ئەۋەتەن. كاتىك تىكەن لىكەل
ھالان، بەجەك ۋە جەخەنەۋە بەرگە سەرخۇشى سەرخۇشى بىۋە. بەناچار كۆرۈنۈپ دابەستى
ۋە خەتەك خەللىك تەۋرىن بە ھەستەنە قۇشەن نەقى خان ۋە ئەۋەتەن
زانى، تۆۋەن سەپەر سەرخۇشى سەپەر بىۋە. بەناچار كۆرۈنۈپ دابەستى
قەلەۋەتەك كىيىم، چۈنكى ھەرخۇشى سەرخۇشى ۋە ئەۋەتەن نەۋەتەن
بىۋەن بەرگەن پەلەمەن رۇڭكە. قەلەۋەتەن ۋە جەخەنەۋەن نەۋەتەن، ئەگەرچە
ۋەزىر ھەرخۇشى ۋە جەنەكە دۇرۇنە ۋە كۆرۈنۈپ خەلە ۋە خەمەن ۋە بىۋەتەن،
دەستەن لىكەلگەن ۋە لىكەل گىيەن بە خەخەنەۋەن چۈنەن بىۋەتەن
تەۋرىن. لىكەل مەۋەن رۇڭكە ئەگەر تۆۋەن ئەۋەتەن تۆۋەن ئەۋەتەن
بىۋەن دەكە دەستەن لىكەل دەپەرگەن ۋە ئەۋەتەن بىۋەتەن بىۋەتەن بىۋەتەن
دەگەن.

نەقى خان بىۋەتەن لىكەلگەن بىۋەتەن شەرخۇشى تەۋرىن لىكەل ھەمەن بىۋەتەن
دەۋەن. ئاگرى تۆۋەن ۋە خەمەن بە سەرخۇشى ۋە دابەستەن قەلەۋەتەن
بىۋەن ۋە شەرخۇشى لىكەلگەن مەۋەن رۇڭكە ۋە ئەۋەتەن قۇشەنچەن

را ده‌ژا. به‌کورتی چل شهو و رۆژ ئاوا تێبه‌ری و له‌به‌روه‌ی سه‌رۆکانی ته‌وریز
 بێشتر به‌ نامه و راسپارده داوای کۆمه‌گیان کردبوو له‌ کازم‌خانی قه‌ره‌جه‌داغی.
 به‌ناخانی جه‌وانشیر، ئه‌حمه‌دخانی شاسه‌یوان^۱ و عه‌لی‌خانی شوقاقی،
 هه‌موویان له‌ جێی خۆیانوه‌و رابوون و به‌ چارده‌هه‌زار که‌سه‌وه‌ به‌ ته‌قله‌کو‌ت
 هاتنه‌ هانای خه‌لکی ته‌وریز. به‌لام کۆمه‌لی ئه‌فغان و ئه‌فشار و دونه‌ولی که‌ له‌
 ده‌وره‌ی شار سه‌نگه‌ریان دا به‌ستبوون، به‌ هاتنی له‌شکریان نه‌زانیبوو. پاش
 ئه‌وه‌ی به‌ داوهرینی هیزی یارمه‌تیده‌ریان زانی، له‌ مه‌ته‌ریزان وه‌ده‌رکه‌وتن و به‌
 کۆمه‌ل بزووتن و له‌ بالی رۆژه‌لاتی ته‌وریز فرسه‌خێک واره‌تر چوون و
 ریزه‌کانی خۆیان به‌ ئامانجی شه‌ر و لێکدان رێکخستن. ئابۆرای ئه‌فغان و ئه‌فشار
 به‌ ئاماژهی نه‌قی‌خان و هه‌تج‌عه‌لی‌خانی ناودار چاویان له‌ تیر و ته‌نگان
 نه‌ترووکاند و به‌لاماری کۆمه‌لی عیلاتیان دا و گێژاوی خۆیناوی کوشتار سووپی
 خوارد و کالای گیان نه‌ستێن ریمینی په‌یدا کرد. له‌ هه‌موو لایه‌که‌وه‌ هه‌ر هه‌لمه‌ت و
 زه‌بروه‌شاندن بوو که‌ بالی ده‌نگاوت. له‌په‌ر شنه‌ی بالاده‌ستی و سه‌رکه‌وتن ئالای
 نه‌قی‌خانی شه‌کانه‌موه و ئێلجاری خێلاتی خۆیان بۆ رانه‌گیرا و به‌جاریک
 روویان وه‌رگێرا و ده‌وین. زۆربه‌ی خه‌لکی ته‌وریز به‌ کاسیکار و مسکینه‌وه‌ که‌
 هاتیبوونه‌ به‌ره‌نگاری، بوونه‌ چێشته‌ی ده‌می شمشیر و شکسته‌یان رایانکردمه‌وه
 شار و ده‌رگایان له‌سه‌ر خۆیان گاله‌ دا. کۆمه‌لی ئه‌فغان و ئه‌فشار تێکڕای باغ و
 بێستان و خانووبه‌ره‌ی گه‌ره‌که‌کانی ته‌وریزیان ئاور تێبه‌ردا و خاپووریان کردن.
 ئاخریبه‌که‌ی سه‌شامه‌تی ته‌وریز به‌ درێژبوونه‌وه‌ی مه‌ودای گه‌مارۆ وه‌گیان
 هاتن و ده‌ستیان به‌رده‌یوه‌ و سه‌ریان نه‌وی کرد. هه‌ر بۆیه‌ نه‌قی‌خان
 سه‌رکه‌وته و شادمان پێی نایه‌ شارمه‌وه و سێ رۆژی تازیه‌ گێرا بۆ مه‌ه‌دی‌خانی
 کاکي و ته‌رمی ئه‌و خوا به‌خشیموی له‌گه‌ل عه‌لی‌مرادی براری برده‌وه‌ ورمی و

۱ - شاه‌سودن: ی‌تورکی که به مانای شادوست و شاپه‌رسته له‌ کوردی‌دا یۆته

بکوژانیان گیران و کوژران و تۆله یان لى نه سستيندرايه وه. نه وسا تاوانانه و باج و خه راجى خسته نه سستى خه لكى تمورىز و به تكاى جه ماوه رى شاره كه نازادخانى كرده حوكمرانى ويندهرى و گه رايه وه ورمى.

پاش نه موى كه نه قى خان تۆله ي مه هدى خانى برابى كرده وه و تۆخژنى به ناخى دا گه را و نازادخانى له سهر ته ختى دمه سلاتى ته ورپژ دانا. هه لم و هه واى خۆ به زلزانى و به رزه فې له مېشكى هه ستا و كه وته زوتم و زۆره ملى و تونده ته بياتى و كه سانى زهنگين و دهوله مه ندى دارپووتاندن و دمستى له كوژرانى ئاده ميزادان نه پاراست. بۆ وينه كهوت كهس له سه يده گه وره كانى سهر به ره چه لاكى زنجيرى خانه دانى پايه بليندى سه فهى بعم بيانۆمو وه كوشتن كه ميرزا سه يد محهمه دى موته وه للى، كچه زاي شاسوله يمانى سه فهى ناسراو به شاسوله يمانى دووم و مير عه له م خانى قاشينى ده يانگوت ده بنه كانگاي ئاژاوه و سهره لدان و ناسه ي سهرۆكايه تيبان له سهرى داپه. نه قى خان نه وه كهوت كه سه ي گرتن و به رۆژى رووناك له مه يدانى شاردا هه سته وخوستى لى بېرىن. ميران به كى مه حموودلو و كورى لۆه راسب به گ باپېره گه وره ي منى نووسه رى شه رمه زار كه له مه راغه پيشكارى برايم خانى نه فشارى شه رشلووى حاكمى نه وى بوو، نه م سهره بنده بۆ سهردانى مال و مندال و كهس و كار گه رابۆوه ورمى. نه قى خان به بوژمنايه تى برايم خان يان ههر به هانه يه كى تر كه ههر خودا بۆخۆى ده زانن، بانگى ديتى و هه ره شه ي لنده كا و سى هه زار تمه ن و يشكه پوول و بايى هه زار تمه نيش نه سپ و كه لوپه ل و زيروزمه بهرى و كهو تاوانانه لى نه سستينى. نه و بىچاره يه ده رووتيننه وه و ده يخاته سهر ساجى عه لى. هه ركه سىكى پيشك هاتبا كه مال و سامانكى هه يه هه ليدم پيچا و نه شكه نجه ي دها و لى نه ده ستاند. و رده و رده هه والى زوتم و زۆره ملى خان ته واوى هه ريتمه كه ي ته نييه وه و بوار و به سستينى برانه وى له هه موو بالانه وه بۆ خۆش كرا. زۆره ي خه لك نه يانتوانى له راست زوتم و دم سدرى زى نه و حاكمه چه وسينه ر و غللووره خۆ رابگرن، ههر

بۆیه به ژن و منداڵهوه رۆیشتن و په‌روه‌وازه‌ بوون. بۆ نموونه میران‌به‌گی مه‌حمودلوو که له ماتی دنیا هیچی به‌ چنگه‌وه نه‌ما‌بوو، به‌ مال و کۆچه‌وه‌ رووی کرده‌ شتۆ و له‌وێ شانی دایه‌ کشتو‌کال و له‌لای. له‌م رۆژگاردا میرزا محه‌مه‌ن‌ه‌زای کورێ میرزا محه‌مه‌ده‌لی ئەفشار که به‌ فیتی وی مه‌هدی‌خان کوژرابوو، له‌ ته‌ورێز وێرای چه‌ند ئەفشاریک رێککه‌وتن که‌ بچه‌ ورمی و له‌ هه‌لیکی له‌باردا نه‌قی‌خان تێدا‌به‌رن و شه‌ه‌ریارخانی گۆندوزلوو که هه‌تا ئه‌و دم به‌ندکراوی نه‌قی‌خان بوو، بیکه‌نه‌ حوکمران.

بعم ئامانج و بریاره‌وه‌ خۆیان ده‌ دمسک نا و باسکیان لێ‌هه‌تمالی و سه‌ره‌ولێژ بوون. کاتێک سیخوران مه‌به‌ستی تاقه‌که‌یان به‌ گوێی نه‌قی‌خان ئاشنا کرد، خێرایه‌کی چه‌ند که‌سی باوه‌رپیکراوی خۆی ئارد که له‌ مه‌ودای رێگادا به‌ره‌گیان لێ‌بگرن و به‌ قه‌ول‌به‌ستراوی بیانیه‌پێننه‌ ورمی. به‌کورتی راسپێردراوه‌کان له‌ رێبه‌دا که‌یشتنه‌ سه‌ر میرزا محه‌مه‌ن‌ه‌زا و هاوڕێییانی و هه‌موویان گرتن و به‌ فه‌رمانی نه‌قی‌خان شه‌ویکی له‌ تۆپراقه‌ لا‌ کوشتیان و هه‌ر له‌وێش ناشتیان! بۆ سبه‌ینی حوکمی کرد شاریارخان و حاجی‌خانی ب‌رای که له‌ هه‌مامی قه‌راجه‌ خۆیان دمه‌شۆرد به‌ بۆنه‌ی ئهم دوو‌مانه‌یه‌تییه‌وه‌ بیانگرن و سزایان بده‌ن. له‌م بگه‌ره‌ و به‌رده‌دا چونکه‌ حاجی‌خان ته‌جه‌لی نه‌هاتبوو، به‌ رۆچنه‌ی توونی هه‌مامدا بۆی ده‌رچوو، به‌لام شاریارخان گیرا و کوژرا. ماوه‌یه‌ک نه‌قی‌خان ئاواي رابوارد هه‌تا سه‌ره‌نجام به‌ چنگ ئازادخانی ئەفغان گیرا و دنیای روونی به‌جێهێشت و ئاخ‌ری نه‌یتوانی له‌ به‌ند و داوی په‌ژاران ئازاد و دهرباز بێ.

شەرى نەقى خان لە گەل ئازادخانى ئەفغان و

كۆتايى دەسلەتاي

ئازادخان لە درېژەى سىمانگدا كە لە لاىەن نەقى خانەوہ كرابوويە
حوكمرانى تەوريز و باج و خەراجى دەدايە ، ھەلسووړا و لەو ماوہمەدا نيزيگەى
حەوت ھەزار تەنگى و جەزايرچى^۱ ئەفغانى و ئازەربايجانى لىي كۆبوونەوہ.
بەرمبەرە شان و شەوگەت و سەربەخۇبوونى پەرەى ئەستاند و لەبەرەوى خەلكى
تەوريز لە فيل و فەرت و بوژمنايەتى نەقى خان دلىيا نەبوون ، بە رىوى بازى
ئازادخانيان دنە دا و تەمەرزويان كرد بۇ راپەرین و وەدەس ھىنانى حوكمرانييتى
تەواوى ھەريمى ئازەربايجان!

رؤؤ بە رؤؤ شویتەوارى نژايەتى و ناھەرمانى ئازادخان سەبارەت بە
نەقى خان خۇى نواند و زۆرى گوئى نەدەدايە حوكمەكانى. كانىك نەقى خان بەم
گرئ و گرفتەى زانى ، ئاگرى غيرەت لە سينەى پر كينەيەوہ سەرى ھەلدا و خۇى
ساز كرد بۇ دەمكوت و تەمى كردنى ئازادخانى ئەفغان و چاكى رق ھەستا. ھەر
بۇيە لە جەماوہرى خۇى ، سەلماس ، ورمى و كوردەكانى دونبولى و حەشيمەتى
ئيرە و ئەويى راسپارد و خىرايەكى سپايەكى ۲۰ ھەزار كەسەى كۆكردەوہ و بە
مەبەستى شەرى ئازادخان بزووت. ئازادخان لە گەل يۇسەف خان و عەتەخان
ئەبدالى راويژى كرد و لە باروبۇختىكى ئەوتۇدا خۇى بە مەردى مەيدانى نەقى خان
نەزانى و بەرمەو نەخجەوان رەوى! نەقى خان و ئيراي شابازخانى دونبولى خاكى
خۇى كەوتنە شوينى و ھيز و قوشەنپان لە بووى نەكردەوہ. لە لىوارى چۆمى
ئاراس (ئاراز) گەيشتنە سەرى و شەريان لە نتيوانىدا قەوما و ئاگرى شالاوى
كوشت و كوشتار گرفتەى ھات. وەختايەك كۆمەلى ئەفغانى ديتيان كە ھەموو

---

۱ - تەنگدار. جەزاير چەشنىك تەنگى قورس بووہ كە سىنبەكيان بۇ داكو تاوہ.

لایەکیان لێگیراوه و بێجگە لە بەره‌نگاری و کوژران چاره‌یه‌کی تریان نه‌ماوه . هانی وره‌ی خۆیان دا و پێیان چه‌قاند و چه‌شنی پۆله‌گورگی برسی که شالاو به‌رنه‌ سه‌ر که‌ره‌که‌ مه‌ڕێ . هه‌رايانکرده‌ سه‌ر ئەفشار و دونه‌ولی و کوردان و له‌ به‌ری به‌یانه‌وه هه‌تا نیوموڤ ته‌نووری شه‌ڕ هه‌ر بلیسه‌ی دا . رۆژگار به‌ دیتنی ئازایه‌تی و چاونه‌ترسی ئەفغانان سه‌ری سوڤما و ئەنگوستی خۆی گه‌ست . سه‌ره‌نجام ئەفغانی قۆشه‌نی ئەفشار و دونه‌ولی به‌کانیان تیک‌وپی‌ک شکاند . سه‌رما ئەفشاره‌کان روویان له‌ مه‌یدانی شه‌ڕگه‌ی نه‌مان و مرگه‌ی و دابردا به‌ر بوون . به‌لام کۆمه‌لی دونه‌ولی ماوه‌یه‌ک خۆیان راگرت و زۆربه‌یان که‌وته به‌ر مه‌ودای شه‌یری ئەفغانانی چه‌په‌لکار . ئاخ‌ری به‌که‌ی ئەوانیش شه‌رمه‌زاریی راگردنیان به‌ شیاوی شانی خۆیان زانی و به‌ دای راگردنیان دا ره‌وی . نه‌قی‌خان هه‌لات و به‌پرتاو خۆی گه‌یاندوه ورمی و سه‌ری و مه‌به‌ر په‌ساری دیواری شار هه‌تا و که‌وته دابه‌ستنی قه‌ڵ و کۆکردنه‌وه‌ی ئامرازی قه‌لاداری و له‌و لوه‌ ئازادخان دهمستی به‌ سه‌ر قه‌لاتی خۆیه‌ داگرت و به‌ره‌و ورمی که‌وته‌ڕێ . له‌و کاته‌دا سه‌فی‌یارخانی سه‌ر به‌ وه‌چه‌ی ئەفشاره‌کانی ساین‌قه‌ڵا یان شه‌ری گۆندوزلوو سه‌ری وه‌به‌ر ئازادخان هه‌تا و چه‌له‌مه‌ی له‌رمانبه‌رداری خسته‌ ئه‌ستۆی . جا له‌به‌روه‌ی نه‌قی‌خان و سه‌فی‌یارخان به‌کتریان ده‌بوغزاند و کۆنه‌قینی مابه‌پنان نه‌هه‌وتابوو . تگای له‌ ئازادخان کرد ریتی بدا بچینه‌ ورمی بۆ لای نه‌قی‌خان و به‌ فیل و ده‌هۆ هه‌لیخه‌له‌تینه‌ی و بیخاته به‌ند و بێه‌یج شه‌ڕ و کینه‌یه‌ک کللی قه‌ڵ و مه‌چنگ بێنی و بیداته ئازادخان . بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ مال و کۆچی خۆی به‌ بارمه‌ دانا و ئازاد که‌ی‌فی زۆر به‌م کاره‌ گولی کرد و ئیزنی دا و ناردی . سه‌فی‌یارخان کاتیک گه‌یشته‌ لای نه‌قی‌خان به‌رواته‌ وای نواند که‌ چۆته‌ باریده‌ی . نه‌قی‌خانیش هه‌له‌فریوا و بشتی لیکردمه‌وه و که‌وته ساز و په‌رداخ کردنی چه‌ک‌وچۆل و چۆنیه‌تی پاراستنی قه‌ڵ . به‌لام رۆژیکی که‌ سه‌فی‌یارخان هه‌له‌که‌ی به‌ له‌بار زانی و نامۆی له‌ دموربه‌ری نه‌دیتن ، وێرای چه‌ند که‌س له‌ پیاوه‌کانی

خۆی پەلاماری ئەقیخانێ دا و گرتی. هەردک دەستیان لە پەشتەمرا توند بەست و چاویان لە قاپێلکان دەرھێنا. کۆمەڵی ئەفشار کە لەبەر زوڵم و زۆرەملی ئەقیخان دەنالتین و وەتەنگ ھاتبوون، ئەم رووداوەیان بە سەرکەوتنێکی گەورە دانا و سەریان وەبەر سەفی یارخان ھێنا. ئازادخان کە لە ئاواپی «سەنگەر»ی ورمێ ھۆردوو بەزی کردبوو، لە کات و ساتێکی پێرۆزدا پێی نایە قەلای ورمێ. بە پێی بەرژمۆھەندی رۆژگار و دلدانەوێ ئەفشاران، لەرێوێ محەممەد مەوساخانی قاسملوو کۆری محەممەد خانی قاسملوو بە گەربەگی کردە بریکاری حکوومەت و کە یخودای خێل و خۆشی بە سەربەستی لە سەر تەختی شکۆمەندی دەسەلات پالی داو.

حکومەتی ئازادخان و کۆمەڵیک رووداوی

سەیریوسەمەرە و پڕ کارەساتی که لەم سەردەمەدا قەومان

باش ئەوەی که قەلای ورمی کهوتە بەردەستی ئازادخان و ئەفسار
چەلەمەمی ئەویان خستە گەردنیان، ئەواوی خەلکی ئازەربایجان سەریان وەبەر
فەرمانەکانی هینا. رووداویکی سەیری ئەو رۆژگارە هەلویستی کابرایەک بوو که
لە دەرۆبەری بازار خەریکی قورەکاری و خانووبەرە سازکردن بوو که چەند
کووپەیی مزی پڕ لە زۆری سووری لە خەندەکاندا دیتنەو و دانی بە ئازادخان.
وەچنگەهینانی خەزینەیهکی ئاوا بێ کوێرمووری ئازادخانی وا لیکرد که وردمورده
مەیل و تاسەیی فەرمانرەوایەتی لە کۆشکی میشتکی دا چەتر بنگیوی و «قزاقا»ی
خوشکی محەممەدمووساخانی بەگلەربەگ بخوازی و داوەتێکی گەورەیی بۆ بکا.
چونکه حەیدەر قوڵی خانی حاکی نەخجەوان که ئەوە کیشی دەکرد، یوسف خانی
ئەبدالی لەگەڵ محەممەدمووساخانی بەگلەربەگی دانان بۆ پاراستنی سنووران و
مەلبەندەکه و فەتح عەلی خانی ئەرمشلووی کردە سەرۆک هیز و بە ئامانجی
سزادانی حەیدەر قوڵی خان لەشکری دەنگ دا. دواي چەند شەڕێکی قورس و گران
مات و داماوای کرد و کوشتی و زۆریەیی خەلکی نەخجەوان لەو هەرایەدا کوژران
یان بە دیل گیران.

پاشان ئازادخان و مرزی زستان لە شارەدینی دیکخورگانی^۱ سەر بە ئەوروژ
بنەیی دا کوتا، لەم کاتەدا خەبەر هات که پەناخانی ئەنبارلوو لە خەمسەیی
قەزوینەو قۆشەنێکی تێر و تەیاریی هیناوە و بەرپۆیه و ئامانجی گرتنی

---

۱ - لە ددەکهدا نووسراوە «دەخوارقان» و دەخویندیریتەو «دیکخورقان» و لە کوردیی دا
بۆتە دیکخورگان. نیستا پێی دەلێن ئازەرشار

نازه ربايجانه و ئیستا له شەش فرسەخى تەوریز لەشکر بەزى کردووه. نازادخان، لەتەحەلى خانى ئەرمەشلووی ئەرمەندەهیزی خۆى لەگەڵ چوارەزار کەسان ناردە بەرپەرچدانەوه. دواى هەلگیرسانی شەپ و تەقە و لێکداننێکی کەم، ئەنیارلوو خۆیان بۆ پانەگیرا و هەلاتن و زۆریەى قەرەپشی و پیادەکانیان بوونە چێشتەى شمشیری ئەفغانان و ئەفشاران. دواتر نازادخان بەشان و شەو کەتێکی گرشەبارەوه بە ئامانجی گرتنى ئیرموان لەشکرى ئازاوت.

ھېرشى ئازادخان بۇ سەر ئىرەوان و تىكشكانى

ئازادخان بۋاى ومىرگرتنى سەرگە وتىننامەى فەتىحەلىخان، بە مەبەستى گرتنى ئىرموان قۇشەنى دەنگ دا و «چۆخورى سەعد»ى كەوشەنى ئەو ھەرىمەى كىردە لەشكرگای خۇى و تاۋل و خىۋەتى لى ھەلدا. لەبەرۋەى جەماۋەرى ئىرموان خۇيان بە مەردى مەيدانى ئازاد نەدىزانى، دەستەۋداۋىنى حوكمىرانى گورجىستان بۋون و داۋاى كۆمەگيان لىكىرد. حوكمدار بە لەشكرىكى پەرداخەۋە بەرمۋ ئىرەوان بىزۋوت و لە دوۋ فرسەخى ناۋچەكە ھىزەكانيان توۋشى يەكتر ھاتن و ھەر كام لە بالى خۇيان دامەزران و پاشان شىر و تىر و نىزەيان ھەلاندن و شەرىكى وا قەۋما كە كەۋچكى تىنەدەگەرا. بۇ نموۋنە لە قۇشەنى ئەفغان و ئەفشارەۋە دوۋەزار كەس بەجارتىك بە شىرى روۋنەۋە ھەلىانكردە سەر جەرگەى لەشكرى گورجىيەكان. لەم كاتەدا حوكمىران ئامالەى كىردە تەنگىچىيانى گورچى و ئىرەۋانى و لىزىمەى فېشەكانيان بە سەردا باراندن. زۆربەى چەكدارانى ئەفغان و ئەفشار پىكران و كوژران. ئەۋەى مابۋون خۇيان بۇ رانەگىرا و پەۋىن. تاقىمى گورچى كەۋتە سەريان و شىكىتىكى ئالتان بە ئەستۋىدا بىرىن و تەۋاۋى بارگە و بنە و چەكۋچۆل و تۇپخانەى نىۋ ھۇرۋوگای قۇشەنى ئازادخان كەۋتە چىنگ گورجىيەكان. بەناچار ئازادخان وىراى بۆلەسۋارىك لە چۆمى ئاساس پەپىيەۋە و خۇى گەياندە تەۋرىز و بە يارمەتى و پىشتىۋانى جەماۋەرى ئەۋ شەرە دىسان بۋو سالى دىكە بە سەربەستى فەرمانەۋايەتى ئازەربايجانى كىرد. ھەزەلەلىخانى مەرەندى بە بىركار دانا و «مىرزا نەسىر» ناۋىكى كىردە بەرپىرس و سەرۋكى كۆكردنەۋەى پىتاكى حكوۋمەتى و خۇى لە ورمىن بناغەى حكوۋمەتى داکوتا.

راپه‌رپینی ته‌وریز و شه‌ری ئازادخانی شه‌فغان

له‌گه‌ل خه‌لکی ئهم‌ شاره

ئازادخان دواى شكانى له شه‌رى ئيره‌وان دا ، له‌به‌ر سرشستی ناپاك و بيباكي و بى‌چاو و پرووى ، دمستی كرد به هه‌لسوكه‌وتى نابجى و ناله‌يار له‌گه‌ل جه‌ماوم و پتى له‌و قه‌رارو بپريه‌ نا كه‌ فه‌زل‌عه‌لى‌خانى مه‌ره‌ندى له‌گه‌ل ته‌وريزيان كردبووى و مى‌پيوه‌نا و خه‌لكى ده‌چه‌وسانده‌وه . ته‌وريزى له‌ يارمه‌تيدانى په‌شيمان بوونه‌وه و دوى فه‌زل‌عه‌لى‌خانى حاكم راپه‌رين و ميرزا نه‌سبرى سه‌رؤكى كۆكرنده‌وى پيتاكي حكومه‌تيان له‌و هه‌رايه‌دا كوشت . چونكه‌ زانيان ئازادخان هه‌ليانده‌پيچى و ديته‌ جه‌سته‌يان و ده‌به‌هوى به‌ توند و تيزى توله‌يان لى‌بكانه‌وه ، قه‌لايان دابه‌ست و چه‌ك و ئامرازى پتويستيان خسته سه‌ريه‌ك و دمستی هانايان دريژ كرد بۆ كانم‌خانى قه‌ره‌جه‌داغى ، په‌ناخانى جه‌وانشيري قه‌ره‌باغى ، تيره‌ى شوقاقى و حه‌شامه‌تى شاسه‌يوان . ئازادخان وه‌ختايه‌ك به‌ حال‌ورؤژه‌كه‌ى زانى لى‌وى لى‌كروشتن و قوشه‌نيكى زؤر و زه‌مه‌ندى په‌رداخى كۆكرده‌وه و به‌ ئامانجى گرتنى قه‌لاى ته‌وريز كه‌وته‌رى . هه‌ر گه‌يشتى شاره‌كه‌ى ده‌وره‌ دا و باوه‌شى تيوه‌راند . بۆ ماوه‌ى دوو مانگ دانىشتوانى شار به‌ چنگ گه‌مارؤوه‌ نالين . جه‌نگه‌ى وه‌رزى به‌هار بوو ، هيشتا به‌ره‌م و حاسلاتى خه‌لك له‌ ده‌رى شار و له‌ گوندان نه‌گيبوون و هه‌ره‌تى درويته‌ دانه‌هاتبوو ، بۆيه‌ جه‌ماوم زه‌مه‌ر و باشه‌كه‌وتى ئازوو‌خه‌يان كه‌وته‌ بران و نه‌هامه‌تى بالى نه‌نگاوت . هيزه‌كانى ئازادخان زؤربه‌ى باغه‌كانى ده‌وروبه‌ر و تاخه‌كانى شار و خانوبه‌ره‌ و داچناوى خه‌لكى ته‌وريزيان به‌ ئاگرى بى‌روحمى سووتاند و پىخوستيان كرين و هيج په‌سار و په‌سيو و مالىكيان به‌ پيوه‌ نه‌هيشت و

تینکیانرووخاند. کومه لی مسکین و هه ژارانی به له نگازی شار بۆ په یداکردنی خواردنیکي نه مرنه ئی ده چوونه دهره وه به لکوو بتوانن له گياوگۆلی مووچه و مه زریان کروکاشیکي بکهن و شتیکی هه لکریئن و بینه وه مال، کهچی ده یانگرتن و ده یانگوشتن یان لووت و گوئیان دهرپین و بهرهلایان ده کردنه وه قه لایه. باروونۆخه که په نجا رۆژی ناوا به سهردا تێبه ری که له ناکاو قۆشه نی خیلاتی قهرمه داغ، شاسه یوان، شوقای و جهوانشیر، به سه رکردایه تی کازم خان و په ناخان به ره وه هیزه کانی شه فغان و مه ته ریزه کانیان داومرین. قۆشه نی یارمه تیدمر وه کوو لاهاو له چیا ی سورخابه وه به ره وه شار لووزموی به ست و شه فغانی له سه نگه ره کانیان دهرپه رین و له مه زرای ریواسانی ته وریز بنه یان داکوتا. کازم خان که بیاوینک بوو کارزان و قامیده و باوه ری به خۆراگری کومه لی ئیلجا نه بوو، هه رمووی با خه لکی ته وریز تینکری تهنه نگدارانیان له گهل خۆیان به رن بۆ شه رگه و له وئ دامه زریئن. پاشان که هیزه کان تیکه له نگووتن و ناگری شه ر هه لگیرسا، خیلاتی وئرای بیاوه کانی شار به کومه ل پوو یان کرده مه یدان. سپای شه فغانان وه ختایه ک به له شکر ی زۆری خیلات و ته وریزیان زانی و کم بوونی خۆیان بۆ دهرکه وت، ترس و دله راوکه شانی گرتن و زانیان شه کهر بئتوو لاقیان بئرازینن و رانه وه ستن تازه رپی دهرباژیوونیان نابئ، به ناچار دمستیان له گیانی خۆیان شۆرد و که وتنه بهر شه بۆلی چاره نووس و به شیر ی رووتی شه سپه گه مو زینه وه په لاماری قۆشه نی خیلاتیان دا. بازاری خوینرۆی گهرم داهات و کالای مه رگ وه های برمو په یدا کرد که شریخ وه هۆری هه وره بریسکه ی نه مان و به لا بالی شه نگاوت. کهچی له ناکاو شنهی سه رکه وتن پرچی ئالای ئازادخانی شه کاندموه. ئیلجا وره یان به ردا و به جاریک پشتیان کردموه و رموین. ته نیا په ناخانی جهوانشیر له بهر پاراستنی شه ره فی خیل ماوه یه کی کم له به رامبه ر شه و ریوی سرشانه دا شیرانه خۆی راگرت و کۆلی نه دا، به لام سه ره نجام شه ویش که دیتی یارمه تیدمریکی وای به دهره وه نه ماوه

تابشې نه هینا و راپکړد. پیاوړه کانی شار له مهیدانی لیکدان مانهوه و زوړ به بیان به شیرې نه فغانان که وزین. په گشتی خه لکی ته وریز شکستګی قورسیان به سر شانی دا هات و ده لښ جواره زار که سیان لښ کوژاوه و ده توانم بلیم هه نا نیستاش برینی د مروونیان ساریز نه بڼه وه. شم روډاوه ده که ریښه وه مانگی موباره کی په مه زانی سالی ۱۱۶۴ ی کچی/ ژوونیه - نووتی ۱۷۵۰ ی زایینی. زوړ به ی جه ماوړی ته وریزی ناوړه دمی دمسولات که توانیویانه له جینی خویان بېزوون. همر که هه لیان یق رمخساوه دمسستی ژن و مندالیان گرتووه و په رموازه یوون و له سره دمی نارامیش دا نه که راونه وه.

ده لښ له رڼی شهره که دا، سپسه د پیاوړه په کی ته وریزی له حه وشمی شارا سه نگه ریان یق پاراستنی خویان هه لښه ستوون و وا بپاوانه یان دست کړیښه وه که نه فغانی نه یان توانیوه بیان به زینن. به ناچار نازادخان په نای داون و هیچی لښ نه کړوون، به لام پاش گیر د مېوون و دلنیا یی، هه موپان و هک په خسیری کاهران به نرخیکي گران به خه لکی شار فرۆشتوونه وه. به کورتي دوی گیرانی ته وریز نازادخان به رمو مه راغه رڼی و له ناوچه ی «دیزه چ روود» هڅو به زی کړد. له وې فته عه لی خانی نه فشار، نه ره شلووی کړده به که به یی کی نازم ربايجان و ناردی یق ته وریز. جا له بهرومی فته عه لی خان بپاویکی ره شید و هیندیکش چنوک بوو. دهر گای داکرووسین و شلتاغی به رووی حه شامه تی ته وریزدا کړد مه و پاشماووی دانیش تووانی که له تیک نان و بره به رچوونیکیان سه بوو. له سایه ی پر کیشی فته عه لی خانه وه دمس به تال و داماو که و تنه وه. هه لښی خان وای کړد که له ماووی شمش مانگدا توانی ۹۰ هزار تمه له خه لک بستینن. کاتیک نازادخان بم کاره ی زانی، فته عه لی خانی لیخت و مه لا خدرناویکی نه فغانی کړده حاکمی ته وریز. له ماووی دوو سال دمسولاتی ناوبراودا جه ماوړی ته وریز تۆزیک حه سانه وه و بوو ژانه وه.

شهری نازادخان له گهل که ریمخانی زهند

و نهو پرووداوانه‌ی که قهومان

سالی ۱۱۶۶ی کۆچی مانگی/۱۷۵۲-۱۷۵۳ی زایینی، وهختایهک نازادخان خه‌یالی سه‌بارت به سه‌ریزیوانی نازه‌ربایجان ناسووده بوو، پاشان هه‌ر شاره‌ی خاکمیک و هه‌ر سنووره‌ی سه‌رکرده‌یه‌کی بۆ دیاری کرد و شنگی له خۆی دا و بانگه‌شه‌ی دمسدریژی بۆ سه‌ر ئێراقی بلاو کردهوه؛ چونکه له‌و کاتی‌دا که ریمخانی زهند له ئێراق و فارس و محهمه‌دحه‌سه‌ن‌خانی کورێ فه‌تح‌عه‌لی‌خانی قاجار له نه‌سته‌راباد و مارنده‌ران ئالای هیز و دمه‌سلات و پادشایه‌تییان هه‌لدا بوو. به‌لام له‌شکر و شان و شه‌وکه‌تی که ریم‌خان پتری په‌ره‌مه‌ستاند بوو. پێنج‌ه‌زار لو‌ر و قه‌شقایی و خه‌لکی فارسی له‌رکێفی‌دا بوون. نازادخان هه‌یشتا له‌سه‌ر شکاندنی یه‌کێک له‌و دوو که‌له‌بوژمه‌نی ساغ نه‌به‌ژوه که سه‌ره‌تای کێشه‌ی کورێ گۆرین و ساخته‌چی شاسولتان حوسینی [سه‌فه‌وی] له به‌غدا سه‌ری هه‌لدا و ورده‌ورده‌ پهل‌وبۆی هاویشته. که ریم‌خان به‌قۆشه‌نیکی زۆره‌وه‌ رووی کرده کرماشان که نه‌و درکه له‌سه‌ر پێگای دمه‌سلاتی هه‌لکه‌نی و بنه‌بری بکا. ده‌بین له‌ بیرمان بێ که پیاویکی که‌سه‌نه‌ناس له به‌غدا ده‌یگوت کورێ شاسولتان حوسینی سه‌فه‌ویم و تاج و ته‌ختی فه‌رمان‌مه‌وايه‌تی ئێران ئی منه. نه‌و کابرایه‌ داوای له‌ ده‌وله‌تی رۆم ده‌کرد که له‌شکری و مبه‌ررکێفی بئی هه‌تا به‌ره‌و و لات ببزوی و بگاته‌وه‌ و جله‌وی حکومه‌ت به‌ دمه‌سته‌وه‌ بگرێ. عه‌لی‌مه‌ردان‌خانی به‌ختیاری که خه‌نیمی که ریمخانی زهند بوو، شای ساخته‌ی کرده‌ داردمه‌ستی خۆی و له کرماشان شه‌رپکی سه‌ختی له‌گه‌ل کرد. به‌لام به‌ختی قرچۆکی لاری هه‌ینا و شکا. خانی به‌ختیاری به‌ناردنی چه‌ند که‌یخودایه‌ک و هه‌ندیک دیاری هاواری برده‌ به‌ر نازادخانی نه‌هه‌غان. نازادخان که له‌میژ بوو جاوه‌روانی هه‌لنکی

وابوو. به هه‌شت‌ه‌زار چه‌کداری نه‌فغان و نه‌فشارموه هه‌ستا و پرووی کرده کرماشان. وه‌ختایه‌ک نیزیک بۆوه بیستی که عه‌لی‌مهردان‌خانی به‌ختیاری به ده‌س که‌ریم‌خانی زه‌ند شکاوه و پادشای ساخته له‌و شهره‌دا کوژراوه یان کوژیر کراوه. له‌سه‌ر ناکۆک بوونی هه‌واله‌کان ویستی بگه‌رینه‌وه، به‌لام که‌ریم‌خان له‌به‌ر بادیه‌ه‌وایی سه‌ره‌پیی لیگرت هه‌تا نه‌هیتی نیچیریکی ئاواي له‌چنگی ده‌رباز بئ. ئازادخان به‌ناچار که‌وته شهر و به‌ره‌نگاری و له‌شکری که‌ریم‌خانی به‌زاند و ره‌تاندی. که‌ریم‌خان به‌شوق‌وشیری ملی پیی ئیسه‌فه‌هانی داگرت و له‌ویوه‌ جووه‌ فارس. هه‌موو بارگه و بنه و تاو و خێومت و پاشه‌که‌وتی جیه‌خانه‌ی هۆرووی بۆ له‌شکری نه‌فغان و نه‌فشار به‌جیما و تالان کرا. شێخالی‌خان و محهممه‌دخانی زه‌ندی ئامۆزای که‌ریم‌خان پیلی ژن و مندالی خانیان گرت و تێکرا چوونه‌ هه‌وشه‌ی قه‌لای په‌ری و بنه‌یان خست. ئازادخان پرووی کرده به‌لایر و ده‌وره‌ی قه‌لای په‌ری دا و هه‌ر خێرایه‌کی گرتی و مال و سامان و خه‌زینه‌ی زه‌ندانی گه‌سک لێدا. شێخالی‌خان و محهممه‌دخانی له‌گه‌ل دایک و خاوخیزانی که‌ریم‌خان ته‌هرپێچ کردن و راپێچی دان بۆ قه‌لای ورمئ و عه‌لم‌خانی نه‌فغانی له‌سه‌ر دافان که‌ ده‌رباز نه‌بن. جه‌ماوه‌ری نه‌فغان و نه‌فشاریش نه‌و تالان و ده‌سکه‌وته‌ی که‌ وه‌گیریان که‌وتبوو رایانگو‌یست بۆ ورمئ. ئازادخان پاش ئهم سه‌ره‌که‌وتن و ئه‌وه‌شانه‌وه به‌رچاوه به‌رمو ئیسه‌فه‌هانی پایته‌خت نه‌سه‌پی ئاوا. خه‌لکی ئیسه‌فه‌هان چوونه‌ پێشوازی و مافووره و په‌ندازیان خسته به‌رپیی و گه‌لیک ده‌باری و پێشکه‌شییان ب‌رده‌ خزمه‌تی و هێناپانه‌ شارموه. ئازادخان له‌ کۆشکه‌لی فه‌رمانه‌رواییانی سه‌فه‌وی دا رۆنیه‌شته سه‌ر ته‌ختی پادشایه‌تی و هیز و ده‌سه‌لاتی په‌ره‌ی سه‌ند. به‌ ناوی نه‌و خوتبه‌ خوینداریه‌وه و سکه‌ لێدرا که‌ ئاواي له‌سه‌ر نووسرابوو:

هه‌تا‌کوو ئازاد هه‌بن و به‌مینی سکه‌ی له‌ دنیا به‌رمو ده‌سینی

پاشان هر ناوچه و مه لېبېندهی حاکمیتکی بڼو دیاری کړد و ناردی و
 فتح علی خانی نهر مشطووشی دانا به فرمانده هیژ و به قوشه نیکي ته یار موه بڼو
 قولی بروو جیژدی به پیکرد هه تا دمستی بگه یه نیتنه که یرم خان. راست لم
 سه روبه ندما بوو که عه لم خانی نه افغان به خوی و هزار چه کار موه ده که سی
 خاوخیزانی به دیل گیراوی که یرم خانی راده گواست بڼو ورمی. شهویک له
 دمور بهری ساینه لا چه د ژنیکي زه ندان خویان گه یانده شیخال خان و بوور له
 چاوی پاسه وانانی خه والووی خه وی بیخه بهری. به ند و زنجیریان له دست و
 بهل و شان و پیلی دامالی. نهویش ویزای ژنان دمستی به خسره کانی دیکه ی
 کړد موه و تیکرا کردیانه قریوه و هه را که نهوه که یرم خان گه یشتی! نه افغانی به
 په شوکاوی له خه واپه پرین و به گومانی هاتنی که یرم خان هر به که ی راپیکرده
 قولیک و په نایهک. عه لم خان که تازه له خه واپه رپیوو به چنگ زه ندان
 کوژرا و بوو به ده سته ملانی مهرگ و به جووت لښی خه و تن. تاقمیک له هاور پیا یی
 شه لالی خوین کران و پولیکیان هه لاتن. پاشان شیخال خان و محه مبه دخان
 له گهل دایک و مال و مندالی که یرم خان به سلامه تی و به ده سستی پرموه له
 شوو شتهر گه یشتنه ووه خزمهت پکیفی خان. که یرم خان سوژدهی شوکری برد بڼو
 په رومردگار و به له شکرتکی په رداخه ووه پروی کړد موه نیسفه هان بڼو شهر ی
 نازاد خان. و هختایهک نازاد خان هوالی کوژرانی عه لم خان و قوتار بوونی
 نه سیرانی زه ند و بزووتنی که یرم خانی بیست، بوو که لی غیرهت و شه رده له
 کاژه لاکي که یلی بادیه وایی هه سته و نوابه وایی فتح علی خانی نهر مشطو
 بهرمو بروو جیژد و نه هاو دند نه سپی تاو دا. ده لښ بهر له ووی هژر بووی نازاد خان
 بگاته نهو مه لېبېنده. فتح علی خان به شیوه یهک ناگری زولم و زوره ملی تیدا
 هه لگرا ندبوو که بڼو سق و بڼو چرووکی هاوار و ناله ی چه و ساوه کانی ده گه یشته
 که شکه لانی نه لهک.

به کورتی نازادخانی نه افغان له شارمدنی قومشه که نو فرسه‌خی ده‌مینې
 بڼه ئېسفه‌هان که یشته هیزه‌کانی که‌ریم‌خان. پاش ته‌قه و لیک‌دانیکي کم،
 له‌شکری نه‌افغان و نه‌فشاره‌کانی ورمې شکان و ره‌وین. نه‌سکه‌نده‌رخانی
 دایک‌برای که‌ریم‌خان که لاویکی نازای نه‌ترس بوو له‌وکاته‌دا که له‌شکری
 نازادخانی هه‌لده‌بری و پیاوانه ده‌ستی ده‌وشاند، له‌پر تیری نه‌ج‌ل له
 سه‌رپه‌نجه‌ی چاره‌نووسه‌وه ده‌رپه‌ری و سینه‌ی بیتکا و له نه‌سپه‌وه هه‌لیداشت و
 پشووې لی‌بری. خه‌لک ده‌لین به تیری هه‌تج‌ه‌لی‌خانی نه‌فشار نه‌نگواوه و
 کوژراوه و هه‌ل‌ب‌ت خودا ده‌زانی.

دوای شم پروداوه که‌ریم‌خان ده‌ستی له شهر هه‌ل‌گرت و چووه
 خوږم‌ناباد و له‌وې کومه‌لیک له خیلانی پشتکو و سه‌میره تی‌ی‌هالان. پاش
 مه‌وه‌یه‌ک جاریکی تر نازادخان، عه‌بدوللاخانی برازای خوی به قوشه‌نیکی
 ئېسفه‌هانه‌وه نارده خوږم‌ناباد بڼه لیدانی که‌ریم‌خان و سه‌رله‌نوې خانی زه‌ند
 سه‌رکه‌وت.

شەرى چوارجارەى ئازادخان لەگەل كەرىمخانى زەند

لەم كاتەدا ئازادخان دېسان لەشكرىكى پەرداخ كرد و بە سەرگردايەتى
فەتجەلىخانى ئەفشار و ژمارەيەك لە سەردارانى ئۆزبەك و ئەفغان ناردى بۆ
شەرى كەرىمخان. لەم لەشكرىكەشەندە فەتجەلىخانى ئەفشار سەرگردەى
تەواوى ھىزەكان بوو. لە شىوئىنىك كە پىسەدەلەين «ئووشا» و سەر بە
«سىلاخو»ە، قوشەنيان تىكەلەنگووتن. كەرىمخان لەبەرەوى جەماومرى ھەزار
كەسەى بەرپكىفى لەچاو لەشكرى ئازادخان كەمتر ھاتە بەرچاوى، خاوخىزانى
خۆى و ژن و مندالى زەندانى ھەلاوارد و بەرەو ھەرىمى خووزستانى نارەن. خۆى
لەگەل كۆمەلىكى كەم و شان بەشانى شىنخالىخان و مەمەدخان بەرەو پووى
لەشكرى بىست و پىنج ھەزار كەسەى ئازادخان چەقى. پىساوانى زەند ئەوئەندە
چالاك و مەردانە ھەلەمسووران كە بە دە ئەفغان و ئەفشاران بە يەكيان
نەدەوستان. خانەدانى زەند ھەموويان ئازا و شەمشىرومەشەين بوون و خودى
كەرىمخانیش كە لەم بار و بوارەدا تايبەت بوو. بەناچار فەتجەلىخان ھاوارى
شالاوى بەلەشماوى كرد و ئەو دەريا لەشكرە بەجاريك ھەروژميان برد و زەنديان
و پەيش خۆيان دان و پەتاندیانن. بەلام كەرىمخان باوى ھەنگاوى نەرم بوون و
وردەوردە بە دواى راكردوواندا دەرويسى. كەس نەپەدەوئرا كە لەو خانە
دوژمن بەزىنە نىزىك بىتەو و ھەركەس لە خۆى رادەدى و دەيوئرايە لەرئو بە
زەبرى شىرى وى دادەھات و دەكوئرا. دەلەين كەرىمخان رەبەكەى چەقاندوو و
پىيەكى لە رەكەت دەركەشاو و راوەستاو ھەتا راكردووى زەند دوورتر بگەنەو.
ئەو بىست و پىنج ھەزار كەسەى ئەفغان و ئەفشار و ئۆزبەكان سەريان لە
چاوەترسى ئەو شىرە بوئە سوڤ دەمىنى. فەتجەلىخانى ئەفشار بە
سەرگردەكانى لەشكر دەلى ھەر كەس بۆ كەرىمخان بچىتە مەيدان و چ بە
زىندووى يان مەردووى بپەيتن. لەرئو ئەم ئەسپە حدوودەى كە سواری يووم بە
زىن و لغاوى ئالتوونەو دەيدەمى و ھەزار تەمەن زىرى سوورى بۆ دەخەمە
سەر و كچى پىاوماقولىكى ئىسفەھانىشى لىمارە دەكەم. پىاويكى حەپەلۆرەى

نه افغانی که به نازا مهنشور بوو. گوتی نه من دمچم و به ویرغه نه سپی
لینگ دا و هه لیکوتایه سر که یرم خان و بی شمرمانه تنی راخوری و جنیوی پیدا.
که یرم خان گوتی ها چت دهوئ و بؤ وا دهکئی؟ گوتی هاتووم بته مه به ررکئی
فه تح علی خانی سهردار که له ژیر فرمانی نازادخانی نه افغان دایه. که یرم خان
گوتی بؤ دس هه لکړه لهو قسه هه له تپلیت و پووجانه. نازاد سهگی کتیه و
فه تح علی خانی چیه هه تا من بجمه به ررکئی؟ چ قسه یه کت پتیه بیتلی گویم لپیه.
کابرای نه افغان گوتی نه گهر به گویم نه که ی له چنگم قوتار نابی. که یرم خان که
جوار میزده کی دانیشتبوو له سهر خوانی زین و نانیشکی هاویشتبووو سهر
رمبه که ی، هه رای کابرای کرد و مره پینش. نه افغانی به خت و مرگه راو لپی نیزیک
بؤوه و نژده ی به رهو سینهی هه ژاند، به لام خان دهستی خوی رمپیش دا و
پری دایه نژده که ی و له سهر یه کسمی هه تیداشت. کابرا هه ستاوه و په نجه ی برد بؤ
شیر و ویستی په لاماری بدا و دایه پینته تۆقی سهری که چی خانی زه ند به
تو و په بی پتی له رکئی داگرت و شیر ی بی به رگتړه ووی داهینایه شانی راسته ی
نه و چاره مرشه و له بن هه نکلی چه پی سهری کرد. پاشان که یرم خان که وته دوی
کؤچی قوشه نی. نازادخان که ده پروانییه شم دیمه نه، ته ماشای کرد نه وه
که یرم خان رۆیی، به لام کابرای خه نیمی هه ده بیوه راوه ستاوه و جورته ناکا.
بیایوی نارد و که لاکیان هاویشته سهر بشتی نه سپ و هینایانه وه. خانی نه افغان
که چاوی به جین زه بری که یرم خان که وت مجورکی پیدا هات و له رزی و هه
له و یوه گه رایوه بؤ نیسفه هان. که یرم خان له وئ را رۆیی بؤ چپاکانی
ر هگیلویه و به ناوچه کانی فه هه یان دا تپه بری و گه یشته گازران. ده لپن
مه مه د خانی زه ند که یه کیک بووه له گه وره سهر کرده کانی که یرم خان، له
سفه مرده راووی لیو مرده گتړئ و ده روا بؤ ناوچه کانی کرماشان و له وئ ده چیته
پال قوشه نی له علی مردان خان. به لام رۆزایه کی که ده رفته ی بؤ هه لده که وئ به
خه نجره له علی مردان خان ده کووئ و ده روا ته کرماشان و له وئ بفه داده کوتی.

شهری پینج جارهی نازادخان و کهریمخان له فارس

ههروه کوو باسی کرا، نازادخانی نه ههغان دوی ره وینی کهریمخانی زهند به ره و کهژ و کێوه کانی کۆهگیلۆیه، گه رایه وه نیسه ههان و هه رمانی نا هه موو کۆلان و شه قام و بازاری شاریان رازاندنه وه و کردیانه جیژن و چراخان و دوو ته پلهی شادمانییان کوتا و سه رکه و تننامه یان نووسین بۆ هه موو هه ریمه کان. پاش تیپه رینی ئهم کارانه شابازخانی دونه ولی له «شاره زا» و ناوچه کانی گه رانگه ری کرده حوکمدار. هه ترحه لی خانی نه فشاری نه ره شلووی کرده سه ره یزی مه لبه ندی برووجیرد و ده وره به ری. سێ مانگ دوی ئهم رووداوانه دیسان هات هاتی قوشه نی کهریمخان له بالی گه ره سه راتی هه رسه وه به گوئی نازادخان دادرا و گو تیان سه ری له شه ر ده خورێ و به ره و ئیقراق بزوو تووه. نازادخان برینه وهی هه رای کهریمخانی به شه رکی سه ر شانی خۆی دانا و به ره وهی کهریمخان دهستی بوه شینێ، له شه رکێکی ساز و ته یاری نایه به ره رکێکی شابازخانی دونه ولی و له گه ل تۆپخانه و جه زایرچی وه کوو پێشه نگ ناردنی. دوا به دوی ئه وان هه ترحه لی خانی نه فشاری له برووجیرد وه بانگه یشت و وێرای ده هه زار که س به رپێ کرده شیراز. وه ختایه ک ئهم جه ماوه ره جوونه شیراز خه لکیان گه وزاند و پێخوست و سه رکوتیان کرن و نازادخانیش به له شه رکێکی زۆر و زه وه ند وه به دوا یان دا گه یشتی.

له و لاوه کهریمخانی زهند به خۆی و سێ هه زار که سه وه له قه لاتێ خشت نازوو خه و پاشه که وتی داخستبوو بۆ به ره نگاری و نه وهی نازادخان که نه ویش به سی هه زار چه کداره وه له نیزی ک خشت سه ر و سۆراغی په یدا بوو. کهریمخان پیاده کانی له شه رکی خۆی له شاخه کانی ده وره به ر دامه زران دیوون و بۆ سه ی پێ دانا بوونه وه. پاشان ده شتیکی پان و به رینی بۆ شه ر هه لپێارد و له گه ل

سې هه زار چه كداری شیرگهوزین بهرموړووی سې هه زار له شکرچې نه فغان و نه فشار سه فیان به ست. دانیشتوانی قه لاتی خشت بهر مته نگیان وهکوو بریشکه بهرمو هیزه کانی نازادخان هه لده توفاند.

که یم خان له گه ل پېشه نګانی قوښه نی نازادخان به گز به کدا چوون و به هه لمه تیک لیکي بلاو کړن و لاوانی زه ند له ناست له شکرې نه فغانییه کان به راستی ده ست و ببرد و نازایه تییان ده نواند. له گهرمې شهرا دووه زار چه کداریکی که به سرگردایه تی شیخالی خانی زه ند له کیو و دۆلان دا خویان مه لاس دابوو، به چاریک گردیانه هه للا و کرمه و ته قه و ترس و سامیکی سهیریان خسته دل و دهروونی قوښه نی نازادخان. هیزه توفیوه کان چه جمینیان لی هه لگیرا و قوونه نزه یان دایه و خودی که یم خان چه شنی شیریکې در که هه لکاته سر پۆلی روهی ناسکان شالوی دمېرده هه لایه ک تهرمه کیک تهرمی داوېشته سر به کتر. هه ر چو نیک بې هینده ی پینه چوو که له شکرې نازادخان خراپ شکا و سرجه می توفخانه و بارکه و بیه یان که وته بهر رامالی دامالینی زه ندان.

نازادخان به وپه ری به دبه ختی و سره شوری و به هه زار کویر موهی و سووکایه تی خوی گه یانده وه شیراز و له ویشی خوی بې نه گیرا و نیی ته قاند بې نیسفه هان. که یم خان دوا به دواي نه و گه یشته شیراز و ده سه لاتی له چنگ سالج خانی به یات دهره ینا که نازادخان داینا بوو به حاکم و به کوته کان وهنده ی لیذا هه تا مرده له ویتوه مزلاومزل رووی کرده نیسفه هان و نازادخانیش زانی تازه نه وئ بې دانیشتن نابې و به کسر بهرمو نازهریایجان بزووت و نیسفه هان و فارس پاک و سرپاک بې که یم خان به جیمان.

شهری شه‌ش‌جاردی نازادخان و فه‌تح‌علی‌خانی شه‌فشار

له‌گه‌ل که‌ریم‌خانی زه‌ند

نازادخان دوا‌ی شکانی به‌ده‌ست که‌ریم‌خان هاته‌ نازمه‌ربایجان و بۆ‌ماوه‌ی
دوو‌سالان له‌و مه‌ل‌بهنده‌ نالای ده‌سه‌لاتی هه‌لدا و که‌وته‌ سا‌ریژ کردنه‌وه‌ی
برینه‌کانی پینشووی. سه‌روک و سه‌رکرده‌ی وه‌کوو شایازخانی دونه‌بولی و
فه‌تح‌علی‌خان که‌تبه‌ونه‌ ژێر فه‌رمانی و محهممه‌دموساخانی به‌گه‌ربه‌گی
شه‌فشاری حاکمی ورم‌ن وێرای یوسف‌خانی هه‌لووته‌کی (هه‌وته‌کی) و عه‌تاخانی
شه‌بدالی دانا‌بوون به‌راسپارده‌ و به‌رپرسی هه‌لسوو‌راندنی کاروباری ورم‌ن و
سنووران. پاش نه‌وه‌ی دووباره‌ توانی هه‌زیک کۆ‌بکاته‌وه‌ دیسان به‌رمو‌ع‌ع‌یراق
بزووت و له‌قه‌زوینی ناوه‌ندی ده‌سه‌لات ده‌نگ و ناوازه‌ی شان و شه‌وکه‌تی
ریژدار محهممه‌دحه‌سه‌ن‌خانی قاجار کو‌پی فه‌تح‌علی‌خانی خودالینخۆ‌شبووی به
گو‌ئ ناشنا‌کرا و بیستنی که‌ له‌ ناوچه‌ی ره‌شت و گیلان ده‌سه‌لاتی به‌ره‌ی
نه‌ستاندوو. سه‌ره‌تا که‌وته‌ بپیری شکاندنی نه‌و نه‌کا له‌ویوه‌ په‌لاماری قه‌زوین
یدا، به‌لام چونکه‌ خه‌یالی ئاسووده‌ نه‌بوو سه‌بارمه‌ت به‌ که‌ریم‌خان و دلی
رۆنه‌ده‌مرکا. شکاندنی هه‌ژا محهممه‌دحه‌سه‌ن‌خانی به‌سانی دانا و روه‌ی کرده‌
نیسه‌هان و له‌ دوو‌م‌زلیی شار هۆ‌ردووبه‌زی کرد. که‌ریم‌خان هه‌ر که‌ بیستی
قۆ‌شه‌نی نازادخان گه‌یوه‌تی، به‌ره‌وه‌پیری له‌شکری ده‌نگ دا و هه‌یزه‌کانیان
تیکه‌له‌نگووتن. دیسان نه‌و دوو‌خه‌نیمه‌ به‌هه‌یزه‌ شه‌ری قورس و گران له‌
نیوانیاندا قه‌وما و شه‌مجاره‌شیان که‌ریم‌خان به‌ه‌زی و به‌ره‌و شیراز په‌وی و
سه‌ره‌له‌نوێ نیسه‌هان که‌وته‌وه‌ چنگ نازادخان. نه‌ویش له‌ماوه‌ی شه‌ش‌مانگدا
که‌وته‌ نه‌ستاندنی باج و خه‌راج له‌ ژێرده‌ستان و دووباره‌ په‌لاماردانی فارس و
شکاندنی که‌ریم‌خان می‌شکی ورووژاند، به‌لام کاتیک که‌وته‌ باس و راویژ له‌گه‌ل

سهرۆک و سهرداران، نهوان کیشانی خاشه‌ی محهممه‌دحه‌سهن‌خانی قاجاریان به گرینگتر و باشتر زانی. هر یۆیه په‌کی بزوونن به‌ره و فارسی خست و دواي دانانی حوکمدار بۆ ئیسه‌فه‌هان سهری جله‌وی به‌ره و هر یمه‌کانی گیلان وهر سووراند و زۆر به‌پرتاو پرووی کرده ناوچه‌ی خه‌لخال. له‌وینوه پینگای ره‌شتی گرته‌به‌ر و کاتیک گه‌یشه‌ی فیرووزکۆ، به‌پیتی فه‌رمانی محهممه‌دحه‌سهن‌خان، محهممه‌دخانی قاجار به‌ره‌گه‌ی لست‌ه‌نی و خودی میری به‌رزه‌شانیش له‌ عه‌لی‌ئاباد که‌وته نه‌داره‌کی شه‌ر و لیکدان و پیاده‌ی گیله‌کی دامه‌زراندن و له‌سهر ره‌وگه‌ی تپه‌په‌رینی چه‌کدارانی نه‌فغان و نه‌فشار بۆسه‌ی پنه‌نانه‌وه. دواتر له‌گه‌ل ده‌سته‌ی قاجار و به‌مووت و تورکمان و ده‌هه‌زار چه‌کداریک بزووت و هات به‌ره‌موووی سپای نازادخان پاره‌ستا و له‌شکری دابه‌شی و قۆله‌کانی دیاری کرد و شه‌ر قه‌وما. هیزێ نه‌فغان به‌پیتی نه‌ریتی خۆیان شان‌به‌شانی به‌کتر و به‌ شیرێ رووته‌وه هه‌رشیان برد و چاویان له‌ حاشه‌ تیر و تله‌نگان نه‌ترووکاند و نه‌گه‌رچی که‌ لاکیکی زۆریان که‌وته سهر ده‌ستی، به‌لام نه‌کشانه‌وه و دریان به‌ ریزه‌کانی سپای محهممه‌دحه‌سهن‌خان دا و هه‌زاره‌زیله‌یان به‌ره‌مو لێه‌واره‌ران ره‌مین. نه‌فغان و نه‌فشار که‌وته شوینیان، که‌چی له‌ناکاو چه‌کدارانی گیله‌ک له‌ مه‌ته‌ریزه‌کانی خۆیان ده‌ره‌په‌ین و وه‌به‌ر ده‌سپه‌یی فیشه‌کانیان دان و نه‌فغانی و نه‌فشاری بێ‌خه‌به‌ر به‌ ته‌له‌که‌ی رۆژگار بوونه خه‌زه‌لوهری دم بای به‌ته‌وه‌ژی نه‌مان و ئاقمێکیان گیران. نازادخان که‌ ئاواي دیت به‌ شکاوی و ده‌مکوت‌کراوی له‌ ره‌شته‌وه‌ پرووی کرده خه‌لخال و سپای به‌زیوی له‌ دارستانه‌کانی نی‌وان خه‌لخال و ره‌شتا به‌ هه‌زار کۆیره‌وه‌ری بار و بارخانه‌یان فری دا و گیانی خۆیان ده‌ریاز کرد. نازادخان هاته قه‌زوین و جه‌ماومری «جال‌خه‌یاره» سه‌ریان له‌ ناستی بادا و تفاق و خورد و خۆراکیان نه‌دایه و نه‌ویش به‌ هیزینکی کم ده‌وره‌ی ته‌نی و چی وای پینه‌جوو گرتی و له‌ قه‌زوین بنه‌ی داکونا و که‌وته قه‌ره‌بووی شکستی له‌شکری خۆی. به‌راستی نه‌مساله زستانه‌که‌ی زۆر سه‌خت بوو. نوا

به فری وا که وتیوونه سهر یک که ریگایوانی نازهربایجان گیرایوون و له ماوهی نهم سنی مانگه دا هات و جوی ته تهر و کاروانان دوستی نه دا. سه بارمت به شهری نازادخان له گهل خانزاده محهمه دحه سهن خان و تیکشکانی، هه والی له نگ ولور له نازهربایجان دا ده ماودم ده گهران و ده یانگوت نازادخان توری لی به باکراوه و ده سه لاتی محهمه دحه سهن خان گه یوه ته نه و به ری خوی. محهمه دهره زاخانی مهربندی که نه و کاتی له لایهن نازادخانه وه حاکی ته وریر بوو، به بیستنی هیندیک هه وال و نه هاتنی ته تهر و نامه تۆقی و خوی هاویشته مالی سهرجه له ی زانایان میرزا نه سه نوللای شیخولئیسلاهی ته وریر هه تا له چنگ نابورای ناژاوچی به دوور بی و کهس نه توانی دوستی بکاتی! له و جه نگیه دا په سایه سا خه بهر له لای نازادخانه وه بلا و بوونه وه که «چال خه یاره» گرته وه و له قه زوین سهر به خویه و حوکی ده روا. محهمه دهره زاخان گیانگی نازهی چۆوه بهر و گوتی لی لی دهن له سنی ته پله ی شادمانی! دوی بیست رۆ یسان مانگیک ده نگ و هه رای هاتنی ریژدار محهمه دحه سهن خان ولاتی داگرت.

سالی ۱۱۷۱ی کۆچی/ ۱۷۵۷-۱۷۵۸ زایینی، محهمه دحه سهن خانی قاجار که له مه لبه ندی نه سته رابادی مازنده ران بیوو به خاوه نی هیز و ده سه لات و توانی بووی نازادخان بشکین و ببیه زین، له به روه ی که ده یزانی له شکری نازادخان بشتی به فتح عه لی خانی نه فشار و شابازخانی دونه ولی گهرمه، نامه یه کی نهرم و پرخۆشه ویستی نارد یق فتح عه لی خانی سهردار و دنه ی دا یۆ یه کانگیری له گهل خوی و دایرانی له خانی نه فغان. کاتیک نامه که ی پیگه یشت له گهل برام خانی نه فشاری دیوان به کی ورم و شابازخانی دونه ولی دیدار و راویژی کرد. سهره نجام هه موویان هاتنه سهر نهم باومره و گوتیان نه گهرچی نه مرۆ نازادخان بالی به ختی به سهر کشاوه و توانیویه تی ببینته حوکمرانی نازهربایجان و ده والی ده سه لات ده کوتی. به لام له به روه ی دۆی ریجازی

شیعهیه، بهراستی پیچېهوانه‌ی شهره‌ف و دمارۍ نایینییه که هموساری خیل و خیزان و نامووس و نابروومان به چنگ نه‌فغانه‌وه بڼ. جا بویه و! باشتره که له‌گل به‌ریز محهمه‌دحه‌سن‌خان ریکه‌کوهین و به پشټیوانی تیشکی دهررونی پادشای جلّه‌دار [نیمامی عه‌لی]، رهگ و ریشی نه‌فغانان له‌خاکی نازم‌ربایجان هه‌لکیشین که دوژمنی نیمن.

نه‌وسا ولامی کاغه‌زی خاوه‌ن‌شکویان نووسییه‌وه و پیاوه‌که‌یان به‌وپه‌ری ریژه‌وه ناردده‌وه. خانی قاجار له‌قل‌نه‌یاغی موغان بوو که جوابی نامه‌که‌ی پڼگ‌یشته‌وه و له‌ریژه له‌شکری به‌ره و نازم‌ربایجان گال دا. کاتیک که‌یشته دوور و نیزیکی ته‌وریز، جه‌ماوه‌ریکی به‌رچاوی شار به‌شادی و پیکه‌نینه‌وه چوونه پیشوازی. رۆزی جیژنی نه‌ورۆزی میری بوو که سه‌رکرده‌ی پایه‌به‌رز پتی‌نایه ته‌وریز. له‌وئ کارم‌خانی قهره‌جه‌داغی و په‌ناخانی جه‌واشیر دایانه پال هۆردووی و به‌سه‌رکراشه‌وه. دواي چوار رۆژ مانه‌وه محهمه‌دحوسین‌به‌گی تورکمانی کرده حاکمی ته‌وریز و به‌نامانجی قه‌لاجۆی نه‌فغان و گرتنی قه‌لای ورمی که‌وته‌رئ. وختایه‌ک که‌یشته خاکی ورمی له‌گوندی «سه‌نگر» له‌شکریان دانا و ده‌وره‌ی شاره‌که‌ی دا. یوسف‌خانی هوته‌کی و محهمه‌دمووساخانی به‌گه‌ربه‌گی نه‌فشار وختایه‌ک زانیان ده‌ستیان بۆ ناکرېته‌وه خویان کیشایه ژیر په‌ساری دیواری قه‌لا.

له‌و سه‌روبه‌نده‌دا که نازادخان له‌ئیراق و فراهان شه‌ری ده‌کرد هه‌والی شالاولی محهمه‌دحه‌سن‌خانی بۆ سه‌ر ورمی و که‌مارۆدراڼی محهمه‌دمووساخان و یوسف‌خانی پڼگه‌یی و توقی و به‌سه‌رپه‌وه فري و چه‌شمنی بای شه‌مال باتی گرت و قه‌زوینی هه‌لبوار د به‌ناوچه‌ی گه‌رووس و ساین‌قه‌لادا شوږ بۆوه و بۆ یوسف‌خانی نووسی که‌شله‌ی نه‌داتییه و قه‌لا رابگرئ و هاکا من که‌یشتمییه. کاتیک قۆشه‌نی نازاد کۆچاوکۆچ له‌سابلاخی موکری و سندووس نيزیک بۆوه و هه‌والی هاتنی بلاوبۆوه، ریزدار محهمه‌دحه‌سن‌خان سی‌هه‌زار

سواره و پیاده‌ی به سهرکردایه‌تی کازم‌خانی قهرجه‌داغی له دهوری شار به‌جی‌پښت و خوی به له‌شکرکی ساز و په‌رداخ‌وه پړی‌ی به‌روپیری. له میړگ و چیمه‌نی پان و به‌رینی «دولاما»ی پېنچ فرسه‌خی شاری ورمی هیزه‌کانیان به‌رووی په‌کتر راوستان و دامه‌زنان و خویان حازر کرد بلی تیکه‌لجوون. جه‌ماوهری شه‌فغان له‌به‌ر پاراستنی مال و ژن و مندالیان له ورمی ده‌ستیان له گیانی خویان هه‌لگرت و شالوویان برد. هه‌شامه‌تی قاجار و تورکمان و خه‌لکی نازم‌ربایجانیش که له ژیر فه‌رمانی نازادخان ده‌رجووبوون، غه‌یری به‌به‌ره‌کانی و راوستان هیچ چاره‌یه‌کی تریان نه‌بوو. به‌کورتی باله‌کان تیکگیران و شهری قورسیان له مابه‌ینی‌دا قه‌وما. له‌و گرمه و هه‌رایه‌دا هیندیک له ریزه‌کانی له‌شکری محهمه‌دحه‌سه‌ن‌خانی هیژا که تاقی جه‌وانشیر و خیل‌تسی قهرجه‌داغ بوون، خویان له به‌رام‌به‌ر هیرشی شه‌فغانه‌کان و کوردان‌دا پیژانه‌گیرا و ته‌ق‌وره‌ویان تیکه‌وت و پرش‌وبلاو بوون. محهمه‌دحه‌سه‌ن‌خان به‌ناچار وپړای لاوانی قاجار ده‌ستی هاویشته به‌تی قسایم و پته‌وی لؤتک‌هی رزگاری [که ئیمامی حوسیننه] و هاواری کرد یا وه‌لی خودا [ئیمامی زه‌مان] ده‌فریامان و مه‌را راکردووانیان گپړانه‌وه و سه‌رله‌نوئ وپړای دووه‌زار چه‌کداری په‌منجه به خوین ناوړگی شهریان نیل دایه‌وه.

لهم جه‌نگه‌دا فه‌تج‌عه‌لی‌خانی شه‌فشار و شابازخانی دونه‌ولی به‌گویره‌ی گفتیکی که دابوویان به محهمه‌دحه‌سه‌ن‌خان له جه‌رگ‌هی له‌شکری نازادخان داپران و وپړای سواره‌کانیان به‌یداخ‌ی خویان چه‌شنی به‌ختی نازاد سه‌رمونخوون کرد و دایانه پال خانی قاجار. ئهم دیمه‌نه وره و شان و شه‌وه‌کتی قزل‌باش و قاجاران‌ی بره‌وشانده‌وه و چپتر تپراچوون. ئاخ‌ریبه‌که‌ی شه‌فغانی جله‌وی برشت و تابشت ده‌رجوو له په‌نجه‌یان و خویان بلی رانه‌گیرا و به تیشکاوی رایانکرد. تورکمان و قاجار به پشتیوانی دونه‌ولی و شه‌فشاران که‌وتنه به‌یکه‌رده‌یان و ژوریان له‌کوشتن و به دیلیان گرتن و نازادخان وپړای

یو له چه كداريك بهر و كورداني هه كاري تتي ته قاند. ئينجا ريزدار
 محهمه دحه سەن خان سەري يەكسمي بهر و قەلای ورمي وەر سو وړاند و هه رمانی
 گرتنی دا. بهلام هه رچه ندی کردیان و کرانديان قەلاکه يان بۆ نه گیرا. لم كاته دا
 هه ترحه لی خانی نه فشار به مه به ستي دهر خستنی نیاز پاکی و تیهه لی تانه وه و
 قه ره بووی كاره كانی رابرووی كه له دلم و ده زگای نازاد خان دا به زولم و زوره ملی
 دهره ق به خەلكی عیراق نه نجامی دابوو، به خزمەت محهمه دحه سەن خان
 راگه ياند كه راپه راندنی ئهركی گرتنی قەلای به من بسپیره، بهلكوو فیل و نهلهكه
 بتوانی دمروازه كانی بخته سهر پشت. وه ختایهك ئیزنی ئهم كاره ی درا، پیاوی
 ناره لای یوسف خانی هووته کی قه لدار و محهمه دمو و ساخانی به گه ره بگ و
 قاقه زی لئ نووسین و گه لیکی گه لت و به لئین پیدان و دلیای کردنه وه و به
 هه ره شهش گوئی زرينگانده وه. یوسف خان بوای خوینده نه وهی نامه كه چونكه
 هه یچ رپ چاره یه کی پشك نده هات به ناسه ره سەنگی سەري نه وی کرد و له قەلای
 هاته دهر و گه ردنی غللو و راهی خسته نئو كه مه ندی ده سه لاتی خانی قاجاره وه و
 قه لاتی به ده سته وه دا. محهمه دحه سەن خان له كات و ساتیكي دوباره كدا
 پئی نایه ورمي و له سهر كورسی حكوومه تی نازادی سهر لئ شیاو پالی دایه وه.
 هه ر مال و سامان و خه زینه یه کی نیژاو كه له ماوه ی نۆ سالان دا له
 نازه ربایجان و عیراق و فارس كۆی کردبووه به نه غدینه و كووتالی هه ره باش و
 كه له بولی زپینه وه ده ستي به سهر دا گرت و دایه به شین و سه رۆكانی قاجار و
 ردارانی توركمانی پرم کردن. بوای داپووتانیدن و چزدان و بپوه به سستی
 تاوانانه، نه فغانه كانی ورمی به مال و كۆچه وه رادان بۆ مازنده ران و
 خانوبه ره و كۆشكه لی نازادخان و گه و ره پیاوانی نه فغانی به ته مای نۆزینه وهی
 خه زنه ی شاروه كاو و ته خت کرد! پاشان ماوه ی شهش مانگ له قەلای ورمي
 بنه ی داگرت.

چاره نووسی محهمه دمووساخانی به گله ربه گي نه فشار

محهمه دمووساخان کورې قاسم خان کورې خودادادخانی قاسملوو که سرؤکایه تی خیلې بهر زه جی نه فشاری له نه ستو بوو، به راستی چؤن خرابه به ختی ناوا لار و دهمه ونخوونی دینا و حکومته تیکی له رزؤک و سرشکسته ی ه لده سووړاند. دپاره زؤر به شی ده گه راپه وه سر تیکچوونی دموله تی نیرانی دواي نادرشای نه فشار و ته نینه وهی دمسلا تی نازادخانی نه افغان له نازره بایجان. وکوکو دپاره هم به گله ربه گه به ناجاری سهری نهوی کردبوو بؤ نازادخان و تنانه ت «قزاقا» ی خوشکیشی دابوویه. له ماوهی دمسلا ت و دمسریش تووی نازادخان دا ویرای یؤسف خانی نه افغان کاروباری حوکمرانی و سرؤکایه تی نه فشارانی راده پهراند. هه روهک پیشتو باسی کرا ریزدار محهمه دمه سهن خانی قاجار توانی نازادخان بشکینې و بؤ نیو کوردانی بره تین و هه تیح له خانی نه فشاریش چوه ژیر کښی و گه لیک خزمه تی شیاوی نه نجام دا. خیلې نه فشار که له ماوه یه دا زؤر به ده ست نه افغانان چه وسابوونه وه که وتنه تیچاندن بؤ محهمه دمووساخانی به گله ربه گ و لای خانی قاجار تۆمه تباریان کرد که له نازادخانی نه افغان نیزیکه و بؤ ته خزمی، هه ر بؤیه محهمه دمه سهن خانی بهر زه جی، محهمه دمووساخانی به کس وکار وه کرت. همیر گؤنه خانی قاجاری رانه سپارد که هه رچی هه یه تی به ویشکه بوول و قورسه مال و که لوپه لی زیر و زبو و روهی یه کسمان هه مووی لی بستین. بایی په نجاهه زار نه شره فی ثالتوونی له مالی دنیا یی خرایه سر

یهک، کهچی بهممش وازیان نههینا و همرمانی کوژانی بهگلهرهگی مهزلوومیان
 دا و خاکی بهدبهختی و چارموشییان بهتوقی سهری نهفتناراندا کردا
 با همموو کهس بزانی و پاش دموهن نهبی که ئاگری تۆلهی ئعم کاره
 ناچاره، واته کوژانی محهمهدمووساخان، که به دنه و فیتی هتجعهلیخانی
 ئهرمشلوو نهنجام درابوو، لهپویه پئی و پلی هتجعهلیخان و کوپانی گرتوه و
 دیاره له جپی خۆی دا باسی دهکری. بهکورتی پاشهواری نۆزینهی
 محهمهدمووساخان نهنیا کوپیک بوو به ناوی رهزاقولیخان....

شهری محمدهحسین خان له گهل کهریم خان

پاشا مومى محمدهحسین خانى پایه بهر ز کیشى نازاد خانى له کول
خوى کرده و کاروبارى نازمربایجانى ریکخست و حوکمرانى بى ناوچه و
مهلبه نده کانی قهله مومى دانا، ناغامه محمدهحسین کوره گهرمى له نه ورز
نیشته چى کرد. نوادر ویرای سى هزار کس له خه زاکه رانى نازمربایجان و
هه تحه لى خانى نه فشار و شاباز خانى دونبولى و جهزایر چیه کانی نازادخان و
توپخانه و جبهه خانه یه کى شایان له نه ورزى ناوهندى دمه لاته وه بهرمو
قه زوین بزووت و له وپوه به مه به ستى لیدانى کهریم خانى زه ند شؤر بؤوه.
کهریم خان که هیشتا زامى شهر و تیشکانى په یثا په یثاى سارنؤ نه بپوونه وه و
زمبرى نازادخانى نه فغان و هه تحه لى خانى نه فشار تاساند بویان، به بیستنى
داوه رینى محمدهحسین خانى قاجار به ناچار له نیسفه هان دمرکوت و
به ره گى له خاومن شکو گرت و له وه هریمه شهریکى قورسیان له نیتوانى دا
قهوما. نوای مرخیش مرخیش و مل به مله یه کى دؤوار، کهریم خانى زه ند نه یثوانى
خوى له بهر هیرش و گورمى شالووى خیللى نه فشار و قاجار و نه فغانیه
کیان باز و به راستى خزمه تکاره کانی محمدهحسین خانى پایه بلند رابگرئ و
بهرمو فارس رهوى. محمدهحسین خان به شان و شهوکه تى میرانه وه پپى نایه
نیسفه هان و به دابى جاران سکه به ناوى پیرؤزى حه زه تى ساحیب زه مان
- خودای مه زن له رؤزى نه تگانه دا بینیرئ - لیدرا و ماوهى دوو مانگ نه شریفى
له م شارهدا مایه وه. وا هه لکه وت که راست له و کاته دا قاتى وقرى بالى نه نگاوت و
زؤربى جه ماومر له برسان و له سایه ی هه ل و مه رجى ناله بار پروویان کرده
ههریمى نه مان. نوای دوو مانگ خانزاده ی مه زن ویرای له شکریکى ته یار بهرمو
شیراز بزووت. له و کاته دا که کهریم خان سه رقالسى کؤ کردنه وهى نازووخه و
پاشه که وتى له شکر و چه کوچول و نامرازى قه لادارى بوو. هؤرنووى
محمدهحسین خان له یه ک فرسه قى شیراز خپوهت و ره شمالى هه لدا و بى

به یانی خوی رنځست و دامه زرا و ساز و ناماده جغی دمرکرد بۇ پټکه لېږان. که ریم خان وېږای بۇ له چه کداریک له قهلا دهرکهوت و پاش سهف به ستن و خۇنواندن هیچی بۇ نه کرا و گه رایه وه. چه ند رۇږیکی بن پشو و همدوو لا شهری بیوانه بیان کړن و زه ندان و لوران دهستیان و مشاند و تاقمیک له شکرچی محممه دحه سمن خانیان به دیل گرت و بردیان بۇ شار. به لام سپای محممه دحه سمن خان له بهر کم پیوونی پاشه کهوت و هله تکه کانی همبانه ی خۇراک و برسیایه تی کهوتیوونه ته نگه ډه وه. وای لېهات که دهمسته یه که له سرکرده کانی سپای خانی قاجار پټکه وه ته گبیریان لیکرد و په یمانیان به ست که وه ختاپه که گری شاگری شهر بهرز بډوه و گرفه ی هات، وېږای هیزه کانیان له هوریدووی خانی مه زن هه لېږن و بچنه پال خانی زه ند. که ریم خان بهم ته مایه ی دهمزانی، به لام سه بارمت به فیل و ته له که بیان دلنیا نه بوو. بۇ سبه ینی به قۇشه ټکی ته یاره وه له قهلا دهرکهوت و ته واه هه نگاوی به پاریزی هاویشتن و شینگیر و پته و هیزی خوی دامه زرا ند و جهرکه و پاشه نگ و پېشه نگ و بالی راست و چه پی دیاری کرد. فهرمانی دا به شیخالی خان و محممه دخان، دوو مهردازا و دوژمن به ږینی زه ند که وېږای سرکرده کان هه رکام له شوینیک راوه ستن و چاوه پروانی دهرهفت بن. له گهرمه ی شهر و تیکه لچوون دا، کؤمه ټکی چواره زار که سه ی نه فغان و دهمسته یه کی تر له سپای خانی قاجار به پداخه کانیان وه کوو به ختی محممه دحه سمن خان سره وځوون کرد و دایانه پال له شکرکی که ریم خان. به ناچار قۇشه نی محممه دحه سمن خان شکستی به سر شانی دا سه پی و خوی بۇ رانه گبرا و هه لېږد ابریان وېخستن. نه فغانی که تازه هه لکه رابوونه وه، ټیزنیان خواست بکه ونه شوینیان، به لام له به روه ی هیشتا متمانیهان پېته ده کرا، ریگا نه دران. که چی شیخالی خان و محممه دخان هه تا ټیسفهان سه ریان له دوو نه کړنه وه و نه یانه ټیشت هه زاره زیله ی محممه دحه سمن خان وه خۇ بیته وه.

که یریم خان دوی ئم سهرکهوتنه چنه رۆژیک له دهرهوهی شاری شیراز لهنگری گرت و پاشان به لهشکرینکی گهوره و گران و تهیارموه پووی کرده ئیسفههانی ناوهندی دهسهلات. کاتیک له مهودای پئیهدا بیستی محهمه دحه سمن خان بهرمو مازندهران نه سپی لینگ داوه، محهمه دخانی زهندی خسته شوینی و نهویش که پیاوینکی غللوور بوو سلهی نه کرد و بیناکانه رۆچوو به لیره واردا و تاقینکی کوشتن. به لام له پیر کۆمه لیکي قاجار هروژمیان کرده سهری و به که مهندي ئازایه تی گرتیان و به شه ته که برای بردیانه لای محهمه دحه سمن خان و نهویش فهرمانی کوژرانی خۆی و هاوینییانی گیرای دا و بهرمو بیابانی نه بوونیان به پیکردن. جاریکی تر محهمه دحه سمن خان لهشکرینکی کۆ کرده وه و هاته وه قهزوین و لیره که دهست له که یریم خان هه لته گری. ده لێن فهرمانی دا داره چناره کانی سهر شه قامی قهزوین که له سهردهمی سولتانه کانی سهفهوی دا نیژر ابوون، به پیرین و بیانکه نه بهرداوێژی تۆبخانه، به لام ئم کارهی پێوه نه هات و بوو به هۆی برانه وهی ئه مه ن و دهسه لاتی و دیاره له جیسی خۆی دا باسی ده کری.

به هکورتی وهختایه ک که یریم خان ته مای خانی قاجاری بۆ روون بۆوه، به ئامانجی لیدانی له ئیسفه هانه وه ئالاکانی سهرکهوتن نیشانی هه لدا. محهمه دحه سمن خان له قهزوینه وه چوو تاران که پردیکه و عیراق و مازندهران بیکه وه ده به ستیتته وه. له و لوه که یریم خان به بیستنی هه والی کوژرانی محهمه دخانی زهند وها دهره ته ببوو که به پرتا و نه سپی غار دها و رینگه ده کو تا. له دهو روبه ری وهرامین هیزه کانیان تیکه له نگوتن و شه رینکی قورس له نینوانی ئه و دوو ماکه به پیژهی ئازاوه دا قهوما و چاونه ترسانی ئه و باله و بالان به راستی ئازایه تییان نواند. به لام سهره نجام قاجار و گیلک خۆیان له حاند شالای زهند و باجیلوه ند بۆ رانه گیرا و شله یان دایه و رموین. تۆرهمی نه فغان که خاوخیزانیان به فهرمانی محهمه دحه سمن خان راگوژر ابوونه مازندهران و دهس به سهر بوون، کهوتنه په پیکه ردهی راگر بووان و نه وهندهی شیریان بری کرد

د مستیان له کوشنار و تالان نه پاراست. محهمه دحسهن خان به دیتنی شم بارو دڅخه کهو ته نیو گڼډاوی دله راوکه و هه لات بهرمو نه ستر اباد. له مهو دای ریگادا په کسمی ژیر رانی شو مه زنه پیاوه که به «جیهان په یما»^۱ ناودیر یوو، به سینهی زؤنگاویکا رڼوچوو. لهو کاته دا چند کهس له هاورپیانی بی بهروپشتی که په کیان سه بزعلی کوردی نه ستر ابادی یوو له گهل محهمه دعلی ناغای دهواتلوو برای حوسین خانی قاجار به ده سوارانه وه که یشتنه سهری و ویستیان بیگرن و دوی شوو دوو کهس به زهبری شمشیری شو پیاوه ناوداره له خوینتی خویان گهوژین، په کیک فېشه کیکی پیوه نا و نهنگاوتی و له خوانی زینه وه هه لیداشت و له پیوه گیانی داپه دهست په روه رندهی. له راستی دا خه لکی نه ستر اباد و مازنده ران خولی چاره رمشی به سهریان دا بیژرا! خیرایه کی کابرای بکو! به ته مای وه رگرتنی دمسخوشانه، مزگینتی کوژرانی مرن و سایه چهوری خوی برد بق که ریم خان. هیندیک ده لاین که سهری له قه لای جهسته ی کردوته وه و له نه رگی^۲ تاران خستوویه ته به رچاوی که ریم خان، به لکوو له داوینسی هره خواره وهی به بېه ختری! بگاته په رپه رڼوچکه ی به خته وهی. که ریم خان نه گهرچی به بیستنی شم هه واله شادی له ناخ و د مروونی گهرا، به لام بیزی لم کاره چه په له هستا و له بری خه لات کردن کابرای کوشت و بهرمو بیابانی نه بوونی رادا، هه تا شاکاری ناله باری نه بیته ری و شوینتی که سائیکی دیکه. پاش شم کارانه که ریم خان له تاران بنه ی داکوتا و زه کی خانی برای وه کوو سهر دار ناره مازنده ران و خوی کهو ته که لته و ساز کړنه وهی قه لا و باله خانه کانی حومه تپی شم شاره. له تارانه وه ناردی به شوین ری زدار ناغامحه ممه دخانی کوره گه وره ی محهمه دحسهن خان و ههوت کهس له براکانی دا و له نه ستر اباد وه هینایان و دلخوشی دانه وه و دهستی ری زی لیان و بردنی بق شیراز.

۱ - جیهان پیو. بریتیه له شمسی خوتبه زی ماندوویی نه ناس.

۲ - قه لایچه. جهر که قه لا. شو قه لا بچکولانه ی ده که وینه نیو راستی قه لای گه وره وه

که یریم خان دواي شم سهرکهوتنه چنه رږځیک له دهره دوی شاری شیراز له نگرې گرت و پاشان به له شکرېکی گه وره و گران و ته یارمه وړوی کرده ئیسه هانی ناوه ندی ده سلات. کاتیک له مه دای رښه دا بیستی محمه دحه سمن خان بهرمو مازنده ران نه سپی لینگ داوه. محمه دحانی زه ندی خسته شوینی و نه ویش که پیاوړی غلور بوو سله نه کرد و بیباکانه رږجوو به لږه واریدا و ناقمکی کوشتن. به لام له پر کومه لیکي قاجار هروزمیان کرده سهری و به که مهندي نازیه تی گرتیان و به شه تکه دواي بریدانه لای محمه دحه سمن خان و نه ویش فرمانی کوژرانی خوی و هاوړتیانی گیرای دا و بهرمو بیابانی نه بوونیان به یرکړن. جاریکی تر محمه دحه سمن خان له شکرېکی کڅ کره وه و هاته وه قه زوین و لږه که ده ست له که یریم خان هه لنه گړی. ده لین فرمانی دا داره چناره کانی سهر شه قامی قه زوین که له سهر دمی سولخانه کانی سه ه دوی نیژا بوون، به یرین و بیانکه نه به رداوینځی توپخانه، به لام شم کاره ی پڼه نه هات و بوو به هوی برانه دوی نه من و ده سلاتی و دیاره له جیسی خوی دا باسی ده کړی.

به کورتي وختایه که که یریم خان ته مای خانی قاجاری بډوون بڼه، به نامانجی لیدانی له ئیسه هانه وه نالاکانی سهرکهوتن نیشانی هه لدا. محمه دحه سمن خان له قه زوینه وه جووه تاران که بریدیکه و عیراق و مازنده ران پیکه وه ده به سیتته وه. له و لوه که یریم خان به بیستی هوالی کوژرانی محمه دحانی زه ند ودها دهره لیبوو که به یرتاو نه سپی غار ددها و یرنگار. ده کوتا. له دهوروبه ری وهرامین هیزه کانیا ن تیکه له نگووتن و شهرېکی قورس له نیوانی نه و دوو ماکه به پیژدی ناژاوه یه دا قوما و چاونه ترسانی نه و باله موبالان به راستی نازیه تییان نواند، به لام سهره نجام قاجار و گیلک خویان له حاند شالوی زه ند و باجیلوه ند بډرانه گیرا و شله یان دایه و رهوین. توره می نه افغان که خاوخیزانیا ن به فرمانی محمه دحه سمن خان راگویزا بوونه مازنده ران و ده سه سهر بوون، که وتنه په یکه رده ی راگردووان و نه و نه دی شیریان بری کرد

د مستیان له کوشنار و تالان نه پاراست. محهمه دحه سهن خان به د پتنی لم
 بارو د څخه که وته نیو گنډاوی دله راوکه و هولات بهر و نه ستره اباد. له مموای
 رینگدا په کسی ژیر رانی شو مهنه پیاوه که به «جیهان په یما»^۱ ناو دیر بو. به
 سینهی زونگاویکا رڼو وو. له و کاته دا چند که س له هاورپیانی یی به روپشتی که
 په کیان سه بزعلی کوردی نه ستره ابادی بوو له گهل محهمه دعه لی ناغای
 دموانلوو برای حوسن خان قاجار به ده سوارانه وه گه پشته سهری و ویستیان
 بیگرن و دوی نه وه دوو که س به زه بری شم شیری شو پیاوه ناو داره له خوینی
 خویان گه وزین، په کیک هیشه کیکی پیوه نا و نه گاونی و له خوانی زینه وه
 هه لیداشت و له پیوه گیانی دایه د هست په روم رنده ی. له راستی دا خه لکی
 نه ستره اباد و مازنده ران خولی چاره رمشی به سهریان دا بیژرا! خیرایه کی کابرای
 بکو به ته مای و مرگرتنی ده سخوشانه، مزگینی کوژرانی مهن و سایه چهوری
 خوی برد بق کریم خان. هیندیک ده لاین که سهری له قه لای جهسته ی کردنه وه و
 له نه رگی^۲ تاران خستوویه ته به رچاوی کریم خان، به لکو و له داوینسی
 هره خوارموی به د به ختی را بگاته په رپه رچکه ی به خته و مری. کریم خان
 نه گهرچی به بیستنی لم هه واله شادی له ناخ و دهر وونی گه را، به لام بیژی لم
 کاره چه په له هستا و له بری خه لات کردن کابرای کوشت و بهر و بیابانی
 نه موی رادا، هه تا ثاکاری ناله باری نه بیته ری و شوینی که سانیکی دیکه. پاش
 لم کارانه کریم خان له تاران بنه ی داکوتا و زه کی خانی برای و ه کوو سهر دار
 ناره مازنده ران و خوی که و ته که لته و ساز کردنه وه قه لا و باله خانه کانی
 حومه تی لم شاره. له تارانه وه ناردی به شوین ری زدار ناغام محهمه دخانی
 کوره گه وری محهمه دحه سهن خان و حوت که س له براکانی دا و له
 نه ستره ابادموه هینایان و دلخوشی دانه وه و دهستی ریژی لینان و بردنی بق
 شیراز.

^۱ - جیهان پینو. بریتیه له نه سبی خوسته زی ماندووی نه ناس.

^۲ - قه لایچه جهرگه قه لا. شو قه لا بچکولانه ی ده که و نه نیو راستی قه لای گه و ده وه.

[چوونه‌وی] فتح‌علي‌خانی ئەفشاری ئەره‌شلوو

بۇ ئازەربایجان

باش ئەو‌وی که محەممەدحەسەنخان بارگە‌ی ژبانی لەم دنیا پر کەتن و ئاژاوەیە پىنجایەو و بوو بە رېیواری مەلەبەندى جیهانى پاشین، هیندە‌ی بېنەجوو که خیل و خزم و دەست‌وپێوەندەکانى چەند رۆژە‌ی لىکبلاو بوون. بۇ وینە فتح‌علي‌خانی ئەفشار و شابازخانی دوتبولى بە‌وپە‌رى پەشێوى و بە‌ریشانى وێ‌رای پۆلىک لە یاران و رێک‌ه‌دارانیان لە ترسى کە‌ریم‌خان ر‌وویان کردە ئازەربایجان. بە‌ پروای چەند مێژوون‌وسێک وەختایەک فتح‌علي‌خان و شابازخان و ر‌دبوونە‌و و تە‌ماشایان کرد ئەستێ‌رى بەختى خانى قاجار بە‌رمو ئا‌وابوونە، هەر لە سە‌ردە‌مى ژبانی‌دا لێ‌ی‌هە‌لس‌ران و گە‌رانە‌و و ئازەربایجان. چونکە لە‌و سە‌رۆبە‌ندە‌دا تە‌ورێزى ناوە‌ندى دە‌سە‌لات کە‌سیکى شى‌او‌ی حکومە‌ت و سە‌رۆکایە‌تى لێ‌نە‌بوو کە‌ بتوانى جە‌ماوە‌رى هە‌رێمە‌کە لە بە‌رامبەر شال‌او‌ی بوژمانانى بە‌هێزدا ببارێزێ، خە‌لکى شار کە‌ ناوبانگى فتح‌علي‌خانى ئەفشاریان بېستى‌وو، گە‌شە‌نە‌و و چوونە‌ پێش‌وا‌زى. خانى ئەفشار کە‌ زۆربە‌ى سە‌رۆکان و گە‌ردنکە‌شانی ئازەربایجان لە‌بە‌رى بە‌زى‌بوون، خە‌لک بە‌‌وپە‌رى رێزە‌و وە‌ بردیانە‌ نێ‌و تە‌ورێزە‌و و دا‌ياننا بە‌ حوکم‌ران و سە‌ردارى خۇیان و جى بێ‌وى‌ستە بۇ شان و شە‌وە‌کە‌تى حاکم هە‌موویان لە‌ دە‌ورى کۆ‌کردە‌و. فتح‌علي‌خان لە‌ ماو‌ە‌ى چوار مانگ‌دا بە‌ لێ‌و‌ە‌شاو‌ە‌بى و کارزانی خۇى ئەو‌ە‌ى بێ‌وى‌ستى سە‌رۆکایە‌تى بوو ئامادە‌ى کرد و نۆکەر و خزمە‌تکار و جە‌زایرچى و سوارە‌ و پىادە‌ى رێک‌خست‌ن و تۆپخانە‌ى دانا و بە‌گشتى سێ‌هە‌زار کە‌سى لە‌ سان دا. خێلاتى ئازەربایجان کە‌ کە‌وتى‌وونە‌ باز و برد و بێ‌کێشى سە‌رى هە‌موویانى بردە‌ ژێ‌ر نې‌رى دە‌سە‌لاتى و سام و ترسى سێ‌تە‌رى هاو‌یشتە‌ سە‌ر دلى هە‌موو لایە‌ک. پێ‌نە‌سە‌د پیا‌ویکى ئەفغانى کە‌ لە‌ دە‌ورانى ئە‌مانى دە‌سە‌لاتى ئازادخانا

بهرمو هریمي شيروان په ويوون. به به خشيني مال كه وته دلدانه وه بيان و
هيناني بؤ لای خوی. لم كاته دا سهرؤكي ثم ماقمه محه ممدخاني نه افغان بوو
كه به پياوړيكي خوينړيز و دلرهق و بيباك دهناسرا. پاش داوهريني نه مان بؤ
خزمهت ركښي هه ترح علي خان، هر كه سانكيكي توره مهي نه افغان كه په رموازه
كه ووتبوونه وه يان خويان هه شار دابوو بس سئو و نو سهر يان له كه لينا
هينايه دمر و بهرمو بارگاي هه ترح علي خان يزووتن به نوميدى نوموي كه وه كوو
زهماني نازادخان ديسان دسه لاتيان په ر بگريته وه. دواي شهوي بوونه وه
خواهني نه سپ و چهك و مووچه مانگانه، ورده ورده چوونه وه سهر دؤخي
جاران و ده ستيان دريژ كرده سهر مال و دارايي خلك و له نازار و نيشاندني
جه ماور نه پرينگاوه. خلكي ته ورپز به نيكرايي چوونه لاي هه ترح علي خان و به
خزمه تيان راگه ياند كه خاشه كيشاني ثم توره مهي گومرايه بنگومان ده بېته هؤي
پاوه ستان و سه قامگيري دسه لاتي سهر دار و جه ماوهر ي بس پرستي شار و
كوندانيش پييان خوش ده ب و دهحه سينه وه. له بهر وه هه ترح علي خان هينشا
دسه لاتي هر نه به گه بوو، خوايي نه خوايي په زامه نديي جه ماوهر ي وه بهر چاو
گرت و كه وته بير ي پريته وه يان. شه و كاتي خاني به زه جي مالي له دهر وه ي
شاري ته ورپز و له شوينيك بوو به ناوي باغي نه قى سولتان. هيزه كاني خؤي له
بهريك بوون و نه افغان بياني گومرا له بهر كه ي تر. هه رمووي كه تله نكچياني
له شكر و خلكي ته ورپز نيوه شهوي له پشت ديواره كاني باغ خويان دابگرن و
هه رمان برا به خيلي نه فشار و دونبوليش كه شه شهوه ديارى كراوه ناماده و
له سهر تيزه بن و بهر ي به ياني هه لكه نه سهر نه افغانان و شه ونده ي ده كرى
ده ستيان لي نه پاريزن و هه موويان بكووژن. جا له و كاته دا كه نه افغانى له كار و
كرده و قين بن پرشني رؤژگار بي خه بهر بوون، به جاريك هير شيان كرده سهر و
وه بهر تير و تله نگانيان دان. نه افغانى كه خرپ خه ووتبوون و سؤسه ي هيجيان
نه كرده وو، به په شوكاوي له خه واپه رين و كه وته بهر نكاري. له و هه رايه دا

تاقمێکیان کوژران و هیندیکیان خۆیان بۆ پانهگیرا و ئاواره‌ی کێو و سه‌حرا بوون. فه‌تح‌عه‌لی‌خانی سه‌ردار فه‌رمانی دا به‌ نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خانی دونه‌بۆلی که ده‌سته‌سوارێک هه‌لگرێ و بکه‌وێته‌ په‌یکه‌رده‌یان و تۆویان لێ‌بهرێ.

نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خان به‌پێی فه‌رمان وێرای کۆمه‌لی چه‌کداران هه‌تا شه‌ش فرسه‌خان که‌وته‌ شوێنیان و هه‌رچی تووشی بوون کوشتیان و خاشه‌یان کێشان، مه‌گین ئه‌وانه‌ی هێشتا چاره‌یان نه‌ئووسرابوو له‌ نه‌مان و توانیان ده‌ربازبن نیه‌ه‌گیان.

فه‌تح‌عه‌لی‌خان پاش لێدانی ئه‌فغانان ته‌واو ده‌سه‌لاتی په‌ل‌وپی داکوتا و خه‌لکی هه‌ریمه‌که‌ش ئۆخ‌زنیان به‌ ده‌روونی‌دا که‌را و دله‌یا و ئاسووده‌ بوون. دوا‌ی ئهم هه‌رایه‌ فه‌تح‌عه‌لی‌خانی ئەفشار، شابازخانی دونه‌بۆلی کرده‌ شه‌ریکی ده‌سه‌لات و شا‌کۆله‌که‌ی فه‌رمان‌ه‌وايه‌تی و میرزا محه‌مه‌دجه‌عه‌فری ئیمه‌انلووی ئوروومی^١ بوو به‌ وه‌زیر و راوێژکار. لهم کاته‌دا میران‌به‌گی مه‌حمودلوو باپیره‌گه‌وره‌ی منی ئوسه‌ر که‌ پێشتر له‌به‌ر دا‌رووتان و چه‌وسانه‌وه‌ی به‌ چنگ نه‌قی‌خانی حا‌کمی وره‌ی په‌رێشان و تێماو وێرای خاوخ‌زانی له‌ خا‌کی شخ‌وی زه‌را‌یان ده‌ژیا، چووه‌ خزمه‌ت فه‌تح‌عه‌لی‌خان و ئه‌ویش به‌ گۆشه‌نی‌گای میرانه‌ به‌سه‌ری کرده‌وه. ده‌لێن بووه‌ی‌نده‌ی ئه‌وه‌ی که‌ نه‌قی‌خان لێ‌ی ئه‌ستاندبوو له‌ ماوه‌یه‌کی که‌م‌دا بۆی قه‌ره‌بوو کرێت‌ه‌وه. به‌راستی مه‌زنه‌پیاوان هه‌ر ئه‌و کارانه‌ ده‌که‌ن که‌ شانیان هه‌لیده‌گرێ و ده‌بن بکری.

شەرى فەتھەلى خانى ئەفشار لەگەل ئازادخان

سالى ۱۱۷۴ى كۆچى/۱۷۶۰-۱۷۶۱ى زايىنى بوو كە خودالىخۇشبووى بەرزەجى مەممەدحەسەن خانى قاجار لە ورمى ئازادخانى شكاند و بەرەو بەغداى رەتاند. تەواوى ئەو ماوەيە گوئىقولاغ بوو بزانى لە ئىران چ دەقەومى و دەختايەك سەرکەوتنى كەرىمخانى زەند و كارمساتى تالى مەممەدحەسەن خانى خوابەخشىوى بىست. هەلەكەى بە لەبار زانى و لە بەغداوە پرووى كرده كورستان و داواى لە خىل و خزمانى هەكارى خۆى كرد كە يارىدەى بدمن. ئەوانىش لەبەر خزمابەتى و بزووتنى دەمارى خىلاتى پازدەهزار كەسك لە دەورەى كۆيوونەو. ئازاد بىم قۇشەنەو كەيفى بزووت و بە مەبەستى گرتنى تەوريزى ناوەندى دەسلەت و كوشتار و تالانى جەماوەرى ئەو مەتبەندە دلبزوینە مامزەى لە كەلەكەى ئەسپى ئاوات و ئامانجى ئەنگاوت، چونكە بەراستى راقى لە خەلكى تەوريز هەلگرتبوو، بەلام خواست و ويستى يەزدانى كۆسپ و تەگەرەى خستە سەر ريگای پیلانەكانى ئەو بەدقەرە. بەكورتى و ئىراى ئەو قۇشەنە ريگای هەلبوارد و گەيشتە شارۆچكەى بناو كە لەوئۆه هەتا مەراغە نوو فرسەخە، ئەو كاتە حاكىمى مەراغە حاجى عەلى مەممەدئاغا موقەددەم بوو كە بۆ وريايى و دەستوبرد و بوئىرى لە هاوشانەكانى خۆى تىپەراندبوو. عىل و عاشىرەتى موقەددەم هەموويان بە مەزنى خۇيان دەزانى و باج و خەراجى نەدەدا بە حوكمدارانى ئازەربايجان. بە بىستنى پەيداىوونى ئازادخان و لەشكرى بىئامانى لە دەوروپەرى مەراغە كەوتە دلەخورتە و شىواوى و بەناچار نامەى نووسى بۆ فەتھەلى خان و سەرى و مەهرهئنا و

د مروزمی دوستایه تی به روودا کړدموه و داوای یارمه تی لیکړد بڼو لیدانی نازادخان. حوکمرانی نازهربایجان چونکه زانی نامانجی سهره کی ثم هیرشه ی نازاد گرتنی ته ورپیژه. به ته وای که وته به رهنګاریونه و می که ردای ثم نازا و میه و هرمانی دا به سهرجم هیزه کانی وه خو کون و جه ماوهری گوندنشین نیزیکه شار راگو پیزنه ژیر په ساری شووړی ته ورپیژ. نه و سا نه جه فقولی خانی د نوبولی کوری شابازخانی له گهل هزار سواره و پیاده ی تله نگچی وه کوو پیښه نگ نارونی بڼو یاریده ی حاجی علی محممه دناغا.

به لام لم لایوه وه ختیا که نازادخانی نه فغان که یشته شارمدنی بناو. ناوری زولمی ودها هه لگیرساند که دوو که لی ناه و ناله و شیوه نی جه ماوهری هه تا میچی کومبه زی ناسمان تیکراچوو. زوړبه ی پیامو قوولانیان کوشتن و نیر و مییان به دیل گرتن. له و لاه کانتیک ففتح علی خان ثم هه والانه ی له په نا خویوه بیستن. نارا و قارای لی هه لگیرا و به هه شتاو له ته ورپیژ دهرپه ری و بهرمو نه و باله بالی گرت و له هه راغه ش حاجی علی محممه دناغای ره گهل کهوت. له میزگ و پاوانی بناو هیزه کانیان بهرمو پرووی په کتر راوه ستان. به رای لی شکر ی نازادخان هزار که سیکی نه فغانی یوون. ففتح علی خانیش له جه کدارانی موقه بدوم و نوبولی هزار که سی به سهرکرایه تی نه جه فقولی خان کړنه پیښه نگ و خوشی شان به شانی شابازخان و حاجی علی محممه دناغا له جهرگی سپا دامه زران. میزخاسانی قزلباش بهرمو پرووی پیوانی نه فغانی نه سبی نازایه تی بیان لینگ دا و شانیان دایه شهر و لیکدان. به لام له سهرکه و تنی کوردان توقیبوون. به ناچار په نایان برده به سیله چاوی په زدانی و حه زره نی پیغه مبه ری پشتیوان و هاواریان لیکرن بگه نه فریایان و به شوقی شانه به رزه ی شه هید بوون و به خته وهری به گیان و دل تیده کوشان. نه و پوژه له بهری به یانه وه هه تا دمی نیومړو. له میزگ و جیمه نی بناو هه دایان نه دا و هه لسووران. قرجه قرچی نیومړو ولات وه کوو کووړی ناسته گران بلتیس می دا و

پېرشكى لى-يۈۋە. دەروونىش لەبەر ئاگرى ناخۇشەويستى ئوۋمان ھەر
 كۈلەكۈلى بوو. ھىندەي نەمايوو كە قۇشەنى ئازادخان سەرکەوئ، بەلام
 دووھەزار پىاۋى بەشەرەف و ئازا و بەكار و ديار و دنياديدەي قزلباش بە شيرى
 رووتەو، چەشنى شىترانى جاويرسى جاويان قووجاند لە حاند تير و نيزەي
 كوردان و خۇيان بە نيزينەي لەشكرى دادان. ھەتا ئىۋارەيەكى ئرەنگ گرى ئاگرى
 شەر ھەر گرەلى ھات، كەچى لەپەر بە پىشتىۋانى پەرورەدگار و ھىمەت و
 بەرەكەتى خاۋەنى زولفەقار، شەنى سەرکەوتن و بالادەستى پىرچى ئالاي
 فەتەحەلى خانى راۋەشاند و لەشكرى ئازادخان شكا. خانى ئەفغان
 ئەمجارەشيان خۇي بۇ رانەگىرا و رەۋى و چونكە ھىچ پەنا و پەسيۋىكى پىشك
 نەدەھات رۇيى بۇ گورجستان و پەناي بىردە بەر لەرمانرەۋاي ئەو ھەرىتە.
 حوكمرانى دادپەرورە زۇر بەرئەۋە دەست بە سەرى كرد.

دەلئىن كۆمەلئىكى كەمى قۇشەنى ئازاد كە توانىپوويان لە چىنگ قزلباشان
 دەرباز بن و گەيپوونەۋە شوئىنى خۇيان، يەكەيەك گىرۇدەي نەخۇشى و ئاسازى
 بوون و دەستيان لە داۋىنى دىنيا بەردا. دۋاي ئىم سەرکەوتنە بەرچاۋە
 فەتەحەلى خانى ئەفشار گەراپەۋە تەۋرئىز و دەنگ و ئاۋازەي دەسەلات و
 نەبەزىنى ھەموو لايەكى گرتەۋە و رۇۋ بە رۇۋ جەماۋەرىكى پىترى تىدەھالا و
 شەۋكەتى زىياترى دەتەننەۋە. ۋاي لىتەت كە لە ماۋەي شەش مانگا دەھەزار
 كەسى سۈارە و پىادەي خستە بەرپكىلى.

شەرى فەتھ عەلى خان لە گەل پەناخانى جەوانشیر

لەم پۇڭگاردا كە فەتھ عەلى خانى ئەفشارى سەرۇك تيرەى نەرەشلوو
شان بەشنى شابازخانى بونبولى لە نازەربايجان دەسلەتتى پەرەى ئەستەند و
بوو بە فەرمانەرەوا: ھەر لە قافلانكۆۋە ھەتا دەرپەند كە بە شادەروازە^۱ و
پۇلادەرگا^۲ ناوبانگى پۇيشتوو، يەكسەر جوكمى بىرى كرد. ھەر كەس
كەلەۋەكېشى كرىبا ھەلپدە كرده سەرى و دەيشكاند و سەرى پىنچەماند، بېجگە
لە پەناخانى جەوانشیر كە زۇر بە شان و شەۋكەت و دەسلەت و سامان و
دارايى و ھىزەكانى خۇى دەخوپى و دەنازى و فەتھ عەلى خانى بە ھىچ دانەدەنا و
ملى بۇ پانەدەكېشا. خانى بەرزەجى سەرەتا مىرزا جەعفەرى ئەفشارى
ئىمانلووى سەرۇكى بەشى داھانى پىتاكى نازەربايجان كە پىاۋىكى
تەۋا و كارزان بوو ناردىيە لای پەناخان لە قەلاى شووشى ھەتا داۋاى لىنېكا
سەرى ۋەبەر بېنى و لە ئاكامى تال و ناخۇشى دژايەتى بېتوقېنى. ۋەختاپەك
ئامۇڭگارى خىرخوازەنى مىرزا جەعفەرى زانا بە گۈتى پەناخاندا نەچوون،
بىئەۋەى ئامانجى پىكابى گەپايەۋە و باس و بابەتتىكى سەبارەت بە لووتبەرزى
ئەو سەربىزىو و ياغىيە و نازىنى بە قەلاى سەختى شووشى (شووشە) خستەپوو.
ھەر بۇيە فەتھ عەلى خان دەستوورى دا كە ھىزەكانى نازەربايجانى ئالای
سەر كەۋتەن نىشان بەرمە قەرەباغ ھەلپدەن. كاتىك دەنگدانەۋەى بزوۋتنى
قۇشەنى نازەربايجان گەپشە گۈتى پەناخانى جەوانشیر، ئەۋىش لەشكرى
كۆكرەۋە و خۇى ساز دا بۇ شەپ و بەرەنگارى. پاش چەندجارتىك تىكپەنجوون،

---

1 - بابولنەۋاب

2 - دەمىرقابوو

په ناخان که زانی دموه سستی فتح علی خان نایه، باریکمی دایه یو نیو قه لای په ناهناباد و به نه فامی حساریکی ناوینه بهندی کرده مه تریز و په نا و په سار. پاشان فتح علی خان فرمووی که چند سته نگرینکی قایم به ره و پرووی قه لا لیدمن.

ده لنین ټیستاش شوین و شوینه واری نهو سته نگرانه لهوئ ماون و به سته نگرې فتح علی خان مه شهوورن. به کورتی ماوهی که مارق سئ مانگی به سهردا ټیپه ری و گرتنی قه لا به هیچ شیوه پهک نه گونجا و ده سستی نه دا. سهره نجام په ناخان به نارینی راسپارده و کاغه زان بوو به ده سپنڅخه ری بیتکھاتن و دانی باج و بیتاکی و نه سستوی گرت و مه رچی نیردرانی برابم خه لیل خانی کوپی و ه کوو بارمه قبول کرد هه تا بتوانئ نهو سیلاوی نه هاهم تی و به لایه له کول خوی بکاته وه. فتح علی خان سهری ره زامه ندی یو مرجه کان له قاند. پاشان که برابم خه لیل خان ویرای چند که یخو دای ناقلمه ند و قه شهی نهرمه نیپه کانی قهره باغ به کولیک دیاری و پیښکه شبیه وه هاتنه خزمهت فتح علی خان، دوو رځان یو میوانی رایگرتن و سهری سئ رځه لهو خاک و مه لته بنده بزووت و برابم خه لیل خانیشی له رکلی خوی دا برده ته ورئز و لهو یوه ویرای علی خانی برای به دهس به سهری ناردی یو ورمئ و زستانی نهو ساله له ته ورئز خیل به زی کرد.

چوونی کهریمخانی زهند بهرمو نازمربایجان

پاش ئهومی و مرزی زستان تۆماری تهمنی پېنجرایهوه و میری نهوړۆ به سهر بهرزی و خۆشی و کامرانی گهیشتی، باس و خواسی بزوونتی کهریمخان له بالی ئیراقهوه به گونی خوار و ژووری کۆمهل ئاشنا کړا. کاتیک له سنووری نازمربایجان نیزیک بۆوه، چهند پیاویکی کارزانی ناردن ههتا ئه میران و به گهرانی ئهم ههریمه و یتای دهراسه و پیاوماقوولانی تهوړیز بچنه خزمهت پکښی. فهتج علیخان دواى بیستنی نیوه روکی پاسپارده کانی خانی زهند هه لچوو و قسهی سارد و سووکی نایه پارسهنگی نیردراوهکان! پاش ئهومی نهوان به دلشکاو و نامرادی گهرانهوه، فهتج علیخان له قهلاى تهوړیز کهوته سازکرینی ئامرازی قهلادارى و داخستنی پاشه کهوت و دانیشستوانی دپیه کانی دهوړوبهری تهوړیزی کۆچ دایه شارهوه و دهستووری دا تهواوی شه و بهرهم و دهغل و دانهی گهیشتون و وهختی هه لگرتنهوه و دمسکه نه و دروونهوه بیان هاوووه بیانسووتینن. چهند حوکه میکی نووسین که له خۆی و ورمی و مهراغهش هه را بگهن. کهریمخانی وهکیل که مزلیکی پتر نه مابوو بۆ تهوړیز، دیسان پیاویکی فامیدهی باوه پېنکرای نارد له فهتج علیخان که به قسهی خۆش و نهرم بیهینیتته ردهایه و دستى پې له سهر پېنچى و ملبدان هه لگرتی و به گفتم و به بهیمانی بن دراو هیواى و بهرینى. فهتج علیخان له بهر کار و کرداری ناله بار و زۆره ملییه کانی سهردهمی دمسه لاتی ئازادخانی شهفغان که له عیراق شه نجامی دابوون و دژایه تییه کانی سهبارهت به کهریمخان، له وهکیل دهرتسا و سهرله نوئی که خوداکهى به ولامی ساردهموه نارد هوه. فهرمانی دا که دهوړی قهلاى تهوړیز

تهخت بکړئ و هر کڅخته و خانووبهريهکي لنيهتي داري لسه سر بهري نه ميني و کانباوه کان کویر بکړينه وه و ريگاوبانه کانينش بيه سترين.

به کورتي کريم خان سهره تا چووه شاري مراغه و بس هيچ شهر و به لاماريک گرتي و پاشان که و ته مئ کردن و گوئ باداني ختلي شوقاقي و شاسه يوان که له ريگاي فرمانبرداري ترازابوون و به لاساري دهجوولانه وه. دواتر به شان و شه و که ته وه له رووکاري ته ورپز رکيکي به تال کرد. جاريکي تر بؤ نه وه قسي خؤي بربيتته وه ميرزا علي نه کبري مهنه مه لاي خؤي ناره لاي فتح علي خان و تیکرای سهرؤک و سهرکرده کاني نازره بایجان و گوره بپاواني ته ورپز و داوي لیکرن دس ه لگرن له که لهرقي و بله وه زي و له ترس و توقين و پاريز کردن لادهن و بينه به رکيکي و کيل و نه بنه هؤي تیکچووني ولات و تيدچووني خه لک و مال و ساماني مسولمانان: کوره دنا په شيمان دهنه وه و په شيمان بوونه ووش سوودي نابي. هه روه ها به نووسيني کاخه زيت به ليني دابوو به فتح علي خان که ده يکاته سهرداري نازره بایجان و بؤ پته وي په يمانه که سويندي به يه زداني پاکی بس هاوتا خوارديوو. دووباره فتح علي خان ولامي تال و ناخؤشي دايه به به نيردراوي کريم خان گوتي بچؤوه و له زمان منه وه به وکيل بلئ:

برؤ شم داوه دانئ بؤ م لي تر که عه نقا لانه که ي بهرز و بلينده

مهنه مه لا به سهرساردي گه رايه وه و ولامي فتح علي خاني هينايه وه بؤ جه نابي وکيل. له به روه ي کريم خان نه مجاره يان به ي تۇپخانه و پيداويستي و پاشه که و تیکي ته و او دهر که و تيوو و زستانينش سهری ده سوييه نابوو و فتح علي خانينش پشتي له له نه کربؤوه و شهر ي نه ده کرد. برياري نا بگريته وه مه لبه ندي هه ست بزويني خؤيه و له ويوه رووي کرده ناوچه ي

شادی هینې ورمې و له بهر نه بوونی سازووخه و تفاقې له شکری هه تا مەراغه گیر نه بوو ، له ویشنه وه کۆچاوکۆچ رۆیی بۆ تاران. پاش رۆیشتنی وی هه تەح عەلی خان لعم گێژاوی نه مانه خه له ست و کهوته راپه راندنی کاروباری گرینگی کۆمه لانی خه لک و قوشه نی. بواي دوو سال هه رمانه وایه تی و سه رکردایه تی نازه ربایجان دهستی درێژ کرد بۆ هه ریم و مه لبه نده کانی قه رمباغ ، به رکه شات ، قه رمجه داغ ، نه خجه وان و نه ردموێل و ده سه لاتی پتر له جاران چه تری نه نگاوت و ژماره ی چه کدارانی هه تا دوا زده هه زار که س پێهه لاجوون. دیسان سێسه د که سی نه فغانی هینانه وه ژیررکیتی و هه زار تهنه نگچی نه رمه نی قه رمباغی ره گه ل هیز ی خوی خستن.

گه رانه وهی که ریم خان بۆ ئازهر بایجان

سالی ۱۱۷۶ی کۆچی/ ۱۷۶۲ - ۱۷۶۳ی زایینی دیسان که ریم خان دالغهی
چوونه ئازهر بایجان که وته میشتکی. ههروهک پیشتر باسی کرا په ناخانی
جهوانشیر نهیتوانی خۆی له بهر ههتج عهلی خان رابگرێ و په نای برده بهر
شووهی قهلا و برایم خهلیل خانی کوری وهکوو بارمه نارد لای خانی شه فشار و
شه ویش به دهرسه سهری بهرینی کرده ورم. له و کاته وه په ناخان سه بارهت به
رزگار بوونی کوره کهی زۆری بیر و تهگبیر دیتان و دمیردن، بهلام هیچ رۆچنه و
دهرگایه کی هومیدی به پرووی دا نده کرایه وه. بویه به ناچار دالدهی برده بهر
وهکیلی ئیران و به ناردنی کۆمه لیک نامه و گه لیک دیاری شیاو، له بهری
پارایه وه که بهرمو ئازهر بایجان ببزوی. بهختی چاکی هینابوو چونکه خودی
خانیش لهم کاته دا خۆی ساز کردبوو بۆ ئهم سه ههره سه ره وختیره. ئه وسه تیر و
بر و په رداخ به تۆپخانه و چهک و جۆل و ئازور خه و پاشه که وتی سه ئ مانگی
له شکر موه که وته رێ و سه ردارانی خه لکی نیراق و قۆشه نی وهک دهریای
بین ئامانی دهنگ دا بهرمو ئازهر بایجان. نوای برینی چه ند مزل و مه وادیه ک له
میانه ج (میانه) که سه ره هدی هه ریمی ئازهر بایجانه ته شریفی رکیزی به تال کرد.
ته لێ خانی که ئهم هه واته ی بیست تۆقی و زۆری ترس رینیشت، بهلام هیچ
چاره و رێ دهر باز بوونیکی جگه له بهر بهر هکانی بۆخۆی بهی نه کرد. دیسان هه ر
به دابی جاران جه ماوه ری گونده کانی ده ورو بهری راگو یسته شار و قه لای دایه
دهست گه وره پیاوانی ته وریز و خۆی شان به شانی شاباز خانی نونبولی و
هیزه کانی بۆ که ریم خان وه دهر که وت و له میرگ و چیمه نی ئۆجان هۆر بوو بهزی
کرد که نوازه فرسه خه مه ودا بوو له گه ل قۆشه نی خه نیم. خانی زه ند به

دەرگەۋىتىنى قەتئىيەتلىك خان و ھەنگاۋىنى بۇ لىكداڭ و بىرەنگارى كەۋتە بىرەۋە و ماۋى دە رۇڭان ھەلگىرسانى شەرى ومىۋا دا. سەرى يازدە رۇڭە كە سەرەتاي مانكى قورىان بوو لە قەرەچەمەن دابەزى و ھەرىۋو لا كەۋتەنە خۇ ئامادە كرىن و رىزبەستىن بۇ پىكداھاتىن و تىككەلجۋون. پاش لىدراڭى تەپلى شەرى و دىارى كرانى بالى راست و چەپ و جەرگە و نوا و دوا، پىشەنگانى ھەرىك لا ئەسەبى خۇيان تاۋ دا و شەركەرانى بەنەزموون و شۇرەسوارانى زەند رووبەرى شەركەيان بە زمبىرى شىرى جەۋھەردار و رشتىنى خۇيىنى كوژراۋان و سەر پەنگى گولالە دەگىرا. لاۋانى ئەفشار و دۈنبۈلى چۈنكە لە رۇڭكارى پىشۋوتىرى پەلامارەكانى ئازادى ئەفغاندا دەستۈبىرد و ئازاپەتى ھۇزى زەندىيان دىتېۋو، دەيانزانى كە بە شەرى دەستەۋىيەخە دەرەقەتياڭ ئايەن. ھەر بۇيە قەتئىيەتلىك خان كەۋتە دالداۋەۋى قۇشەنى خۇى و بە گەت و پەيمانى دەسۇشەنەى بە پىتى فىلان دىنى دان و دەيگۈت جەماۋىرى عىراق و زەند خۇپىرى و ترسەنۇكن و بەرگەتان ئاگرن. ئەۋسا ھەرمانى دا كە سوارانى ئەفشار و دۈنبۈلى بەجارىك ھەراكەنە سەر نىرىنەى قۇشەنى عىراق و شىر و نىزەيان لى بوۋەشىڭن و چاۋ لە خاند تىر و تەفەنگان نەتروۋكىڭن و پىشتىيان لى نەكەنەۋە. ئەۋانېش بەكۆلەل كرىيانە قىرىشكە و ھەرا و تۇز و خۇلى شەركەيان گەياندە گۈمبەزى بەرزى گەرىۋونى گەردان. لەۋ بگرە و بەردەيەدا كەرىم خانى ۋەكىل لە پىشتەۋەى تۇپخانە و لە نىۋو رىزەكانى جەزايرچى دا سەرقالى رىكخستىنى شىۋەى بەرەنگارىۋونەۋەى پىيادان بوو. شىخالى خانى زەند كە پىۋايىكى دۈۋەن بەزىن بوو لە بالى راستى قۇشەنى خۇيەۋە شىرى دەرەشەند. قەتئىيەتلىك خان پەلامارى دان و ئىم بالە راستەى قۇشەن شكا و ئاسرخانى زەند و تىكرى پاسەۋان و پارىزەران و ايانزانى كە تەۋاۋى لەشكرى ۋەكىل تىكشكاۋە، ھەر بۇيە خىرايەكى بارگە و بنە و ئىۋالىيان ھەلگرت و رەپىچەكىيان دان و بەرمو ھەرىمى عىراق رەۋىن. چەند بۇلىكى دىكەش رايانكرد و سوارانى ئەفشار و دۈنبۈلى دىم لەسەر پىشت كەۋتەنە ۋەۋىيان.

نادرخان و نیرای هاورپایانی خوی گه یانده همه دان و به شینکی شکسته یان هه تا نیسفه هان سهری جله ویان هه لهنه نگاوت. فه تح علی خان به دیتنی شم سهرکه وتنه بهرچاوه که یفی گولی کرد و شوخزنی له دلی گه را، به لام به سهره نجامی کارانی نه دهمزانی. شابازخانی دونه بولی نازایانه له بهرامبر هیزه کانی شیخالی خانی زه ندا چه قیوو، که چی وهختایهک هموالی نه قورموی هیزه کانی عیراق گه یشته شیخالی خان به یارمه تی زه کی خانی ناموزای که ریم خان و فه رمانده ی بالی چه پ خویان به جهرگهی له شکری شابازخانی دونه بولی دانا و هیزه کهی بهرگهی نه گرت و شکا و بوو به هه لات هه لات و خودی شابازخانیش گیرا و به دست به سترای بردیانه لای وه کیلی پایه برز. لهو جهنگه دا پینسه د کهس له دهسته ی زه ندان هیزشیان برده سهر جهرگهی ریزه کانی فه تح علی خان و وهختایهک سهررداری نازهر بایجان ههستی به بوونی که ریم خان و شیخالی خان و گیرانی شابازخان کرد، هیوای به ژیمانی خوی نه ما و به ناچار راگردنی پی چاکتر بوو له راومستان. شیخالی خان هه تا یهک فرسه خی ته وریز که وته شوینی و راوی نا، به لام مۆزی نه شکاند. لهو دم بوو که که ریم خان پیی زانی هیندیک له هیزه کانی ره یون و بارگه و بنه شیان له گه ل خویان بر دووه. لهوسا سهر کردایه تی له شکری خسته نه ستوی شیخالی خان و خوی و نیرای جله و دارانی بهر پرکیفی به ره و بنه نه سبی ناواوت. له مه و دای ریگانا گه یشته کۆمه لیک سیای فه تح علی خان که به شینکی زوری بار و بارخانه ی سکری زه ندیان به تالان هینا بوو و بی خه یال و بی خه بهر له شکانی سهر کرده که یان به دیروژوانه وه ده گه رانه وه. شیر ی زه ند به لاماری دان و ناقمیک ی به زه بری شیر کوشتن و له شوینی بنه شه و مری کرد و چه ند قاسیدیک تیژ به زی نارین به نوای نادرخان و راگردن وانا و یق به یانی گه رایه وه نیو هۆردووی خوی. له ماوه ی ده رۆژان دا هه زاره زیلهی له شکری هاتنه وه و لپی کۆبوونه وه. کهسانیک له سهر کرده کانی نازهر بایجان وه کوو کازم خانی قهره جه داغی، شابازخانی

دونیولی و نه همه دبه‌گی برای و په ناخانی جه وانشیری قهره باغی سهریان وه بهر
 که مهنی که ریم خان هیتا و پاشان هژدووی دهنگ دا و ته شریلی له نوور و
 نیزیکی ته ورئز ختوت و باره گای هه لدا. له وئرا محهمه دحوسین خانی زهند و
 محهمه دپه زاخانی مهنی به سی سوارانه وه نارینه ته ورئز و حکومتی
 شاره که دایه دهس محهمه دپه زاخان. پاش چوونی راسپارده کان بؤ نیو
 ته ورئز، دهسته یک له لایه نگرانی همتح علی خان و لاته وپاته و ناواوه چی که
 هیتاش دلیان به سهرکه وتن و سهر به خویی خانی نه فشار خۆش بوو، که وتنه
 سهر پتی خه یالاتی بووچ و جه ماوه ری ساکار و ره مه کیان هه لفریواند و دئی
 وه کیل پاتیان پیوه نان. همتح علی خان له و ده مه دا چوو بووه مراغه و به خوی و
 بؤ له چه کداریکی دهسته ژمیر له چیمه نی «له یلان» میاندواو چه واشه و
 سهرگه ردان و نیگه ران بنی داکو تابوو. ههر چۆنیک بی پیلانی ناواوه گیران
 گرتی و محهمه دحوسین خانی زه ندیان ویرای سواره کانی دهس به سهر کرد و
 گو تیان ده یاندیه دهسته همتح علی خان. چهند سواریکی لات و شه لاتیان
 به پرتاو نارد له لای همتح علی خان که وا باشه ههرچی زووه بگه یه یاریده مان و
 خویان که وتنه دابه ستنی هه لا و پاراستنی هیلانه یان.

به لام میرزا نه سه دولای شیخو لئیسلامی ته ورئز که پیاویتی
 ناو به دمرموه زه مانه بوو. و هختایه که به ناکاری ناله باری لات و لووت و
 شه رخوا زانی زانی و تیگه یشت رهنگه کرداری ناوا خیرایه کی کیشه ی تال و
 ناخۆش و گه ورمی لی بکه ویتسه وه، بانگیه یشتن و قسه ی بؤ کرن و به
 نامۆزگاری و گف و به یمان هینانییه وه سهر ریگای راست. پاشان خوی بؤ
 کووژاندنه وه ناگری ناواوه و هه را و هه لا به شیمان نامه به کی خه لکی ته ورئزی
 هه لگرت و پرووی کرده هژدووی وه کیلی به رزه جی و ویرای میرزا عه بدوله تاحی
 برای، جله ودارانی کۆمه لی ناواوه گیرانی شیان له گه ل خویان برد و دلتیان کرن
 که ناهیلن که ریم خان سزایان بدا. هه موویان له تاو و ختوتی میرزا

مەھمەد ئەلى مەزىنە ئەلا دابەزىن. بۇ سەبەبىنى شىخولئىسلامى بەرپىز لە رېڭاى
مىرزا مەھمەد ئەلى مەزىنە ئەلاى ھىزاۋە تۋانى بېچىتە خىزمەت ۋەكىل و چاۋى
بېيى بىكەۋى. خان زۆرى رېز بۇ دانا و دۋاى دىدار و وتۋىژ تىكاي كىرەكە لە تاۋانى
نەھامانى خەلكى تەۋرىز خۇش بى. پاشان جەنابى شىخولئىسلام دىيارى و
خەلاتى مىرانەى پىن بەخىشرا و دىلۋاى كرا و تەشريفى گەرايەۋە. بۇ بەيانى كە
رۋى ۲۷ى مانگى قوربان بو، ھۆردۋى ۋەكىل لە بالى رۋىۋاى شارمۋە بە
تەنتەنە و شەۋكەتەۋە پىشۋازى شايانى لىكرا و پىن ناىە خانەمىرى تەۋرىز و
سكەى زىپى لىدا و لايەكى بە ناۋى موبارەكى ئىمامان و لايەكى تىرى بە
دەستەۋازى «يا كەرىم» رازايەۋە و ۋو رۋى لە ۋ شارە مايەۋە.

گه مارۆدراڻی ورمی و خۆی به دهسته وه دانی فه ترحه لی خان دوای تیپه پینی نۆمانگ به سه ر ئابلۆقه دراڻی شارا

باش نه وهی وه کیلی خاوهن شکۆ، توانی مه راغه، خۆی، سه لماس،
ته وریز و تیکرای ناوچه کانی ئازهر بایجان له خلته و خال دامالتی و دهستیان به
سه ر و رووی دابینن، ته نیا له و نیوه دا ورمی به جیما. وه کوو پیشتر باسی کرا
خان و به گه راڻی ئازهر بایجان سه ریان وه به رهینا و حکوومه تی ته وریز براهه
دهست محه ممه پره زاخانی مه رهن دی که له کۆنه وه غولام و خزمه تکاری وه کیل
بوو. پاشان به مه به سستی و مچنگه یانی فه ترحه لی خان ئالای به خته و مری به ره و
بالی ورمی هه لدا و سه ره نا شێخالی خانی وه کوو پیشقه ره ول به ریگای
سه لماس دا به ریکرد. به خت چاکی هینابوو، چونکه برایم خه لیل خانی کووری
به ناخانی جه وان شیر و مه لا په نای قه ره باغی که توانیبوو یان به فیل و فرت له
به ندیخانه ی ورمی دهر بازین و رابکه ن، له مه و دای ریگادا گه یشتنه سپای
شێخالی خان و ره گه لی کهوتن. له شکری وه کیلیش دوابه دوايان به توپخانه و
هیزی به رداخه وه رووی کرده ورمی. له م لایه وه فه ترحه لی خانی سه ردار که له
میرگ و جیعه نی «له یلان» ی میان دواو بنه ی داگرتوو، به بیستنی جیمینی خانی
زه ند به رمو ورمی، به هه زار دله کوته و نیگه راڻی و په له پووژی کۆچاو کۆچ خۆی
گه یانده ئه م شاره. پاش چوونه ژووره وه، پارێز مه راڻی چاوسوور و به سامی
چه شنی هه ساره ی بارام و که یوانی له سه رۆکانی ئه فشار هه لیژارد و له سه ر
کلاو قووچان و دهر وازه کانی قه لا داینان و ریگای هات و چۆی له شمش لاوه
داخست.

فهتج عه‌لی‌خان سه‌رکرده‌کائی بعم چه‌شنه دابه‌شین و دایمه‌زړاندن:
شامحه‌ممه‌دبه‌گی نه‌فشار سه‌روکی تیره‌ی کڅه‌کلوو ویرای میران‌به‌گی
مه‌حموودلوو بایپیره‌گه‌وره‌ی منی نووسه‌ری رووړه‌شا که‌وتنه دمووازی
تو‌پراق‌قه‌لا: میرزا محمه‌دبه‌گ و شامحه‌ممه‌دبه‌گی نه‌فشاری سه‌عیدلوو له
ده‌روازی هه‌زاران جینگیر بوون: محمه‌دبه‌گی قهره‌حه‌سه‌تلوو و عه‌لی
شه‌شپه‌په‌گ دمووازی بازارباش که‌وته نه‌ستویان: دمووازی یوورت‌شا درایه
ده‌ست قاره‌مان‌په‌گ و جه‌لیل‌به‌گی عه‌ره‌پلوو: فهتج عه‌لی‌به‌گ و قو‌لی‌به‌گی
به‌که‌شلوو له دمووازی هیندوو مه‌تیریزیان گرت و دمووازی بالوو مه‌شهوور به
ده‌روازی مه‌شه‌د نه‌سپارده‌ی عه‌لی‌مسته‌هابه‌گی نه‌ره‌شلوو کړا. شه‌ش تو‌پ که‌له
دمورانی عوسمانییه‌وه به‌جیمابوون، بردیانن بؤ سه‌ر بورجان و سواره و پیاده‌ی
نه‌فشار خراڼه ژیرکڼی برایم‌خانی سه‌روک‌دیوان. شو گه‌وره‌پیاوانه‌ی که‌له
مه‌ودای گه‌مارؤدا شه‌ریان ده‌کرد بریتی بوون له: قاسم‌خانی گه‌نجالی‌خانی،
روستم‌خانی قاسملوو، حوسین عه‌لی‌خانی نه‌ره‌شلوو، عه‌لی‌خان و برایم‌خانی
نه‌ره‌شلوو براکانی فهتج عه‌لی‌خانی سه‌ردار، سه‌ره‌ادخان و عه‌لی‌مرادخانی
قاسملوو و چه‌ند که‌سیکی تر.

به‌کورنی کاتیک هژرووی که‌ریم‌خان گه‌یشته‌خاکی ورمی له‌گوندی
سیداقه و لای سه‌رووی ته‌پولکه‌ی دیکاله به‌شانی رو‌وه‌لاتی شاردن له‌شکرگای
دامه‌زړاند. دیسانیش بؤ نه‌وه‌ی قسه‌که‌ی بریښته‌وه چه‌ند ناقمه‌ندیکی ناردنه لای
فهتج عه‌لی‌خان و لئی‌راسپارد نه‌گه‌ر ښتوو نه‌یکانه شه‌ر و هه‌للا و پیمل‌بی.
نه‌وه ده‌که‌وینه به‌ر لی‌خو‌شیوون و ده‌لاویندریته‌وه. وه‌کیل سویندی به‌روحانه‌تی
نه‌سکه‌نده‌ربه‌گی کو‌روای برای خواردیوو، نه‌گه‌ر فهتج عه‌لی‌خان به‌راستی سه‌ری
وه‌به‌ربینن وه‌کوو سه‌رده‌می دمه‌سه‌لاتی نازادخان ده‌یکاته‌وه سه‌رداری
نازه‌ربایجان و سه‌ری ده‌گه‌یه‌نینه نه‌ستیزان. فهتج عه‌لی‌خان دیسانیش سه‌ری
بادا و ناواکه‌ی وه‌کیلی به‌رده‌وه پاش و خوی دایه‌قه‌لاداری. نه‌وسا وه‌کیل

فهرمانی دا به هیزه کانی که خه ریکی لیدانی سه نگر و هه لبه سستی مه ته ریژ و هینانه گۆری نامرازی قه لاگیری بن. بۆ سبهینی فهتج علی خان به مه به سستی لیکدان ده رکهوت و له گه رانگه ری قه لا شهریکی سه ختی کرد، که چی له به ختی که چی به شکاوی گه رایه وه، به لام له گه رمه تی که له جی وون دا، علی خانی کورد که یه کی که بوو له ناودارانی له شکری و وکیل به زمبری نیزه ی شامحه ممه به گی سه رۆکی تیره ی کۆهه کلوو برینیکی قوولی هینا.

به کورتی سێ شهره ی په ی تا به ی تا له نیوان زهند و نه فشاران دا قهوما و هیچ لایه ک سه رنه کهوتن. به لام هه تا ده هات بارودوخه که ناله بارتر بالی ده نگاوت و درێژ بوونه وه ی گه مارق قاتی و قری و برانی نازووخه و پاشه کهوتی لیکه و ته وه و دهرد و مه رهد و سۆزه ی سه رمای سه ره تای زستانی قه مچی و مشین ته نگه ی به دانیش توانی قه لا و له شکری که ریم خان هه لچنی. له و کاته دا چه ند که سیکی هۆردووی و وکیل که به دل لایه نگری فهتج علی خان بوون، په نامه کی یه کتریان بیینی و بیکه وه راویزیان کرد و نامه یان نووسی بۆ خانی نه فشار که ئینه بۆست و لاگیری و تۆین و هه ره له سه ر گفت و په یمانی پیتشوو مان ماوین. پاشان له جه رگه ی شه و یکی تاریک دا کاغه زه که یان به ریکرده قه لا، به لام واهات که کیشکی هۆردوو کابرای نامه به ریان گرت و به نامه وه بریدانه لای و وکیل. نیوهرۆکی کاغه زه که ئه مه بوو که له گه رمه ی شه را، به ی داخه کانیان سه راوین ده کن و ده چنه پال فهتج علی خان. که ریم خان و هختایه ک به کاکلی نووسراوه که ی زانی سۆزده ی شوکری به جیهینا و نووسه رانی که ههوت کهس بوون گرنتی و کوشتنی و سه ره کانی به نامه که وه ناردده لای فهتج علی خان و بۆی نووسی که لایه نگران و یاوه رانی تۆمان به سه ر نارد نه ک به یی! جا هه ره و هختایه ک ناماده ی بۆ شه ره ره موو با ناوی خودای لی بی...

فهتج علی خان به م رووداوه تووشی په شوکان و دله خورتی بۆوه. له م ماوه یه دا داوی له د کمانی شیروان و گه نجه و گورجستان کوردبوو که بگه نه

هانای، به لام ولامی ناهومندانهی وهرگرتوه. نه ممش بوو به سهرباری دهردانی، چونکه حاکمانی باسگراو له شان و شه وکعت و دمه ساتی و مکیل توقیبوون و تیکرا دیاری و پینشکشی هره باش و به نرخیان دهنارده خزمه تی. ته نانه تهرکلی خانی حوکمرانی گورجستانیش که بؤ له شکرزوری و دموله مهندي ناوبانگی تهنیبوویه و له سهردهمی نادرشای نه فشارموه هه تا شم زه مانه که بیست سالی پنجوو بوو. هیچکام له میران و هره مانرموایانی ئیران نه یانتوانیبوو به سهری نا بشکینه وه و به گزی دا بچن، نه ویش باربوویه کی شان و شایانی ویرای نازادخان که ماوهی چوار سال لای خوی گلی دابووه و کهس نه یدم زانی که ماوه یان مردووه، نارده ژیر پیچکه کی ته ختی به رزی دمه ساتی خانی زهند. که ریم خانیش چون چاکه ناوای ریزی نازادخان گرت و به نه رمی له گه لی جوولایه وه و هاتنی نه وی به پروداویکی سهره وخیر و درهوشانه وهی به ختی خوی دانا. هره بویه کرایه قلی و پلی و شادمانی و ته بل و زورنایان ژمنی و شیلگیر و پته و شانریان له گرنتی قه لای ورمی توند کرد.

له بهروهی شینخالی خانی زهند که سپاسالاری تیکرای هیزه کانی و مکیل بوو، له ریسا به دهر بسوولهی وهرگرتنی پیتاک و پادارانهی دنووسین بؤ مه لبه نده کانی نازه ربایجان و خه لک له جنگ باج نه سستینه کانی و هزاله هاتبوون و سکالایان نووسیووون بؤ و مکیل، کاتیک و مکیلی داپه روم پیتی زانی گری گرت و ههریک چاوی جیهان بینی شینخالی خانی بی بهری کرد له سو مایی. پاشان بؤ گرنتی قه لا و دهست راگه یشتن وه هه تیج علی خان به گهرمه تر هه لسوورا و قوشه نچیانی نژه که یان گرته باومش و له هه موو لاه دهمستان تیومرینا. به ناچار قه لانشینان بارودوخیان له قاهیعی «قه لعه» ته نگتر خوی نواند و خورد و خوراکیان هه لته کا و بنه ی پرا. که لیک له دانیشتوانی قه لا بوونه ریواری ریگای نهمان و به برسیتی سهریان نایه وه. ماوهی ههوت مانگ و به گوته یه کی راست و پرونتر هه تا نو مانگ بارودوخه که ناوا رویی. نان و ناو و

پێخۆر زۆر بە ئۆواری ئەویش هەر لە مالی دەوله‌مه‌ندان و گه‌ورمپیاوان و ده‌سته ده‌كه‌وت. به‌پێی شه‌رعی پاکی [ئیسلا‌م] خواردنی كه‌لاكی مرده‌وان بۆ هه‌ژاران و نه‌داران هه‌لال كرا. جگه‌ له‌ بۆسۆی ئاخ‌وداخی به‌ئێش و ژانی كه‌سانی برسی له‌ هیچ و م‌ج‌اخێكدا شوینه‌واری دوو كه‌لی ئاگر وه‌به‌رچاو نه‌ده‌هات.

خۆلاسه‌ی كه‌لام رۆژ به‌ رۆژ قه‌لان‌شینان پتر هیزیان به‌ به‌ره‌وه نه‌ما و شوینه‌واری سه‌ركه‌وتنی خه‌نیم ره‌نگی دایه‌وه. ژماره‌یه‌ك له‌ بێ‌وه‌هاكانی ئەفشاریش مانه‌وه‌یان به‌ به‌رژه‌وه‌ند نه‌زانی و رایانه‌رده‌ بن ر‌ك‌یفی زه‌ندان. فته‌ح‌عه‌لی‌خانی سه‌ردار و ه‌ختایه‌ك به‌ چاوی خۆی بێ‌وه‌فایی هاوكاران و ده‌ست‌و‌پێژه‌نده‌كانی بێنی و سه‌باره‌ت به‌ هاتنی یاریده‌ و پشتیوانیش هیوا به‌رام بوو، ته‌واو له‌ گێژاوی به‌ختی داماویدا تێما. رۆژێك ده‌سته‌یه‌ك له‌ سه‌رژ‌كانی ئەفشار و پیاوانی به‌شه‌ره‌فی له‌ خه‌لوه‌تخانه‌ی خۆی كۆكرده‌وه و هه‌رجاره‌ی باسێکی خسته‌گۆڕ و گوێی خودای تاق و ته‌نیا و بێ‌هاوتا ده‌زانی كه‌ ئهم هه‌مووه هه‌ول و هه‌لسو‌و‌ران و شه‌ر و كێشه‌یه‌م له‌گه‌ل كه‌ریم‌خان بۆ دامر‌كاندن‌ی مه‌یل و تاسه‌ی ده‌روون و نه‌دۆزاندنی پله‌ی سه‌رژ‌كایه‌تی و سه‌ركرده‌یه‌تی نییه‌ و ته‌نیا ده‌مه‌ه‌وێ كه‌ ناو و ئابرووی چه‌ندین سا‌لم له‌ كیس نه‌چێ و خێل و خێزان نه‌ده‌مه‌ چنگ بێگانه. به‌لام چ كه‌رده‌ن كه‌ ته‌قدیر ته‌گبیران به‌ئال ده‌كاته‌وه و جله‌وی هه‌موو كاران كه‌وتونه‌ ده‌ست گارگێترانی چاره‌نووس و شه‌وی خودا نووسیبێتن هەر شه‌وه‌یه. هه‌روه‌كوو به‌ ئاشكرا دیاره‌ هه‌ستانی له‌شكری به‌لا و په‌یدا‌بوونی قاتی‌وقری نیشانه‌ی گۆزانی دنیا‌ی نه‌مین و رووخه‌كن. نه‌گه‌ر گه‌رانی كه‌رده‌وان به‌ مه‌یلی ئاده‌می بێ، جاری واشه‌ به‌پێچه‌وانه‌ و چه‌وت و چه‌ویل ده‌سو‌و‌رێ و هه‌ر جاره‌ی به‌ بارێك‌دایه‌. دنیا له‌ قه‌رارێکی نه‌ماوه‌ و نامینێ و هه‌ر شه‌ویشه‌ وای كرده‌وه كه‌ زۆرجاران سه‌ركه‌شان و خه‌نیامه‌ن شكاندوه. ئیستا ماوه‌ته‌وه‌ تێشكان و مه‌ترسی و روون و ئاشكرایه‌ كه‌ هه‌ر شه‌ره‌فێك و به‌بال به‌ نه‌ستۆی كه‌سێكه‌ و بێ‌گومان هه‌لاتنی خۆر و مانگ و ئه‌ستێران ئاوا‌بو‌ونیان له‌

دواپه. ههرومک نهووی که سهرهوخوار بوونهوه. ئیتهه لچوونهوه و کالی و نهکولوی، پیگه یشتن و کولینی به دوونا دی. به لئ ئیستا هاتوومه سهر نهو باومره که له گهل که ریم خانی وه کیل کوری ئیناقی زهند پیک بێم و ده رگای ناشتی بخمه سهر پشت، چونکه ئیدی به راستی تاهه تی بیستی کپووزانهوه و نیوه نووزهی منالانی برسی و بیوه ژنانی بیوه هام نه ماوه؛ باشه ئیوه ده لێن چی؟ چونکه ئهم قسانه خیر و بهرژموهندی هه ژاران و به له نگازانی پتیه بوو. سهر کرده کانی نه فشار دلیان وه کول هات و روحمیان بزووت و هه موویان به یه که دهنگ گوئیان نهووی نه تو بیلای و بیکه لینی ده رناچین. نه گهر سهر دار خوازیاری شهره ئیمهش ناماده بین و ناکشپینهوه و په رۆشینهی به زین ناخهینه سهر شانمان و چما ناشتی و بیکهانیسی بیچاکه سهری وه بهر دینین.

نهو دم له ته عه لی خانی سهر دار سهرتا میرزا محه مه ده جه عه لری سهرۆکی کۆ کرد نهووی بیباکی بۆ راگه یاندنی هه لوێسته که ئارده لای وه کیلی پایه بهرز و پاشان خۆشی وێرای چهند سهرۆک و سهر کرده یه کی نه فشار و ده راستی ئهم ناوچه یه دهستی له گیانی خۆی شۆرد و هه سانهوه و بهرژموهندی جیه ماومری وه بهرچاو گرت و بهره و هۆردووی که ریم خان بزووت. وه ختایه که گه یشته نیزیک هۆردوگا، که ریم خان له پتیه چهند که سیکی ئارده پیتشوازی پیاویکی ئاوا که شانی له شانی نهو دما و دهستی ریزی لینا و خۆشی هه تا بهر بیلای سهرابه ردهی هاته پیتش و ئاماژهی هه رموو که ته پلای شادمانی و مزگانی بکوئن و نهو و شان به شان چوونه ژوورهوه و له سهر دۆشه گه لان رۆنیشتن. له ته عه لی خان ئاره قی شهره مزاری به نیوچاوانی دا هاته خوار و سه بارهت به رابردو داوای لیتی وردن و په شیمانی کرد. که ریم خان به تهو سهوه گوتی ئیمه تو مان له جیی نه سه که ندر خانی برای جوانه مه رگمان داناوه. خۆ دیاره که وه کیل مه بهستی لهم پلاره چ بوو، ههرومک هیندهی پینه چوو که ئامانه کهی له ویدی به ردهی غه یبهوه خۆی نواند. به لام وه کوو قه دیمی گوتوویانه: «نه گهر

چاره نووسرا شاده می چاوی دهنووسی» و فه تح علی خانیش چاوی دیتن و تیگه پشنتی دادرابوو: هه لیهت فیزی قسه ی ناوا ورد و باریک نه بیوو.

به کورتی سه رۆکان و سه ردارانی نه فشار به شادی و که یف خوشی له هوردوو گه رانه وه و بق سبه یین له شکری وه کیل دیکاله^۱ و سیداقه بیان به جیه پشنت و بنیان نایه قه لای ورمی. راست له وه جهنگدا که وه کیل چوو نه یوو شاری ورمی ناغا میرحوسینی شیخولئیسلاام که سه ییدیکی گه وه و زانایه کی پایه بهرز بوو چوو بهر دلوفانی خودا. پاش نه وه ی که یم خان به یاریده ی به ره وردگار توانی قه لا بگری و فه تح علی خان وه چنگ بینئ، له کاتنکی موباره کدا پینی نایه کۆشکی دمه سه لاتی ئازادخانی شه فغان که که وتۆته په نا خویندنگه ی مزگوتی گه وه ی شار به شانی رۆژه لاتا و له وئ جیژنی نه ورۆزی به خوشی و کامه رانی تیپه ر کرد. پیاوماقوولان و مامقستایانی نه فشار و سه رناسانی ناوچه که تیکرا چوو نه سلاوی. ئیمام جومعه ی ورمی خودبه یه کی باش و به پیژی پیشکش کرد. ئینجا خانی زه ند له به رچاوی جه ماوه ر خه لانی حوکم رانی ورمی له فه تح علی خان وه رگرتوه و لیتی خست و رۆستم خانی کوری مه دی خانی قاسملووی له جیی دانسا. پاشان شیریکی گه وه ره به ند و نه سپنکی تاییه ت و ده ستیک جلوه به رگی رایه ل زیپینی به خشی به فه تح علی خانی سه ردار و رایه سپارد که هه میشه ویرای بۆلنیک له مه زنه پیاوانی بنه ماله ی نه فشار به مال و کۆچمه وه له رکئیفا بن و بکه ونه ریزی له شکری نه به زی. نه وه نده ی توانی زه مرد و زیانی ملکداران و خه ساربارانی ماوه ی گه مارۆی قه ره بوو کرده وه و چاکه ی له گه ل کردن. میرزا محمه ده جه عفری سه رۆکی کۆکردنه وه ی بیتاک که جله موداری تایفه ی عه بدولعه لیک ی بوو هه ر له سه ر کاری خۆی مایه وه. میرزا بابای برای میرزا محمه ده جه عفر و میرزا که بیر و میرزا

۱ جارنیک به دنگاله و جارنیک به ویکاله نووسراوه. به لام دیکاله دروسته.

زەھىرى ئۇستاجلوو كە بىرايوون، لەگەل مىرزا مستەفا سەيدىلوو و مىرزا جەۋادى ئۇستاجلوو ناسراو بە زىرپىن قەلەم، ھەموويان لە دىۋانى ھىكۈمەت ئەركىيان پىنئەسىپىندرا و دامەزران. پەلى شىخولئىسلامەتى درايە بەرپىز ئاغا مىرحەسەنى كۆرە گەورەى خوالىخۇشبوو مىرحوسىن. ھەروەھا جەنابى قازى مووساپەرەزى كۆرۈ قازى ئاغا پەرزا كرايە پىش نوپۇ و ئىمام جومەى شار. با شاراوە نەبى كە لەو سەردەمەدا داھاتى دىۋانى مەلەبەندى شادى ھىنى ورمى لە ساين قەلاۋە ھەتا قەرەسوۈى سەلماس سەرى دەگەيشتە سى ھەزار تەمنى نەغدى تەۋرىزى و بووھەزار خالوار^۱ دەغلۇدان. بەكورتى غولامان و كاربەدەستانى ۋەكىل دۋاى راپەراندنى كاروبارى گرېنگى ورمى، پەرزا قولى خانى كۆرۈ مووساخانى بەگەرەبەگى قاسملو، فەتھ عەلى خانى ئەرەشلوو و ئىكرائى پىماقوولانى ئەفشارى ورمىيان لەگەل پىكىفى ۋەكىل بەرەو ناۋچەى خۇش و دىلزوۋىنى خۇى ۋەپى خىست. ئەحمەد خانى براى شاپازخان كۆرۈ مورتەزا قولى خانى دۋنبولى جوۋە پىشۋاز و پىكىف رامووسانى ۋەكىل و مەۋداى بووھەزار ھەنگاۋىكى لە چىاى غەزەنفەرەۋە ھەتتا دەرۋازەى شەقامى مەعرووف بە رايەخ و پاينەندازى گرانبايى و كوۋتالى كشمېرى و كرمانى ئىكخستېۋە كە كەرىمخان پىيىدا راپىرئ. پاش چۈنە نپو شارى خۇى بە نان و خوانىكى شاھانە ميواندارى كىردن و يەكجار زۇر بە دلەۋە نووسا و ئافەرىمى لىكرا. پاشان جەلۋى ھىكۈمەتى خۇى دايە دەس ئەحمەدخان و مال و كۆچى نەجەف قولى خان و شاپازخانېشى لە خۇيەۋە بەرپىكرە ھەرىمى عىراق و خۇشى پىيى پىرۋزى بەرەو تەۋرىز نايە ئاۋزەنگى.

دوایین شهره‌ی فتح‌علی‌خانی نه‌رمشلوو

کاتیک ئالاکانی له‌شکری خزمهت رکێلی که‌ریم‌خان له‌مه‌رند شه‌کانه‌وه،
خه‌به‌ریان دایه که تیره و تۆرمه‌کانی مه‌نگور و مامه‌ش و پیران و جه‌ماوه‌ری
لاجان په‌لاماری مه‌لبه‌نده‌کانی ورمییان داوه. چونکه وه‌کیل زانی که لێدان و
جزدانی نه‌و خێلاته له‌هه‌موو کاریک گرینگ‌تره و پی‌اوێ ئهم مه‌یدانه‌ش
فتح‌علی‌خانی سه‌ردهاره. خێرایه‌کی له‌گه‌ل عه‌لی‌مه‌مه‌دخانی زهند و
هه‌شت‌هزار مه‌ردازی به‌ده‌ست‌و‌برد ناردنی بۆ سه‌رکو‌تانه‌وه‌یان. سه‌رداری
ناوبراو به‌م هیز و قوشه‌نه‌وه‌ی رۆیشه‌ش و گه‌یشه‌ سه‌ریان و پاش چه‌ند شه‌رێکی
قورس و گران توانی هۆزی بلباس و عیلاته‌که‌ی دیکه‌ زۆر چاک بناسینی و
سه‌ربه‌رز و سه‌رکه‌وته‌ بگه‌رێته‌وه.

رۆژێکی بڕایم‌خانی بڕای و تاقمێکی لایه‌نگرانی، دوور له‌چاوی خه‌نیمان
له‌گه‌لی دانیشه‌ن و دواندیان و پێیان‌گوت که وه‌کیلی زهند بوژمنایه‌تی کۆنی
له‌گه‌ل تۆه‌یه و قه‌ت تۆله‌ی نه‌سه‌که‌نده‌رخانی بڕای له‌به‌ر ناباته‌وه که به‌
ده‌ست تۆتێداچوووه. هه‌میشه له‌هه‌لیک ده‌گه‌ڕێ که بئله‌وتینی و کۆلی دلی
دامرکینی. ئیستا که له‌و داوه‌ دهر‌باز‌بووی و له‌و کۆت و به‌نده‌ خه‌له‌ستووی و
باشتره که خۆکه‌نار که‌ی هه‌تا نه‌و دنیا تیکه‌ولیکه‌یه هێور ده‌بێته‌وه.

فتح‌علی‌خان گوێی بۆ قه‌سمی خێرخوا‌زانه‌ی شل‌نه‌کردن و به‌هێوای
یه‌زدانی پاکی توانا به‌ریگای بناودا رووی کرده‌ نه‌وریز و گه‌یشه‌ رکێلی
به‌شان و شه‌وکه‌تی وه‌کیل.

داکوژانی چاره نووسی فەتح عەلی خانی سەردار

وەختایەک ئاوازمی سەر بە خۆیی و دەسلاتی کەریم خان لە مەلبەندەکانی ئازەربایجان دەنگی دایەو، گەردنکەشان و سەربزێوانی هەموو لایەک ملیان بۆ ئەوی کرد. بۆ نموونە حاجی عەلی محەممەد ناغای حاکمی مەراغە کە لە نێو سەرۆکانی ئازەربایجاندا بە دەوڵە مەندی و دەسپێشخوویی بە نوابانگ بوو، هەستا و هەر مال و ملک و ماشینی کە هەیبوو سیایی لێگرت و لە پێش وەکیلی دانا و بە رووراستی پێشکەشی کرد. ماوەی سێ مانگ مانەوی هۆردووی وەکیلی لە ئازەربایجان بە مالی حەللاتی خۆی وای بەخێو کردن کە بیساوان و غولامانی خان هیچ دان و دانەوێڵە و پۆن و برینج و مەر و ئەنەت پتیک و کوتیک و کوتلە یەکیان شت لە کەس وەرنەگرت. ئەوی حاجی عەلی محەممەد ناغای کردبوو بە دیاری هەمووی دایەو بە خۆی و لە سەر کورسی دەسلاتی مەراغە لانی بەرد و دەستی وەبەرنەهێنا. پاشان دوو پۆژان لە شارۆکەیی مەرەند بوو بە میوانی محەممەد پەرزخانێ مەرەندی و بە خاوخیزان و دەستبۆیۆ ئەندەو بەرەو قەرەچە داغیان بەرێکرد و مال و کۆچی کازم خانی قەرەچە داغیان ناردە هەریمی ئێراق. لەم پۆژانەدا هەوالی سەرەلەدان و زولم و زۆرەملی زەکی خانی زەند کە لە لایەن وەکیلەو کرابوو بە دەسلەتداری بێ بەرگێرەوی ئێراق و فارس بە خزمەت کەریم خان راگەیەندرا. وەکیل بە بیستنی ئەم خەبەرە نا ئالۆزکا و تووشی دڵەراوەکی زۆر بۆو و ئەگەرچی لێبڕابوو کاروباری گریگی مەلبەندەکانی شیروان راپەرینی و پێکیان بخوا، بەلام بەکی سەفەرەکی خستەو و بایەخی زیاتری دانا بۆ دەموکۆتی نوژمنی خۆمالی. بۆیە بەناچار سەری پکێفی بەرەو ئێراق وەرسووێراند و کۆچ بێکردنی مال و خیزانی پەناخانی جەوانشیر سەری

نه گرت. خودی په ناڅاني جهوانشیر و سابق خان و نه سیرڅاني کوراني
عالي سولتاني شوقاي و نه زمرعلي خان له خزمهت رکځلي دا به پر تاو روويان
کرده نثراق.

کاتیک شاروچکي قومشه (شارمزا)ی نیسغه هان تاول و خنوه تي هوربووی
لن هه لدر، هر که وه کیل چاوی به گلکزی نه سکه نده رڅاني برای کهوت،
خوډبه خود گری دمرد و په زاره له جهرگ و هه ناو و سینه ی پر کینه ی هه سقا و
ناوی ناخ و که سهر له چاوه ی هه ریک چاوی را شؤر بوونه وه. له و کاته دا
نه میراني زهند و که سانی تر به تاپهت نازادڅاني نه فغان که فتح عالي خانیان
دمبو غزانند و دلپان لپی پر بو، سهری هه مبانہ ی رق و ناخوشه ویستی و
به رچاوتہ نگیان کرده وه و کهوتنه شوقاری و دووزمانی. جوونه بن کلیشه ی
وه کیل و هارووژانديان و هانیان دا که بیکووژی و له کۆلی بکاتوه. له و شوه دا
وه کیل به ناسه رسه نگی ناردی به شوین فتح عالي خان دا و هر که هات له رڼوه
لپی پرسې: دهی فتح عالي خان ده زانی نثره کوټیه؟ سهرداری نه فشار بی نه وه ی
راوه ستی ولامی داوه: به تی نثره قومشه یه و راست نه و شوینه یه که تو خوت له
به رامهر هیرش و په لاماری پالنه وانانی نه فغان و نه فشار دا بؤ رانه گیرا و
هه لاتی و نه سکه نده رڅاني براشت هر لثره نه سپی به ختی سهرسمی دا و بوو به
شامانجی تیری نه جمل که له سهر په نجه ی منه وه بالی گرت! چاک ده زانم که بهم
نیوه شوه بؤچی بانگت کردووم و مه به ست لیم پر سیاره به دناکامه چیه. من هر
له یه کم رڼوه په یمانی توم به روونی نه ده هاته به رچاوی و یمانی توم
وه کوو به لینه کهت به درق ده زانی. لپی گهرئ با واین، به لام نه زبه نی سنی داوام
هه یه له جه تابت: یه کم نه وه ی پاش کوژانم که شامانجی سهره کی تویه له په نا
گوری خوابه خشیو نه سکه نده رڅان بمنیون. دووم نه و کلچ و بار و ناوخیزانہ ی
ختلی نه فشار که له خزمهت رکځلي موباره کدان، له ده سدریژی خه لکی عیراق و
فارس و جه ماومری زدندان پاریزراوبن، هه تا رووحم له قابله ندما و قابله ندم

له کوردا نه رهنجین. سیهم نه وی که پله من بدریته جانگیری کوره گورم و حکومته ورمی باربووی ره شیدی برای بکری که چکوله تره. وه کیل هر سیک داواکهی لی قبول کرد.

نه وسه فتح علی خان ناماده بوو بقی سزادران و نه مان و که و ته شوکرانه بژیری و پیداه تدانی یهزدانی سهرچاوهی چاکی و گوتی له سایهی خوداومندی مزنه وه له دنیا به هه موو ناواته کانم که یشتوم و هیچ تاسه یه کم له دلدا نه ماوه. هه تا نیستا زورم هه وراز و لیژی دنیا بریوه و پله و پایه یی بهرز و سهرکه وتنی په یانه یقام به خوموه دیوه. ته نیا نارمزوویه کی هه مه و نومیدم وایه بیته دی، لیبور دنی پهروردناری دلاوا و بهروحه و هیچی دیکه.

نه می گوت و گریا و دلجویی فرمیسکان له سهرینچاوهی چاوی را سهرمولیژ بوون. بۆلنیک له سهرۆک و سهردارانی نه فشار که له گۆشه و که ناری تاو و خپوهتی سهرسهرای هه رمانه وایه تی راومستابوون و ئهم قسانه یان گوتی لی ده بوو، خۆیان بقی رانه گیرا و به جارنیک له پر مهی گریانیا ن دا و کردیانه شین و گابور و باوکه رقی. لیژده دا وه کیل هه له تهی به له بار زانی و وهوادانی خاشه کیشانی ملۆزمی به بهرژمونه نه زانی و له ریوه ناماوهی کرد بیکوژن. میرغه زه بان هه ره شو شموه له بهر روونا کایی مه شخه لان په تی مه رگیان خسته نه ستوی و چرای ژیانیا ن کوژانده وه. وه کیل دوا ی داکوژانی چاره نووسی

۱ - فتح علی خان هه رمووی که به پیی وه سییتی خوی له په نا گلکوی نه سکه نده رخان بینژن و گومبه زیکی بهرزیان له سهر مرقه دی هه ردکیان ساز کرد که نیستاش له قومشه ماوه. پاشان سی رۆژیان سهره خوشی بقی دانا و تازییه یان بقی داگرت. جانگیر خانی کوره گهره ی نه و خوابه خشپوهی کرده یه کیژک له یاران و هاوده منی کۆر و دیمه نی دیار و نادیار خوی و به ناو پلهی سهرداریتی دا به رمشید خانی کوره که ی دیکه ی.

سەربىزئوى ھۇزى بلباس لە ورمى و شالاوى رۇستەمخان

بۇ بەرەنگار بوونە وەيان

پاش ئەوھى ھەوالى چارە نووسى سامناكى فەتھ عەلى خان گەيشتە لاي
رۇستەمخاننى ھاكىمى ورمى و ئەوئەندەى بلبى يەك و نوو ھەموو لايەكى كرتەو،
ھۇزى بلباسى دانىشتووى مەلبەندى لاجان كە بە چىگ فەتھ عەلى خاننى
خوابەخشىو تاسابوون، ھەميشە لە دەرلەتتەك دەگەرەن بۇ تۆلە كرىنەو.
قەدىمى لەمىژە گوتوويانە: «نە مار كلكى لە بىر دەچى و نە باغەوان كورى.»
بەكورتى دواى ئەوھى بە رووداوى نەمانى فەتھ عەلى خانىيان زانى، عەشىرەتى
زەرزاي شىنۇش كە سەريان لى دەخورا لەگەل خۇيان كرىيانن بە ھاودەنگ و
ھاوپشت و كەوتنە سەرھەلدان و جوولانەو. سەرەتا ناوچەى بۇلى سەر بە
ورمى كە ملكى سەرۇكانى تىرەى گۇندوزلوويە وەبەر رامالىيان ھات و
دايانرووتاند و تالانىيان كرىد.

كانتەك رۇستەمخان ھەوالى ئەم رووداوانەى بىستەو، بەرگرتنى ئەم
لاھاوى بەلەيەى بە كرىنگ زانى و كەوتە كۆكرىنەو خىل. سەرەتا مومىن خاننى
كوئىركراوى ھاكىمى ساين قەلەى وئىراى مەمەدبەگى رىش سىبى تايغەى
قەرەخسەنلوو كە بۇ دەست و بىرد و ئازايەتى پىيايىكى بەناوبانگ بوو، لەگەل
دەستە سوارىك بە رىگاي گەلى قاسطلوودا گالى دان و خۇشى شان بەشانى
سوارانى ئەفشار و دلىزانى ناودار بە رىنى جارىجان و كەلى «قاشقە گەنووك» دا
بەرەمو لاجان فرى.

له و لاهه کابایزی^۱ مه زنی هوزی بلباس بنه ماله و خاوخیزان و کۆچ و باریکی بیهه زمارى و یرای کۆمه لیک ناردیوونه چىای قه ندیل که په نا و په سیویکی قایم و پته وه و خۆی و یرای سوارانى مامهش^۲ و مه نگور و پیران، شاره دى شى شى کردیو به له شکرگا. کاتیک رۆستم خان له گه ل سپای نه فشار گه شسته نیزیک چىای قه ندیل، هوزی بلباس لییان و ده رکه وتن و شه رىکی قورسیان له مابه ینى دا قوما. ئاخريیه که ی بلباس شکان و به ترس و تۆقینه وه کشانه وه بۆ په نا و په ساران. سوارانى نه فشار ده وره یان گرتن و پاش لیکدان و بینه و به ریه کی زور ده ستیان گه یانده نه و که لىن و چه شارگه یه و خۆیان له کوشتنی نیره وه زان و تالانى مال و سامانیان نه پاراست. پاش نه وه ی رۆستم خان وه کوو رۆستمى داستان شه رکه ی برده وه و به سه رکه و تووی گه رایه وه، له بناوی سه ه ناباد که به باراندووزچایى (چۆمى باراندیز) به ناوبانگه بنه ی داگرت و گوئی بۆ چه بهر و باسى شى هه لختست.

پیشتر باسى کرا که موئمین خان و یرای محهمه دبه گى قهرحه سه نلوو به رىگای گه لى قاسملوودا به ره و شى شى چوون. له مه و دای رپیه دا تووشى کۆمه له پیاویکی عه شیره تى زه رزا هاتن که له ناوچه ی ده شته بیژ ره و گه یان لى ته نیبون. محهمه دبه گى پاله وان شان به شانى دلیرانى نه فشار په لامارى دان و به راستى ئازایه تى و مه ردايه تى نواند و گه لىک له سه رناسانى زه رزای به زه برى شیر له خۆلى نه مان گه موزاندن. سوارانى زه رزا که پىیان وابوو بۆ سوارچاکى و نیره دارى که س تایان ناکا به دىتنى نه و شان و باهۆ و هیز و چاونه ترسانه، تۆقین و ره وین و سوارانى نه فشار هه تا هه ورازى شى قیه هه لیان بىرین. له و کاته دا کابایزی مه زنى بلباسان که له شوینىک له نگه رى گرتبوو، وه ختایه ک به

۱ - به هه له نووسراود که بايز کابایز هه مان کاک بايز. کاک بايز و کاک بايه زبیده و کورت کراوده وه.

۲ - له ده قى سه رده کى دا نووسراود مه ماش.

راکردنی سوارانی زمرزای زانی، له گهل هه شامه تی خوی پیسنایه رکیف و سه ره پی له محمه دبهگ گرت که چه شنی شیر دینده به شیروه دم له سه ره پشت به دوویان دا نه سپی لینگ ده دا. کابایزی بلباس که پیایوکی به قه لافهت و جوارشانه و سینگ پان و پوژ و باسک و مه چهک نه ستوور و فیه ته نیک بوو به هیز و ده تگوت کتوه به پتوه، له گهل نهو شیرهی لانه و بانی نازایه تی که محمه دبهگ بی که و ته مه دانداری. هه رک پاله وان دمستان برد بۆ شیر و مه تال و نیزان و پیکدا هاتن و تیکراچوون و کردیانه ته پوتوژی به ره نگاری و سه ره منجام محمه دبهگ نه گهرچی له چه ند جتوه برینی قولی هتیا بوو. به لام دیسانیش شیریکی وای داهتیا به شان و شه پیلکی کابایز که له خوانی زینه وه هه لیداشت و قریوه قریوی ده سخۆش ده سخۆش له دۆست و نوژمنه وه کۆله که ی به ست به ره و چه رخی گهریوونی دور له سوان و پوان. که چی راست لهم کاته دا سمی نه سپی محمه دبهگ له قه لشتیک گیرا و نه ویش نسکۆی برد و سه رکرده ی نه فشار چونکه خوینیکی زۆر داجو را بوو له برینانی و برستی لێ برابوو له سه ره پشتی نه سپه وه هه لدیرا و له رتیه مرد و گیانی دایه دهس فریشه تی پیمردن. له و لاشه وه کابایز بوو به رتیه واری رتگی نه مان. هاو رکفان و دمست و پتوه منده کانی که نعم دیمه نه یان چاو پیکه وت لیک بلاو بوون. سوارانی نه فشار ته رمی محمه دبهگ یان له و تیه راگو یسته گوندی هه ساری تورکمانی زید و نیشتمانی. له نیو تیره و توره مه ی نه فشاری قه ره سه نلوودا وا ده گتر نه وه که وه ختایه ک خه به ری کوژرانی کابایز ده گاته وه دایکی بروا ناکا هه تا ده پهننه سه ره ته رمی کوره که ی. پاش نه وه ی به چاوی خوی دیتی کوژراوه و شه لالی خوینته. کردی به شین و گابۆر و قۆی رنینه وه و له و تیه به ره و هه ساری تورکمان که و ته رچ. وه ختایه ک گه یشتن که مه یی محمه دبهگ یان سن و سل دابوو ده یانویست بینژن. خه لکه که هه موویان به دیتنی دایکی کابایز سه ریان سووما و به پتجه وانهی داب و نه ریتان دانا و گو تیان چۆنه هاتووی؟ نهو پیریژنه که و ته

گریان و کرووزانهوه و پارانهوه و داوای له کهس و کاری بکوژی کوپی خوی کرد که با چای به تهرمی شو خوابه خشپوه بکهوئ. باش نهوهی خاتربان گرت و قایل بوون کهنه کهی کردهوه و به وردی له قه لافتمی روانی و کوتی: به خولای و به پیغه مبهری نازدار تازه له بق کوپی خوم ناگرم و خمی له بق ناخوم چونکه به دست که لئکی وه کی خوی گوژراوه. باشان چهند رۆژیک له گهل بنه مالهی محهمه دبهگ دانیشت بق سه ره خۆشی و تازییه باری و شین گێژان. کاتیک ئیزنی خواست بگه ریتهوه، به تهرمهک و گهرم و کوپی ناریدیانهوه لاجان.

برانه‌وه‌ی چاره‌نووسی رۆستهم‌خان

پاش ئه‌وه‌ی رۆستهم‌خانی حاکی ورمی به سه‌رکه‌وتوویی و دمه‌سه‌لاه‌وه گه‌راپه‌وه بنگه‌ی حکومه‌تی، هه‌روه‌کوو جاران که‌وته‌وه راپه‌راندنی کاروباری گرینگی ورمی و ئهم رهوداوانه ده‌گه‌رینه‌وه بۆ سالی ۱۱۷۸ی کۆچی/۱۷۶۴-۱۷۶۵ی زایینی. پاش سالتیک یانی له سالی ۱۱۷۹ی کۆچی/۱۷۶۵-۱۷۶۶ی زایینی‌دا که رۆستهم‌خان به‌ویه‌پی سه‌ربه‌ستی خه‌ریکی هوکمرانی بوو له ورمی خه‌به‌ر هات ئه‌وه خوسرمو‌خانی ئه‌رده‌لان دوا‌ی شکانی له به‌رامبه‌ر دوژمنیکی به‌هیزدا به‌پێی دۆستایه‌تی پیشووی له‌گه‌ل رۆستهم‌خانی حاکی ئه‌فشار، له مه‌له‌بندی سنه‌وه داوه‌ریوه بۆ ئهم ناوچه‌یه‌ی که ده‌لێی به‌هه‌شته و له بناوی سه‌هنا‌باد بنه‌ی داناهه‌وه. خانی هوکمدار به بیستنی هاتنی هوکمرانی به‌رزه‌شان، که یفی گولسی کرد و کۆمه‌لێک له گه‌وره‌پیاوانی ئه‌فشار و خزمه‌تکارانی باره‌گای نارینه‌ به‌پیشوازی. ئه‌و رۆژمه‌ش که گه‌یشتی خودی رۆستهم‌خان هه‌ستا و دمستی ریزی به‌ سینگییه‌وه نا و تا به‌ر دمو‌رازه‌ی بازارپاش که که‌وتۆته په‌نا بنگه‌ و باره‌گای حکومه‌ت ته‌شریفی به‌پیریسه‌وه چووه. گه‌لێکی به‌خێر هه‌تا و سپاسی به‌ سه‌رکردنه‌وه‌ی کرد و که‌وته تاریفاتی و ده‌ستووری فه‌رموو که جی‌ن‌ورپییه‌کی شایان و به‌ جوئ له ته‌نیشته باره‌گای حکومه‌ت بۆ خوسرمو‌خان چۆل و دیاری بکری و زۆری به‌ ده‌ورده‌دا هاتن‌و‌چوون. خۆلاسه‌ رۆژ به‌ رۆژ زیاتری ریزی میوانه‌که‌ی ده‌گرت و له‌به‌روه‌ی حاکمانی سنه‌ به‌تایبه‌تی و خه‌لکی کوردستان به‌گه‌شتی، زۆربه‌ی کات و ساتان خه‌ریکی عه‌یش و نۆش و گه‌شت و گه‌ران و راو و هه‌لدانی بیاله‌ی شه‌راین و پێوه‌یان گیرۆده‌ بوون رۆستهم‌خان جار‌جاره‌ ده‌یبرده‌ راو و سه‌یران و ده‌شت و که‌ژان و چ شتیک که‌یفی پێ‌سباز

دەبنی و دەروون پێی دەگەشیستەووە بۆی پێکدێنا هەتا تۆزی غەمی غەریبی نەبێژا کێنی و دلی بە تێرک و دالی رۆژگار دانەر ووشی. سەرەنجام لەبەر شەیتانی و شۆفاری چەند کەسیکی چەپەل کە تۆماتی ئاکاری نژیو و خەیاڵەتیان پێوەبەست، رۆستەمخان هەقی نان و نەمکی خۆی زایە کرد و کەوتە بیرێ تێدا برینی! بۆیە نیو مەشوێک کە خوسرەوخان مەست و کە لە لا لە خەوی شەربینی بێ خەبەری دا سەری دەخولاو بە ئامازەیی رۆستەمخان چرای ژیا نیان کووژاندەووە و کردیانە دەنگێ کە هێندە شەراب خواربۆتەووە کە پێی مەردووە. جا هەر بەراستی رۆستەمخان ئەم کارە پێوە نەهات کە وەکوو زالی رۆژگار بەناز و لەنجەولار و میوان کوژ بوو. سالی تێوەرنەسووراه کە بە چنگ «باقربەگ» ناویکی ئەفشار تۆلە لێ کرایەووە و تۆماری تەبەنی پێچرایەووە.^١

لێرەدا شیکردنەووی ئەم بابە پێویستە و دەبنی بلێم کە کەریمخانێ وەکیل لە شیرازەووە بۆ هەریکەم لە سەرۆکانی ئەفشاری ورمێ کە بە خاوخێزانەووە دەس بەسەر بوون خەلاتی چاک و گرانایایی دەنارد. بۆ نموونە «باقربەگ» ناویکی ئەفشاری قاسملووی رانەسپارد کە دیارییەکی تاییبەت و حوکمێک سەبارەت بە دەسەلات و سەرەبەخۆیی بەرێ بۆ رۆستەمخان. کاتیکی لەرمانی بەسەر کرانەووە و خەلات گەیشتە ورمێ، بە پێی ناب و نەریتی ولات رۆستەمخان زۆر جوانی پێشوازی لێکرد. لەبەرەوێ کە باقربەگ خزم و مەحرەمێکی زۆر نیزیکی بوو لە

١ - نووسەری میژووی ئەفشار لە دەقی دەسنووسەکەیی خۆی نووسیبویەتی: با تەساراه نەبی کە گێژانەووی ئەم رووداوە دەگەریتەووە سەر دەقی نووسراوەکەیی مەلا مەحمودی مۆنەزبێ ئەفشاری مەحمودی، کورد مامبکی دایکی منی رووسیا و لە دیرۆکی «گۆلشەنوتەوارێخ»ی خۆی دا تۆماری کرایووە، ئەگینا منی روودار لە هیچ سەرچاوەیەکی میژوویی دا نەدیووە و سەردەنجەم نەکوونۆتە سەری. م. پ. تۆبلی میرزا رەشید لە دەقی دەسنووسەکەیی دا وای نووسیوی یان پەرەوێزی بۆ داناوە: «بەداخەووە ئەو کەسانە پێی داچوونەووە و رێکیان خستوووە مەبەسنەکیان بە وردی وەرنە داوەتەووە. بەراستی دەرئەسەر چەند جیگایەکیان بە پێی بەرژەودەندی رۆژگار هەڵبەرتاوتبێ

کوشکی حکومەتی دا جینی بۆ دابین کرد و ئەلیاسی ئەفشاری سەرکێشکچی راسپارد کە لە خزمەتی دا بێ. رۆژ بە رۆژ زیاتری دەخوێندمەوە هەتا وردە وردە زۆر بێکەوه هۆگر بوون و پەردەیان لە نێوانی دا ئەما. باقربەگ شەو و رۆژ لە دەر و ژووری ئەندەروون و دیوە خان لەگەڵی هەلەدەستا و رۆدەنیشت. رۆستەم خانی ئەجەل هاتوو لێکدا لێکدا نەردینی خۆشەویستی پێ دەبۆراند و بناغە ی دۆستایەتی لەگەڵ پتەوتر دەکرد و نەیدەزانی کە بەدزی و پێرای میحراب بەگ و سادق بەگ کلکیان لێکەالاندوو و دەیانەوێ بیکوژن. بەگشتی باقربەگ و سادق بەگ و عابدی بەگ و میحراب بەگ هەمیشە بەنامەکی سەریان دینا و دەبرد و سەبارەت بە فەوتاندنی رۆستەم خان و تێدا بردنی بێکەوه دەوان. ئەم بەگانه دەیانویست خانی ئەفشار نەمینی و باقربەگ جینی بگریتهوه و نەپاندەزانی کە ئەم بەرگە لە هەموو کەس ناکالیتەوه و هەر گەندەبیاویک رێی ناکەوێ بیکاتە بەری.

هەتا شەویکی کە ئەلیاس بەگ لەگەڵ چەند کێشکچییان قەراری دانا بانگی بەیانی بچنە حەمام. ئەو شەوه باقربەگ خۆی نەخۆش کرد و بۆ خواردنی شیوی شەو نەچوو و ئەندەروون بۆ لای رۆستەم خان. رۆستەم خان بوای نان و چا خواردن سەری نایە سەر سەری نی حەسانەوه و لە نوێن وبانی خزا و بێخەبەر لە هەموو شتێک لێغە ی خەوی مەرگی بە سەر خۆی هەلکێشا، بەلام باقربەگ هەتا نزیکی کازیوهی بەیانی نەخەوت و لەو کاتەدا یەکیکی ناردە سەریان کە بێوعدە بانگ بدا. ئەلیاس بەگ وەیزانی بەیانەیه و رۆیسی بۆ حەمام. هەر لەرێوه باقربەگ لەگەڵ سادق بەگ و عابدی بەگی هاوێ پیمانانی خۆی. بڕچەک و تەماکرتوو چوونە نێو حەرەمخاڵە. راست لەو وەختەدا رۆستەم خان زوو هەستابوو کە بچیتە سەر پێشاو. باقربەگی کەم دەر فەت پرسی رۆستەم خان کوا؟ ناماژمیان کردە ئەو شوێنە و کاتێک خان هاتە دەر، باقربەگی زالم شیرینکی نیژی داھێنایه و بربینکی کاریگەری تیکرد. پاشان یارانی لە پەستا دایگوانی و

نەیانپاراست. گۆیا رۆستەمخان ئاقتاوەی مسینە^١ بە دەستەووە بوو و هیندیکیش هەلسووراو، بەلام هێچی یۆ نەکراو و ئاخیریەکەی ئەو بێچارەیان خستوو و لەرێژە گیانی داو. کچی ئەو خوا بەخشێوە کە دەبێتە دایکی محەممەد عیساخان. خودا دا داخان و لوتف عەلیخان و خێزانی ئیمام قوڵیخانی بەگەر بەگ. خۆی دەخاتە بەرپێی بکوژانی و چەند شەقەزڵەیی وای لە ئەستۆی دەدەن کە هەتا هەتایە ملی خوار بوو. بەگورتنی شین و شەپۆر و گریان لە ئەندام و نێی رۆستەمخانەو دەگاتە گەرەکێ بازارباش و تیکرای ژن و پیاو بە پەشو کاوی وەخە بەر دێن و لە دەوری کۆشکەلی حکومەت کۆدەبنەو و دەیکەنە هاوار و قورپێوان. لەو هەراو هوریا بەدا باقر بەگ فەرمان دەدا کە لاکی رۆستەمخان هەلگرن و ببەنە مەیدانی بازارباشی. لە لایەکی دیکەووە تەپلی دەسەلاتی بۆ لێدەدرێ و هەرا دەکرێ کە دەور دەوری باقر بەگی ئەفشار و دەیکەنە دەمکۆ کە کەس و کاری خوسەر موخانی ئەردەلان رۆستەمخانێان کۆشتوو و بۆی دەرباز بوون. خێلی ئەفشار بەناچار ملیان بە چەلەمەیی دەسەلاتی باقر بەگ دا هینا و بە حاکمی خۆیان دانا.

لەسەر ئەم حالەرا حەوت شەو و پۆژ، مەیتی رۆستەمخان لەو مەیدانە دەمێنێتەو و کەس لە خۆی رانابینێ کە بچێ و ببینێ. سەری هەشت رۆژی مەرزا محەممەد جەعفەری ئیمام ئووی سەرۆکی باج و پێتاک وێرای جەماوهریکی زۆری بەرمبابی عەبدولمەلیکی و خەلکی دیکەش دەچن و تەرمەکی دەگرنەو و دەیبەن و دەیشۆن و کفنی دەکەن و لە گۆرخانەی بازارباشی دەدینێن. وەختایەک هەوالی ئەم کارەساتە سامناکە بلای بۆو و بە گۆیی

١ - مسینە- هەر شتێکی کە لە مس سازکرای. وەکوو قورپە، گیلینە و بەردبەنە. لە زمانی کوردی دا بۆتە مەسینە و تەنانەت جینی ئاقتاومشی گرتۆتەو مەسینەکی دەستدایە بانی ئاقتاودەکی هەلگرت. جا جیاوازی ناکا چ مس و تەنەکە بێ و چ مەفرەق یان باغە.

مونمښ خانې حاکمې ساين قهلا گه پښت. خه ميکې په کجار زور دايگرت و سهره پرای
 نابينا يې به هه شتاو نه سپې لينگ دا و ريگای هه لېوارد و رږږې دوو شه موق و نړای
 جه ماوهر يکې بهر چاو پېي نايه حه وشه ي قهلاي ورمې. لهوئ يه کيک له پياوه کاني
 خوی به ناوی قاره مان رانه سپارد که پوله چه کداريک بهرې و باقر بهگ و
 هاوړپياني بگرې و شهوېش خيړايه کي فرمانه که ي راپه راند و بکوژاني دهرده ست
 کرد. پاشان له سهر حوکمې مونمښ خان و به رږږې روون له مهيداني بازار پاشي
 په لپهل و کوت کوتيان کړين. به کورتي دواي خاشه کيشاني بکوژاني روستم خان،
 مونمښ خانې بېن چاو ئوخښتيکې له دهر ووني گهرا و جارې له سهر ته ختي
 حکومته تي ورمې له نگر يکې گرت و کهوته راپه راندني کاروباري گرينگي
 مه لېه نده که. روستم خانې خوابه خشيو ته نيا نيرينه يه کي له پاش به جېما و
 چونکه دواي نه ماني باوکې پېي نايه جه غزي ډيان، شهوېشيان ناو نا
 روستم خان. عه بدولغه هار بهگ و خان جان بهگ له پښتي ئم روستم خانه
 که وتونه وه.

راسپېژدرانی میرزا جه عفر به مه بهستی چوونه شیراز و گه یاندنی راسپاردهی موئمین خان به دهمراستی مسکینان سه بارهت به حاکی ورمی

له بهر وهی که موئمین خانی قاسملووی حاکی ساینه له به هاوکاری
بپاوماقوولان و نه فشارانی ورمی بکوژانی روستم خانی گرتن و کوشتنی و همرا و
بگړه و بهر وهی مه لېبه نده کهی رومرکانده وه، رۆژیکي کومه لیک له گه وره بپاوان و
که یخودایانی نه فشاری کۆکردنه وه و سه بارهت به هه لېژاردنی حوکمداریکی
رهمه ن و شپاو بۆ ورمی و پاراستنی سنووران و سه رۆکایه تی خیتلی بهرزه چی
قسهی کردن و پرسی که نیوه ده لێن چی و کیتان وه بهرچاو گرتووه. هه موویان
یه که دهنگ گوئیان به راستی نه نیا رهزاقوولی خانی کوری محهمه مومو و ساخانی
خودابه خشبو له مه رۆدا شایانی سه رۆکایه تی نه فشار و حوکمداریتی ئهم
مه لېبه نده یه و نه ویش ئیستا له شیراز بارمه یه. جا چونکه ئهم بهرهبابه هه ره له
کۆنه وه به وه جاهی خانه دانی نه فشار و به گه ره به کی ئهم مه لېبه نده ناسراون،
ده بی کاغه زیک بنووسری بۆ بارگای که ریم خانی وه کیلی ئییران و تگای
گه رانه وهی بکری.

میرزا جه عفری دهمراستی مه لېبه نده ئهم کاره ی وه نه ستۆی خۆی گرت و
حوکات وێرای لوتفوللا به کی سه رۆکی تیره ی ئوستاجلوو و که تباتی به کی
نه فشار یه کیک له کۆنه سه ربازانی نادرشای نه فشار خۆیان ساز کرد و بهر وه
شیرزا وه ری که وتن. پاش برینی مه وادی ریکا گه یشتنه ئهو شاره و نووسراوه که ی
خیتلی نه فشاریان له گه ل دیارییه کی بیژمار به کاربه دهستانی وه کیل نیشان دا.
که ریم خان به بیستی رووداوی روستم خان زۆر که سه رباز بوو. دواتر له سه ره
تکای موئمین خان و سه رۆکانی نه فشار و له بهر خاتری نه وهی که رهزاقوولی خان

ژن برای یوو کردی به حوکمداری ورمئ و به گله ربه گی ختلی نه فشار. حوکمی بؤ نووسرا و لهو کاته دا له زمان غولامانی وه کیله وه شم شیعره به گوئی دانیشتوانی کۆره که دانرا:

نه گهر بهم کاره رازیم که داخوازی ئیومه
بیم وایه خیروبیتری هه موو خه لکی پیومه

به کورتی دواى وه رگرتنى حوکم و پۆشینى جلو به رگی حوکمرانى ، میرزا جه عفرى وه کیلیش خه لاتى سه رۆکابه تى به شى دارایی درایه و نهوانى تریش دیارى میرانه یان باربوو کرا و هه ر که س به گویره ی پله و پایه ی به سه ر کرایه وه و له وهختیکى موباره کدا عیلاماوى شیرازیان به جیپیش و گه رانه وه . دواى برپنى رینگای دوور و دريژ گه یشتنه وه خاکی ورمئ و له میزگ و جیمه نى عه لی به گلووی وه قاسلوو دابه زین و نهو شوینه یان کرده جی وچان. کانتیک مزگینى شادی هتینى شم کۆچ و گه رانه وه به گوئی موئمین خانی بریکارى حکومهت و جه ماوه رى نه فشار و خه لکی ناوچه که ناشنا کرا ، گه لیک شادمان بوون و به کۆمه ل چوونه بینشوا و باش ماوه یه کی دريژ به دیدارى هه ست بزوینى به گله ربه گزاده گه شانه وه و هووختیکى تازه یان به به ردا کرایه وه . ره زاقولى خانی به گله ربه گیش چۆن چاکه ناوا خیل و خزمانى به سه ر کرده وه و که وته دلدانه وه و لاواندنه و یان. بؤ به یانى تمشریفی له جیمه نى عه لی به گلوو را به شان و شه و که ته وه وه رى که وت و بیى نایه ورمئ.

رەزا قولی خانى بەگەر بەگ و رووداوەکانى

سەر دەمى دەسەلاتى

ئەمەى وا بېشىتر باسى كرا سالى ۱۱۸۲ى كۆچى/ ۱۷۶۸ - ۱۷۶۹ى زايىنى بوو
كە رەزا قولى خان لەسەر كورسى دەسەلات پالى دايەو و لە ماوەيەكى كورتا بە
ئازايەتى و لىو مەشاوەيى زگماكى و سروشنى خۆى و بە هيز و پشتىوانى خيلى
ئەفشار توانى ئاژاوەگىراني سنوورنشين كە خراپە و شەرئانەو و پركيشى
لەگە لىان ئاوەلدووانەيه، وەها بشكىتى كە هەرگىز نەتوانن سەرى نەفەسىيان
هەلاوين. واى دانابوو ئەگەر يەككە لە سەربىزان پنى بە خوارى دانى و خەلكى
سەر شەقام چاويان لىي. هەقيانە لەرئو سەرى بېرىنن و هيجكەشيش بۆى
نيە دەستيان وەبەرىيتى و هەليانېنچى و لىيان بېرسىتەو. بەراستى دەسەلات و
سەربەخۆيى حاكىمى پاىەبەرز لەو تەمەنى كالى و هەرهەتى لاوەتى و چاخى
گەشە و هەلدانى توولەى ژيانى دا پتر لە رابردوان پەرهى ئەستاند. ئاوبانگى
سام و سزادانى لەوپەرەوپەرەان دەنگى دايەو و هەتا دووراو دووران پۆيسى. لە
سەردەمى سەرۆكايەتى ئەودا ولات ئاوەدان و سنوورەكان هتور و هيئەن بوون.
بەككە لە كار و ئاسەوارە چاك و خيەرەكانى كە هەتا ئىستانش ماو و لە جىيى
خۆيەتى سازكردنى حوسىنى خانەى مزگەوتى گەورەى ورمىيە كە لە پەنا
گومبەزى هەلكەوتوو. ئەم شوپنە پاش تىبەرىنى جىژنى نەورۆز و لە
سالى ۱۱۸۳ى كۆچى مانگى دا بە هاوكارى نۆياروانانى هونەرەند و بە هەول و
هەلتسوراني وەستاكارانى پەنجەنەخشين ساز كرا و پووليكي زۆرى تىچوو.
دەلەين هەموو پۆزى تەشريفى مەبارەكى بۇ خۆى دەهات و لەوئ رادەو مەستا و
نەى و مەستا و كرىكارانى دەدا و دەيفەرموو شەى مەدەنى و تەواوى كەن. لە
ماوەى سالىكدا حوسىنى خانە و حوجرەكانى دەوروبەرى و دەر و ژوورى
خويندنگا و دوو منارەى بەرز داندان. خۇداوەندى پياوچاكان رووحى شاد و
مالى ئاخيرەتى ئاوەدان بكاتەو.

سام و هەبەتی مەرداڤایانی خۆتێخۆرهوی ئەفشار ترس و خۆفی خستە ناخی تەنگدارانی خۆی و سەلماس و کوردانی حەیدەرانتوو. بۆ سەبەینی پاش ئەووی خۆتکاری هەساران ئالای جیهانگیری هەلدا لەسەر تیغەرە و تروویکی کۆساران، قەرمەقەرمی تەپلی شەری هەریک لا بەرز بۆوە و پێشەنگان ئاوری تێکەتچوونەکەیان داگیرساند. لەبەر هاتوھاوار و هەیی دێسی خەزاکەران و هەلمەتی پالەوانان سام و ترسی رۆژی رابوونەووە خۆی نواند.

لە پێشدا سوارانی ئەفشار ئازایەتی و دەستووبەردیان نیشان دا و بە ئامازەوی رەزاڤۆلی خانی بەگلەریگ پۆل پۆل و دەستەدەستە کەوتنە شالوو و بەرەبەرەکانی. جەماویری دۆنبولی کە چاویان بەو شەو کەت و دەریای لەشکرە کەوت هەموو ئازای ئەندامیان وەک شەقشەقە لەرزى و تێک و پێک شکان. بەلام لەو جەنگەیدا کوردانی حەیدەرانتوو بەجاریک لە حەشارگە دەرپەرین و تەپیان دایە مەیدان و ئەفەنگچی سەلماسپیش کەوتنە شوێنیان و گورمیان بەست. ریزەکانی سپای ئەفشار نەیان توانی خۆیان لە بەرامبەر هەلمەتی خەسارباریاندا رابگرێ و تێکشکان و بەشیکیان بەرمو دەریای شاھی (گۆلی ورمی) رەوین و تاقمیکیان بە کەلی «وەرگۆز» دا بۆی دەریاز بوون. ئەحمەدخان بە لەشکری بەرپکێفی خۆی راکردووانی هەتا کەلی قوونجی راونسا و بە دەسکەوت و خەنیمەتەووە گەرایەووە.

رەزاڤۆلی خان بێم بەزینە بە دڵشکاوی و سەرشاری پێی نایەووە حەوشەوی رەم. ئەحمەدخانێ حاکمی خۆی ئەگەرچی دەسکەوت و سەرکەوتنێکی ئاواي و مەجنگ هینا، بەلام بۆ ماوەیەک پەشیمان بۆوە و لە تۆلەي ئێم کارە نابەخێرەي تۆقیبوو، چونکە دەیزانی کە غیرەتی ئەفشاران ئەووی بۆ قووت ناچي و ئاخیریەکەي هەر پێی دەردەکەن و رەقی پێ دەپێژن.

رەزاڤۆلی خانی بەگلەریگ لەم سالا سەرانشەر پڕئیش و ئازارەدا تەمای وابوو کە دیسان هیز و قۆشەنێک کۆبکاتەووە و تۆلە لە ئەحمەدخانێ حوکمرانی

خزی بستیننیتته وه. جا چونکه ناژاوه گترانی سهرسنووران که تبوونه هه لبه زدا به ز و که له وه کیشی. ته شریفی موباره کی بپی نایه رکیف و ویرای هیزی نه فشار بۆ لووت شکاندن و گوئی بادانی نهوان که وته پئ و سهرکوتی ئهم خه نیمانه سی به گرینگتر دانا.

پاش نهوهی که به زمیری شیرری تیژی دم هه راش توانی سهر برزیوان بیشکینن، چونکه سهره تایی و مرزی به هار و هه رتهی گهشت و گه ران و راوشکار بوو، چه ند پۆژیک له قه لای باراندیز بنه ی خست و چوو بۆ راو و سهران. له گه ل نه مه شدا هه میشه به کاروبار و بارودۆخی مسکینان و جه ماوه ری ولاته که ی راده گه یشت. وا هات که له سهره تایی مانگی شابان دا نه خۆشییه کی سه ختی بپوه نووسا و پۆژ به پۆژ زیاتری لئ پیس کرد. به پیز میرمو فیدی برای شیخو لئیسلام که چه کمکی شارمزی نهو سهرده مه بوو، که وته داو ده رمانی به گه ره بگ و به ده وره ی دا هات و چوو، به لام و مختایه ک مهرگ هات کوا ده رمان ده توانی به ری بگری؟ کاتیک به هه موو بۆچوون و نیشانه یه کی روون و شارمزیانه ده رکهوت که ره زاقولی خان ده ردی پیمردنی گه یوته سهری و خه ریکه له چنگ هه را و هوریا ی دنیای رووخه ک ده رباز بی، سه باره ت به ئیمام قولی خان و محهمه دقولی خان و قاسم خانی کورانی که هه رستیکیان له شیراز به حوکی وه کیل ده س به سهر بوون و مسیتی کرد و مالاوایی خواست له سهرۆکان و خاوخیزانی و پۆژی چوارشه ممق چارده ی مانگی شابان چوو به رمو پیری بانگوازی فریشته ی گیان کیشان. نه میران و پیاو ماقوولان و غولام و نۆکه رانی قه لای باراندیز ته رمه که بیان هه لگرت و بر دیانه سهر تاته شوار و پاش و سەلدان و کفن کردن رایانگواسته شار و گه وره پیاوان و سهرۆکان لینی کۆبوونه وه و له گۆرستانی «خان» ته سلیم به خاکیان کرد.

ئىمام قولى خانى بەگلەربەگ

پاشا كۆچى دوايى پەزا قولى خان . سەرۆكانى ئەفشار ھەموويان بېگەوھ
كاغەزىكى نىياز مەندەنەيان نووسى بۇ بارگاي كەرىم خانى وەكىل و لەبەرى
پارانەوھ كە ئىمام قولى خانى كۆرە گەورە پەزا قولى خان ئىزىن بىرەرمۇ
بەگەيتەوھ . ھەر بۇيە ميرزا جەغفەرى ئىمانلوو خۇى ساز كەرد و كۆمەلىك
دىارى و شتومەكى جوان و شاپانى ھەلگرت و لەككەى مانگى شاپاندا بەرمە
شیرازىزوت . ميرزا لەسەر پىنوشوینى تەتەران رۇزى سىنى مانگى شەشەكان
گەشەتە لاشىپانە رامووسانى غولامانى دەرکوبانى وەكىل و كاغەزەكەى و تېراى
ئەو دىارىانى كە بىردىبونى لە خزمەتى پىرۇزى دانا . وەختايەك كەرىم خان بە
نىوک و نىومرۇكى كاغەزەكەى زانى زۇرى داخ و پەژارە دەربرى بۇ نەمانى
پەزا قولى خان و لەرپۆھ ناردى بە شوین ئىمام قولى خاندا و سەرەخۇشى لىكرد و
دلدارى داوھ و ئەوسا لەسەر تكاي جەماومرى ئەفشار بە دلتىايى حوكمانى
ورمى و پەلى بەگلەربەگايەتى ئەفشارى بار بوو كەرد و حوكم و ھەرمانى ئەواوى
بۇ نووسرا و بە خەلاتى مۇرى مىرانە رازايەوھ . پاشان لە سەرەتاي مانگى
نىوجىژاندا و تېراى ميرزا جەغفەر و چەند كەبخودايەك لە شیرازمە بەرمە
ورمى كەوتنەرى و مزل بە مزل رۇيشتن و لە بنەبانی مانگى قورباندا گەيشتنە
دەشتى سندووس . لەوى سەرۆكى ھۆز و ەشیرەتەكانى بلباس و موكرى و زەرزا
لەگەل جەماومەرىكى زۇر جوونە پىتھواى و بەخىریان ھىنا و گەلىكيان دىارى و
پىشكەشى بىرە خزمەتى . پاشان لەوئە رىگايان ھەلبوارد و ھەتا مىرگ و
جىمەنى گوتگەتەپى نىوئەرسەخى ورمى بەند نەبوون . بۇ سەبەبىنى كە خۇرى
رووناكىدمرى جىھان چەشنى «جەمشید» لە بان تەختى پىرۇزمەنگ پالى

دایه‌وه. به‌گه‌ربه‌گی لاو به‌ قسه‌ی میرزا جه‌غه‌ری وه‌کیل که پیریکی شاره‌زا بوو. به‌رگه‌خه‌لاتی حوکماتی بۆشی و قه‌لاه‌تی شه‌نگ و شوخی بێ‌رازانده‌وه و که‌وته‌رێ. له‌و کاته‌دا سه‌رگه‌وره و سه‌رۆکانی مه‌تبه‌ند و جه‌ماوه‌ری ئەفشار که جووبوونه بینشوازی گه‌یشتنیه و به‌گه‌ربه‌گیان به‌ شان و شه‌وه‌که‌تیکێ میرانه‌وه و به‌ رینگای دهره‌ی «ئه‌للاه‌ووئه‌کبه‌ر» دا برده‌ نیو قه‌لای ورمێ و ئەویش به‌ ته‌شریفی موباره‌کی کورسی ده‌سه‌لاتی رازانده‌وه. له‌به‌ر نه‌مانی باوکی خوابه‌خشییوێ به‌جل‌وبه‌رگی ره‌شه‌وه‌ خۆی نواند و چونکه‌ ده‌ رۆژه‌ی عاشووراش به‌ریوه‌ بوو، نه‌یانکرده‌ هه‌را و به‌زم و ره‌زمیکێ ئاوا که پنیوستی به‌خێره‌یتانه و هه‌ر گه‌یشه‌وه‌ رێ‌وپه‌سه‌می له‌ خۆدان و تازیه‌داری ده‌ستسێ پیکرد و هه‌موو ملیان لینا.

به‌پێی گێڕانه‌وه‌ی پیره‌پیاوان، ئیمام‌قولی‌خان کۆره‌ گه‌وره‌ی ره‌زا‌قولی‌خان، سالی ١١٨٦ی کۆچی/ ١٧٧٢ی زایینی له‌ ته‌مه‌نی چاره‌ه‌ سالی‌دا! بۆته‌ حوکمداری ورمێ و به‌گه‌ربه‌گی ئەفشار و ماوه‌ی دواژه‌ سه‌له‌ی حوکماتی زۆری هه‌لداوه و گه‌شه‌ی به‌رچاوی به‌ خۆیه‌وه‌ دیتوووه و رۆژ به‌ رۆژ ده‌سه‌لاتی به‌ره‌ی ئەسته‌اندوووه. هه‌یز و به‌رشتی و تێه‌لجوووه که حاکمسانی ناوچه و مه‌تبه‌نده‌کانی ئازمه‌ربایجان له‌ قافلانه‌کۆوه هه‌تا ساین‌قه‌لا و له‌ویوه تا لیواری رووباری ئاراس سه‌ریان و به‌ره‌ ره‌مانی بکه و نه‌که‌ی هه‌یناوه و باج و بیتاکیان نارده‌ته‌ خزمه‌تی. ژماره‌ی قۆشه‌نجیبیانی که ئەو رۆژگاره‌ سوواره و جه‌زایرچی بوون، له‌ تیره و تۆره‌مه‌کانی ئەفشار و عه‌یل و عاشیره‌تی دیکه و پیاوانی سنوورپاریزان بیکه‌هاتوون و گۆیا گه‌یشه‌توووه دواژه هه‌تا چاره‌هه‌زار که‌س و له‌ جه‌نگه‌ی شه‌ردا جوونه‌ خزمه‌ت رکێتی. خۆی له‌ رۆژی شه‌را زری و به‌رگه‌به‌قلاوی ته‌به‌قه‌ته‌به‌قی گه‌وجنی بۆشیوه و کلاوخوودی له‌سه‌ر ناوه و به‌راستی بۆ ئازایه‌تی و بویزی له‌ نیو هاوشانه‌کانی خۆی‌دا به‌ تاقانه‌ داده‌ندراوه و کاری گه‌وره‌ی کردوون.

گەورەپىاۋانى خىتلى ئەفشار كە لە سەردەمى ئەودا ژياۋن بريتىن لە: مىرزا جەغەر و مىرزا سولتان حوسىن رېش سېپىيەكانى تيرەى عەبدولمەلىكى كە ناسراۋن بە ئىماتلوو؛ مىرزا كەبىر و مىرزا زەھىر كوپى خوابەخشىو مىرزا نەسىر لە تيرەى ئۇستاجلوو كە سەرحىسابى داھاتى پىتاك بوون؛ مىرزا محەممەدحەسەن و مىرزا كەلب حوسىن كورانى مىرزا محەممەدجەۋادى زېرېن قەلەم لە تۇرمەى ئۇستاجلوو كە يەكيان سەرحىسىتىي بەشى پىتاك و ئەۋى دىكەيان بە سەرخەرچوبەرچى لەشكر رادەگەپشت و لە خزمەت پكىفىدا بوو؛ مىرزا مستەفاى بابېرى فەزان ئاغاي سەركردەى تۇپخانە لە رەجەلاكى سەعيدلوو؛ سەرمەستبەگ لە تۇخمەى ئەحمەدەندى ئىشېك ئاغاسى و عەسكەر ئاغاي كوپى مىرزا جەغەرەى عەبدولمەلىكى كە جەلەدار و مىرزاخوڧر بوو؛ مىرزا ئەبولحەسەنى بەرپرسى بەشى دارايسى؛ برايم خانى ئەرەشلوۋى ئەفشار سەرۋكى دىۋان و سېاسالارى سەرجەم ھىزەكان؛ محەممەدخان بەگى قاسملو؛ ئەللاياربەگى ئەرمشلوو؛ لوتفوللا بېگى ئۇستاجلوو؛ رۇستەمبەگى كوپى رۇستەم خانى قاسملو و حاكىمى پېشوو كە بە لىتى باقربەگ كوژرا؛ ئەمىرخان بېگى قاسملو و ئاغاتەقى بېگى كەبخودا و دىمىسېى تيرەى قەرمەسەتلوو؛ ساقىبەگى بەرەى بۇربۇر؛ عەلى رەزا خانى قاسملو كە بە چاۋەتېر داندرا بوو؛ حوسىن قولى بېگى كوپى محەممەد قولى خانى رېشچەرمگى ئەرمشلوو؛ رەحىمبەگى قاسملو و كوپى ئەفى خانى نابىنا كە چۇنىەتى سەرھاتى ئەو لە رەۋتى پوۋداۋەكانى زەمانى ئازادخان دا خرايە بەرچاۋان؛ رەحىمبەگ كە دواتر پاشناۋى خانى براپە و كۆمەلېكى دىكەى مەزن و ماقول كە بوورەيان لە دەۋرى دابوو.

بەكورتى ئەو تازەلاۋە بەختيارە ئەۋەندەى بۇى كرابا ھەموو پۇۋىك زۇر بە تامەرزۇيى و ئىشتياۋە لە مەيدان خەرىكى غار و رەمبازى و تەقلەلېدان و تەنگەھاۋىشتن بوو، بەلام ھەرگىز لە راپەراندنى كاروبارى حكومەت و

به سهرکردنه وې کۆمهل و داده وانی دا کۆتایی نه ده کرد. سالی ۱۱۸۷ی کۆچی/ ۱۷۷۳-۱۷۷۴ی زایینی، به پێی ته مه نی شه نگه لای و بار و هه وای حوکه مانی، له بان کۆی «سیرداغی حه یدهلوو» که دیمه نگایه کی بهرز و سه یر و زه نویره، خێوه تی شه وکه تی هه لدا و له سه ر چاوه ی خان یلاغی دمستیک خانوو به ره ی هه ره چاکی ساز کرد و باغیکی خۆش و دلگری لیدا که هه تا ئیستاش شوینه واریکی ماوه. شازاده مه لیک قاسم میرزا کۆری فه ته عه لی شای قاجار که له داوینسی کچی ئیمام قولی خانی به گه ره به گ به ربیژه، سالی ۱۲۵۸ی کۆچی/ ۱۸۴۲-۱۸۴۳ی زایینی، له سه رده می حوکه مانی خۆی دا له ورمی نه و باله خانه چۆل وهۆ له ی که لته کرده وه و دمستیکی به سه ر و پووی دا هێنا. هه ره ها سالی ۱۱۸۸ی کۆچی/ ۱۷۷۴-۱۷۷۵ی زایینی، به فه رمانی ئیمام قولی خان به ره موپووی ده روازه ی یوورته شا به بالی چه په وه باغیکی دلگری لیدرا و به دلگوشا ناویر کرا.

به کۆرتی دوا ی ئهم کارانه مه یلی زه ماوه ند و ژن هێسانی بهزووت و کێژی خوابه خشیو پۆسته م خانی قاسملووی خواست و پێشتریش کچیکی خێلی خه له جی باراندیزی هینابوو. نیزی که ی مانگی که به زم و شادی گێرا و کهولی شادمانی و نان و خوانی رازنده وه. به لام ئیستا جه نگه ی نه وه ها تو وه که نه سه یی خۆشاژۆی قه لم به مه به ستی نووسینه وه ی پوودا وه کا نی پۆژگاری حکوومه تی نه و به گه ره به گه له دم و ژووره وه تا و بدری. له سه ره مای سالی ۱۱۹۰ی کۆچی/ ۱۷۷۶-۱۷۷۷ی زایینی دا، پاش تێبه رینی جێژنی نه ورۆزی پیرۆز، فسکه فسکی ئهم هه واله گه یشته گوینی دوور و نیزیکی ئهم ولاته که که ره یم خانی وه کیل حکوومه تی ورمی به خشیوه به جانگیر خانی کوره گه وه ی خودا یلخو شیو فه ته عه لی خان و ده یه وه ی له گه ل عه بدو پره شه یدخانی به رای و کۆچ و بار و دمست و پێوه نده کا نیان بیا نئیری بۆ ورمی.

کاتیک نهم خه بهر به خزمهت نیمام قولی خان راگه په ندرا، میرزا جه عفری نیمانلووی به کومه لیک دیاری شایانه وه ناردنه شیراز هه تا هم حیسابی بیتاکی چهند ساله بدا و پاکی بکا و همیش بزانی قسه که تا کوئ راسته. وه ختایه ک میرزا جه عفر دوی برینی چهند قوناغ و ههلبوردنی هه دوی رینگا پیی نایه شیرازی جه شنی به هشت و به خزمهت وه کیلی ئیران گه یشت، سهره تا نه و پیشکه شیبانهی بریدوونی خستنییه بهرچاوی کهریم خان و پاشان که ونه تاریفات و پیده لدان و سپاس و پیزانین. کهریم خان له بابته چونیتهی بارونوخی ورمیوه لئی پرسسی. میرزا جه عفریش پندهات و له نئیوبه ندی قسه کانی دا شینوهی هه لس و کهوت و داده وانی و دلوفانی نیمام قولی خانی به گهر به کی نه فشاری سه بارهت به خیل و جه ماوه و دابین کردنی هتیمایهتی سنووران و ریگخستنی کاروباری گریگی مه لیه نده که ی به زمانیکی نه ر و پاراو رازنده وه. وه کیل که ده بهه ویست جانگیر خانی کوری خوابه خشبو هه تحه لی خان دابنی به هوکمداری ورمی و بینیری، به بیستی نهم و تانه شقوخی به ناخی موباره کی دا گه را و لهو بیر و بوجوونهی به شیمان بؤوه و دووباره خهلات و شمشیری له گهل فهرمانی حکومتی ورمی و به گهر به گایهتی نه فشاری ناردنه وه بؤ نیمام قولی خان. کهریم خان فهرمووی که میرزا جه عفری وه کیل ویرای راسپیراوان و کارگیرانی حکومت که ده بی فهرمان و خهلاته که بهرن، ههرچی زووتر وهی که وهی، نه کا بلاو بوونه وهی هه والی گؤرانی هوکمدار شازاوه و بشیوی لئی بکه ویته وه و سنووره کانی نه و مه لیه نده بگریته وه. به کورتی میرزا جه عفر سالی ۱۱۹۱ی کؤچی/ ۱۷۷۷—۱۷۷۸ی زایینی به فهرمان و خهلاتی هوکمهاته وه، ویرای چهند کارگیریک به پرتاو بهرمو ورمی نه سپیان لینگ دا. له جهنگه یک دا گه یشتنه وه ورمی که قولی خانی به گهر به گ سهرقالی دیدار و جیژنه پیرۆزی نه نورۆزی سولتانی بوو. دوی پینشوازی و به خیر هینانه وه. نه شریفی بهرمو باغی دلکوشا ههنگاوی نا و خوانی شادی و شادمانی راخرا.

سەرۆک و سەرکرده و سەید و مەلا و قازی و پیاوماقوول و نەجیمزاده و توخم و
 تۆرمەیان هەموو لەوئ یوون. لەو شوێنە قەڵەفەتی بە بەرگەخەلاتی ھۆکمرانی
 رازاندەو و ھەرمانی بەسەرکرانەوێ لە مزگەوتی گەرەبی ورمێ خویندرايەو.
 پاشان بەگلەربەگ تەشریفی بردە کۆشکەلی جوار بورجی رەزاقولی خانی. بۆ
 سبەینێ چەند کەس لە تیرەیی ئەفشاری ئەرەشلوو کە بە لایەنگری لە کورانی
 فەتحەلی خانی خوا بەخشوو ھێندیک قسەیی پرۆپووجیان بلاو کربۆو. گیران و
 زۆر چاک سزادان. ئەوسا ئیمام قوڵی خان بەوپەڕی سەر بەخۆیی کەوتە سەر
 باری ھۆکمرانی و تێپەرکردنی تەمەن بە شادی و کامەرانی.

كۆچى دوايى كەرىم خانى زەند و كوژرانى جانگير خان و رەشىد خانى كورانى فەتىحەلى خانى ئەرمەشلوو

بېشىتر باسى كرا كە پاش ئەوئى كەرىم خانى وەكىل لە شارۆچكەئى قومشە
فەتىحەلى خانى ئەفشارى بەرەو ھەرىمى نەمان بەرىكرد، لەسەر و مەسئەتى خانى
ئەفشار بەلئىنى دابوو كە جانگير خان و رەشىد خانى كورانى يەكياڭ بىكائە
سەردارى ئازەربايجان و ئەوئى دىكەيان دانئى بە ھۆكمرانى ورمى. بەلام لەم
رۆژگارەدا كە كەرىم خان لە عىلمابادى شىراز تۈنەبىوئى كۆتايى بئىنئى بە
سازكردنى بازار و مزگەوت و كاروانسەرا و گەرمائى شارەكە، لەبەر
سەرھەلدانەو و تېئەلچوونەوئى ئەخۇشئى ئازارەبارىكە كە ماوئەيەكى زۆر
بئوئى ئالتىبوو، ھالى شىوا و ناسازى لە بېرى بىردەو كە مەرد و مەردانە گەفتى
خۇى بەرىتە سەر و وىست و داخوئى فەتىحەلى خان وەئى بئىنئى. ھەر بۇيە
رۆژئىكى جانگير خان و رەشىد خانى بانگەئىشتن و داواى لىبوورەن و گەردن ئازايى
لىكردن و ئىزنى دان كە بە مال و كۆچ و بارگە ر بئە و دەست و بئوئەندەكانىانەو
بىرۈنەو ئازەربايجان. ئەوانىش زۇريان بېداهەلگوت و دۇغائى بەخىريان بۇ
كرد و لە شىرازەو چوونە ئىسپەھان. لەوئى بەستام خانى زەند كە سەردار و
ھاكىمى عىراق بوو، چوونەوئى كورانى فەتىحەلى خانى بە چاك و بەرۈوئەند
نەزانى و بە تەگبىرى ئاھەزانى خانەدان و خانانى ئازەربايجان، ھەردىك بىراى
بە كەمەندى فېل و تەلەكە لە ئىسپەھان بەستەوئە. ئەوئەندە راکرتن كە خەيالى
ھۆكۈمەت و تاسەئى خۇشەوئىستى نىشتەمان لە يادى ئەو دوو لاوئە ساكار و
گېلۈكەيە پاك بۇو. لاتوللوئانى ئىسپەھان و بەرەلاوئەرەلاى مال بە كۆلى
ئىز بىردانىش تىيانھالان و بوونە پەپوولەئى دەورى ئەو دوو شەمە و لە بەستىنى

مەستیډا به تما و تاسەى سەرۆکایەتى عێراق هەلبانفەریواندن و شەو و پوژ
خەریکی خواردنەومى شەرابى ئال و گوێ شل کردن بوون بۆ هەواى عوود و
گۆرانى. بەلام پوژایەک کە کەرىم خانى وەکیل مەرگی بى بەرگىرەو بەرپىنگى
بىنگرت و دەستى بى لە دنیا بەردا، زەمكى خانى دایکبراى کە ماومى دوازدە سال
بوو لەسەر ئاکارى نالەبارى لەبەر چاوى وەکیل کەوتبوو و هیچ دەوریکى لە
کاروبارى فەرمانرەوايەتىډا نەدەگىرا، بە ئیقلەبازى تەختى دەسلەتاتى گرتەو و
چەند سەرکردەيەکی سەرناسى زەندان و شىخالى خان و شاپاز خانى و تىکرا
کوشتن. پاشان کە ببستى کورانى فەتحەلى خان بە قەسەى لاتەوپاتان لە خستە
چوون و خۆيان لە حکوومەت و دەسلەتاتى ئىراق خۆش کردووە، بەستام خانى
ناردنە سەرى کە تازە کردبوو یە سپاسالار. بەستام لە ترسنى سەرھەلدانى
خەلک و شىوانى ئىسپەهان، دەستى لە کورانى فەتحەلى خان نەبزاوت و
هەلەکەى بە لەبار نەزانی و نىوانى لەگەل خۆش کردن. کەچى سەرەنجام
شەوێک ھەردووکیانى وێپای کە لەپیاوانى ئەفشەر بانگھێشتن کرد و لە کۆپى
بەزم و مەستىډا جانگىرخان و رەشىدخانى لەگەل ھەژدە کەس لە پیاوماقوولانى
ئەفشەرى ئەرەشلوو ئیډابردن. دەلێن بێجگە لە شەریف بەگى ئەفشەر کە
مەردانە ھەلیکردۆتە سەر بەستام خان و زۆر چاک ئەنگاوتوویەتى و توانیویەتى
خۆى دەرپاز بکا، ھىچکەسى دیکە قوتار نەبوو. . . . بەکورتى بەستام خانى زامار
دواى کوشتنى کورانى فەتحەلى خان و یارانىيان، دەستەویەجى لە ئىسپەهانەو
بەرەو شیراز ھى و کاتێک گەیشتن کە جەغفەر خانى کورى سابق خان برازای
وەکیل لەگەل زەمكى خانى دایکبراى خۆى سەرقالى ھەرا و کێشە بوو. زەمكى خان
دامرکاندەومى کە لەو کێشى جەغفەر خانى خستە ئەستۆى بەستام خانى خوینىڤۆ.
ھەر بۆیە لە دەورووبەرى شیراز شەرىکی قورسیان لە مابەینىډا قەوما و پاش
تیکەلچوون و لیکدانێکى زۆر، سپای زەمكى خان شکا و بەستام خانیش لەو
ھەرایەډا برپىنگى قوولى ھینا و پێى مرد و بەرەو مەلەبەندى نەبوون تىراچوو.

زه کی خان به به زیوی و شکاوی په نای برده بهر گومبه زی نیمامزاده ی شیراز و
 جعفر خان له بان ته ختی خونه گری دهسه لات له نگه ری گرت.
 بیشتر باسی کرا که شریف به کی نه فشار توانی له گهر داوی کوژرانی
 کوپانی فتح علی خان پرگاری بن. ده لاین به جلی ژنانه وه له نیسفه هان
 دهرکه وتووه و وه کوو بای شه مال فریوه و خوی گه یاندونه ورمی و چونیستی
 رووداوه که و نه مانی که ریم خانی زهن دی به نیمام قوتی خانی به گهر به گ
 راگه یاندووه.

كوژرانی حاجی علی محەممەدی حاکمی مەراغە و

یە کتر گرتەوهی لە گەڵ ڕووداوه کانی ورمی

ڕوون و ئاشکرایە عێلی موقەددەمی مەراغە کە لە راستیدا بە ڕەسەن
بینگەلی بوون. هەتا سەر دەمی نادرشای ئەفشار جەلەوی حکوومەتی مەراغەیان بە
دەستەوه بوو. نوای نادر حاجی «علی محەممەد» ناویکی کۆرە ملکداری گوندیکی
مەراغە کە بە دەوڵەمەند مەشهور بوو و لە ڕێگای کشت و کێڵگە و سامانی
خسێتە سەر یەک، بۆتە حاکمی مەراغە و بە هیزی باهۆی دەسڕیشتووی،
سەرپەنجە سەرۆکانی خێلی موقەددەمی شکاندۆتەوه و لە سەر کۆرسی دەسهلات
پاڵی داوێتەوه. بە گەشتی ئەوەندە سایەچەور بوو کە خوانی رازاوەی بۆ خوار و
ژووری کۆمەڵ راخست و خەلکی چار دا کە بێن و تێڕهالێن و پارووی لێ بادن.
وای لێهات کە لە ماوەیەکی کەمدا ناوبانگی ئەوای ئازەربایجان و هەرێم و
مەڵبەندەکانی دیکە گرتەوه و حکوومەتی مەراغە کە بە زێڕ و زۆرەمەلی
کردبوویە ئی خۆی لە لایەن کار بە دەستانێ ئەو رۆژگارەوه وەبالی بۆ کێشرا و
پاریووی کرا. بەلام بەدییهوایی و خۆ بەزلزانی حاجی ئەوەندە پەرمەسەند کە
سەری لە خاندە فەرمانی بەگەریهکی تەوریز کە نەجەف قوڵی خانی بونیولی بوو
بادا. گەلێک چار نەجەف قوڵی خان کەوتە دلدانەوهی و بە کەمەندی تەگبیران
بەرەو تەوریزی ڕاکێشا بە لکوو بتوانی سووتی بشکێنن. بەلام هەمیشە بە
گەندەل فیلان خۆی پەراندەوه و غاری دایەوه مەراغە. دەسهلاتی وای تەنێۆوه کە
چاروبارە دەسڕیۆی دەکردە سەر ناوچەکانی تەوریز و مال و سامانی خەلکی
دادهپاچی و تالانی دێکرد. هەتا وای لێهات کە ئیدی نەجەف قوڵی خان بە چنگ

کار و کرداری حاجییوه نه‌وه‌نده و م‌ه‌ز بوو که له‌شکرینکی ته‌یاری برده سه‌ری. هه‌لیه‌ت ناواش ده‌گێڕ نه‌وه که حاجی میرزا عه‌لی برای حاجی عه‌لی محهممه‌د که له‌سه‌ر سه‌رۆکایه‌تی له‌گه‌لی نه‌ده‌حاواوه، له‌چه‌نگانی رایکرد و هاواری برده لای نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خانی به‌گه‌ربه‌گی ته‌وریز و هاووژاندی که بیته‌زینی. هه‌ر چۆنیک بووبن، به‌گه‌ربه‌گ له‌شکری بریۆته دیخو‌رگان و له‌وێ بنه‌ی داکوتاوه و حاجی عه‌لی محهممه‌دیش نه‌گه‌رچی گێڕۆده‌ی نه‌خۆشییی ئاوبه‌ند و ناسازی بووه و نه‌یتوانیوه سوار بێ، غیره‌تی بزووتووه و به‌مه‌یه‌ستی شه‌ر و به‌ره‌نگاری دمه‌رکه‌وتووه و به‌رامبه‌ر قۆشه‌نی نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خان سینگی داکوتاوه و زۆربه‌ی هیژه‌کانیشی له‌گه‌ل نه‌بوون و چوونه‌ کۆکردنه‌وه‌ی سووروسات. نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خان له‌شکری داده‌مه‌ز زینتی و حاجی عه‌لی محهممه‌دیش به‌ناچار به‌و ب‌ه‌ له‌شکریه‌وه شانی ده‌داته تیکه‌له‌چوون، به‌لام هێنده‌ی پێناچی که قۆشه‌نی ده‌شکێ و پیاوه‌کانی ته‌ق‌و‌رم‌ویان تێده‌که‌وێ و هه‌ل‌دین. حاجی عه‌لی محهممه‌د له‌به‌روه‌ی نه‌یتوانیوه ئه‌سه‌بی ئاو دا ده‌گێڕێ و ده‌یه‌به‌نه‌ لای نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خان. به‌گه‌ربه‌گ په‌لاماری قه‌لای مه‌راغه ده‌دا و گه‌ری تێده‌ه‌اس‌ت‌ی، به‌لام له‌به‌ر شو‌وره‌ی سه‌خت و ده‌س نه‌دانی دانیش‌تو‌وانی به‌ناه‌وم‌یدی به‌رمو ته‌وریز ده‌بیته‌وه. پاش برینی دانه‌ریه‌ک حاجی عه‌لی محهممه‌د‌ئا‌غا بانگ ده‌کا و زۆری به‌ سه‌ر دمه‌روا و لیتی‌تو‌وره‌ دم‌بی و ده‌لی بیکو‌وژن. مه‌یه‌ته‌که‌ی ده‌به‌نه‌وه مه‌راغه و ئهم ره‌و‌داوه ده‌گه‌ریته‌وه یۆ ساتی ۱۹۰ی کۆچی ۱۷۷۶-۱۷۷۷ی زایینی. ئه‌وسا .. رماقو‌ولان و کویخو‌دایانی مه‌راغه کۆره‌ گه‌وره‌ی حاجی خوابه‌خشو له‌جیی باوکی داده‌نێن و ئه‌حمه‌د‌ئا‌غاش ئه‌وه‌نده‌ی له‌ توانای دابوو سه‌باره‌ت به‌ کاروباری ده‌سه‌لات کۆتایی نه‌کرد و پاراستنی خێل و خه‌لک و خاکی خسته سه‌رشانی و به‌وپه‌ری ئازایه‌تی و لیو‌مشاو‌میی هه‌لسو‌وا. به‌لام کۆره‌کانی حاجی میرزا عه‌لی مامی که سه‌ایل‌به‌گ و زه‌ینو‌لع‌ابی‌دین بوون دانیان به‌ ده‌سه‌لاتی دانه‌هێنا و ناره‌زامه‌ند مانه‌وه و هه‌میشه له‌ هه‌لیک ده‌گه‌ران که ته‌خت و به‌ختی

ناوړو بکه نه وه. هر بڼه پرېکړې کې چې نه حمه د ناغا به مه به سټی ده مکتی تا مکتیک
 سهرېزېو له شار دهرکه وتیوو. وختایه ک گه رایه وه دمروازه کانی قه لایان به
 پروو دا کاله دا و نه یانېشت و مژورکه ویته وه و له سهر لاساری خویان
 راوستان. نه حمه د ناغا ه لات و په نای بر دمېر نه حمه دخانی د نوبولی
 حوکمرانی [کوردي] خویه. نه حمه دخانی ش له بهر ناشنایه تی کونی له گهل باوکی
 زور به گهرم وگوری وهریگرت و پاشان نامه یه کی نووسی بؤ سهرکرده کانی سپای
 موقه ددم و که یخودا کانی مراهه و رایته سپاردن که سمایل ناغای ناموزای
 لیبخن. کاتیک نه حمه د ناغا به کامره وایی گه رایه وه مراهه. خه لکی شارکه که
 بهل پښان خوش نه بوو سمایل ناغا حوکمدار بڼ، به گه رانه وهی نه حمه د ناغا و
 هیفانی نامه ی نه حمه دخانی د نوبولی که برازای نه جف قولي خانی به گه ربه کی
 ته وریز بوو، گه شانوه و شوکرانه یان بژارد. نه حمه د ناغا سهرله نوی بؤوه
 حاکمی مراهه و خه لک سهریان و بهر هیفنا و نه ویش چؤن چاکه ناوا که وته
 جڼ به جڼ کردنی کاروباری مه لېه ندی ژپړ دسه لاتی و هه ژارانی لاوانده وه و
 سهرېزېوانی ته مې کرد و دز و ږیگر و ناواوه گپړانی مراهه ی هه لېرین و له خاکی
 چاره پرسی وهردان. وای لېهات که ناوبانگی دهنکی دایه وه و بوو به دؤستی
 نامپاکانی خوی و به پینچه وانه ی باوکی له گهل شه میرانی نازه ربایجان که وته
 ناشنایه تی و حاوانه وه و کهس نوژمنایه تی نه ده کرد. هر وختایه ک خه نیمیک
 له سهرؤک و سهرکرده کی نازه ربایجان قوت بوو بایه وه. هه نگاهی دنا بؤ
 یارمه تیدانی و نه وه ندی بؤی کرا بهرام بهری شه و نه یاره راده و مستا. جا
 له بهر وهی هؤزی بلباسی دانیشتووی ناوچه ی لاجانی ورمی و سندووس هه میشه
 شالوویان دهرده سهر خاکی ورمی و مراهه و دهستیان نه ده پارسا له تالان و
 کوشتار و ههرچی بؤیان کرابا، نه حمه د ناغا باسکی هیمه ته بیهرزی
 لېه له مالی و خوی خوش کرد له جزدان و سهرکوت و ته نانه تېرینه وهی شه و
 توره مه یاغیه ی ناخرشهره. لهو کانه دا سهرؤکی بلباسان که بؤ خویان پڼی ده لښ

«مه‌زن» باپی‌رئاغای مه‌نگور^۱ بوو که به ئازا و دمسکه‌رموه ده‌ناسرا. نه‌حمه‌دئاغا به ناردنی چهند کاغه‌ز و راسپارده‌یه‌ک بناغهی دۆستایه‌تی گه‌رم‌وگوری له‌گه‌ل باپی‌رئاغا دامه‌زراند و ورده‌مورده به مالی دنیا‌یه دانه‌خۆری کرد و رایکیشایه نیو داوی فیل و ته‌له‌کان. له باپی‌رئاغای نووسی که هه‌موو که‌س ده‌زانی نوژمنایه‌تی نیوان من و نه‌جه‌ف‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گی ته‌وریز چهنده‌یه، چونکه نه‌و حاجی عه‌لی‌مه‌مه‌دی خوابه‌خشیوی باوکمی به فیل‌وفرت و غه‌ر کوشتووه و تۆله‌ی خۆینی باوک ده‌که‌ویته سه‌ر شانی کور. بۆیه تکام وایه که وێرای پۆله‌سوارینکی خێلی خۆت بێیه یارمه‌تیم و هه‌قی دۆستایه‌تی و جیرانه‌تی به‌جی‌بێنی و ده‌بی بېشزانی که مال و ده‌سکه‌وت و خه‌نیمه‌تیکێ زۆری ته‌وریز و ناوچه‌کانی ده‌موربه‌ری به ئالان ده‌که‌ویته چنگ هێزه‌کان. باپی‌ری مه‌نگور بۆ ته‌ماحی مالی دنیا‌یه هه‌تخه‌له‌تا و وێرای هه‌زار گه‌نجی نر و ئازا و سوارانی شه‌رپیده‌ی مه‌نگور و مامه‌شی ته‌یار و چه‌کدار رووی کرده مه‌راغه. نه‌حمه‌دئاغا هاته‌ده‌ر و پێشوازی لیکرن و بردنی بۆ نیو‌شار و هه‌ر پێنج که‌س و ده‌که‌س له مالیکی دانان و ئاغا‌کانی چاک به‌سه‌ر کردنه‌وه و هه‌رجی پێویسته بۆی ناردنه شوپینی حاوانه‌وه‌یان. به‌لام به‌ر له‌وه‌ی که بێن له‌گه‌ل بیاوماقوولان و که‌یخودایان و سه‌رکرده‌کانی سپای موقه‌ددم ته‌گبیری کوشتنی کردبوون. وا داندرا‌بوو نه‌و چه‌ند که‌سه‌ی که له هه‌ر مالیک میوان ده‌بن، ده‌بی خانه‌خۆی له کاتی دیاری‌کراودا به بیستنی ته‌قه‌ی ته‌نگی، له خه‌ودا بیا‌نکووژی و رایان‌بدا به‌ره‌و هه‌رمی نه‌مان. جا بۆیه به‌پێی کات و ساتی خۆی له نیومشه‌ودا خانه‌خۆینی هه‌موو مالان که بۆ رایه‌ران‌دنی شه‌رکی خۆیان نه‌خه‌وتبوون، هه‌ر به بیستنی شریخه‌ی ته‌نگ بێ‌سی‌و‌دوو به سه‌ریان دادان و هه‌ی‌دییان لیکرن به‌رمو نه‌مان و ته‌نانه‌ت له‌و هه‌زار که‌سه په‌کیان ده‌رنه‌چوو...!

کازیووی بەیانی کازەلاکی نەخس و بێفەری کوژراوەکانیان بە دوور و
 درێژی خستە بەردیدەمی ئەحمەدئاغا و کەلاکی بابیری سەرۆکیان لە دەرۆزەمی
 شار ھەلاووسە و کردیانە پەند بۆ چاوترسێن کردنی خەلک. بەری بەیانی ھێشتا
 ئێم ھەوالە بلاو نەبۆووە کە پێی نایە رکێف و بە قۆشەنێکی بەرداخووە ھەلینگی
 دایە ناوچەی لاجان و سەربزێوانی خانەبگیر کرد و دەستی لیۆمشاندن و مال و
 سامانی بە تالان برین و بە خەنیمەتێکی زۆرمووە گەرایووە. پاش ئێم رووداو
 سامناکەمی کە بە سەر ھۆزی بلباس ھات، تێکرای سەربزێوان لە ترسی ئەو
 نەکا ئێم بە لا ناگەھانە داوێنی ئەوانیش بگریژتەو، ھەموویان پشتیان وێکدا و
 سویندیان خوارد کە بە تۆلەمی خوینی بابیری و ھاوڕێیانی ھێرش بەرنە سەر
 مەلەبەندی مەراغە و قەرەبووی قەوماوە کە بکەنەو، ئەحمەدئاغا بە بیستنی ئێم
 پیلانەمی شەرمەنگیزان کەوتە دڵەخورتی و بەناچار خۆی ساز کرد بۆ بەرمەنگاری.
 وەختایەک ھێشتا ئەوان لە شارۆچکەمی سابلاخی موکری بوون خوت و خاف لە
 جۆمی جەغەتوو و تەتەھوو^۱ پەریبەووە و بە سەری دادان و نەیھێشت سەر
 بکەنەو و پەرش و بلاوی کرین. ھەر بۆیە پیاوانی موقەددەم ئازاتر لە پێشوو
 ھەلیانکوتانە سەری و بوولەرزە کەوتە کۆلەکەمی خۆراگری و وەری ئازاوەگیران.
 سەرەنجام چارەمی ئێم کۆسپەیان پێنەکرا و پەنایان بردە بەر حاکی
 قەلاچوالان و نامەییەکیشیان نووسی بۆ عەلی مرادخان زەند کە ئەو کاتی
 فەرمانی موای فارس و عێراق بوو. لەسەر تەکا و داوا ئەوان عەلی مرادخان
 فەرمانی نووسی بۆ مەحمودپاشای قەلاچوالان کە یاریدەمی کوردان بدا و مال و
 دارایی تالان کراوی سەرۆکانی بلباس لە ئەحمەدئاغای حاکی مەراغە
 بیستێت و بیاندا تەو و حاکی مەراغە لابەری و بوداق خانە سابلاخی موکری
 لە جێی دابنێ. کاتیەک ئێم ھەوالە گەیشتەو گویێ ئەحمەدئاغا بە کاغەز و

راسپاردان داوای یارمه تی کرد له ئیمام قوڵی خانی به گه ربه گی ورمی و نه حمه دخانی دونه بولی حاکمی خۆی. به هاوکاری هیزه کانی نه فشار و دونه بولی توانی مه حمو و دپاشا بشکێنی و له و شه ره دا حوکمداری قه لاجوالان به گولله ی گه رمه وه گیانی دا. هیندیک ده لێن ئهم رووداوه ده جێتمه وه سالی ۱۱۹۸ی کۆچی/ ۱۷۸۴-۱۷۸۵ی زایینی. به گوێره ی گیرانه وه ی «گولشه نوته واریخ» پاش ئهم هه رایه نه حمه دئاغا چۆته ورمی و نازناوی خانی له ده ست ئیمام قوڵی خانی به گه ربه گی نه فشار وه گرگرتوه که له راستی دا ته وه ری سه ره کی نازه ربا یجان بووه و بۆته نه حمه دخانی موقه بدم.

بووله رزهی به ناوبانگی ته ورئز و هاوار بردنی
نه جه فقولی خانی به گهر به گ بۆ ئیمام قولی خانی حاکمی ورمئ
به مه به سستی به ربه رچدانه وهی خیلانی شناسه یوان و شوقاقی

سالسی ۱۱۹۴ی کۆچی/ ۱۷۸۰ی زایینی، له سه ره دهی حوکمانی
نه جه فقولی خانی دونه بولی به گهر به گی ته ورئز و له شهوی شه ممه ی سه رمته ی
مانگی محه رمه دا، کاته ژمئز و نیویک دوا ی تاو به رین، له و کاته دا که هه تاو
بیست و حه وت رۆژی له مانگی به فرانبار هه لبار دبوو، له بهر تۆف و به ند و
ته وژی سۆزه ی سه رمای زستان، هه موو دانیشته وانی شه وشاره له که لئین و
قوژبنان خزیبوون و هه یج هه ستیان به به لای ئاسمانی نه ده کرد. به لام له پر
هه ورئکی ره ش بالی به سه ر ولات کئشا و بایه کی سوور هه لیکردئ و بوو به
قیامه تیک وه ره سه رئ. له م کاته دا زه وی راته لکه ا و بووله رزه یه کی وا به سه ام
قه وما که هه یج که سه نه یته وانی له شوینی خۆی جوړته بکا و زۆربه ی دانیشته وانی
شه و خا که بوونه رینواری رینگای نه مان، مه گین به هه لکه وت شه وانه ی که هه شته
مه رگیان له چاره ی نه نوو سرا بوو. کامه قه لا و باله خانه و خانووبه ره زۆر باش
بوون و بۆ قایمی و پته وی چه شنی سه ددی شه سکه نده ر خۆیان ده نواند و به
بوومه له رزه ی رۆژگاران ی پئشو و نه روو خابوون، ئه یستا تیکجه یین. جیگا یه کی
وه کوو مزگه وتی گه وره ی ته ورئز که شاته و ماسی یه که می به هه شته لان له
خویندنگای تالبیه ساز ی کردبوو، داری له سه ر به ردی نه ما. هه روا یته وه
مزگه وتی عه لی شای وه زیر که به تاقی عه لی شا ده ناسرا و بۆ به رزی شانی له
شانی تاقی کيسرا ده دا، ته نیا دیواری میجرابی به پاوه ما بوو. هه روه ها
مزگه وتی هه زه ته ی ساحیب و مزگه وتی هه سه ن پاندشا و مزگه وتی که بوودی

جیبهان شای تورکمان و گومبهزی شهنی غازان و هرچی گه رماو و خویندنگا و سه هؤلخانه و کاروانسرای کۆن و له میژنه بیوون شتیکی وایان به بهرمو نهما و تیکرووخان. له نیو خه لکدا و اباوه و ده لئین که نیزیکی هه شتا هزار که سی نیر و می له ژیر هه ره ساندا مردوون. هر لم هه ژانه دا هه زلعه لی بهگ و چهند حه ولادیکی نه جف قو لی خانی به گه ربه گیش له ژیر دار و به ردووی به سه ریه کا ته بیو تیدا چوون. خودی به گه ربه گیش هه تا نیو قه دی تیده میتنی و تووشی ژان و نه قوستانی ده بی و هه ردک پنی له جووله ده که ون.

نهم رۆژگاره ی که نهمام قو لی خان له مه لیه ندی ورمی ئالای ده سه لاتی هه لدا بوو، چهندین کهس له سه رۆکانی ئازهریاجانی خۆیان به حوکمدار و فه رمانه وا ده زانی و هه ر به که ی له لایه که وه وه کوو ری و شوینی خان خانی ده هۆلی ده سه لاتیان ده کوتا و هه چکه سیان بێجگه له خۆیان و به رچاو نه ده هات. بۆ نهوونه نه زه ره عه لی خانی شاسه یوانی ئه رده موئل که به خزمایه تی برایم خه لیل خانی جه وانشیری حوکمرانی قه ره باغ ده خوړی، سالیکی پێشتر په لاماری دابوویه ره شت و گیلان و ده ستی له کوشتار و تالان نه گێرا بۆ وه و خه لخال و تارومیشی لم به لا و نه هاهمه تییه بی به ش نه کردبوو و پاشان که را بۆ وه ئه رده موئل، هیشتا ماوه یه کی وا تیغه په ریوو به سه ر بووله رزه ی نه وریزدا و شووره و حه ساری نه جف قو لی خان ته واو نه بیوو که نه زه ره عه لی خان به ته مای گرتنی ته وریز ئالای گو مرایی هه لدا و به ره ئه و باله بزووت. له که وشه نی سه راب و که ره مروود، عه لی سولتانی شو قاقی که پارێزه ری ئه و مه لیه ند و ناوچه یه بوو، ئه که رچی هه میشه سینگی ره پێش دها و ده یگوت له که ل نه جف قو لی خان بۆستم و شان له شانی ناکه مه وه. هه ر که سه پای نه زه ره عه لی خان که یشتی بی سن و دوو دایه پالی و هینده ی فوو له دۆ نه کرد. هه ر بۆیه جه ندی و چۆنی قۆشه ن و شان و شه وکه تی ناو براو په ری هه لدا و بێکه وه به رمو ته وریز وهری که وتن. به گه ربه گ و چهند که سیکی هه ساوړی و

دهست و پیژهندي له میږگ و له مومرگي دمره موی قه لا بوون که هموالی هیزشی نه وان گه یشتی و چونکه خویان بۇ رانه دهگیرا چوونه وه ژوور و سهربان برده وه بهر په ساری دیواری شار. بۇ سبه یینی نه جف قولي خان و پیرای دهمسته په ک دمرکه وت و شانی شل کرد بۇ شهر و بهرنگاری، به لام هیچی بۇ نه کرا و گه راوه. له مودای شه ودا نه جف قولي خان به سه برایه کی بهرمو خوی باریکي دایه و نه زمرع لی خان پینی نایه ته وریز و دهمستی له هیچ چه شنه زولم و چه وساندنه ومه یک نه پاراست.

به لام وه ختایه ک نه جف قولي خان گه یشته خوی. نه حمه دخان و سه لمان خان و محه مده بگ که هر سیکیان برازای بوون چوونه خزمه تی و سه بارت به بارو بؤخی مامیان په ژاره و دلته نگي خویان دمرپری. پاشان چه کداریکی زوری عاشیره تی دونبولی و کورده کانی شو که وشنه کؤبوونه وه و ته مایان گرت بهرمو پرووی نه زمرع لی خان راوه ستن، به لام ده بانزانی که بی پشتیوانی ئیمام قولي خانی به گهر به کی نه فشار هیچیان بۇ ناکری و گری و گولی همودای ئم کاره یان بۇ ناکری ته وه. چونکه ده سه لاتی شو میره ناو داره هر له ساین قه لاوه هه تا خاکی سه لماس و خوی په ری هه لدا بوو. هه روه ها گه لیک تایفه ی نه فشار و سه رۆک عیل و خیلانی سه رسنوران وه ک خیز و خول له ژیر ئالای شه کاوه ی دا بوون. هر بؤیه به ناردنی کاغه ز و راسپاردان دهرگای دؤستایه تی و په کتیبیان خسته سه ریشت و نه ویشیان له گه ل خویان کرده هاو بیر و هاوه نگاو، بيم مرجه که ئیمام قولي خانی به گهر به ک به سه رباری خویان بزائن و له قسمی دهر نه چن. نه نجا به گهر به کی نه فشار به هیزی ته یار و شه و که ته وه پشتی له ورمی کرده وه و له خوی گه یشته لایان. نه جف قولي خان و خانانی دونبولی به هاتنی ئیمام قولي خان گه شانه وه و شادی له دهر وونیان گه را و شان به شانی بزووتن و چنه د رۆژیک له زموی وزاری ته سوچ و مگوو بولی نه ستیران ناول و خیره تیان هه لدا و باش شه موی به جیماوی له شکر هه مووی

گەشتەجێ، بەرمو سەرەب (سەرەو) ئەسپیان تاودا. عەلی سولتانی شوقایەکی کە دەیزانی خۆی بۆ ناگیرێ و ناتوانێ بەرهنگاری هیزەکانی یونبۆلی و ئەفشار ببێتەوه. بەهەشتاو خێل و خێزانی هەلگرت و بەرمو تاروم و خەلخال پەوی. ئەوسا خەلکی سەرەب و گەرمروود پێمل بوون و پادارانەیان دا و نەکەوتنە بەر گورمی تالان و کوشتاری لەشکری.

نەجەف قوڵی خانی بەگلەریهکی تەوریز کە ئامانجی سەرەکی لێدان و دەمکوێ نەزەرەلی خانی شاسەییوان و عەلی سولتانی شوقایەکی بوو، ویستی بە شوێن عەلی سولتان دا بڕوا و هەتا تاروم و خەلخال لفاو بە دم یەکسمی دا نەداتەوه. بەلام ئیمام قوڵی خانی بەگلەریهکی ئەفشار کە بە سەرکردە داندرا بوو، بەیکەردەمی بە بەرژەوهند نەزانی و تێکرا گەرانەوه تەوریز و بوای هەشت پوژ مانەوه لەو شارە بەرمو خۆی و ورمی جێلەویان شل کرد.

شەرى ئىمام قوللى خان لەگەل قەرەنى ئاغا

باش ئەمەلى كە قەرەنى ئاغاى مامەشى^۱ مەزنى ھۆزى بلباسان لە تەوریز ئیزنى لە ئىمام قوللى خانى سەردار خواست، ھەستا و بە رینگای مەراغەدا بەرەو لاجان گەراپەو. لە مەودای رېئەدا بە خزمەت سەردارىان راگەيانەد كە قەرەنى لە ناوچەى سەندووس تووشى چەند كاروان و رېئوارىك بوو و دەستى لە كوشتوب و پروت كەردنەيان نەپاراستوو. سەردار بە بېستنى ئىم ھەوالە راقى ھەستا و ھەر لەرئو ھوكمىكى نووسى بۇ سەرمەست بەگى ئەفشارى شىرى مەستى مېشەى بەرەنگارى كە مالى تالانىى لە قەرەنى ئاغا بېستىنەتەو و بېداتەو بە خاوەنەكائىيان و ئەگەر كار گەپشتە شەرى و لىكدان نەكشیتەو و بە گزىدا بچن. بە پىتى ھوكمى حاكم سەرمەست بەگ كەوتە شوینى و سەردارىش سەرى جەلەوى و مرسووران و بە دواياندا بەرمو لاجان ھىزى دەنگ دا. چونكە دەیزانى كە سەرمەست بەگ ناتوانى مەردى مەيدانى قەرەنى ئاغا بى و رەنگە ئەوئەدى دىكە گزى ناگرى ھەراكە خۇشتر بى. بە كورتى وەختا بەك سەرمەست گەپشتە قەرەنى ئاغا و ھوكمى سەردارى پىراگەيانەد، قەرەنى ئاغا گوئى بۇ شەل نەكرد و كەوتە دەرەلبوون و كار گەپشتە شەرى و لىكدان و لە ھەردىك بەران سەپا سەفیان بەست و پىكىيان دادا. دواى زەمەكوت و تىكەلچوونىكى زۆر سەرمەست بەگ خۇى بۇ رانەگىرا و سەرى جەلەوى و مرسووران و ھەلات و قەرەنى ئاغا كەوتە سەرى و نىزەپەكى ھاویشتىپە و بەرمو پىشت ھەلیداشت و بەمەش لىنى نەبۇو و سەرى سەرمەست بەگى لە قەلەى قەلەتەى كەردەو و

---

۱ - رەنگە ئىم قەرەنى ئاغا بەگى مەمەد ئاغاى مامەش و بىبىرى قەرەنى ئاغاى ھاوچەرخ بى

هەلیکوتایە سەر قۆشەنجییانی و ئەوانیش بە دیتنی ئەم دیمەنە رایانکرد. بەلام لەناکاو بەیادخایەراییی سەپای ئەفشار کە لە ژێرکێشە ئیمام قوڵی خانی سەرداردا کۆچاو کۆچ دەهات خۆی نواند. کاتێک سەردار بە پرکێشی بلباس و کوژرانی سەرمەست بەگی زانی، بەجاریک پەلاماری دان و خودی خۆی کەوتە شەر و بەرەنگاری و هەریک لا جەماوەریکی زۆریان لێ ئەنگوا و لێ کوژرا.

قەرەنی ئاغا وەختایەک دیمەنی ڕووداوێکی بەپێچەوانەی بانگەشەیی خۆی وەبەرچاوی هات، وازی لە شەر هێنا و ئەسپی بەرە پەنا و پەساریک غار دا و هێزەکی پشتیان لێک بەردا و لەو شەردا خەزاکەرانی ئەفشار دەسکەوت و خەنیمەتیکی زۆریان وەچنگ کەوت. پاشان سەرداری ناودار سەربەرز و سەرمەست گەڕایەووە ناوەندی دەسەلاتی کە ورمی بێ و هەرمووی کە تەرمی سەرمەست لە گۆرستانی «خان» بنیژن و ناشتیان و چاکەیی زۆری لە گەل پاشەوارەکانی کرد. هەر لەم سالەدا ئاخوند مەلا محەممەدباقری ئەفشاری قاسملوو کە بە یەکیک لە گەرمەلاکان دەناسرا و بە پیاوچاک و خۆپاریز و زیرەک و زانا بەناوبانگ بوو، چوو بە پیر بانگەوازی یەزداڤەو و لە گۆرخانەیی «قەرەمەندوو» نیژرا و بە فەرمانی بەگلەربەگ گۆمبەزێکیان لەسەر ساز کرد. کورانی خۆدالیخۆشیوو یەکیان حاجی مەلا محەممەد و ئەوی دیکەیان ئاخوند مەلا عەلی عارفە کە موغبەرەیی بە ھوولی عەسکەر خانی سەرتیپ کوری لوتف عەلی خانی سەرتیپی ئەفشاری قاسملوو بۆ ساز کراوە و کەوتۆتە نیزیکی ڕ و شان بەشانی دیوہ خانی خانی خوابەخشیو و بریتیە لە مزگەوت و چەند حوجرەمێک. پاش کۆچی دوايي ئاخوند مەلا محەممەدباقری ئیمام جومعەیی ورمی، رێژدار مەلا محەممەدحوسینی ئەفشار کە بە بنەمالە قازی و ئیمام جومعە بوون جێی گرتەو. میرزا محەممەدجەعفەری سەرۆکی دیوانی بیتاک و دارایی ورمیش هەر لەم سالەدا مالاوایی لە دنیای ڕووخەک و نەمێن کرد و لە گۆرستانی خان و لای سەرۆکی خوابەخشیو ڕەزا قوڵی خانی بەگلەربەگ نیژرا. ناوبراو پینچ

- ۱- کوپی هه بوو: ۱- میرزا نه بولحه سهن که پاش باوکی چینی نه وی گرت هوه.
- ۲- میرزا محهمه بشه فیه که ماوه یهک له رکبفی زهکی خانی زهندا بوو.
- ۳- عه سکه رخان که سه ره تا میرزا خوری ئیمام قوولی خانی سهردار بوو، پاشان له ده سپیکی دمه لاتی قاجاران دا چاکی گه شه کرد و دواتر باسی به سه رهاتی ده کری.
- ۴- عه بدوسسه مه دخان که ماوه یهک سه رکرده ی سواره ی سکۆرتی بوو.
- ۵- میرزا حوسینی مسته و فی.

لیره دا پیو یسته روونی بکه مه وه که نه و رووداوانه ی باسیان کرا هه موویان سالیک دوا ی بووله رزه ی نه وریتز قه و ماون.

شەرى زەكى خانى زەند لەگەل ئەمانوللاخانى والى سەنە و هانابردنى ناوبرا و بۆ ئىمام قولى خانى بەگەر بەگ

پاش ئەموى كەرىم خان بارگە و بنەى گواستەمە بۆ دىنای ھەرمان و نۆرەى دەسلەتەى پىنج وىو و رۆزەى عىراق و فارس كەوتە دەس عەلى مرادخانى برازای وەكىل، زەكى خان كە ھەتا ئەو دەم لە ترسى جەعفەرخانى كۆرى سادىق خانى زەند لە ئىمام زادەى شیراز پەنای گرتبوو، دەرگىشا و كۆردى بە سەردارى ھىزەكانى و ناردى بۆ زگ ئەمانوللاخانى والى كورستان كە ئالای دژاىەتى و بەر بەرەكانى ھەلدا بوو. كاتىك ئەمانوللاخان ئەم باس و خواستەى بىستەو، زانى كە دەرقەتى قوشەنى زەندان نایا و لەسەر پى و شوئىنى دۆستايەتى پىنشووئى لەگەل ئىمام قولى خانى بەگەر بەگى ئەفشەر بە ھەلاتن پرووى كۆردە ورمى. بەگەر بەگى ئەفشەرىش چاكى بە خىرەتەن و ھەرچى شىباوى شانى والى بوو كۆردى و بەلەنى پىدا كە بىتە پىشتىوانى و يارىدەى بدا. لەو لاو كاتىك زەكى خان بە ھىزەكانى زۆرەو كەيشتە دەورى سەنە و زانى والى ھەلاتو، شوورەى شارى ئابلوقە دا و تەنگەى پىتەلچنى. ئەمسا مىرزا مەمەد شەفیعى و مزىرى خۆى كە كۆرى مىرزا جەعفەرى وەكىلى ئەفشەرى ورمى بوو وەكوو پاسپاردە ناردى بۆ لای ئىمام قولى خان و پەيامى بۆ نارد كە مەن بە حوكمى عەلى مرادخان كە ئەمرو سەمانرەوای عىراق و فارسە ھاتووم بۆ لىدان و گوئەبادانى والى كورستان. جا ئىستا كە حاكمى كورستان لە ترسى ھىرش و زەبروزەنگى لەشكرى بالادەست رايكروو و پەنای ھىتاو تە بەر سىنبەرى ئەو سەردارە پەسەن زادەى، دەمى كە بە دەس بەسراوى بىدە چنگ مىرزا مەمەد شەفیع و خۆت لە دژاىەتى و دۆمنايەتى سولتانی سەردەم پىرەزى.

بە کورتی پاش ئەوێ میرزا محەممەد شەفیع پێی نایە ورمێ سەرەتا چوو
 دەس ماچ کردنی بە گەڕ بەگی ئە فشار و نوایە کەوتە تازیەداری بۆ باوکی چونکە
 نەیتوانیوو بگاتەوێ پرسە. پاش سەرەخۆشی و تازیەتباری و دیداری خزمان و
 براکانی، لە نووبە نووبەدا کاکلی راسپاردەکە زەکی خانی زەندی بە خزمەت
 ئیمام قوڵی خان راگەیاند. بە بیستنی هەڕەشە و گورمەشی زەکی خان، سەرداری
 ئە فشار غیریەتی بێتەسی دا و لە پێوە فرمانی دا بە کۆمەڵی پالەوانانی ئە فشار و
 جەماوەری سنوورەکانی ورمێ کە نامادە بن. سەرەتا براهم خانی دیوان بەگی
 سەرکردە سوارانی ئە فشاری وێرای چوارەزار کەسیک لە گەڵ ئەمانوڵلا خانی
 والی ناردن بۆ سنە هەتا ئەوەندە بۆیان دەکڕی ئێم لافاوی بە لایە لە
 دەورووبەری کوردستان نوور بخەنەو. لەبەر دەماری خێلاتی میرزا
 محەممەد شەفیعی خەلات کرد و مێ ئەوێ مرادی وەدی هاتی ب ناردییەو. ئاویراو
 بە پەلە و بەر ئەوێ لەشکر بگاتن خۆی گەیاندەوێ لای زەکی خان و جۆنبەتی
 جواب و هەلۆیست و دیدارەکە بۆ گێرایەو. زەکی خانی غللوور میرزا
 محەممەد شەفیعی بە درۆزن و ئاوانبار دانا و لە بەندی ئوند کرد و بەو پەری
 تواناوە کەوتە هەلسووران بۆ قە لاگرتن. کاتی ک براهم خانی ئە فشار شان بەشانی
 والی و ئەو هەموو هیژ و چە کداری ئە فشار و کوردان گەیشتنە نوور و نیزیکی
 سنە و دەنگ و ئاوازی لەشکرێکی ئاوا کە هەر لە کۆمەڵی پێشەنگانی را دیار بوو
 سەرکەوتنی بە دەستەوێ دێ. زەکی خانی تۆقاند. خانی زەند کە بە مەبەستی
 گرتنی قەلای سنە داوی کەمەندی تەگبیری نابوو و قەلانیشینی وەتەنگ
 هینابوو. زانی هیچی بۆ ناکرێ و نە یۆتیا بکەوێتە شەر و بەرەنگاری و بەناچار
 هەستا و قۆشەنی کۆ کردەو و پە کە کێف لە خاکی ئێراق تێپەری.

دەلێن لە مەودای پێگادا فرمانی دا کە میرزا محەممەد شەفیعی ئە فشاری
 ئیمام ئووی وەزیری بخنکێن کە وەکوو راسپاردە ناربوویە لای ئیمام قوڵی خان و

دوای گهراڼه‌وه‌ی لښی درېونگ بېوو. خانی زەند ئەم کاره‌ی پێوه‌نه‌هات! چونکه
 نه‌ویش پاش چوونه شیراز به‌چه‌نگ عه‌لی‌مرادخان کو‌را.

دوای را‌کردنی زه‌کی‌خان، برائیم‌خانی سه‌ر‌کرده‌ی سوارانی ئەفشار، له‌سه‌ر
 بې‌وشوینی جاران ئەمانه‌للا‌خانی برده‌وه سه‌ر ته‌ختی ده‌سه‌لات و به‌ده‌سکه‌وت و
 دیاری و خه‌لاتیکی بې‌ژمار‌موه گه‌رایه‌وه هه‌وێڵ ئیمام‌قو‌لی‌خان و به‌دوور و
 درێژی جۆنیه‌تی رووداوه‌کانی به‌خزمه‌ت را‌گه‌یاند.

هیرشی خیتی جه وانیشیری قهره باغ بۆ سهر خۆی و
سه تلماس و هاوار بردنی نه حمه دخانی دونبولی حاکمی خۆی
بۆ ئیمام قولی خانی به گلهر بهگ

پیشتر باسی کرا که سالی ۱۱۹۵ی کۆچی/ ۱۷۸۰-۱۷۸۱ی زایینی،
نهمزهره لی خانی نیلخانی شاسه یوانی نهمزهره ویل ویرای عه لی خانی شوقاقی و
ده سته ی جه وانیشیر به ئامانجی گرتنی ته وریز هروژمیان برد و دوا ی رموینی
نه جه ف قولی خانی دونبولی توانیان ده ست به سهر مه لبه ندی ته وریزدا بگرن.
وه ختایه ک ئیمام قولی خانی نه فشار به مه به سته یارمه تیدانی نه جه ف قولی خان
له ورمێ را له شکری بردنه سهر، نه وان خۆیان بۆ رانه گیرا و رایانکرد. لعم
جه نگه دا که دوو سال به سهر بووله رزمی ته وریزدا تیدمه پهی، براهم خه لیل خانی
جه وانیشیر به هه لفریوان و دنه ی مه لا په نای نه سستیره گهری قهره باغی که ره مل و
تالعه ی بۆ ده گرتوه، خۆی دانابوو که حکومه تی ئازمه ربایجان و جه نگ بێنێ.
بۆیه به م خه یاله خاوه سه ری ده خولاوه و هیزیکسی زۆری قهره باغ و شیروانی
کۆکردبووه و سووره دالی تاسه و ئاواتی به ته مای گرتنی مه لبه نده کانی
ئازمه ربایجان و سهر پێ چه ماندن سهرۆکانی به ناوبانگ، بۆ ویتنه
ئیمام قولی خان بالی گرت. سهره تا کۆمه لیکسی به سهر کردایه تی
عه بدوسسه مه دیه گ و میرزا عه لی به گ رانه سپاردن که برۆن و خۆی و سه تلماس
بگرن. قۆشه نی به ژاوه ژاوی نه وان لووزه وی به ست و له بالی نه خجه وان هه
شالوویان برده سهر «تاسکه قه لای سهر به خۆیه و کردپانه هه را و تراتین،
قه لانیشینانی نه و شوینه که دمستیان بۆ نه ده کراوه و دمروه ستیان نه ده هاتن،
به ناچار چوونه بهر په ساری شووره ی قه لا و کهوتنه خۆپاراستن. نه حمه دخانی
دونبولی هه رچی ویستی به فیلوفرت و قسه ی نهمزونیان ئهم سیلاوی به لایه له

خاکی خۆی دوور بکاته، هیچی بۆ نەکرا و سەرەنجام پەنای برده بەر
 ئیمام قولى خانى بەگەرەبەکی ئەفشار و داواى یارمەتی لیکرد. ئیمام قولى خان
 پرکیشی و شالۆی تۆرمەى جەوانشیری پێقبوول نەکرا و فەرمانی دا بە
 هیزەکانی و لە ماوەیەکی کورتا تێر و تەیارى کردن و هەر دەستەپەى بە
 سەرکردەپەکی لیۆمشاوەی ئەسپاردن. بەرەبابی عەبدولمەلیکی عەسکەرئاغای
 میرشاخوڕ و عەلى پەزاسولتانى قاسملووی لەسەر دانان. خان ئەمیر بەگى خەلەج
 لەگەل تۆرمەى خۆی کە لە باراندیز بوون کەوتەخۆ. حوسێن عەلى خانى
 نەرمشلوو، محەممەدخان بەگى قاسملوو، حوسێن قولى بەگى ریش سەبى تیرەى
 نەرمشلوو، تاهیر سولتانى سەرۆکی گۆندوزلوو و چەند کەسێکی تر کە پاس
 کردنیان دەبیته درێژداسی، قۆشەنیان ساز و ئامادە کرد. هۆز و عەشیرەتەکانی
 سنووران بۆ نمونە شیخالى خانى موکری حاکمى سابلاغ، قەرەنى ئاغای مەزنى
 بلباسان، میرزا ئاغای سەرخىلى شاکان و جافەر سولتانى^۱ زەرزای حاکمى شنۆ،
 هەرمەک بە لەشکری خۆیانەو پێیان لە پکێفان توند کرد. ئەوسا ئیمام قولى خانى
 بەگەرەبەگ بەر لە جوولان و بزووژن، سپای برايم خانى سەرۆک دیوانى بە
 قۆرخانە و تۆپخانەو وەک پێشەنگ گال دا بۆ لای شارى خۆی. خۆشى بەم
 هەموو هیزەو لە شارەو کەوتە شوێنیان و پڕۆیک بە مەبەستى لە سان دان لە
 میرگ و جیمەنى عەلى بەگلووی وەققاسلوو ئیستێکی کرد. بۆ سەپەینى لەوێو
 هەوارى گواستەو و کۆچاو کۆچ هەتا میرگی باغى «خۆی» پۆی.

ئەحمەدخانى دۆنبولى حاکمى خۆی بەر لە چوونى ئیمام قولى خان چى
 پێویستە بۆ جێژن و ئسادمانى و پێشوازی هەمووی کۆکردبوو و دوو پۆلى
 میواندارى کردن. پاشان سەردارى ناوبراو و نیرای قۆشەنى زۆر و زەوەند
 وەرئبوون و وەختایەک گەیشتنە دەورووبەرى ناسکەقەلا کە مەلا پەنا و

عبدوسسه مه دناغا و میرزا علی بهگی جهانشیر به لهشکرموه مهچه که یان نهنگاوتبوو له بهژنی و تنگیان به قهلا نشینان هه لچنبوو. هر که گه یشتنی له پتوه په لاماری له شکری بهر مورپوویان دا و خیرایه کی ناگری شهر هه لگیر سا و گرفته کی کرد و دهنگی تهبل و زوپنا بهرو و حویلی ناسمان بازاره قهلی بهست. له بهروهی ته شریفی موباره کی تیمام قولی خان راسته و خوق به شداری شهر و لیکدان بوو، سه رۆکانی نه فشار و عیلاتی ناودار به پشتیوانی وی به راستی نازایه تی و مهردایه تیبیان ده نواند. سه رهنجام نه سختی به ختی جهانشیر کهوته راخوشین و سه رۆک و سهردارانی نه و ختله و پیاوانی سه رناس گیران و نهوانی تر روویان و مرگیزا و هه لاتن و بهرینی چاره رهمشی دا رۆیشتن. پاته وانانی نه فشار و دونبولی کهوته دوویان و به دهستی پر خه نیمه تهوه گه رانه وه. تیمام قولی خان، مهلا پهنا و عبدوسسه مه دناغا و میرزا علی بهگ که به دیل گیرابوون، نه سپاردهی نه حمه دخانی دونبولی حاکمی خوی کردن که چاوی به سه ریانه وه بچ. پاشان دواي ریک و پیک کردنی کاروباری نه و ناوچه په و دانان و برینه وهی دیار بیه کی که ده بی بدری، تیمام قولی خان و پرای نه حمه دخانی [کرد] له ناسکه قهلاوه لهشکریان دهنگ دا و نالای سه رکه و تنیان بهرو ته وریز هه لدا. پاش نه وهی رکیفی به شان و شهو که تی له چیمه نی قهره ته پهی ته سووچ بنه ی دانا. نه جهه فقولی خانی به گه ره بهگی ته وریز هه ل و مه رجه که ی و به رچاو گرت و هات و پشکهشی باش و گرانمایی هینان و گوتی که به دیداری تیمام قولی خان که شاه و ته وه و که یفی سازه. هه روه ها و نه ستوی خوی گرت که هه موو سالی بۆ دابین کردنی پیداو یستییه کانی سپا بری پینج هه زار ته نهی ته وریزی به نه غد و پینج هه زار خالواری هه شت عه بیاسی^۱ ده غل و دان و تفاق بنیرینه خزمه تی. هه روه ها نه مانو لاخانی والی سنه، شه مخال خانی نه فشاری حاکمی ساین قهلا.

۱ - هر عه بیاسیهک چوار شابی بووه. سکه ی زیر و زیوی سه رده می سه قهوی. شم ورده بووله به ناوی شاعه بیاسی سه قهوی ناودیز کراوه.

بوداق خانی موکری حوکمداری سابلاغ، نهحمه دخانی موقه ددهمی حاکمی
 مهراغه و نهحمه دخانی دونبولی حوکمرانی خوی ملیان و بهر چه له مەمی
 دسه لاتی ئیمام قوئی خان هیئا. نهوانهش که له وی نه بوون به نامه و راسپاردان
 خواهی نه خواهی پیتی بوون و ژوریان قاقهز نووسین و به لاین و پهیمانی پتهویان
 دا و سویندیان خوارد که له قافلانکۆوه بهرمو بیره هموو لایهک به فرمانی
 ئیمام قوئی خانی سهردار ههستن و دانیشن. دهبی بزانین که لهم سهردهمه دا
 علی مراد خانی زهند له ههریمه کانی ئیراق و فارسدا دههولی فرمانده وایهتی
 دهکوتا و دهیگوت ههر من میرم. له و لاشه وه خانزاده ناغامحه مەمه دخانی کوری
 محه مەحه سهن خانی قاجار که ماوهی پازده سال دواى شهید کرانی باوکی به
 حوکمی که ریم خانی و هکیل له شیراز به ریزه وه دسه به سهر بوو، پاش
 کۆچی بوابی و هکیل به فرت و غیل توانیبووی خوی دهر باز بکا و ئیستا له
 نهسته رابانی مازندهران دهنگه شهی دسه لاتی دهنگی دابۆوه. دیاره به پشتیوانی
 خودای تاق و نهبا کورته باسیک سهبارهت به ژیان و به سهرهاتی ئهم پادشایه
 لهم کتیبه دا دهخریته پوو.

به کورنی دواى راپهراندنی ئهم کارانه له چیمه نی قهره ته بهی ته سووچه وه
 هوردووی سهردار به ره و ورمی بزووت و چهند ههس له حاکمانی نازمه رابایجان که
 له رکیفی دا بوون، ئیزنیان لی خواست و ههر کام گه رانه وه مهوشه ن و ناوه ندى
 دسه لاتی خویان، ئیمام قوئی خانی به گه ره بگ چهند رۆژیک له قهره باغی
 * - لی ملکى خوی بنه ی داکوتا و کهوته سهیران و راوه که و و پاشان ته شریفی
 برده وه ورمی. ههر لهم سه ره بیه نه ده دا ئیمام قوئی خان کچی نهحمه دخانی
 حوکمرانی خوی ماره کرد.

بەیمان شکاندنی نەجەف قوڵی خانی حاکمی تەوریز و جوونی

ئیمام قوڵی خان بۆ گرتنی شاره‌که و لێدانی حوکمران

له سەرەتای سالی سەرەوخیزی ١١٩٦ی کۆچی/١٧٨١—١٧٨٢ی زایینی دا، پاش بەرێوه‌جوونی جێژنی نەورۆزی سولتانی، ئیمام قوڵی خان تیشکەیی بە سەرکردنەوه‌ی هاویشته‌ سەر سەرۆکانی ئەفشاری ورمی و هەر کەس شانی چەندی هەڵدەگرت دیاری و خەلانی دایە. ئەوانەیی بە سیلەنیکای میرانە خویندرانەوه‌ بریتی بوون لە: میرزا ئەبولحەسەنی ئیمانلووی سەرۆک و دەمراستی دیوانی پیتاک و عەسکەر خانی میرزاخوری برای: مەحمود د خانی سەرۆکی تیرەیی ئەفشاری ساین قەلا؛ خان ئەمیر بەگی ریش سەبی تایفەیی خەلەجی باراندیز؛ ئەللا یار بەگ و حوسین قوڵی سولتانی رەڤین سەبی ئەرمەشلوو. هەر وەها پەلی ئیشیک ناغایەتی کە پێشتر خوا بەخشوو سەر مەست بەگ بەرپررسی بوو، وێرای نازناوی خانی باربووی عەلی رەزا سولتانی قاسملووی کرد و کچی لی خواست.

هەرچۆنیک بێ دواي رێک و پێک کردنی کاروباری لەشکر و رێکخستنی رێ و شوینی گرینگی ولاته‌که، چەند بیاوێکی بە رێ و جێی ئەفشاری دەناردن بۆ وەرگرتنی ئەو بوول و کەلوپەلەیی پارە‌که حاکمانی ئازەربایجان بە تێنیا نابیوو بیدەن. بۆ وینە خان ئەمیر بەگی سەرۆکی تایفەیی خەلەجی بەرپێکردە لای نەجەف قوڵی خانی بەگەری بەگی تەوریز و نامەییەکی ئاواي لێ نووسی: وەکوو ئاگاداری پێشتر برايم خەلیل خانی جەوانشیر و نەزەر عەلی خانی شاسە یوان و عەلی خانی شوقای هەلیانکوتایە سەر قەلای تەوریز و شوویان لێهە لکینشا و زەرەد و زیانیکی زۆر بە سەر شانی دانیشتووانی دا هات. ئەگەرچی هەموویان کەوتنە بەر شەپۆلی هێرشی خەزاکەرانی ئەفشار و زەهیری دەستی کوردان و

لنښان ترا و هلاتن، بهلام من نه ودم په يکه رده يانم به بهر ژده وند نه زانی و له راستي دا نهو جړه ی شي او ده مکت نه کران. جا بږيه نيسا ته او ليږ اوين که بیکه وه کوانووی ناگری نو بهر دکا به تي نوژمناني خځمالي ته فروتونا بکين و پاشان بکوي نه بهر په رچدانه وهی خه نيماني لاوه کی. نه رکي دراوسني به تي هله دگرځي که نيوش بکونه ساز کړني له شکر و شان به شانمان بن. هروها نهو بره دراو و مرده مالهي قهرار و ابوو بیکه به دياري بم راسپارده يدا بينيره هه تا بتوانين قوشه ني پي ته يار بکين و خيرا يه کی له ورميوه بيزووين و وپراي سپاي نه حمه دخاني دونيولي بهرو شويني مه يه ست بکوي نه پري.

پاش نه وهی خان نه مير به گ له ماوه يه کی کمدا گه پشته ورمي و نامه کی خسته به رچاوی نه جف قولی خان، له پړوه به گره به گي ته وريز ليني که و ته گومان و پني و ابوو فيل و هرت و ناراستي به نو او ده و ولايتکی چاکی نه دايه وه. بهروالت خان نه مير به گي و مرگرت و له مالي ميرزا زه ماني دهم راستي ته وريز دايه مزراند. خاني راسپارده به زیره کی و وريايي خځي زانی که به گره به گي ته وريز چي له دمروني دايه و ناته بایه له گهل نيمام قولی خاني سهردار و هاوپړيه تي ناکا. هر بږيه مانه وهی خځي لهو شاره به بهر ژده وند نه زانی و بي نيزن گه رايه وه ورمي و نه وهی بيستووی و تي گه بيوو به خزمه تي راگه ياند. بږيه ناگری نو ورپه ي له ناوړگي سينه ي دا سهری هله دا و له پړوه هشت هزار سوارهی ناوداري نه فشار، زمرزا، موکری، باباني سنه، موقه دده می مراغه و نه فشاری ساين قهلا که له وي ناماده يوون و ده يانويست سهره تا بچنه شهري سهريزيواني نازره راياجان و پاشان بهر دنگاری عه لي مرادخاني زه ند راوه ستن، وده کوو بهر ايي له شکر گالي دان بق ته وريز و توپخانه ي ره گهل خستن و وای دانا که خوشي نوابه دوايان بيزوي.

به کورتي وده ختاپک بهر ايي له شکر گه پشته نوور و نيزيکی ته وريز، ته ماشايان کرد که نه جف قولی خان پيشتر گوند نشيناني نيزيکه شاري

راگواستون و له په ساری شووره و قه لانا دایمه زړاندوون و سهرقالي پاراستنی
 قه لایه، چونکه ده یزانی که نیمام قولی خانی سردار دمست له هرا و هیرش
 هه لنگرئ و ناحه جمی و به نامانجی شهر تپه لاندنی ده جمی. سهرکرده کانی سپا
 له سهر راسپارده ی سرداری ناودار که بخودایه کی باوهر پیکراویان ناره لای
 نه جف قولی خان و لییان راسپارد که نیمه ده چینه شهر ی علی خانی شوقاقی و
 نه زمرعلی خانی شاسه یوان و نه گهر به گهر به گدیه یوئ به دانی پادارانه و
 نارینی قوشه ی یارمه تیمان بدا با بفرموئ. نه جف قولی خان ده قو بوغر جوابی
 دانه وه که ناتوانم ره گه لیان بکه وم و پادارانه شم بق نایرئ. وه ختایه ک
 سهرکرده کانی سپا ولامی سارد و سر و ری وراستی به گهر به گدیه یوئ ته ور یز یان بق
 هاته وه نه وهنده ی بقیان کرا ده ستیان له تالان و دارو وتاندنی دینات و ناوچه کان
 نه پاراست. لهم کاته دا نه جف قولی خانی شاسه یوان و حوسین قولی سولتانی
 [کوردي] شوقاقی که پیشتر لایه نگرئ به گهر به گدیه یوئ ته ور یز یوون، روویان له
 علی خانی شوقاقی و مرگبزا و هاتنه ژیر لالای له شکری نیمام قولی خانی
 سرداری نه فشار. ویکه ووتنی شم نوو قوشه نه بوو به هوی به دیهاتنی
 خه سارانیکی زور و تیکرای ناوچه کانی ته ور یز و سهراب پخوست کران. به ناچار
 علی خانی شوقاقی داوای یارمه تی کرد له نه زمرعلی خانی شاسه یوانی
 نه زمرموئل و نه ویش له ناوهندی دمه لاتی را بزووت و گه یشته سهراب و له گه ل
 علی خان هرووژ میان برده سهر نه جف قولی خانی شاسه یوان و
 حوسین قولی سولتانی شوقاقی. له دموروبه ری سهراب هیزه کانیان
 تیکه له نگووت و شهریکی قورس قهوما. ناخریبه که ی نه زمرعلی خان
 سهرکهوت و حوسین قولی خان رموی به رمو مه راغه و نه ویش که وته شوینی و
 بارگه و بنه ی را کر نووانی تالان کرد و ههر له سهر شم رکبف و هه وایه رویش و
 دموره ی قه لای مه راغه ی دا. راست لهو جه نگه دا نه حمه دخانی موقه دمدم چووبوو
 بق لای نیمام قولی خانی سردار، به لام بیسانیش خه لکی مه راغه و دمست هاتن و

کهوتنه بهر په رچدانده وی هیرشی جه ماوه ری شاسه یوان و شوقالی و پاراستنی
 خویان. پاش تپه پرینی بیست رږډ به سهر ماوه ی گه مارډا و دیاری نه دانی هیج
 نیشانه یه کی سهر کهوتن، نه زمرع له خان نه وه ندی توانی دمستی له تالان و
 دارو وتاندنی گونده کانی سهر به مەرغه نه گپرایه وه و بهر و نه ردموئل گه رایه وه.
 پاش رږښتنه وهی خانی شاسه یوان، نیمام قولی خانی سهر دار که هیزکی زوری
 کوڅر دېږوه و نامانجی شکاندنی نه زمرع له خان بوو، شان به شانی نه حمه دخانی
 موقعه دم و قوشه نی بهر کیلی بهر و نه وریز کهوتی و له یوو فرسه خی نه و
 شاره له شکر خست و داواشی کرد که ده بی نه جف قولی خانی به گه ربه کی
 [کور دی] ته وریزیش ره گه لم بکوهی. به لام و ختایه ک شه مجاریش ولامی
 نابه خیری بقی هاته وه، له ویوه کوچی لینا و له شه نی غازانی سولستان
 مه محمود خان هڅو بوو گای دانا و خوی خۆش کرد له گرتنی قه لای ته وریز. به
 حوکه ی نه جف قولی خان د مروازه کانی شار داخران و رڼکای هات و جوق گبران و
 وای لپهات که دانیش تووانی ته وریز ده ستیان به باغ و موچه و مه زرای خویان
 رانه ده که پشت و ته وای نه و بهر هم و حاصل ته ی کهوتی و نه دمر وه تیداچوون.
 به کورنی هر یک لاشه و رږډ له دهر و ژوړه وه به تږپ و نغنه ک ولامی
 یه کتریان ده دایه وه. چه ند جاریک دهسته یه ک خیر خواز و که یخودا بوونه
 نیو بی یوان و قسه یان له پیکهاتن و برانه وهی شهر کرد، به لام هه وله کانیان هیجی
 لی شین نه بوو. مه وای گه مارډ هه تا شهش مانگی خیاند و هه و نه وه ندی سارد
 کردیو که له شکر چی زور تال و سویریان راده یوارد و قه لادارانیش کهوتی و نه
 کیژاوی دهر و کویر موری. وای لپهات که نیمام قولی خان هم به زه یی به
 قه لانشینان و هم به قوشه نچیانی دا هات و دهستی هه لکرت و بی نه وهی مرادی
 و هدی بی گه راره.

چوونی نیمام قوتلی خانی سهردار بۆ شهَر له گهَل عه لی مرادخانی زه ند و گه رانه وه یه کی کاتی بۆ ورمی

ههروه کوو باسی کرا نیمام قوتلی خان به هیزیکێ زۆر و زه وه ند و به شه وکه ته وه ماوه ی شه ش مانگ نه جه ف قوتلی خانی دو نبولی گه مار ق دا. له و به ی نه دا ناوبراو خودا دادخانی کورێ به کاغه زیکێ پێ تکا و پارانه وه نارد بۆ لای عه لی مرادخانی زه ند که ته نیا له هه ریمی فارس و ئیزاق ده سستی ده رۆی و داوای یارمه تی لیکرد. دیاره ده بێ شه مش بزانی که تاقمیک له حا کمان و خانانی بێ وه لای نازه ربایجانیش له گه لی هاو ده نگ و هاو ئامانج بوون. له م کاته دا که رۆژی ۲۰ی مانگی نیوجیژنان بووه. خودا دادخان به و مرگرتنی خه لات و حوکمی سه رکرده یه تی له ده سستی عه لی مرادخان ده گاته وه ته وریز. به گوێزه ی حوکمی حا کم و به ته گبیری نه جه ف قوتلی خانی باوکی، خودا دادخان ده که مپیته راپه راندنی کاروباری گرینگی قۆشه ن و جه ماومری ئاسایی. نیمام قوتلی خان وه ختایه ک ده سه لات و سه ره بخۆی نه جه ف قوتلی خان و هه لگه رانه وه ی بۆ لیک له شه میران و به لگه رانی نازه ربایجانی بیسته وه و زانی فیثی عه لی مرادخانی زه ند، لێوی کرۆشت و گوئی وای ناخوا. بۆیه فه رمانی دا به له شکری که سه ره تا بپۆشه هه ریمی عیزاق و فارس و ناوچه و مه لبه نه ده کانی شه و خا که له چه نگ عه لی مرادخان ده ربیتن و پاشان بۆ لێدان و گوئی بادیانی نه جه ف قوتلی خان و سه رۆک و سه ردارانی تری نازه ربایجان باده نه وه سه ر ئهم باله. به مه به سستی وه دی هینانی ئهم ئاوا ته به له شکری بێ ئامان و شکۆ مه نه وه به رێگی سابلای مۆکری دا به رمو ساین قه لا که وه ترێ هه تا گه یشته سنووری سنه و نه رده لان. له مه ودا ی رێگا دا رۆژ به رۆژ هیزه کانی زیادیان ده کرد و پاشه که مۆت و پادارانه ی سپای له خه لکی شه و ناوچه و مه لبه نه دانه وه رده گرت که پێی دا ده رۆی....

ئه مانۆللا خانی نه رده لانی والی سنه ش دایه پال هۆر دووی و هیزیکێ زۆری سنه و مه لبه نه ده کانی کۆ کرده وه و سه ری وه به ر فه رمانی سه ردار هینا و له به رووی عه لی خانی شه فشاری خه مسه یی حوکمرا نی سه ره به ده رموه ی زمجان ماوه یه ک بوو

سەری وەبەر عەلی مەرادخانێ زەند نەدینا و لێی هەلگەرا بۆ وە دەستە و داوێنی
 ئیمام قوڵی خان بیوو، سەردار لە [خاکێ] ئەردەلانەو سەری پکێفی بەرەو
 زەنجان وەرسووران و بۆی و چەند پۆتیک لەوێ میوانداری کرا و دەستی پێزی
 بۆ لەسەر سینگ داندرا. وەختایەک عەلیخانێ ئەفشار سەبارەت بە پەلاماردانی
 عێراق راویزی پیکرا، چوونەکەمی بە بەرژەوێ نەزانی و گوتی هەتا ناوچە و
 مەلەبەندەکانی ئازەربایجان بۆ سەردار پاک نەکری ئەو و بوژمانی خۆمالی لە
 بنەوپالەو سەربەخۆین، چوونە سەر هەریم و خەنیمانی نوورەدەست کارێکی
 نەبەجێبە و پیاوی فامیدە و نووربین شتی وا ناکا. سەردار ئێم باس و تەگبیری
 بە دڵەو نووسا و وازی لە چوونە عێراق هێنا. عەلیخان بە پێشنیاری خۆی
 پیاویکی باوە پیکراوی بە ناوی وەلسی بەگ وێرای کۆمەڵە چەنگدارێک بەرەو
 ئازەربایجان گال دا و سەردارێش پەزنامەندی دەرپری و پاشان خوشیان کەوتنە
 شوێنیان. لە شارەدێی میانە فەرەجۆ تلاخانێ حاکمی خەتخال دایە پال لەشکری
 سەردار و عەلیخانێ شوقاقی حاکمی سەراپیش سادق سولتانی کۆرە گەورە
 خۆی کە لاویکی ناوبەدەرەو بوو، لەگەڵ کۆمەڵێک کوردی شوقاقی و
 جەماوەریکی دیکە ناردی بۆ هۆربووی سەردار و بۆخۆی سەبارەت بە نەچوونی
 هێندیکی برۆبیانوو هێنانەو.

لێرەدا پێویست بە روون کردنەوێە کە لە بابەت نەچوون و تێکدانەوێ
 سەفەرەکەمی ئیمام قوڵی خان بۆ ئێراق بێم هەموو هێز و لەشکرەو چەند جۆرە
 گێڕانەو لە گۆڕی دایە. هێندیک دەلێن کە عەلیخان و ساییری بەدخوازانی
 چاویان بەرای نەدا و نەیانپێشت بجێ و دەستەیک پێیان وایە سەردار لەبەر
 خاتری ژنیکی جوان و دلفرینی کە هیچکەس نای نەکرێو و ویندەچی کچی
 نەحمەدخانێ دونبۆلی بووی نەچوو و هێرشەکەمی هەلوەشاندۆتەو.
 هەرچۆنیک بێ ئیمام قوڵی خان بەرەو ئازەربایجان دەکەوینەری و لە یەک
 فرسەخی تەریز خێوت و بارگا هەلدەدا و ئەمجارەشیان لەبەر سۆزەمی سەرما
 کەمەند ناویتە بەژنی قەلای شار و روو دەکاتەو ورم.

چوونه‌وهی ئیمام قوڵی خان بۆ شه‌ر له‌گه‌ل عه‌لی مرادخانی زه‌ند و برانه‌وه‌ی چاره‌نووسی

لهم به‌پانه‌دا رووداوێکی سه‌یروسه‌مه‌ری ئاسمانی خۆی نواند و له‌ سه‌ره‌تای مانگی ره‌جه‌به‌وه‌ هه‌تا چل رۆژان ولات تار هه‌لگه‌را و به‌ رۆژ و شه‌و ده‌فه‌ی خۆر و مانگ ده‌نگوت کاسه‌ی که‌یلی خوینن و وای لێهات خه‌لکی ره‌شوکی که‌ پێیان وابوو رۆژگه‌راوه‌ که‌وتنه‌ به‌جێ هه‌نسانی نوێژی رۆژگه‌ران. به‌لام ئه‌ستێره‌ناسان لایان وابوو که‌ هه‌را و هه‌للا و خوێنرشتنێکی به‌ پانه‌وه‌ ته‌واوی هه‌ریه‌مه‌کانی ئێران به‌گه‌شتی و خاکی ئازهره‌بایجان به‌تایبه‌تی ده‌گرێته‌وه‌.

هه‌روه‌کوو پێشتر باسی کرا ئیمام قوڵی خانی سه‌ردار که‌ له‌ سه‌ره‌تای ئهم ساله‌دا ده‌یه‌ه‌ویست بچینه‌ شه‌ری عه‌لی مرادخانی زه‌ند به‌ چه‌ند هۆیه‌ک په‌کی په‌لاماره‌که‌ی خسته‌وه‌ و گرتنی ته‌وریزیش وه‌دا که‌وت. لهم سه‌روبه‌نده‌دا دیسان هه‌م‌وای له‌شکرکێشان و گرتنی خاک و هه‌رێمان له‌ سه‌ری دا و خۆی له‌ چوونه‌ ئێراق خۆش کرد و گوته‌ی ئه‌ستێره‌گه‌ران که‌ ده‌یانگوت ده‌یی به‌ پادشا نه‌وه‌نده‌ی دیکه‌ی هان دا و پالی پێوه‌نا. وه‌ختایه‌ک ده‌نگ و هه‌رای ئهم هه‌رشه‌ بلاویۆوه‌ و هه‌موو که‌س بیستی، نه‌چه‌ف قوڵی خانی به‌گه‌ربه‌گی ته‌وریز په‌کجار زۆر هه‌جمینی لێهه‌لگه‌را و به‌ناچار چه‌ندین پیاوی ئاقلمه‌ند و زانای سه‌رناسی ناردنه‌ لای سه‌ردار و بۆی نووسی که‌ وهره‌ پیاوی چا به‌ واز له‌ لاساری و پرکێشی بینه‌ و به‌ به‌شه‌ده‌سه‌لاتی خۆت رازی به‌. ئیستا ماوه‌یه‌که‌ جه‌ماوه‌ر به‌ پانه‌وه‌ که‌وتوونه‌ ژێر بالی ته‌ناهی و ئاسووده‌یی و با له‌خۆرا خویننی خه‌لک به‌ناهه‌ق نه‌رۆی، چونکه‌ له‌ رۆژی رابووونه‌وه‌دا به‌رۆکی سه‌به‌بکاران ده‌گیرێ. ئهم

ناموډگار پیاڼه هرگیز به گوئی سهرداردا رڼه چوون و نه ناهت له سهر
 .بله ومزی و بوژمنايه تی سوورتريان كړد. نه حمه دخانی دونه ولی خه زووریشی به
 باری لایه نگریدا قاقه زیکي لی نووسی و داوای لیکرد که نه چی، به لام دیسانیش
 هر په شیمان نه بڼوه. سهردار کهوته کړکړدنه ووی قوشه ن و له میړگ و
 لمه وړگه ی گوینګه په ی نیو فرسه خی شار چادر و چیغی راښه نګاوت و به قه رايه
 پڅی نه ستیران تاولی ه لدا و کهوته شادی و عهیش و نؤش و خوش رابواردن.
 له و لوه وهختایه ک نه جف قولي خانی به لکه ربه گی ته وریز به لانی
 نیمام قولي خاندا هیچ هیوا په کی نه ما، له به روهی دوی بوولنه رزه ی ته وریز
 نه یده توانی بېزوئی و گپړوگه وال بېوو، به سواری که ژاوه چوو بڅ کن
 نه حمه دخانی برازای له خڅ په. هر یک خانی دونه ولی وایان قسه لیکرد و گوئیان
 شه پڅ که ته پتی فرمانه وایه تی خڅ نه گری ئیران له ئیراق و فارس به ناوی
 علی مرادخانه وه لیده دئی و زرمه ی دئ، وا ویده چی که بسم زووانه ناوچه و
 مه لبه نده کاشی نازم ریاچان بېنه پېشیلگی سمی ره ووی په کسمی هیزه کاشی شه،
 باشه له سهر چی ئیمه دژایه تی بکه یین و هه وساری ده سه لاتی خڅ مان بده یینه
 ده ست نیمام قولي خانی نه فشار که لایکی بادیه وایه و نه ووی دهیکا له ریبازی
 هامین تلاسایه و هه نګاوی به پاریزی تیدا نیه؟ نه خیر وا ناکه یین و وا چاکه
 نامه یه ک بنووسین بڅ علی مرادخان و بانګه پشتنی بکه یین بڅ شم مه لبه نده و
 په نجه باویننه شاته گی ده سه لاتی. شم باس و راویژه ی نه جف قولي خان له گمل
 نه حمه دخان بڅ په بوو که به لکه ربه گی ته وریز دلخیا نه بوو له هه لویست و
 هه لس وکه وتی سهر یز یوان و خیلانی نازم ریاچان، چونکه هیچیان سهریان
 وه به رنه دپنا جګه له نه حمه دخانی موقه دده می حاکمی مراغه که شه کاتی له بهر
 چهند هڅیک له نیمام قولي خان هه لکه رابڼوه و په نای بر دېوو به سیتیږی
 نه جف قولي خان.

به کورتی وه ختایهک نامه‌ی نیازمه ندانه‌ی نهجه فقولی خان و تاقمیک له نه میرانی نازمربایجان له فارس گه‌یشته دهستی عه‌لی مرادخانی زهند، چونکه ناوبانگ و سام و شهوکه‌تی ئیعام فقولی خان سیپه‌ری ترسی به سهر دلی جه‌ماوهری عیراق و خانی زهندا کیشابوو، ته‌نیا باوه‌ریان به نووسراوه‌کانی نهجه فقولی خان و نه‌حمه‌دخان نه‌ده‌کرد. سهره‌نجام به‌پیتی راویژری سهرکرده‌کان و گه‌وره‌پیاوانی ده‌سه‌لات، حوکمی حکومه‌تی ورمی نووسراو بۆ نه‌میره‌سلان خانی نه‌فشاری ساین‌قه‌لا ناسراو به کوربه‌چه^۱ و نیردرا و هزار که‌سیشیان ره‌گه‌ل خست تا به هاوکاری نهجه فقولی خان و کۆمه‌لی دونه‌ولی و خه‌لکانی تر خاشه‌ی توخمی ناته‌بابی و گیره و کیشه‌ی ئیعام فقولی خان بکیشنا کاتیک نه‌میره‌سلان خان گه‌یشته ته‌وریز و نیوه‌رۆکی حوکمی خانی زه‌ندی به حاکمانی نازمربایجان راگه‌یاند، هه‌موویان به‌ناچار پرویان کرده ره‌وگه‌ی به‌زه‌لایی و جوونه پال نه‌میره‌سلان خان. عه‌لی مرادخان نووسیپووی نه‌مرۆکه ئیعام فقولی خان له ریی نه‌زانی و بادیه‌ه‌وایی را بۆته خه‌نیمی ده‌وله‌ت و لینی هه‌لگه‌راوه‌ته‌وه و نه‌میره‌سلان خان به‌پیتی ئهم حوکمه راسپێردراوه که ئاویری ئا‌واوه‌ی ئیعام فقولی به ئاووی تیغی تیژی ئا‌وداره‌وه رۆمرکینئ و ههر که‌س بجیته ژیر سایه‌ی به‌یداخی و بکه‌ویته گیانبازی، گۆشه‌نیگای به‌سهر کرینه‌وه‌ی میرانه ده‌یگریته‌وه و ده‌نا چۆنی پتویسته ئا‌وا سزا ده‌برئ. سهرۆک و سهردارانی نازمربایجان پاش بادانه‌وه، شان‌به‌شانی نه‌میره‌سلان خان له ته‌وریز ده‌رکه‌وتن و به‌رمو شوینی مه‌به‌ست نه‌سپیان لینگ دا. له ناوچه‌ی سه‌لماس نه‌حمه‌دخانی دونه‌ولیش وێرای هیزه‌کانی ره‌گه‌لیان که‌وت. به‌لام له‌م لایه‌وه ئیعام فقولی خان که له میژگۆلانی گوینگته‌په له‌شکرگای داناوو، شه‌و و رۆژ به خاپاندنی عه‌لی‌رمزخانانی ئیتشیک‌ئاغاسی رایبوارد و گاله‌ی به‌پیا‌له‌ی مه‌ی کرد و

به دسته ملانی تلایه وه. له ۱۵ ای مانگی قوربان دا نه قی به گی نه فشاری سر کرده ی ناوچی نه نزل، کاغه زیکی نووسی و به کابرایه کدا ناردی و پرونی کرده وه که نه میر نه سلان خانی کورده چه له لایه ن عه لی مرادخانی زه ندموه نیردراوه ته شه ری نیملم قولی خان و خان و به گهرانی نازمربایجان به تایبته نه جف قولی خان و نه حمه دخانی دونبولی خه زووری سهردار پالتیان وه پالی داوه و نیستا له چیمه نی دۆرشه کی سه لماس به له شکر یکی وه کوو خیز و خۆل بنه یان داکوتاوه و هاکا نه مرق و سبه ی له که لی قوشچی وه سه رکه ون و به ره و ورمی داوهرن، بۆیه وا باشه غولامان و نوکه رانی سهردار ناگار بن و خۆیان ساز بکن بۆ به ره نگاری. سهردار که هه تا نه ودم هه رگیز خه یالینکی ئاوا ی به میشکی دا نه ده هات و پیی وانه بوو که که س بویری بۆی بیته مه یدان، به خویندنه وه ی نه و کاغه زه ترسینه ره و به بیستنی نه م خه به ره نه غیار بۆوه و له خه وی بی خه یالی راپه ری. رۆژی ۱۷ ای مانگی قوربان سهرتا برابم خانی نه فشار که پشه نگی له شکر و پیاویتی زرینگ و ناویه دهرمه وه بوو، و پیرای کۆمه ته چه کداریک به ری کرد و دوا به دوا یان قهره نی ئاغای بلباسی له گهل کوردان نارد. وایان دانا که نه م قۆشه نه له چیمه، سی عه لی به گکووی وه ققاسلوو کۆببنه وه و له سان بدرین و پاشان باژوین. خۆشی له گهل عه لی خانی نه فشاری حاکمی خه مه سه و سه رکرده ئاوداره کان به پشتیوانی پهروه نگاری گه وه له کات و ساتینکی موباره کدا شاری به جپه نشت. هیشتا ته وای هیزه کان بیبوونه میزگی عه لی به گکوو و کۆنه ببوونه وه که به رای قۆشه نی نه میر نه سلان خان له بالی قوشچی را دهرکه وت و خۆی نواند که بریتی بوون له: نه حمه دخانی حاکمی مه راغه و پیرای چه کدارانی موقه ددم؛ نه جف قولی خان و نه حمه دخان له گهل کۆمه لی ته وریز و [کوردانی] دونبولی؛ سادق سولتانی حوکه مداری سه راب به سه رکر دایه تی خپلی شوقالی؛ عه بباس قولی خانی که نگرلوو و پیرای جه ماوهری نه خجه وان و ئیره وان و دیسانه وه هیزینکی به رجاوی دونبولی

که شابازخان و سوله یمان خان جله و داریان بوون. ثم هیژانه چه شنی لافاوی به لا له که لی قوشچی را لووزمه ویان به ست و وای لیها ت که دهشتی به ریالی که ژ و کوی «ثیمام کهندی» و لیواری گولی شاهی (ورمن) له بهر هاژانی له شکر دهنگوت دهریایه شه پۆلان دندا. سهرداری بویر به فیز و دهماری گهنجی تیکهوت و هینده رانه و مستا که قوشه ن هه مووی سوار بن و جاردوری ناردن ما نه وانه ی بارگه و بنه یان دانابوو و خهریکی حه سانه وه و دهر کرنی شه که تی و وچانی به کسمیان بوون و ریایان بکه نه وه. خوی و پرای سوارانی مه نگور و مامهش و پیرانی ژیر کئی قهره نی ناغا به ره و پیری هیژه کانی نه میرنه سلان خان مامزه یان کوتا و به دابی پیتشویی که له رژی شه را خودی دهنایه سهری و زریی گه وچن و جوارشاوینه ی دهر کرده به ری: سینگی دایه پیتش بؤ تیکه له چوون و به رهنگاری. پاش نه وه ی له شکر به رمورووی به کتر راوهمستان، نه جف قو لی خانی به گهر به گی نه ورژ که به مه زنه خان ناویان دینا، بؤ نه وه ی قسه ی بر پیتته وه. پیاوی نارد له ی ثیمام قو لی خان و به په ند و نامۆ لگاری لی سی راسپارد به لکو و سهردار دهم سهرداری لاساری و دوژمنایه تی بی و شانی بداته ناشتی و پیکه اتن و نه بیته جله و کیشی کوشت و کوشتار و پژانی خوینی به ناهه ق. سهردار ولای ناهه ز و توند و تیژی دایه وه و راسپارده که ی نارد وه؛ هه ریۆ به هه رنک لا ده ستیان برد بؤ چه کان و پیکه اها تن. له یه که م په لاماردا ثیمام قو لی خان له گه ل سوارانی چوست و چالاک ی بلباس. پیتشه نگانی له شکری به رموروویان هه لگرتن و ته ق ورمویان تیخستن و زوریان لی کوشتن. له م جه نگیه دا سهردار چاوی به نه جف قو لی خانی مه زنه خان کهوت که له جه رگه ی سپادا سواری که ژاوه په و هانی قوشه نی ته ورژ و دونیولی دندا بؤ خۆ راگری و نازایه تی. و پرای پۆ له سواریک هه لیکرده سهری و کاتیک نه جف قو لی خان چاونه ترسی و هه لمه تی ثیمام قو لی خانی شاوا هاته به رچاوی هه رمانی دا به جه زایرچی و تله نگدارانی خزمه ت رکئی که پلینه ی چه کیان هه لگیر سینن و وه ختایه ک سهردار و هاوریانی نیزیک بوونه وه

بەجاریک دەسڕێژیان لێکردن و بەراستی فێشهکێک بە خەسار نەچوو. کۆمەلێک کورد و ئەفشار و لاوی ئازا وەبەر تیری ئەجەل هاتن و لە خاکی نەمان گەوزین. لەم دەمدا ڕاکردووانی سپای تەوریز و دۆنیولی تووشی دەستەسوارێک بوون کە بە چوارناله دەهاتنە هانایان. بە دیتنی ئەوان وەرەیان بەرز بۆوە و گەرانەووە و تێکرا هێرشیان کردە سەر کۆمەڵی چەکدارانی سەردار. جا راست لەو بگەرە و بەردەیدا سەفییەکی ئەفشار کە بەیداخدار بوو، بەیداخەکی وەکوو بەختی خۆی خەواند و پشتی کردە دۆژمن و عەلی رەزاخان و قەرەنی ئاغای بلباس رەویس و جەماوەرەکی دیکەش کەوتنە شوێن پێی ڕاکردووان و خۆلی بەبەختیان وەسەری خۆیان کرد. کەچی دیسانیش ئیمام قوڵی خان و ئەحمەدخان مۆکری و جەماوەرێکی کەم خۆیان ڕاگرت و لە شەڕ و بەرەنگاری شل نەبوونەووە. بەلام هیچ هایدە نەبوو، چونکە سەرەڕای شکانی لەشکری، بۆخۆشی لە چەند جێگاوە ئەنگواو بوو بە سەختی و قۆشەنی بەرامبەری زیاتر بوو لە مار و میژوو. لەو لاشەووە قەرچە قەرچی مانگی گەلاوێژ و بۆتەسی گەرما وای تێن هێناو بوو کە مێشک لە کاژەلاکان دەکوڵێن و سەرداری ئاودار لەبەر قورسایی بەرگەرزێ و هالاوی گەرما و خۆین لە بەر پۆشتنی، هێزی لێ بێرا و لە خوانی زینەووە هەلدێرا. عەسکەرخانێ ئیمانلووی میرشاخوڕ سەرداری وەکوو گیانی گرته نامیزی و بە یارمەتی چەند کەسیک لەو گێژاوی مەرگە دەربازی کرد و بە کوێرمێریاندا بەرەو شار خوشی. هێندیک دەلێن هەر دەگاتەووە دەروازی عەسکەرخان و دەرانەیی چواربۆرجی رەزا قوڵی خانی مەلی پووجی دەفڕیتە باغی بەهەشت.

لێرمدا پێویستە کە بزانیین بە چەند جۆریک باسی چارەنووسی ئیمام قوڵی خان دەکری و هەر کەس بە شیوەیەک دەیگێڕیتەووە. هێندیک دەلێن وەختایەک لە مەیدانی بەرەبرەکانیدا دیویتی کە هێزەکانی تێک و پێک شکاون، لە حەبەتان فەجی کربوو و مریوو. دەستەبەک دەلێن هێندە بەغیرمت و

شهره ف یوو که چیکلدانه ی نه قیوه و تاقمیک پښان وایه نه و نده ی شاره ق خوار یو ته وه که گیانی له قاپوړی دهر جووه. به لام له نیو نه فشاری قاسطوودا وا باوه و ده لښ که علی په زاخان له گهر مه ی شهره میوه ی ژاروی داوه تی و کوشتوویه تی. جا به راستی ویده چی نم گیرانه وه یه له هم مووان دروستر بی، چونکه زور بیستراوه له پیره پیان. ده لښ له سهره تای شم په لامارمدا نه همه دخانی دونبولی که نوژمنایه تی په چلاکی خوی له گهل نه فشاران وه کوو شتیکی سروشتی دیاره و بهرچاوه، وپرای نه میر نه سلان خانی کوربه چه چنه د کاغز و راسپارده یان ناربووه یو علی په زاخانی نه مه گ نه ناسی باوم پیکراوی سهردار و به واده و به لښی بن دپرای سرق هه لیانفریواندووه و کاکه و براله یان له گهل کربووه. پښان کوتووه هر وه ختایه ک نیمام قولی خان ون یوو له چاوان و نه میر نه سلان خان جلهوی ختلی نه فشاری گرتنه ده سستی، هه لسو وړاندنی کاروباری نه فشار ده خرڅته نه ستوی و نه نانه ت ده سکرڅته بریکاری حکومته. نه و ناخوړه ناندین بره نه وانه تیدینئ و له گهر مه ی ټیکه له چووندا که شوینه واری سهرکه وتنی نه یار دهره که وئ، خه یاریکی ژاروی کراوی ده داتییه. دیاره هر خوداش ده زانی وایه یان نا.

به کورتی نم رووداوه تال و ناخو شه ده گه رڼته وه رڼی پښچ شه ممق ۱۸ مانگی قوربانی سالی ۱۱۹۷ی کڅی/ ۱۴ی نوامبری ۱۷۸۳ی زاینی. دیاره له و گرمه و هه رایه دا که ده تگوت رڼی رابوونه وه یه هښتا هیچکه س بم کارمساتی نه زانیوو. محه ممدخان به کی قاسطوو، جه عفر به کی که نجالی خانی، میرزا نه بولحه سه نه ی نیمانلووی وه کیلی ورمی و عه سکه رخانی میرناخوړی برای و میرزا ناغورلووی محه ممدلووی مامی دایکی منی نووسه، شهوی هه ینی تهرمه که ی ده شون و کفنی ده که ن و له بهر شرقی مه شخه لان ماموستا میروه حیدناغای کوری میرحوسینی شیخولئیسلامی مه لته نده که و به ریز مه لا محه ممدحوسینی نیمام جومعه کوری خوابه خشو شیخ موسا په زای قازی

نوژی له شه ده‌که‌ن و له گۆرستانی خان و له په‌نا گلکۆی رمزا‌قو‌لی‌خانی باوکی خودا‌لی‌خۆ‌ش‌بو‌وی ده‌ینیژن. ده‌گێ‌رنه‌وه که ئهم هه‌لکه‌وته رۆژی دوو‌شه‌ممۆ ۲۴ مانگی شابان رووی‌داوه و ومبال به ئه‌ستۆی ئه‌و که‌سه‌ی که وا ده‌لێ.

یه‌کێک له‌و پیاوه سه‌ربه‌ده‌ره‌وانه‌ی که لهم شه‌رده‌دا کۆژرا نه‌سه‌ربه‌گی نه‌فشاری تیره‌ی بۆ‌ر‌بۆ‌ر بوو. ئه‌و سه‌ر‌کرده سه‌ر‌ناسانه‌ی که توانیان ده‌رباز بن و بگه‌ڕینه‌وه بریتی بوون له‌: خان‌ئه‌مه‌ربه‌گی خه‌لج، قاره‌مان‌به‌گی عه‌ره‌م‌بلو، شامحه‌مه‌مه‌به‌گی کۆ‌هه‌گ‌لو، محه‌مه‌به‌گ و مه‌رزابه‌گی قاس‌ملو و چه‌ند که‌سیکی تر که بۆ ئه‌وه‌ی له‌ کور‌تیم بری‌بێته‌وه باسی هه‌موویان ناکه‌م. به‌ری‌به‌یانی قه‌ره‌نه‌ی‌ئاغای بلباس، عه‌لی‌خانی نه‌فشاری خه‌مه‌سه‌یی، بالی‌خان و محه‌مه‌ده‌مین‌خانی گه‌رووس که وێ‌رای هێزه‌کانی خۆیان له‌ کۆ‌ی «عه‌لی‌مان» له‌سه‌ر هه‌ست و گو‌ی‌ق‌ولاغ راوه‌ستا‌بوون، به‌ بیستنی ئهم هه‌واله‌ سامناکه هه‌ر‌کام به‌ره‌و مه‌وته‌نی خۆیان گه‌رانه‌وه. جه‌غه‌ره‌ق‌و‌لی‌خانی کور‌ی ئه‌حمه‌دخانی دو‌نب‌ولی به‌ ته‌گ‌بیری بابی که له‌شکری له‌ مه‌ترگی قه‌ره‌حه‌سه‌ه‌ت‌لوو راوه‌ستا‌بوو رووی کرده‌ قه‌لا و خوشکی که هاوسه‌ری سه‌رداری خوابه‌خشیو بوو، له‌که‌ل خۆی هه‌لیگرت و هه‌موو نێوما‌له‌که‌ی خسته سه‌ر به‌شتی وش‌تران و بر‌دییه‌وه نێو هۆ‌ردو. ئهم کاره زیاتر له‌ ده‌رد و نه‌هامه‌تی مه‌رگی ئی‌مام‌ق‌و‌لی‌خانی خودا‌لی‌خۆ‌ش‌بوو نه‌فشاری ئێشاندن.

کاره‌ساتیکی دیکه‌ی که چوار رۆژ پاش کۆچی‌دوایی سه‌ردار قه‌وما، ماری‌رانی خانی گه‌رووس بوو. محه‌مه‌ده‌مین‌خان که له‌ ور‌مه‌را به‌رمو بیجار بۆه، کاتی‌ک گه‌یشه‌ نزی‌ک کوله‌په‌ی میانه‌داو به‌ فیت و دنه‌ی قه‌ره‌نه‌ی‌ئاغای مامه‌ش تاقه‌میک شه‌رانی و سه‌ره‌ز‌ن‌وی بلباس چوونه سه‌ر رێی و پێش‌یان پێگرت و خانی گه‌رووس و تیک‌رای پیاوه‌کانیان قه‌لت‌و‌بر کرد و ته‌نانه‌ت یه‌ک که‌سیان به‌ زیندوویی ده‌رنه‌چوو که خه‌به‌ر به‌ر‌یت‌مه‌وه بۆ ولات و هه‌ر‌چی بوویان به‌ زینده‌مال و مرده‌مال که‌وته‌ چنگ بلباسان.

خؤلاسهی که لام پاش نهم رووداوانه ، محهمه دقولى خان و قاسم خان هردک برای خوابه خشيو ئيمام قولى خان و پيرای که يخودا و پياوما قوولانى نه فشار چوونه له شکرگای نه جف قولى خان و نه حمه دخان له میزگؤلانى قهرحه سه تلوو و سهریان دانه واند و دهستیان بهر دایه وه. سهردار له مندالی نیرینه جوارى هه تیوی له نوا به جیمان و بریتی بوون له: حوسین قولى خان که دایکی له تایفه ی خه له جی باراندیز بوو؛ محهمه دعیساخان ، خودادادخان و لوتف علی خان که له داوینی کچی رۆستم خانى قاسملووی حاکمی پیشووی ورمی بهر بیوونه وه. به هیوای خودا له جیی خۆی دا باسی هه موویان ده کړئ. سهردارى خوابه خشيو له کاتى گواسته وهی مال و کۆچی بۆ دنیای دیکه هیشتا سی سالی ته وای له قۇناخه کانی ژيانى هه لته بواردیوو. له ته مه نی سازده سالی دا رۆنیشته سهر ته ختی ده سه لات و ماوهی دوازه یان چارده سال به شیوه یه کی سهر به خۆ حکومه تی کرد و به راستی ده کړئ بلیتی فرمانبره وای نازمه رابايجان بوو. هیندیک ده لّین بیست و شهش سال ژیاوه و ههر خوداش دمزانئ. میرزا ئاغورلوو ناسراو به «حیرت» ریکه وتی کۆچی دواپی ئه و خوابه خشيوه ی ئاوا هۆنیوه ته وه:

ئیمام قولى خان ناکامی نه فشار   کاتى که رۆیى بۆ دنیای پیاوار
عه قل پئی گوتم ریکه وتی مه رگی   بۆ سپای قودسیان ئه و بوو به سهردار^۱

رووداو دهكاني پاش نه ماني ئيمام قولي خان و وه لاناني

نهميرنه سلان خان و پي خوش كردن بؤ حكوممه تي

محه ممه دقولي خاني كوري ره زاقولي خان

پاش نه وه ي عه لي مراد خاني زه ند چله وي حكوممه تي ورمي دايه ده ست
نهميرنه سلان خان ، عه شيرمه تي دونبولي به پيني دوژمنايه تي ديرينه يان له گه ل
خيتلي نه فشار محمه دقولي خاني براي نيونجي ئيمام قولي خان يان و پراي خويان
برد و له سه تماس دايانه چنگ پاسه وانان و چوني مه تي رووداو دهكهيان نووسي و
نارد يان بؤ خاني زه ند. له و لوه نهميرنه سلان خاني كورد به چه له سه ر ته ختي
ده سه لاتي ورمي پالي داوه و كاروباري گريني خه لكی ولاته كه ي نه سپارده ده ست
عه لي ره زاخان و به گويزه ي به ليتني پيشووي كچيكي زور منال و نه من كالي
لي خواست و زه ماوه ندي له گه ل كرد كه به راستي وه ختي مي ردي نه بوو. بؤ
به يانه ي دواي بووك گويزانه وه كه بيا و ماقر ولان ده چوونه ديداري قسه يه كي
ناشياوي سه باره ت به كچكي عه لي ره زاخان به زاري دا هات كه به راستي
خه زووري پتي شكايه وه و هه موو نه فشار غيره تيان پتي وه كول هات. براي خاني
سه روك ديوان كه خوي بؤ رانه گيرا لي هه لگه راوه و گه ليكي قسه ي تال و توون له
نكي نهميرنه سلان خان نا و له ريزي ديدار كه ران و مددركه وت و ئاپوري
نه فشاران له دمه وه ي ديوه خان له دوره ي نه و بيا و نازايه هالان و كرد يانه
گورمه گور و هه راهه را سه باره ت نهميرنه سلان خان. ئاخري به كه ي ته ما يان گرت كه
بيا و بنيزنه لاي قهره ني ئاغاي بلباسي لايه نگر و خزمه تكاري نه فشار كه بي و
يارمه تيبان بدا. هه تا نه و گه يشتن نه فشاري ورمي كويونه وه و له گه ل
نهميرنه سلان خان كه وتنه دژايه تي. كه له وه كي شي و دووبه ره كايه تي ده ستي

پنګرېدو که قهره نې څاغا به خوۍ و هزار سوارۍ پر و دلېرموه څاسوګي دا و له
 کڼوۍ عه ليمان له نګه رۍ ګرت و له برايم خانۍ سره رۍ کډيواني راسپارد که
 هاتووم. برايم خان به بېستنی شم همواله وړۍ بهرتر بـووه و څاااااا
 هه نګاوۍ نا و له ګل هيزنک دمورۍ خانه ميري دا و کردۍ به ګرمه و هه را و
 تفه نګه له توفان دند. جه ماومره کۍ و پکړا هاواريان ده کرد دېن شمير نه سلان خان
 له ديوه خانۍ حکومته وې ودرکه وې و بړوا، د ه نا دېته زېښتن. شمير نه سلان خان
 توځي و په نای خواست. برايم خان به پېي بهر موه ندۍ زه مان دالدهۍ دا و شو
 بېچاره به ناهوميد و رمنجه رۍ بۍ قوتار يوو. قهره نې څاغا له کڼوۍ عه ليمان هوه
 بېۍ نايه رکيف که بکه وېته شويني و به پروت و قووتۍ بېنير ټه وه لای
 عه لۍ مراد خان، به لام برايم خان له څاکام و سره نجامۍ کاره که توځي و دمار ګرۍ
 خيلا تيشۍ تېښنا و نه يه ټشت قهره نې څاغا بچۍ و په شيمانۍ کړدموه.
 شمير نه سلان به هزار ترس و دلته راوکه توانۍ له چنګ نه فشار و بلباسان
 دهر باز بڼ و ملي ريګای څيراقۍ ګرته بهر. پاش رۍ ښتنۍ شو برايم خان،
 قهره نې څاغاۍ بلباسۍ به ته نته نه و سه نسه نه يه کۍ شکومه ند موه هينا به نيو شار.
 دواتر و پړای قهره نې څاغا، ميرزا نه بولحه سه نۍ و دکيل، ميرزا مسته فای
 سه عدلوۍ سره چيسېب، محمه مدخان به ګۍ ردين سپۍ بهرۍ قاسملوو،
 حوسين قولي به ګۍ ريش چهرمګۍ نه رملوو، محموود خانۍ سره رۍ تيرهۍ
 نه فشارۍ ساين قهلا، عه سکه رخاني ثيمانلوو و ټکړای سره رۍ و سره کرده کاني
 خيل دانيشتن و که ونه باس و راويز. هموو و ايان به باش زانۍ که خودۍ
 ديوان به ګۍ و ميرزا نه بولحه سه نۍ و دکيل و محمه مدخان به ګه هستن و بچنه
 خوۍ بۍ لای نه حمه مدخانۍ دونيولی و برس و ته ګيري پڼ بکن و [نه ګه رۍ رازی
 بوو] محمه مدقولي خانۍ برای خوابه خشيو ثيمام قولي خان به رنه ورمۍ و له سر
 کورسۍ ده سه لاتی دابښتن.

کاتیک برابم خان و کومه لى هاوړپياني گه يشتنه مه لېه ندى خوش و
هست بزوينى خوى و چوونه ديدارى نه حمه دخانى دونيولى و ويست و نامانجى
خويان پتراگه ياند ، نه حمه دخان به توورپيى كه وته سهركونه يان و گوتى كارى
ناوا ناجه ياز و ناله يار هر له نه فشاران دموشيتوه و كهسى ديكه نه و نه ندى
شوولى هه لئاكيشى. بۇ چما له ليټرسينه وه و هه ليټچانى عالى مرادخانى زه ند
ناترسن؟ برابم خان هم قسانه لى له دلى گران هاتن و ديسان دممارى بزووت و
ولامى داوه كه ئيمه به يارمه تى خوداى گه وړه پشست نه ستوورين و له
عالى مرادخان و كه ساني ديكه ناترسين و سهرپان بۇ شوړ ناكه ين. نه حمه دخان
به قسه كه لى خوى ته ريق بۇوه و هډپتر دوا و كه وته دلدا نه وه يان و گوتى نه مرق
ميوانى منن ، سبه ينى كاغه زنان دده من و پياوستان رمگه ل ده خيم هه تا
محه ممه دقولى خان له سه لماسه وه بهرن. برابم خان گوتى پټويستمان به حوكم و
چاوه ديږى تو نيه به پشتيوانى خوداى مەزن... نه مە لى گوت و له گه ل پولى
هاوړپياني خويان هاويشته سهر خوانى زين و به سهررو چوونه ديلمه قانى
سه لماس و به خۇشى و ناخۇشى محه ممه دقولى خانپان له چنگ پاسه وانانى
دهره ينا و به غار و پرتاو بهرو ورمى بوونه وه. نيزيك تاريكانى گه يشتنه
گوندى «قهره لهر» و لايان دا. بۇ سبه ينى ورد و درشتى خه لكى شار به ليشتاو
چوونه پيشواى و زور به ريز و حورمه ته وه هينايانه نيو شار و له سهر ته ختى
حكومەتيان دانا.

محەممەد قولی خانى بەگەر بەگ

و ەكوو پېشتر ئاملاۋى پېكرا لە ئاخىرى مانگى جىمادى يەكەمى سالى ۱۱۹۸ى كۆچى/ ۲۲ى ئاويلى ۱۷۸۴ى زايىنىدا، محەممەد قولى خان بە پشتيوانى و يەكگرتووى خېلى ئەفشار توانى لەسەر كورسى دەسلەتتى بەگەر بەگايەتتى پال بداتەو. جەماومر و خېلاتى سەرسنوران ھەموويان بە ھىنانى ديارى روويان كرده بارگاي دەسلەتتى و ھەركامەيان چۆنى پتويستە ئاوا بەسەر كرانەو و چاگەيان لەگەل كرا. محەممەد قولى خان ھىشتا لە ھەرەتتى لاوى دا دەۋىا و پتتى خۆش بوو بە شادى و كامەرانى بېگوزمىنتى و ھەر لە سەرەتاو بەگوتىرى سىرشتى خۆى شاننى شل كىرد بۇ راپەراندنى كاروبارى گرىنگى قەلەمەوى ژىر دەسلەتتى و چاوى بە پلە و پاىەكانى حكوومەتتى دا كېترا. مىرزا ئەبولحەسەنى عەبدولمەلىكى ناسراو بە ئىمانلووى لەسەر كارى خۆى ھىشتەو و لە پلەى سەرۋكاپەتتى بەشى بېتاك و داھات لای ئەدا. عەسكەر خانى باوكى براشى ھەتا پلەى ئىشېك ئاغايتتى پېتەلا بىرد. مىرزا مستەفاى ئەفشارى سەعیدلووى كرده سەرۋكى ديوانى حىسابات. ئازىناوى «ئەنىسولحە زەرت»ى دا بە ئەفراسىياب سولتانى سەرۋكى عىتى زەمزا كە پياويكى وريا و تىگەيشتوو بوو. گەورە پياوانى سەردەمى دەسلەتتى بىرىتى بوون لە: ۱- بەرېز مىرومەھمۇد ئاغاى كورې خواپەخشىو مىرزا حوسىنى شىخولئىسلامى پېشوو كە لە رىزى گەورە سەيدان و مەزەنەمەلاكان دا خۆى دەنواند و جىنى باوكى گرتېۋو. ۲- مامۇستا مەلا محەممەد حوسىنى كورې مەلا مووسا پەزا كورې قازى ئاغا پەزا ئىمام جومەيتى ورمىنى بە ئەستۋو بوو. ۳- پېژدار ئاخوند مەلا سەفەر ئاودىر بە نىزامەددىن كە گەلى سال لە «خەتا» و «خوتەن» خويندبووى و تېپاندا

که راپوو. ۴- هیژایانی بهرزه جی مه لا محمه د مه لا عه لی کورانی خودالځو شپوو مه لا محمه دباقری نه فشار که گری وگول و کاروباری شهرعیان جی به جی ده کرد. ۵- ره حیم خانی کوری نه لی خانی قاسملوو. ۶- مه حمود خانی کوری مونین خانی نه فشاری ساین قه لا. ۷- نه تلایار به گی نه فشاری نه ره شلوو. ۸- حوسین قو لی به گی نه فشاری نه ره شلوو. ۹- محمه دتا هیر سولتانی کوری شه هریار خانی گوندوزلوو. ۱۰- محمه دبه گی کوهه کلوو ۱۱- حوسین به گی قه ره حه سه تلوو. ۱۲- نه ور قه عه لی سولتانی نه ره شلوو. ۱۳- حوسین به گی قووز یوه ند. ۱۴- سه فی به گی یوورغانلوو. ۱۵- بابا به گی عه ره بلوو. ۱۶- عه بدور په زابه گی قوته لوو. ۱۷- میرزا خان به گی خه له ج. ۱۷- ناغا جان به گی خه له ج، که نهو چارده ی که سه ی نوایی هه موویان سه رکده و سه ره یز و سه رۆکی تیره و تایفه ی خویان بوون. نه مانه و ئیرای که سانیکی دیکه دهسته ونه زمزی راوهستان و که ونه خزمهت کردن و هه لئاردنی لاوانی نه فشار و له مهیدانی جهر که قه لا ی حکومه تی دا مه شقیان پیته کردن و بی چاونه ترسی رایاندینان. میرزا ناغورلوو ناودیز به «حیرهت» که کوره گه وره ی خوابه خشیو مه ران به گی نه ره شلوو بوو، له به روه ی پیش زوری زه حمهت به فیر کردن و بارهیتانی منداله کانی نیمام قو لی خانه وه کیشابوو، پله ی مه زنه مه لایه تی باربوو کرا. له م به یته دا و له سه ره تای مانگی محه رهمی نه م ساله دا، نه جهف قو لی خانی بونولی به گه ره به گی نه ور یز نه خوش کهوت و تیکه لگا و پاش پازده رۆژان، حوی هه ینی لای به یانی چوو به ره و پیری بانگه وازی گه رانه وه [بی خه زینه ی به زندانی].^۱

پاش کۆچی نوایی نه جهف قو لی خان، خه لکی ته ور یز خودا دا د خانی کوربان له جی دانا و بر دیانه سه ره ته ختی ده سه لات و خویان له خزمهت کردنی هه لکرد.

خودادادخان دواى چەند پوژيک کهوتە سەر فيز و همواى جهوانى و دەستى کرد به زولم و زۆرهملی و خەلکی تەوريزی تەفرە دا و دەرگاگانى دادموانى و پارسەنگ راگرتنى قەل کردن. هەر بۆیه جهماوهرى تەوريز به دەنى دەمراسنى شار لىي هەلگهرا نهوه و ورده ورده ناگرى دژايه تى گرهفى هات.

سادق خانى كورپى عەلى خانى شوقاقي كه يەكيك بوو لهو كه سانهى ئهو سەردەمه بانگەشەى حكومەت و فەرمانرەوايه تى دەکرد، به مەبهستى گرتنى تەوريز له شارۆكەى سەرابهوه لەشكرى دەنگ دا و خودادادخان كهوتە نيو گيژەنى ترس و دلەراوكە. به تەگبیری لایەنگرانی و ئاغاەلى محەممەدى تاجرباشى تەوريز ديارپيه كى شياو و بەرچاوى نارد بۆ محەممەدقولى خانى بەگلەريه كى نه فشارى ورمى و داواى يارمه تى ليكرد. بەگلەريه گيش پەزما نه ندى دەرپى و دووهزار سوارى به سەرکردايه تى برايم خانى نه فشار ناردە فريسا و ياريدەى خودادادخان. برايم خان كهوتە پى و له ناوچەى تەسووج تووشى ئەحمەدخانى دۆنبولى بوو كه وێراى قۆشه نى دەچوو به كۆمه كى خودادادەوه و پيکهوه تەپيان دايه سەر سادق خانى شوقاقي. ناوبراو به بېستنى ئىم هموا له تۆقى و به يى مرادى له تەوريزه وه گهرايه وه سەراب و خەلکی تەوريز له هەللاى هيرش خەلەستن. خودادادخان چۆن جوان و چاکە ئاوا بوو به خانه خوێى ئەحمەدخان و برايم خان و به وپه رى گهروگورپى ميواندارى سېاى خۆى و نه فشارى کرد و به دەره پيان دا هات.

کۆچی دوايی عەلی مرادخانی زەند:

گوێزرانەوێ دەسەلات بۆ جەعفەرخان؛ سەرھەلدانی خێلی
هەکاری و راسپێردانی بۆ داکووژاندنی ئەم ئاژاوەیە و
دەرکەوتنی ئاغامحەممەدخانی قاجار

لەم سەرۆبەندەدا خەبەر هات کە عەلی مرادخانی زەند لە ئیسفەهان
مردوووە و دەستی لە داوینی دنیای ئەمێن بەرداوە و تاج و تەختی ئامانەتی
بەجێھێشتوووە بۆ سادقخانی دایکبەرای. خوابەخشێو حاجی سولەیمانی
سەباحی بیدگۆلی، سالی مردنی ئاوا بە شێعر ھێناوەتەو:

نووسی قەلەمی سەباحی لە کۆشکی سولتانی
رۆیەدەر عەلی مراد،^۱ جێی گرتەووە جەعفەرخان

بە بلاو بوونەوێ ئەم ھەوالانە بووبارە جیھانی مەند و ھێدی شلەژا و
سەریزیوانی ئەوپەرەمۆپەرەن وەخۆکەوتن و کردیانە ھەرا و نانەوێ
بووبەرەکایەتی و پەلاماردانی ئێژوئەوێ. بۆ وێنە خێلی ھەکاری دەستیان درێژ
کردە سەر ناوچە و مەتبەندەکانی ورمێ و گەلیک ئالەبار جوولانەووە.
محەممەدقوڵیخانی بەگلەربەگ بە ئامانجی بەرپەرچدانەوێیان بەپەلە
قاسیدیکی ناردە لای بۆرایمخان کە ھەرجی زوو لە تەوریزەو بەگانی و بەریگی
سەلماسدا لەگەڵ ھێزەکانی بچیتە سەر «ئالباغ»ی نیشتمانی خێلی ھەکاری و

۱ - «عەلی مراد برون شد، نشست جعفرخان»، دەپیتە سالی ۱۹۹۹.

شه و ندهی بوی دهری تیانیسره وینن و زهریان لی بومشینن. کابرای راسپارده
 رویسی و له مهوای پیه دا تووشی برایم خان بوو که له شه وریزموه دههات و
 نهرک و همرمانی پیراگه یاند و نهویش له پتوه گوتی به چاوان و به هه لیکي
 له باری دانا. به شانی سه لماس دا وه کوو برووسکه و با تیپه ری و له دمشتی
 نالباغ ناگری شهر و کوشتاری داگیرساند و خاکی شه مه لبه ندهی کرد پیخوستی
 سمی به کسمانی. به ناچار خیتی هه کاری خویان له بهر په لاماری نه فشاران بۆ
 رانه گیرا و قوونه نزه یان دایه و چه شنی مار و میروو بلاو بوونه مه. برایم خان
 و پیرای شیرانی شهرانی و دلیرانی به ناوبانگ و هیندیک دمسکهوت و خه نیمه ت
 سه ری و لاخیان و مر سووران و گه رانه وه و له گوندی ناوه گهرم شه که ت و ماندوو
 دابه زین و بنه یان خست و که و تنه هه سانه وه. به لام نه یانزانی که خیتی تیشکاوی
 هه کاری دیسان هیزکیان کۆرکۆته وه و دوابه دویان وه کوو لافاوی به گورم یان
 به لای له ناکاو که و توونه سه ریان. وه ختایه ک برایم خان به هاواری قهره ولان
 وه خۆ هاته وه، شاقه لی پاله وانه تی به لادا کرد و به ره گهی له و نیچیره
 به خت وهر که راوانه گرت. هه که هیزه کان تیکه له نگووتن گه نجان چوست و
 چالاک و بویری نه فشار به نوو که نیزه ی گیان نه ستین و به زه بری شیري
 ناگرپژین به راستی نازایه تیپان نواند و ناخریبه که ی شنه ی سه ره که و تن قزی
 نالای نه فشاری لاواند مه. کوردانی هه کاری بۆ لیکیان لی کوور و زۆر به یان
 نه نگوان و دیسان زهر مره مند و خه ساربار رایان کرد. برایم خان به خۆی و
 هیزه کانی هه تا سن فرسه خان هه زار مزله ی [کوردانی] هه لیری و به دهستی
 پر وه گه رایه وه ناوچه ی نه نزل و له وئ خه نیمه ته کانی دابه شی و چه ند
 سه رکرده ی که به مه بهستی راگه یانندی هه والی سه ره که و تن نارد خزمه ت
 محه مه دقولی خانی به گه ره گ. نهویش حوکی پاراستنی سنووران و چاو دیری
 جه ماوهری بۆ به ریکرد. برایم خانیش کۆرچین قه لای قهره باغی نه نزه لی که بۆ
 سه ختی و به رزی و له میژینه یی ناوبانگی له و په روپه ری هه ریمان دهنگی

داوخته‌وه، کردی به بنکهی دسه‌لاتی. به‌لام لهم لایه‌وه شهو سه‌رکردانه‌ی که چوو‌بوونه خزمه‌ت محهمه‌دقوتی‌خان چاکه‌یان له‌گه‌ل کرا و خه‌لاتی چاکیان درایه.

بی‌شتر باسی کرا که دوا‌ی نه‌مانی عه‌لی‌مرادخان دسه‌لاتی نامانه‌تی و له‌رزۆک و خۆنه‌گری ئیراق و فارس، ده‌ستاوده‌ستی کرد بۆ شیخالی‌خان و جه‌غه‌رخان. له‌و رۆژگاری‌دا زه‌ند که‌وتنه‌ کیشه و دووبه‌ره‌کایه‌تی و شیریی دوژمنایه‌تی‌بیان لیک‌تر هه‌ژاند و له‌ ماوه‌یه‌کی که‌م‌دا هیچیان به‌یه‌کتره‌وه نه‌ه‌یش‌ت و هه‌موویان کوژران و ته‌نیا لوت‌ف‌عه‌لی‌خانی کوپی جه‌غه‌رخان توانی به‌سلامه‌تی بۆی ده‌رچی. به‌لام له‌و لاوه‌ ریزدار شاغام‌حه‌مه‌دخانی کوره‌ که‌وره‌ی محهمه‌دحه‌سه‌ن‌خان که‌ تا ئهم‌ کاته‌ له‌ مازنده‌ران بوو به‌ بیستنی ئهم‌ خه‌به‌رانه‌ وه‌که‌یف‌ه‌ات و هاروژا. له‌به‌روه‌ی خۆی به‌ شایانی پادشایه‌تی ده‌زانی، هینده‌ هه‌لسوو‌را و به‌ چیری و چری ئی‌راچوو که‌ توانی جه‌غه‌رخانی زه‌ند بشکیننی و له‌سه‌ر ته‌ختی له‌رمان‌ه‌وايه‌تی پال بداته‌وه‌ و کتێبه‌کانی میژوویسی به‌ دوور و دریزی باسیان کردوه.

شەپى مەممەدقولى خان لە گەل سادىق خانى شوقاقى بە

سەرکردايەتى برايم خان

پيشتر ياسى كرا كه سادىق خانى شوقاقى حاكىمى سەرابى گەرمروود بە
ئامانجى گرتنى تەوريز لەشكرى دەنگ دا ، بەلام ئەفشەر و دۆنبولى چوونە
يارىدەى خودادەخان و ئەمىش هيجى بۆ ئەكرا و گەرايەوه . لەم سالىدا ديسان
بىرى گرتنى تەوريز دالغەى لە مېشكى دا و بە لەشكرىكى زۆر و زەمەندەوه
هات و كەمەندى گەمارۆى هاويشتە دەورى قەلەى شار . مەزن و ماقوولانى تەوريز
بە دەستورى پيشوو ئاغاعەلى مەممەدى تاجرباشىيان بەرپكرده لای
مەممەدقولى خان و پينجەهزار تەمەنشىيان بە ديارى بۆ ئارد و داوايان لىكرد
بېتە هانايان . ديارى و داواى تاجرباشى وەرگىران و حوكمىكى نووسى بۆ
برايم خانى ئەفشەرى سەرۆكى ئەنزەل كە بە سى-هەزار سوارە و پيادەى
ئەفشەرمەو بچتە كۆمەگى خودادەخان و ئەگەر ديسانىش سادىق خان ەلات دەبن
برايم خان دەستى لە دوو ئەكاتەوه و هەناكوو سەراب جەلەوى ئەسپى
نەكۆشيتەوه .

بەمجۆرە برايم خان فەرمانى حوكمرانى بەجيتەنا و هەر كە گەيشتە
تەوريز هەميسان سادىق خان خۆى بە مەردى مەيدانى ئەزانى و دەربەرى .
برايم خان هەتا خاكى سەراب كەوتە شوينى و ئەگەرچى دەستى نەگەيشتە
سادىق خان . بەلام ئەوەندەى توانى پەنجەيەكى وەشانە و پاشان گەرايەوه
تەوريز و لەوئ-بنەى داگرت و چاوەروانى فەرمانى تازە راوەستا . لەو
سەروپەندەدا مەممەدقولى خانى بەگەريەكى ورمى پياوى ئارده لای

نه حمه دخانی موقه دده می حاکمی مه راغه و داوای لیکرد که وه کوو دیاری
 وشکه پوولنکی به رچاوی بۆ بنیژی. نه حمه دخان به گویی نه کرد و نیربراوه که می
 به گله ریبه گی به دهس به تالی ناردده وه. نه ویش هه رماننکی نووسی بۆ برابم خان که
 به وه هیزه ی ئیستا له ژیرکێهی دایه بجیتته مه راغه. خوشی چهند رۆژیک له
 میرگ و جی له وه پری. گوینگته په له تگه ری گرت هه تا قۆشه ن کۆ بکاته وه. حوکمی
 نارین بۆ بوداق خانی موکری حاکمی سابلان و هۆزی بلباسی لاجان و نووچه به گی
 سه رۆکی خپلی زهرزای شق و میرزا ئاغای بشکوفتی¹ و داوای کرد که هه موویان
 به هیزموه بگهنی و تاول و خپوه تیان له دهمشی سندووس هه لدمن.

1 - نووسه ر له ته وای دهقه که دا به «شکوفتی» هیناوه. به لام دروسته که ی
 «بشکوفتی» یه.

شەرى محەممەد قولى خان لە گەل ئەحمەد خانى موقەددەم

كاتىك ئەحمەدخان ئەم ھەوالانى بېستەو بە لەشكرىكى بىن زامرەو ھە
مەراغە ھەدەر كەوت و پرووى كرده مەيدانى بەرەنگارى. ھېشتا قۇناختىك دور
نەكەوتىبۇو كە خەبەر يان بۇ بىرد ئەو ھەرايم خانى ئەفشار ئىستا بەر پى
دېخوڤگان دا بەرمو مەراغە بەر تۆ ھە. ھەر بۇ ھە ئەحمەدخان سەرى يەكسىمى
و ھەسوراندەو ھە لە نۆو قەلاى مەراغە دا مەتەرىزى داكوتا و ھەورەى درا. بە پى
ئۆستايەتى و دراوستىيەتى تەكەى لە سادق خانى شوقاقى كرده كە پارىدەى بىدا و
ئەویش بە قۇشەنى خۇيەو بەرمو مەراغە بزوت. بەلام ھەختايەك دىتى
سوارە و پىادەى برايم خان رېگاپان تەنپو. لە نېزىك ئاوايى خورخوڤە پەناى
بىرە قامىشەلانىك. لەو جەنگە دا قەرەولەكانى خەبەر يان دايە كە دەستەپەكى
ھۆزى بلباس چوون و دېھاتەكانى مەراغەيان تالان كىرپو ھە و مالىكى
بىن ئەندازەيان ھېناو ھە لەبەنەوپالەو خەرىكى ھەسانەو ھە و ئاگاپان لە
مەحمودى بىن زەواد نى. سادق خان كە واى زانى ھەلەكەى خواستەو ھە جەشنى
شېر لە قامىشەلانى دەرىپەرى و وپراى بۇلىك بەلامارى بلباسانى دا و چونكە
زۆرەپان لە خەوى بىن خەبەرى دا بوون، شىرى تىزى دەم نەپارىزى تىنان و
ئەو ھەدى دەست و بىرد و ئازايەتى نواند كە تەنبا كەسكىيان تۈانى دەرباز بى و
ئەوانى دى ھەموويان نوقمى دەرياي مەرگ بوون و پشوو يان لى پرا.

پاشان سادق خان دەسكەوت و ئەسپ و جەك و جۆلى بلباسانى و مەھر خۇى
دا و لە يارمەتيدانى ئەحمەدخان پەشيمان بۇو ھە بەرمو سەراب گەراپەو ھە.
محەممەد قولى خانى بەگەربەگ ھېشتا لە سىندووس جوولەى نەكەردبوو كە ئەم
ھەوالەى پىنگەى و زۆرى پىناخۇش بوو كە ئەم نىچىرە تۈانىو پەتى لەو داو ھە

درباز بڼ. نهوسا دووباره کاغذتکی نووسی بڼ برایم خان که تهنگه به
نهحمه دخانی موقه ددم هه لجنی و تولهی بلباسانی لڼ بکاتهوه.

نهحمه دخان وه ختایهک دیتی که له دوو لاهه سیلاوی به لا دورهمیان داوه
چهند که یخودا و نامه ی ناردن بڼ محهمه دقولی خان و داوای ناشتی و پیکهاتنی
کرد و خوڅشی بڼ و ناخوڅشی بڼ سهری بڼ دانهواند که خهراجی بداتپیه و به لڼن و
بهیمانی نڼوانیان به سوڼندی پته و داگیرسا. ههر بڼیه برایم خان ههرمانی
که پانهوهی پیدرا و له ناوچهی سندووس گهیشته خزمهت به گه ربهگ و نڼو
هڅردووی نه فشار. نوای چهند پڅان نهو سه رڅک هڅز و عه شیرم تانهی که
هاتپوون هه رکام به پڼی پله و پایه ی خوڅیان خه لاتی چاکیان برایه و پاش
به سه رکانهوه و خوڼند رانهوه، نڼز نڼان له به گه ربهگ و هرگرت و گه پانهوه
مهوته نی خوڅیان. برایم خانیش به دابی جاران گه پاپهوه جڼگای خوڅی و له
گڅگرچین قه لا کهوتهوه سهر کاروباری سه رکربایه تی و پاراستنی ناوچه ی
نه نزل.

تېچاندنى ئەحمەدخانى دۇنبولى بۇ بىرايمخانى ئەفشار و

كوڭرکردنى ئەو سەرکردە ئازايە

بە دەست محەممەدقولى خانى بەگلەربەگ

ئەحمەدخانى دۇنبولى حوكمىرانى خۇى ھەر لە كۆنەوۈ بىرايمخانى
ئەفشارى ناخۇش دەويست و دەيوغزاند. لەم ماوۋىيەدا لىدانى خىلى ھەكارى و
گەمارۋى شارى مەرغە و گوئىبادانى سادقخانى شوقاقى و زەبرومشاندەكەنى
بىرايمخان لە تەوريز ئەوئەندەى دىكەيان سەندووقى سىنەى خانى دۇنبولى لە
كىنەى ئاخى. جا لەبەرۋەى كە گەشەى كاروبارى محەممەدقولى خانى ئەفشار و
سەرەخۇبى دەسلەتى ئەوى دەبردەوۈ سەر ئازايەتى و ھونەر و جەوھەر و
لېۋمشاۋەى بىرايمخان و بە چاۋى خۇشى دەيدىت. لە دەرفەتلىك دەگەر كە بە
ھەر فېلۋفرتىكى بۇى بىكرى ناۋىراۋ لەبەرچاۋى بەگلەربەگى ساۋىلىكە پخا. لە
روۋى ئىم ئېيىنى و بۇجوۋنانەوۈ دەرگەى دۇستايەتى و يەككىتى لەگەل
محەممەدقولى خانى بەگلەربەگ كىردنەوۈ و كەۋتە ناردنى كاغەز و پاسپاردە و
دىبارى و خەلئان و كچىكى خۇشى داىە. لە قاقەزىكدا كە ئەحمەدخان بۇ زاۋاكەى
خۇى ناردىۋو، واى تېپىناۋو كە بىرايمخان تەۋاۋى ئىم سەرەكەۋتەنەى لە
بەخت و چارەى بەگلەربەگ نووسراۋن، بە ھونەر و شارمزاىى و لېۋەشاۋەى
خۇى دادەنى. بۇيە ۋا ديارە كە ھەلمى خۇبەزلزانى و بادىيەۋاىى لە مېشكى
بۈۈك و بىلىكەنەۋەى ھەلدەستى و خۇدبەسەر كارى ۋا ئالەبار دەكا كە
خەسارەتى قورسى لىدەكەۋىتەۋە. ئادەمىزادى ئاۋا ئابى ھىندەى جەلەو بۇ شىل
بىكرى و پىشتى پىبەستىرى، چونكە بەرۋەۋەندى دىن و دەسلەتى تىدا نىە. مەن لە
روۋى دىسۋىزى و چاكەۋە ئەۋانەم گوت و ئىدى ئىختىيار بە دەست خودى

به گه ره به گه. ئهم شینه برۆ و هه لبه ست و تۆماته ی ئه حمه دی دونبولی سه باره ت به برایم خانی رووراست و بی پیچ و په نا که له بهر چاوی وردبینان دهنگوت مزی زیرکله. له بۆته ی دلی به گه ره به گی که نجی کاله امدا وه کوو نه خشیکی که له سه ر به رد هه لکه ندری ئاوی جی گرت و له و بیچاره ی بی خه به ره که وته دردینگی. به تایبه ت کابرای پاسپارده و ناه به ری ئه حمه دخان له ده رفه نیکدا که وته شه یسانی و شو فاری و ئه وه نده ی دیکه ی پیوه نا و خانی نه فشاری هه لفریواند و له پێگای راستی ترازاند. نوای چهند پۆژیک به گه ره به گ به بیانووی راوی خاسه که و پرووی کرده ناوچه ی نه زهل و رووداو ی تکیش باوی هه نگاوی خوشتی کرد. برایم خان که بیستبوویه وه ئه حمه دخان بۆی تیچاندوو هه ر به دوژمنایه تی کاروانی خو به ی پروت کردبوو له که لی قوشچی و چهند که سیکیشی هه لداشتبوونه هه ری می نه مان. به کورتی کاتی که محهمه دقو لی خان که یشته ناوچه ی نه زهل، برایم خان له گۆرچین قه لاه و پێرای ئا بۆرایه کی به رچاوی جه ماوه ر چوو به ره مو پیری و به خزه ته کی گه یشت و به خێری هینا و زۆر چاکی میوانداری لیکرد. به گه ره به گ به روا له ت ه یچی وه سه ر خۆی نه هینا و چهند پۆژیک چوو ه سه یران و راه که و و له کاتی گه رانه وه ی دا بۆ نا وه ندی ده سه لاتی، ناوبراویشی له رکێلی خۆی دا هینایه ورمی.

نوای چهند پۆژیک مانه وه ی برایم خان له ورمی، به یانه یه ک که سه ره سه رای حکومه تی بێگانه ی تیدا نه بوو، به گه ره به گ ناوبراوی بانگپشته ژوو ریکی چۆل و مسته فاقو لی خانی کوپه گه وره ی خۆی که هینشتا زۆر مندال بوو ناردی بۆ لای برایم خان و له پێشدا فیری کردبوو که به بیانوویه ک داوای کێردی به رپشتیندی لیکه. وه ختایه ک مسته فاقو لی خان چوو ه ژوو و سه لامی کرد، برایم خان له بهر کوپی سایه چه وری خۆی هه ستا و گرتی و له سه ر پانی خۆی

دانا. به‌گه‌ره‌گزاډه به‌پنی راهیتانی باوکی و چاو لښه‌لته‌کاندنې ئاتابه‌گی^۱ خوی که ده‌سته‌ونه‌زهر راوه‌ستا‌بوو، پری به‌کیزی به‌رېشتیندی برام‌خان‌دا کرد و دهریپینا و رژی! برام‌خانی چاره‌پش که به‌کار و خزمه‌ته‌کانی خوی ده‌نازی، هر هیچ‌خه‌یالینکی خرابی به‌دلی‌دا رانه‌برد. له‌و کاته‌دا ساقی‌به‌گی سهره‌پاشی هه‌پاشخانه‌ی حکومه‌تی ویرای چه‌ند هه‌پاشیک لیتی‌وه‌ژوور که‌وتن و له‌برام‌خانیان راخوری که به‌گه‌ره‌گ نیمه‌ی راسپار‌بووه هه‌ردک چاوت بکۆلین که دنیای روونیان پښ‌ده‌بینی. برام‌خان هه‌ناسه‌یه‌کی ساردی له‌دلی پر‌ژان و دهرده‌وه هه‌لکیشا و گوتی به‌لن با وایی و ملم که‌چه. به‌لام هر له‌رپوه‌گه‌وره‌ی من لم‌کاری به‌شیمان ده‌بیته‌وه و له‌نه‌ژنوی خوی ددا! ده‌ی هه‌رموون ئه‌رکی خوتان به‌جښین و له‌کۆنیش‌وهه گوتوویانه راسپاردان چیان له‌سه‌ر نیه. خیرایه‌کی ساقی و یارانې به‌[قه‌له‌م‌پرکی نیژی سر به‌قولا‌په] که پنی ده‌لین گویزک هه‌ردوو چاوی ئه‌وه‌سه‌رکرده دلیریه‌یان له‌قابیلکان دهره‌پنا و گلینه‌کانیان برده لای به‌گه‌ره‌به‌گی دل‌رمش و هه‌رکه دیتنی له‌رپوه‌به‌شیمان بۆوه و هه‌کیمی دانا که چاره‌سه‌ری بکا!! به‌لام تازه‌بین‌فایده بوو. برام‌خان سزای ئه‌م‌کاری که به‌دنه و تیچاندنی ئه‌حمه‌دی دونه‌ولی کرابوو، دایه‌ده‌ست تۆله‌نه‌ستینه‌وه‌ی راسته‌قینه‌[که‌یه‌زدا‌نه] و هینده‌ی پینه‌چوو که ئه‌حمه‌دخانی دونه‌ولیش داری له‌رووحی درا.

۱ | ئه‌تابه‌ک ئه‌وه‌که‌سه‌ی هه‌رومراندنی کۆری یادشایان و میران و گه‌وره‌بیاوانی به‌ نه‌ستۆوه‌بووه. له‌له‌ی ماقوول

کوژرانی کاره ساتباری نه حمه دخانی دونبولی

نهم کورته پرووداوه به دوور و ریژی شاوای باس کراوه و ده لَین تاهیرئاغا، زاهیرئاغا، مه هدیئاغا و رهزاقوالی که هه موویان ئاموزای نه حمه دخان بوون و هه تا ئیستا به ناجاری په رهازه کهوتبوونه و له ههریمی ئیراق دهزیان و پیشتەر له گهل نه حمه دخان لیک مکور بوون، بارگه و بنه یان بیجاپه وه و گه رانه وه زید و نیشتمانی خویان که مه لیهندی دلزیوینی خۆیه بی. پاش ماوه یهک که له دیدار و سردانان بوونه وه، رۆژیکی تاهیرئاغا میوانییه کی له مالی خۆی ریکخست و نه حمه دخان و کوره کانیشی بۆ شتوی شهو بانگهێشتن کرد. به لام بهر له وهی ئهوان بین به پتی راویژ و کاکه ویرالهی نئوانیان چهند که سیکیان به چهک و چۆله وه له هۆده یه کی دیکه مه لاس دابوو هه تا له جهنگهی خۆی دا دهست به کار بن. که چی نه حمه دخانی بهخت وه رگه راوه و کورانی بهم بیلانه یان نه دهزانی. کاتیک که وتی نان خوارین راخرا ئه و چهند که سه ویکرا به ئامازهی تاهیرئاغای خانه خویی دلره ق لییان وه ژوور کهوتن و تهقه یان لیکردن. ههر له رێوه که لبالی خان و محهمه دخان نهنگیوران و کوژران و دهستیان له گیان و داوینی زیان بهردا. نه حمه دخان خۆی له پهنجهره ی ژوورمه هه لری دا دهرمه وه به لکوو هه لئ و رزگار بی، به لام چهند که س کهوتنه شوینی و له کۆلان گه یشتنه سه ری و کوشتیان و وه کوو مه ر سه ریان گۆشاوگۆش بری. «سا ئیوه دهرس و مرگن، ئه ی گرو ی خاوه ن ئاوه زان»^۱ کورپکی دیکه ی که سوله یمان خان بوو دهرپه ی و گه یشته سه مایکی شه و دهرمه رانه که ملکی خۆی بوو. به هه لکه وت ئه و رۆژه نۆره ی ژنان بوو، شه ویش خۆی له نئودا شارده نه وه، به لام

---

۱ - «فاعتبروا یا اولی الابصار»، قورئانی پیروژ، سووره ی حه شر، ئایه ی ۲، ل ۵۴۵.
و مرگن برای ما مۇستا هه ژان...

ئاقمیک لەو بێشەرمانە خۆیان بە ژووری دا کرد و هەر لەوێ بە پرووتی
 جل و بەرگی ژیاڵیان لەبەر دارنی. حوسین قوڵی خانی کۆرە گەورەیی ئەحمەدخان
 لە پەنایەک خۆی حەشار دا. بەلام جەعفەر قوڵی خانی برا چووکەیی بە سەری
 پرووت و پای پەتی هەلات و لە دەرەوێ قەلا کەتەبارگینتییی لە کابرایەکی
 جال و پاکەرەو بە کرێ گرت و لە جەرگەیی شەودا بە هەزار کوێرموهری و بە
 لەقەلق خۆی گەیانده شاری شادی هینتی ورمی^١ و رووداوەکی بۆ
 محەممەد قوڵی خانی بەگەر بەگ گێراوه. خانی ئەفشار یەكجار ژۆری پیناخۆش
 بوو. هەریقە کۆمەڵیک لە فەرماندەرانە ئەفشاری هەڵبژارد و لەگەڵ
 جەعفەر قوڵی خانی دونبۆلی ناردنی بۆ تەزاندنی بکوژانی ئەحمەدخان و [کوران]ی
 کە بریتی بوون لە: محەممەد بەگ، قەرەحەسە نلوو، حوسین بەگ
 قەرەحەسە نلوو، شامحەممەد بەگ و ئاغا جان بەگ کۆمەڵکۆو، تاهیر سۆلتانی
 گۆندوزلوو، محەممەد حەسەن بەگ مەحموولوو کۆری ئەبۆل مەعسووم بەگ
 کۆرەمامی دایکی منی رەشکەرەوێ ئەم رووپەرانی و هەروەها مەحموود خانی
 کۆری مۆنەین خانی ئەفشاری ساڵێ قەلا کە بوو بە سەرکردەیان. لەو لاوه
 بیاو کوژانی لە دەورەیی تاهیر ئاغا ئاپاک کۆبوونەوه و لە نزیك پردی
 «خاتون» و داوینی کۆی «غەزەنفەر» چاومروان بوون. کاتیک هەردک قۆشەن
 تیکەلەنگووتن، سوارانی خێلی ئەفشار بە دابی خۆیان دەستیان برد بۆ
 چەك و چۆلان و هەلیان کۆتایە سەر دونبۆلیبەکان و لە ماوه یەکی کەمی
 تیکەلچوون دا، دونبۆلی خۆیان بۆ رانەگیرا و بەناچار دەرپەڕین و رموین و
 ئەفشار کەوتنە سەریان و خۆیان بە خۆیدا کردەوه. لەو گرمە و هەرایەدا
 تاهیر ئاغا و زاهیر ئاغا کە خۆیان پەنادا بوو و دەرکەوتن و بە سزای خۆیان
 گەشتن و هەرجی لە پاشیان بەجێما بوو دەستی بە سەردا گیرا. بەلام

ره زاقولی بهگ له ترسی گیانی، به کێردی بهرپشتیندی له کلاوقووجه پهکی
 چه رگه قه لانا خۆی کوشت و وازی له ژیان هینا. ههروابتهوه مه هدی بهگ و
 تیکرای تاوانباران هه رکام به خراپترین شیوه تۆ له یان لێ نهستیند رایهوه. نهوسا
 مهحمودخان بهگوێرهی پهسند و فهرمانی محهممه دقوڵسی خانی بهگه ربهگی
 نه فشار، حوسین قوڵی خانی کوره گه وره نهحمه دخانی خوابه خشیوی له جیسی
 باوکی دانا و کردی به حوکمران و وێرای سه رکرده کان و سوارانی نه فشار
 گه رانهوه ورمی. جه عه ر قوڵی خان هه تا لیواری رووباری «زوله» ی سه لماس
 به ریی کردن و لهوێمه را گه راپهوه خۆی.

دژايه تي قهره نى ئاغاي [مامهش] له گهل بوداق خانى موكرى

حاكى سابلاغ و بزوونى محهمه دقولى خان

به مه به ستي جزاندنى

سالى ۱۲۰۱ى كۆچى/ ۱۷۸۶ - ۱۷۸۷ى زاييىنى ، بوداق خانى موكرى دواى
نهحمه دخان به ئامارهى محهمه دقولى خان بوو به حاكى سابلاغ. جا له به روى
كه هر له كۆنمونه ناوچهى لاجان سر به خيلى موكرى بوو ، هۆزى بلباس
هموو سالتىك بړىكى ديارى كراويان و كوو ديارى بۇ دناربن. نه مساليش
له سر پى وشوئىنى پيشوو پاسپارده يهك له لايهن بوداق خانمونه چوو بۇ لاي
قهره نى ئاغاي [مامهش] مەزنى [بلباسان] هه تا نه وى قسه ي ليكراوه
وهر ييگرئ. قهره نى ئاغاه كه له سايمى خزمه يه تي له گهل به گهر به گى نه فشار
دمسه لات و شه و كه تيكي پيگه ينفابوو ، خۇي له دانى پاراست و كه و ته
ده ستي ده ستي پيكرن و ساومساو. وردمورده نيوانى موكرى و بلباسان به بارى
گرؤى داتلى دا و دوو به ركه يه تي تيژ ته نييه ومه. واى ليهاه كه قهره نى ئاغاه
ئاپۇرا به كى كۆكرده ومه و له ناخافل هينديك ناوچه و لادىي سابلاغى تالان و
پيخوست كرد. بوداق خان كه خۇي سر به به گهر به گى نه فشار و داندراوى نه و
ده زانى ، به پى ئيزن و سر به خۇ نه كه و ته به روه وروويون و به رهنكاري و به
نوور و دريؤى چؤنيه تي رووداوه كى به خزمه ت غولامانى بارگاي به رزى
پاگه يانده. به گهر به گى نه كاره ي له دلى گران هات و ليبرا كه خاشه ي بوون و
مانى هۆزى بلباس به جاريك بېريته ومه. نه و كات كاغه زيكي له نهحمه دخانى
موقه نده مى به گهر به گى مه راغه نووسى كه نيوانيان زؤر خۇش بوو و داواى ليكرده
به قوشه نمونه بيته ياريده ي. خۇشى چواره زار كه سىكي سواره و پياده ي

ئەفشاری خستە بەرپکێفی و لە چیمەنی دۆلامەلەری نیزیک قاشقەگەبووک
 لەشکرگای دانا. لەوێوە عەسکەرخانێ عەبدولمەلیکی ئیمانتووی ناردە ناوچە
 سندووس ھەتا بە خەبەرێکی بلباسان بزانی و ئاگادار بێ کە داخوا موقەددەم
 موکری گەیشتونێ یان نا و گەورە کە یخوداگان تێگەیەنن. لەو لاوە وەختایەک
 قەرەنی ئاغا بیستی عەسکەرخان ھاتۆتە سندووس. وستی کە لە ڕینگای ئەورا
 خۆی بگەیەنیتە ڕکێفی بەگەرەبەگ و داوای لێبووردنی لێ بکا سەبارەت بە
 پرووایەکان. بەلام گەجەر و گوجەر و قەلە و قوتە بلباس پازی نەبوون و کەوتنە
 لاساری ھەتا جەماوەری موکری و موقەددەم گەیشتنە سندووس. عەسکەرخان
 ھەوای ناردەووە بۆ خزمەت بەگەرەبەگ و ئەوانیش لە شوینی خۆیانەو
 بزووتن و بەرەو سندووس کشان. نوای شەوەرێک قۆشەنیان بەرەو لاجان دەنگ
 دا. قەرەنی ئاغا بلباسێکی بێ ھەژماری کۆکردنەووە بە مەبەستی بەرەنگاری
 ھاتە بەرەووە. ھێزەکان لە قەراخ چۆمی لاوین بەرەو پرووی یەکتەر بوونەووە و دوو
 دەریای لەشکر ھاژان و کەوتنە چەبۆکان و شەپۆلان و گەرد و تۆزی شەرگە
 بەرەو ئاسمان بانی گرت و لە پۆڵەلاتەووە ھەتا ئیوارەییکی درەنگ ئاوری شەر
 ھەر نێلە ھات و شیر و تیر و نیزە لە کاردا. وون. ئاخیریەکی خێلی ئەفشار و
 موقەددەم سەرکەوتن و بلباس بەرگەیان نەگرت و ژمارەییەکیان لێ کوژرا و
 ھەزارە زیلەیان بە شەق و شەری و زاماری بەرەو دوند و بەرزایی کێوەکان تەقین و
 یەکسەم و خەنیمەت و دەسکەوتنێکی زۆری دیکە کەوتە چنگ غەزاکەرانی ئەفشار.

دژايه تي حوسين قولی خانی دونبولی له گهل دانی پیتاک و

هیزشی محه ممه دقولی خان بۆ سهر خۆی

لهم ساته سهرانسهر موباره كهدا ، محه ممه دقولی خانی به گله ربه گ دوای
لیتو ونه وه له کاروباری گرینگی ولات ، كهوته سهر نۆژمن کردنه وه و دانسانی
شوینه واری خیز. سهره تا كه لته ی هه ساری شاری خسته سهر شانی
سهر کرده ی سواره محه ممه ده سه نه به گی مهحمو و دلولوی ئهره شلوو. كه له
سهرده می خودا لیخۆشبوو كه لباتی خانی ئیمانلوورا هه تا ئیستا له جه ند جیوه
كلوو ووجه و شووه ی دارووخابوون. لیدان ی بردی تازه ی سهر رووباری بناوی
رهوزمی خسته ئه سقوی حاجی ره مه زانی چاومدیز و باوه پیتکراو. گهلای نوو
باغی خۆش و دلگری به ره مو پرووی ده روازه ی جه رگه قه لای دارشت و نه مامی
لی ناشتن و ناویزی کردن به باغی قیبله و باغی نه زهر. ههر لهم ره ژانسه دا
عه لی ره زاخانی ئیشیک ئاغاسی خوالیخۆشبوو ئیمام قولی خانی سهر دار ، كه وهك
بیشتر باسی کرا له بهر زۆر کاران كه وتبوویه بهر غه زه بی حاکم و به
نووره په ریژی ده ژیا ، میرزا ئه بولحه سه نی وه کیلی مه لبه نده كه دلداری نابوه و
خودی به گله ربه گیش ته شریفی برده ماله که ی و دوا ی خواردنی ژمه می نیوه ره ،
کچه کانی عه لی ره زاخان که پینچ کهس بوون هه مووی به ده سگیران کردن. یه کیان
بۆ خۆی. یهک بۆ بوداق خانی موکری ، یه کیک بۆ عه سکه ر خانی عه بدولمه لیکی ،
یهک بۆ حوسین قولی خانی برزای خۆی و ئه وی دیکه یان بۆ قاسم خانی برا
چکۆله ی. ههر له و کۆرده وک چۆن باوه نوافل و شیرینی خورا و ماره کران.

لهم سه ربه نده دا به گله ربه گ ، عابیدین به گی ئه فشاری بۆ وه رگرتنی باج و
خه راجی دیاری کراو نارده لای حوسین قولی خانی دونبولی ، به لام به دنه ی

جه عله رقولي خانی برای نه‌یدا. عابیدین به‌گ هاته‌وه و چۆنیته‌ی پروداوه‌که‌ی
 گپراوه و گوتی وا دیاره ده‌یانیه‌وی بکه‌ونه ملانه‌ش له‌گه‌ل به‌گه‌ربه‌گی نه‌فشار.
 محه‌مه‌دقولي خان که ئهم هه‌واله تاله‌ی بیسته‌وه پیتی تیکچوو. نامه‌ی
 بی‌سی‌و‌ووی نووسین بۆ حاکمان و خانانی نازهربایجان که خیزیه‌کی به‌هیز و
 قوشه‌نه‌وه خۆیان بکه‌یه‌ننه می‌رگ و پاوانی دۆرشه‌کی سه‌لماس. هه‌ر بۆیه
 خودادا‌خانی کوری نه‌ج‌ف‌قولي خان له‌ته‌وریزموه و نه‌حه‌مه‌دخانی موقه‌بدیم له
 مه‌راغه‌وه و سابق‌خانی شوقاقی له‌سه‌را به‌وه و که‌لبالی‌خانی که‌نگرلو و
 محه‌مه‌دخانی ئیزه‌وانی که هه‌موویان لایه‌نگر و به‌رفه‌رمانی بوون، نوابه‌دوای
 یه‌کتر که‌یشتن. به‌گه‌ربه‌گیش به‌سپای نه‌فشاره‌وه له‌ورمی‌را بزوووت و له
 نیزی‌ک کتۆی مه‌نشوو به‌مه‌ده‌نی خو‌پیه ده‌وار و تاو‌ل و خیتوه‌تی هه‌ل‌دران و
 سه‌ریان که‌یشته په‌ر په‌ر چکه‌ی ئاسمان! به‌بیستی کۆبوونه‌وی ئهم له‌شکره،
 شووره‌ی دلی جه‌ماوه‌ری سه‌لماس و خۆیه به‌راستی که‌وتنه له‌رزین و هه‌ژان و
 هه‌موویان قسه‌یان کرده یه‌ک و به‌حوسین‌قولي خانیان گوت که ئیمه به‌رگه‌ی نه‌و
 لافاوی له‌شکره‌ی نازهربایجان ناگرین. نه‌گه‌ر هه‌روه‌ک پینشوو سه‌ر وه‌به‌ر
 به‌گه‌ربه‌گی نه‌فشار دینی نه‌وه چاکه، ب‌لام چما بیتوو بکه‌ویه شه‌ر و
 دوژمنایه‌تی به‌خۆت و که‌س و کارموه ده‌نگرین و به‌دست‌به‌سته ده‌تده‌ینه چنگ
 محه‌مه‌دقولي خان و ده‌لێن هه‌موو په‌ند و گۆلمه‌زیک له‌گۆری تۆ هه‌ل‌ده‌ستن.
 خۆت دیتووته که تیکرای سه‌رۆکانی نازهربایجان سه‌ریان وه‌به‌ره‌یتناوه و تۆش
 به‌راستی زه‌ند و مه‌چه‌ک و داندراوی نه‌وی. مل به‌مله نابه‌جییه.
 حوسین‌قولي خان زانی که به‌باری خیز و چاکه و پروراستی‌دا و ده‌لێن، بۆیه
 ئافه‌ریمی لیکرن و گوتی قسه‌که‌تان وایه. له‌رێوه برایم‌خانی ئیشیک‌ئاغاسی
 خۆی نارد له‌لای به‌گه‌ربه‌گ و پوخته‌ی پاسپارده‌که‌ی نه‌وه بوو که ئیمه میرزا
 نه‌بول‌حه‌سه‌نی وه‌کیل به‌پیاویکی باش و نیا‌زپاک و مه‌ند و ته‌واو ده‌زانین و
 تکامان وایه که ببینینه قه‌لایه هه‌تا سه‌بارته به‌شه‌ر و پیکهاتن له‌گه‌لی بکه‌وینه

گفتوگو. به کورتی میرزا نه بولحه سەن چوو بۆ قەلا و لە لایەن محەممەد قوڵی خانەو، حوسێن قوڵی خان و خانانی خۆی دلتیا کردموه و وێرای خۆی هینانی بۆ نێو هوردوو. بەگەر بەگی ئە فشار شادی نواند و پەزنامەندی دەربەری و حوسێن قوڵی خانیش سەبارەت بە رابردوو کە و تە عوزرخوازی و گوتی:

دەزانی بۆچی، هیچ داروباری قوم ناکاتن ناو
چونکە پێی شەرمە گۆچ کراوی خۆی ببینی خنکاو

کۆری دیدار گەرم داهاات و هەرجارە ی باسی شتێک ها تەگور و لێ خۆشبوونیش جینی خۆی گرت. پاشان حوسێن قوڵی خان گوتی دەبێ محەممەد قوڵی خان و تیکرای سەرۆک و سەرکردەکانی هوردوو لە «داغ باغی» میوانم بێن. ئەو باغە خۆش و دلبزێنە ی کە خوابە خەشیو ئەحمەدخان چەقاندبووی. محەممەد قوڵی خان بۆ تازە کردنەوێ نان و نمەک سەری پەزنامەندی لەقاند و تەشریفی بردە وێندەرێ. بەراستی حوسێن قوڵی خان نان و جێشت و خوانیکی وەها قورس و جوان و پەنگینی ساز کرد کە هیچکەس لە هوردووی محەممەد قوڵی خان وەلوا نەنرا و پارووی بۆ بانرا. لەو جەنگەدا بوداق خانی موکری حاکمی سابلاخ کە ئەویش چەند پوژ پێشتر بە نوای دا نێردرابوو کە بە قۆشەنەو بەگاتن. وێرای هەزار شەنگەسواری نێزمەداری پەڕبەسەر کە شەو کە تیان پەنگی دەدا پەو، گەیشتی و سەری دانەواند و سلاوی کرد لە محەممەد قوڵی خان و پاووستا. بەگەر بەگ فەرمانووی کرد کە دانیشن. خانانی ئازەربایجان لە سلم و شکۆی بوداق خان ترسان و کێچیان کەوتی کەولی و هێندە ی نەما بوو کە زراویان بتوێ. بۆیە بەنزی پراوێزیان لێکرد کە بە هەر فێل و تەلە کە یەکی دەکرێ لە بەرچاوی محەممەد قوڵی خان پەشی بکەن و ئەو پەشتیوانە ی لێ بێستێن. ئەنجا چوونە بێن کلێشە ی

حوسین قولی خان و له خشته یان برد و دهنه یان دا و ئه ویش په نامه کی به خزمهت
 محه ممه د قولی خانی راگه یاند که بیاوی ئاوا ده بی خویان لى بپاریزی، چونکه
 نه گهر ه لیان بؤ ه لکه وئ دست له مهن و سایه چه وری خویان دموه شینن و
 لئی ه لده گه رینه وه. ئه وه نده ی لهم قسه پروپو وچانه به گوئی ه لخوایند که
 محه ممه د قولی خانی سافیلکه ی ساکار له بوداق خان تۇقی و لئی سله میبه وه و
 سهره نجام له ناخی خوی دا کموته بیری چزدانی ئه و بئ تاوانه.

کۆیگرانی بوداق خانی حاکی سابلاغ به دهستوری

محهممه دقۆلی خان

به کورتی باش ئهوهی کۆری میوانداری حوکمرانی خۆیه گهشته
بلاوه لیکردن و ههله و مرجی ناشتی و ئۆستایهتی پته و رهنگی دایهوه. خانانی
نازمه ربایجان ئیزن دران و به رهوه مهوتهنی خۆیان گهرا نهوه. محهممه دقۆلی خانی
به گه ره به گیش سهری و لاخی بهرمو ناوهندی دهسهلاتی و مرسووران و هاتهوه
ورم. بوداق خانی موکریش که به پیلانی ناحهزان و به دخوازی نهمهزانی،
له سههر ئیزنی به گه ره به گه پووی کردهوه سابلاغ. ئه فراسیاب سولتانی زه رزا
که هاو دم و راویژکاری دهر و ژوور و نه هینخانهی به گه ره به گه بوو، له بهروهی
کار و خزمهتی میرزا ئه بولحه سهنی وهکیل له سهفهری خۆیه دا درهوشایه وه و
روون و گهش کهوته به رچاوان. ئه وه ندهی دیکه ی ناخوش و پست و ناگری
به رچاوتهنگی و ئیرهیی پێبردن له ناخی سینهی پر کینهی دا پتری ته ئییه وه!
خانی زه رزا له هه لیک ده گه را که به رچکه و رێبازی شهیتانی و شۆهاری دا،
مه رزا ئه بولحه سهن ئیدا به ری، چونکه به راستی ئه فراسیابی بێ دهر و خه م
بیاویک بوو زمان چه ور و فیته باز و به کجار ژۆر فیتنه گێژ، به لام بێی و ابوو هیشتا
که مه ندهی فرت و فیتلی له دهره ی شوهره ی شه ره ف و ئابرووی وهکیل ناگاته وه.
بۆیه سه ره تا که وته قه لاجۆی توخمی بوداق خان که به کێک بوو له لایه نگرانی
وهکیل و ورده ورده له خزمهت به گه ره به گه له عه بیی له هه لدا و تۆماتی دژایه تی و
غه یانه تی پێوه به ست. جا چونکه پێشتر له خۆیه بناوانی ئه م پیلانه شیتدرابوو،
نیشانه ی ئه نگاوت و محهممه دقۆلی خان ئه وه ندهی دیکه سه یارهت به بوداق خان
که وته دوودلی و درێژنگی. هه ربۆیه میرزا ساله ی نۆکه ری خۆی نارد ه سابلاغ و

ناوای کرد که بوداق خان به پله بگاته ورمئ. نه گهرچی خانی موکری لم
 هه له پله نابه وخته خوخته یه کی که وته دهر وونی. به لام له بهروهی به
 بیاوکی راست و دروست دهناسرا و به خزمهت و پرواستی خوی دهناسرا،
 بن پراوهستان و خاوه خا و گوتی به سر جاوان و له گهل میرزا ساله پرووی کرده
 ورمئ. هر که گه یشتی به گهر بهگ هیتدیک تاوان و که مته رخه می خسته
 نه ستوی و به پیتی هه رمان له حه سارخه لومتی به ند کرا و نیومشه و بریدانه قه لای
 باراندیز و بهری به یانی ساقی به گی سهره راش راسپیردا که بجیتسه باراندیز و
 همدک چاوی نهو سیاجاره به بکولی و به کویری به ییتنه وه شاری ورمئ: پاش
 نه وهی ساقی بهگ حوکی حاکمی به جیهینا و ویرای چند که سیتی خه له ج
 گیرایه وه ورمئ، میرموفیدنا غای شیخولنیسلام تکای کرد و بردی بلی مالی خوی
 و که وته دلخوشی دانه وهی. بلی سبه یینی وختایه ک خزم و که سی بوداق خان شم
 هه واله یان بیسته وه. به گریان و به سهر داندان هاتنه به دره رگا و دهرانه ی به رزی
 شیخولنیسلامی به رزمجی. له بهروهی نه یان نه یشت چاویان پیتی بکه وئ هه تا
 تاریکانی فرمیسکیان هه لومراند و شینان گیرا و نه ونده یان قوراند که
 شیخولنیسلام زگی پیتیان سووتا. نه گهرچی پسه وان و قهره ولیکی زوریان له
 دهری مالی نهو پایه به رزه دانا بوو که چاویان به سر بوداق خانه وه بن. به لام
 شیخولنیسلامی هیژا، له مه وای شه ودا نهو چارمه شه نابینایه ی به بواری
 چومی دا په رانده وه و له گهل که سوکاری به رتی کرده وه بلی سابلخ.
 هر لم ساله دا که ده ییته ۱۲۰۳ی کچی/ ۱۷۸۸—۱۷۸۹ی زابینی،
 ناغامحه مه دخانی قاجار که له نیراق و فارس ته واد ده سلاتی ته نیوویه وه و
 به سهر به سستی ده لیا، له تارانی پایته خته وه پرووی کرده نازمربایجان، به لام
 دهنگ و هه رای بز ووتنی لوتف علی خانی زهند له بالی فارس وه په کی
 سه فهره که ی خسته وه.

شەپ لە گەل عیلى ھەركى: تیچاندنى ئەفراسیاب سولتان بۇ میرزا ئەبولحەسەنى وەکیلى ورمى و عەسكەر خانى برای

ھەر لەم سالەدا (١٢٠٣ى كۆچى مانگی)، جەماوەریكى ھەركى و شەمزیان
كە دانیشتووی ناوچەى دەشت و تەرگەوێرن، كەوتنە سەربزێوى و
ئاواوەنەنەو و رامالیان بێدە سەر ناوچەى بناوى پەوزە و خە و پتوون ئالانیان
كرد. ئەم پەلامارە بوو بە ھۆى بزوتنى دەمارى خێلخوازانەى
مەمەدقولى خانى بەگەرەگ و بە قۆشەنیکەووە كەوتە سەریان و ھەلبەدایى
ویخستن و گەراپەووە. ھەرواییتەووە مەمەدقولى خان بواى دەرھێنانى چاوى
بوداق خان، خوشكى نەجیم زادەى خۆى لە ئەفراسیاب سولتانى زەرزای
«ئەنيسولحەزەرت» مارە كرد و پۆژ بە پۆژ دەرگای خۆشەویستى و لاوانەووى بە
پرووى ئەو بوژمەنى دەسەلات و ئەمەگنەناسەدا كێدەووە و جێلەوى راپەراندنى
ھەموو كاریكى گرینگى دایە دەستى. میرزا ئەبولحەسەن وەختایەك تەماشای كرد
خانى دووزمان بۆى گرتووە و زیاتر لە پێشوو دەستى دەروا، تۆزێك بە خۆى دا
جۆو و وێدەوێدە كێشاو، چونكە بەراستى داھاتووى لەبەر چاوى بوو. بەلام
ئەفراسیاب سولتان ئەوێندەى بۆى دەلوا ئەنەت ھەناسەپەكێش لە شەیتانى و
بووزمانى رانەدەووستا. سەرمەنجام گەلەپەكێش دەرشت و گوتى ماوەپەكە
سەرۆكایەتى دیوانى پێتاك و كۆى حیسابانى داھات و دەرکەوتى دەر و ژوور بە
دەستى لێوێشاووى وەكێلەووەپە و غولامانى خاوەن شۆخ سەرقالى لەشكر كێشى و
بوژمن كۆى بوون و كەس نەیتوانیووە بە پاكر دەحیساب و بەردبێزێرى كارەكانى دا
بجێتەووە. بۆیە وا چاكە ئێووى پایەبەرز چەند كەسیكى باوەربێكراو و سەرراستى
خوێندەوار دیارى بھەرموون كە بە پەراوێكانى دا بچنەووە و بکەونە پشكنینى و
بزانن چ باسە و كەم و زیاد وەدەرکەوئ و پەراوێز و كۆى حیسابات
لێك ھەلاوێردى. ئەم قەسەپەى ئەفراسیاب سولتان كە لە پرووى بوغاندن و

ئامانجەوہ بوو وەکوو نەخشیک کە لەسەر بەردیک ھەلکەندری لەرێوہ لە بیرگە بەگەرەبەگدا شەقل بوو. خێرا چەند خۆپەندەوارێکی لێزان راسپێردان کە زۆر بە وردی بە حیساباتی میرزا ئەبولحەسەن دا بچنەو و چاوەدێری بن. ەسکەرخانێ باوکبرای وەکیل کە پیاویکی زۆر زیرەک و ھەلکەوتەیی زەمانە بوو. شەویەک لە نووبەنوویدا بە کاکی گوت: من ئەم رۆژگارە بە ناخرشەر دەبینم و لە پروی ھێندیک ئاکاری بەگەرەبەگ و راویزی خەلکرا پێم وایە بارەکە گۆراو و ئەستێرەیی بەختمان بەرمو راکشان و ئاوابوونە. دەترسێم کە لە ھەزار تیری فیلوفرتی قەین لە زگان پەکیان لەپڕی بنیشیتە سەر نیشانە و چاوووزار بنەمالەمان بنگێون. بۆیە وا باشترە و بە قازانجمانە کە بەجاریک دەست لە خزمەت ھەلکەری و مالاوایی بکەین لە مەوتەتمان و ماوەیەک و ئەوەندەیی تەمەنمان بڕ دەکا لە گۆشە و کەناران بیگوزمێنین ھەتا بزانین چەرخێ گەربوون چ شتێک لە پشتی پەردەوہ دەخاتەروو...

میرزا ئەبولحەسەنی وەکیل لە ولامی براکەیدا گوتی ئەوێ دەیتێی ھەمووی بە چاکەییە، بەلام بێلادان و ترازان لە رێگای راست و پێ خەیانەت کردن، خۆدانە بەر تۆمات و قسە بۆ ھەلبەسێران، کاری ئادەمیزادی ئاقلی دووربین نیە و لە قەدیمەوہ گوتووین: ئەو، ی پاکە بێپاکە. ەسکەرخان گوتی کاکە ھەتا زۆلەچەرەمەکا ئاوەنەبیربوو دەبێ کاری خۆمان ببینین. وەکیل جوابی داوہ برا لە ئێسی ئۆ باوکبرای عەلی رەزاخان و خوشکی ھاوسەری بەرێزی محەممەدقوڵی خانی بەگەرەبەگ. ئەگەر ئەتۆ سەری خۆت ھەلکەری و ھەتا بۆ ھەندەران و پەرەوازە بی، مال و مەدالت ھێچیان بە سەر نایا و بێتوو من بەجاریک خاوخیزانم بەجێ بێلم کاریکی زۆر ئارەوایە. بە باری رەوت و رێبازی ویژدان و جوامیری دا کاریکی ناشیاوہ کە من ھەر لە بیرێ وەیدا بێم چۆنی بۆم دەکەئ خۆم بگەینەنمە بەستینی رزگاری و کەسوکارم لە گێژاوی بەلادا بەجێ بێلم. جا بۆیە خودا چۆنی مەیل لێی ھەر ئەوێ و پێی رازیم. سەرەنجام ھەردک برا واریککەوتن کە ماوەیەک وردەھەنگاوی بەبارێز باوین و قەتیش وێکرا نەچنە ھەویتی بەگەرەبەگ. بەھەلکەوت راست ئەو شەوہ بەگەرەبەگ ناردی

به شوین وه کیلدا و عهسکهرخانیش باومرپیکراویتی خوی ره گهل خست هتا
 بزانی چ باسه و خبهری بؤ بینیته وه. پاش نوو کاته میژ پیاوه کی عهسکهرخان
 گهراوه و هموالی هینا که وه کیل گیراوه! عهسکهرخان خیرایه کی پینی نایه
 ناوزهنگی و مامزه ی له که له کی نه سپی نه نگاوت و به هزار ترس و دلپراوه که له
 جهرگی شهودا بهرمو سه تماس رایکرد. به یانی به گهر بهگ و نه فراسیاب سولتان
 بیستیان که عهسکهرخان وه کوو تیری بهر که وان و ماسی نیودهستان دهر پریوه و
 رهنه همر ئیستانا تاویتی دیکه همرایه ک بینیته وه. بویه له ریوه له کرده ی خوی
 په شیمان بؤوه و ناریدی به شوین میرزا نه بولحه سه ندا و پاش دلدانه وهیه کی زور
 ئیزنی همرمو بگه ریته وه مال. وایان دانا که خودی وه کیل کاغزیک بنووسن بؤ
 عهسکهرخان و له لایمن به گهر به گیشمه وه لوتفوللا بهگ و هادی به کی ئوستاجلوو
 خیرا نامه ی دلدانه وه ی بؤ بهرن و بیگتر نه وه. پاش ئسم کارانه به گهر بهگ
 وه کیلی به مبهستی راگواستنی خیتی بشکوفتی ناردنه ناوچه ی سؤما [و]
 برابؤست له راستی دا حوکه دار ده پیه ویست که وه کیلیش له چنگ ئسم خه یالاته
 دهر یازین و له خقوه رووراستی ئسم پیاوه تیدانه چی. وه کیل که به راستی
 کابرایه کی فامیده و پشت به ستوو به خودا بوو، هیچ ترس و خه یالاتیکی به دلی
 خوی دا نه هینا و بهوپه ری پتهوی و سه راستی چوو بؤ راپه راندنی ئهرکی سه ر
 شانی و پاش جی به جی کردنی گهراپه وه جیگای خوی. به لام ئهوانه ی چووبوونه
 گیرانه وه ی عهسکهرخان، نه گه میشتنه سه ری و توژیان نه شکاند و بی مراد
 گهرانه وه. به گهر بهگ زانی که تازه عهسکهرخان بهم دانانه به داوه وه نابی و
 سه رله نوئ همرمانی گرته وه ی وه کیلی دا. پاشان خانووبه ره ی زور و له میژینه ی
 عهسکهرخانی خاپوور کردن و همرچی له دوا ی به جی مابوو دهستی به سه ردا گرت.
 به وه ندمش توو په یی رۆنه مرکا و چهند ریش سپی و گه وره پیاوی تیره ی
 عهبدولمه لیکي به رۆژی روون خنکاندن و په تی خستنه ئهستوی و بؤ
 چاو ترساندن خه لک له مهیدانی بازار پاش فرپی دان که بریتی بوون له:
 پیران بهگ، که هران بهگ، قوجه بهگ و عهبدولمه لیک. کاتیک ئسم هماله
 سامناکانه له خاکی سه تماس به گوئی عهسکهرخان گه میشته وه، بؤسوی له

جهرگ و هه ناوی ههستا. راست نهو شهوه له باله خاڼه‌ی حاوانه وهی هه لهنگووت و كهوت و لاقی راستی له جی چوو و نه مه شی لی بوو به سه رباری دهردان. شهو ههتا به بیان له تاوی ژانی قاجی هه ر جینگلی دا و به نالینه وه هاواری خودای کرد. بهری به یانی پیای نارد به شوین «ئه حمه دبهگ» ناویکدا كه بیره پیایک بوو به ته گبیر و گوتی دمهه وی چاوم پیی بکه وی. کاتیک ئه حمه دبهگ هات و جۆنیه تی به سه رهاتی عه سه ره خانی بۆ روون بۆوه. داخی بۆ خوارد و زۆری به روش بوو. نهوسا شکسته به ندیکی شاره زای بۆ هینا و لاقی برده وه جی. عه سه ره خان گوتی نه وه ندیم له تۆ ده وی كه برۆی و له گه له براهم خانی ئیشیک ئاغاسی كه دۆستکی به راستیمه. بچه لای حوسین قولی خانی دونه ولی حوکه رانی خۆیه و له زمان منه وه عه رزی بکه ن و پنی بلین:

ناسمان دوور و زه وی سه خته   ئه گه ر پوحمیک ده که ی وه خته

به که رتی ئه حمه دبهگ و پرای مورته زاقولی بهگ و میحراب بهگ چوونه خۆی و به هاوکاری براهم خانی دۆستی رووراست و خیرخوازی دلسۆزی وه کیل و عه سه ره خان به وردی به سه رهاتی دوویراله یان به خزمهت حوسین قولی خان راگه یاند. حوسین قولی خان كه بۆ به ربهره کانی و چاولیکه ری له محهمه دقولی خان به دل له رۆژ و بیانوویه کی ئاوا ده گه را. سه به رته به چاره نووسی وه کیل و عه سه ره خان په ژاره ی دهربری و گوتی پیم ناخۆشه. پاشان گه لیک نامه ی نووسی بۆ سه ره کانی کورد و خیلانی قه له مره وی خۆی و داوی لیکردن كه به قۆشه نه وه بپن و پاشی جه ند پۆزان جه ماومریکی زۆر له خۆی کۆبوونه وه. جه عه ره قولی خانی برای بویری خۆی بۆ کردنه سه رکرده و ناریدنی بۆ ورم كه داوی وه کیل بکه ن له محهمه دقولی خان و ئه گه ر جوابی نه دانه وه بیکه نه شه ر.

تیکه لچوونی دونه لویه کان و عه سکه رخان له گهل

محه ممه دقولي خان به مه به سستی پژگار کردنی میرزا

نه بولحه سه نی وه کیل

جه عه رقولي خان و نړای هیزی به رفهرمانی پنی نایه شاروچکه ی سه لماس.
عه سکه رخان بم هیمهت و هه لویسته ی حوسین قولي خان و کومه لی خانانی
خوی گیانیکی تازه ی وه بهر هاته وه و ژور گه شایه وه و تیکرا بهرمو ورمی
که وخته ی. لهم لایه وه کاتیک محه ممه دقولي خان ی به گله ربه گی نه فشاریش
هه والی هیرشه که ی بیسته وه، قاسم خان ی برا چووکه ی خوی له گهل
تاهیر سولتانی کوری شاریارخانی سه رکی تیره ی گوندوزلوو و نه لایاربه گی
نهره شلوو و لوتفوللا به گی ئوستاجلوو و تیکرا ی سه رکرده کانی نه فشار و
حه شامه تیکی به رچا و ناردنی بق بهر په رچدانه وه یان. له نیزیک
ئاغ زیارمت (ئاغ زیارمت) هیزه کانیان تیکه له نگووتن و شهریان له نیوانی دا
قهوما. له راستی دا ده سته یه که له خیل ی نه فشار له بهر دلی عه سکه رخان
نه وه نده ی پیویسته شانیان له شه ر شل نه کرد و کموتنه کلکه له قه و باله پرزه و
به ئانقه ست رایان کرد. ئم کاره تینی نازایه تی پتری وه بهر هه ناوی هیزه کانی
جه عه رقولي خان هیئا و له ئاغ زیارتمه وه هه تا دموروبه ری «قزقه لا» ی ورمی
هه لیان پرین. کومه لیک له سوارانی نه فشار به ناجر ی گه رانه وه و کموتنه
خوراکری و بهر نگاری، به لام هیچیان بق نه کرا و هه نگاوی میرانه یان و هه
خلیسکا که هه تا به رده رانه ی دمروازه ی بالوو لغاویان به ده می نه سپیان دا
نه دایه وه. جه عه رقولي خان که دم له سه ر پشت به دوویانه وه بوو، له نیزیک
نؤپراق قه لای ورمی دابه زی که چواریه کی فرسه خیک له شارمه وه دووره.

به لام محه مه دقولى خانى به گه ربه گ چونكه به شوقارى و دوو زمانى كه تن گيراني شه يتان، به تا بيه ته فراسيآب سولتان، مه يدانى شهر و به ربه ركهانى له پياوانى نازاى كارزان به چولى ده بينى و خوى له بهر جاوى هم مووان به كابرايه كى رارا و هففى و باوه پينه كراو رانا بوو، به ناچار له ترسى به لامارى نوژمن بازگه و دمر و زه كانى قه لای داخستن و ماتهى هه لگرت و دم به دم له چوكى خوى دا و هه به كووپه كووى بوو.

به لام فايدهى چ بوو، خۇ تازه به شاخ و داخ و په ژيوانى جاوى برايم خانى ديوان به كى نه فشار و بوداق خانى حاكمى سابلاخ نه ده كه رانه وه جيى خويان و قه رهنى شاغاش به هيژه وه نه ده هاته فريآى.

بى سبه ينى لای به يانى، پيشقه ره ولانى دونبولى به هه زمانى جه عه ره قولى خان و به ته گيبرى عه سكه رخان به مه به ستي زمبروه شاندى و نازا يه تى نواندى هه تا دهر وازهى تۇ پراق قه لا نه سبيان غاردان و كرد يانه قريشكه و هه را و رمبا زين. لم لايه وه چهنده كس له پالنه وانانى نه فشار كه پاريزه رى بورجان بوون ته ما يان گرت لييان و دهمست بين و بۇيان دهر په رن. لم كاته دا حاجى برايم ناويكى عيلى دونبولى كه به يه كيك له مه ردانى زه مانه داده ندى را، له پرئ نه سپه كهى ده ستي كرد به كلرژن و جه بۇكان و هه ليگرت و لغاوى نه داوه ده ستي و ثم پياوه ناودارهى فراند و يه كسه ر بردى بۇ نيو هيژى نه فشار. له ريوه محه مه ده سه ن به كى محه مو و دلووى ناموزاى دايكم كه سه رده سته يه كى سوارانى نه فشار بوو، خوى گه ياندييه و شيرينكى ليذا و له خوانى زينه وه هه ليذاشت و به و برينه قووله وه بشووى لي برا. نهو كات شاغاسي به كى دونبولى پيى نايه مه يدانى به ره نگارى و نه ويش كوژرا و به دواى حاجى دا رويى. «جانگير به گ» ناويك جووه هاناي و نه ويش ده ستي له جيهانى رووخك به ردا و نه سه ده به گيكيش به جهنگ شيرانى ميشه مى ميداندارى په ل په ل كرا. به كورتى چواركه س له پالنه وانانى به ناوبانگى دونبولى و چهنده كه سيكى قه له وقوتهى

نه فشار لم پیکه لېږانه دا کوژان و هه تا تاو په رین هه رډک لا هه لسووران و داسووران. کاتیک سهری پراوی نه و جوار که سه کوژاووی دونه بولی له قه لا برانه بهرچاوی محه مه دقولي خانی به گهر به گ، دمسخوښی له پیاو کوژان کرد و لاواند نییه وه! لهو لاوه جه عه رقولی خان و عه سکه رخان به قه ومانی شم پروداوه تاله په ژاره دایگر تېوون....

چونکه عه سکه رخان مه به سستی لم هه ستانی له شکر و په لاماره ته نیا رزگاری میرزا نه بولحه سه نی برای بوو و نه یده ویست ناژاوه بته نیته وه و که سی خوار و ژووری تیدا بکوژری، له گهل جه عه رخان کموته راویژ و کوتی وا باشه چهند نامه یه که له سهر پې وشوینی دؤستایه تی بنیرین بلی سهرؤکانی نه فشار و دنه یان بده یین بلی ناشتی و نیوان خوښی. به لکوو بتوانین بهم هرت و هیلته میرزا نه بولحه سه نی و دکیل له زېندانې به گهر به گ دهر باز بکه یین و بگه ریښه وه. با شم شهر و خوینې شته ی که ووتنه مابه یینی دوو ناقمی مسولمانان بېړیته وه و مسافی دراوسییه تی و خزمایه تی پاریزراو بښ. جه عه رقولی خمان شم ته گبیره ی عه سکه رخانې به دله وه نووسا و رهمانه ندی نهوی به نه رکی سهر شسانی خوځی دانا. هه بلیه نامه گورینه وه و هات وچوځی راسپاردان له هه رډک به رانه وه دسستی پیکرد، به لام سهرؤکانی نه فشار له بهر هیژ و برشتی نه فراسیاب سولتانی زهرزا که هه میشه دهنگوت به به گهر به گه وه درواوه، دهستیان پېښ رانه ده گه یی که باسی ناشتی و ریکه ووتنی به خزمه تی را بگه یه نن. شو لیتنه گتیره و هختایه ک به سرت و خورتی سولج و هات وچوځی راسپاردانی زانی، دایگیرسانی نیوانی عه سکه رخان و سهرؤکانی نه فشاری به خزمه ت به گهر به گ راگه باند. کاریکی وای کرد که به گهر به گ له ریگای پیکه اتن و ناشتی تلاسا بښ و توماتی دژایه تی و خه یانه تی به نه ستوځی سهرؤکانی نه فشار دابری و دهسته یه ک له ده ست وپیوه ند و چه کدارانی زمرزای دانا بلی قه لاداری، بیجگه له محه مه سه فی به کی یوور قانلوو، نه میرخان به گ و خان نه میر به گ و

نه میرنه سلان بهگ له تۆرهمه خه لهج که ئاماده بوون بۆ شهره دوتبولیبه کان. وایان دانا که نه قی بهگی نه حمه دوه ند برای سهرمه ست بهگ ویرای سواره کانی خۆی له گوندی «شیراوا» بکه ویتته پاراستنی دپهاتی بناوی نازلوو و له رامالی چه کدارانی دوتبولی بیانباریزئی. نهو رۆژه شهریکیان له نیتوانی دا نه قه ویا و سهری سئ رۆژه جه عفرقولی خان بپاوی نارد له بکه ره بهگ و لیتی پاسپارد که دوتین له گهل دوتین چوو. ئامانجی ئیتمه لهم شهره قه وماوه ته نیا نازادبوونی میرزا نه بواحه سه نی وه کیله و هجی دی. وه کیلمان به خۆشی و سلامه تی بده نه دمستی هه تا بکه ریتنه وه. ده نا له حه وشه دهرکه ون که به شمشیری نووسره کاره که په کسهره بکه ینه وه و با بزانی ن گهر دوتن به ناره زووی کئ هه لده سووپی و کئ سهرکه و تنی له چاره ی نووسراوه. به گهر بهگ به ته گبیری نه فراسیاب سولتان داوای سئ رۆژ دهره تی کرد هه تا لهم بارمهو بیر بکریته وه و پاشان ولامیان بدریته وه. له بهر وه ی پینشت چهند که سیکیان به په له ناریدوو به شوین عیلى زمزرا و بشکوفتی دا، هه موویان له ماوه ی ئهم سئ رۆژه دا که یشتنه شاری ورمئ. نه و سا تفهنگدارانی نئو قه لایان له سهر بورجان دامه زراندن و تۆبی قورسیان دابهستن و شامحه ممه ببهگی کۆهه کلوویان کرده فهرمانده یان. نوایه محه ممه دسه فی بهگی یوورقالتوو و محه ممه ببهگ و حوسین بهگی قهره حه سه نلوویان له گهل سهرۆک و سهرکرده کانی نه فشار و سوارانی زمزرا و تفهنگچیان بشکوفتی ناردنه دهره وه بۆ بهرهنگاری. له و لاوه جه عفرقولی خانیش هیزی خۆی کۆکرده وه و له بهر دهمی تۆپراق قه لاسه ف به سه ف بهر وه رووی په کتر راوهستان. قرمه قرمی ته پل و شیرمشیری که له شاخان له ههر نوو لاوه بهر وه ئاسمان کۆله که ی به ست. پینشهنگانی بهرگه پۆلا له و بهر مه بران وه دهرکه و تن و شهرگه یان گهرم داهیتا و له و کاته دا عه سکه رخان له قۆشه نی دوتبولی هه لپرا و هاته بهر وه رووی تاقمه کانی نه فشار. سهرۆکانی نه فشار ههر که چاویان پیتی که وت نه مهگی میرزا جه عفری خوابه خشیوی

باوکی و میرزا ئەبولحەسەنی وەکێلی مەزلوومی زیندانی کراوی بەگەرەبەکی
 بڕایان ھاتەوە یادی و یەكجار زۆر شەرمەزار بوون و بە خۆیاندا شکانەوە.
 ھەرەکوو ئاشکرایە ئالە ھیزی دەروون و ورە ی خۆراگری لەشکرە، بۆیە
 محەممەدسەفییەکی یوورقانتوو کە ھێزەکی بەیداخدار بوو، دەستووری پێدان
 سەرەونخوونی بکەن. حێلی [کوردی] حەیدەرانتوووی خۆیە کە بەرموورووی حێلی
 [کوردی] زەرزا راوەستایوون، بە سەراوینبوونی بەیداخ زۆر ئازایانە
 ھەڵیانکردە سەریان و ھێندە ی پێنەچوو کە زەرزا کۆلیان دا و رەوین و شکستێکی
 قورس بە سەر شانی ئەفشار و عەشیرەتاندا ھات و بە ھەلات ھەلات و بە
 قوونەشەر خۆیان ھاویشتەوە نێو حەساری قەلا. جەغەر قوولی خان فەرمانی
 گەمارۆی دا و ھێزەکانی قەلایان چەشنی نەقیم گرتە باوەشیان. پارێزەرانی قەلا
 وەبەر دەسڕێژی تەنگ و تۆپانیان دان و دەتکوت ھەراھەرا و گرەمگرم و شین و
 شەپۆری رۆژی حەشرە. دەلێن بڕایم خانی سەرکردە ی تەواوی ھێزەکانی ئەفشار
 کە پێشتر بە حوکمی محەممەد قوولی خان کوێرکرا بوو، لەم وەختەدا جواناوی
 دەڕشت و لە سەر مەرگدا بوو. کاتێک گۆیی بە ھاوار و زەنازەنای دەروە
 زڕینگایەو لەوانە ی لە دەورە ی بوون پرسی ئەرێ ئەو ھەراھەرا و دەنگەدەنگە
 چیە؟ خێزانی گۆتی جەغەر خانی ئونبۆلی بە لەشکرێکی زۆرەو دەورە ی ورمیی
 داو و ئەقوتۆقی تەنگ و رەبەر مەبێ تۆپانە. بڕایم خان کە پیاویکی زۆر بە
 غیرەت بوو ھەناسە یەکی ساردی لە دلی پڕژان و دەردەو ھەلکێشا و ھەر لەو
 رۆژەدا گیانی دایەو دەس پەرورەندە ی جیھان و رەحمەتی خودای لی بێ. پێشتر
 باسی کرا کە ئەقی بەکی ئەحمەدەند بە حوکمی بەگەرەبەگ لە قەلای شینزاوا
 بنە ی دا کو تا بوو ھەتا بەری پامال و شالۆی جەماویری ئونبۆلی بگرت و نەھێت
 بەلاماری گوندەکانی بناوی نازوو بدن و کۆمەلێک سوارە ی ئەفشاری لە
 ژێر کێفی دا بوون. ھەموو رۆژی تاقیمکی قۆشەنی ئونبۆلی کە گیرۆدەیان دەبوون
 رووتیان دەکرین و ئەسپ و چەکو و چۆلیان پێنەدەھێشتن. لەبەرەو ی

جه عفرخان سهرقالي گه مارؤی قهلا بؤو، دهرغه تي نه دينا كه دستيكي
 لي بومشيني و له كول خؤي بكا ته وه، بهلام په يتا په يتا دسته دسته قوشه ني
 دونيولي له جنگ هه لمت و په لاماري نه قيهگ سكالايان دبرده بهردم
 جه عفرخان و زيړه يان لي هه لده ستا. دوازه رؤؤ به سهر ماوه ي گه مارؤدا
 تتيبهر ي، بهلام هيچ نيشانه يه كي سهر كه و تن به دي نه كرا. جه عفرخان به
 ته گبير و پيدا گري عه سكرخان كه له بهر ميرزا نه بولحه سه ني براي به نو اي
 ناشتي دا ده گه را و له وه ي دهرسا په ند و بهلايه كي به سهرين، ديسانيش
 كه يخودايه كي باوه رپيكر اوي ناره لاي محهمه دقولي خان و لي سي راسپارد يان
 وه كيلمان به ساغي و سلامه تي بدنه دستي يا خؤتان له قهلا دهر كه ون و ورنه
 مهيداني شهر و بهرنگاري. به گهر بهگ نه مجاره ش سويندي پته وي خوارد [كه
 له سهر جي به جي بوني كاره كه سووره] و راسپارده كه ي جه عفرقولي خاني
 ناره وه و گوتي مرجي سهره كي شكاني گه مارؤي ورمييه و ههر كه نالقي
 دهوري قهلا كؤكرايه وه وه كيل به سهر به ستي دهنريمه لاي عه سكرخان. بهم گلت و
 په يمانه جه عفرقولي خان و عه سكرخان و پيراي له شكري سه لماس و خؤيه
 ثابت قه يان شكاند و سهر ي ولاخيان به ره و خؤي و مرگي را و گهرانه وه.
 عه سكرخان له سه لماس بنه ي داكوتا و جه عفرخان هه تا خؤي رانه وه ستا.
 پاش تتيبهريني ماوه يهك و وه دي نه هاتني به ليتنه كاني محهمه دقولي خان و نازاد
 نه كرائي وه كيل، حوسين قولي خاني حوكمرائي خؤي قاقه زيني له
 محهمه دقولي خاني به گهر بهگ نووسي و داواي ليكرد كه وا باشه به گهر بهگ پي
 له واده و په يمانه خؤي نه ني و ميرزا نه بولحه سه ني وه كيل نازاد بكا، نه گينا
 تووشي شهر دهبته وه و دهبن ناماده يي. محهمه دقولي خان كه پتي و ابو و
 دهسه لاتي به سهر ته وايي حاكمان نازم راي جان دا ده شكيتته وه و حوكمي دمروا و
 به راستيش و ابو، بهم دهنگ نيري و راخو رينه ي حوسين قولي خاني دونيولي
 هه لته زييه وه و زؤر به قه لسي راسپارده كه ي رادا و بي جواب نارد ييه وه. پاشان

خۆی ھیزیکی بەرچاوی خستە ژێرکێفی و لە ورمیوە بزووت و گەیشتنە قەرمباغی ئەنزمەل و تاول و خێوەتی ھەلدا. جەعفەر قوڵی خان لە گەل قۆشەنی خۆیە لە میزگ و پاوانی دۆرشەکی سەلماس بنە ی خستبوو. بەلام بەگەر بەگ لەم سەفەردا لەبەر زۆر شتان کە پیشتەر باسی کراوە ھیچکەسی لە عێل و ھۆزی موکری و بلباس و پرا نەبوو. خان کە لە ھیزی کەمی خۆی دەپوانی و قۆشەنی زۆر و زەوەندی خەنیمی دینایە بەرچاوانی دلی غایەلی دەکرد و دەترسا، بۆیە نامەییەکی نارد بۆ خودادادخانی کوپی نەجەف قوڵی خانی دۆنبولی بەگەر بەگە تەوڕیز و داوی پارمەتی لیکرد.

کوژرانی کاره ساتباری میرزا ئەبولحەسەنی وەکیل بە فەرمانی محەممەدقوڵی خانی پەیمان شکین لەسەر داوای خودادادخان و بە فیتی ئەفراسیاب سولتان

خودادادخان وەختایەک کاغەزەکی محەممەدقوڵی خانی پێگەشت بە
فیت و دنی ئەفراسیاب سولتان بۆ بەگەر بەگی نووسییه وە که ئاوری تەواوی
ئەم فیتە و ئاژاوە و خوێنرشتە بەرچاوە لە گۆڕی میرزا ئەبولحەسەنی
وەکیل و عەسکەر خانی بۆی هەڵدەستی. ئیستا که عەسکەر خان لە جەنگ
توورپی و زەمبڕوزەنگ دەر باز بوو و کاکێتان گرتوو و پێوێل بە زنجیرە ،
مان و نەکوژانی عەقڵی تیناچی! ئەگەر بێتوو بەگەر بەگ وەکیل تێدا بەرێ که
بۆتە تۆخمی خراپە و هەرا و شیوان ، من هەتا ماوم سەر لە پێناوم و کەولی
بەکەرەکی دەخەمە سەر شانم و ئالقەمی خۆشەوێستی بە گویمەو هەلداویم ،
دەنا نا ...

بە کورتی کاتێک ولامی خودادادخان گەشتەو لە محەممەدقوڵی خانی
بەگەر بەگ ، هەر لەرێوێ حەمە سەلە بەگی بێ بەزە و بەدکاری ئایقەیی خەلەجی
باراندیزی پائەسپارد که بچن و لە قەلای باراندیز وەکیلی بەندکراو بکووژن که
هیچ هیوایەکی بە ژیا نی هەبوو. حەمە سەلە بەگ پۆلیک بەر لە جێزنی
نەورۆز گەشتە باراندیز و خۆی لە کوشتنی ئەو مەزلوومە خۆش کرد. چەند
کەسیکی بەروح و لە خوداترسی خەلەج هەر چەندی لەبەری پارانەو و
و بەریان هەلخویند که ئەو نابەکارە لە رۆژیکی ئاوا پیرۆزی جێزندا بەرەباییک
پەشپۆش ئەکا و وەکیلی بێچارە تێدا ئەبا ، سوودی ئەدا. چونکە لە ئەتەلەیی
بەرزنی یەزدانی دا قەلەمی چارەنووسی لێدرا بوو که تۆماری ئەمەنی وەکیل ئەو

پۆژەدا دێرەنر بکری. بۆیه ئەو زالمەى ناسالەح واتە محەممەدسالەح - کە ناوی
 بێجەوانە بوو، وەک چۆن بە قۆلەزەنگى دەلێن کافوور - لای ئێواره وەکیلى
 بێدە ساری بەگلوو کە ئاخىرین مەزرای باراندیزە و شانى لە کوشتنى شل کرد.
 وەکیل گوتى ئىستىکم لى بگرە و دواى دوو رەکات نوێژ، بە حەمەسالەبەگى گوت
 لەرموو ئەوەى پێت ئەسپێردراوە سەرم و مەرهیناوە و حوکمیش هەر بە دەست
 خودایە....

ئەو چەپەلکارە پەتەى هاویشتە ئەستۆى و هیندەى لى توند کرد کە مەلى
 رووحى لە شەقەى باڵى دا و قەغەزى قاپۆرى لەشى بەجێهێشت. لە تاریکایى
 شەودا تەرمى ئەو خوابەخشىووەى هینایەو شەر و لەبەر دەرگای مالى خۆى
 فریى دا و بالا بۆشتى کۆچکەدارى بە سەر هەلکێشا. بەرى بەیانى کاتێک
 کە سوکارى پێیان زانى کردیانە شىن و هاوار و قورپینوان و بابەرۆ. جێژنى
 نەورۆزى تیرەى عەبدولمەلىکى بوو بە ماتەم و حیرەتى شاعیر لە ورمى سالى
 کۆچى دواى وەکیلى ئاوا هۆنیو مەو:

بۆ ریکەوتى نەمانى حیرەت نووسى   گەیشتە ریزەى شەهیدان بولەسەن^١

شەرى دووبارەى جەغفەر قولى خانى دونبولى و عەسكەر خانى عەبدولمەلىكى ئەفشار لەگەل مەممەد قولى خان

سالى ۱۲۰۵ى كۆچى/۱۷۹۰ى زايىنى. كاتىك حەممە سالى بەگى خەلج
هەوالى كوژرانى وەكىلى لە جىژنى نەورۇزى مىرىدا بىر بۇ مەممەد قولى خانى
بەگەر بەگ لە قەرمباغى ئەنزل و قەومانى ئىم پروداو سامناكە بىلاو بۆۋە،
تىكراى تىرە و تۆرمە كانى ئەفشار ناھومىد و خەمبار بوون و تازە
ھىچكە سىكىيان باۋەرى بە مەممەد قولى خان نەما. ھەموو بە يەك دەنگ
كاغەزىيان نووسى و پىاويان ناردە لاي جەغفەر قولى خانى دونبولى و
عەسكەر خان و رايانئەسپارد كە تۆمارى ژيانى وەكىل بە دەست ئىم ناجوامىرەى
باۋەر پىنە كراۋە تىكەۋە پىچراۋە و كار لە كار ترازاو. دەبىن ھەستىن و بىژىن و
سىن بوۋى لى ئەكەن و ئىمەش لە ھەلىكى گونجاۋدا لىنى ھەلدە گەر پىنەۋە و
دەنگمان لەگەل دەنگتەنە. بەلام لەو لاۋە وەختايەك خۇدادادە بەگى بەگەر بەگى
تەۋرىز سىخوڭ خەبەر يان بۇ بىر و مەممەد قولى خانىش نامەى بۇ ناردە
كوژرانى مىرزا ئەبولخەسەنى بۇ پروون بۆۋە، زۆرى پىگەشاۋە و قۇشەنى بەرەو
ورمىن گال دا. لە نىزىك كاروانسەراى «خاندلم» تەماشاي كىرد لىشاۋى سىپاي
مەممەد قولى خان ھەستەۋە و بە جارىك پىگاي لى تەندراۋە. پىاۋى ناردە
قەرمباغ بۇ لاي جەغفەر قولى خان و پىي راگە ياند كە چىمەنى نۇرشەكى سەلماس
لەبەر لەشكىرى دونبولى ھەر جەمەى دى و تىپەرىنى ئىمە بەبىن شەر و لىكدان
دەس نادا و گرى و كۇسىپى ھاتۇتەبەر و پەنگە لەم رەۋگە يەدا توۋشى تىشكانىكى
ۋا بىبىن كە بۇمان قەرمبوو نەكرىتەۋە. ئەگەر ھىزىكى پىشتىۋان و بەلەد مان بۇ
بىزىن بە خۇشى دەگەپنە لاتان. مەممەد قولى خان وەبالى بۇ كىشە و لەرپەۋە

چهند سهر کرده و سهرۆکی نه فشاری به هزار سواره وه نارنده پيشوازی
خود اداخان که بریتی بوون له: خان نه میر به گی خه لهج، محهمه به به گ و
حوسین به گی قهره سه تلوو، میرزا خان به گی خه لهج، هیمه ته به گی خه لهج،
محهمه به سه نه به گی مه محمود لوو، بابا به گی عهره بلوو و سام به گی قورق لوو.
پاشان خۆشی و یرای ژماره به ک قۆشه نچی به نوایان دا رۆیی و له دمور به یری
ئاغ زیاره ته گه یشته لایان. لهم کاته دا به یدا خداران و پيشهنگانی سپای
جه عهره قولی خان که کهوتبوونه سهر رهشایی کۆمهالی نه فشاران، ومیدار کهوتن.
محهمه دقولی خان نه گهرچی هیزی به رهنگاری بوونه ومشی له ژیر پکیزی دا نه بوو،
به لام به ناچار خۆی ساز کرد بۆ به ره ره کانی. له ههر دیک به رانه وه ته پل و
که له شاخ قرمه و تووره یان هات. سهره تا پيشهنگان له و باله و بالانه وه
ههنگاویان نا و خۆیان نواند. ئاغا جان به گی کۆهه کلوی پيشه ره ول دهستی کرد
به شه ر و خودا و راستان شه سپه که ی سهر رسمی دا و تیکه له گلا و کوردانی
حه یدمه رانلوی خۆیه له راست و چه په وه تیی و مرووکان و شه قوشریان کرد و
هه ناسه یان لێ پری و نوایه وه کوو مه ر سهر یان بیری و کردیانه قوریانی.
خۆ لاسه ی که لام پيشهنگانی به ره گه زئی و پلینگانی لووتکه ی به ره نگاری به گز
یه که دا چوون و به زهبری شیر و نيزان خوينتکی زوریان رشت و کردیانه
ته پوتوز و گهرده لولول. به لام سهرۆک و سهر کرده کانی نه فشار به پینی به لێن و
به یمانیکی که بوویان له گه له عه سه که رخان، له گهرمه ی تیکه له چوونا هه ر
دهسته یه ی به یداخی خۆی سهر مونخوون کرد و ریتی را کردنی گرت به ر.
محهمه دقولی خان که بارو دۆخه که ی ئاوا هاته به رچاوی، به لیواری دمیریای
شاهی (گۆلی ورمی) دا سهری ولاخی وهر گیترا و به ره وه قهره باغی نه نه زهل
تیی ته قاند و رموی. نوای شه ویک مانه وه، بۆ به یانی را که ۱۱ مانگی مه زنی
ره چه ب بوو، به هزار کۆیره ومه ری و نه هه مه تی له قهره باغ وه ته پلێ کۆچی
کوتا و شان به شانی خودا داخانی به گه ره به گی ته وریز رووی کرده وه ورمی. هه ر

که یشتنه وه رښتم به گي قاسملووی کرده میوانداری خودادادخان. چونکه داینابوو له بهر وهی خودادادخان شامو زای جه عفر قو لی خانی دونبولیه سهری به کوډدا بکا. نه فراسیاب سولتانی زمرزا ههستی بهم کاره کرد و لمبه روهی لاگیری خودادادخان بوو به که لباتی سولتانی نه فشاردا لینی راسپارد که نه وندهی بوی ده کړی به بیانوویه که پی نه نیته قه لای ورمی. بویه خودادادخان له ده ورویه ری قه لا کم و زور تاریفاتی «باغی نه زمر» ی به گوئی به گلر به گ ه لیتنا و تکای لیکرد که له وئی مزل بۆ دیاری بکړی. پاش قبول کرانی داواکای غولام و خزمه تکاریان دانا که برځن و هه رچی پیو یسته بۆ میوانداری خانی دونبولی دابیینی بکن. به کورنی پینچ شه و رځ رښتم به گ میوانداری خودادادخانی کرد و له باغی نه زمر دا به خو شسی و کامه رانی رایان بوارد و پشوویان دا. نه فراسیاب سولتان هه میشه وریا و له سهر هه ست بوو که نه کا به لایه کی شووش بکړی. دوا ی ثم ماو هیه بیاوی نارده لای محهمه ده قو لی خان و ئیزنی چوونه وهی لی خواست، به لام چونکه عه سکه رخان و جه ماوهری دونبولی ریگای سه لماسیان ته نیبوو، نه یده توانی به و ږمو که یه دا تیپه ری، بویه به گلر به گ ناقمیک له سوارانی نه فشاری و پرای خودا قو لی خانی کوری خو ی و ږه حیم خانی کوری نه قی خانی قاسملووی ږه گه ل خست و به ریگای سندووس و میاندواودا به ری تی کرده وه ته ور یز.

برانه و هی چاره نووسی خودادادیه کی به گهر به کی [کورد] به دهست سادق خانی شوقا قی و پته و کردنی دۆستایه تی له گهل محهمه دقولى خان

عهسکه رخان بوای رموینی محهمه دقولى خانی به گهر به گ بهرمو ورمى .
له بهروهی که زانیبووی کوژرانی وهکیلی برای به فیتی خودادادخانه . له دمشتی
سه لماس بهی داکوتابوو ههتا نهو دهگهر پته وه . کاتیک بیستی که به ریسی
مهراغه دا رووی کرد پته وه ته ورئز ، کاغه زیکى نووسی بۆ سادق خانی شوقا قی و
دۆستایه تی نۆوانیانی وهبیر خسته وه و تکای لیکرد ئیستا که خودادادخان به
ریگای مهراغه و دیخورگان دا ده پواته وه ته ورئز . له ههر جیهه کی ده توانی
سه رمه ئی لهو خوینرێزه بگره و کولی دلم ئاوپهژین بکه و تۆله ی لی بستیته وه .
به راستی نه گهر وا بکهی هه میشه خۆم به نه مه گداری تۆ ده زانم و قهت له بیرم
ناچیتته وه . وهختایه ک نامه که ی گه پشته دهست سادق خان که ماکه و هه وینی
شه ر و گهر و گنجه لبازی بوو ، له رۆژ و ده رفه تیکى ئاوا ده گه را . قۆشه نی په رداخ
کرد و لهو ده ورو به رانه چاومروان بوو ههتا خودادادخان بگاتی و له نا کاو خانی
بونبولی له گهل خودا قولى خان و ره حیم خان و کۆمه لیک له شه فشاران
ناسۆکی دا . سادق خان ههر که چاوی به پیا وه کانی محهمه دقولى خان کهوت ،
له بهر زۆر شتان خۆی تیهه لته قوتاندن و سه ری پکیفی بهرمو سه راب و شه
ناوچانه وهر سو وړاند . ههر بۆیه خودادادخان بی هیه چ گرفت و خهساریک
گه پشته وه ته ورئز و به شیومه کی شیواو دهر گای لاواند نه وه و میوانداری به
رووی خودا قولى خانی کوپی به گهر به گ و هاوړ بیانی دا کرد مه وه .

لهم سهروبه ندهدا نیوانی خودادادخان تیچووبوو له گهل برابم خان و جانگیرخان و محهمه دخان و عهلی خان و هر چوار برای لئی هه لگه راپوونه وه. بویه به کابرایه کی باومرپیگراودا له سادق خانی شوقا قبیان راسپارد نه گهر بیتوو بهرمو نیره بیی، نیمه بی شهر و هه را کلیله کانی قهلا ددهینه دس تق. خانی شوقا قی که له میژو سال بوو تاسه سی سهرۆکایه تی و حکومته تی ته وریزی له میشکی دا بوو، رۆژیکي ناوای له خودا دمویست. خیرایه کی قۆشه نی دنگ دا و بهرمو ته وریز بزووت. خودادادخانیش ویرای کۆمه لیک چوو بۆ بهرپرچدانه ومی. له دهمشت و میرگۆلانی «سه عیدوا» هیزه کانیا ن تیگه له نگوتن و شهریک قهوما و له جهنگه یه دا براکانی خودادادخان لئی هه لبران و چوونه پال له شکری سادق خان. بویه قۆشه نی خودادادخان ترسی قورسی ریغیش و سپاکه دمستیان لیک بهردا و به ناچار رموین. شوقا قی که وتنه سهربان و خودا وراستان له گهرمه ی راکرین دا خودادادخانی به خت وهرگه راو به ته نیا که وتنه گیر و گازێ خه لیل به کی شوقا قی. نه ویش سی و بووی لئ نه کرد و رمییکی گیان نه مستینی لیدا و له خوانی زینه وه هه لیداشت و له خاکی گموزاند. کابرای شوقا قی هر به وه نده لئی نه بۆ وه و به زه بری خه نجه ری تیژ سهری بری و مه یلی سهرۆکایه تی ته وریزی له میشکی هه لفراند و کاژه لاکي به نووکه نیزموه کرد و فری دایه بهرپی سادق خان. به کورتی سادق خان پیی نایه ته وریزی ناوه ندی دمه لات و زۆر به گهرم و گوپی سهرۆکانه نه فشاری . سدوم. هر نه و شه وه خودا قولی خان و رحیم خانی قاسملوو. محهمه دحه سه نه به کی مه محمود لوی سهرکرده بان به مه به سستی راگه یاندنی ثم هه واله به ری کردوموه خزمه ت به گه ربه گ. محهمه دحه سه نه به گ کاتی تیپه رین به سه لماس دا په نامه کی هه والی کوژانی خودادادخان و زال بوونی سادق خانی شوقا قی و گیرانی ته وریزی به یه کیکی باومرپیگراودا نارد بۆ عه سه که رخان و خۆی جایی پیی نه که وت و بهرمو ورمی رینگای کونا. وه ختایه ک گه یشتی نامه ی

خوداقولێ خانی بێرە خزمەت محەممەدقولێ خانی بەگەربەگ و هەرجی خۆشی دیبووی و بیستبووی بە زمان گێرایەوه. خانی ئەفشار کە یفی زۆری گول کرد و بە پێی داب و نەڕیتی ولات نامەیەکی پیرۆزیایی نووسی بۆ سادق خان. لە ولامسی خوداقولێ خان و رحیم خانیشدا نووسی و لە گوێی سرەواندن کە دەبین دووبارە بناغەی ئۆستایەتی و یەکییتی لەگەڵ سادق خان پتەو بکەن و بگەڕێنەوه.

پاش نامەگۆڕینەوه و هات و چۆی راسپاردان، سەرلەنوێ نێوانی بەگەربەگی ئەفشار و سادق خانی شوقای گەرم و گور بۆوه و ئەوسا خوداقولێ خان وێرای سەرۆکان و پیاوماقوولانی ئەفشار لە تەوریزەوه گەرایەوه. بەلام پاش ئێم سەرکەوتنە لەبەرۆمی کە سادق خان لە بوون و مانی براکانی خودا دادخان دەرئەسا و بە کۆسپی سەر رێی خۆی دەزانین و باوەری پێنەدەکردن، یەک یەک پێیان دا هات. واتە بڕایم خانی کوێر کرد؛ جانگیر خانی لە ژێر هەرسێ دیواردا کوشت؛ سەری محەممەدقولێ خانی لە قەلای قەلەهەتی کردەوه و تاماوی مەرگیشی بە عەلی خان چێشت. دیارە هەر خودا دەزانێ پووی راستی رووداوەکان چۆنە.

چوونی ئاغامحه مەدخانی قاجار بۇ ناوچە و مەلبەندەکانی

نازەربایجان و ئەو ئالوگۆرە بنەرەتیانەیی که له

پەوتی میژوودا بەدی هاتن

پێشتر له نێو رووداو مەکانی سالانی رابردوودا ، کورته ئاماژەیکە پیکرا که
هێژا ئاغامحه مەدخای قاجار کۆری محەممەدحەسەن خانی شەهیدی پایەبەرزی ،
پاش ئەوەی هەریمەکانی عێراق و فارسی به ئەواوی کەوتە بەردەستی و
گرێ و گۆلی تێدانه ما ، ئەمە وای وایو که بەرمو ناوچە و مەلبەندەکانی
نازەربایجان بیزوێ . بەلام هەر جارە کۆسپ و تەگەرەیکە له پشت پەردەیی
غەیبەووە خۆی دەنواند و [دەبوو بە لەمپەر و بەرگێرەووە] . ئهم سال که دەپێتە
١٢٠٦ی کۆچی/ ١٧٩١-١٧٩٢ی زایینی . پاش ئەوەی که هەواڵی ئالوگۆری
دەسەلات و شێواوی نازەربایجان و رووداوی محەممەدقوڵی خانی بەگلەربەگی
له گەل سادق خانی شوقاقی و شەری پەیتا پەیتا و نەپسانەووەی دۆنبولی و
ئەفشارانێ لێ روون بۆو و نامەیی عەسکەر خانی عەبدولمەلیکیش گەیشته
خزمەت ئهم پادشا تاجدارە و گوتهبووی غولامانی بەرەمیوانی پاک و پیرۆزی
دەیانەوێ بچنە خزمەتی ، ئەوەندەیی دیکەیی پال پێوەنا بۆ بزووتن . هەر بۆیە
راسنی بی ئهملا و ئەولای دەرچوو بۆ هێژەکانی ئێراق و فارس و له ماوەیکە
کورتا کۆمەڵەیی شۆرمسواران و بەیداخدارانی بەرپکێلی شکۆمەندی خۆشەفەری
پادشایانەیی چەشنی فەرەیدوون شای له تارانێ پایتەختەو بەرمو نازەربایجان
کەوتەری . لعم کاتەدا به خزمەتیان راگەیانند که لوتفەعلی خانی کۆری
جەعفەر خانی زەند دیسان هێزیکێ کۆکردۆتەووە و دەیهوێ ئیسفەهان بگری . هەر
بۆیە خاوەن شکۆ ، بەریز لەتەجەعلی خانی برازای خۆی که ناسرابوو بە باباخانی

سهردار، به قوشه نیکه وه ناردی بقی لیدان و شکاندنی لوتف عه لی خان و مسته فاختی قاجاریش به پینج هزار سوار موه له رکیزی خانزاده دا بزوت. هروه ها سوله یمان خانی قاجار به لهشکریکی ده هزار که سه وه به پیتی فرمانی [خاوه شکو] پرووی کرده ماسو له بقی ده کوتی جه ماومری تالش و به راستی نهم خزمه ته گوره ی به چاکی راپه راند و ده سخوشانه ی میرانه ی لیگرا. حاکمانی که پرووس و خه لخال سهریان و به رهیتنا و به ختیان گرتی، به لام سادق خانی شوقایی چاره رمشی داوینی گرتوه و له ده ورو به ری قه لای سهراب (سهراب) له گهل رکیتدارانی نه به زی بیکه له پڑا و شکستیکی قورسی به نه ستوی دا برا و په نای برده بهر برابرم خه لیل خانی کوری په ناخانی جه وانیشیری حوکرانی شووشی. هیزه بالاده سته کان قه لای سهرابیان. خاپوور کرد و بقی گرتنی نمرده ویل مامزه بیان له که له کمی نه سپان کوتا. لسم کاته که سی په کمی ده ولت میرزا محمده دشه لبعی مه زنه وه زیر به حوکی پادشا ته تهریکی خوش ناووی نارد به شوین عه سکه رخانی عه بدولعه لیکی دا له سه لماس، چونکه پیشتر کاغه زیکی سه باره ت به جهوسپندرانوه ی گه ییویه خزمه ت مه زنه وه زیر. عه سکه رخان نهم به دوانا چوونه ی به سهرکه وتن و به هاتی به ختی دانا و جه شنی هور و با بالی گرت و فری و خیرایه کی تیراچو و به ره و پروباری لهشکری بهر رکیزی خاوه شکو که نه ستیره ی سهرکه وتن شوینی له دوو ده گترا. له نیزیک پردی سهر چومی جه غه تووی میاندوا و گه یشته رکیزی موباره کی و نه ونده ی ده کری بارویوخی ناوچه ی به خزمه تی راگه یاند و که وته بهر شه بولی به سهرکرانه وه ی میرانه. دواتر کاروان و که ژاوه ی پیروزی له هاوینه هه واری «یام» خستی. به بلاویو ونه وه ی نهم هه واله شادی هیته، خانانی نازمربایجان بقی وینه حوسین قولی خانی کوری نیمام قولی خانی سهرداری نه فشار له خاکی ورمیوه و نه حمه دختانی موقه ددم له مراغه وه و محمده دختان له نیرموانه وه و حوسین قولی خانی دونبولی له خویه وه ویرای حاکمی نه خجه وان هه موویان به

هه‌شامه‌تیکي فرموه پرویان کرده به‌رکیتی به‌ختیاری به‌رمو سه‌رکه‌وتن و بیه‌لاچوونی و گه‌یشته خزمه‌تی. کومه‌لی خان و به‌گه‌ران وه‌ختایه‌ک دیتیان عه‌سکه‌رخانی عه‌بدولمه‌لیکی کاره‌کی له باره‌گای میری‌دا گرتوویه‌تی و له پیش هه‌مووانه‌ویه، تیکرا به‌خزمه‌تیان راگه‌یاند وه‌کوو دیاره عه‌سکه‌رخان توانیویه‌تی له رکیتی خاوم‌ن‌شکودا له هاوشانه‌کانی تبه‌پینتی و ئیمه‌ش تکامان وایه که به‌سیله‌نیگای میرانه کۆست و کۆسپه‌کانی لیکۆلینه‌وه‌ی زیاتریان دهرباره‌ی بکری و مافی پینشیل‌کراوی بۆ بگه‌پنیه‌وه. هه‌ر بۆیه غولامانی باره‌گای پیروزی، محهممه‌دخانی سه‌رداری تیره‌ی عیززه‌ددینلووی قاجاریان راسپارد که وێرای حوسین‌قولی‌خانی کوری ئیمام‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گی پیشووی نه‌فشاری ورمی بیزوی و پروا و محهممه‌دقولی‌خان بگری و بیه‌پنیتیه به‌رکیتی به‌رمو سه‌رکه‌وتنی پادشا. به‌لام چه‌ند رۆژیک زووتر سادق‌خانی شوفاقی که خۆی به‌نۆستی رووراستی محهممه‌دقولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ داده‌نا، وریای کردبۆوه. ئه‌ویش به‌بیستنی ئهم هه‌واله تووشی ترس و دله‌راکه بیۆوه و به‌ته‌گبیری ئاقمه‌ندانی خێرخوا قاسم‌خانی برای خۆی وێرای ره‌حیم‌خانی قاسملوو و عه‌لی‌ره‌زاخان و که‌لبالی‌به‌گی خه‌له‌ج نارده‌نه خزمه‌ت غولامانی میری به‌ریزمجی و گه‌لیکی دیاری به‌نرخ و شایانی پێداناردن. پاشان له‌به‌ر خه‌یالات و دله‌خورته، بارگه و بنه‌ی خۆی و که‌سوکاری راگواسته قه‌لای باراندیز و دواتر چوو له‌قه‌لای شینۆ بنه‌ی داگوتا.

له‌م رۆژانه‌دا حوسین‌قولی‌خانی بڕازای وێرای محهممه‌دخانی قاجار گه‌یشته ورمی و ته‌ماشایان کرد محهممه‌دقولی‌خان سه‌ر و سۆراغی ونه. بۆیه ویکه‌وتن و هه‌ر مال و سامانیکی له‌پاشی به‌جیمابوو ده‌ستیان به‌سه‌ردا گرت و چۆنیه‌تی باروبل‌خه‌کیان به‌باره‌گای پیروزی راگه‌یاندوه هه‌تا بزانن فه‌رمانی فه‌رمانه‌وا چ ده‌بی. به‌لام له‌و لاوه کاتیک قاسم‌خانی برای محهممه‌دقولی‌خان و سه‌رۆکانی نه‌فشار مزلیکیان مابوو بۆ «یام»، عه‌سکه‌رخان له‌لایه‌ن خۆیه‌وه

پیای ناره لای قاسم خان و یارانی و لئی راسپاردن که محهمه دولتی خان نیستا تاوانباره سهارمت به پاشا و به خه یانه تکاری بارگا داندراوه، بی گومان نه و دیاری یانه ی ناردوونی و به رچاو ناگیرین و به دله وه نانووسین. باشتر وایه شهومی هیناواتانه به ناوی قاسم خان وه بخزیده به رچاوی خاومن شکو و نکا و داوای حوکی حکومتی ورمی و به گهر به گایه تی نه فشاری بو بکهین. سرؤکانی نه فشار یه کده نگ قسه کی عسکه رخانیاں سه لماند و لیتیان راسپارده وه که نه تو چ شتیک به قازانچ و به رومه ند ده زانی نیمه ش هر نه وه مان پی باشه... عسکه رخان پی گه شاه و چند که سیکی خوی ناردنه پیشوازی و پی وراست هاتن و له چاری عسکه رخان دابه زین. پاشان به ریتموونی عسکه رخان پیشکه شبیه کانیاں برده خزمه تی میر و به پی نکا و داوای ناوبراو و به ته گبیر و پیشنیاری سرؤکانی نه فشار فرمانی شانازی حکومتی ورمی به ناوی قاسم خان وه لیدرا. هروه ها حوکی و کیلایه تی دیوانی پیتاک و دارایی ورمی که پیشتر هی میرزا نه بولحه سه نی خوابه خشنیو بوو، باربووی میرزا محهمه دنه بی کوره گهره ی کرا و خودی عسکه رخانیش بوو به سرکرده ی دووهزار کهس سواره ی نه فشار که له پکیف پادشاهین و ثم کلامه له به شادی و کامروایی و به خه لاتی میرانه وه پرویان کرده وه ورمی.

قاسم خانى كوپى رمزا قولتى خان و پرو دواوه كانى سهردهمى

دهسه لاتى و پيوه بوونى محهمه دقولى خان

كاتيك قاسم خان به پيى فرمان له سهر ته ختى دهسه لاتى ورمى پالى داوه و كهوته راپهراندنى كاروبارى گرينگى مه ليه نده كه ، عهسكه رخانيش پيډاهات و هزار سوارى ئاماده ئه فشارى له سان دا و ريكيخستن و به تهگبيري قاسم خان له ماوه يه كى كمدا هزار سوارى ئه فشارى ديكه شى هينانه ريزى قوشه نه وه . پاش ئم كار و ههنگاوانه محهمه دخانى قاجار پياوى نارد له محهمه دقولى خان له شفق و داواى ليكره بيته بهردمرگانه مى مير و سهرى وه بهر بينى . محهمه دقولى خان به قايمى و پته وى چيكاكهى و زموده ندى ياراني خورى و لووتى به نيردراوه كه مى محهمه دخان دا نه هينا و به هيزيكى زورى عيلى زمزا و كوردانه وه رويى بى باراندنيز . لم لايه شه وه محهمه دخان و ئپراى سوارانى ئه فشار چوو بى بهرنگار بوونه وى و له شكريان له مه زراى سارى به گلوو بهرمو ووى يه كتر وستان . هيشتا هيچ لايهك شه رى هه لئه گيرساند بوو كه قارمان خانى ئه فشار لم بهر دهمارى عيلى هاته پيش ريزه كانى سپاى محهمه دقولى خان و كهوته ئاموژگارى كردنى و ئاكامى نژا يه تى له گه ل ده و ته تى بى روون كردموه . محهمه دقولى خان چونكه زانى پهند و ئاموژگارييه كانى بى گرى و گولن گوئى بى شل كرد و رهما ندى دهربرى و له ريوه نه فراسياب سولتاني و ئپراى سوارانى كورد و زه رزا ناردموه شفق و خوى له گه ل قارمان خان دايه پال له شكري ئه فشار ، به لام له كاتى چوونه نيو شاردا ، محهمه دخان به رى پيگرت و له باغى نه زهر بنه ئ پيډاكوتا و قهره ولى به دوره يه وه دانا . به رى به يانى محهمه دخانى سهردار و ئپراى عهسكه رخان و

دووهزار سواره ی نه فشار و حوسین قو لی خانی بر ازای محمه دقو لی خان و
 رحیم خان و محمود خانی قاسم لوو. ههستان رویشتن و محمه دقو لی خانیان
 له ورین پرا برد بهرمو کومه لی کاروانی پیروژ. له شارهدینی سه لماس
 میحراب خان و نه سرو للا خانی قاجار که ناغامحه مه دخان رایته سپار دیوون
 گه یشته سهریان و بۆ ماوه ی کاته ژمیریک له گه ل محمه دقو لی قاجار له
 به نایه ک کۆبوونه وه و پاشان له ریوه هه ربک چاوی محمه دقو لیان له قاپلیکان
 ده رهینان و بۆ چاو ترسین کردنی خه لک به بهر چاوانیان دا گۆران. [ههتا له بیرمه
 با نه وه ندهش بگۆرمه وه که] محمه دقو لی سهررداری عیززه دینلوو له گه ل
 محمه دزهمان خانی برای که حاکم بوو له به ستام و محمه دوه لی خان و
 محمه دته قی خانی شلم به یاتی و تاقمیک دیکه دۆی خاوهن شکۆ خه ریکی
 کهینه و بهینه بوون، به لām له پری لئفه یان له سه ر بیلانی هه لدرایه وه و به حوکمی
 فه رمانه وه! محمه دقو لیان و محمه دزهمان خانی برای و محمه دوه لی خان
 سزاداران و هه رسیکیان چاویان کۆلدا.

ئیسنا با بادهینه وه سه ر هه ودای قسه ی خۆمان. کاتیک
 محمه دقو لی خانی نه فشار له ناوچه ی قه ره جه داغ گه یشته باره گا و هۆر دوه گای
 به رزی، خاوهن شکۆ زۆری به سه ر رۆیی و باله به سته له وئ پراگیر کرا.
 حوسین قو لی خانی دونه ولی که به حوسین خان ده ناسرا، کرایه حوکمداری
 ته ورزی و نه ردمو ویل و پاشان له شکری به شان و شه وکه تی روه ی کرده ته ورزی
 ناوه ندی ده سه لات و له وئ پکیتی به تال فه رموو.

لهم سه ر به نه ده دا برایم خه لیل خانی جه وان شیر که سادق خانی شوقاقی
 حاکمی سه راب به نانشینی بوو، لای پاشا بۆی دا پاری و لیبورینی میرانه بالی
 به سه ر کیشا. نه گه رچی گهی ناگری نا زاوه ی لوتف عه لی خانی زه ند له بهر
 ته وژی به لاماری هیزه کانی قاجار به سه ر کردایه تی باباخان خۆی بۆ رانه ده گیرا
 و رۆده مرکا، به لām هه ر جارهی له بالیک سه ری هه لده دایه وه. خانی زه ند که له

نیسه هانەوه ڕەوێبوو، لە شیراز پشێوی دەنایەوه و کاتێک خواوەن شکۆ تەشریفی لە تەوریز بوو بە پیتا پیتا هەوالی شالای سەربزیوانی دەگەشتە گوێی موبارەکی. هەر بۆیە جاری دەستێکی بە سەر و بەری کارە گرینگەکانی نازەربایجان دا هێنا و شالای سەرکەوتن نیشانی بەرەو عێراق هەلدرا و شەکایەوه. لە نزیك چیمەنی ئۆجان کاغەزێکی قاسم خانی ئەفشاری ورمی گەشتە دەست گەورە برێسانی دەولەت و نووسیبووێ که عیلى زەرزای شتۆ بە هان و هەلخە لە تانی ئەفراسیاب سولتان دووبارە کەتن و ئازاومیان ناوەتەوه و تەنانت پرکیشییان کردۆتە سەر ناوچە و مەلەبەندەکانی ورمی و ئەوەندەیی بۆیان دەلوێ دەست لە تالان و کوشتار ناگێرنەوه. [تکایە بفرەموون] که فرمان چیە؟ ئاغامحەممەدخان دەستووری دا که عەسکەرخان بە خۆی و سوارانی بگەرێتەوه ورمی و شان بەشانی قاسم خان و ئەو هیژەیی که هەپانە بکەونه لێدان و بەرپرەردانەوهی زەرزایان. ناوبراو بەپێی فرمان لە ماوەیەکی کەمدا خۆی گەیاندمەوه ورمی و وێرای قاسم خان قۆشەنیان بەرەو شتۆ گال دا. فرمانی کیشیان نووسی بۆ بوای خان که ئەویش بە خۆی و سپای موکری سابلاغەوه بکشی و لە ناوچەی سندووس بگاتە قۆشەنی ورمی. ئەتا قاسم خان و عەسکەرخان گەشتەنتی، موکریش ئامادە بوون و تیکرا بەرەو شتۆ ئەسپیان لینگ دا.

بەلام عیلى زەرزای پیشتر لەشکرێکی بێژماری سواره و پیادهی هۆز و خێلاتی بلباس و ڕەوهند و هەریکیان کۆکردیوونەوه و ئامادەیی شەر و بەرەنگاری و... هێندەیی پێتەچوو که لەپەر قاسم خانی حوکمرانی ورمی و عەسکەرخان بە لەشکرێکی وەکوو خیز و خۆل لێیان وەدیاری کەوتن و خۆیان نواند و سەرۆکانی ئەفشار نەیان دەزانی که موکری و زەرزای لە ژێرەوه رێککەوتوون که قۆشەنی موکری لە یەکەم پەلاماردا پشتیان لێ بکەنەوه و هەلێن. بەری بەیانی که هیژەکانی ورمی بەرەو ڕووی قۆشەنی سەربزیوان بوونەوه، بە حوکم و ئامارەیی قاسم خانی حوکمداری ئەفشار هەر ئاقم و لقی لە جێی خۆیان سەفیان بەست و

به رېځ و پېڅې ښوونې پته و که له شاخې شهريان لېدا و هـ لېانکوتايه سهر
 خه نيمان. سواراني زهر زاش پشتيان دابوو به قه لاره و ناماده بوون بـ
 بهرنگاري. کاتيک هيزه کاني نه فشار په ساپه سا تيکبه زين و دسته دهسته پاليان
 ويکدا و لېبران بـ بهر بهر کاني، «محمودخان» يکي موکري که خزميه تي
 هـ بوو له گه له نه فشاره کاني ورمي، به بيانووي رمبازي و نه قله لېدان له
 ريزه کاني نه فشاران نيزيک بـ و به ناماره که سيکي بانگ کرده پيش و به گوڼي
 هـ لخوايند که دهي وريا بن و ناگاداري کاران، چونکه توره مهي موکري
 بن فيل و فرت تينه که ووتون و نه کا تووشي خه ساريک بېنه وه. قاسم خان که
 بيا ويکي بن نه زمون بوو لای له قسه کاني محمودخان نه کرده وه. له و حله دا
 هوږي بلباس به پتي رېځکه ووتني پيشوو به جاريک هرو و زميان کرده سهر له مشکري
 موکري و نه و انيش به ثابقه ست دستيان ليک به ردا و رموين. ثم ديمه نه وای کرد
 که جه ماومري نه فشار و ښوولي توقين و سهريان لي شيتوا، چونکه نه و ان زياتر
 به کومه لي موکري دمخورين و پېيان دلگرم بوون. له و لاره تفهنگداراني کورد
 وه کوو بريشکهي سهر سيل فيشه کيان ته قانده و کرديانه حله وه لای رږي
 قيامت و له قه لای شوشه وه قوشه ني پياده دسته و خه نجر هـ ليکوتانه سهر.
 قاسم خان و عهسکه رخان و هختايهک بارو بخه کيان ناوا هاته بهرچاوي،
 به ناچار بوونه رېيواري رتي راگردن. توخم و توره مهي کوردان له بهر بوغزاندن و
 دوژمنايه تي دستيان له گوشت و گوشتاري نه فشار و هيزه کاني هاوکاريان
 نه پاراست. ده لېن له و هـ رايه دا نيزيکهي هزار چه کداري سپاي ښوولي و
 نه فشار کوژراون و هزاره زيله يان به خاکه ساري و خه سارباري به که لي
 «خان تاوس» دا جوونه وه ورمي. به راستي عهسکه رخان تواني به فرت و فيل له و
 گيژاوه يان دمر باز بکا، نه گينا هيچکس به زيندوويي دمر نه ده چوو.

لادرائی قاسم خان و حکومتی دوباره‌ی

محمدهدقو لی خان

سال ۱۲۰۷ هجری قمری/ ۱۷۹۲-۱۷۹۳ هجری شمسی، وهختایهک که نالای شه کاوه‌ی سرکه‌وتن‌نیشانی سپای ئیران به فرمانی به‌رئز ناغام‌مهمه‌دشای قاجار بۆ لیدانی لوتف‌علی‌خانی زهند به‌رهو زهره‌قانی شیراز هه‌لدران، هه‌والگرانی ده‌سه‌لات هه‌والی شکانی قاسم‌خانی حوكم‌داری ورمی‌یان به‌ده‌ست زهرزا و بلباسان وه‌کوو چۆن پئیشتر باسی کرا، به‌خزمه‌ت گه‌وره‌پیاوانی بارگا راگه‌یاند. ناغام‌مهمه‌دشا زۆری پئ‌تیکچوو و به‌زمانی مباره‌کی‌دا هات که قاسم‌خانی گهنجی گه‌وج له‌راستی‌دا شیایوی حکومت و سه‌رۆکایه‌تی نیه، به‌تایبه‌ت حکومتی کهوشه‌ن و مه‌ل‌به‌ندیکی گه‌وره و به‌ره‌ره‌وانی وه‌کوو ورمی. خویی حاکم ده‌بی که‌سیک پئ‌شاره‌زای ده‌سه‌لات و بتوانی یاغی و سه‌ریزیوانی قه‌راغ و قولاغان بگه‌وزینی و نه‌هیتی سه‌ریکه‌نه‌وه. لهم کاته‌دا محمه‌دهدقو لی‌خانی به‌گه‌ریه‌گ که له‌رکیتی‌دا ده‌ست‌به‌سه‌ر بوو، به‌بیستنی ئهم هه‌والانه وه‌قلی‌وبلی که‌وت و به‌که‌یخو‌دایه‌تی و تکای باوه‌پیکراوانی بارگا، بری چواره‌زار ته‌مه‌نی ته‌وریزی وه‌کوو دیاری خسته‌سه‌ر شانی و سه‌ره‌نوێ حوکمی حکومتی ورمی بۆ نووسرایه‌وه. پاشان گوتی من نازه هه‌تا کوو ماوم هه‌ر له‌خزمه‌ت رکیتی پیرۆزی ئیوه‌دا ده‌بم، بۆیه تکام وایه که حوکمی بریکاری بۆ مسته‌فاقو لی‌خانی کوره گه‌ورم بکریته باریوو. ئهم داواپه‌ی لئ‌قبوول کرا و مسته‌فاقو لی‌خان به‌خه‌لاتی میرانه‌وه به‌رهو ورمی بزووت. پاش گه‌یشته‌وه‌ی حاکمی نوێ، قاسم‌خانی مامی به‌لیخراوی و شه‌رمه‌زاری رۆیی بۆ سه‌ر به‌له‌ملکیکی به‌میرانه‌راوی باوکی له‌دیزه‌ج (دزه) و به‌سه‌رکزی و نووره‌په‌ریزی هه‌لکورما. مسته‌فاقو لی‌خانی بریکاری محمه‌دهدقو لی‌خانی باوکی که‌وته سه‌ر راپه‌راندنی کاروباری ولاته‌که.

به‌لام له‌و لاوه وه‌کوو پئیشتر باسی کرا کاروانی شکۆداری پێژدار ناغام‌مهمه‌دشا به‌مه‌به‌ستی خاشه‌کێشانی لوتف‌علی‌خانی زهند له‌مێرگ و

چیمەنی «گەنمان» مە وەرێ کەوت. عەسکەر خانی عەبدولمەلیکی ئەفشار و
 ڕەحیم خانی قاسملوو بە خۆیان و سوارانی بەرفەرمانە مە لە ژێر سێبەری ئالای
 شەکاوەی دا دەجمین. بە کورتی پاش ئەوەی لەشکری بە شەو کەتی گەیشته میزگ و
 جێ لەوەی «ئێرەج» بە خزمەتیان ڕاگەیاند کە لوتفەعلی خان بە ئامانجی
 هەلمەت و پەلامار لە زەرەقانە مە کەوتۆتە ئێ و لە دوور و نزیکی ڕکیزی
 شکۆمەندە مە بۆسە داناو. میری فەرمانێ مە فەرموویان ئەگەر هاتوو نیشانە
 زەبر و شالوو دەرکەوت، نابێ هیچکەس بێ ئیزن لە شوینی خۆی چۆر تە بکا و
 دەست ببزێوێ. دەگێرێ ئەوە لوتفەعلی خان کە بە خۆی و کۆمەلە چە کدارێکی
 زەند و خێلاتی فارسە مە دەیهێوێست لە ناکاو هەلکاتە سەر ئایۆزای ڕکێفدارانی
 پیرۆزی و بۆسە دانابۆو، حاجی یرایم ناویکی شیرازی لە تۆرە مە حاجی
 قەوامی بە ناوبانگ دەچێتە لای و بە سەری دەرپا و سەرکۆنە دەکا و بە
 خێرخوازی دەکەوێتە ئامۆزگاری کردنی و دەلی ئەتۆ بە خۆت و بەم
 بۆلە چە کدارە مە کوا دەرەقەتی پادشای ئێران دێی و بە راستی ئەوەی دەیکە
 نایەخێرە. لوتفەعلی خان کە لاویکی بادیه مە بوو، گۆی ئەدایە پەندی حاجی و
 بە تەگبیر و دنە میرزا ئەحمەدی وەزیری خۆی، وێرای پینسەد سواری دێ و
 ئازای زەند و لوران بە مەبەستی هەلکوتانە سەر هۆردووگای
 ئاغامحەممەدشای قاجار گۆرمی بەست. سەرەتا لە نۆلی ئێرەج تووشی
 یرایم خانی دامغانی هات و شەر قەوماو یرایم خان پاش دەسکردنە وەیکە پیاوانە
 کوژرا. لوتفەعلی خانی زەند، عەبدوللاخان و محەممەد خانی زەند کە مامی
 بوون. ناردنی بۆ گەرانگەری هۆردووبەزی میری و خوشی وێرای چە کدارانی لە
 بەرامبەر هۆردووگادا قوت بۆو و بێ سێ و نوو رامالی برد و شەری هەلگیرساند.
 ترس و دلەراوەیکە وای تیخستن دەتگوت قیامەت ڕابوو. لوتفەعلی خانی
 ئازا لەو جەرگە مە شەودا چەشنی گری ئاگر هەر جارە مە شالووی بۆ لایەک
 دەبرد و تیژ دەبەزی. لەو کاتەدا عەبدوللاخانی زەند ویستی پەلاماری خێوەت و

بارەگای میری بدا، بەلام ئاغاخانێ قوللەرناغاسی^۱ و میرزا محەممەدخانێ لاریجانی پێشیان پێگرت. لەو جەنگەدا میرزا فەتاحوللای ئەردەلان گەیشتە سەر لوتفەعلیخان و مزگینێ سەرکەوتنی دایە. لوتفەعلیخان بە متمانەیی ئێم مژدەووە لە هۆربووبەز دەرکەوت و لە گۆشەییەک لەنگەری گرت. بەکورتی لەو شەویدا هێرش و زەبیری لوتفەعلیخانێ زەند سەییەکی لەشکری پرشوبلاو کرد و زۆربەیان کوژران یان بریندار و دەسبەسەر کران. محەممەدحەسەن بەگی مەحمودلولوی ئامۆزای بەرێزی دایکی منی نووسەر کە یەکێک بوو لە سەرکردەکانی سوارەیی ئەفشار ئاواي گێرایەووە: لەو بگرە و بەردەدا یەکێک لە فەرماندەوانی لوتفەعلیخانێ زەند لە ئەسپەووە هەلدێرا و من کە مەتەرێزم گرتبوو، خێرایەکی گەیشتمە سەری و دەر دەستم کرد. شەو هەر چاوم بە سەرییەووە بوو، بەلام بەری بەیانی لە ڕێگای خودادا ئازام کرد. ئەو کامرایە وەختایەک دەگاتەووە لای لوتفەعلیخانێ زەند تەماشای دەکا ئەو دە سوارێ گێراوی ئەفشاران کەوتوونە بەر سێبەری شیرێ جەللاد و خەریکن سەریان بپەرێن. بەلام هەر کە بەسەرھاتی خۆی بۆ خانێ زەند دەگێڕێتەووە، لوتفەعلیخان ئافەرم دەنێرێ بۆ جوامێری محەممەدحەسەن بەگ و سوارانی ئەفشار ئاکووزی و لێیان خۆش دەبێ.

خۆلاسی کەلام وەختایەک خۆر لە سەرائی دا لوتفەعلیخانێ وای دەزانی کە لەو شەوگۆرەدا لەشکری ئاغامحەممەدشای تەواوی تینداچوووە و دەستی لێکبەرداوە و کوشتار و تالان هیچ لایەکی وەدوا نەداوە و خودی پادشاش یان کوژراوە یا رایکربووە. بەلام وەختایەک کازیوەی بەیانی گۆبی بە شیرەیی کە لەشاخ و گرمەیی تۆپی سان دێقن و دەنگی دلتیای بانگدەران زڕینگایەووە، زانی کە سەرکەوتنی دویشەوی خەون و خەیاڵ بووە و زەحمەتەکی بە فێرێ چوووە. بۆیە پشیتی دەستی خۆی گەست و بە پەڕیشانی و بە پەشیمانی لە کردەیی خۆی سەری و لاخی بەرەو کرمان وەر سووراندا و ڕەوی و نووسەت کەس لە ھاوڕێیانی

گیران. عهسکهرخانی عهبدولمهلیکی و رهحیمخانی قاسملوو که وپرای سوارانی نه فشار لهو شهوه تاریکه دا ههتا بهیانی کهوتبوونه شهر و بهربههکانی، لهسهر داوای خویان و بهپیتی ههرمانی ههرمانزهوا کهوتنه شوین لوتفعلیخان و باباخانی سهرداریش لهگهلان چوو. وا بریار درا نهگهر له مهودای ریگادا تووشیان به تووشی نه بؤوه ههتا شیراز رانه و مستن. نهوسا رکیتسی موبارهکی بهرمو شیراز بزووت و لهو لاه حاجی برایمخانی شیرازی و سهرداران و پیاماقوولانی فارس بهرهوپیری کشان. نهنجا پاش نهوهی که حاجی برایمخانی دانا به بریکاری حکومهتی فارس و خاوخیزانی لوتفعلیخانی کوچ دا بؤ نهسته رایاد. نهواوی سهرکردهکانی سپای بهسهر کردنهوه و ئیزنی دان که بگه رینهوه مهوتهنی خویان. بؤ وینه محهمه دقوولیخانی بهگهر بهگی نه فشاری ورمی که ههتا نهو کاته له خزمهت رکیتسی دابوو، ئیزنی گهرانهوهی درا. عهسکهرخانی عهبدولمهلیکی و رهحیمخانی قاسملوو، له ریگای میرزا محهمه دشه فیعی مهزنه وه زیرهوه به خزمهتی موبارهکیان راگه یاند که محهمه دقوولیخان لهگهل ثم غولامانه دوژمنایهتی کۆنی پیماره و پروون و ناشکرایه نهگهر بچیتهوه جیگای خوی خزم و کهس و کاری ئیمه له چنگ زولم و زۆری ناحه سینتهوه و ناحه جمین، بؤیه تکامان وایه که سهرپهرستی ناوچهی نهزلهی قهرباغ بدهن به ئیمهی نۆکهه و به سیله نیگای میرانه بهسهرمان بکهنهوه ههتا به مال و کۆچهوه له ورمی بگوینینهوه و له بازار و ئینشانندی محهمه دقوولیخان ده رپاز بین و دیاره ههمیشه ههر دوعای به خیرتان بؤ دهکهن و خۆمان به مسکینی بارگاتان ده زانین. لهسهر تکا و داوایان رهحیمخان حوکی سهرپهرستی و بهرپرسایهتی ناوچهی نهزلهی قهرمباغ و سوارانی نه فشاری و مرگرت و له بارگای میری را پرووی کردهوه ورمی و مال و کۆچی خوی و عهسکهرخانی وپرای ههموو خزم و کهسهکانیانی برده ناوچهی نهزله و له قوشچی بنهی دانا. پاش ماوهیهک عهسکهرخان له شیراز بیستی که محهمه دقوولیخان دووباره کهوتنهوه دمسدریژی بؤ سهر خه لک و بؤ نمونده

عەلی پەرزەخانە گرتووه و بایى چوارەزار تەنەنیکى مال و داراییى
لە ئەستاندووه و پاشان ئازادیشى نەگربووه. عەسكەرخان ڕووداوەكانى بە
خزمەت بێچكى دەسەلات ڕاگەباند و نامەپەكى توند و تیژی بۆ ئازادكرانى
عەلى پەرزەخان وەرگرت و گزیرىكى حكومەتى هینای و خۆشى ئیزنى خواست و
بەرمو ورمى كەوتەپى. كاتێك گەيشتە ناوچەى ئەنزەل ئەحمەدبەگى برازای
و پیرای كابرای گزیر و حەفدە سواری ئەفشار ناردنى بۆ ورمى كە عەلى پەرزەخان
لە زیندان ڕزگار بكن. كاتێك گەيشتە ورمى بى ئەوهى پرس بكن بە بەگەربەگ
بە ڕۆژى ڕوون دەرگای بەندیخانەیان شكاند و عەلى پەرزەخانسان بە ساغ و
سلامەتى بردە ئەنزەل. پاشان پیاوماقوولان و باوهرپىكراوان و لایەنگرانى
عەسكەرخان و رده و رده بارگە و بنەى خۆیان ڕاگواستە قوشچى.

بەكورتى عەسكەرخان بە مەبەستى بنەگربوونى خۆى و كەسوكارى
قەلایەكى لە بەرهوهى گوندى قوشچى بەرمو ڕووكە ساز كرد كە ئیستا خاپوور
بووه. هیندیک لە میژوونووسان دەلێن كە ئىم ڕووداوانە سالى ١٢٠٦ى
كۆچى/ ١٧٩١-١٧٩٢ى زایینى قەومان. هەر لەم سالەدا ئەمیر سولەیمان خانى
قاجار ناسراو بە ئیعتزادوددەوله، بە ئامانجى ڕێكخستنى كاروبارى گرینگى
ئازەربایجان و سەرۆكایەتى هەریەكە بەرمو تەوریز بزووت. پاش ئەوهى لە
ناوەندى دەسەلات دامەزرا و حوكمى ڕۆیى، لە ماوه پەكى كەمدا دەستەپەك لە
خانان و حاكمانى ئازەربایجان سەریان و بەرهینا كە بریتى بوون لە:
سادق خانى شوقاقى حاكمى سەراب و گەرم ڕوود، ئەحمەدخانى موقەددەمى
بەگى مەراغە، حوسێن قولى خانى دۆنبولى بەگەربەگى خۆى،
كەلبالى خانى نەخجەوانى، نەسىرخانى شاسەپوان، محەممەدقولى خانى
بەگەربەگى ئەفشارى ورمى و عەسكەرخانە عەبدولمەلىكى. هەروەها
برایم خەلیل خانى جەوانشیری حاكمى شووشى و گەنجەش عەبدوسسەمەدى
ئامۆزای بە كۆتێك دیارى و پێشكەشى شایانەوه ناردە تەوریز و گوتى سەرم لە
پى دایە و خۆم بە دەولهتخوا دەزانم.

داکو و ژانی چرای چاره نووسی لوتفعلی خانی زهند و زال بوونی ناغامحه ممه دخانی قاجار به سهر تیکرای کاروباری گشتی و سیاسی ولاتا

و مگوو پیشتر باسی کرا، لوتفعلی خانی زهند پاش شهومی هه لیکرده
سهر له شکرگای خاوهن شکو و گه لیکلی نازایه تی و مهردایه تی نواند - که به
راستی شهویش چه شنیکه له شیتی و شیتیش به چه ند پمگان خوی راده نی -
به لام هیچی بۆ نه کرا و به تیکشکاو و خه سارباری ملی رپی کرمانی گرت بهر.
لهو سهر به نه دا خه لکی کرمان له مورته زاقولی خانی قاجاری حوکرمان و برای
فه رمان نهوا هه تبه زیبوونه وه و شارب به دریان کرد بوو. کاتیک لوتفعلی خان
دیتی چه ماوه ری کرمان دلیان بۆی ده کورکینی، بی شهر و هه تلا دهستی به سهر
شاره که دا گرت. جانگیر خانی سیستانی که پیاو یک بوو دلیر و خوی به روسته می
داستان داده نا، پالی ویدا. به بیستنی نم هه و الانه به ریز ناغامحه ممه دخان که
دهیه و یست بۆ زیارت و راپه راندنی چهند کاروباریک به ره و خوراسان بیژوی،
به مه بهستی برینه وهی فیتنه و ناژاوهی لوتفعلی خان په کی سه فه ره که ی
خسته وه و له تارانه وه پووی کرده کرمان. سهرتا هیژا باباخانی سهردار واته
فه تحعلی شای و ترای پینج هزار چه کداری ناودار گال دان به ره و کرمان.
هه سکه رخان و ره حیم خانی قاسملوو له گه ل سوارانی نه فشاریش به پیتی حوکی
میر هاتبوون و له رکیزی باباخان دا ریشتن. کاتیک کاروانی پیروزی رکیندارانی
که بشته نزیک کرمان، لوتفعلی خان به نامانجی به ره نگاری له شار
دهر که وت و شهریکی قورسی کرد، به لام دیسانیش به ختی قرچوکی نه به پنا و
تیک و پیک شکا و په نای برده بهر شووهی قه لای کرمان و دهرگای له سهر خوی
گاله دا. هیژه بالاده سته کان به فه رمانی فه رمان نهوا قه لای کرمانیان ده وره دا و

ههتا شهش مانگ مهچه که بیان لێ نهنگاوت و نهگهرچی هیندیک ههند و فیلی
 قه لاگیري نهیتوانی ولامدهروهه بی. بهلام که مارۆدراوان تهنگیان پینه لچندرا و
 قاتی وقری چنگی داکوتا و پهلووی هاویشته و وای لیهات که قه لاداران نیزیکه
 دههزار کهسی ههزار و کاسپکار و پیر و دهسته وستانیان وهدمرنا و له
 بهرنگاری شل نهبوون. پاش تپهرینی شهش مانگ به قودرتهی خودا شنه
 سرکهوتن بهرمووهی لهشکری نه بهزی میری ههلیکردی. واته نهحه دখانی
 سهوادکوهی لهگهڵ قۆشهنی ژیرکێفی به فرمانی ناغامحه ممه دخانی پادشای
 ئێران به کلاو قووجهی ههساری کرمان ههلاچوون و پێنسه که سیش له سوارانی
 نه فشار یاریدهیان دان و لهگهلیان وهسرکهوتن و ههموو بورجهکانیان گرتن.
 دهلێن په کم که سیکێ نه فشار که توانی بگاته سهه لێواری شوورهی قه لا
 محمه دهحه سن بهگی سهردهستهی مهحمود لوی نه فشار بوو. میر ئهم
 نازایه تپیهی به دلهوه نووسا و سهه تههنی تهوڕیزی خهلات کرد. سهه کردهی
 نه فشار گوتی نامهوئ، چونکه نهگهر له پێناو خزمهتی مهزن و سایه چهوری
 خۆم دا گیانم فیداکم، وهگرتهی دهسخورانه له نێو جهماوهردا بۆم دهبیته
 سههشوری و پێی بۆسۆ و بهدنا و دهیم و چما نازایهتی و خزمهتیکێ شایانیشم
 له چنگ بێ هینده وه بهرچا و نایا و تاریف ناگری. ئهم قسانهی شههدهی دیکه
 له لای میری خاوهن شکرهنگیان دایهوه و به سیله چاوی میرانه به سههراکپهوه و
 سههراکپهوه نهسته بهکانی دوویراله! بهکورتی کاتیک ههساری کرمان گیرا،
 لوتک عهلی خان تهماشای کرد گۆلهی کهوتوته لێژی و چاره رهشی له چاوی
 نووسراوه. بۆیه پێی نایه ناوزهنگی شهسپی خۆشبهزی و له خهندهکی بهرینی
 «جه هانده» بازی دا و چهشنی برووسکه بهرمو «بهم» فری. له نێو خه لک و
 باوه و دهلێن که سی فرسه خ یان چل فرسه خ به شهو و رۆژیک برپوه و دیاره
 ههه خودا دزمان. دواي راکردنی شهو هیزی بالادست دهروزهکانیان کردموه و
 چونکه خه لکی کرمان پێشتر له حاکی خویان هه لگهراپوونهوه و به لای

لوتف‌علي خان‌دا شکابوونه‌وه، خاوم‌شکف‌فرمانی کوشتاری جه‌ماوهر و تالانی شاری دهرکرد و دواتر به‌تکا و پارانه‌وهی گه‌وره‌مامؤستانیان و خاکه‌پایی مه‌زنه‌پیاوان و سه‌رؤکان تاوانه‌کانیان به‌خسرا.^۱

به‌گشتی کاتیک لوتف‌علي خان به‌راکروویی پی‌نی‌نامه «بیم» و محهمه‌دعلي خانی حوکران، جانگیرخانی سیستانی برای خوی و به‌رجاوی نه‌هات، پی‌نی‌وابو که جانگیرخان گبراه و ویستی که لوتف‌علي خان بگری و بینیریتته لای فرمان‌په‌وای ئیران و بیکاته دیاری دهستی خوی، به‌لکوو بتوانن ناوا براکه‌ی رزگار بکا. لوتف‌علي خان هه‌ستی بیم مه‌به‌سته کرد و ویستی له‌و شوینه دهر باز بی، که‌چی سیستانی به‌حوکمی محهمه‌دعلي خان نه‌سپی خوش‌شاؤویان په‌ی کرد و خانی زه‌ندیان به‌چهند جینگا نه‌نگاوت و له‌پتیان په‌راند و گرتیان.

به‌سه‌رهاتی خانی زه‌ند به‌شیوه‌یه‌کی دیکه‌ش ده‌گیرنه‌وه و گزیا و ده‌ختایه‌ک لوتف‌علي خان گه‌یوته ده‌ورو به‌ری سیستان، له‌باغیک لای داوه و رکیتی به‌تال کردووه و له‌به‌روه‌ی شه‌و و رزؤیک شه‌و رینگا بووری بریوه و شه‌کمت بووه، نه‌سپی خوشبه‌زی بؤ له‌وه‌ر به‌ره‌للا کردووه و خویکی قورسی به‌سه‌ردا هاتووه و له‌سه‌ر گازهرای پشت راکشاه و خوی لیکه‌وتووه. له‌وکاته‌دا سیستانی که به‌سه‌ر و سؤراغی دزمان بؤی ده‌چن که بیگرن، نه‌سپه‌که‌ی که خهریکی له‌وه‌ر ده‌بی گویی ده‌چهرمه‌وه ده‌با و هه‌ستی پی‌ده‌کا و هه‌لد‌ه‌ستیتته سه‌ر پاشوان و ده‌حیلینن و قه‌پ به‌کلاوی خاومنه‌که‌ی‌دا ده‌کا که وه‌کوو به‌ختی خوی

۱ - ناغام‌محهمه‌دخان سه‌باردت به‌خه‌لکی شاری کرمان به‌شیو‌دیه‌کی په‌کجار درندانه جوولایه‌وه. ته‌واوی نیرینه‌ی بانگی قه‌لاجو کرن و هیزدکانی نیزیکه‌ی ۲۰هزار که‌س ژن و من‌الیان به‌کوئله برد. وه‌ک گیراویانه‌ته‌وه ۲۰هزار جوت چاو به‌کؤکا هه‌لدراپه‌وه و پاش ژمارین درایه ده‌ست هیزدکانی سه‌رکه‌وتوو. «که‌ریم‌خانی زه‌ند». میژووی ئیران له‌نیوان سالانی ۱۷۴۷-۱۷۷۹. جان. ر. پی‌زی. وه‌رگیرانی سه‌لاحه‌ددین ناشتی. ل ۶۱۳. سالی ۲۰۰۵. بنکه‌ی ژین. سلیمانی. چاپخانه‌ی شافان

خوتوبو. له ناکاو لوتف علي خان رادمپرئ و ديهه وي خوی باويته سهر خوانی زين، به لام سيستاني هر چوار به لي شو نازه له بي زمانه دمپرئين و خانی زهد دگرڼ. هر چو نیک بي، وختايه ک گيرانی لوتف علي خان به خزمهت ناغامحه ممدشا راده گه يهن، له پړوه محممه دوه لي خانی قاجار له گهل عه سکه رختی عه بدولمه ليکی به پړ دکه که برژن و به پښن. هروها به عه سکه رختان دله رموي که دوو کوته نه لماسی مه نشوور به «تاج ماه» و «دريای نوور» که له کاتي کوچي نوايي محممه دحه سمن خاند که ووتوبونه چنگ زهندان له لوتف علي خانی وهر بگريته و لای خوی رايانېگرئ. پاشان کاتيک لوتف علي خانيان به کوټ و زنجير موه هينا به هويل ناغامحه ممدشا، خيرا به کی هردوو چاوی جيهابينيان دهر هينا که له تاج و تهختي همرمانه وایه تي نثرائی برېوون. نواتر به ناخوشتري شيوه ششکه نجهيان له تاران نارديانه مالی هه تاهه تاي و تهرمه که يان له په نا نيمامزاده زهيد به خاک نه سپارد.^۱ میژوونووسانی شو سهر دمی چو نيه تي کوشتنه که يان به چهند چوریک گيړاوه ته ووه و ديار هر خوداش دهمانتي چو ن بووه.^۲

به لن شاوا بسم شيوه يه ناغامحه ممدخان ته وای خوازياران همرمانه وایه تي ولاتی يک به دوی يکدا شکاند و پانشايه تي بي بهرگر و له مپري نثرائی به دسته ووه گرت و پاش برېنه ووی همرای خوراسان گه راپه ووه زستانه هه واری موغان و له بهر وهرزی سهرما جاري له وې بنه ي داکوتا.

۱. ناخري همرمانه وای زهد که هينشا پني نه نابوويه نه مهنی ۲۵ سالی گيرا و کويزکرا. مانگی ره يهي دوه مې سالی ۱۲۰۹ی کوچي نوامبري ۱۷۹۴ی زاييني له تاران کوژا. «کريم خانی زهد. ل ۶۱۳»

۲. له بهر ووی نووسر له روه تي گيړاوه و میژووی سهاره ت به نه فشاران لای داوه و چو ته سهر زهندان و له شکرکيشانی ناغامحه ممدخان بؤ سهر خوراسان و داکووانی سهره لدانی نادر ميرزای کوری شاروخ شا. چهند لاپه ريه که مان هه لپه رتاوت م. پ

زولم و زۆره ملی محهمه دقولى خانى به گهر بهگ له

ورمى و هاوار بردنى خه لك بۆ لای شا

پادشا له ماوهى مانه وهى کاروانى لهشكرى شكۆمه ندى بالاده سستی دا له موغان بۆى دهر كهوت و لى سوور بۆوه كه دهرى بۆى رووسیا بۆ سهر ههرى نازمربايجان به تهگبهر و دنى برايم خه لیل خانى جهوانشیر و فیل و فرتى ئاركیلى خان (ئاركیلى خانى) والى تظلیس رووى داوه. بۆیه سهره تا خواهنش شكۆ فهرمووى نامه يهك بنووسن بۆ ئاركیلى خان كه كاگل و نیه وه رۆكى ئاوا بوو: وهكوو دياره له سهرده مى شاسمايله وه گورجستان له ژیر فهران و دمه لاتی ئیران دا بووه و به پى ريكه و تنه كانى كۆنیش تظلیس و ئیره وان كه وتونه نیو جهغزى ئیرانه وه، بۆیه ههر وهختا يهك كاغه زى ئیمه تان زیارهت كرد دهبى بهوپه رى دلتیایى و هیوادارى بینه خزمه تمان و نوای خۆشكرانى رى و شوىنى خزمه تكارى بگه رینه وه شوپى خۆتان.

به نیرى رانى ئهم كاغه زه، ئالای سهركه و تن نیشانى مېرى بهرو وه لای شووشى به مه به سستی ته مى كردنى برايم خه لیل خان هه لدران.¹

وهكوو پيشتر باسى كرا جه ماوهر چهند جار يك له چنگ محهمه دقولى خانى به گهر بهگ و ئاكارى ئاله بارى هاواريان برى بووه بهر

---

1 } لیره شیدا نووسه رى میژووى شه فشار چهند لایه ریه يكى تایبهت داوه به شالو بۆ سهر قه لای شووشى و په تاهه ئاباد و چۆنیه تى بیل بووشى برايم خه لیل خانى به درى گىراودته وه نه وهى كه پىوېسته بۆ نه پسانه وهى په یوه ندى له گه ل میژووى شه فشار نه مه يه كه ئاغامحه ممه دخان نوای سهركوئى برايم خه لیل خان گه راودته وه و لیره بوو كه هه والى مه رگى نه لیکساندرى ئیمیراتۆرى رووسیاى بیست و زانى كه هیزه كانى رووسیا ناوچه كانى شیزوان و دهر به ندى پيشتر داگیركراویان چۆل كرودود و گه راونه وه. بویه لهشكرى مېرى بهرو تظلیس دنگ درا و كهوته رى. ئیمهش ئه چهند بهرمان هه لفر تاند م. پ.

بارگای میری. به لام وه ختایه که بیستی خاوم شکو ناغامحه ممه دشا به ره و
کورجستان بزوونووه، پتری تهنگ به خه لکی ورمی هه لچنی و به رپیازی
ملهوری دا شور بژوه و به قه درایه سهره موویک له هه لپیچان و لپیرسینه وی
فه مانر هوا نه دترسا. بویه سهره نجام چه وساوه کان تیکرا چون و
دسته وداویتی ریزدار مه لا محمه دحوسینی نیمام جومعه بوون و له محکه مه ی
وی بنه یان داگرت که په نا و به سیوی خوار و ژووری کۆمه ل بوو. جا چونکه
به ریزیان ده یزانی لالانه وه و پارانه وه لای به گهر به گ نادی کس نادا، به گویره ی
نهرکی ثایینی بۆ برینه وه ی ماکه ی زولم و زۆره ملی و پیرای پۆلیک که یخو دای
مه لپه ند و بازارگانی سهر به دهر مه وه، له ورمیوه بزووت و پرووی کرده کاروانی
که ژاوه ی مه زنی و دوا ی برینی چه ند رۆژ مرپیه ک، له دهوروبه ری گه نجه له گه ل
یارانی گه یشته هژدوبه زی که دهنگوت ناسمانی شکۆمه ند. له دهره تیکدا
ته وای زولمه کانی محمه دقوتی خانی به گهر به گ ن سهاره ت به خه لکی ورمی
عه رز کرد. ناغامحه ممه دشا که ناوازه ی بیواچاکی به ریزیانی بیستبوو، زوری
حورمه ت بۆ دانا و به خیری هیئا و به پینی سکالای ئەوان نامه یه کی پهر هه ره شه
نووسرا که دهین هه رچی زووه محمه دقوتی خان بگاته خزمه ت فه رمانر هوا و
بزانی چ باسه و جی کردوه. کاتیک رکئی بیروزی گه یشته دهوروبه ری تظلیس
له شوپنیک که پتی ده لئین سوو قانلوو هیزه کانی ریک وپنیک کرد و سوارانی
نه فشاری ورمی به سهر کردایه تی عه سکه رخان کرانه پینشه نگ. له و لاشه وه والی
کورجستان که به قایمی و پته وی شووره و بورچی قه لا و جه ماومری زۆر و
زه وندی سواره و پیاده ی ده نازی و پشتی پیانه وه گهرم بوو. له جوار فرسه خی
دامه زرابوو بۆ شه ر و به رهنکاری. کاتیک هیزه کان خویان ساز کرد بۆ
تیکه له چون، خودا وراستان له و رۆژه روونه دا مژه کویره یه ک ولاتی داگرت که
دمنگوت یه کم شه وی چله ی گه وریه. له شکرچی به و رۆژه ره شه تیمان و
ساردبوونه وه و سهریان لئین شیاو. خه لک ده لئین له و کاته دا ناغامحه ممه دشا بۆ

تەماشای دیمەنی شەر لەسەر گردێک راوستابوو. کاتێک ئاواي چاوپیکەوت لە ئەسبەکی دابەزی و نیوچاوانی نیازی لە خزمەت پادشای راستەقینەیی بەندەلاوینەوه دا نایە سەر خاکی زەلیلی و کەوتە هاوار و پارانەوه و ئاواي گوت: ئەوێ خۆباوەندی مەزنی دلوا، ئەگەرچی منی بەندە شایانی تاج و تەخت و فرمانڕەمواوەتی نیم و بۆ سەرزنجەرەیی خانەدانێک نابم، بەلام بە گەورەییەتی و بەخشندەیی تۆ هیوادارم. ئومێد وایە بێم جەماوەرە مسولمانەوه کە من لەسەر خانە و لانەیی خۆیان هەلمکەندوون و هیناومن، بە پرووەردی و تیشکاوی خۆم نەبینمەوه... دەتێن تیری پارانەوهی ئەو پادشایە گرتی و لەپڕی هەوا خۆشی کردەوه و تەم ڕەوی. ئەو کات دلێرانی ئەفشار دیتیان کە تەنگی گورجی لە مەودای تیراوێژ تێپەربوون، بۆیە بەجاریک دەسپێژیان لێکرن. وای لێهات کە شەرگە لەبەر بووکەلی فێشەکان تاریکتر داگیر لە بەختی گورجییانی دەبەنگ. بەلام لەناکاوە نێو باغاتێ تەغیسهوه تەنگی بێدین و ڕەقەوهنی بۆسەداگرتووی گورجی وەکۆو بارێزەیی باران فێشەکیان بەرەو سوارانی ئێران هەلتۆقاند. کاتێک سوارانی ئەفشار و بویرانی ئاودار بە دەسپێژی ئەو شەرەنگێزانە خۆیان نوقمی گێژاوی ئەمان هاتە بەرچاو، بە شیرینی ئاورینگدار و نێزەیی برووسکەناکار چەشنی گری ئاگر خۆیان بە جەرگەیی لەشکری گورجییان دادا. فرینی تیران و برشت و برینی شیران جۆباری خۆتێنیان لێکەوتەوه و ئەوەندە کەلاکی پیاوان بە سەر یەکدا کەوتن کە سەحرا شانی لە شانی کێوان دا. سەرەنجام بەسەرکرانەوهی یەزدانی خۆی نواند و شەیی سەرکەوتن پێرچی ئالای فرمانڕەوای ئێرانی شەکاندەوه و گورجی خۆیان بۆ رانەگیرا و تۆقین و بەناچار بوونە رێبواوی رێگای ڕاکرن....

ئارکێکی خان رووی لە تیکەهەلچوون وەرگێرا و بەرەو تەغیس بەزی و لەوێش خۆی پێ نەگیراوەوه و هەلات بۆ کاریتیل (کارتیل) و کاخت (کاخی).

نهوسا به پیتی حوکمی له زمانه ووا هیزه بالادهسته کان تلپسیان گرت و پازده هزار کهسیان به په خسیر برد.

نهجا پاش گیرانی تلپیس، میری خاوه ن شکو پرتزار مه لا محه مه دحوسیتی نیمام جومعهی ورمی و که یخودایان و بازرگانان و کهسانی نه فشاری که له ماوه یه دا له رکیتی دا بوون و همیشه نوای نویژان له بهر خودای تاق و ته نیا ده پارانوه بؤ سرکه وتنی له شکری نیران، ومبیری گولاو پیتی خوی هینانوه و بانگی پیتستن. پاشان به و زمانه ی که په یامی په زدانی لیده باری له رموی مام سرکه وتنه ی نیمه همووی له خیر و بهرکه تی نزا و پارانوه ی نیه بوو. نیستا وهختی هاتوه که به سکالای نیوه دا بچمه وه و دای هموو لایک بدم و نه هیلیم کهس مافی بغه وتی. نهوسا پووی کرده محمه دقولی خان و خوی لی سوور و شین ه لکیرا و سرکونه ی کرد و تپی راخوری و کوتی نه وده مت خه لک چهوساندو ته وه که دهمه وی به و گوین لکه ی^۱ به دهسته وه هرد چاوت دمر بینم. دیسان ماموستا و هاوړتیانی که وتنه پارانوه و کوتیان قوربان لی خوش به به و مه رجی له سر دهسه لات نه میتی و پیاوای نایینی و مه زن و ماقولانی مه لبه نده که هر که سیکیان هه ل بژارد، ده ولتی پایه دار حوکمی حوکمرانی بؤ بنیژن. ماموستا و یارانی تیکرا کوتیان که عهسکه رخان دهمراستی نیمه ی به لاگردان و که یخودا مانه. محمه دقولی خان وهختابه ک زانی که حکوممت و سر بهستی وی ته ووا به را و بؤوون و په زمانه ندی عهسکه رخانه وه . ستراوه ته وه، رږ بؤ به رږ که وته دلدانه وهی و مه زنه پیاوای بارگاشی کرده راسپارده و نیو بڑیوان و دیسان چؤوه سر دهسه لات. نهوسا محمه دقولی خان و نیمام جومعهی به ریز و تیکرای هاوړتیانی دیاری و خه لاتی شانازی میرانه یان باربوو کرا و نيزن تران و دلیان لیکتر پاک کرده وه و گه رانه وه ورمی. کاتیک

که یشتنه وه ناوچهی نه نزل، به گهر بهگ له گهل ته وای هاوړ کفانی له و
 قه لایه ی قوشچی دا که عسکه رخان سازی کردبوو، یوو به میوانی عسکه رخان و
 ره حیم خانی قاسملوو. پاشان به اختیار و خاوم ده سلات رږیشن و پټیان نایه
 ورمی و خه لکیش به شیوه یکی شایان جوونه پټشوازیان و به خنریان هیخانه وه.
 پاش نه ووی به گهر بهگ وه کوو جاران چژوه سهر نه ختی حوکمات،
 به پټچه وانه ی رابردوو دمرگای خۆشه ویستی و دادموانی به پرووی تیکرای
 جه ماومردا کردموه و به تایبعت نه و نه ده گهرم و گوړ و نهرم و نیان له گهل
 عسکه رخان جوو لایه وه که به جاریک قهره بووی رووداوه کانی پټشووی کرایه وه.
 له بری خانو و بهر کانی عسکه رخان که به حوکمی نه و خاپوړ کرابوون، دوو
 دهستی دیکه ی دهر و ژوړ له لای دمروازه ی عسکه رخانه وه بق ساز کرد و
 و مستاکاری شارمزی لئ و خۆخستن و نه یه نشت هینده ی پټ بچی. نه و
 خانو و بهرانه ئیستاش ههر ماون و به جنگ کورده کانی به وهن. دواتر خوشکی
 خۆشی دایه که هره جو لالاخانی له داوین که ونه وه.

له و لاشه وه وه ختایهک نه فراسیاب سولتانی زهرزا له شنق بیستی که
 به گهر بهگ به سهر بهستی گهراوه ته وه، له گهل هاوسهری که خوشکی
 محه مده وتلی خان بوو پرووی کرده ورمی. نه گهرچی له یه کم دیداردا ژور
 به خیر هاتن کرا و ریژی لئ گیرا، به لام چونکه ته وای ئاکاری ناله بار و
 هه لویستی دزیوی به گهر بهگ ده گهراوه سهر فیل و ته له که و به دهری نه و
 دل چه په له و پژانی چند خوینی به ناهق و تیداجوونی که لیک بڼه مالهی
 له میژین به پیلانی نه و بوون، توله یان لئ نه ستانده وه و دمرواندوایان کرد.

ئیستا با بگه ریینه وه سهر ره وتی رووداوه کانی هه مووانی و هه بیری
 بټینه وه که پټشتر برایم خه لیل خان سهری و بهر خاوم شکو هیئا و خۆی به
 گیانباز و غولام دانا و کوتی هه موو سالتیکیش باج و خه راج دهم. ههر یۆیه
 کاروانی که ژاوه ی رکفدارانی ئاغامه مده خان له شووشی را گهراوه تارانی

پایتهخت. بهلام هیندهی پینهچوو که برایم خهلیلخان پیتی له گلت و بهلینهکانی
خزی نا و کهوتهوه کهلموهکیتی. جا بۆ ئهومی که سهریزووی و ملبهملهی خانی
شووشی وهککو پهتا بلاو نه بیتهوه و کهس نه یگریتهوه و بهجاریکی توخمی
ناژاوهی بپریتهوه. هیژا ئاغامحه ممه بشای قاجار به ترینگو و پرینگهی شایانهوه
ئالای لهشکری بهرمو قهرهباغ هه لدان. کۆمهلتیک فهرمانی میرانهی ناردن بۆ
حاکمانی ناوچه و مهلبه ندهکانی نازمه ریاچان که به قۆشه نی خۆیانموه بگه نه
به رپکیتی. بۆ وینه کاغه نیک نووسرا بۆ محهممه دقولی خانی به گهر به گ که
خیرایه کی سوارانی سکورتی [که دووه زار کهس بوون] بخزینه به رپکیتی
مهممو و دخانی کوری موئمین خانی نه فشاری ساین قهلا و بیانننن. ههروهه
پتیوسته که عهسکه رخانه عهبدولمه لیکي قۆشه نی دونهولی خۆیه له سان بدا و
بی زیاده و کم بیانننن. ئه گهرچی ئهم کارهی به لاه زۆر قورس بوو، بهلام
له بهر زیره کی و نینگه یشتووایی و سه سر خۆی نه هیژا و به پرتاو به رهو خۆی فیری و
چونکه زۆر له کۆنه وه دۆستایه تی هه بوو له گه ل سه ره قوکانی دونهولی و
جه ماوه ری خۆیه نهیده توانی بۆ کۆکردنه وهی سپا توندیان لێ بکیتی. ئهوانیش
بهم نهرم کیشانهی عهسکه رخان غللوور ببوون و ساوه ساویان ده کرد. چۆنه تی
هه لوئستی [خانانی دونهولی] به خزمه تی راگه یاندرا و فهرمانی توند و تیژ و
هه ره شهی په تا په یتا ده نیردرا بۆ عهسکه رخان و گزیری تاله ده گه یشتنه لای.
هه ر بۆیه ئه و بیچاره یه کهوته گنژاوی ترس و تۆقین و له خۆیه وه رووی کرده
سه لماس هه تا له و یوه وێرای سپای دونهولی برۆنه خزمه ت رکیتی. بهلام هیژی
دونهولی خاوه خاویان ده کردن و کۆنه ده بوونه وه و مه یلیان لێ نه بوو برۆنه
به رپکیتی موباره کی میر. عهسکه رخان رۆژ به رۆژ پتری سه ر ئالوزکا و ده سستی
له ژپانی خۆی شۆرد و له زه برۆزه نگه ی پادشا تۆقی. راست له و رۆژانه دا
ده رویشتیکی پیاوچاک چوو بووه مالی عهسکه رخان که له رینگای خودا دا شتیکی
بداتییه. وهختایه ک دیتی زۆر په ریششان و په رۆشه، پرسسی بۆچی وای؟
عهسکه رخان گوتی له لایه ن پادشایه کی توند و تیژموه بۆ کاریکی ئاوا

راسپېراوم و له چنگېشم نه هاتووه. ئیستا نه و نه ده له تورې پادشا توفیوم که هراسانم لږ هه لگېراوه و مهرگی خۆم له بهر چاوه و نازانم چ بکم. دهر ویش که پیاوړتیا سارد و گهرم چه شتووی رهوت و ریتبازی یواری خوداناسی و عارفیکی بهرچاو روون بوو. گوئی ترسی پېناوئ و هه ئیستا لږی سواریه و یه کسه برؤ بؤ له ربه باغ، چونکه سه هه ریکی یه کجار موباره که و خیری پتو په و نه و که سه ی که لږی توفیوی چاوت پتې ناکه وئ!! یانی فرمانه روا به زیندووی نایینی! عه سکه رخان به متمانې گوته ی نه و پیره دل ناوینه په به جاریک خوشخوته ی له دهر وونی خوی هه لفراند و ترسی نه ما و به هیوای خودا یه کراست رۆیسی بؤ قهره باغ. وه ختایه کی که یشتی قه لای شووشی گېرا بوو و برایم خه لیل خان ره و یوو به ره و داغستان و خودی ناغامحه ممدشا له نئو شار بنه ی داکوتابوو و له شکر ی بالادست به دهر وی قه لادا ده هاتن و ده چوون. عه سکه رخان رۆی ۱۹ ی مانگی قوربان که یشتی و له سام و خۆفی میر به ناچار لای دایه ختو ته مه محموددخانی نه فشاری ساین قه لای. سادق خانی شوقاقی چونکه له کهل عه سکه رخان ناوالینکی گهرم و وگور و گیانی گیانی بوو. هه که بیستی هاتووه له رتووه چو بؤ ختو ته مه محموددخان و ویستی ختایه کی بیبانه خزمهت پادشا. عه سکه رخان گوئی نه مشه و لږی که رڼ و هه لگېره بؤ سبه یینی! به لام نه یده زانی که له و شه و مدا نه ستیره ی ژیا نی ناغامحه ممدخان به پتې چاره نووس ناوا ده بڼ.

۱ - نووسه ی میژووی نه فشار لږده دا جونیته کوژانی ناغامحه ممدخان به ده ست چه ند که س له خزمهتکارانی تایبه تی خوی که حوکمی کوشتنی دابوون. به نوور و درڼی ده گڼر یتووه، که نیمه دهرمانهاو یشت. هه جونیک بڼ له و شه و مدا چرای نه مه نی ناغامحه ممدخان کوژایه وه و نعم پادشا به ده سه لاته که گهره تر ین خزمه تی دابین کردنی ده سه لاتی حکومته تی ناوه ندی و دابڼه کرانی خاکی ولات بسو. به دلره قی و ده س قوچاوی دیار و بهرچاوی رووی کرده دنیا ی هه رمان م پ ناغامحه ممدخان ۵۶ سال ژیاوه و سالی ۱۱۹۳ تا ۱۲۱۱ ی کؤچی حکومته تی کربووه و تهرمه کی راگو یزاوه بو نه جهف و له وی نیژراوه. و مرگیز

وا ده گټې نېمه که شو سې خزمه تکاره می ناغامحه ممه دخانیان کوشتبوو،
 تاج و که مړه و قوښه بند و سندو و قچه می گه و اهیزاتیان هه لگرتوون و بریوویان
 لای ساندق خانی شوقاقي و نه سپارده می دمستی شویمان کریووه ....

به کورتی وه ختایهک بهری به یانی شم هه واله سامناکه له نیتو هژرېوودا
 بلاویووه و و مرست گه را، جه ماوه ری له شکری دمستیان لیک به ردا و چه شنی
 که ره که مری بی شوان به ره و بیابان ره وینه وه و روویان کرده وه مه و نه نی خویان.
 له و کاته دا ره حیم خانی قاسملوو که پینشتر محه ممه دقو لی خانی به گه ره گ
 کرتیووی و توانیووی به ښته بازی له زیندان رابکا، گه بیوویه بارگای به رزی و
 به پیتی لهرمانی شا کرابوویه به پرېسی کو کرده وه و هینانی خیتی جه وانشیز و
 راگو استنیان له گه نجه و شیر وانه وه بق شوینیکی تر، هه له گه ل بلاویوونه وه می
 خه به ره که، کرتیان و دمستی و پتی شو بیچاره یان به ست و حه وایان دایه نیتو
 روویاری «کور» و هه رگیز سهر و سؤراغی وه دی نه هات!

عه لی قو لی خانی سهر داری برای شا به ره و پایته خت که و ته ری و خیتی
 جه وانشیز که و ته شوینی و نه وه نده می هیزیان بری کرد دمستیان له قو شه نی
 وه شانند و دایان پروتاند. به لام عه سکه رخان که وه ک باسی کرا له ترسی
 هه لپېجانی شا زراوی جوویو و هژرېووگای قو خوی به زیندان ده زانی، پاش
 شم رووواوه و پرای پیاوه کانی به ریگای نه خجه واندا پرووی کرده وه ورمی و له
 مه و دای رییه دا کورته نامه یه کی نووسی و به محه ممه دعه لی به کی جله و داری
 خوی دا ناردی بق محه ممه دقو لی خان و سه بارمت به بارو بؤخه که ناگاداری
 ره وه. عه سکه رخان سهر ته ای مانگی محه ررم گه یشته وه و چو نیه تی رووواوه که
 روون بؤوه و نوا به دوا می شویش مه محمو و د خانی قاسملوو له رؤلی عاشو و رادا
 له گه ل سوارانی نه فشار هاتنه وه ورمی.

فەرمانفرموايه تى قاجار و ئەو پرووداوانەى كە لە ورمى و نازەربايجان قەومان

بەگوێزەى تەواوى سەرچاوەكانى مێژووى كە سەبارەت بە حكومەتى قاجاران نووسراون، خامن شكۆى باوكى پادشايان^۱ فەتخەلى شائى كورپى حوسەين قولى خان ناسراو بە جيهانسۆز شائى قاجار، پوژى جىژنى پەمەزانى سالى ۱۲۱۱ى كۆچى/ ۳۰ مارسى ۱۷۹۷ى زاينى، لەسەر تەختى دەسەلاتى جيهاندارى پالى داوەتەو و تاجى فەرمانفرموايه تى ناوەتە سەرى. پاشان سادق خانى شوقاقى و جەغفەر قولى خانى دونهولى ئەم دوو پياو و پورازە بەروالت سەريان و بەر دەسەلاتى هێناو. سادق خان حكومەتى سەراب و گەرمروود و جەغفەر قولى خان سەرۆكايەتى تەوريز و خۆى دراويو، بەلام سەرەتا كەوتنە شوين تاسە و ئاواتى نەوسانى و دەبەرىەكراچوون و دايانە بارى دژايەتى و وا لىك ترازان كە تووشى شەپ هاتن. سادق خان لە خاند جەغفەر قولى خان بەرگەى نەگرت و بەزى و رايكردە موغان و شىروان، بەلام سەرەنجام ئاشت بوونەو و يەكترىان گرت و محەممەد قولى خانى بەگەرىەگى ئەفشارى ورميشيان هەتخەتە تاند و بە دەسبەرى يەكتر ويستيان كە هەرىمى نازەربايجان لە قاجاران دا بېرن و بىكەنە پاك كرده و پاوانى خۆيان.

و مكوو ديارە جەغفەر قولى خانى دونهولى و سادق خانى شوقاقى بىكەو لە ژير سايەى بارەگای بەرزى دا بەشدارى گەمارۆ و گرتنى قەلاى شووشى ببوون. پاشا پرووداوى ئاغامحەممەد خان و دەست لىك بەردانى هژر دوو،

---

۱ - ئاغامحەممەد خانى قاجار كە خواجە بوو كەسى لە پشتى نەكەوتبوو و پادشايانى قاجار توخمەى فەتخەلى شائى. بۆبە بە «ابوالملوك» واتە باوكى پادشايان ناسراو

جه عهفه رقو لي خان تهرمي پادشاي له شووشي را راگواسته خۇي. دهوله تيش له چاكه ي ئهم كار و خزمه ته. كردي به سهرؤك و پيشكاري حكوممه له خۇي و تهوري زي ناوه ندي دمه سلا و كهولي شانازي خسته سهر شاني. به لام ههر شو دم تا قميك له خاناني قاجار به خزمه ت فهرانه وايان راكه يانده كه دواي كارمه ساتي پادشا. كه ليك كه لوپهل و چهك و چولي قاجاران كه وتوته به رده ستي جه عهفه رقو لي خان و ته نانه ت مال و ساماني هؤر دوي پرش و بلاوي ته واو كه سك ليند او ه و بر دوييه تي....

خاوه ن شكوي باوكي پادشايان له دواي ليند وانه كاني سهرؤكاني خيل. عه لي محمه دخاني قاجاري راسپارد و ناردي بؤ تهوري زي كه باركه و بنهي تالان كراوي هؤر دوو له جه عهفه رقو لي خان وه ريگريته وه و حوكميكي پته ويشي بؤ بهرئ كرا. عه لي محمه دخان وه ختاپهك گه يشته تهوري زي به پئي فهران زؤر به توند و تيؤي داواي مالي تالاني كرده وه. به لام جه عهفه رقو لي خان كه ليكي پاكانه بؤ خۇي كرد و به لگه و بؤنه ي هينايه وه و گوئي رانه بر دوه و شه گهر يش را بر دبن خيلى جه وان شير كر دوييه تي. قسه كاني جييان نه كرت و كابراي راسپارده ش به گوئي دا نه چوون. سهره نجام عه لي محمه دخاني جواب كرد و له تهوري زه وه رؤيي بؤ خۇي و له گهل حوسين قولي خاني كاكي ته گبير و راويؤيان ليكرد و له سهر نژايه تي ده وله ت ريگكه وتن. به لام مه رجيان دانا كه ده بئي سادق خاني شو قاقاي و محمه دخاني خاني به گهر به گي ورميش له گهل خۇيان بكه نه يهك دهنگ و بكه ونه نار دني نامه و راسپاردان و دمه سلا تي قاجاران له مه ليه نده كاني نازمه راي جان كورت بكه نه وه. بؤيه سهره تا سوله يمان بهك كه ئيشيك ناغاسي حوسين قولي خاني دونيولي و يه كيگ بوو له مه زناني خانه دان. وه كوو كه ي خودا نارديانه لاي محمه دخاني خاني به گهر به گ. كاغه زيكيان لي نووسي و ويست و داخوازي خۇيان تي دا شاكرا كرد و گو تيان شه گهر ئيوه ي بهرزه شان به دوومان دا

بئىرن ئىمه ھەمىشە ھازىرېن لەبرى پى به سەر بېيىن ، دەنا خۇتان تەشريف بېيىن
بۇ ئىم لايە و ئىمه چاوەروانىن بۇ پېشوازيان.

بەكورتى پاش شەوى سولەيمان بەگ گەيشتە ورمى و نىوەرۇكى
پاسپېرانه كەى روون بۆۋە ، محەممەدقولى خانى بەگلەربەگىش تەواوى سەرۇقانى
نەفشار و پىاوماقوولانى شارى ورمى كۆكردنەو و كاكڭ و مەبەستى دىدارى
پىاوەكەى ھوسىن قولى خان و جەغەر قولى خانى پىراگە ياندن و تەگبىر و راويۇى
پىكرىن . ھەموويان تىكرا كوتيان وا باش و بەجىيە كە خودى بەگلەربەگ بېجىتە
مەتبەندى دلبزويىنى خۇى و پاش دىدار لەگەل خانانى دونبولى جۇنيەتى
راستى و ناراستى و قەسەى دل و زمانى ھاكمانى تەوريز و خۇى بە تەرازووى
عەقل و تىگەيشتن ھەتسەنگىنى و پاشان سەربىشكە و لە كۆنیشەو و كوتوپانە:
ئەو كەسە ئاقلە كە سەرەنجامى كاران بخويىتتەو . بەگلەربەگ بە تەگبىرى
لاپەنگرانى ، مەحمودخاننى نەفشارى ساين قەلا كە پىاويكى كارزانى باوهرپىكراو
بوو ، رايئەسپارد كە بىروا و تەواوى تىرە و عىل و ھۇزانى ساين قەلا ، موكرى
سابلاغ ، زەرزاي شىق و بلباسى لاجان كۆيكاتەو . كەپخودايەكى نارد بە شوين
سادق خانى شوقاقىدا و خۇى لەگەل عەسكەر خانى عەبدولمەلىكى و
خان ئەمىر بەگى خەلج و چەند كەسەك لە سەر كۆرەكانى نەفشارى ورمى بەرەو
خۇى كەوتەرئى . بەلام لەو لاوہ سادق خانى شوقاقى زۇر بەپىرناو ھاتىوو بە
رېگادا و لە دەشتى «ئەرۋەنەق» و «ئەزەب» چاوەروانى دوايىن ھەوال بوو .
ھوسىن قولى خانى دونبولى و جەغەر خانى ىراى كە زانىان محەممەدقولى خانى
بەگلەربەگ بەرمو خۇى كەوتەرئى و سادق خانى شوقاقىش رەزامەندى
دەرپرېوہ ، زۇر شادمان بوون و ھەتا كەلى «گۆ»ى خۇى چوونە پېشواز و
محەممەدقولى خانىيان لەگەل ھاورپىيانى بىردە قەلا و بالەخانەى سەيرى
«داغ باغى» كە كەوتۆتە سەرەتاي شەقامى شارى خۇى و وەختى خۇى
خوداىلخۇشبوو ، محەمەدخاننى باوكى ھوسىن قولى خان سازى كرېبوو . لەوى

به راستی نومونده کړا چه عه ر قولي خان به دموره يان دا هات و چاکی ميوانداری
 کردن و هيچي تيدانه هېشته وه و لم چه نګه يمشدا سادق خاني شوقاقي گه يشتيڼيه.
 پاش تپه ربووني جيژن و خۇشي و شادي كۇړي داناني پئوشوڼين و
 گه لاله دار شتن پيښهات و حوسين قولي خاني حاکمي خۇي و چه عه ر قولي خاني
 برای و سادق خاني شوقاقي په کدل و په کزمان برياريان دا که
 محممه د قولي خان پښه نګ بين و حوکمي پروا و سيريان و بهر له رمانی بکه و
 نه که می هينا. نه نجا چه ند کاغه زيکيان ناردين بۇ محممه دخاني حاکمي نيره وان،
 عه عباس قولي خاني حاکمي نه خجه وان، عه تاخاني شوقاقي و نه حمه دخاني
 موقه بنده می به گلره به گی مراهه هه تا هه موويان بين و له تهوريز کۇ بينه وه و
 بينه هاوسويند و هاوپه يمان بۇ نږايه تی کردنی هه تچ عه لي شا که بروايان به
 سه قامگريووني دمه سلائی نه بوو. له سسر لم ته مایه محممه د قولي خاني
 به گلره به گ و چه عه ر قولي خان و سادق خان ليی سواړی نه سپه کوپتی خۇيان
 بوون و چوونه تهوريز و ورده ورده خانه کانی دپکesh گه يشتنی. لم ماوه په دا
 نامه يکی نه هيني له لايه ن شهيتان و شۇفاری نه فشاری ورميوه گه يشته دست
 محممه د قولي خان سه باره ت به حوسين قولي خاني برازای که بريکاری بوو له
 ورمي و تيی دا نووسرايوو که دمه سته يک که يخوډا چوونه بنی و
 هه لپانخه له تاندووه و هر بينا ته پلي حکوومه تی ليډا و ره نګه شهر و گه ريکی وا
 بنيتوه که تازه به هاسانی به ری پئنه گيری و چاره سسر نه کړی.
 حه محممه د قولي خان به خويندنه وهی لم کاغه زه تۇقينه ره و به بيستنی لم
 خبه ره زور هارووډا و خوتخوئی که و ته دمروونی. سهره تا به پرتاو
 خان نه مير به گی خه له جي باوه ريکراوی خۇي به مه به ستي ليکۇلينه وه ناردموه
 ورمي. پاش رۇ يشتنی خاني خه له ج، به گلره به گ نومونده ي دپکesh هه جمين
 لي نه لکيرا و که و ته نيگه رانی و خۇي بۇ رانه گيرا و ويستی که خۇشي به رمه
 ورمي بخوشي. به لام چه عه ر قولي خان زوری پئ لي ناگرت و نه يه يشت

بگه ریته وه، نه کا به چوونه وهی به گهر به گ نامانجه که پووجهل دهرچی و شیرازه ی دانه کوژاوی کاریان لیکه له شیت وه. که چی محهمه دقولي خان دلی هه له سهر پی بوو، بویه سهر منجم عه سکه رخانه له جیگای خوی دانا و هه موو دمه لاتیکی دایه و به هه شتاو بهرمو ورمی بالی گرت. نه حمه دخانی موقه بدمه میس به بیانوویه ک پرووی کردموه مه راغه و خانه کانی دیکهش هه رکام به به هانه ی کۆکردنه وهی قۆشمن فرینه وه مه وتنه ی خۆیان. لم لایه وه کاتیک حوسین قولي خان گه یشته وه ورمی سوور بوو له سهر گرتنی حوسین قولي خان و محهمه دعیساخان و لوتف علی خانی براكانی، چونکه نه وانی به هاندهری بریکاری حوكمدار ده زانی. وه ختایه ک کهسان و نیزکانی حوسین قولي خان به تهما و بریاری به گهر به گیان زانی، له پژه تئیان گه یاند و نه ویش به براكانی راگه یاند و له مه وادی شهودا پرووی کرده گوندی سه عیدلوو یان قه لای باراندیز. محهمه دعیساخان و لوتف علی خان - که دواتر بوو به هه رمانده ی لقی حه وتی نه فشار - دوا به دوا ی کاکیان بزووتن و پیکایان هه تله کرد و چوونه ئاواپی «به ند» که له زارکی ناوچه ی مه رگه موه هه لکه وتوووه و ئاوی پروباری «شاراجۆ» له وئ را دیته خوار. که لله ی به یانی کاتیک به گهر به گ به را کردنی براكانی زانی، چه ند سواریکی تیژ به زی به شویتنی دا ناردن که بیانگرن و بیانگرنه وه. خودا وراستان محهمه دعیساخان و لوتف علی خان له دئی «به ند» گیروده بوون، به لام حوسین قولي خان که له دایکه موه له تایفه ی خه له ج بوو، مالی خالوانی بالیان به سهر کیشا و بوونه چاوساگی و توانی دهر بازی ی ناوچه ی شنۆ و له وئ عیلى زه رزا ماوه ی سن مانگان بوونه خانه خویی و زوریان پیز لیگرت و نه رکی نۆکه رچاکی خۆیان به جی هینسا. پاشان له و پژه پرووی کرده سابلای موکری و چوو بۆ لای بوداق خانی کویر که له بابه لبا به وه لایه مگری ئم به ره باب به ره زه جیییه ی قاسملوو بوو. خانی موکری هاتنی کوری خانه دانی به سایه و

سنبهري خوی به هل زانی و نهوندهی توانی پیداو یستیبه کانی مهوای ږنگای
سهفهری بۆ ټیکنه.

حوسین قولی خان له سابلخموه بهرو تارانی پایتهخت بزووت و به
ږنگای میاندو اودا پروی کرده مراغه و نهحمه دخانی موقه دده میش چۆن چاکه
شاوای دمستی ږیزلینا و خانی وه جاغ زادهی دنه دا که له سهفهری خوی بۆ لای
بادشای بهرزمجی به شیمان نه بیته وه. له ویشه وه حوسین قولی خان تهماره کی
شیاوای بۆ گیرا و بهرو تاران ههنگاوای نا که پاشان بیته وه....

بیویست به ومبیر هینایه وه که دواي چوونه وای عه لی محمه دخانی
قاجار له ته ورپزموه بۆ تاران و بلاو یونه وای په یته په یته هیالی هه والی
سهره لیدان و یه کانگیری حاکمانی نازمربایجان به پشنگه رمی
محمه دخانی خان و به فیتی جه عفره خانی دونبولی و ته نینه وای خه بهرمان له
پایتهخت. میری مه زن له فتح عه لی شا به نامانجی پرینه وای خاشه ی
سهریز یوان و خه نیمان و پاراستنی ده ولته ی هه تاهه تایی، له شکری چاک و
ته یاری بهرو شه و له بهنده دهنگ دا. لهم جهنگه دا حوسین قولی خانی کوپی
نیمام قولی خانی نه فشاری قاسملوو برازای محمه دخانی به گهر به گ که
به پر تاو بهرو پایتهخت ده جمی، له ږی گه وره پیاوای ده سه لاته وه توانی بگاته
لاشیپانه رامووسانی ده رانه ی بهرزی میری. خاقانی مه زن که نووسین و قسه کانی
گوئی دایه، گوئی به ختمان چاکي هیناوه و فرمانی به گهر به گایه تی نه فشاری
ورمن و نه سپنکی هه ره باش به رخت و زینی زیر و شمشیرینکی گه وه ره بندی
باربوو کرد و له هاوشانه کانی تیپه راند و سهر بلندی کرد. له گه ل شه و حوکمیتی
میرانهش نیردرا بۆ نهحمه دخانی موقه دده می به گهر به گایه مراغه.
محمه دخانی خانی عه رب به ستامی که سهر کرده ی غولامانی بارگای بهرزی
بوو. به مه بهستی هیزو بهر نانی به گهر به گایه تازه و کوژانده وای شاگری
ناژاوه ی محمه دخانی خان، له گه ل حوسین قولی خان گه وره بهرو ورمن

کهوته پې. کاروانی که ژاومی پادشایه تیش به شوینیان دا نالای داوهرین بهرمو
 نازمربایجانی هه لدا. دواى نهومی حوسین قولی خانی گه یشته مراغه هه والی
 شان و شهوکه تی له شکری خاوه شکو بلاویوه که هاتوون و گه یشتونوه
 میرگ و جیمه نی سولستانییه و خه لکی نازمربایجان هه موو پتیمان زانی.
 جه عهفر قولی خانی دونبولی [کوردا] وه ختایهک لووزموی سوارانی میری به گوئی
 ناشنا کرا کهوته دلهراکه و پریشانی و چند ته تهریکی خیرای ناردن بۆ لای
 خانانی نازمربایجان. به تاییهت نامه ی نووسین بۆ محهمه دقوالی خانی
 نه فشار و نه محهمه دخانی موقه ددم و کاتیک هیچکام ولایمکی پوون و ورد و
 باریکیان نه دایه وه و هرکام که وخته هینانه وهی بر و بیانووی ناخوش، به ناچار
 له گه ل سادق خانی شوقاقی [کوردا] و عهسکه رخانی عهبدولمه لیکى و له شکریکی
 زۆر و زهوند له تهوړژم وه بهرمو مراغه هه ی دی لیکرد و به خه یالی پووج و
 خاو و بۆجوونی گهنده لی خۆی وای تیگرتبوو به لک وو بتوانی نه محهمه دخانی
 موقه ددم و محموو دخانی قاسملوو به قوشه نی مراغه و ساین له لاوه بهه ژینى و
 بیانباته بهر که لیگرتنی له شکری پادشا. له دهوړوبه ری مراغه بیستی که
 نه محهمه دخانی موقه دده میش باى داوه ته وه و له سهر په یمانی پېشووی نه ماوه.
 نه و منده تووړه بوو که هه لپیچان و لیدانى نه محهمه دخانی به هاسان زانی و له گه ل
 یارانى دهوړمى مراغه ی دا و ماوه گه مارو نواژنه رۆژ پېهه لاجوو هه تا
 په یته پیتا خه بهر هات که کاروانی رکیندارانی میری له «نیک پسی» خنومه و
 ره شمالیان هه لداوه. جه عهفرخان به خه یالی دا هات که سادق خانی شوقاقی و
 عهسکه رخان به غه دریک بهه ژینى و دهستیان لی بومشینى و له دمره فیکا نه دوو
 ناواله گیانی گیانییه ی بکوژى. نه وانیش له ناکار و روخساری را ههستیان به
 پیلانى جه عهفرخان کرد و بیکه وه بۆ شهوی داهاتوو، خۆیان لی دزییوه و
 چه شنى برووسکه و با بهرمو هۆردووی بالادهمستی پادشای تاجدار تئیان ته قاند و
 رموین. بهری به یانی نه جه عهفرخان به راگردنی نهوانی زانی، له بهرومی هیچ

هيوايه كي نه بوو به گرتني مەراره و له شكړي ميرى له بنه وپاله وى هالاوى دهات و نهویش دهرسا، به ناچار دورى قه لايى به ردا و كه وته تالان و دارووتاندنى هينديك له گونده كانى دوروبه رى مەراره و ناوچه ي ديخوړگان و گه رانگه رى. پاشان هات و له نيزيك مەرند بنه ي داكوتا هه تا بزاني دنيا چي به سر دى و له وديو په رده ي پتواروه و چ شتيك خوى دهنوتنى. به لام سادق خان و عهسكه رخان وه ختايهك له چي هوردوى «نيك پهي» گه يشتنه خزمهت ركځفى پادشا، سادق خانى مهنه مير سوله يمان خانى قاجارى كرده تكاكار سه بارهت به ټاكار و هه لوښتى ناله بارى پيشووى و له بهر زور شتان قه لى به خشيلى ميرانه ي به سر تاوانه كانى دا كشا. عهسكه رخان سهرى برده بهر ركځفى هه لكشاوى و به وه بهر چاوگرتنى خزمه ته كانى پيشووى چاوېوشى پادشايانه گرښيه وه و دلنوايى كرا. كاتيك سه بارهت به حال وېال و چارمنووسى جه عهسكه رخانى دونبولى پرسىارى لهرموو، عهرزى كرده لى كاته وه كه بيسنووېه تى له شكړي شكودارى پادشا بهر پوهيه، چه واشه و بهر پيشان چه شنى ماسى دوروه او كه وخته هه لېه زدا به ز و دله خورتى. هه ر پوه پادشا فرمانى دا به سوله يمان خانى قاجار كه به هيزيكه وه بړوا ته ليدان و گرتنى جه عهسكه رتولى خانى شيت. خانى قاجار به شانى سهراب و گهرمرودا و وكو و سيزو سهره و خوارى دايه و عه لى محه ممدخانيش به هزار سوارىكي ېر و نازاوه كه وته شوينى. سهره تا سوله يمان خانى ديوكر له نيزيك مەرند گه يشته سهر عهسكه رتولى خان و له هه ريك لاره ټاكرى شه هه لكيرسا. جه عهسكه رتولى خانى سهر كهش و وكو و گرى ټاكر و ناورينكى سووتينهر كه بهر پېته قامېشه لان خوى به نيزينه ي قوشه نى سوله يمان خان دادا. به هومهن و شالاويك خرمانى ژيانى بوليكى سووتاندن و نه سپارده ي دهستى باي نه مانى كردن و له خاك و خولى مهرگى گه وزاندن. سوارانى سوله يمان خانى قاجار خويان بۇ رانه گيرا و دهستيان ليك به ردا و رموين. جه عهسكه رتولى خان سهره نجامى كارانى وه بهر چاوى نه هيتا و

کهوته شوئینیان. لهو کاته دا عه‌لی محهممه‌دخان به خۆی و هه‌زار سواری تازه‌پشوویه وه هه‌لقولی و کۆمه‌لی راگردووانی جه‌عه‌رقولی‌خان گیانیکیان هاته‌وه بهر و وره‌یان زۆر به‌رز بۆوه. شان‌به‌شانی پیاوه‌کانی عه‌لی محهممه‌دخان رامالیکي به‌ته‌وو‌میان برده سهر جه‌عه‌رقولی‌خان و قۆشه‌نی تاق‌وو‌از و لی‌ک‌بلاوی و که‌له‌سه‌ر چه‌شینی گه‌لا و به‌ری‌داران وه‌رین. سه‌ره‌نجام جه‌عه‌رقولی‌خان که له‌به‌ر گورمی شالاه‌وه‌کانی خۆی نووشی شه‌که‌تی ببۆوه و زنجیری کۆمه‌له‌ی چه‌کدارانی پس‌پس ببوو، شکستیکی قورسی به سهر شانی‌دا سه‌پا و به‌حه‌ول و چه‌له‌لا به‌ره‌و خۆی فره‌ی. سوله‌یمان‌خان ده‌ستی له‌ دووی نه‌کرده‌وه و گه‌بیشه‌ سه‌ری و له‌ گوندی «موغان‌جوق»ی سه‌له‌ماسیش شه‌ریکی به‌ته‌وو‌میان له‌ مابه‌ینی‌دا قه‌وما. دواي تیکه‌ه‌ل‌چوون و لی‌داندنیکي زۆر جه‌عه‌رقولی‌خان زانی هیزی به‌ره‌نگاری له‌ به‌ردا نه‌ماوه و چی دیکه‌ی ده‌ست بۆ نا‌کرێته‌وه، بۆیه به‌ را‌که‌راکه‌ په‌نای برده به‌ر کورده‌کانی به‌زییدی (ئیه‌زه‌دی) له‌وه‌ری چۆمی ئاراس و دواتر باده‌ده‌ینه‌وه سه‌ری.

به‌لام له‌م بانه‌وه کاتیک عه‌سکه‌رخان ده‌یه‌ه‌ویست له‌ خزمه‌ت رکێفی به‌رازئ به‌ عه‌رزی را‌گه‌یاند ئه‌گه‌ر رای پیرۆزی میری له‌سه‌ر بئ، پێم‌خۆشه‌ که‌ چه‌ند حوکه‌میکي سه‌ی مؤرکراو بده‌نه ده‌ست منی غولامی ده‌وله‌تخواز هه‌تا بزوو‌تنی کاروانی که‌ژاوه‌ی به‌شان و شه‌وه‌که‌تی ئێوه به‌ گوئی سه‌ره‌که‌شانی ئازمه‌ربایجان ئاشنا بکه‌م و به‌ لاوانده‌وه‌ی باش و هه‌ژای پادشایانه هیوايان وه‌به‌ربێنم و بۆ پێشوازی بیانیه‌نم. ئه‌م ته‌گبیره چاکه وه‌به‌ربل که‌وت. سه‌پاره‌ت به‌ محهممه‌دقولی‌خان به‌ره‌م‌وروو چه‌ختی کرده‌وه و فره‌مووی ئه‌گه‌ر بیتوو بتوانی ده‌ربازبێ و بجێته هه‌نده‌ران و سه‌ری له‌ ولاته‌نی غه‌واره وه‌ده‌ربێ، تیکه‌رای تیره‌ی نه‌فشاری ورمێ ته‌مێ ده‌کرێ و [و‌مک جاوی جووی هه‌ل‌ده‌پێچرێن] له‌ لایه‌کی دیکه‌وه حوسێن‌قولی‌خان باش گه‌رانه‌وه‌ی له‌ زیاره‌تی لاشیپانه‌ی میری چوو هه‌راغه و له‌وێ را‌داکه‌را بۆ سابلاخ و بوداق‌خانی موکری و سه‌میل‌به‌گی

خەلەجى ناردنە لاي سەرۋىكانى ھۆزى بلباس و لىتىراسپاردن كە ھەموويان بە قۇشەنەۋە لە قەراخ چۆمى گادەرى سىندووس چاۋەروانى چوونى بىن. ھەربۇيە مامەندىشاغا و برايم سولتان بە خۇيان و ھەزار سوارىكى عىلى مامەش و بالەك و بىران و مەنگور لە سىندووس دايانە پال حوسىن قولى خان. پاشان ئىم ھىزە لە رىكف ئەو ئەمىرە ئاقل و بە تەگبىردا روويان كىردە ورمىن. مەمەدقولى خان و مەختابەك ئىم ھەۋالى پىنگەيشت ھالۋىكا و بەناچار شەش ھەزار سوارەى كە بە دابى سىپاي عوسمانى رىكىخستىوون دەنگى دان بۇ پىشەۋە. خانى ئەفشار ئاقمىك چەكدار كۈلەبالەى زوورى خورى و قاپوونى بۇگەنيوى كرېبوونە بەرى و لەسەر نەرىتى تەنگىچىيانى رەشتى ناۋى نابوون قەرمچوۋا (قاپووت رەش) و دەستەبەك كىلاۋى زەنبورەكچىيانى^۱ كرېبوونە سەرى و پىتەدەگۈش قىزلباش (كلاۋسور - سەرسور). ئىم لەشكەر ھەتا مىرگ و پاۋانى دۆلەملەرى ئىزىك قاشقەگەبووك ھات و ھىزەكانى حوسىن قولى خانىش لەۋى كەيشتەن بەرەروويان. چەند كەيخودا و بەريوان كەۋتە ئىۋان مام و برازا و خەرىكى ھات و چۆ بوون كە غەسكەر خان كەيشتە قوشچى و بە چۆنەتى باروۋىخەكەى زانى. جا بۇيە زۇر بەپارىزەۋە ھەنگاۋى ئا و لە ترسى ئەۋەى نەكا مەمەدقولى خان شىكىستىكى بە سەر شانى دابىن و لە بەردا نەمىننى و ئازە كار لە كار بىرازى و پاشان ھەزار ھاۋار بە پوۋلىك بىن، خىزا نامەبەكى لە زمان پادىشاۋە بە دىسخەتى نوۋسندەى خۇى لە يەككىك لەۋ كاغەزە سىپى مۇركراۋەندا بۇ مەمەدقولى خان نوۋسى. بۇى روون كرېبۇۋە چۈنكە حوسىن قولى خان بە روۋراستى ھەنگاۋى ناۋە و چۆتە بەرپىچكەى تەختى بەرزى مىرى بە سىلەچاۋى بەخشندەى پادىشاۋە بەسەر كراۋەتەۋە و جارى ئىزىنمان داۋە كە بگەرپتەۋە، بەلام حوكمى راست و بىنگرى ھەر ئەۋەيە كە داۋمانە بە غەسكەر خان. ئىم

۱ - زەنبورەك چەشنىك تۇپى بچووك بوود كە لەسەر پىشتى و شىر و يەكسىم

فەرمانەیی زۆر بە پێرتاو بە سۆھراب بەگی پیاوی خۆی دا نارد بۆ
 محەممەد قوڵی خان. ئەویش پاش ئەوەی فەرمانی سوولکراوی زیارت کرد
 باوەری پێھێنا و نەیزانی ساختە و درۆیە و ورەیی پێی بەرز بۆوە و کەوتە
 بەر بەرەکانی لە گەل حوسێن قوڵی خان. کاتیەک هێشتا تەندوووری شەڕ نێل
 نەرابوو، مەحمودخانێ سەرکردەیی سوارانی ئەفشاری ورمێ کە لە تەوریزەووە
 بە ڕینگای مەراغەدا دەچوو بۆ ورمێ گەیشتە میژگ و چیمەنی دۆلامەلەر.
 وەختایەک بە چۆنیەتی بارووەواکەیی زانی دایە پال لەشکری حوسێن قوڵی خان.
 حوسێن بەگی ریش سەیی قەرەحەسەنلوو کە جەلەوداری قۆشەنی محەممەد قوڵی خان
 بوو چاوی لە مەحمودخان کرد و ئەویش چوو بۆ نێو سپای حوسێن قوڵی خان.
 محەممەد قوڵی خان بە دیتنی ئەم دیمەن و ھەلوێستانە دەررونی سست بوو، بەلام
 بە پشتگەرمی ئەو کاغەزەیی کە عەسکەرخان ناردبووی شەڕی نەکرد و لەوێوە
 گەرایەووە میژگۆلانی گۆنگەتەپە. عەسکەرخان لەو کاتەدا پێی نابووێ ورمێ و
 لەوێوە چوووە گۆنگەتەپە و بە فەرت و لێل هێنایەووە شار. بەلام حوسێن قوڵی خان
 پاش گەرانەووەی محەممەد قوڵی خانی مامی، شەش رۆژ لە دۆلامەلەر ماوەووە و
 پاشان رۆژی یەک شەممە ١٦ی مانگی قوربان بەرەو ورمێ بزوو. ئەو رۆژەیی کە
 گەیشتە جێ پیاوماقوولان و مەزنانی شار وێرای ئەواوی ئەفشاران بە شادی و
 خۆشی و چەپلەریزان چوونە پێشوازی و هێنایانە نێو سەراپەردەیی دەسەلات.
 لەبەرەوێ محەممەد قوڵی خان مالی لە چواربەرچ و جەرگەقەلای حکوومەتیدا
 بوو، حوسێن قوڵی خان بۆ پاراستنی ریزی مامی بەرزەجیی! لە قەلا و بالەخانەیی
 رەحیمخانێ قاسملوو کە لە بازارباشی بوو دابەزی.

چوونی فهتج‌علی‌شای قاجار بق ورمی و گیران و به‌ری‌کرانی

محهمه‌دقولی‌خان بق مازنده‌ران

سالی ۱۲۱۲ی کۆچی/۱۷۹۷-۱۷۹۸ی زایینی، پاش نه‌وه‌ی که حوسین‌قولی‌خانی کوری نیمام‌قولی‌خانی نه‌فشار پینی نایه ورمی و به‌گویره‌ی حوکی میری به‌رزه‌شان فهتج‌علی‌شای قاجار له‌سه‌ر کورسی ده‌سه‌لات و به‌گه‌ربه‌گایه‌تی پالی‌دایه‌وه، محهمه‌دقولی‌خانی مامی دم له پووش کرا. له کاته‌دا مامه‌ندئاغا و برابرم‌سولتانی مه‌زنی بلباسان که له رکیف حوسین‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گدا هاتیبوون، نوای راپه‌رینی کاران له‌سه‌ر ئیزنی حاکم به‌ره و لاجان ده‌گه‌رانه‌وه، به‌لام له‌به‌ر سرشتی ناله‌باری بلباسان که شه‌ر و گه‌ری پنه‌وه، هه‌شامه‌تیان رامالیان برده‌سه‌ر چه‌ند گوندیکی نیزیکی قه‌لای ورمی و به‌تایبه‌ت ده‌ستیان له «کچه‌باشی» و «ئوچ‌ته‌به‌ی» مه‌حمودلولوی ملکی میران‌به‌گ نه‌پاراست و تالانیان کردن و پینی که‌سبیش که هاتیبوون ده‌ستیان وه‌به‌ری‌پینن کوشتی‌وویانن.

کاتیکی هه‌واله‌که به‌خزمه‌ت حوسین‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ راگه‌یه‌ندرا، ته‌ماشای کرد هه‌له‌که بق لیدانیان گونجاو نیه، چونکه بسم زووانه که‌ژاوه‌ی رباره‌کی بادشا ده‌گه‌یشتییه و خودی به‌گه‌ربه‌گیش له لایه‌کی دیکه‌وه سه‌رقالی ریکخستنی سه‌روبهری به‌پیره‌وه‌چوون و میوانداری کردن بوو. حاکم ته‌می کردن و جزدانی بلباسانی هه‌لگرت بق ده‌ره‌ه‌تیکی دیکه و له جیسی خۆی‌دا باسی ده‌کری.

نوای چه‌ند رۆژیک برابرم‌خانی حاکمی ناوچه‌ی دهشت و ته‌رگه‌وه‌ر کاروانیکی سی سه‌ره‌ی بارگینانی ومدووی خۆی‌دا بق ورمی و هات که به‌لانی

لاگیری دا محهمه دقو‌لی‌خانی به‌گه‌ربه‌گی لی‌خراو به‌بارگه و بنه و مال و کۆچه‌وه به‌ری‌ته کوردستان. محهمه دعه‌لی‌خانی عه‌ره‌ب به‌ستامی که بۆ گرتن و پاراستنی پاسپیزدرا‌بوو، به‌ته‌گبیری عه‌سکه‌رخان، برا‌یم‌خانی ده‌شتی نارده‌وه ده‌شت و ته‌رگه‌وه‌ر و محهمه دقو‌لی‌خان له‌مال و دیوه‌خانی عه‌سکه‌رخان ده‌س‌به‌سه‌ر کرا، هه‌تا بزا‌فن نوای هاتنی پادشا، فه‌رمانی میرانه‌ی دمه‌ره‌ق به‌وی چ ده‌بین. پاش چۆل کرانی کۆشکه‌لی جوار‌بورج و جه‌رگه‌قه‌لای حکوومه‌تی، حوسین‌قو‌لی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ له‌کاتینکی موباره‌کدا له‌مالی ره‌حیم‌خانه‌وه گواستیه‌وه و ته‌شری‌فی برده وینده‌ری.

له‌م جه‌نگه‌دا محهمه دحوسین‌خانی قاجار گه‌ی‌شته ورمی و مزگین‌ی ته‌شریف‌هینانی کاروانی به‌شه‌وه‌کتی راگه‌یان‌د و دوا‌به‌نوای ئه‌و حوسین‌خانی سه‌رداری قه‌زوینی به‌مه‌به‌ستنی دی‌مارکردنی جیی‌حاوانه‌وه‌ی خاوه‌ن‌شکۆ و مه‌زنه‌پیاوانی ده‌سه‌لات که له‌رکین‌ی‌دا بوون وه‌ژوورکه‌وت. محهمه دقو‌لی‌خان هه‌م‌دانی لی‌هه‌لگیرا و به‌ته‌گبیر و رای عه‌سکه‌رخان له‌ورمیوه‌ بزووت هه‌تا‌کۆو به‌ر له‌وه‌ی که‌ژاوه‌ی پیرۆزی بگاتن له‌سه‌لماس خۆی بگه‌یه‌نیتسه‌لای سوله‌یمان‌خانی ئیعتزادوده‌وله و بی‌کاته‌تکا‌کار. به‌لام له‌ده‌ورو‌به‌ری عه‌سکه‌راواته‌په، محهمه دعه‌لی‌خان گه‌ی‌شته سه‌ری و گێ‌راپه‌وه‌شار. بۆ سه‌به‌ینی که‌به‌قه‌ولیتک ۲۶ی مانگی قوربان و به‌گوێ‌ره‌ی گێ‌را‌نه‌وه‌یه‌کی دی‌که‌ ۶ی مانگی محه‌رره‌می ئهم‌ساله‌ بووه، کاروانی رکین‌ی‌پیرۆزی به‌شه‌وه‌کت و ته‌نته‌نه‌وه گه‌ی‌شته‌شاری ورمی و پادشا پنی له‌ناوزه‌نگی موباره‌کی به‌تال کرد. له‌به‌ر ودمی پنی‌قه‌ده‌می به‌خیروبیزی شانی شانازی به‌گه‌ربه‌گ و ئه‌فشاران له‌ئه‌ستیزانی تی‌په‌ران‌د. له‌به‌ر ده‌رۆ‌ه‌ی یه‌که‌می مانگی محه‌رره‌م مه‌زنانی بارگا‌چوون و به‌شداری تازی‌ه‌داری بوون له‌گه‌ل خه‌لک و له‌سه‌ر داوای حوسین‌قو‌لی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ موو‌چه و مانگانه‌ بۆ پیاوانی شایینی و سه‌یدان دیاری کرا. پاش ئهم کارانه‌ میرزا ره‌زا‌قو‌لی نه‌وایی سه‌رقه‌له‌مدار و محهمه دعه‌لی‌خانی عه‌ره‌ب

بەستامی کەوتنە بژارین و تۆمارکردنی تەواوی سامان و دارایی
مەممەدقولى خان و دەسنیشان کردنی چەند سەر خێزانیکی سەرۆکانی ئەفشار
کە بە مال و کۆچەو وەکۆو بارمەتە رایانگویتزین یۆ هەریمی ئیراق. ئەمانە مال و
دارایی مەممەدقولى خانیان بە زەبیری کۆتەک و ئەشکەنجەدان لە میرزا سەلە
پیشکاری ئەستاند.

هەتەحەلی شا نوای تەواو بوونی پێ وەرەسمی لەخۆدان و ئازیزەتباری
[ئیمامی حوسین]، کۆری دیداری گشتیی و چوونە سلۆی پیکهینا و ئەمیرانی
بارگا و مەزن و ماقوولانی ئەفشار تێکرا بە خەزەمتی گەشتن و سەرئەپاخواری
حوسین قولى خانى بەگەرەبەگى بە خەلاتى میرانە رازاندەو و چەند گەوهەریکی
سەبارەت بە شیوێ سەرۆکایەتی و لاواندەوێ جەماوەری لە لیوێ باری و
پێی لەسەر داگرت. خوشکی نواین پاکی بەگەرەبەگ واتە کچی خواپەخششیو
ئیمام قولى خانى سەرداری خستە نۆو لیزگە پەردەنشینیانی فەرمانڕەوایەتی کە
نوێتر شازادە قاسم میرزا و مەلیک مەنسور میرزای لە نوێنی کەوتنەو.

بەکورتی چلوسن سەر خێزانی مەممەدقولى خان و کورانی و ئیرائ
بیاماقوولانی تیرە قاسملو بەپێی فەرمانی میر راگویتزرا ئەزۆین. خودی
خانیش بە دەس بەسەری لە رکێفی بیرۆزا بزووت و پاشان باسی سەرەنجای
دەکرێ لە مازەندەران.

نوایە رکێفی موبارەکی لە ۱۷ مانگا بە شەو کەتی شاھانەى چەشنی
رەیدوونەو و پووی کردە سەیرانگای دلبزۆینی خۆی و لەوێ حوسین قولى خانى
دووبولی ناسراو بە حوسین خان بە شیوێ یەکی شایان کەوتە میوانداری و گەلیک
دیاری شیاوی بردە خەزەمت پادشا و بە سیلەنیگای میرانە بەسەرکرایەو.
خانانی داغستان یۆ وینە جەوادخان قاجار، زیاد ئوغلی حاکمی گەنجە،
شیخالی خان سەرکرده و دەسلەتداری قەبیلە و گورگین خانى کۆری ئارکێلی خانى
والی گورجستان بە ناردنی کاغەزێ غولامانە و دیاری و پیشکەشی میرانە خۆیان

به گیانفیدا و دموله تخوا دانا. لهو سه رو به نه ده دا که نالای سه ره که و تن له خۆیه وه به ره و داغستان دمه شه کانه وه، هه والی سه ره له دانی شازاده حوسین قو لی خان ناسراو به جیهان سوژی نووم، برای بچوو کتری خا قانی به رزه چی به گوئی رکیفدارانی ناشنا کرا که له شیراز جغه ی نژایه تی دهر کړنو وه و بالی گرتو وه. به ناچار سوله یمان خانی قاجاری به ئامانجی ریکخستنی کاروباری سنو وره کانی نازه ربا یجان له و ئی به جیه پشست و خۆشی سه ری رکیفی به ره و عیراق وهر سو وړاند. عه سکه رخانی عه بدولمه لیککی به مه به سستی وهر گرتنی به ری هه شت هه زار تمه ن دیاری ئەفشاری ورم ئی ئیزنی خواست و نیژ به ره و ورم ئی فری.

گهشهی کاروباری حکومت به دهستی حسین قوئی خان؛
شهر لاهه ل هۆز و عه شیره ته کانی سه رسنوران؛
چوونی عه سکه رخان بۆ تاران و کووژانه وهی چرای
چاره نووسی محه ممه دقوئی خان

پاش گه رانه وهی میری خاوه من شکۆ، کاتیک که ته ختی دمه سلاتی ورمی به
هه ناسهی پیروزی حسین قوئی خان گیانیکی تازهی وه به رهاته وه، به وه بهی
داده وانی و راگرتنی پارسه نگی نئوان جه ماوه به کاروباره کانی مه لبه نده که
راگه پشت. ختلی نه فشاری دانیشووی ورمی که چه ندین سالی دوور و درێژ
بیوونه پیخوستی زولم و زۆره ملی هوو داوه کانی رۆژگار و پرکیشی هه مه چه شنی
تاقمیک له حوکمرانان، که وخته ژیر سیبه ری سۆز و چاکهی و به سه ره راعانی و
ته سه لی دا که وتن و به هیمنی و ئاسوده یی پشوویان دا و بۆی خه وتن. نه وسه
به پێی فه رمانی خاوه من شکۆ چله ووی کاروباری قورس و گرینگی ئایینی خرایه
نه ستۆی به ریزانی به رزه جی ئاغا میروه حیدی شیخوئی ئیسلام و ئاخوند مه لا
محهممه دحوسینی ئیمام جومعه و میرزا محهممه دنه یی عه بدولمه لیکی کوری
خوابه خشیو میرزا نه بولحه سه نی برازای عه سکه رخان ده مرستی بیتاک. پله ی
ژمیریاری درایه دمست سه رۆکی تایفه ی نه فشاری سه یدلوو (سه عیدلوو) میرزا
مسته فا. وه زاره تی کاروباری ملک و ماشی تایبه تی حوکمرانیش درایه میرزا
محهممه دحه سه نی نه فشاری سه عیدلوو. میرزا سالح و میرزا ره فیعی ئۆستاجلوو
که بوو برا بوون به خه زینه دار و چاوه دیری خه رج و به رچی به شی دارایی داندان.
خان بابابه گی قاسملوو له به ره بابی خودا لێخوشبوو که له بالی خانی حاکی
پیشووی ورمی به پله ی نیشیک، ئاغا یه تی سه ری به رز کرایه وه. خان نه میربه گی

خه لهج کاروباری دام و دمرزگای حوکماتی پی نه سپړدرا و باسی ته وای غولامان و خزمه تکاران دم پر مه و . چونکه تۆ قیوم له دریژدانې!

له مه و دای نعم کارانه دا بوو به دنگو که مسته فابیه کی هه کاری دانیشتووی چی هریق له گگل عیل و عاشیره ته کانی سنوور به زی نیوان ده ولسته تی نیران و عوسمانی کړنووه و له ناوچه کانی ورمی و پرای جه ماوه ریکی زور خوی ساز داوه بۆ هه لته و رامال. حوسین قولی خانی به گله ربه گ، عه سکه رخانی له گگل قوشه نی هه میشته ناماده ی نه فشار و پینسه د سوارمه و ناره سهر مسته فابیه کی هه کاری. له نیزیک خان گه دووک هیزه کانیا ن بهر مه و پرووی به کتر بوونه و و شه ریکی قورس و سامناکیان له مابه ی نی دا قه و ما. سهره نجام به یارمه تی خوداوه ند تۆرهمه ی هه کاری به شق و شری به زین و ته ق و پر مویان تیکه و ت و ناقمیتکیان هه لیان بۆ ره خسا که به سلامه تی دهر باز بن و دمسته یه کیان به برینی قووله ووه مړین. ده لّین لعم شه رده نه فشار تووشی هیچ خه ساریک نه بوون و [کهس لووتی له خوین نه هات] و ته نیا حوسین به کی ریش سپی تیره ی قهره حه سه تلوو به گولله ی گهرمه ووه چوو به ره و کونجه خانووی هه ماهه تایي.

نه نجا عه سکه رخان به ساغ و سلامه تی و دمستی پر مه و گه رایه ووه خزمه ت به گله ربه گ و به خه لاتی ره نگین و دمسخو شانه ی ئافه رین به سه ر کرایه ووه. پاشان هه شت هزار تمن دیار ییه ی و مرگرت و پرووی کړده تارانی پایته خت. کاتیک گه یشته بسن پنچکه ی بلیندی ته ختی فرمانر مویه تی که خاقانی بهر زمشان به نکا و پارانه ووه ی به ریژی که له ن «مه دی عولیا» ی دایکی خوی له تاوانه کانی حوسین قولی خانی برا چوو که ی خوش بیوو. جا هه روه کوو له میژووی قاجاران دا به دوور و دریژی باسی کراوه ، نیوان ناخوشی مابه ی نیان هیچ گریه کی له بهر نه ماوه و پر مویه.

پاش نه ووه ی عه سکه رخان دراوی به دیاری نیر دراوی برده بهر چاوی خاوه ن شکو و سه ر پاستی و خزمه ته کانی حوسین قولی خانی به گله ربه کی نه فشار

روون بۆوه و وهبه رچاو گیرا، سه ره له نوێ به مه به سستی دلگه رمی و هیوانداری دهستیکی دیکه ی خه لاتی شیاو کرده باربووی و به عه سکه رخاندا بۆی به ری کرا. به گوێره ی حوکه می میری پایه به رز، محهممه دقو لی خان له مازنده ران زیندانی کرابوو. نه وه ی له سه ر زار و زمانان ماوه و زیاتری باس ده کری ده لی که له ژوو ریکدا به ند کراوه و ده رگا و په نجه ره و که لێن و کولێنی به قس و گنج دانه راوه و کونی لی به راوه ... هه ر له م سه الهه دا حوسین قو لی خانی به گه ره به گ باغی «که مال ئاباد» ی له نه ی سیاهوش و باغی «خو رپه م ئاباد» ی له ملکی گوندی باراندنێز لێداوه و خانووبه ره ی خو ش و دلفشین و قایمی به نه ستیری په ره ئاوی وه ک چاوی قرژاله وه لی ساز کردوون. هه روه ها چه ند نه زرگه ی په یرو ز و ئاسه واری خێر و چاکه ی وه ک به رد و مزگه وت و ته کیه ی نۆژمه ن کردوونه وه.

راسپېږدراڼی برایم خه لیل خانی قاجار بؤ سهر کوتی سهر هه لدانی جه عفر قو لی خانی دونبولی و به دنگه وه چوونی حاکمانی ورمی و مه راغه

هر لم ساله دا جه عفر قو لی خانی دونبولی که پښتر به زیوو له ناست
سوله یمان خانی ثیعتزا بوندموله و په نای بریوویه بهر کورده کانی بایه زید،^۱
وردمورده جه ماوهر ټکی کوردی عه شیرتی زیلان و هیده رانلوو و عیلاتی
نیرموان و خوی له خوی هالاندیوون و شالوی هیئایه سهر قه لای خویه و هرای
هه لگیرساند و حوسین قو لی خانی کاکي گه مارؤ دا که حاکم بوو له وی کاتیک
چۆنیه تی بارودوخه که له بارگای پیرؤزی به خزمه تی راگه یه ندرا، میری
به رزه شان ده ستووری لهرموو برایم خانی قاجاری ده وانلوو که سهر کرده یه کی
بوخت و کارامه بوو و پیرای نه حمه دخانی موقه بده می به گه ربه گی مه راغه و
حوسین قو لی خانی به گه ربه گی شه فشاری ورمی شان بدمنه برینه وهی نم ناؤوه
شوم و بین لهره.

به پیتی لهرمانی لهرمانه وا، حوسین قو لی خان له ورمیوه و شه حمه دخان
له مه راغه وه هر کام به له شکری بیژماره وه گه یشتنه میږگ و چیمه نی بؤر شه کی
سه تماس و تاو و خپوه تیان هه لدا و له سهر برایم خانی سهر دار راوه ستان و
چاوه روان مانه وه. رؤزی پاش گه یشتنی سهر دار هه موو لایه ک له رکښی دا به ره و
خوی بزووتن. جه عفر قو لی خان دهستی له گه مارؤی قه لا هه لگرت و هات و
به ره گه ی له میوانی هه تقو لیو گرت. کاتیک له هه ردک به رانه وه گری شاگری شه

---

۱ - پښتر نووسیویه تی کورده کانی به زیدی.

خوش کړا. جهغه رقولی خانی بونیولی که له نیو کورداندا به «باتمان قلیچ»^۱ ناسراوه شهرې پالنه وانه و روسته مانه ی ده کرد. به لام فایده ی به چی وه ختی به خت یاری نه بوو. پاش ټیکه لچوون و زمبروه شاندن و لیداننکی زور، خوی بی رانه گیرا و به ټیکشکاو ی به ره و ماکو ره وی. قوشه نی به رفهرمانی که چه شنی حالی پریشانی لڼ قهوما بوو. تاقمیتی کوژا و دهمسته یه کی به سرشپوری گیرا و به خسیر کړا.

به گشتی جهغه رقولی خان هه تا هاتنی «نیسپیختور»^۲ ی سهرداری رووسیا بی نیران، لهو مه لېنده چه واشه و بڼ په نا و پمسیو ده ویا. پاش شه وی حوسین قولی خانی کاکی له خویه مالاوایی کرد له زیان و دسه لات، ناویراو دهمسته وداوینی گه وره پیاوایی حکومه تی خامن شکو بڼوه و توانی بیته حوکمرانی خویه و دوروبه ری و له جیگای خوی دا باسی ده کړی.

به کورنی دوی برانه وهی هه رای جهغه رخان، برایم خانی سهرداری قاجار له لایهن ده ولته وه و جله وی حکومه تی ته ورزیی ناوه ندی دسه لاتی [نازمربایجانی] درایه و له وی نه نگه ری خست و حوسین قولی خانی به گه ربه گ و نه حمه دخانی موقه دهمیش هه ر کام گه رانه وه بڼکه ی حکومه تی خویان.

۱- شمشیر قورس. نهو که سه ی که شیردکه ی سی کیلویه. شیر باتمان.

۲- له ده که ده نووسراود نیسپیو خدور. له راستی دا «نیسپیختور» که وشه یه کی رووسییه به مانای پشکنه ر. نه م سهرداری رووسی خه لکی گورجستان و ناوی «نیست سیاتوف» بووه و سهرده می دسه لاتی فتحه لیشا له جه نگه ی شهر دکانی نیران و رووسیادا هاتو ته نیران. (وشه دانی دڼه خودا، ب ۲، ل ۲۵۹۷).

چەند رووداوئیکى گرینگی میژوویی که له گەل رەوتی دیرۆکی ورمئ و چارەنووسی مەزنەپیاوانی میژوویی ئم مەلەبەندە یەکتەر دەگرەنەو

یەکتەک لە رووداوە بەرچاوەکانی ئم سال هەلبژێرانی ریزدار شازادە «عەبباس میرزا» یە وەک جێنیشی میر و بریکاری فەرمانرەوایەتی لە ئازەربایجان کە بەرێز میرزا عیسا ناسراو بە میرزا بوزورگی فەراھانی بوو بە وەزیری تاییبەت و پێشکاری. هەر لەم سالەدا دەنگ و هەرای هەستان و سەربزێوی نادر میرزای کۆری شاروخشا لە هەرمیی خوراسان بە خزمەت غولامانی بارەگای پادشایەتی راگەیەندرا و بیری بەرزی میرانە خۆی لە خاشەکێشان و بێرینەوێ خۆش کرد. ناشکرایە کە نادر میرزای کۆری شاروخ میرزا نەوێ نادریشا لە کاتی شالۆی ئاغامحەممەدخان بۆ سەر خوراسان هەلاتبوو بۆ هیرات و هەتا ئێستا لە نێو ئەفغانانی هیرات و کابولدا دەژیا، بەلام لەم سالەدا وێرانی کۆمەڵیک داوەریبوو بۆ مەشەدی پیرۆز و ئاژاوە و هەرای نابۆوە. هەر بۆیە فەرمانرەوا بە ئەرکی سەر شانی خۆی زانی کە دەستی لێبوەشینێ و قەلاچۆی بکە و حوکمی کۆبوونەوێ هیزە بالادەستەکانی ولاتی دەرکرد. بۆ وێنە عەسکەرەخانی عەبدولمەلیکی سوارانی بەرکێلی ورمیی ساز کرد و بەرەو تارانێ پایتەخت بزووت. پاشا گەردبوونەوێ قۆشەنجییانی ئێران، لە سەرەتای ئم سالەدا هەتۆی ئالای میری بە تەمای دەرھێنانەوێ خوراسان لە چنگ سەربزێوان بالی نەنگاوت و کۆچاو کۆچ فری هەتا گەیشتە رووکاری شاری پیرۆزی مەشەد و بە فەرمانی فەرمانرەوا ئەرتۆە قەلایان دەورە دا. بەلام لەبەر گەتۆ و گومبەزی پاکێ

ھەزەرەتی ئیمامی ھەشتەم - سەلامی لەسەر یی - زۆر ئوندیان نەدەکێشا و خاو
 بوون سەبارەت بە جێ بەجێ کردنی ئاماژەی پاشا، ھەر بۆیە رۆژانی گەمارۆ
 نرێژەیان کێشا. دەورەراوان تەنگیان پێھەلچندرا و بەلای قاتی و قەری بەرۆکی
 گرتن. سەرەنجام نائەرمیرزا دەستی بەردانەو و چەندین کە یخودا و تەکاکاری
 نارین و پێشنیاری کرد کە کچێکی بێ مەلەئە نەدری لە کورێکی فەتەح عەلی شا
 مارە بکری. خاو مەشکو جاری دەستی لە گەمارۆ ھەلگرت و بەختیار و کامەرەوا
 گەراپەو و تارانێ پایتەخت. لەم رۆژانەدا بە پێی رەزامەندی و ئاگاداری
 حوسێن قوڵی خانێ بە گەربەگ، سوارانی حازر بە دەستی ئەفشاری ورمێ تێکرا
 نژی ھەلس و کەوتی نالەباری عەسکەر خان سکالایان یردە بەر خاکی پیرۆزی
 میری. عەسکەر خان ئەگەرچی میرزا رەزا قوڵی موشیولمە مالیکی کردە تەکاکی
 بەلام ھێجی بۆ ئەکرا و لە سەرکردایەتی لادرا و پاشا مەحمودخانێ کورێ
 موئەمین خانێ ئەفشاری ساین قەلای لە جێی دانسا. عەسکەر خان لەبەر چەند
 ھۆیکە لە تاران راگیر کرا و مەحمودخان و پێرانی سوارانی ئەفشار گەراپەو
 ورمێ. ھەر لەم سالا دا کە ١٢١٤ی کۆچی/ ١٧٩٩-١٨٠٠ی زایینی بوو، خانوونی
 بەرزەجێ «مەھدی عولیا»ی دایکی فەتەمە عەلی شا کۆچی نوایسی کرد.
 حوسێن قوڵی خانێ بە گەربەگ بۆ سەرەخۆشی رووی کردە بارەگای میری و
 مەھمەد عیساخانێ برای لە جێی خۆی دانسا.

سەرھەلدانی عەشیرەتەکان دواى ون بوونى حوسین قولى خان لە بەرچاوان؛ لابران و داندراڤهوى و شەر لەگەل عیلاتى سەربزىو

کاتیک حوسین قولى خانى بەگەر بەگ لە نارانى پایتەخت بوو .
مەحمودخانى ئەفشارى ساين قەلا و پىراى سوارانى سکورتى ئەفشارى بەپى
فەرمانى میر بانگرايه تاران هەتا لەگەل هیزە نەبەزەکان بەرەو خوراسان
ببزوئ. ئەوى راستى بى لە ماوهى بە دەستە و نەبوونى بەگەر بەگدا لەبەر
بى موبالاتى و لێنە و مەشاو بەبى مەمە دەبى ساخانى جىگى کاکى ، کاروبارى ولات
تەواو بە سەر کەم و کوورى و پەرىشانی دا کەوت و بوو بە تیکە و لیکە یەک و مەرە
سەپى . چونکە تیرە و تۆرە مەکانى بلباسى لاجان وەختایەک دیتیان بەگەر بەگ
لە بەرچاوان ونە ، بریکارى چەند پۆلەى حکومەتیان بە هیچ دانەنا و شوویان
لێنە لکێشا و دەسدرێزىیان کردە سەر ناوچە و مەتبەندەکانى ورمى و هەتا
دەورەى قەلاى شار ملیان پێوەنا . دەستیان لە ناغە قەلاى میر قاسمى قازى
وەشانند کە دێمەکی ئەرمەنى نشینە و دایار و وتاند و خەلکیان لە خوێن گەوزاند و
بەوش رازى نەبوون و چەند گوندیکى جێرانە مووچە شیان زەرەبار کردن .
مەمە دەبى ساخان و پىراى ئەوەندە چەکدارەى بۆ ساز بوو ، بە مەبەستى
لێدان و بەرپەرچدانەوى هۆزى بلباس لە شار دەرکەوت ، بەلام هیچى بۆ نەکرا و
گەراییەوه شار . لەم کاتەدا حوسین قولى خان کە لە بارگای پیرۆزى میرى ئیزنى
گەرانیەوى خواستبوو کۆچاو کۆچ هاتەوه و گەیشتهوه ناوەندى دەسلالاتى و
گوێبىستى رووداوەکان بوو . خێلى ئەفشار بە گەرانیەوى گەشانیەوه و زۆر
جوان و شیاو چوونە پێشوازی و کردیانە تەقەى شادی . خوداوارستان لە گەرمەى

تله‌نگ هه‌لتوقانندن دا. فیشه‌کینک به بهر گه‌رووی به‌گه‌ربه‌گدا ویزه‌ی کرد و به روحمی خودا نه‌ینه‌نگاوت. خۆلاسه‌ی که لام پاش ئه‌وه‌ی له‌خانه‌میری ورمی دابه‌زی. چونکه هه‌ره‌تی لاوه‌تی جیهان و جه‌نگه‌ی وهرزی به‌هار و کاتی گه‌شت و سه‌یران بوو له‌باغ و ده‌شت و کۆسار. به‌تایبته به‌هاری ورمی که هینده‌ی ده‌نگداوه‌ئموه پیتی‌ناوی بدم به‌سندی. به‌گه‌ربه‌گ مه‌یلی چوونه‌ده‌ر و خم به‌بادانی بزووت. هه‌راشان و خزمه‌تکارانی کارجوان و لیۆمه‌شاوه‌ی حکومه‌ت شانیان لی‌شل کرد و تاو و خێوه‌تیاں له‌سه‌ر کتوی حه‌یده‌رلوو، لای سه‌رووی خان‌بلاغي هه‌لدا و [ئه‌ستونده‌کیان وه‌به‌ردان و گولمخیاں داکو‌تان و رسته‌یاں لی‌کیشان] و بۆ‌په‌یاں هه‌تا په‌رپه‌رچکه‌ی خۆر و مانگ پته‌ه‌لا‌بردن. ئه‌وسا به‌گه‌ربه‌گ وێپای گه‌وره‌پیاوان و مه‌زنه‌مامۆستایان و ئه‌میران چوونه‌ئو جیبیا به‌ کۆمه‌لی گه‌وره‌گه‌ورانی ئه‌فشار و خه‌لکی شاریش که ماوه‌یه‌ک بوو به‌ پرشنگی دیداری نه‌گه‌شابه‌وونه‌وه به‌ شه‌پلاخه‌ی رۆژگار شه‌کمه‌ت و تاسابوون، خۆپان ده‌دمسک نا و به‌ره‌و باسک و به‌نده‌نی کتوی حه‌یده‌رلوو بزوووتن و چادر و جیبیان لی‌رانه‌نگاوت و کردیا نه‌ جیژن و چراخان و ماوه‌ی هه‌ژده‌ شه‌و و رۆژان له‌و گه‌شت و سه‌یرانه‌ نه‌گه‌رانه‌وه. له‌م به‌ینه‌دا به‌گه‌ربه‌گ هیزکی ناردنه‌ سه‌ر بلباسان به‌لام هه‌چیان بۆ نه‌کرا و هاتنه‌وه. پاش گه‌رانه‌وه‌ی به‌گه‌ربه‌گ بۆ شار. ئه‌گه‌رجی تاقمێک فیتنه‌گێڕ تێیانچاندبوو که به‌ پیلانی محهممه‌دعیساخانی برای له‌ کاتی هاتنه‌وه‌ی دا فیشه‌کیان پێوه‌ناوه. که‌چی حوسین‌قولي‌خان هه‌ر نه‌یده‌وه‌یست وه‌ رووی خۆی بێنی و برایه‌تی تێدیتنا و تیه‌له‌بێچانی به‌ زیادی ده‌زانی. به‌لام دیسانیش له‌سه‌ر ئیزنی گه‌وره‌پیاوانی ده‌وله‌ت و له‌به‌ر ره‌وینه‌وه‌ی تۆماته‌که. محهممه‌دعیساخانی له‌گه‌ل لوتفه‌لی‌خانی برا بجووی به‌ ژن و منداڵ و مال و کۆچه‌وه‌ ناردن بۆ قه‌زوین و ماوه‌یه‌ک له‌وێ ده‌س به‌ سه‌ر مانه‌وه و پاشان گه‌رانه‌وه‌ ورمی. دیاره‌ له‌ جیی خۆی دا به‌ وردی ماسی ده‌کرئ و له‌ ئێو براکانی به‌گه‌ربه‌گدا خودا‌دادخان له‌

هموویان دوهوله مندتر و تیروپرتر بوو. به کورنی ته وای که سانی سر به محمه دقو لی خان و حکومه ته که ی که و تنه بهر لېنبر سینوه و چپوه چزه دران و به زه پروزه نگ له که لیان جو و لاه. بځ وینه خان نه میر به کی خله ج تنی هه لېنچرا و هر چی هه بیو به گله به گ دمستی به سر دا گرت. هه روه ها حه سن ناغا، که ریم به گ، میرزا مسته فا، میرزا صالح، کازم به گ و خه لیل به کی سر دمر که وانی محمه دقو لی خان هموویان زور چاکیان گوی باردا.

ده لېن به رېز ناغا میروه حیددی شیخو لئیسلامی ورمی که په نا و په سیوی خه لک بوو، که و ته نیوان و زحمه تی وه به رخوی نا و چوو بځ خزمه ت به گله به گ و داپاری بځو که سانه، به لام تکای نه گیرا. هر بویه دلی نیشا و به مه به سستی سکالا به رمو تارانی پای ته خت بزووت. به گله به گ چهند پیاویتی سر به دره روه ی نه فشار و باوه پرېنکراوی خوی نارین و شیخو لئیسلامی رینداریان له نیزی که ته سوو چه وه گېرا یسه وه و سه فله ر که یان پی هه لوم شانده وه. به لام خه لیل به کی قابو وچی باشی (سر دمر که وان) به کویره ری دا چه شنی شه مالی کوستان بالی گرت و سکالا نامه ی مه زنانی که یانده لای که و ره پیاوانی باره گای خاوه ن شکو و راست له و کاته دا عه سکه ر خان له هه ویل دا بوو. فه رمانه وای هیژا کاغه زه که ی خه لیل به کی خوینده وه و له عه سکه ر خانی پر سی داخوا چونه، وایه یان وایه؟ نهویش چونکه به گله به گ پیتشر به لای مه محمود خانی نه فشاری ساینه لای دا شکان دیووه و سوارانی نه فشاری به رکیفی لسی نه ستان دیووه و نه سپارده ی دمستی مه محمود خانی کر دیوون، وه بالی بځ داد و هاواری خه لیل به گ و که سانی سر به محمه دقو لی خان کیشا و گوتی به گله به گ دمستی له زولم ناپاریزی. بویه له ریوه فه رمانی پیروز سه بارت به لدرانی حوسین قو لی خان نووسرا و حوکی حکومه تی ورمی بځ مسته فابه گ خانی کوره که و ره ی محمه دقو لی خان لیدرا. میرزا رمزا قو لی نه وایی سه رقه لم که ناوال و لایه نگری دلسوز و روو راستی حوسین قو لی خان بوو، ثم هه واله ی به ته تریکی

خۆشاڤۆدا بۆ نارد بە لکۆو هەرچی زوو وەخۆکەوی و چاری بکا. بەگەر بەگ هەر
کە کابرا گەیشتی و هەوالە کە ی لێ پوون بۆو، بێ پراوەستان بەرەو پایتەخت
نەسیی تاو دا. لەو لاوێ مستەفاقۆلی خان کە لەرمانی حکومەتی ورمیی بە
جنگەوێ بوو تێژ دەفری، بەلام کاتیگ لە قەزویفی ناوەندی دەسلەت چاوی بە
بەگەر بەگ کەوت، پەر و بالی هەلەوری و بەو پەری ناھۆمبەندی لەوێ دامە و
پاومستە هەتا بزانێ خۆداوەندی بێ ھاوتا چ دەکا و چی وەرێ دێ.

باش ئەوێ بەگەر بەگ گەیشتی پایتەخت و چاوی بە میرزا پەزاقۆلی
نەوایی کەوت، لەسەر تەگبیری ناو براو یەکرەست پووی کردە مالی عەسکەر خان.
جا لە بەروێ عەسکەر خان یەکیگ بوو لە جوامیرانی پۆڤگار، بۆم چوون و
بەسەر کردنەوێ کۆنەرقی لە دەروونی دا نەما و هەمووی بە دەم بادا و بە گیان و
دل و سەر راستی لە کەلتی تێکەوت. ئەوسا بە هەول و هەلسووپانی میرزا پەزاقۆلی
نەوایی و تکا و پارانەوێ عەسکەر خان، بەگەر بەگ دووبارە لە جیگای خۆی
دامەزرایەوێ و مستەفاقۆلی خان هێشتا نەگەییوویە ورمی کە حوکمە کە
هەلەوێ شایەوێ و گەرایەوێ. لەم ماوەیەدا کە حوسین قۆلی خانی بەگەر بەگ لە
پایتەخت مابووێوێ و لە بارەگای پیرۆز دەسلەتی وەچنگ هینابووێوێ،
پۆڤکی لە نیو قەساندا باسیکی سەبارەت بە بلباسان هینا گۆر و بە چر و پەری
پەکیشی و شەرفرۆشتنی ئەوانی بە خزمەت ڕاگەیاندا. لەسەر داوای بەگەر بەگ
هەر لەو کۆرەدا حوکمێگ بۆ خۆی و یەکیش بۆ ئەحمەد خانی موقەددەم نووسرا
پێکەوێ لەشکری ئەفشار و موقەددەم بەرن و توخم و تۆوی کەتن و ئاژاوەی
ئەو ھۆزە سەربەزیوێ بێرەوێ. لە بەروێ بنبانی سال و دەمەو نەورۆزی میری
بوو، حوسین قۆلی خان بە مەبەستی پیرۆزیایی و وەرگرتنی پێشویین و
پێنموونی تازە لە پایتەخت مایەوێ و ئیزنی چوونەوێ نەبرا.

شەرى حوسىن قوللى خان و ئەحمەدخاننى موقەددەمى بەگەر بەگى مەراغە لەگەل خىلاتى سەربىزىو

سالى ۱۲۱۶ى كۆچى/۱۸۰۱-۱۸۰۲ى زايىنى، پاش تېپەرېنى جېۋنى نەورۇز،
حوسىن قوللى خانى بەگەر بەگ ئىزنى لە تۈزى بەر پىنى لەرمانەر موايەتى
خواست و بەرەو بىنكەى دەسلەتلى گەرەو. لە تەورېزى ناوەندى دەسلەتلى
نازەر بايجان پووى كىرە بارگەى عەبباس مېرزەى جېنشېنى مېر و پاش
رامووسانى بىر رېسىمەى، لەرمانى پېرۇزى بە واۋۇ شازادەى بەر زەمچىو
گەپاندە ئەحمەدخاننى موقەددەم. ھەردىك حوكمدار واپان پىرپار دا كە ھەركام
ھىز و قۇشەنى خۇيان كۆ بىكەنەو و رۇۋى دىار كراو لە لىتوارى چۆمى گادەرى
سندووس يەكتر بىگرنەو و پىكەو بچنە سەر ھۇزى بلباس. ھەر بۇيە كاتىك
بەگەر بەگ گەپشەو بىنكەى دەسلەتلى خۇى كەوتە ساز و پەرداخ كىردى
لەشكرى ئەفشار و كۆمەلىكى زۇرىشى لە عەشېرەتى بىشكوفتى و زەرزا و
شەمزىيان كۆكردنەو. ھەر بۇ شىلانى بىناوانى كاران عەلى سولتانى كەلھورى
بەپەلە ئاردە مەراغە ھەتا ئەحمەدخاننىش لەسەر گەت و پەيمانى ھەلسوورې و
لە رۇۋى خۇى دا بىگاتەجى. بەگەر بەگ بە لەشكرەو لە ورمېو بىزووت و لە
ناوچەى سندووس ئەحمەدخاننىش بە قۇشەنى تەپار و تۇپخانەو گەپشەپە.
بەلام عىل و عاشىرەتى بلباسان كە لە نىو خىلاتى سەر سىنوران دا بە
سوارچاكى و نىزەدارى بەناوبانگن و بەراستى واشە، بە بىستىنى شەم ھەوالە
ترسىيان و مېرەنەنىشت و نەپەشېوان و يەكانگېر بوون و شانپان لە شانى يەكتر
توند كىرد و لە دەشتى لاجان چاوەروان مانەو. ھىندەى پېنەچوو كە بە جارىك
بەگەر بەگى موقەددەم و ئەفشار و ئىراى سىپاى نى و دەسكەرەو ئاسۇگىيان دا.

حوسین قولی خانی به گهر به گ، سمایل ناغای سهرؤک عیلى بشکوفتی باوکی میرزا ناغا و عالى ناغای له گهل نایقهی خوی کرده پیشهنگی له شکری له شکان نه هاتوو. بالی راستی نه سپارده دهست غه زاکه رانی نه فشار و بالی چه پی به سواره و پیادهی موقه دده می مهراغه نه نی و توپخانهی سماته شکینی شه ویلاکه هه ددیهای دایه چنگ نه حمه دخان. خودی خوشی وه کوو سهددی نه سکه ندر له جهرگهی له شکر له نگره داکوتا و خوی له سهرکوتی بلباسان خوش کرد. سهره تا سمایل ناغای بشکوفتی به خوی و هیزه کانی پی نیایه مهیدانه وه و سلهی نه کرد و به هیزشی روسته مانه عیلى باله کی پیشهنگی بلباسانیان رادان، به لام له ریوه مامهش گه پشته فریایان و دوی ته قه و لیداننکی زور تایفه ی بشکوفتی خویان بق رانه گیرا و پاشه کشه بیان پیکرا.

به ناچار غه زاکه رانی نه فشار که له دهسته راسته وه چه قیوون، دهستان له دایانی خویان هه لگرت و تیکرا هروژمیان کرده نیو مهیدانی شهر و لیکدان. له دهسته چه په وه نه حمه ددخان موقه ددم رکلی به تال کرد و چووه نیو ریزی تغه نگاران مهراغه و فرمانی ته قه ی توپ و تغه نگانی دا و شریخ وه و ناو بارانیک دهستی پیکرد دهنگوت رژی قیامت رامیوه. له بهر کوژرانی بیوانی به خوهی به قه لافهت تهرمه کی تهرمان قوت بوونه وه و سهره نجام قوشه نجیبانی موقه ددم و نه فشار توانیان ههنگاو به دوژمنان شل بکن و بیانبه زینن. کاتیک سهرؤکانی بلباس یانی مامه نداغای بیران و هه مزاغای مهنکور^۱ و سواراغای مامهش و برایم سولتانی بالهک ته ق ورموی هیزی پیادهی خویان به چاو نهنگوت، به جاریک له په سیوی بؤسهی توله وه ده ره پین و به نینهی تیژی سینه پر وه مامزه یان له نه سپان کوتا و هه لیان کوتایه شهرگه و چهند که سیکیان به زهبری زامی قووله وه گه وزاند و تاقمیکیان له خاکی نه مان و مردان. لهو کاته دا

۱ - دهبی لیمان نیکه جی که مه بهستی له هه مزاغای سباسالاری شیخ عوبه یدیلای شه میزان نیه که هه لخله تیئندرا و نه میرنیزامی گهرووسی به نامهردی شه هیدی کرد. نه مه بیان پیشتر ژباوه.

مه محموددخانی نه فشاری قاسملووی ساینقه لامه تالی له باسکی بویری قایم کرد و به شیریری پروته وه نهوپه پری نازایه تی نواند. له لای سپای موقه دده میسه وه «قاسم بهگ» ناویک که بیایوکی چاونه ترسی به ناوبانگ بوو به چاواویتی مه محموددخانی نه فشار شالوی برد و سه ره له نوئ شه پریکی قورس دهستی بیکر دموه. ناخریبه که ی شنهی سه ره که وتن هه لیکردی و وردمورده شالای خه زاکه رانی نه فشار و موقه دده می شه کاندنه وه. مه محموددخانی که نجی نه فشاری ناودار سوارانی بلباسی به جاریک ره مواندنه وه و ژور به بیان وه بهر له په شیریری چه وه ره بار که وتن. دهسته په کیش که له وه ره رایه ده رباز بوون رایانکرده کتیه کان و له سه زار و زمانان وا باوه و ده گپ نه وه که له داوینی چپای قه ندیل به حوکه می به گهر به گی خبلی به رزه جیتی نه فشار و نه حمه دخانی موقه دده له دوو شویتان مناره بیان له که له سه ری کوژرای بلباسان لیدان و بانگ بیژان بینان هه لاچوون و بانگیان له سه ر دان. دهسکه وت و خه نیمه تیکی نه وه نده که وته بهر جنگی سپای موقه دده می نه فشار که له ژمارین نه ده هات و پینج شهش بارگینی چوارپه ل قایمیان له کاژه لاکی بلباسان بار کرد و به ره شید سولتانی قاسملووی نه فشاردا ناردیانه ژیر خاکی پای خاوه شکو و میری به اختیار چاوی بییان که وت. نه می سه ره که وتنه ده گه ریته وه بوو ریژی هه یینی په که می مانگی بووشپه ری نه می ساه.

پاش نه می زال بوونه، نه حمه دخانی موقه دده می چۆوه مه راغه و حوسین قولی خانی به گهر به گیش له لاجانه وه ته شریفی برده شوق. قاسم سولتانی زمرزای حاکمی شوق شاقه لی خزمه تکاری و میوانداری به لادا کرد و چۆن چاکه ناوایان به دهو ره دا هه لسوورا. وه ختایه ک به گهر به گه بیی نایه ناوژهنگی، قاسم سولتان ههتا سه رووی هه ورازی شوقیه به پیتی کرد و له رکیفی دا بزووت و حوسین قولی خان که لیتی پئوشوینی گرینگ وه به رده نا و بیی ده ره موو. له مله ی کتیه کوژستان تیکی گه و ره وه به رچا و هات که وه ک

گوږستانی عهشیره تان نه ده چوو. خو کمران سه بارمت به وی پرسیاری کرد و قاسم خان له زمانې دمپهړې که نیره قه برستانی کوژراوانی نه فشار و کاږه لاکیه که له رږځگاری لیخرازی محهمه دقولي خانی به گهره بگ و شهړې قاسم خانی برای دا له گهل زه رزایان کوژراون. میری به غیرت هم لسه ی زور له دلي گران هات و به بزئو و په قوت هلی زانی و له پیوه فرموی کت و زنجیر بخنه نه ستوی شو زمان چه پره که نه زانه و به چوله پینچې راپدېن بق ورمی. رږځایه کی که به گهره بگ که یشته وه ناوهندی دهسلاتی چپژن و خوشی و شادمانی سهرتاپاخواری کومه لی گرتیږوه و که ییویه نهوپهړی خوی و سې شه و رږځ له گهره ک و کولان و بازارپا کردیانه چراخان و ناوړبازی. پاشان له سر فرمانی به گهره بگ قاسم سولتانی زه رزا له لاقه کرا و زور به توندی چپوه چزه برا و سې هزار تمه نی تاوانانه لن نه ستیږدرا و یوایه نازاد کرا. به لام ره شید سولتانی نه فشار که که له سره شې شه رږځشانی بلباسی پېښوو، کاتیک که یشته پایتخت که نادر میرزا و کوړانی شاروخ شای نه وه نادرشای نه فشار به کت و زنجیره وه له وی راگیر کرایوون. به پیږ، فرمان میری نادر میرزا و تهواوی توره می ندری قه لتوبې کران و بېجگه له قه هار قولي میرزا که سیان به زیندی سر نمان. به کورتی و به گویره ی گنډانه وه دهسته یک له میژوونو و سنان کوړانی نادر میرزا و کوړانی شاروخ شا سر به سالی ۱۲۷۱ هی کڅی/ ۱۸۰۲-۱۸۰۳ هی . جیه و راست و اشه. دیاره فرمانه واپه تی له رزگی برازاگان و چه ولاده کانی نادرشا دوی کوړانی وی ماوه ی شازده سال له خوراسان بریږمی کیشاوه.

ده لپن میری به رزه شان هتج علی شا دوی کوړانی نادر میرزا گوتی شوکرانه ی خودای تاق و ته نیا ده یژیرم که وای هینا توله به ناو بکریته وه، واته نادر، هتج علی خانی بابیره گه وری نه وی کوشتبوو و هتج علی شاش که به ناوی بابیره گه وریه وه کرایوو، نادر میرزای کوشته وه. هر لم ساله دا

محه ممه دقولي خاني مامي حوسين قولي خاني به گه ربه گ که به هه رمانی
 هه تحه علی شا له ساری ناوچه ی مازنده ران گیرایو و کراسی خواز اووی ژبانی له
 بهر داپندرا. هیندیک ده لّین دهرمانداویان کردووه و تاقمیک لایان وایه که به شیر
 سزایان داوه. به لام نهووی ژورتر له سهر زار و زمانان باوه ده لی له ژووریکسی
 ته نگ و تاریکیان په ستاو تووه و دهرگا و په نجه ره و ده لاقه بیان هه مووی به
 بهرد و قسل گرتووه و له وئی دا برسیتی هیرشی بؤ هیناوه و له حه بیبه تان گنجی
 دیواری خواردووه و پپاله ی مهرگی له دهستی نه جهل وه رگرتووه و چاوی له سهر
 جیهانی رووخه که هه لگرتووه. که چی چند میژوونوووسیک ثم رووداوه به
 سه ربورده ی سابق خانی شوقالی ده زانن. له سهر په که محه ممه دقولي خانی
 خودال یخوشبوو بیاوکی بی به زه و بیباک و باوه پینه کراو بوو. له سه رده می
 حکومه تی دا هیژ و ده سه لاتی له باوک و باپیرانی خوی تیپه راند و له مه و دای
 بؤشایی ده سه لاتا ماوه په که توانی ژوربه ی ناوچه و مه لبه نده کانی هه ریتی
 نازمه ربایجان بخاته ژور چوکی و حوکی به سهر هه موو لایه کدا ده رژی و تینی
 بؤ تیگرای حاکمان دینا. دوازه کور و چوار کچی له پشتی که موئنه وه و
 کوره کانی بریتین له: ۱- مسته فاقولی خان. ۲- سه عاده ت قولي خان که حه مامی
 سه عاده ت قولي خانی له دوا به جیماوه. ۳- خودا قولي خان که ماومه که
 له رؤزگاری ده سه لاتی خوابه خشبو نه جه فاقولی خان و دواتریش دا
 سه رؤک دیوان بوو. ۴- محه ممه دموو ساخان. ۵- علی پاشا خان. ۶-
 مورته زاپاشا خان. ۷- حه سه ن پاشا خان. ۸- حوسین پاشا خان. ۹- شوکرو لالا خان.
 ۱۰- خه لیل خان. ۱۱- نه حه مپاشا. ۱۲- هه تحه علی خان. که کانی بریتین له:
 ۱- حاجی خانمی به ریژی هاوسه ری خوابه خشبو حوسین قولي میرزای
 هه رمانه رمای شیراز کوری هه تحه علی شا که خاوه نی چند کور و کچان بوو.
 ۲- حاجی خانمی خیزانی خودال یخوشبوو لوتف علی خانی کوری

ټيمام قولی خانې سهردار که ماوه يهک فهرماندهی دوو لقی حوت و ههشت بوو.
 لوتف علي خانې خوابه خشيو که وهک له جيگای خوی دا باسی ده کړی به
 جووتهی نه سپی میرثا خوره کی له سوله یمانی پشووی لن پراوه. عه سکه رخانی
 سهرتپ، یوسف خانې شو جاعوده و لهی نه میرتومان، ټيمام قولی خانې
 ثیقبالوده و له ناسراو به بیووک خان و رابیعهی دووم له داوینسی نهی
 به ربوونه وه. ۳- هاوسه ری خوداداد خانې کوری ټيمام قولی خانې سهردار، دایکی
 ناوړه حمان پاشا خانې ومزیر، وه لی قولی خان، عه بباس قولی خان، زه کی خان و
 چه ند کچیکي تر. ۴- [نادیاره].

گه پانه وهی عهسکه رخان بۆ ورمی و کرانی به سه رهیزی

شه پکه رانی نه فشار به مه بهستی به ره بهر هکانی

له گهل سپای رووس

پیشتر ئامازه یه کی پیکرا که له سه سکاای سوارانی نه فشار،
عهسکه رخان هه وساری سه کردایه تی به چنگه وه نه ما و مه محمودخانی نه فشاری
ساین قهلا له جینی داندرا. عهسکه رخان له بهرووی پیاویکی زانا و ئازا بوو،
ماومه یه که به لیخواوی له باره گای پیروژ راگیرا کرا، به لام له ماوهی لایران و
مانه وهی له تاران چونکه کهستی ورد و خورد و لیوه شاوه بوو که لیک خزمه تی
که وه و بهرچاوی راده پهراندن. نه گهرچی له بابته کیشهی رووساردی پادشا
سه باره ت به حوسین قولی خانی به گهر بهگ و داندرا نی مسته فاقولی خان له
جیگای، دهوړیکی دیاری گپرا، به لام وه کوو پیشتر باسی کرا به گهر بهگی ناوبراو
له سه راسپاردهی میرزا رهزاقولی خان خۆی که یانده تاران و چوو مالی
عهسکه رخان و به راستی ئه ویش قولی له هه تمالی بۆ ئه وهی له شوینی خۆی
دانه زینته وه.

حوسین قولی خان چونکه له ماوه یه دا بیستی و یه وه که عهسکه رخان زۆر
به چاکه له باره گای مهربی باسی دهکا و بۆته هۆی پته و بوونی ئالقهی
نۆستایه تی و خۆشه و یستی، له قوولایی ده وه نامه یه کی رهزانه ندانهی
دهرباره ی عهسکه رخان و گپرا نه وهی بۆ ورمی نووسی و به چهند کهستیکی
باوه رپیکراوی دم باراوی ری و شوین زان دا ناردی بۆ بارگای فه رمانه وهی ئیران.
ئهم روودا وانه ده گهرینه وه بۆ سالی ۱۲۱۸ی کۆچی/ ۱۸۰۳-۱۸۰۴ی زایینی. قسه ی
خۆمان بی له رووی ئه و چهند دیاردانه وه که باسیان کرا وایده چی لایران و
راگیر کرانی عهسکه رخان له تاران له سه ر داوای حوسین قولی خان بووی. هه

چۇنىك بىي كاتىك كاغەزى بەگەر بەگ گەيشتە خزمەت خاۋمن شىكۇ ،
 عەسكەر خان وپراي ئەوانەي نامەكەيان ھىتابوو ، خەلات كرا و بە سەر بەرزى
 ئىزن برا بگەر پىتەۋە ورمىن . ھەرۋە ھا ھەرە جولاخانى كورە گەرەي
 عەسكەر خانىش نازناۋى «خان»ى بارىوو كرا و بىر يار درا ئن و مندالى ناوبراو كە
 لە قەزۋىن بارمەتە بوون ئازاد بىكرىن و بگەر پىتەۋە مەۋتەنى خۇيان . كاتىك
 عەسكەر خان وپراي يارانى گەيشتە تەۋرىزى ناۋەندى دەسەلات ، پاش ئەۋەي
 چوۋە لاشىپانە رامووسانى جىنشىنىمىر ، چونكە لەۋ جەنگەدا قەسەي ھروۋمى
 لەشكرى دەۋلەتى رۋوسىا بۇ سەر ئىزان لە گۇرئىدا بوو ، عەسكەر خان راسپىردرا
 كە خىزىپەكى ھىزى سۋارەي ئەفشار بە ساز و بەرداخى رىك بىخا . كاتىك
 عەسكەر خان گەيشتە گۈندى سەعدلوو ، بەگەر بەگ لەبەر مەزنايەتى خانى
 ئەفشار خەلكى شارى لە بوور و نىزىكەۋە ھەتا دەۋر بەرى ئاۋايى «گىرداۋا»
 ناردنە پىشۋازى و پاش ئەۋەي گەيشتە ورمىن چۇن چاكە ئاۋا بە خىزىپەتەۋە
 كرا و پىزى لىگىرا .

ھەر لەم سالەدا سپاي رۋوسىا بە سەر كىردايەتى «تسىت سىيانۇف»^۱ ناسراو
 بە «ئىشپۇختۇر» پەلامارى قەفقازيان دابوو . دۋاي گرتنى تىلىس شالاۋيان
 بىر دىۋىيە سەر گەنجە و ئەۋ باۋىرە شىيان خىستىۋىيە ۋىر چۇكى خۇيان .
 جەۋادخانى گەنجەيى وپراي كورپىكى لەم شەردا كوژرا و مەمەدخانى قاجارى
 حوكمرانى ئىزەۋان بە خاپاندنى جەغەر قولى خانى دونيولى و كەلبالى خانى
 نەخجەۋانى لەگەل سەردارى رۋوس سازا . ھەر بۇيە شازادەي بەرزەجى
 عەبباسمىرزا بە مەبەستى داکوۋۋاندنى ئەم ھەرا مەرتىسپدارە بە خۇي و ھىزىكى
 بىي ئامارەۋە بەرەۋ ئەۋ ھەرىمە كەۋتەرى و ئەم ھەۋالانەشى ناردەۋە خزمەت
 بارەگاي ھەرمانرەۋاي ئىزان .

بزووتنى فەتىحەلىشا بەرەو قۇرخ بلاغى ئىرمەوان و بانگكرانى حوسىن قولى خانى بەگەرەگ بە مەبەستى بەشداربوون لە ھرووژمەكەدا

سالى ۱۲۱۹ى كۆچى/۱۸۰۴—۱۸۰۵ى زايىنى، كاتىك گىرانى گەنجە و
كوژرانى جەوادخان و كورەكەى و بۆايەتى خانانى نەخجەوان و ئىرمەوان و
زالبوونى تسىتسىيانوف لە تارانى پايتەخت بە گوڭى فەتىحەلىشا گەبىشتەو،
سەرەتا لەشكرى بەشان و شەوكتى مىرى ھات و گەبىشتە بىرگ و چىمەنى
ئۇجان. لەم كاتەدا شازادەى جىنشىنى مىر بەرەو قۇرخ بلاغ دەكشا، ھەر بۆيە
بەپىتى ھەرمان نامەى ھاتىن و حازىر بوون بۇ ھىزەكانى ئازمىر بايجان
نووسران. حوسىن قولى خانى بەگەرەگ لە پىشدا ەسكەر خانى بە ھەزار
سوارى ئەفشارمە ناردە لىۋارى چۆمى ئاراس و خۆشى لە سەرەتاي مانگى
خرماناندا وىراى مەخمۇد خانى قاسملوو و تاقىمىك پىاوماقولى ئەفشار پرووى
كردە تەورىزى ناوەندى دەسلەت. لە جەنگەى ئىم ھەرايەدا بلاوبۆوۋە كە
مەمەد خانى قاجارى ھوكمرانى ئىرمەوان وەكوو كارىكى بىر نىرخ و سووكەلە
تسىتسىيانوفى سەردارى رووسىيەى دنە داوۋە بۇ گرئىنى ئىرمەوان و ئىم
ھەلوئىستەى بە قازانچ و بەرژەوۋەندى خۆى و مانەوۋەى دەسلەتەى دانائوۋە! ھەر
بۆيە لەشكر و ئاپۇراى پكىفدارانى عەبباس مىرزاى جىنشىنى مىر بەپىرتاۋ بەرەو
ئىرمەوان ئەسپان تاۋا. رۇۋى پىنچ شەمە ۲۸ى مانگى سەفەر قۇشەن لە قەراخ
رووبارى «زەنگى» چەشنى دەريەى بەر بەرىن شەبۆلى داوۋە و كەلى چاند و
مەتەرىزى قايم و تەرى دابەست و چاۋەروانى تىككەلچوون مايەوۋە. خەلكى

ئېرموان به مەبەستى بەرەنگارى ھەنگاويان نا، بەلام چونكە خىلاى دەوروبەرى
 ئېرموان لەبەر بىن مشوورى و تەگبىرى خاوى محەممەدخان بە مال و كۆچەو
 چووبوونە كەوشەنى دياربەكر و ئەرزمۇم و لەوئى بنەيان داکوتابوو،
 عەبباسمىرزا مەھدىقولى خانى قاجارى راسپارد كە بچى و كۆيان بكاىەو و
 بىيانگىرئىتەو سەر جىنورپى خۇيان. مەھدىقولى خان نوای راپەراندنى ئەركى
 سەر شانى لە كاتى گەرانهویدا لە ناوچەى پەنبەك تووشى تسىتسىيانۇف بوو
 كە بە خۇى و بىستەھزار سالدات (سەرباز) و كۆمەلىك قازاخ (قەززاخ) و سى
 تۆپى گاشەشكىن زۆر بە تامەزقوى و بەپەلە بەرەو ئېرموان دەخوشى. شەريان
 بە مابەينىدا قەوما و چونكە مەھدىقولى خان نىزىكەى شەشەزار چەكدارىكى
 لە ئۆرپكىلىدا بوو، نەيتوانى لە حائىد لىشاوى سپاى سەردارى پووس خۇى
 بگىرى و بە قوونەشەر و راکەرەكە گەيشتەو لەشكرگای جىنشىنىمىر.
 تسىتسىيانۇف دوابەنوای ئەو پۇژى چوارشەممە ۱۸ مانگى رەببىعى يەكەم لە
 نىزىك «ئوچكلىسا»ى سى فرسەخى ئېرموان ھۆردووبەزى كرد. بۆ بەيانى
 عەبباسمىرزا، ئەحمەدخانى موقەددەمى و ئىراى دەستەيەك لە سەنگەراند
 بەجىتەشت و خۇى بە لەشكرەو تەشريفى پۇبى بۆ شەرى تسىتسىيانۇف. بالى
 راست و چەپى بە سەركردەكانى سپا و گيانفەيدايانى دەولەتخو تەنى و لەو
 لاشەو تسىتسىيانۇف چەكدارەكانى بە شىووى سى قەلا پىكخستن و دايمەزانندن
 كە نىوانى ھەركامەيان بووسەت ھەنگاوبوو. پاشان سى تۆپەكەى لە گەرەنگەرى
 ئەو سى قەلايە دابەستن و خۇشى لەبەر ئەوپەرى نازايەتى و چالاكى لە نىوان
 ھەرسىك كۆمەلەكەدا كەلەكاوكەلەك و تلاوتلى دەكرد و بىنوجان بە ئاماژەى
 دەست رىوشوئىنى سپاى پووسىاى بۆ شەر و پەلامار نىشان دەدان. سەرەتا لە
 لاى سپاى پووسەو گەرموھۆر و شرىخەشرىخى تۆپى قورسى ئاگرىن بەرەو
 ئاسمان بالى ئەنگاوت و لەبەر بووكەلى رەش و تەپوتۇز دەنگوت ھەورىكى پر
 بەرى خۇرى گرتووە و زەوى لەبەر گرى ئاگر لە گوئىن دۆزەخى ھەوتەمىن خۇى

دەنواند. لە بەری قۆشەنی ئیزارەو، سوارانی تیژاژۆ و ئاگرپژینی وەکوو
 پەرۆیزخانی چەرداوەرپو^۱. عەبدوسسەمەدخانی برای عەسکەرخان و
 محەممەدحەسەن بەگی مەحمودلووی ئەفشار مامزەیان لە ئەسپانی تیژبەزبان
 ئەنگاوت و هاواریان کرد یا حەیدەری کەرپار و بە شیریی مووکاری جەوھەردار
 زۆر کەسیان لە خوینی خۆیان گەوزاندن و هەلیانکردە سەر ئەو قەلاتی ئاگرە و
 پالەوانانە زەبیریان وەشان. وای لێهات کە لەبەر گوپی شالۆی قارەمانانی
 شیرگەوزین تان و بۆی قەلایەکی سپای رووسان چەشنی ئەندامی پزویی داتەپیو
 دەستیان لێکبەردا و هەلوەرین و هیچیان بە بەرمووە نەما. خەزاکەرانێ ئیتران کە
 بەکەم شەری سەربازییان بوو لەگەڵ سپای رووس و هیشتا لە پێسا و
 رێوشوونی ئەم شێوە بەرەنگارییە ئاگادار نەبوون، بە لێکەتووشان و شکانی
 قەلایەکی سالداتی رووس قنیاتیان نەکرد و ئەوەندە هەلگرابوون کە خۆیان لە
 گرتنی خەنیمەت و دەسکەوت و وەچنگەینانی مالی تالانی خۆش کرد. ئەوسا
 سەرائی سپای رووس و دیلەکانیان بڕدە خۆمەت سازادە و هەر کەس شانی جۆنی
 هەلەگرت ئافەریعی لێکرا و دەسەڵاتەکانی درا. تەسیتسیانۆف بەم رووداو
 بەزارە داگیرت و داما و بەوپەری رق و قینەووە کەوتە بیری گەمارۆدانێ ئیترەوان.
 کاتیەک محەممەدخان بە بریار و تەمای تەسیتسیانۆفی زانی، لە کاکەوبرالەیی
 نێوانیان پەشیمان بوو و حەجمینی لێ هەلگیرا. بە کە یخودایەتی میرزا
 محەممەدشەفیعی مەزنەو میرزی دەولەت و میرزا سادقی مەرومی میژوونووس
 دلتیا کرایەووە کە حکوومەتی ئیتران هەلینا پێچنی و سزای نادا، هەر بۆیە
 حوسین قوڵی خانی کوپی بە دیاری و پێشکەشی شایانەووە ناردە خۆمەت بارەگای
 بەرزی سازادە کە لە سولتانییە بوو. خانی قنجاڕ تەکای کرد کە قەلەمی
 بەخشینی بە سەر هەلوێستی نالەباریدا بکشی و تەسالحەیی لەگەڵ بکری. بەم

بېیه کاروانی موباره کی جېنشینې میر له و شوینده وه کؤچی لېنا و له چیمه نی
قورخ بلاغ خستی.

بهلام کاتیک تسیتسیانوف زانی محهمه دخان پنی له به لینی خوی ناوه و
سهری و بهر پاشای ئیران هیناوه ، تاویک له بیران راجوو و له ناخافل
به ری به یانی رؤزی پننج شه ممه ای مانگی ره بیعی دووم و پرای هیزه کانی و
تؤپخانه و قورخانه وه به ره و هؤردو به زی عه بیاس میرزا شالوی برد و بم
ته گبیره خوی گه یانده مزگه وتی گه وره و که مهندي گه مارؤی له دورمی شار
شه تک دا. لم سهر و به نده دا له شکری به مشان و شه و که تی سهر که وتی خاقانی
له سولتانیه وه هه ستا و له ته وریزی ناوه ندي ده سلات بلاو بؤوه و بیستی که
سهرداری دوله تی رووس سهر قالی ئابلوقه ی ئیره وانه. شه کات به پیتی فهرمانی
میر ، سمایل خان که به پاله وانی دامغان ده ناسرا و له شانامه ی مه لیکوششوعه را
فه تح عه لی خانی کاشانی دا له چهنه شوینیان باسی ده کری. وه کوو پېشنه نگ
رؤیی و رکئی شکومه ندي فهرمانه و اش نوابه نوای بزووت و له رووباری ئاراس
به ریبه وه. رؤزی ۱۹ ای مانگی ره بیعی دووم ، یهک فرسه خی باؤیری ئیره وان بوو
به خیره تگا و سهر ایه رده ی شکومه ندي میری. له و ده مه دا که تسیتسیانوفی
رووس مه ته ریژیکی زؤری دابه ستیوون و خوی له مزگه وتی گه وره ی شاردا به
مه به ستی گه مارؤ بنگه ی دانابوو ، تولحی به یانی له له شرکای دوله تی
ئیرانه وه تویبان ته قانده که دهنگوت هه ژدیهان ئاوریان له دم دهرده پیرئ و پهل
و بؤلی قوشنه په لاماری سه تگه رانیان دا و کردیانه گرمه و هه را و نوای کوژرانی
تاقمیکی کم له ریوه پاشه کشه یان کرد. سهرداری رووس تؤپخانه ی خوی برده
سهر گردیکی قیت و بهرمو هیزه بالاده سته کانی ئیران ناگری دان و قوشنه ی ئیران
گه رانه وه خیره تگای به رزی میری. سهر کرده ی رووس دیسان لق و په لی
چه کدارانی ناردنه وه مه ته ریژان و جه عفه ر قولی خانی دونه ولی له گه ل مینر لیک

[ژینرال تیک] و دهمه زار پیاده و بیست توبه وه گالی دان بؤ بهر په رچدانه وهی
قوشه نی فرمانبر موا.

حه سه خانی قاجاری قهزوینی قوللر ئاغاسی که ناسراوه به سه همدری
غازی، خاوه ن شکوی له ته مای خه نیمان ئاگادار کرده وه. بویه بریار برا که
له شکرچی له هورنوبه ز وده رکه ون و له داوینی چپایه ک خویان مه لاس بدمن و
چما ساداتی رووس و جه هه رخانی بونبولی شالوویان هینا له بهر پالی چپاوه
هه لکه نه سهریان. خودا ور استان سپای رووس شه و ریگیان لنگورا و کویرانه
هه نگاویان نا. بهیانی که گه یشتنه له شکرگا و ته ماشایان کرد چوله، بهر وه
ئاته گی شاخ و قوشه نی میری که دهنگوت نه سستیره ی شکومه ندی گر شه دارن
تیته لیبوون. پاش نه وه ی هیندیک و سه رکه وتن بلیسه ی هه تاو تینی بؤ هینان و
توونیایه تی شانی گرتن و به ناچار داگه رانه وه. له رتوه هیزه کانی ئیرانی که وتنه
سهریان و چالاکانه لییان و هخو که وتن و تاقمیکیان لنگوشتن. هه روه ها نه و
که سانه ی که له سه ر فرمانی سهر داری رووس به مه به سستی کؤ کرد نه وه
خورد و خوراک و ئازووخه بیروبه وئ دا یلاو ببوونه وه، له بهر وه ی ئیرانی له سه ر
داوای محه ممه دخان ریئی هات و چویان گرتبوون، هه رکامه یان وه بهر گازی سپای
ئیران ده که وتن ده کوژان. تسیت سیانؤف به ناچار دموره ی ئیره وانسی بهر دا و
بهر وه تظلیس بزووت. له م کاته دا حوسین خانی قاجار که ونه شوین سه رکیتشگی
تسیت سیانؤف و زور به ی هاور پیانی بهر وه دنیای نه مان هه لداشت. پاش شم
رووداوانه محه ممه دخان دووباره به پنی حوکی پادشا بؤوه حوکرانی ئیره مان.

غەزىنى پادشا لە مەحمودخاننى كۆرى مۆئىنخان

لە مەوداي ئىم شەر و ھەرايەدا مەحمودخاننى ئەفشارى قاسىلوو كەوتە بەر غەزىبى پادشا و بە جۆلەپىچ كراوى نارىيانە ورمى. بەلەين توورەبى خاومەن شىكۆ دەگەرپتەو ھەسەر رووداويكى سەردەمى گەمارۆى ئىرەوان و جەنگەى تىكەھەلچوونى نىوان سىپاي رووس و ئىران. ھەروەكوو باو ھەموو شەويك دەستەيەك دەيوونە پاسەوان و پارىزەرى ھۆردووكا و ۋا داندرابوو كە دەبى وريا بىن و نەھىلن لە كانگايەكى خوئى ئەو دەورووبەرانەو، خوئ بەرن بۆ لەشكرى رووس، ئەگىنا دەكەونە بەر لىپرسىنەو و سزادان. ۋا ھەلگەوت راست لەو شەودا كە نۆرمى سەرۆكايەتى قەرەولەكان كەوتە ئەستۆى مەحمودخان، كابرايەكى ئەفشار گۆيا بە فېتى ەسكەرخان يان چەند كەسكى دىكە كە خودا چاكتر دەزانى، توورەكەيەك خوئ لە كانگاگەو دەخاتە سەر پاشتەركى ئەسپەكەى و بە ھەگەى سىپاي رووسى ھەلدەپرۆئىنى و بەرىبەيانى لە نىو ھۆردوودا دەبى بە قاو كە ئەمشەو پاسەوانەكان كەمتەرخەمىيان نواندوو و سىپاي رووس توانىويانە خوئ بەرنە ھۆردووكاى خۇيان. كاتىك روون بۆو كە شەوى رابردو سەرگردايەتى قەرەولەكانى ئەفشار لە ئەستۆى مەحمودخان بە ە و بە خزمەت ھەرمانى ھوايان راگەيان، لەرپو مەحمودخاننى بىستاوانى بانگەشەت و زۆرى بە سەر پۆى و لىنى توورە بوو. پاشان دەستوورى دا بە ھەرجوللاخاننى كەنگامورى سەرۆكى ئاسايش^۱ پەشتىندى بخاتە گەردنى و نەویش سىن و بووى لىنەكرد و مەحمودخاننى بەوپەرى سووكايەتى لە خزمەتى راكەش كرد و بىردىيە دەرەو. ۋا بىرپار برا كە حوسىن قولى خانى بەگەربەگ بە كۆت و

زىنجىرمۇە بىنئىرىتە ورمى، بۇيە ئەللاۋىردى خان سولتانى ئەفشارى لەگەل چەند سوارەى خەلەج رەگەل خست و بەرىنى کرد و رايئەسپارد كە ھەتا گەرانبەوى خۇى لە خەلۋەتخانەى مىرى راگىر بگرئ.

كاتىك ئەم ھەوالە سامناكە گەيشتەۋە گوىى كەسوكار و كورانى مەحمودخان، ئەحمەدبەگ و شىخالىئاغا كە ھەربووكيان كورى گەرەى بوون، دلبان ئۆقرەى نەگرت و لە تاوان بەرمو لىۋارى چۆمى ئاراس ئەسپيان تاۋدا. لە دەورۋوبەرى «چۆرس»ى خۇيە بە خزمەت باۋكى پايەبەرزى خۇيان گەيشتن و گزىرەكانى مىرى ئەۋانېشيان گىراپەۋە ورمى و ھەردەكان وىراى باۋوكيان زىندانى كرىن.

بەكورتى كاتىك ھۆربوۋى موبارەكى لە ئىرانەۋە گەرانبەۋە تارانى پايئەخت، حوسىن قولى خانى بەگەربەگ و ەسكەر خانىش لە خزمەت رەكئەسى خۇشەلەپى مەرەخەست بوون و گەرانبەۋە ورمى. دەبىئ لە بېرمان نەچچە كە مىژوۋوۋوسان ۋمارەى كوۋرانى رووسپان بە نىزىكەى چۈرەزار كەس و ھى ئىرانىان بە نوۋەزار كەسىك تۆمار كرىۋە.

نیردرانی عهسکهرخان بۇ شەر له گهل تسیتسیانۆف و یارمه تیدانی ههسه ن قوئی خانی حاکمی بادکوبه

سالی ۱۲۲۰ی کۆچی/ ۱۸۰۵-۱۸۰۶ی زایینی، نوای گهراڤه وهی کاروانی به شه و که تی خاقان بۇ تارانی پایتهخت، وه کوو دیرۆکانی دموله تی قاجار دهگیر نه وه، تسیتسیانۆف گهنجه و تفلیس دهخاته ژیر چۆکی. پاشان به گویره ی نیوان و پهیمانیکه که بوویه تی له گهل براهم خه لیل خانی جهوانشیر بی ترس دهچیته قه لای شووشی و که دهگانی له رنوه حوکمدار دمر وازه ی به رووی دا دکاته وه. سهرداری رووس سهرکرده یهک وه کوو بریکاری خوی له وی دانه ی و به ره و گهنجه ده بزوی که دهست و په نجه یهک بنویتی. له و رۆژگار ده شیخالی خانی به گه ره به گی قوببه و دهر به ند و حوسین قوئی خانی حوکمرانی بادکوبه له به رووی نه کا سهرداری رووس بۇ گرتی بادکوبه یش په ل باوی و شهر بقه ومی، نوای کۆمه گیان کرد له گه وره پیاوانی حکوومه ت و کاغه زیان ناردن. له لایه ن دموله تی مه زنه وه چه ند فه رمانیک نووسرا بۇ حاکمان و بۇ وینه به کیش گه یشته دهستی حوسین قوئی خانی به گه ره به گی ورمی که تیی دا نووسرا بوو عهسکهرخان به سهرکرده یه تی سوارانی به رپکئی ئه فشارموه بنی رته یاریسده ی حاکمی بادکوبه. ههر بۆیه عهسکهرخان شان به شانی عهبدوسسه مه نئاغای برای کارزانی خوی و سوارانی ئه فشار رۆیی بۇ شویتی دیاری کراو. لم کاته دا یه کیک له سهردارانی رووسیا به ناوی «شیفت» که تسیتسیانۆف ناریدبوویه گیلان و له وی به چنگ شازاده ی جیگره وه ی فه رمانر موا تیک و پیک شکابوو، به شپزه یی رووی کرد بۆ وه بادکوبه و به دهریای خه زمردا په ریبۆ وه و به ره ورووی ئه م شاره له نگه ری خستبوو. چه ند شه ریکی قورس له نیوان شیفت و حوسین قوئی خانی بادکوبه یی و عهسکهرخانی سهرکرده ی سوارانی ئه فشاردا قهوما. راست لم کاته دا شیخالی خانی حاکمی قوببه و

دمر به ند و کوری سورخای خانی له گزی به لۆشه نی خۆیان هوه که یشتنه فریایان و شیفنی سه رکردی رووسیای هه لیری و رایکرد و چووو پشته وهی ساری سه ره به تالاش. تسیت سیانۆف به ته مای ئه موی به شکوو بتوانی دلی مسته فاخانی شیروانی بداته وه، له که نه هوه هاته ویند مرئ. له م لایه وه بیرقو لی خانی شلم به یانی نیرد رایه هاواری مسته فاخان، به لام له قه راخ چۆمی کور بۆی دهر که وت که تسیت سیانۆف، مسته فاخانی به که ندمل فیلان هه لخه له تاندوو و چۆته هانای شیفنی رووس بۆ پشته وهی ساری، هه ر بۆیه سه رکردی ناویرا ویش وره یه کی وه به ر هاتۆ ته وه و شانی له به ره ره کانی شل کردوو و ناماده ی په نه که شکی نه یه. به کورنی مسته فاخان خه لک و خیلات و مه ر و مالانی شیروانی نار د نه چیا سه خته کان و خۆشی له قه لای «گیله سه ن گویر سه ن» بنه ی داکوتا. جیگره وهی میر حوسین قو لی خانی قاجاری نار د هانای مسته فاخان و پاراستنی بادکووبه و ئه حمه ده خانی موقه دده می به که ره به گی مه راغه ش به تۆپخانه و چه ند لق و په لیکه وه به دوا ی دا به ر ئ کرا و خۆدی عه بباس میرزای جینشینی میریش له ته ور ئزه وه ته شریفی برده دارو لئیرشادی ئه رد مو یل. تسیت سیانۆف وه ختایه ک ته ماشای کرد که له هه مو لوه سپای پادشای ئیران دهری داوه و له شه شدمری واق و پرمان دا چه واشه یه، به ناچار له که ل حوسین قو لی خانی بادکووبه یی دمر گای هاتوچۆ و دۆستایه تی کردوه و له که لی بیکهات. حوسین قو لی خان له به روه ی ده یزانی هه له که ی ناسکه به رواله ت نئوانی له که ل خۆش کرد و به لئینی سه رو مه ره ئنان و رادست کردنی کلپه کانی قه لای بادکووبه ی پێدا. به پێی نووسینه کانی محمه ده سه ن به گی ئه فشاری مه حمودلوو که نه و دم یه کی که له سه ر ده سه ت کانی سواره ی ئه فشار و کارگێر و باومر پیکراوی عه سه که رخان بووه. حوسین قو لی خانی بادکووبه یی به ته که بیر و

رای عهسکهرخان له تسیتسیانۆفی راسپاردووه که به مه بهستی دیدار و جاوپیکه و تن بیته دموروبه ری قه لا. هه ربوو په نامه کی سه رقالی وتووێژ بوون که له پر برامخانې برازا یان شامۆزای حوسین قوئی خان له بۆسه ده رپه ریوه و ده رفه تی له ده ست نه داوه و له بشته وه را تسیتسیانۆفی وم بهر گولسه داوه و ناودیوی دنیای دیکه ی کردووه و سه ر و ده ستیکی په راندووه! قه ومانی ئهم رووداوه ده گه رینه وه بۆ جه نگی بانگی نیومرۆی رۆژی ۲۶ په مه زانی پیرۆز. وه رگێژ و جله و داری سه ردارای رووس که ئهم دیمه نه یان وم بهر جاوی هات به ره و هۆردووی خۆیان هه لاتن به لام برامخان له داوه را ده مانچه ی لێ ئاوردان و جله و داره که ی ئه نگاوت، که چی کابرای وه رگێژ خۆی هاویشه سه ر پشتی ئه سپی تسیتسیانۆف و هه تا نێو هۆردوو لینگى دا و هه واته که ی بلاو کرده وه. ئه و سا قۆشه نی ئێزان پیکه وه شالوویان برده سه ر هۆردووبه زی رووسیا و ده ستیان له تالان و کوشتار نه پاراست. هه زاره زیله ی له شکری بێ سه رکرده لێ سواری لۆتکان بوون و چوونه ره وگه ی بشته وه ی ساری. وه کوو دیاره و له دیرۆکانی ده وله تی قاجاردا نووسراوه، حاجی میرزا محهمه دی نه یشابووری که زانایه کی ناوبه دمه ره وه ی یواری هه دیس بووه، چل رۆژ به ر له قه ومانی ئهم رووداوه گوته یوی تسیتسیانۆف ده کوژێ. به کورتی عهسکهرخان سه ری تسیتسیانۆفی له گه ل نامه یه ک سه باره ت به دمورگێژانی خۆی و چۆنه تی ده س و مشاندنی برامخانې بادکوبه یی له م رووداوه دا به محهمه دحه سه ن به گی ئه فشاری موودلوودا نارد هه زمه ت جێنشینی میر. شازاده عه بباس میرزا له ئه ربه ویل نامه که ی پیکه یی و له سه ر و ده ستی برای تسیتسیانۆفی روانی و له وێه به ری کرانه تارانې پایته خت.

نیردرانی حوسین قولی خانی به گله ربه گی ورمی بۆ یارمه تیدانی سمایل خانی قاجار به مه به سستی ریک و پیک کردنی کاروباری گه نجه و تظلیس

وه کوو پیشتر باسی کرا و دیاره، له بهر چالاکی و ههلسوورانی
تسیت سیانۆفی سهردار، گه نجه و تظلیس پاره که که وتیوونه ژیر دهسه لاتی
دهوله تی رووسیا. پاش کوژرانی وی و پرش و بلاویونی سپای رووس، جه نابی
شازادهی جیگرموهی میر که وته سهر خه یالی گرتنه وهی شو دوو هه ریمه و داینا
که سهردارینکی شینگیر و به شان و شهوکه تی نازمربایجان و نپرای له شکریکی
زۆر و زه وهند بۆ راپه راندنی ئهم ئهرک و خزمه ته مه زنه دیاری بکا. له نۆو
میرانی نازمربایجان دا بازی نه نجام دانی ئهم کاره له سهر شانی
حوسین قولی خانی به گله ربه گی نه فشار هه لتنیش و بریار درا که شان به شانی
نه میری کارزان سمایل خانی قاجار به ریکای ئیره وان دا بپرواته گه نجه و
گورجستان و پیکه وه کاروباری ناوچه و مه له بنده کان ریک بپه نه وه و بپه نه
سهرچاوهی خزمه تی بهرچاو. لهو لوه شیفی سهرکردهی رووسیا که دوا
کوژرانی تسیت سیانۆف له لایه ن دهوله تی خۆیه وه سهرقالی تیکدانی بارودۆخی
دهوله تی بهرزی ئیران بوو، له گه ل جه ماومریکی زه وهندی سالدات و قازاخ له
شاری تظلیس سهره رای داکوتانی بنه، خه ریکی فیل و فرت و گه لاله و پیلان دارشتن
بوو. شازادهی بهرزه شان ته وای هیز و لق و دهمسته و په لی له شکری
نازمربایجان که چه شنی ده ریا شه پۆلیان ده دا و ده هاژان به چه کوچۆل و
قۆبخانه و نووته په له و نالا و هه رچی پیدایستی قۆشه نه هه مووی خسته نه ژیر
حوکه می حوسین قولی خانی به گله ربه گی نه فشار و ناردی بۆ راپه راندنی ئهرکی

سهر شانی. وا بریار ترا که هممویان سهره تا له مهلبهندی دلجیوینی خوی کۆبینهوه و لهوێوه بهرهو تظلیس ببزوون و ئازایهتی و چالاکی بنوێتن و سهرکهوتن وهچنگ بینن. تاو و خێوهتی جێنشینی میریش له «ههبا ساوا» ههتدران و چاوهرانی ههوالان مانهوه.

حوسین قوڵی خان وێرایی سمالی خانی قاجار و هیزه نه به زه کانیان ههتا دوو مزلیسی تظلیس چوونه پێش. به گوێرهی نووسینی نووسهری گولشه نوته واریخ، به گه ره به کی نه فشار که له مه سه فه ردها سهر کرده ی سبا بوو له هه موو کاریکدا به یی ته گبیر و رای عه سه که ر خانی عه بدولمه لیکي نه فشار قامکی له ئاو رۆنه ده کرد. هه ر به راستی له مه سه فه ره سهر وه خێر مه ده ئه وه نده خزمه ته ی که عه سه که ر خان و عه بدوس سه مه ده خانی به رای نه نجامیان دان ته گه ر بێتوو بنووسرینه وه تازه یه که له هه زاری نابن و هێنده ده سه که وت و خه نیعه ت و که له و په له ی که وه ده ست قۆشه نجییانی ئێران که وتن له ژماردن نایه ن. دواتر به گه ره به کی نه فشار شهش هه زار سهر خێزانیکی شێروانی که به رووراستی بیوونه رعیتی ده ول ته ی گه وری ئێران، له و مه لبه ندانه وه ناردنی بۆ ناوچه ی موغانی نه رده وێڵ. له گه رمه ی ئهم رۆژانه دا، ناووزاری رۆژگاری بێ وه فای زالم به گه ره به کی گرت و په رۆی شینی له سه ر شانی ئه و ته مبه ره باو مر پێکراوه قایم کرد. ئاشکرایه که ته وای سهرۆک و سهر کرده کانی ئاز مر بایجان ئێره یی یان به حوسین قوڵی خان ده برد و له به ر سهر که وتن و هه نگای مه ز نانه ی ناخۆشیان ریست و ده یان بو غزاند و بپیه وه و مر مز بوون و هه ر له هه لیک ده گه ران که ئه و به ختیاره تووشی نه هامه تی و سهر مه قولات بکه نه وه. بۆیه کردیانه ده نگۆ و هاتهات که ئه وه بیست هه زار له شکرچی ده ول ته ی رووسیا به سهر کرده ی ته «شیفت» و به مه به سستی لێدان و تیکهارینی سیای ئێران راما ل دێنن. به

بلاۋبوۋنەۋى ئىم دىۋىيە ھۆرىۋى ئىران توۋشى دىلەراۋكە و ئۆقۇمىران بۆۋە.
 حوسىن قولى خانى سىياسىلار كە ۋاى زانى لەرمانى جارىكىشانى دا كە ئىم قىسانە
 ھەمۋى دەمگۇن و خۆرى و تۆرى و خەنىمانى دىنى پاك ھەلىيانىيەستون. بەلام
 جارىكىشانەكە جىنى نەكرت و كارەكە ۋا گەۋرە بۆۋە كە قۇشەنجى دەستىيان
 لىكسەردا و رەۋىن و ھەتا ئىرمەۋان سەرى جەۋىيان ھەلنەنگاۋت. بىجگە لە
 ەسكەرخان و ەبدوسسەمەدخانى براى و سەركردەكانى سوارانى ئەفشار
 ھىچكەس لە ھۆرىۋوگانا نەما. جەنگەى نوۋىزى شىۋان لە كەلەن و قوۋبىنى
 لىرمەۋارەكانى گەنجە و تەلىسەۋە فەشەكىان بىۋەنان و ئەۋ ئاپۇرايەى كە
 ھەلنەھاتىۋون جۋابىيان دانەۋە. بەراستى سوارانى ئەفشار ھىزەكانى تەلىسىيان
 شكاندن و زۇر بىاۋانە تۇپ و تۇپخانەيان بە رىگەى گەنجەبا گەيانەدە سەر
 سنوۋرى ئىرمەۋان. كاتىك ھەۋالى لىك بلاۋبوۋنى ھۆرىۋى سەردار و تەشكانى
 قۇشەنجىيانى ئىرانى و شەرزەيى حوسىن قولى خان و دەرچوۋنى بۇ ئىرمەۋان لە
 ھەبەساۋا بە خزمەت ەبباس مىرزاى جىنشىنى مىر راگەبەندرا، رقى ھەستا و
 زۆرى بىن تىكچوۋ. بەناچار حوسىن قولى خانى بەگەربەگى ئەفشارى لىخست و
 ئەحمەدخانى موقەددەمى حوكمدارى مەراغەى لە جىنى دانا.

شهر له گهل گوداويجي سهرداري رووس

سالي ۱۲۲۱ي کؤچي مانگي/۱۸۰۶-۱۸۰۷ي زاييني . پاش نهموي که سنبهري نه گهتي شيفتي سهرداري رووس له سهر ئيرانيينان رموي ، دهولتهي رووسيا سهرکرده يکي دیکي به ناوي گوداويچ ويژاي هيزيکي بيژمار نارد سهر شاري تظليس و دهستي به سهرداگرت . جه عه ر قولي خاني يونيولي که ماوه يک بوو له دهولتهي مهن و به شان و شهوکه تي ئيران هه لته زييؤوه و ئاواره و سهرگره دان ده سوورايه وه ، دايه پال سهرداري رووس . مسته هاخاني شيرواني له لايه که وه دمرگاي نؤستايه تي له گهل رووسيا کرديؤوه و له لايه کي دیکه وه براي خه ليل خاني جهوانشير پهييمان بيؤوه له خيره سهری و سازان له گهل رووسان و له سهره نجامي کاران توقيبوو ، ههر بؤيه له دهولتهي به رزي پانه سپارديوو که يارمه تي بدا بؤ ليذاني سهرداري رووس که قه لاي شووشي به دهسته وه بوو . ولامي داواکه ي درايه وه و حوسين قولي خاني حوکه مراني خؤي ويژاي سمایل خاني دامغانی و نه مانولالاخاني نه فشاري که نگاوه ري حاکمي خه مسه نيردرانه ياريد مداني . کاتيک براي خه ليل خان به دنه ي جه عه ر قولي خاني نهموي خؤي به دهستي سهرداري رووس کوژرا ، هالؤز کانيکي به رچاو کاروباري قهره باغي گرته وه . فهرانر موای مهن له ريوه حوسين خان و حه سه ن خاني قاجار که دوو براي نه جي مزاده بوون له خوراسانه وه بانگيه يشتن و به مه به ستي ريکخستني کاروباري نهو هه ريتمه و حوکه داريتي نيرموان ديارى کردن . دواتر سهره تا براي خه ليل خان قاجار و پير قولي خاني شام به ياتي ويژاي کؤمه ليک هيز و چه کداري بالاده ست بؤ شهر و به ربه ره کاني له گهل رووسان نيردران . نه حمه بخاني موقه بدم و عه سکه رخان و عه بدوسسه مه دخانيش به قؤشه ني

خۇيانهوه چوون و له قهراخ چۆمى ئاراس ھۇردووبەز كرا. لهو لاهو گۇداويچى سەردارى رووسى له جەنگەى كرىوہ و باكوت و سارد و سەرما و سەھۆلبەندانى زستاندا جەغفەر قولى خانى دونبولى كرده سپاسالارى خۇى و بەرمو ئىرەوانى گال دا. محەممەد خانى حاكمى پيشووى ئىرەوان خۇى تىكنا بۇ بەرەنگارى و كەوتە قەلادارى. عەسكەر خان و عەبدوسسەمەد خانى برأى له لايەن جينشيني ميرموه چوونە ھاناي محەممەد خان و پاراستنى قەلاى ئىرموان و ھىزەكانى بەرپكىفى خۇشيان برد. ئەوہى راستى بىن ئەم محەممەد خانە له دلى خۇىدا ھەرىك دەولەتى ناخۇش دەويستەن و دەپپو غزاندىن، بەلام بەرپالەت و بەپىتى ھەلومەرجى رۇڭگار خۇى بە فیداکار و سەر بە دەولەتى مەزنى ئىران نیشان دەدا، ھەروەك له باسى سەبارەت بە تسیت سياىنۇفدا ئامازەيەكى پىكرا. بەكورتى جەغفەر قولى خانى دونبولى كە بەرمو ئىرەوان ئەسپى تاو دابوو و بە ھەواى سەركردايەتى دەفرى، له مەوداى پىيەدا بىستى كە قۇشەنى ئىران بىن ئەوہى بە ھەرووژمى ئەو بزانن له لىوارى رووبارى ئاراس بىنەيان داكرتوہ. خانى دونبولى لەبەر خزمایەتى لەگەل محەممەد خانى حاكمى ئىرەوان شەرى ئەو مەلبەندە و عەسكەر خانى خستە ئەستوى گۇداويچ و سەرى ركىفى بەرمو سپاى ئىران وەرگىزا. خانانى قاجار و سەركردەكانى لەشكر وەختايەك بە ھاتنى لەنەكاوى جەغفەر قولى خانىيان زانى ئامادە بوون بۇ لىكدان و بەرمەنگارى. كاتىك ھىزەكانيان تىكەلەنگوتەن، له بالى ئىرانەوہ پەرويز خانى چەرداوہوو كە پياويكى نازاى بەجەرگ بوو وەكوو شىز. بوو بە پيشەنگى شەرگە و بەراستى ئەوہندەى دەست وىرد و چالاكى نواند كە ئەوانەى تەماشای شان و باھۇ و دەست و مەچەك و بىرستيان دەكرد. بە سەرسورماوى ئەنگوستى خۇيان دەگەست و دەيانگوت ھەى ماشەتلا. بەلام لەو لاهو جەغفەر خانى دونبولى كە بۇ نەترسى و پالەوانەتى بەناوبانگ بوو، وىراى بۇ لەسوارىكى شەردیدە ھەلیدەكردە سە. سپاى قاجار و ھەر جارەى تىكى پىندەدا و مەردايەتى

دەخستەروو. بێر قوڵی خانی قاجار و مەهدی قوڵی خان و سمایل خان کە بە ریز سەرکردهی بانی راست و چەپ و جەرگەیی سپا بوون، خۆیان لەبەر گورمی بەلامار و ئاورپێژاندنی تۆپی چیارمێن بۆ رانەگیرا و هەوساریان بە دەستەووە نەما و بە راکەراکە هەلاتن بۆ لیواری رووباری ئاراس و دەنگۆی هاتەاتی سپای رووسان ئەوەندەیی دیکەیی وەرە پێ بەردان.

ئێستا با گۆیستی تۆز قالیگ قەسە بین سەبارەت بە عەسکەر خانی عەبدولمەلیکی.

لە سەرەوێ ئاماژەیی پێکرا کە جەغەر قوڵی خان شەری ئێرەوانی خستە ئەستۆی سەرداری رووسیا و ئەویش ئەمیر ئەسلان خانی بۆ جەغەر قوڵی خانی دۆنبولی کردە سەرکردهی کۆمەڵیک لە سوارانی قازاخی مەردگەوزین و سەفەر و گالی دا بۆ شەری ئێرەوان و بەرەنگاری بوونەوێ سوارانی ئەفشار و سپای ئێران. ناوبراو هەر کە گەیشتە بەرموڕوویان هەڵیکردە سەریان و شەرتیکی قورسیان لە مابەینیدا قەوما. پێشەنگی سوارانی ئەفشار کە مەمەدخەسەن بەگی مەحمودلوو بوو لە گەرمەیی تیکەڵچووندا سوارێکی قازاخی بە زەبیری ئێزە لەسەر خوانی زین هەڵداشت و لە خۆلی گەوزاند. خۆد امرادی ئۆکەری عەبدوسەمەدخان هەر بەو دەستوورە دوو قازاخی تەخت کردن و خۆی عەبدوسەمەدخانیش کە بەراستی شیری میشەیی پەنجەو شەینی و بیاوێکی کارامە بوو، هێرشێ بەگورمی بردە سەر ریزەکانی سپای ئەمیر ئەسلان خان. ورتی ناگری شەر و لیکدان بە چەشەنیک هەلایبسا کە پیاوانی دەسکەرەو بە زەبیری شیرێ مووکار و بە فیشەکی تەنگی ئاوربار، خاکی ژیانی زۆر کەسیان بە دم بای نەماندا دەدا. لەم جەنگەیدا کە هیندەیی نەمابوو شەنی سەرکەوتن پرچی ئالای خەزاکەرائی ئەفشار بەشە کینیتەو. لەناکاو هەوالی شکان و پەوینی ئەمیرانی قاجار لە خاند جەغەر قوڵی خان لە نێو ریزەکانی سپای ئەفشاردا بلاو بۆوە و ترس و سامیکی سەیر داگیرتن. شەم خەبەرە ئەوەندەیی تری وەرە

نه‌میرنه‌سلان خان به‌رز کرده‌وه و سه‌ره‌له‌نوئ شه‌ر هه‌لگیرسایه‌وه و سوارانی نه‌فشاری به‌رپ‌کیزی عه‌سکه‌رخان به‌زین. له‌م هه‌له‌مه‌ته‌دا محهمه‌دباقر به‌گی کوری شاوێردی به‌گی قه‌ره‌شاغاجی گیرا و خودام‌را به‌گ و که‌ر به‌لایی هه‌سه‌ن مراد و سواره به‌گولله‌ی گه‌رمه‌وه‌ه چوون و چه‌ند که‌سیکی دیکه که ناویان نادیاره به‌دیل گیران و که‌وتنه به‌ردمستی قازاخان.

ده‌لێن دوا‌ی ئه‌وه‌ی تاقمێک له‌یه‌خسیرانی سوارانی نه‌فشاریان بری‌ه‌وه‌ نه‌شکرگای رووسیا، جه‌عه‌ره‌قو‌لی‌خان که‌وتۆته به‌هین و بێ‌ئه‌وه‌ی دمستیان بکه‌نن فو‌تار بوون و چوونه مه‌له‌به‌ندی ئێره‌وان.

به‌کورتی گۆ‌داویچی سه‌رداری رووس دوا‌ی بیستنی ئه‌م سه‌ره‌که‌وتنه به‌رچا‌وانه و شکانی ئێرانیه‌کان به‌دلی ئاسووده‌وه‌ خۆی له‌گه‌مارۆی ئێره‌وان خۆش کرد و محهمه‌دخانیش که‌وته قه‌لاداری. وه‌ختایه‌ک ماوه‌ی گه‌مارۆ به‌رپ‌کی بریژه‌ کیشا، شوینه‌واری قاتی‌و‌قه‌ی و به‌رانی پاشه‌که‌وت له‌ نی‌و هۆ‌ردووی رووسیا‌دا خۆی نواند. به‌ناچار گۆ‌داویچ دا‌وا‌ی کرد که له‌ تظلیسه‌وه‌ نازووخه بنێرن بۆ له‌شکره‌که‌ی. حا‌کمی تظلیس خ‌ورد و خۆراک و جبه‌خانه و که‌له‌و‌به‌لێکی زۆری هاویشه سه‌ر بانی عارمه‌بانان و وێ‌رای سێ‌هه‌زار سالدات و سێ‌سه‌د سواری تظلیسی و گورجی و هه‌فده‌ تۆپ به‌ پێگای «به‌نه‌ک»‌دا به‌رینی کردن بۆ ئێره‌وان.

باسی راسپیردرانی عسکەر خان بۆ رێگرتن له جوونی ئەو سپایەیی که ئازووخی و جبهه‌خانه‌ی ڕووسی دەبرد بۆ گۆداویج

کاتیگ هه‌والی سه‌رکه‌وتنی ڕووسیا و شکانی ئێرانییه‌کان و که‌یاندن و
پاگوستنی ئازووخی له‌ تظلیسه‌وه بۆ ئێره‌وان به‌ خزمه‌ت جێنشینیه‌میر
پاگه‌یه‌ندرا، خه‌زایه‌کی محهممه‌دخانی کرمانی به‌ خۆی و سوارانی به‌ره‌رمانی
نارد له‌ عسکەر خان که‌ پێکه‌وه ڕه‌وگه‌ی جوونی سپای ڕووسیا بگرن و نه‌هێلن
بار و بارخانه و کۆمه‌گ بگاته‌ ده‌ستی گۆداویج. به‌پێی فه‌رمان محهممه‌دخان له‌
نیه‌یک میژگ و جیمه‌نی ئۆردووباد که‌ یه‌شته عسکەر خان و شان به‌شان ڕۆیشتن و
له‌ ڕێ له‌ ده‌وره‌یه‌ری ده‌فه‌ری په‌نجه‌ک دابه‌زین و بنه‌یان داکوته‌. عسکەر خان له‌
ده‌سته‌ی قۆشه‌نی ئەفشار محهممه‌دسولتانی سه‌رکرده و محهممه‌دحه‌سه‌ن به‌گی
مه‌حمودلوو که‌ پیاویکی چوست و چالاک و ڕیا بوو ناردنی که‌ به‌رۆن و
تێبفکرن و خۆر دینه‌وه و بزانن چه‌کدارانی ڕووس ژماره‌یان چه‌نده و که‌ یه‌شتوونه
کوێ و هه‌والی راست و دروست بێننه‌وه. ئەم دوو که‌سه هه‌ر ئەو شه‌وه ڕۆیشتن و
له‌ نیه‌یک سپای ڕووسیا خۆیان وه‌ که‌نارینی دا و ته‌ماشایان کرد کۆچیان
لێناوه و به‌رمو ئێرموان که‌وتوونه‌رێ. له‌به‌روه‌ی مانگه‌شه‌و بوو هه‌موو شتیگ به‌
وردی ده‌بیندرا. محهممه‌دحه‌سه‌ن به‌گ حه‌فده‌ تۆپ و سێ هێزی ته‌یار و په‌رداخ
ردن که‌ له‌ ئێو تۆپخانه‌دا ورده‌ورده و بێهه‌ست و خوست و گوێقولاغ
ده‌ڕۆیشتن. سوارانی قازاخ و تظلیسی له‌و به‌رمو به‌ریان ئەسه‌پیان ده‌ئاژوت و
نیه‌ی تیژیان به‌ چنگه‌وه ده‌ترووسکا و زۆر ڕێک و پێک و به‌پاریز ڕێیان
ده‌به‌ری. محهممه‌دسولتانی باس کراویش به‌ مه‌ودای تیرهاوێژیک له‌ که‌لیان
ڕۆیی و لای به‌یانی ئەسه‌پی تاو دا و چۆوه‌ کن عسکەر خان و ئەوه‌ی دیتبووی
گه‌نپا به‌وه. عسکەر خان ئافه‌ریمی لێکرد و له‌ داوێنی ده‌ربه‌ند ڕیزی سوارانی

دامه زړاند و بهر هگۍ لږ پرېنه وه. محهمه دخاني کرمانی له دمستی راست
 دانا و عېدوسسه مه دخاني برای راسپارد بڼ بالی چېپ. له پېرې گهر د و تۆزی
 له شکری رووسیا روویه ری دهشتی داگرت و تاري هه لکېرا. نهوسا سوارانی
 نه فشار و کرمانی به فرمان و ناماوهی عسکه رخان ویکرا به کومل شالوویان
 برده سر سپای رووسیا. له شکری رووس به دیتنی شم دیمه نه له زورنا و
 که له شاخیان تووراند و رووی حه فده تۆپی ناوهرباریان به رهو سوارانی نه فشار و
 کرمانی و مرسووراند. له و کاته دا محهمه دخاني کرمانی ویستی نازایه تی و
 قاره مانه تی بنوینی و بی چاو و تروکان نه سپی به رهو تۆپخانه ی رووسان لینک
 دا و ته مای وایو نه کشیته وه و دمستی به سر دا بگری. پاسه وانانی تۆپخانه
 به جاریک تۆپه کانیان ناو دا و نووکه لی تۆپه لی گولله تۆپان له مه یدانی
 شهر که دا چه تری نه نکاوت و سهری عه قلی سورماند و بهرچاوی تاریک داهیتنا.
 محهمه دخاني کرمانی له بهر پریشکه و نووکه لی تۆپان سهری لږ شینوا و ریگای
 هه له کرد و به هه له داوان گه رایه وه. و دختایه ک ته پ و تۆز رهوی دیسان به
 دمستوری پیښو و نه سپی هه تا نیزیک تۆپه کان ناو دا. به لام هیچی بڼ نه کرا و
 بایداوه. نه و کات عسکه رخان کارزان ناوړه نگی به تال کرد و له جهرگۍ
 سوارانی نه فشار دا راوستا و رووی کرده سهرلق و سهرپه له کانی و گوتی بی و
 نه بی لیره هه لنامیم و نه گهر شم پاشه کهوت و بارخانه و شت و مهک و
 ته قه مه نییانه له چه نگمان دهرچن و بگه نه دمستی گوداویچی سهرکرده ی رووس،
 لیم سوور و ناشکرایه که سهری عسکه رخان به فرمانی پادشای «جهم» تاج له
 قه لای قه لافهت ده کریته وه و بیجکه له مهش خپلی نه فشار هه تا دنیا به دنیایه له
 نیوان هوز و عیلان دا سهرشور و به دناو ده بی و جینی خوی ناگریته وه. کاتیک
 عېدوسسه مه دخاني پاله وان کاکي به پییان له نیو سوارانی نه فشار دا چاو
 پتکه وت. له باتی چه په وه ویرای چند سواره یه کی نه فشاری و کوو
 محهمه دحه سه ن به کی مه حمودلوو و به ده ل به کی له شه نلوو و شاباز به کی

گۆندوزلوو هەلەمتیان بێردە سەر تۆپخانەی ڕووسیا. سەرتۆپچی ڕووس بە دابی
 پێشوو تۆپەکانی شاگردان و وەختایەکی گرمی تۆپان بەرز بوونەووە و
 دوو کەل لە ولاتێ گەرا، عەبدوسەمەدخان و یارانی خۆیان کەنار دا و کە دیسان
 دوو کەل و تۆز نیشتمووە دایرانە هەلیانکردە سەر تۆپخانە و سەرتۆپچی ناشی بە
 شالافی سواران دەست و پێی لێ تێکچوو. خانی ئەفشار هەلیکردە سەری و
 نێزەبەکی لێدا و ئەو تێزەزە ئاورپۆینەیی لە خاکی نەمان گەوزاند. لە
 پشتمووی ڕا محەممەدحەسەن بەگی محەموودلوو بە شیری ڕووتەووە گۆڕمی
 بەست و ئەو دوو قارەمانە پێکەووە حەوت چەکداری ڕووسیان بەرەو هەریمی
 نەبوون ڕادان. سوارانی ناوداری ئەفشار دوابەدواییان هەلقولتێن و تەنووڕی شەر
 نێل درا. لەم گەرمە و هەرایەدا شابازبەگ بە فیشەکیک ئەنگوا و کوژرا. بە کورتی
 دواي هەول و هەلسوورانیکی ژۆر سوارانی ئەفشار سەرکەوتن و دەستیان کرد بە
 تالان و بڕۆ. ژمارەی کوژراوانی ڕووسیا و تەلپەسی ئێم تێکەڵچوونە بە سێهەزار
 کەس باندراو. ئەوێ چاک بوو کە عەسکەرخان بەر لە پێکەڵچووان شێست
 سوارەیی ئەفشاری لەسەر ڕێگای دەر بەند مەلاس دابوو کە ڕێگای تێپەڕینی
 خەنیمیان تەنیوو. هەر کە سێکی سبای ڕووسیا کە ڕایدەکرد و بە سەریان دا
 دەکەوت دەکوژرا. کاتیکی راستی و دروستی ئێم سەرکەوتنە بەرچاو بە گویی
 بالادەستانی بارەگای پانشاھەتی ئاشنا کرا، تێکرای ئێم سەرۆک و سەرکردانەیی
 لەوێ خۆیان ئواندبوو بە دیاری و خەلاتی میرانە بە سەرکرانەووە و گەشەنەووە.
 گۆدایچی سەرداری ڕووسیا کە پاشەکەوت و تەقەمەنی و ھانادەر نەگەیشتمە
 لای، بە ناچار دەستی لە گەمارۆی ئێرەوان ھەلگرت و بە شەرمەزاری و
 خەسارباری گەرایەووە ڕووسیا. عەسکەرخان داندرا بۆ پاراستنی قەلاتی ئێرەوان.
 ئێم بە سەرھاتەیی کە نووسرایەووە لە زمان محەممەدسولتانی ئەفشاری
 ئەرمەشلووی ورمێووە گێڕرایەووە.

گیڕانی محهمەدخان و ڕەنجانی عەسکەرخان و

دوو بەرە کایەتی نێوانیان لە گەل بە گەربەگ

هەر وەک پێشتر ئاماژەمان بکرا عەسکەرخان نوای ڕۆیشتنی گۆداوێچی سەرداری ڕوسیا، دادرا بۆ پاراستنی ئێرمەوان و سنوورەکانی. جا چونکە مەلی دلی بێوێهە ئای محهمەدخان لە دەرروونی خۆی دا هەوای کەمەندی دەولەتی مەزنی ئێرائی هەڵبۆارد بۆو و بەروالەت لە پەساری حکومەتی ڕوسیا دا مانە هەلگر تێبوو، عەسکەرخان بە تەگبیری باش و بەجێ دەرگای هات و چۆ و دۆستایەتی بۆ خستە سەر پشت و لە بابەت بە سترانەوێ بە دەولەتی گەورە ئێرانەو دانیای کردەو. وای لێهات کە لە سەر ئێزنی محهمەدخان وێرانی چەند کەسیکی باوەڕ بکراو چوونە قەلا و بە نەهێنی دیداریان لە گەل کرد. نوای ئەوێ کە ناویراو بە پەند و ئامۆزگاری هاندەرانی و بێن خللە و خالی عەسکەرخان بە لانی دەولەت نا هیوادار کرا، پێکەوێ لە گەل عەسکەرخان چوونە ژێر بێچکی کەژاوێ عەبباس میرزای جێگرەوێ میر و گەلێکیان دیاری برد و لە هەباساوا بە خزمەتی گەیشتن. کەچی حوسێن خانی سەرداری قەزوینی و حەسەن خانی بێرائی ناسراو بە ساری ئەسلان و سەفەری غازێ کە پێشتر حاکم و پارێزەری ئێرمەوان بوو، لەم کاتەدا بە پێی فەرمان چوونە نێو قەلا ئێرمەوان و محهمەدخانیان بە مال و کۆچ و خاوخێزانەو بە دەس بە سەری راپێچەک دا بۆ تاران. هەر بۆیە عەسکەرخان بە دیتنی ئەم حال و ڕۆژە بە خۆی دا شکایەو و هیوای نەما و لە بارەگای پیرۆز کشاو و نەیدەزانی کە لە کۆنەوێ گوتوو بایانە: ڕەخنە گرتن لە گەوران هەلەیه!

به کورتی دواي نهم پرو دواونه کارواني که ژاوهی شانزادهی جیگرموهی میر به نه نته نه و شهوکه توه له «هه باساوا» وه پروی کرده چیمه نی «یام» ته ورئیز. نه میرخانی سردار بۆ پاراستنی قهراخ چۆنی ئاراس نه سپی دهنگ دا و عهسکهرخان له میرگۆلانی «یام» موه ئیزنی گهرا نه وهی درا بۆ ورمی. هه ر لهم سهروبه نه ده دا حوسین قو لی خانی به گه ره به گ. مهحموود خانی قاسملووی ئازاد کرد که ماوهی چارده مانگ گیراو یکی به پیز بووا نهوسا راپه پاندنی کاروباری گرینگی ولاتی دایه دمستی لیوه شاوهی.

هه ر لهم ساله دا رۆسته مه به گی گورجی له لایه ن شانزاده عه بیاس میرزا وه بۆ کۆکرد نه وهی تیپیک سه رباز له خپلی نه فشار هاته ورمی و سپای سواره که له ژیر کێفی عهسکهرخان دا بوون. درانه دمست نیمام قو لی خانی نووم ناسراو به بیوو ک خانی کوره گه وره ی حوسین قو لی خانی به گه ره به گ و به پیتی فه رمان چوون بۆ پاراستنی نه خجه وان. به لام عهسکهرخان که هاته وه مه لبه ندی ورمی هه موو دمه لانیکی لی نه ستیند رابۆ وه و خانه نشین کرابووا له بهر فیتنه گیرانی کهسانی غه رمزای نیوانی عهسکهرخان و به گه ره به گ وا سارد بۆ وه و کار گه یشته جیبه ک که هه چکه سیکی مه لبه نه ده که هات و چۆی نه ده کرد. بیجکه له بابا به گی عه ره بلوو، مهحمه ده لی به گی به که شلوو و مهحمه ده سه نه به گی مهحموود لوو. سه ره نه جام عهسکهرخان سکا لانه به کی نووسی بۆ میرزا نه بول قاسمی قایم مه قام و به عه لی مهحمه ده ناغای عه بدوله لیکی خزمی خۆی دا ناردی. له لایه ن به گه ره به گیشه وه میرزا سالحی ئۆستا جلوو و میرزا هه مزه ی گۆندوز لوو چوونه جیمه نی «یام» ته ورئیز و نامه ی نه و پایه به رزه یان دایه خزمه ت جینشینی میر که باسی خه تاکانی عهسکهرخانی تیدا کرابوو. وا داندر ا که میرزا نه بول قاسمی قایم مه قام له نامه ی هه ردکیان بکۆلینه وه و پاشان به خزمه ت شانزاده ی رابه گه یه نینه وه. پاش توێژینه وه و پیندا چوونه فه رمانی موباره ک دهرچوو که هه ربووکیان بچنه خزمه ت فه رمانه روا. دواي گه یشتن و زیاره تی فه رمانی

شازاده، عەسكەرخان و ئێرایی ئەو سێ كەسە باومرپێكراوەی خۆی كە پێشتر باسیان كرا و حوسێن قولى خانى بەگەر بەگیش لەكەل مەزن و ماقوولانی خێلى ئەفشار بەشان و شەوكەتى شایانەووە لە ورمێوە بزووئەن و لە میرگ و جیمەنى «یام» كە یشتە بەر سەرپەرەى بەرزى. كاتێك بەگەر بەگ و عەسكەرخان بە جووت لە خزمەتىدا حازر كران و لە پرووى راستى گرتەكان كۆلداراوە، جیگرمووى میر و وەزیر بۆیان روون بۆوە كە هەرچى هەبە و لە گۆڕى دایە درۆ و هەلبەستى بى بناغەى بووزمان و بوو پرووى كەتن كەرى مەلبەندى ورمىڤ! هەر بۆیە گۆیى بۆ قسەى هیچیان رانەداشت و قایمە قامى بەرێز راسپێرا كە رێكیان بخاتەووە و ئاشتیان بكاتەووە و بیان ئێریتەووە مالى خۆیان و هەر ئاواش كۆتایی پێهات.

نۆردانی عەسكەر خان وەكوو بالتویز بۆ فەرانسە

لەم سەرۆبەندەدا فەرمانتیک لە تارانێ پایتەختەوه نۆردا بۆ جێنشینێ میر
کە عەسكەر خان وەكوو بالتویز بەرێ بگا بۆ فەرانسە. عەسكەر خان هەلەکەیی بە
لەبار زانی و سەرکردایەتی سوارانی ئەفشار کە ئابوویە دەست ئیمام قوڵی خانی
دووم، داوای کرد بۆ عەبدووسەمەد خانی بڕای و نازناوی «خان» یشتی بۆ
نەزمەرەلی بەگێ برازای کۆری میرزا محەممەد شەفیعی بڕای خستە سەر. هەردک
داوای ئێقیوول کران و پێیان بەخشترا. دیارە ئەواوێ ئێم کارانەش بە هاوکاری
میرزا ئەبولقاسمی هێژا کە بەدڵ عەسكەر خانی خۆش دەویست بە ئاکام گەیشتن و
هەروەها لە میژینه بوونی خزمەتەکانی عەسكەر خانی و بەرجاوی
مەزنە پیاوانی حکوومەت گیرابوون. پاش ئێم کارانە عەسكەر خان،
محەممەد حەسەن بەگێ مەحموودلوو کە یەکیێک لە سەر دەستەکانی سوارانی
سکورتێ و خزمیشی بوو، لەگەڵ خۆی هەتیگرت و ژۆر بەرپرتاو پرووی کردە سەر
سنووری جۆمی ئاراس و نەخجەوان، چونکە عەبدووسەمەد خان نۆردا ئابوویە نۆ
ریزی هێژەکانی پارێزەری نەخجەوان. بەکوێتی وەختایەک خەلات و فەرمان
گەیشتە هۆردوو ئیمام قوڵی خانی دووم ناسراو بە بیووێک خان تەپل و ئالای
ئەسپارە دەستی عەبدووسەمەد خان و خۆی گەرایەوه ورمێ و لیروە
بادەدەینەوه سەر رووداوەکانی ئێم مەلەبەندە.

بەلێ وەختایەکی کە حوسێن قوڵی خانی بەگەر بەگ بەپێی داواکران دەچوو
بۆ «یام»، نەجەف قوڵی خانی کۆری کرێبوووە بریکار و لەسەر کورسی دەسەلاتی
دانابوو. مەحموود خانی قاسملووی هەلباز دبوو بۆ کە یخودا و ریش «بێ ولات و
میرزا عەبدوللای کۆری میرزا ئەبولحەسەنی وەکیلی خوابەخشییوی وەکوو
دەمراستی حیسابات دیاری کرێبوو. ئێم دوو کەسە پێکەوه لە ژێر فەرمانی
بریکاری حکوومەتا کاروباری گریگی دەسەلات و مەلەبەندە کەیان رادەپەراند. وا

هه لکهوت که تاقمیکي قه له و قوته و گورگه میښ و چه په لکاری ورمڼ هه له که بیان به لمبار زامی و مهیدانیان به چؤل وهؤلی هاته به رچاوی و دستیان کرد به نزی و راوورووت و ئاژاوه نانه وه و شه وانه خویان به نووکان و مالی دهوله مه نذافی بازاردا ده کرد. هینده بیان شوو لی هه لکیشا که شه ویکي که مه نندیان هاویشته چواربورجی ره زاولی خانی و لینی و مسه رکه و تن و له و جه نگیه دا نیگابانه کانی سه رای حوکه مران و بورجان پییان زانسی و گرتیانن و به یانی هه بوویان برینه هه ویل نه جه فاولی خانی نووه می بریکاری حکوومهت. به فرمانی به ریزیان و مه حموود خانی ریش سپی، قاسمی میرغه زه به هر چواری خنکاندن. لات و شه لاتیک که ناوی «شووتی» یو له دهروازی بالوو، «رحیم» ناویک له دهروازی هه زاران، «سهردار» ناویک له دهروازی یوورت شا و یه کیش به ناوی «نه لالو یردی» له دهروازی هیندوو که عه سکه رخانه ئیستایه هه لالوه سران.

نوو رۆژ نوای ئهم رووداوه حوسین قوولی خسانی به گله ربه گ گه رایه وه ناوه ندی دمه لاتی. عه سکه رخان که وه کوو بالوین دمجوو بۆ پاریس له ته ورین ئیزنی خواست و سه ره تایی مانگی موباره کی ره جه به گه یشته ورمڼ هه تا له نووه می مانگی شابازدا وهرئ که وئ که له جیی خوی دا باسی ده کری.

عه سکه رخان به دستی پری شاهانه ی شایانه وه ده رۆیی و شه و دیار بیه به رچاوانه ی که ده پیردن بریتی بوون له شمشیریکي گه وه ره بند که ده یانگوت شیریی میر ته ی مووری گووره کانه و کوتیک له علی گه وری ورشه دار که تایی له خه زینه ی هیچ پادشایه کدا نه دیترا بوو. ده لئن هه تا شه دم بالوینیکي ئاوا به شه و که و به بارگی پر زین و زه مبه ره وه له لایه ن ده ولته تی به رزی ئیرانه وه نه چوو بوو بۆ ولاتانی دۆست.

سەرھەلدانى خىلاتى سەرسنور و سكالاي

خەلك لاي جېنشيني مير

لە دىۋەنى سالى ۱۱۲۲ى كۆچى/۱۸۰۷—۱۸۰۸ى زايىنىدا، سەمپىلشاغاى سەرۋىكى خىلى بشكوفتى بە ھەۋاي قايمى و پتەۋى قەلەكەى خۇى كە لەسەر چىبايەكى بالى پۇۋاۋاي گوندى نازلوو و سىنچى ھەلگەۋتوۋە و بە دەستى سەمپىلشاغا سازكراۋە و لە جېنى خۇىدا باسى دەكرى، كەۋتە ھەلتۇزەلتۇز و سەرھەلدان. سەرخىلى بشكوفتى لەگەل كۆمەلى كوردان رامالى بىردە سەر لادىكانى ناۋچە و خۇى لە تالان و بېرۇ نەپاراست. قاسم سولتانى مەزنى عىلى زەرشاش لە شىۋە جەماۋەرىكى زۇرى كۆكرەۋە و بە لامارى ناۋچەى «دۆل»ى دا و ھەرايەكى سەير مەلبەندى ورمىنى كرتەۋە. لەو لاشەۋە قەلەمدارانى دىۋانى بالا لە كۆكرەنەۋى باج و پىتاك و سەرەنەدا زۇربان پىن لى ھەلىننا و خەلكيان كرووساندەۋە. كەيخۇدا و پىاوماقوۋلانى ورمىن ھاۋارىسان بىردە بەر جوسىن قولى خانى بەگلەربەگ. جا چونكە بىسىتنى ئەم داد و سكالايە و بىراگەيشتن و نەھىشتىنى زولم و دەسدرىۋى دەكەۋتە بەر چۇنىتەنى حوكم و بارسەنگ راگرتنى بەرپىرسانى گەۋرەى حكومەت، بەگلەربەگ مەحمۇد خانى - خلوى كارگىزى ورمىنى بىر راگەيانندى ھاۋارى خەلك ناردە تەۋرىۋى ناۋەندى دەسەلات. جېنشيني پايەبەرزى مير خىرايەكى ميرزا مەممەدەلى ناشتىيانى ناسراۋ بە ئەشكەبۇس كە سەرۋىكى دىۋانى دارايى بوو ناردى بۇ كەم كرىنەۋەى سەرەنە و پىتاك و سەنگ و سوۋكى پىكرەندى و بەرپەرجدانەۋەى داپلۇسىنى كۆمەل. ھەرۋەھا برايم خانى بادكوۋبەيى كە تسىتسىيانۋى كوشتبوۋ بەرپى كرىد بۇ ۋەرگرتنەۋەى مال و سامانى تالانكراۋ و چاۋمەدىرى خىل و خەلكى

ورمیی پێنه‌سپارد. به‌لام چونکه هاتنی ئهم بوو که سه‌ نه‌ک نه‌یتوانی باروبۆخه‌که هینور بکاته‌وه و دادی جه‌ماومر بدا. به‌لکوو هه‌لومه‌رجه‌که‌ی پتر شیتواند، کاربه‌ده‌ستانی مه‌لێه‌ند و ریش‌سپیی خه‌لک و خێلات له‌سه‌ر ئیزنی به‌گه‌ربه‌گ بیکه‌وه جوونه‌ ته‌وریز. شانه‌که سه‌کالایان برده‌ به‌ر دهرگانه‌ی شازاده‌ی جیگرمه‌وی‌میر و نوای داد و هاواریکی زۆر و وه‌هال بۆ کێشانی بریکاری به‌ریزی حکومه‌ت و به‌ باش زانیسی گه‌ورمه‌پیاوانی دیوانی شکۆمه‌ندی چه‌شن‌گه‌ردوونی [عه‌بباس‌میرزا]، پیتاکی شاری ورمیی و ناوچه‌کانی به‌ ویشه‌پوول و ویشه‌مال به‌ بری بیست‌وه‌ه‌زار ته‌نی ته‌وریزی و هه‌وت‌ه‌زار خاتوار ده‌غل‌ودان بپایه‌وه. سه‌رله‌نوێ شازاده‌ حوکه‌می نووسی بۆ حوسین‌قوڵی‌خان که له‌شکر به‌ریته‌ سه‌ر سه‌مایل‌ئاغای سه‌رخێلی بشکوفتی و قاسم‌سولتانی زم‌رزی حاکمی شنۆ و مالی تالان‌کراوی لادیکانی ورمیی بستینێته‌وه. هاواری به‌رانی سه‌کالاکار به‌ شادی و کامه‌رانی گه‌رانه‌وه‌ مه‌وته‌نی خۆیان.

برایم‌خانی بادکوبه‌یی و میرزا محه‌مه‌ده‌لی ئاشتیانی (ئه‌شکه‌بۆس) باش لێبوونه‌وه له‌ کاره‌کانیان به‌پیتی فهرمانی شازاده‌ گه‌رانه‌وه‌ ته‌وریز. هه‌ر له‌م سانه‌دا لقی‌ک سه‌رباز که بریتی بوو له‌ هه‌زار که‌س به‌ هه‌ول و هه‌لسوورانی به‌گه‌ربه‌گ پیتکهات و خرایه‌ به‌رکێفی رۆسته‌م‌خانی گورجی و به‌ لقی^۱ هه‌وت ناودێر کرا.

۱ له‌ زمانی کوردی دا «لق» یان «لک» هه‌ر یه‌کن. له‌بری «فه‌وج» دامنانون.

گه پراڼه وهی عه سکه رخان له پاریسه وه و تګای نازاد کردنی ژماره یهک له کوران و کچانی به گه ربه گانی پېښو

جېړنی نه ورژنی سالی ۱۲۲۳ی کڅی/ ۱۸۰۸ - ۱۸۰۹ی زایینی، له خزمهت شازادهی جیګر موهی میردا به شهوکهت و ریوشوینکی پادشایانه به ریوه چوو. هرکام له سرداران و حاکمانی ناوچه و مه لېه نده کانی نازره بایجان که له هویلدا بوون، [عهباس میرزا] به خه لاتی تازو و لوتلی بی نه اندازه به سهری کردنه وه. یق وینه خه لاتنکی شیاوی باربووی حوسین قوتلی خانی به گه ربه گه فرموو که پیشتر نه جه قوتلی خانی کوری، حاکمی ناوچهی هست بزوتنی ساین قه لای دانابوو له جیتی خوی و هاتبوو بی ژیره رانه ماچ کردنی و پاش دیاری کردنی ریوشوینکی کاروباری مه لېه ندی بن دمه لاتی، نيزنی دا و نارديیه وه. لهو سهره به نده دا عه سکه رخانی عه بدولمه لیکي که وهکوو بالتویز نيزدربابووه پاریس، گه رایه وه و به خزمهت شازادهی به رزمجی گه یشته و ته وای شه دیاری و شت و مه که جوانانهی که له پاریسه وه هینابوونی نیشانی دا و له ویوه نيزنی و هرگرت و به رهو تارانی پایته خت ئاوا. کانتیک گه یشته قه زوتنی ناوه ندی دمه لات چاوی به کومه لیک له کوران و کچانی به خشيو شیمام قوتلی خانی سردار و محمه د قوتلی خانی به گه ربه گانی پېښووی نه فشار کهوت که وهکوو بارمه راگیر کرابوون و کاغه زیتکی لیوه هرگرتن هه تا وه ختاپهک شانازی جوونه دیداری ترووسکه داری خاقانی پایه به رزی پېنرا، بیخاته به رچاوی موباره کی و یق رزگار بوونیان داپاری. به کورتی پاش نه وهی گه یشته خزمهت پادشای گه وره به جه شنیک به سهری کرده وه که ته وای حوکمرانانی هر نیمه کانیش ئاواتی یق ده خوازن و له هاوشانه کانیشی تېیه راند و

چاۋى ئىزەيى و تاسەبارى ھەموويانى بە مۇلەق ۋەستاند. ەسكەر خان لە نىۋەندى قىسەكانى دا كىم و زۇر نامەى فرزندانى ئىمام قولى خان و مەمەد قولى خانى خستە بەر دىدەى موبارەكى و تىكاي بۇ كردن كە چى دىكە لە قەزۋىن رانەگىرىن. ھەر لەرپۈە داۋاكەى لى قىۋول كرا و بەگۈيرەى ھەرمانى پادشا ھوكمى ئازادى ھەولادەكانى ئىمام قولى خان نووسرا كە بىرۋەنەۋە مەۋتەنى خۇيان. ەسكەر خانىش چۆۋە ورمىن و سالى داھاتوۋ لەگەل سوارانى بەرركىلى خۇى روۋى كرده لىۋارى چۆمى ئاراس و كەۋتە پاراستنى سىۋور.

يەككە لەو كەسانەى كە وىراى ەسكەر خان بەرەو ورمىن بزووت لوتفەلى خانى كۆرى چوارەمى ئىمام قولى خانى تۆرەمەى رەزا قولى خانى بەگەربەگى ئەفشار بوو. ۋەختايەك گەيشتنە تەۋرىزى و شىنانازى دىدارى جىگرمەۋەى مىريان پېپىرا و شازادە شىۋىنەۋارى و رىياىى و لىۋەشەۋەى بە نىۋچاۋانپىيەۋە دىت، دەستۋورى ھەرموۋ كە پىنسىد سۋارى ئەفشار لە ھىزى سۋارە بخىرئە بەرركىلى لوتفەلى خان و پىنسىدەى دىكەش بىرئىنە دەست ەبەدۋىسەمەدخان. ھەروەھا رەھمەتوللا خانى گىزازى بە مەيەستى ۋەرگرتنى چەند كەسىكى تۇپچى روۋى كرده ورمىن و ئىم بۇلە ھەموويان وىراى ەسكەر خان بزووتن و ھەركام ئەركى سەرشانى خۇيان راپەراند. لەو سالەدا قۇشەنى ورمىن بە تۇپچى و سۋارە و سەربازەۋە ۲۲۲۰ كەس بوون.

ھەر لە تىڭلىغۇچى ئىم سالىدا ھەۋالى ھىروۇم و ھىرىشى تۇرمۇسۇفنى
سىياسالارى رووسيا كە بە مەبەستى تېھەلئانەۋە و ئەستىرىنەۋى سىۋوكايەنى
راكردىنى گۇداۋىچ نىزىراۋو، لە ولاتى ئىراندا بىلاو بۇۋە و گوتيان كە بە
نۆھەزار سالداتەۋە بەرمو موغان داكشاۋە. ھەر بۇيە شازادەى جىنىشىنى مىر
دۈزدەھەزار سوارە و پىادەى سىپاى نوپى ئازمىرايىجانى ھەلىبارد و نايىنە
بەردەستى كابرايەكى ئىنگلىسى كە راھىنەر و مامۇستاي ھىزە نەبەزەكانى
ئىزانى بوو. بۇ وپنە لقى ھەۋتى ئەفشارى ورمى بە سەركردايەتى مەمەدخانى
قاجار و لىقكى موقەددەمى مەراغەش لە بەرايى لەشكرى چەشنى دىرياي ھاۋاۋدا
لوۋزەۋيان بەست. كاتىك گەپشتنە موغان و سولتان ۋاۋا تۇرمۇسۇفنى رووسى
«جىنى مىار» كە ھەرمەندەپەكى پالەۋان و ئازا بوو كرى بە پىشەنگى مەيدان و
بەركىرپەۋەى سىپاى ئىران و خۇشى لە دوو فرسەخ ۋاۋەتر بنەى داکوتا.
ۋەختايەك ھىزەكان بەرەۋروۋى يەكتر راۋەستان و دامەزران و دەستيان بىرد بۇ
چەكۋچۇلان، لەو جەنگەدا [ئەفسەرى] راھىنەرى ئىنگلىسى كە چاكى لە فىل و
فەندى شەر دەۋانى، تۇپەكانى بەرموۋروۋى جىبەخانەى رووسان دابەست و
فەرمانى دا كە بەجاريك بىيانتەقىتن. تەقىنەۋەى گوللەتۇپان ئاگرى بەردايە
جىبەخانەى رووسيا و سەرباكي سوۋتاند. لە بالى چەپىشەۋە دوو لقەى
ئەفشار و موقەددەم ھەنگاۋى ئازايانەيان ھاۋىشت و خۇيان لە گىانېبازى
نەپاراست و ئاخىرىيەكەى لەشكرى رووسان بە سەرشۇرى و تىشكاۋى رايانكرد.
بە گوتەى مېژوۋنوۋوسان لەم تىكپەلچوۋنەدا شەش ھەزار چەكدارى رووسيا

كوژراون و پېنسه كه سيان به ديل گيراون، دياره خودا ده زانې وايه يان نا. جينى ميار برينيكى قولى هينا و به راكراكه بوى دمرچوو. تۇرمۇسۇفې سېاسالار به ديتى ئىم رووداوانه رووى كرده شارى تظليس و نواى چەند پۇژان دوو سەر كرده جاوناسى رووس به ناوى «ليستكين» و «كريشكين» سەريان ومەر كېڭى [عەبباس ميرزاى] جېنشيني مېر هينا. ئىم سەر كەوتنه ديار و بەرجاوه به ناوى موقەددىم و ئەفشاران داکوژا.

هر لم ساله! لوتف علي خاني كوري نيمام قولي خان به پتي فرمان
لغني تازه ي بيجكه نه لغني جهوت بيگهنا كه به لغني هشت ناوندر كرا.

شەرقىي لەنگەرەن و ئەسلاندووز

سالى ۱۲۲۴ى كۆچى/ ۱۸۰۹ - ۱۸۱۰ى زايىنى ، سەردارىكى روس بە ناۋى «رۇشىيچۇف» دۋاي بەزىن و تىكشىكانى تۇرمۇسۇف كەۋتە تەگبىرورپايان و پەيتاپەيتا پياۋى دەناردنە خزمەت جېنشىنىمىر و دەپارۋە كە با نىۋان ناخۇشى بېرىتەۋە و ئەسالىحە بىركى. خۇدى جىگرمەۋىمىر لە شۇيىنىك كە پىنىدەلەن ئەسلاندووز تەشريفى لەنگەرى گرت و چاۋەرۋانى ھەۋالى شەر و ئاشتى مايەۋە. كاتىك سۇۋى بىن دۋاۋى «رۇشىيچۇف» روون بۇۋە و شازادەى بەرزەجى بىستى كە لە لايەن دەۋلەتى رووسياۋە دوو مىنرال (سەرھىز) وىراى نۇھەزار سالدات راسپىتراۋن بۇ گرتنى لەنگەرەن و ئەركەۋان و بە سۋارى كەشتى و لۇتكان بە دەريادا ھاتوون ، فەرمانى دا بە ئەمىرخانى قاجار كە ئالاي سەركەۋتن ھەلبدا و بە دۋازدەھەزار كەس و چەند دەزگا تۇپەۋە بىروا بۇ پاراستنى لەنگەرەن. مەمەدخانى قاجار بە لكى خەۋتى ئەفشارەۋە رەگەلىيان كەۋت و چۈنكە لكى ھەشتى ئەفشار كە لوتفەلىخانى قاسملوۋ سەركردەيان بوو ھىشتا چاك پانەھاتبوون و لە شىۋازى شەريان نەدەزانى ، كرىشكىن راسپىتراۋن كە ھەموو رۇژىك ھەتا سەرى شەۋ مەشقىيان بىنكا و حۈكىمى بارەگاي مىرى بەرپۇمەچوۋ .

كاتىك ئەمىرخانى سەردار گەيشتە دەۋرۋەرى لەنگەرەن ، سەرەتا مستەفاخانى ھاشىمى ئازاينە ھەلىكوتايە مەيدان و كەۋتە بەرەنگارى و چۈنكە ھىچى بۇ نەكرا ۋەلا كەۋت. ئەۋسا سەربازانى فېداكار لە دەۋرۋەرى قەلا سەنگەرى قايمىيان دابەستەن و كەۋتە پاسەۋانى.

ئىستاپۇيىستە كورەتە و پۇختەيەك سەبارەت بە روۋدۋاۋى جگەرسوۋىتىنى ئەسلاندووز بخرىتەروۋ ھەتا بىزانن كە كرىشكىنى داخ لە دل چ كۆلمەز و ھەرايەكى بەراۋەۋوۋى نايەۋە. ئەگەرچى ئەۋ بىچاۋ و روۋىيە بەروالەت سەرى

ۋەبەر پەسارى دەۋلەتى مەزن ھېتابوو، بەلام لە ناخى خۇيىدا دلى ھەر بۇ
 ھۆكۈمەتى روسىيا دەيگوركاند. بىن پسانەۋە و پەنامەكى قاقەزى لە سپاسالارى
 روسىيا دەنۋوسى كە ھېرش بىكاتە سەر لەشكرى خاۋەن شىكۇ و دىنى دەدا كە
 رانەۋەستى. لوتفوللا بىكى خەلج سەرلىقى لىقى ھەشتى ئەفشار بە زىرەكى
 ھەستى بىم مەبەستە كىردى، بۇيە لە گەرمەي مەشق و راھىناندا بە بىبانوۋىەك
 شىمشىرى لە روۋى كرىشكىنى فېلەباز ھەلكىشا و كار گەيشتە جىنى بارىك و
 شازادەى جىگرمەۋى مىر چونكە بە دەۋى ئەۋ رېۋىيەى نەدمزانى، دواى كوتان و
 تېھەلدانى سەرلىقى ئەفشار رايدا بۇ نىۋ قەرمولان.

ئەۋ ناپاكە فېلەزانە لە رۇۋى عارەفەى مانگى، قورباندا ھۆكىمى لە
 سەربازەكان كىرد كە لەبرى بەرد، تەفەنگان پىر بىكەن لە چىۋ. بەگورتى لە شەۋى
 جىۋىنى قورباندا كە ئىرانى خەرىكى ھەسانەۋە بوون و بە ئاسۋودەبى پالىيان
 داپۋە، «كۆلتىرۇسكى» سەردارى روس بە لەشكر و تۇپخانەى تۆكەۋە لەپىر
 ھەلىكوتايە سەر قۇشەنى شازادەى جىۋىنى مىر و كىردى بە رۇۋى ھەشر و
 ھەلەلا لە دەشتى ئەسلاندوۋ. ئىرانى بە سەرلى شىۋاۋى راپەرىن بۇ
 بەربەرەكانى و لە جەرگەى شەۋى تارا سەلىان بەستىن. جەنابى جىگرمەۋى مىر
 چونكە دەيزانى كە تۇپچىيەكانى ئازمىبايجان بەتايبەت ئەۋانى ئەفشار
 ئازەكارن و ئەۋ جۇرەى پىۋىستە تۇپيان بۇ ناھاۋىۋىرى و دۆمىيان پىناشكى و
 تەنانتە چاكىشىان دەست بۇ ئاكرىتەۋە ھەتتا ئەۋ بەلا لەناكاۋە بىرەۋىنن،
 خۇدى خۇى داۋىنى موبارەكى بە لادا كىرد و سىرەى تۇپانى راست كىردن و ئاۋرى
 دان. تۇپچىيانى روسىيا تۇپخانەى خۇيان لەسەر گىردىكى قىت دابەست و گوللەى
 ئاگرىنيان ۋەكۋو تەرزەى قورس يان تاۋەبارانى مانگى خاكەلىۋە بە سەر
 جەماۋەرى نىۋ ھۇرىۋودا رىشت. گىرمە و ھەرايەكىيان ساز كىرد كە دەنگوت دەشتى
 ئەسلاندوۋ سەر كلى جەھەندەمە و ھەر گۆشەيەكى ئاتەشخانەى بۇزەخى
 بەنېلەيە. خۇلاسەى كەلام لەۋ رۇۋى جىۋنەدا دەست و پىنى سولمانان لەجىياتى

خه نه به خوین دهرنگا. له و بگره و بهره یه دا لوتوللا به گی سهرلک له نیو
 قهره ولان دهر پیری و جه شنی شیرزی دهره لیبو و خوی گه یانده کریشکین و به
 زمیری شیریک ئاودیوی دنیای نه مانی کرد. کوش و کوشتر و تالان له راده
 دهرجو و سالدات و قازاخ رڼانه مه تریزی ئیرانییه کان و گومیلکهی خوین
 مؤنجیان نا و هرچی هه بوو دمستی به سهردا گیرا و برا. به ناچار
 جینشینی میر و چه کدارانی خزمهت رکئی خویان گه یانده سهر باسک و بهنده نی
 نه سلاندوز و کهوتنه دان به خؤداگرتن و کؤکردنه موی له شکری پرؤوبلاو.
 به راستی له و کشیمه کیشنه سامناک و پر مه ترسییه دا که دهنگوت پؤوی
 رابوونه مویه ئیرانی کهوتنه نه و پهری گیانبازی و خؤراگری، به تایبته
 لوتف علی خانی نه فشاری سهرکردمی لقسی هه شت و محهمه دخانی قاجار
 فهرماندهی لقی حهوت و جه غفره رقوئی خانی موقه بدم سهرداری لقسی مه راغه.
 به لام سهره رای ته وای نه مانهش رووسیا سهرکهوت و ئیرانی شکان و به زین.
 زؤر که سی باوه رپتکراو گیزاویانه ته وه که پینسه کهس له پله داران و سهریازانی
 لقهکانی نه فشار له رتگای شهری پسرؤزی دینی پاکي ئیسلام و دهولهتی
 هه تاهه تاییدا به گوللهی ئاگرین له خاکی نه مان گه وزان و نه غدینهی ژیا نیان
 دایه بهر دم بای نه مان. پاش ئهم رووداوه له شکری رووسیا هؤر دوه بزی
 ئیرانییه کانیان تالان کرد و به ره و حهساری له تکه ران و ئهرکه وان بزووتن. به
 هیوای خودا له جینگای خؤی دا هه موی ده خهینه روو.

هه ر لهم سانه دا میرزا محهمه دهنه بی کوری خوابه خشو میرزا
 نه بولحه سه نی وه کیلی پیتشو و چۆوه بهر دلؤفانی خودی.

شەرى دلاڭكىنى لەنكەران

نواي پروداوي مالىويزانكەرى ئەسلاندووز، سالى ۱۲۲۷ى كۈچى/۱۸۱۲-۱۸۱۳ى زاپىنى^۱، لوتغەلىخانى قاسمىلو سەرکردەي لىكى ھەشتى ئەفشار بەپىنى ھەرمان راسپىزىرايوو كە لە ورمىى بە دەورى ھىزەكەي دا بىي و قەرەبووي كەم بوونەكەي بىكەتمو و لەگەل لەشكرى ئىران بەرمو سىنورى لەنكەران بىزوئ. چونكە پروداوي تال و ناخۇشى لەنكەرانىش بىو بە سەربار لەسەر كارمەساتى ئەسلاندووز. يانى كۆنترۇسكى سەردارى پرووس پاش شەوى برىنى سىپاكەي سارپىل بۆو، لە جەنگەي سەرما و سەختەي زىستان دا، گەرماوگەرم پىڭاي ئەركەوانى گرتەبەر و شەوى ۴ى مانگى مەرمم گەيشتە دەوروپەرى ئەركەوان. بەناچار پارىزمەرانى وىندەيى كە بىرقولىخانى قاچار و عەسكەرخان و باباغەلى بەگى پىشقەرەمولى دەربار سەرکردايە تىيان دەكرن، بە ھاتنى سىپاي پرووسان تۇقىن و جەمىنيان لى ھەلگىرا و كەوتنە بىرى رىزگارى و تەگبىران و تەنەت ھىندىكان سەرى خۇيان ھەلگرت و راپانكرد. لەم بەينەدا تەنيا مىرزا ئەحمەدى كاشانى برازاي فەتخەلىخانى مەلىكوششوعەرا و سەرکردەي لىقى يەنگى مسولمان^۲ و عەبدوسسەمەدخان و عەسكەرخانى ھەرمەندەي سوارانى ئەفشار مانەو. ئەم چەند كەسە دلپرانە چوونە مەيدان و پىشتيان نەدا و باسك و مەچەكى پالەوانانەيان ھەلكرد و نواي شەر و تىكەلچوونىكى زۆر خۇداوراستان مىرزا ئەحمەدى كاشانى و جەغفەرخانى مازندەرانى بە دەست سىپاي پرووسيا شەھىد بوون و چوونە پلەي بەختەومرى و كۆمەلىكى بەرچاويش بە شوپىيان دا جەللەيان بەست و واى لىتھات كە بە خويىنى

---

۱ - وەختايەك نووسەر دەلى شەرى لەنكەران و ئەسلاندووز دوابەنواي بەكتر قەومان و سەرەتاي شەرى ئەسلاندووز دەباتە جىزنى قورىباني سالى ۱۲۲۴ى كۈچى، واديارە نواي مانگى قورىبان كە سەرەتاي سالى كۈچىيە و بە مەرمم دەست پىندەكا شەرى لەنكەران قەوماو. كەوايە سالى ۱۲۲۵ى كۈچى دروستە نەك ۱۲۲۷ بەلام رەنگە ھەر سالى ۱۲۲۴ى كۈچى وائەبىن و لە بنەردتا شەردەكە سالى ۱۲۲۶ى كۈچى قەومايى.

2 - دەبى نوئى مسولمان بى.

کوژراوان گياوگولسي مووجه و مهزرای نه ركهوان هه لگه رانه سهر رهنگي نه ركهوان.

به كورتی سهرداري ناوبراو دواي سهركهوتنی به هیزیکي قورس و گران و بار و بارخانه يه كي بيه هه زماره وه له و یوه رووی كرده له تكه ران و پاش نه وه ی گه یشتی له شهوی ۱ی مانگی مه رهمدا كه ده یته تاسووعا، سپای رووسیا كړدی به هاوار و هه رای پوړی حه شر. به راستی زمانی قه لم له نووسینه وه ی ثم به سهرهاته و قه لمی زمان له گپړانه وه ی ثم حه وه وه لایه پنی لیده نی كه كول و كۆل و له نگو لوره. لم تيكه وليكه يه دا محهمه دخانی قاجار كوژرا و به شي هه ره زوری لقی حه وت بوونه گۆشتی دم تۆپ و تفهنگ. به پنی سهرچاوه كانی میژوویی به تایبته «ناسخوخته واریخ» و «رهوزه توسسه های ناسری» له شهری نه سلاندووز و له تكه ران دا پتر له ۵۰۰۰ چه كداری ئیرانی ۲۵۰۰ له شكرچی رووسیا كوژراوان. كۆترو سکی سهرداریش له وتيكه لچوون و لیكده دا سن برینی قوولی هیئا و هه ره یه زامانه وه ویرای پاشماوه ی له شكری شهل و كوتی رووی كرد جامیشی وان. ده لئین نه گهرچی به زحمته و هه ول و تيكۆشانیکي زۆر برینه كانی سارپۆ کرانه وه، به لام هه تا ژیا هه ره شهل و گپړوگه وال بوو.

نه وه ی راستی بن یه كتيك له راكردوانی لقی نه فشار له له تكه ران شاغورلووی وه كیل پاشی بوو كه سهره رای نه وه ی سهیر نه نگوابوو، له بهر وه ی جینشیني میر له نه هه ری قه ره جه داغ بوو، به ره وه نهو باله بزووت و له مه وداي پيچادا تووشی لوتف عه لی خانی سهر كرده ی لقی هه شتی نه فشار بوو كه نه ویش هه راوه ده چوو. خانی سهردار له گه ل خۆی بریدی و شاغورلوو له خزمته جیگره وه ی میردا هه رچی به چاوی خۆی دیتبووی له نوو كه وه گپړایه وه.

هه ره لم ساله دا جه عه ره قوولی خانی بونبولی كه له ناوچه ی شاری شه كکی بنه ی داكو تابوو، بارگهی ژيانی لم جیهانه رووخه كه وه تيكنا و به ره و دنيای هه رمان هه نگاوی نا و به مردنی خۆی مرد.

نیربرانی عهسکهرخان بۇ دەمکوتی خیتلی شیروان و کوژاندنەوہی ئاگرى ئاژاوەی لاجان و دووبەرەکایەتى لەگەل ئەحمەدخانى موقەددەم

لەم سالىدا كە هيشتا كارى پىنكەتتى دمولەتانى ئىران و پروس ھەروا بە
دواكەوتوويى مابۆو، سەرمايەملەي خيتلى شیروان سەرى ھەلدا. شازادەي
پايەبەرزى دەولەتى مەژن [عەبباسميرزاي] جىگرەوہى مېر تەنبا عەسكەرخان و
عەبدوسسەمەدخانى رائەسپارىن كە ھەلکەنە سەريان و دايانپرووتىنن. ئەوانىش
بەگۆيرەي ھەريمان وپراي سوارانى خۇيان چوونە سەريان و ئەو تاقمە ياغى و
سەربزئوہيان زۆر چاك تەزاند، بەلام چونكە وەرزى زستان بوو لەبەر تۆف و
بەند و سەرما و بەستەلەك زۆرەي سوارانى ئەفشار چوونە نىو بازنەي نەمان و
ئەوہى مابوون بە ھەزار كۆيرەوہرى خۇيان گەياندە تەوريز. لەبەر بەختىبەد و
شيواي رۆژگار، ئەم خزمەتەي عەسكەرخان و عەبدوسسەمەدخان پروون وەبەر
چاوەنەھات و جىيەخۇي نەگرت و بەلكو بە كەمتەرخەمى و كۆتايى لەقەلەم
برا. شازادەي جىگرەوہى مېر وادەرەلبيو كە ھەريمانى دا لەبەر چاوى خۇي
پەتيك باوينە ئەستۆي عەبدوسسەمەدخان و بىخەنكىنن!! عەسكەرخان بە
پشتيوانى بەريز ميرزا ئەبولقاسمى قايمەقلم و كار و خزمەتەكانى پىشيووى و
ریشسپىيايەتى خۇي تىكەوت و توانى براكەي لەو سزادانە قوتار بكا. لەم
سەروپەندەدا رىكەوتنى نىوان ئىران و پروسيا كە بە پەيماننامەي گولستان
ناوبانگى دەرکروو، كۆتايى پىھات^۱. دەقى پەيماننامەكە كە بە تەگبىر و

۱ - پەيماننامەي گولستان سالى ۱۲۴۸ھى كۆچى ۱۸۱۳ھى زايىنى نووسراو.

پاویزی حاجی میرزا نه بولحه سمن خانی بالویزی باومرپیگراوی دهولته تی
گهرمی ئیران نووسراوه به دور و دریزی له دیرؤکاندا خراوه تهروو....

هر لم ساله دا جیگرهومی پایه به رزی میر بیستی و لئی پروون بژوه که
هوزی بلباسی نیشته جیتی لاجانی سهر به سابلاغ ویدمچی شالو بهرنه سهر
دانیشتوانی ساینه لالا و سندووس و دایانپلوسن و دایانپرووتین و موچه و
مهزرایان پخوست بکن. هر بویه جینشین بی ریزی میر، نهحمه دخانی
موقه دهم و عهسکه رخی نه فشار که له تهوریز له خزمه تی دا بوون هه لیبژاردن
هه تا برؤن و لیتیان بدهن و بیانتاسینن. نم دوو که سه پسووله ی پازده هه زار
تمه نی تهوریزیان دا به دیوانی به رزی هه مانره وایه تی که نوای کل تایی هاتنی
نهرکی سهر شانیان له مالی تالان کراوی بلباسان بیدن. و اقرار کرا که
نهحمه دخان له مهراغه وه و عهسکه رخان له ورمیوه هیزی خویان کل بکه نه وه و
له سندووس یه کتر بگره وه و پیکه وه په لاماری بلباسان بدهن. به لام نهحمه دخان
پتی لم هه رارو برییه نا و بهر له عهسکه رخان پوی بؤ زگ بلباسان و دهستی له
تالان و کوشتار نه پراست و به دهسکه وت و خه نیمه تیکی بی ژماره وه گه رایه وه
مهراغه. له و لوه کاتیک عهسکه رخان بهرمو لاجان بزوت له مه وای رییه دا
بیستی که نهحمه دخان دهستی خوی ره پیش داوه و نهومی ده بوو بکری کراوه،
جله وی شل نه کردموه و یه کسهر پروی کرده میانداو و نه وندهی رق هه ستابوو
که هر ناوری دینا. و مختایه که له میانداو گه پشته سهر نهحمه دخان و کردی به
قاله و قسه ی تال و ناخوش و سارد و سووکی به زمانی دا هات و له و لاشه وه
بیستییه وه، زوری دل له نهحمه دخان نیشا و گه رایه وه ورمی. له بهر وهی
نهحمه دخان له لایه ن عهسکه رخانه وه قسه ی ره قوته قی له پارسه تکی نرابوو،
سکالای برده بهر دهسه لاتخانه ی تهوریز و به هه له دوی عهسکه رخی نو. به
هان دان و داوی خانی موقه دهم. میرزا رحیم خانی قاجار یه کیک له
بیاماقوولانی بارگای میری پاسپیردا که بره و نیومی نه و بره دراوهی

عەسكەرخان خەستبۆیە سەر شانی و ٧٥٠٠ تەمەنی تەوڕیزی بوو لێی وەرگری و بیبەتەو. دواى ئەوێ ڕەحمەتخان گەشتەجێ، عەسكەرخان ٢٥٠٠ تەمەنی حازر کرد و ویی دا و بۆ ٤٠٠٠ تەمەنەكەش كە دەمایەو جوار مانگی دەرفەت وەرگرت و پسوولەى دا و لە ئەلەو ئەهاتە بێ و کابرای ڕاسپاردەشی بە باشترین شیوە بەرپێکردمەو تەوڕیز. بەلام کاتێك ئەحمەدخان موقەددەم هەلوێست و هەنگاوەكەى بێستەو سەرى لە پوختەیی و لیۆمشاوەیی عەسكەرخان سوڕما و ئەویش لەژیۆ ٧٥٠٠ تەمەنی ئەشەرەفێ پێشكەشی خەزینەى دەسەلات کرد.

هەر لەم سالا دا میری خاوەن شێكۆ بە مەبەستی گەڕان و سەیران لە تارانێ پایتەختەو بزووت و چیمەنى ئۆجانی دەورووبەری تەوڕیزی کردە خێوەتگای سەرپەرەى بەشەو كەتى. لەوژیۆ دەستووری فەرموو كە تاقى تۆپچى و سوارانى سازەى هێزى ئەفشار بچنە خزمەتى. هەر بۆیە عەسكەرخان و عەبدوسەمسەمەدخان و ئەزەرعەلىخانى برازایان لەگەل سوارانى تازەى بەرپێكێفێ خۆیان چوونە میزگۆلانى ئۆجان. دیارە ڕەحمەتو لاخانێ قاجار سەرتیپى تۆپخانە و ئەسەبۆلا بەگى ئەفشارى عەرەبلوو سەردەستەى تۆپخانە و خەزان ئاغاسو لئانیش وێرایان چوون. ئەوسا سوارانى مەشق پێكراوى راها تووى لە كۆلەرمەچو و كەوتنە خۆ ڕانان و مەشق و ڕیزبەستن. خاقانى بەرزەجى لەگەل بۆلیك لە گەورەبیاوانى دەولەت و میرزا محەممەد شەفیعی مەزنەومزىر چوونە سەر ئەبۆلكەيكە و تاسەى تەماشای بزووت و یەكجار زۆرى و مەبردلى كەوت و كەیفى موبارەكى پێى بزووت. لەو جەنگەیدا مەزنەومزىر كە هەمیشە لە دوورەو قازانج و بەرژمەندى عەسكەرخانى دەپاراست و ڕواى پێى بوو، هەلەكەى قۆز ئەو و بە خزمەتى ڕاگەیاندا كە ئەمانە هەمووى دەچنەو سەر لیۆمشاوەیی و كارچاكى عەسكەرخانى ئەفشار كە لە كۆنەو غولام و دەولەتخوایه. پاشان باسى چۆنەتى ڕۆوشوین كێشانی كوژرانی تەسیت سیانۆف و چوونى بۆ فەرانسە و تێكڕای خزمەتەكانى بە زمانىكى تەڕ و پاراو بۆ گێڕایەو و نەقل و

نه زیله ۷۵۰۰ تمه نهی که شازاده ی جیگرموه ی میر به فیتی نه حمه دخان وه کوو تاوانانه پیژوه یه سستیوو، و پیرای ناکاری باش و له باری خرایه روو. خاومن شکو هر له پیوه شازادی بانگه پشت و زوری لئ تووره بوو و به سهری رژی و فرمووی دهن پیسووله ی ۴۰۰۰ تمه نهی بده یه وه و چاکت ناگا له عهسکه رخان بن و جبه یه کی دارموشی بۆ کرده خه لاتی شانازی.

هر له ساله به گوێره ی ته گبیری میرزا محهمه ده علی ناشتیانی (نمشکه بۆس) وه رگرتنی باج و پیتاکی ورم له ویشکه مال و نه غدینه خرایه نه سستی مه حموودخانی کوری موئمین خانی نه فشاری ساینه له. سه عیده یین به گ به کیک له دیوانی دیوانه ی مازنده ران له بهر په ریشانی کاروباری حوکم داریتی حوسین قولی خانی به گه ربه گ له لایه ن دیوانی میره وه وه کوو داروغه و خاومن ده سه لات نیردرایه ورم. لقی حه وتی نه فشار که پیشتر له ژیر دستی محهمه دخانی قاجاردا بوو، به شیوه یه کی کاتی درایه چنگ «ناغاقاسم» ناویکی باومر پیکراوی جیفشینی میر. ههروه ها سوارانی تازه ی سپا بۆ راهینان خرا نه ژیر کتفی نه زه ره علی عبدالعه لیک.

جوونى جېنشىنى مىر بۇ خۇي و ورمى

سالى ۱۲۲۹ى كۇچى/۱۸۱۳ - ۱۸۱۴ى زايىنى، پاش تېپەرىنى جېزنى
نورۇزى سولتانى بە خۇشى و كامرەوايى و كامەرانى، جېھانى پىر بە
بېوقەدەمى خاكەلىيە تەمەنى لە نوئ نووسراپەو. لەو ھەرەتەدا شازادەى
بەپىزى جىگرەوۋى مىر كە لەمىز بوو ھەر سەرقاتى شەر و ھەرا و دانەسەكنىن و
گىرۋەدى شەكەتى بوو، مەيلى ھەرموو كە تەشرىف بەرى بۇ سەيران و راو.
سەرەتا پىرىشكى شەوگەتى ھاويشتە سەر مەتبەندى دلبزوينى خۇي و پۇلى
شەممە ۷ى مانگى شابان بزوت و ئاۋل و خىۋەتى لە چىمەنى بۇرشەك ھەلدا.
ئەوئەندەى پىنويست بوو خەلكى خۇي و سەلماسى خويئەدە و بەسەرى كىرئەو.
كاتىك كاروانى كەزاۋەى لەوئە پۇيى و سىبەرى ھاويشتە سەر داوينى قزقەلاى
ورمى، عەسكەر خان كە لە پكىلى خۇشەرىدا بوو، ئىزنى و مىرگىرت و بەپەلە
مىزگىنى جوونى كەزاۋەى پىرۋزى برد بۇ حوسىن قولى خانى بەگەرەگ. ئەويش
كەوتە ئامادە كىردى شتومەكى جېز و شادمانى و مىواندارى و لەگەل خانان و
بىاوماقوۋلان و ئىكرائى قۇشەنداران پۇلى دووشەممە ۸ى كۆلەمانگ چوونە
پكىف رامووسانى. شازادە ھەر ئەو پۇزەى كە گەيشتى چو بۇ باغى كەمال ئابادى
بەگەرەگ كە دەنگوت بەھەشتە و ئەوانەى كە لە خزمەت پكىفىدا بوون،
ھەركام جۇنيان پىدەكەوت و لىيان دەوئەشاۋە لە گەرانگەرى باغەكە چادىيان
ھەلدا و ئۇقرەيان گىرت. خودى بەگەرەگ و مەحمودخان و عەسكەر خانىش لە
تەنىشت باغ خىۋەتى بە جويىيان ھەلدان و بنەيان داكوتا. لەم كاتەدا
سمائل ئاغاي بشكوفتى كە ئىستا و رابردو بەگەرەگ لە سىرخىلايەتى خىلى
خۇي خىستبوو، لە پىگاي عەسكەر خانەو دىپارىيەكى شايانى ئاردە خزمەت و

هر به داوای نهویش چووه سر دؤخی جارانی. عسکه رخنیش به مه بهستی
ته من کردن و گوئی بادیانی عیلى هرکی راه سپیزدرا که ماوه یهک پینشتر
هه لیانکر دیوویه سر ناوچه و مه لیه نده کانی ورمی. هر به راستی له ماوه یهکی
زور کمدا شه رکی سرشانی به جوانی پاپه راند و به سلامه تی و دمستی
پر دمسکه و ته وه گه رایه وه. هه روه ها به ریز میرزا بوزورگی قایم مه قام واته میرزا
عیسای باوکی قایم مه قامی نووم که به داهات و دمرکه وتی دیوانی ورمی دا
چووبووه، ۱۱۶۹۶ ته منی خستبووه سر نه سستی حوسین قولی خانی
به گله ربه گ و پسووله ی لیومرگرت. نوای ثم کارانه کاروانی به ختیارى جارینکی
تر بهرمو خوی بزووت و لهو رؤژانه دا نه زمعه لی خان له سر کردایه تی سوارانی
نه فشار لاندرا و له سره تادا راهینه ری پرکیش بق تاراوگه نوور خرایه وه. وا
داندرا که هر پوولیتیکی ده مینن ناغاحه پدمری فه راشی تاییه تی پادشا له یتگای
مه محمودبخانه وه له به گله ربه گی و مربرگرت و بیگه یه نیته خه زینه ی میری.

شهری حیدری و نیعمتی له ورمی که سازادهی

زۆر تووره و چراغ پی کرد

لهم سه‌روبه‌نده‌دا باش چوونی ته‌شریفی سازادهی جیگره‌وه‌ی میر له
ورمیوه‌ بۆ خۆی، شهری نیوان حیدری و نیعمتی قه‌وما. وه‌ک روون و
ناشکرایه‌ نهم قه‌ه و هه‌رایه‌ له‌ کۆنه‌وه‌ له‌ مابه‌ینی لات و شه‌لات و تاوانکارانی
[هیندیک] ناوچه‌ و هه‌رمی ژبانی مسولمانان‌دا باوه‌، وه‌کو ده‌لێن و له‌ نیو
چین و توێژه‌کانی جه‌ماوه‌دا باسی ده‌کړی نهم نا‌کۆکییه‌ له‌ میژه‌ له‌ نیوان
میردانی شانیه‌مه‌ توللای وه‌لی کرمانی و سه‌ید حیدری ده‌رویشی ته‌به‌سی‌دا که
له‌ شاری ته‌وړیژ نێژراوه‌، سه‌ری هه‌لداوه‌. به‌کورتی له‌ رۆژانی عاشوورا و
تازیهداری‌دا که‌ خه‌لکی ورمی به‌پێی داب‌ونه‌ریتی کۆن له‌ ته‌کیه‌ و مزگه‌وتان‌دا
سه‌رقالی سه‌ربوولکه‌ و چه‌مه‌ری گێژان بوون، لا‌ته‌وپاته‌ و بیاوخرپان کربیانه
گرمه‌ و هه‌را و شهری حیدم‌ری و نیعمه‌تی‌بان ساز کرد و ب‌هم بیانویه‌وه
هه‌لیانکوتایه‌ سه‌ر مالان و ده‌ستیان له‌ کوشنار و تالان نه‌پاراست و هه‌ردک لا
چه‌ند که‌سیان لێ‌کوژرا و تاقمیکیش به‌ برینداری که‌وتنه‌وه‌. سه‌ره‌نجام
لوتفه‌لی‌خانی قاسملوو سه‌رکرده‌ی لقی هه‌شتی نه‌فشار به‌ فه‌رمانی
حوسین‌قو‌لی‌خانی ب‌رای هیزه‌که‌ی خۆی کۆکرده‌وه‌ و له‌ سانی‌دا و به‌
هه‌ره‌شه‌و‌گه‌ره‌شان ئاگری نهم ئا‌واوه‌یه‌ی رۆمرکان‌د. کاتی‌ک سازاده
[عه‌بباس‌میرزا] له‌ خۆیه‌ رووداوه‌که‌ی بیسته‌وه‌ وه‌کو گه‌راک ده‌ره‌ت‌بوو. هه‌ر
بۆیه‌ له‌رێوه‌ گزیری توند و ئیژی ناردن بۆ ورمی که‌ جه‌م‌ودارانی سه‌رناسی نهم
کاره‌ لادینه‌نه‌ و به‌دغه‌رانه‌یه‌ بگرن و بیانبه‌نه‌ خۆی. له‌به‌روه‌ی تاوان‌باران و
قه‌له‌و‌قوته‌ی گومناو باش نهم رووداوانه‌ ره‌ویبوون و خۆیان وه‌به‌رده‌ستان

نه دابوو. گزیرانی راسپیژاو لهبری شهوان دمسته یه کاسپکاری بی تاوانی بازاریان گرتن و به چوله پیچ کراوی بردیانن بؤ خوی. به ناچار حوسین قولي خانی به گلهریگ به مهبستی تکا و پارانه وه بؤ بی گونا هان، که له بهر مزاخانی نیشیک شاغاسی کوری علی رمزاخان و علی مراد به گی سهرلکی کوری ره حیم خان و حوسین به گی ریش سپی ختلی قورخلووی به نامه به که وه نارین بؤ خوی. لعم بهینه دا نه جف قولي خانی دووم کوری به گلهریگ که له زیارمتی نه زرگه و مهرقه دی ایمان گه رایه وه و گه یشته وه ولات، حوسین قولي خانی باوکی له ریوه دوا به دواي شهوان به ری کرد بؤ خزمهت سازاده. خودارستان نه جف قولي خان لهو جهنگه یه دا گه یشتی که گیراوانی بی تاوان درابوونه چنگ میرغه زه بان و خهریکی سزادانیان بوون. به گلهر به گزاده همرچه ندی داپاری و خوی هینا و برد هیچی بؤ نه کرا. لهو کاته دا عهسکه رخانی بیر له پیش سازاده کرنوشتی برد و به خاکه رای بی هزار سویندی به خاکی پای خوارد که شه مانه هم موویان کاسپکار و دووکاندارن و قهت لهو کاره نابه جییه وه نه کلاون و شم هرا و که تن و ناژاوه به کرده ی چه به لکاران و لاتولووتی بی ناون که نیستا بازارمن و خویان همشار داوه. نه گهرچی به تکا و پارانه وه ی به گلهر به گزاده و عهسکه رخان شه و کومه له گیراوه ی چی وه چه نه دان و لیبیان خؤش بوو، به لام شاگری توور به ی به ری زیان هر دانمه رکا. له جباتی شهوان که له بهر مزاخان و علی مراد به گی و حوسین به گی به یتیه لدان دان و فهرمووی به رولان بیانته زینن و ته نانهت حوسین به گی ریش سپی بیچاره یان فله لاقهش کرد. نهوسا بری دووه هزار تمه نیان جه لیمه به تاوانبارانه وه به ست و گزیری به زه بروزهنگ و تۆسن له ماوه به کی کمدا شهش گهرکی شاری ورمیبیان تیکوهردا و خه لکیان هه لپیچا و لیبیان نه ستانن و دایانه دمست کار به دهستانی دیوانی به رزی میری.

شەرى قەلای رەواندز ناسراو بە سیدەک لە سالی ۱۲۳۱ی کۆچی/ ۱۸۱۵ - ۱۸۱۶ی زاییینی دا

بێیۆست بە روون کردنەوێه میری رەواندز که لە لایەن دەولەتی گەورەى
عوسمانییهوه لەو خاک و مەلبەندە ئالای هیز و حوکمرانییتی هەلدابوو، لەبەر
مەودای کەم و نیزیکیایەتی و تەنینهوێ دەسلەلاتی، جاروبارە هۆمەن و رامالی
دەبردە سەر ناوچهی شتۆ. کاتێک ئێم هەوالانە بێنێتوبەر بە گۆیى دەولەتی
پایەدار گەیشتنەوێ، وای لێهات که بەرپەرچدانەوێ میری رەواندز وەکوو ئەرك
لەسەر شانی حکوومەت رەنگی دایەوێ. لەم سالەدا شازادەى جێگرەوێمیر،
محەممەدباقرخانى سپاسالار، کۆری پیرقولى خانى سەردارى قاجارى لەگەل
کۆمەلێک سەرکردەى ئازەربایجانى وەکوو نەزەرعلی خانى مەرەندى،
برایم خانى شامبەیانى، سەمایل خان و براکەى چوونە ژێر فەرمانى
سپاسالارەوێ و تێکرا روویان کردە مەلبەندى هەستبزوێنى ورمى و لەوێ
هۆردووبەزیا ن کرد.

لەم بەلەشەوێ حوسێن قولى خانى بەگەلەریگ، بەپێى فەرمانى مەزنانى
دەسلەلات، نەجەف قولى خانى کۆری وێرای لوتفعلی خانى براى که سەرکردەى
لقى هەشتى ئەلشار بوو بەرێى کردن و عەسکەر خانى عەبدولمەلیکی و
عەبدوسسەمەدخانى براى و مەحمودخانى قاسملوو و رەحمەتوللاخانى
فەرماندەى تۆپخانه و ئەسەدوللا بەگى عەرەبلووى سەردەستەى تۆپخانه و
خەزان ئاغای فەرماندەى تۆپخانهى رەگەل خستن. هەموویان شان بەشان بە
دەهمزار سواره و پیاده و تۆپ و تۆپخانه و قۇرخانەوێ کۆچاو کۆچ بەرەو قەلای
رەواندز کەوتنەری. سەرەتا سەمایل ئاغای بشکوفتى کە پێشەنگ بوو

بې لښکرانه وه و به که تره خه می هه لیکړده سهر شووړه ی سیده ک. قه لانشینان نه گهرچی نازایانه بهرموړووی بوونه وه. به لام هیچیان بې نه کړا و به شکاوی سهریان برده وه بهر هساری قه لا و پیاویان نارد لای میری ره واندز که بگانه فریایان، که چی پیاوه که نه گه یشته چی و به ده ست پاسه واندانی سپای نیران گیرا و به حوکمی سهر کرده کوژا. له و کاته دا هیزه نه به زه کان په سپاه سا ومده رکه ووتن و دموړی دیواری قه لایان ته نی. پاشان له چند شوینکی له بار توپی قه لاشکینیان دابه ستن و گولله ی ناگرداریان چه شنی گلیر به سهر ژووری حه وشه دا باراند. به ده ستووری هه رمانده ی توپخانه، توپی ۷۰۰ تا ۸۰۰ توپه له ی ناوړباریان هاو یشته قه لا و له پیوه بورچیک قه لشتی تیکه وت و دارووخا، هر بویه قه لانشین تووشی دله راوکه و توین بوونه وه و له جهرگی شه ودا بن دیواریکیان کولی و خویان گه یانده لیر هواره کانی دموړی بهر، به لام بهر له راکرن چند سواره یه کی نه فشار و که سانیکی دیکه ی وه کوو «عه لی» ته ودرار و مده دی ته پچی لقی نه فشار به گولله ی گهرمه وه بوون.

هر جۆنیک بې له ماوه یه کی کورتا قه لای سیده ک گیرا و ده سکه وت و خه نیمه تیکی زور که وته چنگ سپای نیران. پاش شم سهر که وتنه ده سته یه ک سهر بازی نازا به سهر کردایه تی نه حمه دبه گی سهر په لی یه کم له وی بنکه یه کی سپایان دانا و مه تر یزیان دابه ست و هیزه بالادسته کان بهرمو ره واندز بزووتن. هیشتا بوو فرسه خ نه روپیوون که هه لیکړده کرپوه و باکوت و سهرمایه کی سهخت بالی نه نگاوت. نوا به فریکی وا قورس باری که هه موو پنگا و ره که کان گیران و بواری هات وچق نه ما. گه لیک قوشه چی و یه کسم ره قه لاتن و که سیره بوونی و له بې پهرین و به ناچار که وته ژیر پاشماوه ی له شکر گه رایه وه و رووکاری شم سهر که وتنه که وته ژیر په رده ی نواکه ووتن. شم سهر و به نده دا هه والی هاتنی بالویزی دمو له تی شکمه مند له هه ریمه کانی نیران دا بلاو بژوه.

ھەر لەم سالەدا مىرزا محەممەد ئەلى سەرخىسابى ئازەربايجان ناسراۋ بە
ئەشكەبۇس بۇ جارىكى تىر پوۋى كىرەمەۋە ورمىنى و كەۋەۋە پىداچوۋنەۋە
داھات و دەر كەۋىتى دىۋانى و لە نىۋو پەراۋاندا ھەموۋى دەنۋوسىنەۋە و تۆمەرى
دەكردن. لەم كاتەدا شازادەى جىنشىنى مىر نامەيەكى ئاردا بۇ حوسىن قولى خانى
بەگەر بەگ كە دەبى بە ئاگادارى مىرزا محەممەد ئەلى سەرخىساب پىنئەسەد
سوارەى سىكۇرتى و ھەشەسەد سوارەى لەشكەرى و دوۋ لىقى مەشوق پىكراۋ و
دوۋسەد و بىست كەس تۆپچى ئەفشار ساز و پەرداخ و ئامادە بكا و چاۋەپۋانى
فەرمانى تازە بىن.

ھەر لەم سالەدا ئەحمەد خانى موقەددەمى بەگەر بەگى مەراغە لە ميانداۋ و
چۆۋە بەر دىلۇفانى خۇدا.

پاسپېر درانی عهسکه رخان بۆ میوانداری کردنی

بالتویزی پرووسیا

سالی ۱۲۳۲ی^۱ کۆچی/ ۱۸۱۶ - ۱۸۱۷ی زایینی، «ئه لیکساندر یه رمیلوف»ی بالتویزی پرووسیا به رهو ئیران بزووت. بالتویز پیاویکی زانا، به لام توند و تیژ و قسه تال و لووت بهرز بوو. پاش شهوهی له ماوهی دوو مانگا توانی کاروباری تفلیس و قهره باغ پینک بخا، له لایهن ولاتی خۆیه وه به مه بهستی راگه یانددنی چهند بابیه تیکی که حکومهت رایئه سپاردبوو به رهو پایته ختی شاهه نشاهی ئیران که وته ری. چونکه ده بوو پیاویکی وریا و کارزان به رهو پیری بجی و میوانداری بی، فرمان درا که عهسکه رخانی عه بدولمه لیکي بجیته ئوچ کلیسا و پینشوازی لی بکا.

عهسکه رخان به پیتی فرمان به ته داره کی شایانه وه له ورمیوه به رهو شوینی دیاری کراو پویی و به بخیری هینا و پنگه وه پرویان کرده ئیره وان. سه ره تا هه سهن خان ناسراو به سه فده ری غازی برا چو وکه ی ناوداری هوسین خسانی سه ردار که له دهره وهی ئیره وان و له سه یرانگایه کی خۆش سه رایه رده په کی گه وهی بۆ پازاند بۆوه چهند ههنگاوێک به پیری وه هات و دمستی نایه نیو دهستی بالتویز که به دابی شه وان نیشانه ی دۆستایه تی و خۆشه ویستیه و به میرسی میرسی دهستی گۆشی! شه وسا پنگه وه چوونه نیو خپوه تی خان و دوا ی میوانداری کران له خاکی ئیره وان تیپه ری و له گه ل عهسکه رخان به رهو ته وریز کشا. شهو پۆوهی ده گه یشته ته وریز له ئاوا یی «سه به لان» وه هه تا کۆشکی حکومهت، نیزیکه ی ۲۵۰۰۰ سواره و سه رباز و ۲۰۰۰۰ پیاده و ۴۰۰۰۰ کهس

۱ - له دهقه که دا نووسراوه ۱۳۳۲ که هه له یه

سه‌نه‌تکار و کاسپکار و دوکاندار و یرای ۴۰ دزگا تۆپ نه‌وبهره‌وهر
راوه‌ستایوون و جه‌ماوهره‌که ده‌تگوت وینه‌ی به‌دیواره‌وه هه‌لاوه‌سراوی
بیده‌نگن و سه‌رتاپاخوار بیوونه‌جاو و گوئ و له‌بالوئیز رامابوون.

بهم‌شیمه‌یه نه‌لیکساندر یه‌رمیلوف ناوای پینشوازی شیاو لی‌کرا و پیتی‌نایه
ته‌وریز. یۆ سه‌به‌ینی له‌گه‌ل عه‌سکه‌رخانی میواندار چوووه خزمه‌ت شازاده‌ی
جیگرمه‌وی‌میر و دوا‌ی دیدار و وتووئیز هیچ‌وته‌یه‌کی نه‌رم و نیانی له‌زمان
شازاده‌وه نه‌بیست چونکه‌بیری پیرۆزی به‌ریزیان به‌لای شه‌ر و کیشه‌دا
شکایۆوه و ده‌یه‌ه‌ویست کۆنه‌قینی بریژی و تۆله‌ی پینشو و بکاته‌وه. به‌ناچار
نێردراوی ده‌وله‌تی روس به‌دل‌ناخۆشی و نا‌هومی‌دی و یرای عه‌سکه‌رخانی
میواندار به‌ره‌و باره‌گای پادشای ئێران بزووت. له‌به‌روه‌ی ته‌واوی
راپۆرت‌ه‌که له‌«ناسخۆته‌ه‌وارێخ» دا نووسراوه و له‌مه‌ پتر په‌یوه‌ندی به‌باسه‌که‌ی
ئێمه‌وه نیه، خۆم لی‌ه‌وار.

په نجانې ته فشاران له هه لس وکوتې ناله بارې مه محمود خانې
قاسملو و هاوار بردنیاں بڼ لای جینشینې میر و لابرډن و
ته مې کردنې یهک له دواي یهکی چه ند کهس له ژمیریاړان

پیشتر باسی کړا که میرزا محمدهدعلي ژمیریاړی دیوانې بالا سالی
پیشوو دارایی دیوانې ورمی نایه بېردهستی لڼو مشاوهی مه محمود خانې
قاسملو و خوی پوی بڼ ته ورڼ. ناوبراو بې پارسهنگ جوولایه وه و خوی له
دروو تاندن و شلتاغ نه پاراست. خه لکی ورم له زمبروزهنگی باج و مرگړانی و له
هه لس وکوتې ناله بارې خوی و تهنگ هاتن. وای لڼهات که هیشتا چل رڼو به
سر جیڼی نه ورڼوژدا تینه پېرېوو که پیتاکی نق مانگه کڅر ابو یه وه.
محمدهدعیساخان و خودادادخانې کورانی ئیمام قولی خانې خوابه خشو له یېر
زولم و زوره ملی بیاوه کا می مه محمود خانې قاسملو و هه لاتیبونه خوی و مزنانی
ته فشار له دهره تیک ده گهران که سکالای لڼ بکهن. خودا وراستان لم کاته دا که
مه زن و ماقوول و بازرگان و ناغاوه تی ورم و یرای مه لا ناغاوه ژا قازی کوری
خوابه خشو میرزا محمدهدحوسینی ئیمام جومعهی ورم چووبونه ته ورڼ بڼ
پیشوازی بالویزی ږووس، هه له که یان به له بار زانی و هه موویان لای
جینشینې میر که وتنه سکالا و گله و گازنده و گوئیان مه محمود خان تهنگی
پېزه لچنیوین. مه محمود خانیش که له وځ بوو، شازاده عه بیاس میرزا پاش
هه لچوون فرموی که فتهج علی خانې نووری مازنده رانی بیداته بهر مست و
شه بلاغه و نهویش چاکی لڼدا و روومهت و پشته ملی به زلله سوور هه لگړا.
ته وسه میر دهستووری دا که دهس به سر بیبهن بڼ مراغه و وا دانرا که هرگیز
دهست و مرنه داته کاروباری پیتاکی ورم و نهوهی به زیادی نه ستاندوویه تی له

بنی بیت‌ه‌ده‌ده و بیداته‌وه. پاشان فه‌تج‌عه‌لی‌خان له‌بری مه‌حموودخان راسپیزدرا و شان‌یه‌شانی گه‌وره‌پیاوان و جه‌ماوهری نه‌فشار له‌بنه‌بانسی مانگی جیمادی دووم‌دا به‌رو ورمی که‌وته‌پێ. فه‌تج‌عه‌لی‌خانی مازنده‌رانی دوا‌ی نه‌وه‌ی گه‌یشته‌ شوینی کاری خۆی که‌وته‌ نووسینی پسووله‌ی بیتاک و داها‌تی دیوانی ده‌سه‌لاتی ورمی و به‌سه‌ربه‌ستی ملی لێ‌نا.

لهم سه‌ربه‌نده‌دا کورده‌کانی ره‌وه‌ند هه‌را و ئاژاوه‌یان نایه‌وه و سنووره‌کانیان شله‌قاند، بۆیه به‌ناچار حوسین‌قو‌لی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ به‌مه‌به‌ستی خاشه‌کێشانی لهم توخم و تۆوه‌ی ئاژاوه‌یه که‌ بپوو به‌هۆی شیوانی کاروباری حکومه‌تی و ژبانی هه‌شامه‌تی ورمیی تیکدا‌بوو، نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خانی کۆره‌گه‌وره‌ی له‌جیی خۆی دانا و دوا‌ی جیژنی ره‌مه‌زان به‌رێگای سندوق‌س‌دا چوو بۆ سولتانییه، چونکه‌ کاروانی که‌ژاوه‌ی پیرۆزی خاقانی به‌رزه‌شان له‌وێ بنه‌ی دا‌کو‌تا‌بوو. فه‌تج‌عه‌لی‌خانی نووری مازنده‌رانی که‌ له‌ مالی حاجی سه‌فی داده‌نیشت به‌ ئامانجی هێور کردنه‌وه‌ی خێل و خانه‌دانی نه‌فشار میرزا محه‌مه‌ده‌سه‌عیدی که‌لانه‌ری مه‌لبه‌نده‌که‌ی بانگه‌یشت و به‌راوێژی نه‌و که‌وته‌ سه‌رژمیری خانووبه‌ره‌کانی شار و پێوانی زه‌وی‌وزاری گوندان و به‌هیچ کلۆجیک لای له‌ نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خانی بریکار نه‌ده‌کرده‌وه و گوێی پێی نه‌دم‌بزووت، بۆیه کاروباری مه‌لبه‌نده‌که‌ و ناوچه‌کانی سه‌رسنور زیاتر له‌ پێشوو ئاتۆزکان.

لهم کاته‌دا شه‌رف‌رۆشانی هه‌رکی شوویان لێ‌هه‌لکێشا و زه‌ره‌دیان گه‌یاند هه‌ ناوچه‌کانی ورمی. جه‌ماوهری نه‌فشار به‌ بێ‌وه‌فا ده‌رچوون و فه‌تج‌عه‌لی‌خانی نووریان دته‌ دا بۆ لێدان و ده‌مکو‌تی سه‌ری‌ژێوان. نه‌ویش به‌ هێژیکسی ته‌یاری حکومه‌ته‌وه له‌ شار ده‌رکه‌وت و له‌ناکا‌و به‌ سه‌ر سه‌ری‌ژێوانی هه‌رکی دانا و مال و خه‌نیمه‌تیکی زۆری لێگرتن و تالانی کردن و به‌ده‌ستی پێ و سه‌رکه‌وتوو گه‌رایه‌وه ورمی. سه‌مایل‌به‌گی خه‌لج به‌ درێژی چۆنه‌تی رووداوه‌که‌ی له‌ نووکه‌وه‌ نووسیه‌وه - به‌په‌له‌ به‌عه‌بدو‌رره‌زابه‌گی پێش‌خه‌مه‌تا ناریدی بۆ

حوسین قولى خانى به گهر به گ. کاتیک کاغزه که ی سمایل به گ له چیمه نی سولتانییه خرایه به رچاوی به گهر به گ به بن وه لایى نه فشاران و سر به خوی فتهح عه لی خانى نووری زور تیکچوو. دواى ته گبیر له گهل عه سکرخان که نه دم نه رکی میوانداری کردنی بالویزی روسی له سر شانی نه مابوو، له هه لیکی له باردا چۆنیه تی رووداوه کانی به خزمهت میری مه زن راگه یاند. نه وسا فرمانیک له لایه ن پاشاوه بۆ فتهح عه لی خان نووسرا [که بگه رپته وه] و له سر داواى حوسین قولى خان، میرزا محهمه دته قی قهواموده وه لی ناشتیانی داندرا هه تا به سر کوبه ندی بیتاکی ورمی راگا و ا بریار درا که به مؤر و پسو وه لی به گهر به گ به سئ قیست هه رچی هه یه بدرئ به دیواندارانی پایه به رن. دواى ئهم قهراوهرییه به گهر به گ وپرای میرزا محهمه دته قی قهواموده وه لی ژمیریاری دیوانی بالا و عه سکرخان رووی کرده وه ورمی و له رۆژی جیژنسی قورباندا پیتی نایه وه کۆشکی ده سه لاتی. نه چه ف قولى خانى بریکاری حکوومهت له گهل خه لکی ولاته که زور چاکی پینشوازی له ساوکی به رزمجینی کرد و به گهر به گ ههروهک پینشو له سر کورسی ده سه لات پالی دایه وه. میرزا محهمه دته قی کهوته سر لی هه لئان و پیوانی زهوی وزاری مه لته ندی ورمی و فتهح عه لی خانى نووری خۆی له ده ستیومردان کیشایه وه و گه رایه وه نه وریز.

لهم ساله دا که میرزا محهمه دته قی له ورمی سهرقالی سر لی هه لئان و پیوانی ملک و ماشی لادیکان بوو. له ماوه ی چوار مانگدا هه موو حیسه ساتی خسته وه سهریه ک و کۆتایی پینهن. به لام به دنه و هه لفریوانی میرزا له تیف په کیک له نووسنده کانی خۆی ویستی که بکه وینته سهر ژمیری جه ماوهر و وه کوو شارۆکه ی سه لماس له ورمی سه رانه دابنن و ئهم سه رده قه ناله باره بشکینن و قازانجیکی بن ژمار و مچنگ بپین. هه ر بۆیه کهوته نه سهر ژمیری جه شامهت و لهم پیننه و به رده «رحمیم» ناویکی قه سابی خه لکی «گه زنه ق» کاتیک نۆره ی هات و چوونه لای که سهرقالی گۆشت فرۆشتن بوو، خوینی وه کول هات و گوئی:

سهرێك كه باری قورسی سه‌رانه بێگرێته‌وه بۆ بڕینی ده‌بی! بۆیه هه‌ر له‌ڕێژه به‌و
 كێرده‌ تیژه‌ی به‌ ده‌ستییه‌وه بوو سه‌ری خۆی بڕی و ئهم بار قورسه‌ی به‌ شیاوی
 سه‌ر شانی خۆی نه‌زانی. كاتێك ئهم هه‌واله‌ له‌ ئازهر بایجان دا بلاو بۆوه، مېرزا
 محهممه‌ده‌قی و كارگێڕانی دیوان زۆر ترسان و سامیان ڕینیشته‌ و له‌ كرده‌ی
 خۆیان پاشه‌گه‌ز بوونه‌وه. خێرایه‌كی بڕی ٧١٠٠٠ ته‌مهی ته‌وڕیزی پیتاکی
 وشكه‌مال و نه‌غدینه‌ و ٧٠٠٠ خاتوار ده‌غل‌ودان بۆ ورمی دیاری كرا و به‌پێی
 فه‌رمانی بانگ‌كرانه‌وه‌ی گه‌راپه‌وه‌ بۆ ته‌وڕیز. بواتر حاجی محهممه‌ده‌سه‌نه‌ی
 ته‌فرشی بۆ به‌ سه‌ر راگه‌یشته‌نی دیوانی دارایی ورمی داندرا و به‌ڕێ كرا.

دژاښه تی سمایل ناغای بشکوفتی سه رخښلی شکاک له گهل

ده ولت و کوژرانی به ده ست عه بدو سسه مه دخان

پیویست به وه بیر هینانه وه په که سمایل ناغای کوری میرزا ناغای
سه رخښلی بشکوفتی له سهر چای بناوی نازلوو قه لایه کی قایمی ساز کړد وه که
بریتیه له دوو دمه ته وه تاغ و باله خانه ی دهر و ژور و دوو حساری پته و. ثم
کابرایه پیشت له شهر مکانی نیوان دمه ته ی ئیران و عوسمانی دا چو ته بهر رکیفی
جینشینی میر و گه لیک خزمه تی بهر چاوی کړد وه و به سیله نیگای میرانه
خویندراوه ته وه و ورمورده بره وی نه ستاندوه و دمستی زوره ملانه ی
که یاندو ته وه سهر تیکرای خیلای ورم. له گهل نه مه شدا به پیی قهرمانی دیوانی
میری به کیک بوو له پیملانی حسین قو لی خان. به لام چونکه شهر فروشی و
پن له لایه تینانی که سانی ناوا کرده به کی سروشتیه و [به بره وشتی] له خوینیان
دایه، همیشه به گهر به گی پایه به رز بهر بهر چی دمه دانه وه و نه یده به پشت چورته
بکه. [خانی کورد] له سالانی پیشتوودا به مه به سستی پته و کړدنی بناغای
دوستایه تی و خزمایه تی و ری و شوینی سهر و بهر هینان کچی خوی دابوو به
فهره جوللا خانی کوره گوره ی عه سکه رخان. لسم سهر دمه دا به پشتیوانی و
متمانه ی تیکه لوی له گهل عه سکه رخان و سه ختی قه لاکه ی همدای نه دا و دیسان
دهرگا و دهر وازی سهر بزیوی و به دهره ی خستنه سهر پشت و ریگای هات و چوی
خه لکی به ست و هه لیکو تابه سهر چهند گوندیکی گهرانگه ری قه لاکه ی و مال و
دارایی و دغل ودانی به تالان بردن. کاتیک به گهر به گ هوالی هه را و دژاښه تی
سمایل ناغای بیسته وه، سهره تا بق نه وه ی قسه ی خوی بر پیته وه و خزمایه تی
عه سکه رخانی پی تینابن. عه بدو سسه مه دخانی له گهل علی سولتانی ریش سپی
تایله ی که لهر و چهند که سیکي باوم پر تیکرا و ناردنی بق قه لاهه تا به لکرو بتوانن
به به ند و شاموژگاری بیپیتنه سهر ریگای راست. خانی عه بدو لمله لیکي له سهر

فرمانی حوکمدار رووی کرده قه‌لای سمایل‌ناغا و له قه‌لای خواره‌وه کۆمه‌لیک له
 پیاوه‌کانی که زیره‌وان بوون، خه‌به‌ریان دا به سمایل‌ناغا که نه‌وه
 عه‌بدوسسه‌مه‌دخان هاتووه. نه‌وسا له‌سه‌ر ئیزنی خانی بشکوفتی مه‌لا سالحی
 هاوئشین و هاوده‌می جوو به بیر عه‌بدوسسه‌مه‌دخانه‌وه و بردیانه‌وه و
 سه‌روه. سمایل‌ناغاش چند هه‌نگاوێک له‌هه‌ساری سه‌روه‌را هاته‌خوار و
 بیکه‌وه گه‌ران‌مه‌ دیوه‌خان. عه‌بدوسسه‌مه‌دخان که‌وته نامۆزگاری کرن و
 دلدانه‌ومی و گه‌لیکی به‌لین بێدا، به‌لام هه‌یج قسه‌یه‌کی وای لێ نه‌بیست که
 نیشانه‌ی رم‌زانه‌ندی و خێر و چاکه‌ی بپوه‌ی. عه‌بدوسسه‌مه‌دخان هه‌روا به
 نه‌رمی و گه‌رم‌وگه‌ری ده‌یواند و په‌نده‌کانی خۆی دووبات ده‌کردنه‌وه و ده‌یگوت
 که‌ته‌وه‌کێشی و دووبه‌ره‌کابه‌تی له‌گه‌ل ده‌ولت هه‌میشه‌ نیشکان و خه‌سارپاری
 به‌ دواوه‌ ده‌بی و ئاکامی تالی لێ ده‌که‌ویته‌وه. نه‌و به‌له‌وه‌زه به‌ بیستنی ئهم و تانه
 ده‌ره‌له‌بوو و ته‌نانه‌ت له‌به‌ر خۆیه‌وه‌ چنێویشی به‌ عه‌بدوسسه‌مه‌دخان دا! هه‌ر
 بۆیه‌ عه‌بدوسسه‌مه‌دخانی شیری تووره‌ی به‌سام و دل پر له‌ کینه‌هه‌ستا و له‌ دلی
 خۆی دا سویندی خه‌ستی خوارد و گوتی ئه‌گه‌ر بێتم به‌ زیندی سه‌ر به‌یستی ده‌بی
 هه‌تا دنیا به‌ دنیا به‌ نامه‌ردی رۆژگار بم. نه‌و کات له‌ قه‌لای سمایل‌ناغا
 هاته‌خوار و پیتی‌نا به‌ ئاوزه‌نگی و پاش نوو کاته‌ژمیران خۆی گه‌یانده‌وه‌ لای
 حوسین‌قولی‌خان له‌ شار و چۆنیه‌تی دیداره‌که‌ی بۆ گێرايه‌وه. ئه‌مه‌جاره‌یان
 به‌گه‌ربه‌گ خودی عه‌سکه‌رخانی ناره‌ لای سمایل‌ناغا و نه‌ویش پۆی
 یه‌ک‌شه‌ممۆ ١٤ی مانگی مويا به‌که‌ی محه‌ررم وێرای چه‌ند که‌س له‌ پیره‌میاوان و
 که‌یخودایان و برا‌زایه‌کی و نه‌زه‌ره‌لی‌خانی کوری جوو بۆ قه‌لا و له‌ داوینن
 دابه‌زی. دوا به‌دوای وی عه‌بدوسسه‌مه‌دخان له‌گه‌ل سوارانی ناوداری به‌ره‌کێفی
 خۆی که‌وته‌رێ. به‌لام عه‌سکه‌رخانی کارزان چونکه‌ ده‌یه‌ه‌ویست نه‌و... به
 که‌مه‌ندی ته‌گه‌یر بگرێ نه‌ک به‌ شه‌ر و لێکدان، پیاوێکی هه‌میده‌ی ناره‌ لای و
 لێی‌راسپارد که‌ بنه‌ ئۆشه‌ بێته‌ خواره‌ومی قه‌لا و چاوام بپێ‌بکه‌وی و

هیندیکې بدوینم. سمایل ناغا گوتی باښه به لومړۍ دېښه بارتنه بنډرې بڼه
 تیره و خوی به ته نیا بیته به پالې قهلا. عهسکه رخاڼ بڼه لومړۍ دلنیا
 بکاته وه نه زمه علی خان و همره جولاخانۍ وه کوو بارتنه ناردن بڼه قهلا.
 سمایل ناغا شاهینکی هاته وه بهر و له گهل خزمه تکارینکی خوی چوو بڼه ډیر دمواری
 عهسکه رخاڼ که له نیکم میترگ و چیمه نی «جه نزه» هه لدرابوو. لهو
 جهنگه دا عه بدوسسه مه دخاڼ وینرې سواران و یهک دوو په له سهر باز
 که یشتی و کاتیک دیتی که سمایل ناغا له گهل براکۍ سهر قالی سوال و
 جوابه، له سهر خوانی زینه وه هه رای له عهسکه رخاڼ کرد و گوتی:

هه رکه نوښت هاته بهر دمیستی مه هیله دمرچ!

سمایل ناغا به دیتی عه بدوسسه مه دخاڼ و بیستنی نهو له تکه شیره خوی
 که یانده نه سپه که ی و هیشتا پتیه که ی دیکۍ نه نابوویه شاوژنگی که له پیر
 عه بدوسسه مه دخاڼ ته قی لیکرد و به فیشه کیک مته قی لی بړی. سواران و
 سهر بازان به دیتی ثم دیمه نه کردیانه ته قه و چند که سیکی که له گهل
 سمایل ناغا بوون دسرځیان لیکرا. عهسکه رخاڼ وختایهک شاوای دیت له تاوی
 نه زمه علی خان و همره جولاخان که وته دلخواکه و نیکه رانی و دهیکوت نه کا
 دانیشتونانی قهلا بیانکووژن و (دیاره عه بدوسسه مه دخاڼ بهو پروداوه
 نه زایبوو).^۱ به لومړۍ کاتیک ته قی تهنگان بهر ز بڼه و شریخه شریخ که یشته گویی

---

۱ - وا دیاره که محموود رامیان و پرویز شهه ریار نهفتار ثم رسته یان لی زیاد
 کربوه و همر خوشیان خستویانه ته نیو که وانه وه و پاساویان بڼه شپوهی کوشته که ی
 هیناوه توه. رسته کانی یوایی ثم راستیه به پرونی ددردهخن.
 کتیبی «تاریخ خروج اکراد و قتل [و] غارت شیخ عبدالله بدینید و اغتشاش و فتنه زیاد در
 مملکت انر بلجان در سنه ۱۲۹۷» که دوا به دوا میرزا رشید و به قه لومی علی کوری
 گوته خانی نهفتار نووسراوه دهلی: «عه بدوسسه مه دخاڼی خودالینخوشبوو به فرمانی
 باره گای بهرزی بیروز سمایل ناغای کوشتوه»

قه لانشینان، نه زمره علی خان هینده وریا بوو(ا) که زانی سمایل ناغا کاری
کراوه و کوژراوه و کردی به شادمانی و مزگینی دا به کوردان که له سایه ی
خوداوه پیکهاتوون و نه ووش که ده بیستن ته قه ی شادییه. نه وانیش پروایان
پیکردن و لیتیان خافل بوون و دوویراله هه له که بیان قوزته وه و خیرایه کی لینی سوار
بوون و وه کوو تیری سارده که وان به ره و هوربووبه ز فرین و باوکی مه زن و مامی
ناوداریان به گه رانه وه و ده رباز بوونیان گه شان وه و گیانکی تازه یان به به ردا
کرایه وه. پاشان سواران و سهربازان په لاماری قه لایان دا و ته وای مال و سامانی
سمایل ناغایان به تالان برد، به لام میرزا ناغا و علی ناغا و یه حیا به گی کورانی
هه لاتن و وه به رده ستان نه که وتن. بواتر جازی [خاتوونی] نازا و ناگمه ندی ژنی
سمایل ناغا پرووی کرده ته ورپزی ناوه ندی دمه سلات و سکالای برده بهر
جینشین می. به مه به سنی راگه یشتن به داواکه ی، علی خانی نه فشار که
سه رۆکی ده زگای پاراستنی باره گا بوو هاته ورمی و له بهر پاراستنی ری و شوینی
خیلاتی قه رارو برپیه کی له نیوانی دا پیکهتینان و گه راوه.

شەھەر لە گەل عیلاتی سەربزێو لە ناوچەی لاجان

وەکۆو پوون و ناشکرایە ھۆزی بلباسی دانیشتووی ناوچەی لاجانی سەر بە ورمی بێننوبەر گیرە و کێشەیان ناوەتەووە و بەلاماری خەلک و خاکی ورمی و مەراغەیان داووە و لەم دەستەوارە پەرپەرانیەدا نووسراوەتەووە و تیشکەیی تێگەشتنی چاوەمێزان و خوێنەرانی بە سەردا باریووە. ئەم ھۆزە دیسان لەم سالەدا ئاگری ئاژاوە و کە لە زەمەری ھەلگیرساند و ئەسپی تالان و دەسدرێژی لە ناوچەکانی ورمی و مەراغە تاو دا. کاتیەک ئەم ھەوالانە لە لایەن حوسێن قوڵی خانی بە گەڕەبەگەووە گەشتە گۆبی پایەبەرزانێ دەولەتی ئێران، قەلاچۆی توخم و تۆوی شەھەر و گەری ئاژاوەگیران بوو بە ئەرکی سەر شانی حکومەتی شکۆمەندی بالادەست. لە لایەن خاقانی ئێرانەووە سەرکردەیی بێھاوتا ئەمیرخانی قاجار خالی شازادەیی جێگرمووی میر پاسبێردرا کە بە ھیزی شان و باھۆی سپای موقەددەم و ئەفشەر و تۆپ و تۆپخانەیی ئاگربار بڕوا بۆ دەمکووتی ئەو ھۆزە و لە خاکی چارەپەشی دا بیانگەوزیێتی و خەلکی ئازەربایجان ئاسوودە بکا. ھەر بۆیە سەرکردەیی ناوبراو و ئێرای سپای موقەددەم و ئەفشەر و حوسێن قوڵی خان و حاکمانی ئەو مەلەبەندە لە خاکی گەرمینی نیزیکی شارمزوور کە پەنا و پەسیوی ئەو ھۆزە لارییە بوو، ھەلگیردە سەریان و لە ھەردەک بەرانەووە تەنوویری تێکەلچوون و لێکدان نیێل درا. لەشکری موقەددەم و ئەفشەر وەکوو چیا بە سەر پەناگای ئەو جەماوەرە بەرچاوەدا ڕووخان و بە تەوژمی بای پەلامار کردیان بە تۆوی ھەرزەن. لەو پێکدادان و ھەرایە دا نیزیکی ھەزار کەس لە ھۆزی بلباس کووتە بەر مەودای شیر و نیژەیی خەزاکەران و ھەزارەزیلەیان

هەڵاتن بۆ کێوان و چەکوچۆل و بارگە و بنەیان لەو سەحرايە فری دا. ئەوسا
 گەوهەر و زیر و زەمبەر و یەكسەم و خەنیمەتیکی بێژمار کەوتە چنگ سەپای
 موقەددەم و ئەفشار و ئەمیرخانی قاجار زال و سەرکەوتە و بە دەستی پەرەو
 گەرایەوه. بە پیتی فرمانی گەورەپیاوانی حکوومەت، عەبدوسسەمەدخانی ئەفشار
 ناسراو بە عەبدولمەلیکی لەگەڵ تایفە و هیژەکانی بەرپکێفی لە ناوچەی
 سندووس کە کەوتۆتە نێوان ورمی و کورستان، حوکمرانیکی دانا کە ببێتە
 بەرگر و لەمپەر و نەهیتێن دەستیان درێژ بکەنە سەر ناوچەکانی ورمی.

شەپ و پیکدادان و گیرانی مستەفائاڭای هەکاری

حوکمراڭی ئالباغ لە ساڵی ١٢٣٥ی کۆچی دا

ئالباغ شارۆکەیهکی نێوان خاکی ورمێ و سەلماسە و لەبەر دەستی
دەولەتی گەورەیی عوسمانی دایە کە مستەفائاڭای لەوی بە حوکمران دانائە. لەم
سالەدا دانیشتوانی ئەو شارۆچکە بە پشتیوانی شەرفروشانێ براوسن و بە
هێتی حوکمداری خۆیان ڕێگایان بە ڕێبواران و کاروانچییانی ورمێ و سەلماس
دەگرت و پرووتیان دەکرین و دەیانکۆشتن. ئەم کارانە کە دەبوونە هۆی
دوژمنایەتی نێوان دەولەتانی ئێران و عوسمانی، لە لایەن حوسێن قوڵی خانی
بەگلەر بەگەوه بە خزمەت جێنشینیی میر ڕاگەیەندران. لە لایەن شازادەیی مەزنەوه
گەلیک حوکم و فەرمان نووسران بۆ لوتف عەلی خانی قاسملوو سەرکردەیی لقیی
هەشتی ئەفشەر، محەممەد عەلی خانی کورێ حوسێن قوڵی خان فەرماندەیی
سوارانی حکوومەتی، عەسکەر خانی عەبدولمەلکی ئێلخانێ کوردەکانی
بیشکوفتی، یوسف خانی گورجی سەرکردەیی ھەزێ پالەوانانی یەنگی مسولمان و
فەرماندەیی تۆپخانە و سۆھراب خانی گورجی فەرماندەیی لقی حەوتی ئەفشەر.
ئەمانە ھەموویان بە سەرکردایەتی حوسێن قوڵی خانی بەگلەر بەگ چوونە شەری
کوردانی ئالباغ ھەتا لێیان بەدن و ھەرجی بە تالان بردوویانە لێیان بستیئەنەوه.
جا بۆیە ئەو ھێزانی ڕاسپێردراوون یەک لە دوا یەک لە جیمەنی بۆرشەکی
سەلماس کۆبوونەوه و چەشنی دەریا شەپۆلیان دا. سەرەتا عەسکەر خانی
ئێلخانێ کوردان بەپێی ئەرکی ڕاسپێردراوی ھەنگاوی نا بەلکوو بێ ئەوەی کار
بگاتە شەپ و لێکدان بتوانی بە فێلەبازی مەل و سامانی بە تالان بڕاوە
چەپەلکاران وەرگریئەوه. ئەوسا کە یخودایەکی زمان لووس و دەم پاراوی ناردە

لای مسته فاناغا و مه به سته که می خوی پیرا که یانسد. کاتیک راسپاردهی
 عه سکه رخان به گوئی مسته فاناغا ناشنا کرا، گوئی ولامی خانی نه فشار چوونه
 مه دیدان و شیر و نیزه هه ژانه. سهره نجام هیزه کان پیکه وه له میرگ و چیمه نی
 دۆرشهک ههستان و هه لعمه تیان برده سهر ناوایی ئالباغ. شهوانیش نازایانه و
 چاونه ترسانه به ره گه یان لئ ته نین و به ره نگاریان بوونه وه و شه پیکه سهختیان
 له نیوانی دا قهوما. له و کاته دا یوسف خانی گورجی فه رماندهی توپخانه
 دهستوری ته قهی دا و سهر یازان گولله یان به سهر دا باراندن و چه کدارانی
 مه شق پیکراو له شه رگه دا که و تنه جۆلانه و له و لاشه وه ئالباغی ئه وه ندهی بۆیان
 ده کرا لیبیان وه خۆ که و تن. ئاخری به که می هیجیان بۆ نه کرا و په نایان برده وه بهر
 قابیلکی قهلا. ماوهی سنی مانگی ته و او ده و ره ی ئالباغیان دا و چونکه ده ولته تی
 عوسمانی هیچ یارمه تیه کی بۆ نه ناردن و کم بوونی نازووخه شی هاته سهری،
 به ناچار دانیش تووانی قهلا که و تنه پارانه وه و دهستان بهر دایه وه و گو تیان
 ئه وه ی بری و و مانه دهیده ی نه وه و گه لیک دیاری بهر چاوش ده نئیرینه خزمهت. بهم
 شیوه یه توانیان ئه و سیلاوی به لایه له سهر خۆیان لایه رن و وه کوو مهرج
 مسته فاناغایان نارد ته وریزی ناوه ندی ده سه لات.

ههلبژێرانی حوسین قوڵی خانی بهگهر بهگ به

مهزنه وهزير و كۆجی دوايی له ناكاوی

له سالی ١٢٣٦ ی كۆجی دا

دهسپێکی نه ورۆزی پیرۆزی ئهم ساله كه نيزيكه ی دوو كاته ژمير و چوار خولهکی ئهستێره گهری له شهوی پينچ شه مە ٢٩ ی جيمادی دووم / ٣ ی ئاوريلي ١٨٢١ ی تيبه ريبوو، خۆر گهيشته كه لوی كاو و مانگی خاكه ليوه ی داگیرساند. حوسین قوڵی خانی بهگهر بهگ بوای تازه بوونه وه ی سال و تيبه ريني جيژن ته شريفی برده باغی خورم ئاباد له باراندیز كه خۆی سازی كړېوو. لهو شوينه چهند رۆژيك وێرای بربان و كورانی و مهزن و ماقوولانی ئهفشار به خۆشی و شادی و راوشكار رايبوارد. پاشان كه بهره و شار گهرا نه وه له بهستيني چۆمه لی شاراجی كه سهيرانگایه کی كه چۆينه یه دهستووری فهرموو تا بربان و كورانی كه هه موویان سوارچاك بوون بيكه نه نه قله و رهبازی. خۆشی ئهسپی میرانه ی هینایه جۆلانه و مامزه ی لئنه كاوت و وا تیز و خیرا ده بهزی كه هه شامه ته كه واقیان برده وه و كهوتنه تاريغانی. لهو كاته دا میرزا هه مزه ی زلوی پيشكاری بهگهر بهگ یه كسمی دهنگ نایه مهيدان و بهگهر بهگيش كهوته سهری و دارته قله یه کی تيه لکرد و سهری میرزا هه مزه ی پتكا و زاماری کرد، بهلام له ناكاو چاووزاری رۆژگار ئهنگاوتی و ئهسپی خۆشبهزی بهگهر بهگ سه رسمى نا و كهسيك كه له مهزنايه تی دا چه شنی ئاسمان و بۆ گرانی و سهنگینی وهكوو زموی وابوو گئی. هوكمران بهم تيكه لگلانه زام و خوربه و تاسانی كهوته نازای ئه ندادی. ئهوانه ی له خزمهت ركیفی دا بوون به ديتنی ئهم ديمه نه تۆقين و

داترووسکان و خیرایه کی به که ژاوه بریدانه وه شار. به لام هر نه یدنه توانی بجوولیتنه وه و هیچ هیژیکي دمبهردا نه مابوو. بۆ سبه یینی نامه به ریک له تارانی پایته خته وه گه یشته ورمی و فرمانیکي له لایهن میری گه وره فتح عه لی شای قاجار موه هینا که پوخته ی مه به سته که ی ناوا بوو: حاجی محهمه دحوسین خانی نیسه هانی که مه زنه وه زیری ده ولت و له ده هنده یی دا حاته می دووم بوو، چهنه د پوژیکه که بارگه و بنه ی بریوتنه جه غزی هرمان. دوا ی نه وه له هریمه کانی ئیزان دا خه لات ی ئهم پله به رزه شایانی قه لافه تی لیومشاوه ی حوسین قولی خانی به گه ره بگی نه فشاره که باپیرو خالی سازادانه و سهر و سه روکی نازادانه. هر بۆیه به گه ره بگ وه ختایه ک ئهم فرمانه ی پیگه یشت و زیاره تی کرد ده بی به ره و پایته خت باژوی و شانازی دمرانه رامووسان بخاته سه رشانی.

به گه ره بگ دوا ی زیاره تی فرمان نه گه رچی ژور ناساغ و نه خۆش و بی هیژ بوو، به مه به ستی سهروه به ره ییتانی حوکمی میری مه زن، جار ی مزلی گو استه وه بۆ باغی که سال شایاد و نه جه ف قولی خانی کوپی کرده بریکاری. به لام سات به سات حالی پتر ده شیوا و دم به دم هه ناوی هه ناسه و هالاوی تیدا نه ده ما. به ریژ میرفه یاز ناغای حکیمی ورمی که لهم پوژانه دا به ده وه ی دا ده هات و دمرانی نه کرد، هر به لیژانی و شاره زایی و هه لاویشتنی دهماری جومگه ی ده یزانی ده رده ی پتیردنییه تی، بۆیه گوئی نایی بجی بۆ ئهم سه فه ره و ژور به جوانی گتیرایه وه بۆ شار. به گه ره بگ گوئی بۆ ویستی حکیمی جازان شل کرد و به قسه ی نه وه که وته خواردنی جیوی هاردراوی چینی.

هر لهم پوژانه دا مه ری گه وره ی سیبه ری خوا به ناغامحه مه ده سه نه ی بینسخمه تی تاییه تی خۆی دا جل و به رگی خه لات ی نه ورژانه ی بۆ نارد. به گه ره بگ نه گه رچی به جی و بان که وتبوو دیسانیش به شیوه یه کی شایان بینشوازی کرد له دیاری میرانه و به ژن و بالای پێرازنده وه. پاش ئه وه ی میرزا محهمه ده تی قه واموده وه له پێداچوونه وه ی کاروباری دیوانی نارایی بۆوه

هاته سر گهړانه وه و به گهړه به گیش پېنسه ته نه نه شره فی له پېناو
خه لاته که دا دایه شاغامحه معه به سمن و له گهل قهوامو ددهوله به پری کرده وه بؤ
پایتهخت. به لام پؤ به پؤ نه خوشیبه که دهیته نیبه وه. هر لم پؤده تال و
نا به خیرانه و له کلکه مانگی رهجه پدا ناخوند محه معه دحوسینی ئیمام جومعه
هیژا پووی کرده مه لبه ندی نه مان. کوره کانی بریتی بوون له مه لا شاغارمزی
ده مرستی مسکینان، مه لا موسارمزا، شاغاعه لی نه شره فی ئیمام جومعه، حاجی
شاغامه جید و شاغاحه سمن.

ئیمام جومعه خاوه خشو نه گهړچی هه زاران هه زار تمه نی خیر و خیراتی
شهرعی به دهستی گه یشتیوو، به لام له مالی دنیا به هیچی نه بوو، بؤیه
عهسکه رخان خه رج و به رجی سهره خوشی و تازیهداری و نه ستوی خوی گرت و
تهرمه که نارده به ردمرانه می مزارگهی پیرؤزی پیاوچاکان و ئیمامان. جا بها
ئیسنا بگهړینه وه سر باسه کهی خومان.

له مه وداي ئم ماوه په دا که حوسین قولي خان حالی پهریشان و ناساغ
بوو، حه کیمانی شارمزا چتوی هاردرای چینیان ددهایه و نه پده توانی به
کاروباری دمه لات رابگا. بؤیه فیتنه گپران هه لیان بؤ رهخسا و شوری
دووبه رکه ایته نیوان محمودخان و عهسکه رخانیان خوش کرد که دوو خه نیم
به رموپوو بوون. بؤ وینه له که یخودایانی نه فشار نه لاولیردی بهگ و
خوداولیردی بهگی قاسملوو، رهجه به علی بهگ و سمایل بهگی کوه کلوو و
معه دسه لیم بهگی که نجاتی خانی یه کترین گرت و له و لاشه وه برایم شاغای
سهرؤکی ناوچه می سؤما و میرزا شاغای سهرخیلی بشکوفتی پتکه وه له
عهسکه رخان هه لگهړانه وه و خویان به لایه نگر می محمودخان دانا. کار گه یشته
جیبیک که چند رهخنه یه کی حکومته خرایه سر شانی عهسکه رخان و له
سهره تای مانگی شابان دا ویرای محمودخان چوونه ته ورئیز. له گهل نه مه شدا
عهسکه رخانی دووربین قهت سستی نه نواند و پؤ و شهو به دلپاکی و

خۆشه‌ویستی به کاروباری مه‌لبنده راده‌گه‌پشت و خۆی له خۆش کردنه‌وه‌ی به‌گه‌ربه‌گ لانه‌دگرت. بۆ نمونه بری دووسه‌ت نه‌شرفی بۆ سه‌ده‌قه‌ی سه‌ری به‌گه‌ربه‌گ نابوو په‌ ژێر سه‌رینی و ده‌یدا به‌ هه‌زاران و به‌له‌نگازان و هه‌روه‌ها وشتریکیشی له‌ مه‌یدانی «سه‌رده‌ری» بۆ کرده‌ قوربانی و به‌ سه‌ر مسکینانی‌دا دابه‌شی.

به‌لام له‌و لاره‌ کاتیک مه‌حموودخان له‌گه‌ل نه‌و هاورپێانه‌ی که‌ باسیان کرا گه‌یشتنه‌ ته‌وریز و گازنده‌ و سکالای خۆیان خسته‌روو، به‌ریز میرزا شه‌بولقاسمی قایمه‌قام و وه‌زیری جێنشینی‌میر چونکه‌ له‌ ناخ و رواله‌تا به‌راستی جامینی عه‌سکه‌رخانی ده‌ویست به‌ مه‌به‌ستی روون بوونه‌وه‌ی ئامانج و بێده‌نگ کردنی سکالاکه‌رانی به‌رچاوته‌نگ، به‌پێی فه‌رمان عه‌سکه‌رخانی بانگه‌پشته‌ ناوه‌ندی ده‌سه‌لات که‌ لێره‌ لێکۆلینه‌وه‌ی له‌گه‌ل بکری و پووی راست و برۆی داد و هاواره‌که‌یان ده‌رکه‌وئ.

دوای چه‌ند رۆژیک که‌ عه‌سکه‌رخان گه‌یشته‌ ته‌وریز و لێکۆلینه‌وه‌ی له‌گه‌ل کرا و کوته‌ی سکالاکه‌ران به‌ برۆ ده‌رچوو، به‌ فه‌رمانی جیگه‌ره‌وه‌ی میر کورد نه‌فشاری په‌کانگیر ته‌مێ کران. بۆ وینه‌ سه‌مایل‌به‌گی کۆهه‌کلوو‌یان دوای سزادان برده‌ بازار و جاریان کێشا که‌ هه‌ر که‌س به‌دخواز و ئۆبه‌ری خۆمه‌تکارانی رووپراستی ده‌وله‌تی مه‌زن بێ ئا‌وای ده‌ج‌زینن. پاش ئهم روودا‌وانه‌ جیگه‌ره‌وه‌ی پایه‌به‌رزی میر عه‌سکه‌رخانی خه‌لات کرد و دووباره‌ کردیبه‌وه‌ به‌ سه‌ره‌یه‌رستی کوردان و مه‌حموودخان و هاورپێانی به‌ سه‌رشۆری و خه‌سارباری نارده‌وه‌ ورمئ. کاتیک چل رۆژ به‌ سه‌ر خواردنی جێوی جینی‌دا را‌برد و حوسین قو‌لی‌خان پێی چاکتر نه‌بوو، به‌ لکوو رۆژ به‌ رۆژ ده‌رده‌که‌ی به‌ستی زیاتر لێ‌ب‌ری، رۆژی هه‌ینی ٢٢ی مانگی شاپان، میرزا جانی و میرزا بابای حه‌کیمانی ته‌وریزی به‌گوێزه‌ی فه‌رمانی سزاده‌ هاتن بۆ ده‌رمان کردنی به‌گه‌ربه‌گ. ئه‌وانیش که‌ له‌ نه‌زمی ده‌ماری خورده‌ بوونه‌وه‌ زانیان نا‌وی و شه‌پله‌ لێ‌ی‌داوه‌. دیسانیش هه‌ر

چۇنىك بىر رۇژى يەكشەممە ۲۴ مانگى شاپانى مەزن، ئەو ئازىزەيان بەوپەرى نەخۇشى لە ژوورى خەلومەتخانەو راکواست بۇ قەلا و بالەخانەى سەردەرى. بەرپىزبان لە ئالوگۇرى حال و رۇژەو تىگەشت كە جەنگەى پىچانەوەى بارگەى ژيانە. دوو رۇژ بەر لە رووداوەكە برايان و كورەكانى لەگەل كەسوكارى نىزىكى خىلى ئەفشارى بانگەپشتە لای خۇى و يەك يەك و مەستى بۇ كرىن و نوابىن مالاوايى لى خواستىن و گوتى گەردنم ئازا بكن. بىم شىوەيە شەوى چوارشەممە ۲۷ مانگى شاپان نەجەف قولىخانى كورە گەورەى كرده سەرومستىت و جىنشىنى خۇى و لەگەل بانگى بەيانى ھەتاوى ژيانى ئاوا بوو و رۇيى بۇ ژىر ئالاي رەحمەتى يەزدانى. بەرى بەيانى تەواوى خىل و خانەدان كرديانە ھاوار و شىن و قوربىتوان و دىنگوت رۇژى خەش و خەلەلايە. نوابى شۇرىن و خەلات پىچ و نوژى لەسەر كرىن، تەرەكەيان راکواست بۇ مەزارگەى بەرزى پىاواچاكان. «مونشى» شاعىرى ئوروومى رىكەوتى كۆچى نوابى خودالىخۇشبوو حوسىن قولىخانى ئاوا ھۇندۇتەو:

نووسى پىنووسى مونشى لە بۇ سالى وەفاسى
دەبەتە ئاودەنگى ئىمام حوسىن، حوسىن قولىخان^۱

خودالىخۇشبوو حوسىن قولىخان ھەمىشە يەكەك بوو لە سەرتۇپانى ئەمىرانى بارەگەى پاشا و مەزن و ماقوولانى رۇژگار ئىزەيىيان پىدەبىرد. چوار ۵. ئازادەى ئاودارى كورانى خاقان كە برىتى بوون لە مەلىك قاسم مېرزا، مەلىك مەنسور مېرزا، يەحىامېرزا و جىھانسۆز مېرزا لە ئاوىنى خوشك و كچى ئەو بەربوونەو.

۱ - «بودانىس جناب حسين. حسين قلى خان». بە حىسابى ئەبجەد دەكاتە سالى ۱۲۳۶ى كۆچى. ۱۸۲۰ى زابىنى

ناسه‌واری خیر و چاکه‌ی که له پاش نهو خوابه‌خشیوه به‌جیماون بریتین له: ۱- باغی که مال شان به‌شانی ناوایی دزمی سیاووش مه‌شه‌وور به که مال‌تاباد. ۲- پردی سه‌ر چۆمی باراندیز که زۆر چاک و پته‌و سازکراوه. ۳- باله‌خانه‌ی هه‌رمباشی دیوانخانه ناودیز به سه‌ردمزی. ۴- باغی خورپه‌م‌تاباد له نیزیکی گوندی باراندیز و زارکی مه‌زاری شیخه‌ر. ۵- بازاری به‌زازخانه‌ی کۆنی ورمی. پاش کۆچی دواپی حوسین‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ، ئیمام‌قولی‌خانی دووم ناسراو به بیووک‌خان که نوای نه‌جف‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ له هه‌موو کوره‌کانی گه‌وره‌تر بوو پۆیی به‌رمو دنیای پاشین.

کوپانی حوسین‌قولی‌خان بریتی بوون له: نه‌جف‌قولی‌خان، ئیمام‌قولی‌خانی دووم، برایم‌خان و حاجی محه‌مه‌دوله‌لی‌خان که له داویننی کچی عه‌لی‌په‌زاخانی قاسملوو به‌رببوونه‌وه. حاجی سه‌وله‌یمان‌خان، حاجی شاسوارخان، ئه‌بولفه‌تح‌خان، محه‌مه‌دخان و سه‌ایل‌خان که له کۆشی کچی خوابه‌خشیوه محه‌مه‌دقولی‌خان که وتیوونه‌وه. عه‌بدولغه‌نی‌خان، محه‌مه‌دکه‌ریم‌خان، ئه‌سه‌بوللاخان و زولقه‌دراخان که له خاتووئیکی تایغه‌ی خه‌له‌ج به وه‌له‌د بیوون.

گويزرانه وهی دهسه لات بۆ نهجهف قولی خانی کوپی حوسین قولی خان و پروداوه کانی سهرده می حکوومه ته که ی

پاش نه وهی که حوسین قولی خانی به گهر بهگ دنیای پرووخه کی ژبانی به ره وهریمی هه رمان به جهینشت، بیووک خانی کوپیشی ناسراو به نیمام قولی خانی دووم چل رۆژ نوای باوکی مالاوایی له ژبان کرد. کاتیک هه واله که به تاران و تهو ریزی ناوهندی دهسه لات راگه یه ندرا، به پینی له رمانی جینشین می و له سهه راوای مه زن و ماقوولانی نه فشار، جاری نهجهف قولی خانی کوپه گه وهی جیی باوکی گرته وه. پاشان به تهه ریکی خوشاژۆدا هه والی کۆچی نوایی باوکی پایه به رزی نارد بۆ باره گای میری مه زن له ته عه لی شای قاجار. پاشای به خته وه به بیستنی نه مانی ئهم ئه میره ناو داره زۆری په ژاره دهه رپی و له رمووی به راستی جیگای داخه. ههروه ها کچی به گهر بهگ که له ریزی قه ره واشانی هه رمسه رای له رمانی هه وایه تی دا خۆی ده نواند و دایکی شازاده یه حیا میرزا و جیهان سۆز میرزا بوو زۆری پی تیکچوو و خهه دایگرت. ئه وسه به گویره ی له رمانی پاشا کاغه زیکی سه ره خۆشی و دلدا نه وه و حوکی حوکمرانی و پیرو زبایی نووسرا و هه روا بیه وه ده ستور درا که به مه به ستی ریزی خه لات ی خاقانی و له بهر شانازی به گهر بهگی تازه و رۆنیشتنی له سهه ته ختی دهسه لات، له بارگای جینشین می ره وه چه نه دیوا ماقوولیکی حکوومه ت بچه و رمی. له وی پشکی ئهم سه فه ره به ناوی به ریز حاجی میرزا ئاقاسی ناویه ده ره وه ده رکه وت که ئه وه سهرده مه مامۆستای سنالانی

شازاده‌ی جیگره‌وه‌ی میر به تاییهت محه‌مه‌دمیرزا بوو. حاجی میرزا ناقاسی له‌گه‌ل حاجی میرزا بووساخانی کوپی میرزا عیساخان ناسراو به میرزا بوزورگی قایم‌مه‌قاسی فراهانی برا چووکه‌ی میرزا نه‌بولقاسمی قایم‌مه‌قاسی دووم خه‌لاته‌که‌یان هه‌لگرت و به‌ره‌و ورمی بزووتن. کاتیک رۆژی شه‌ممۆ ۱۰ی مانگی نیوجیژنان گه‌یشته‌گوندی «بالاوی» یه‌ک فرسه‌خی ورمی، سولتان به‌گی نه‌فشاری بیای عه‌سکه‌رخان خیرابه‌کی نه‌سپی لینگ دا و خۆی گه‌یاند ه‌جه‌ف‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ و مزگینی هاتنی خه‌لات و فرمانی حکومه‌تی دایه و نه‌ویش به‌قه‌واره‌یه‌ک قوماش به‌سه‌ری کردوه.

رۆژی یه‌ک شه‌ممۆی ئهم مانگه لوتف‌علی‌خانی مامی نه‌جه‌ف‌قولی‌خان سه‌رکرده‌ی لقی هه‌شت و عه‌بدوللاخان قاجار فرمانده‌ی لقی هه‌وت به‌هیزه‌کانی خۆیانه‌وه‌ حازر بوون و عه‌سکه‌رخان و عه‌بدوسسه‌مه‌دخان و یترای سوارانی مه‌شق‌بیکراو و لاوانی قیره‌ی عه‌بدولمه‌لیکی و مه‌حمودخان له‌گه‌ل نه‌فشارانی ساین‌قه‌لا له‌چیمه‌نی قه‌ره‌سه‌تلوو له‌سه‌ر ئی‌وشوینی له‌شکری کۆبوونه‌وه و سه‌فیان به‌ست و خه‌لکی شار به‌گه‌وره و چکۆله‌وه‌ جوونه‌ پێشواز. دیمه‌نی نه‌و جیژنه‌ نه‌وه‌نده‌ جوان و شادی‌هین و شکۆمه‌ند بوو که‌ دلی پیران به‌باری لاوی‌دا گه‌شانه‌وه و له‌شی به‌باری و شک‌ه‌لاتو خوینیان تیزایه‌وه. بعم‌شان و شه‌وکه‌ت و شادمانییه‌ نه‌جه‌ف‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ به‌پوخسار و سرشتی میرانه‌وه‌ بوو به‌میوانداری مه‌زنانی بارگا و که‌ولی خه‌لات و شانازی و سه‌ربه‌رزی به‌شانی دادا. به‌ریژ میرزا عه‌بدوللای خوبه‌خوینی مه‌لبه‌ند که‌ له‌تۆرمه‌ی شیخ ئه‌مبووبه‌کری^۱ عارفی سه‌ربه‌ده‌ره‌وه‌ بوو. به‌زمان و راویژیکی ره‌وان و پاراو ده‌قی فرمانه‌که‌ی خوینده‌وه و گویدێرانی خوار و ژووری لی‌ئاگادار کردوه. دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ بۆ شار و دیوانی حکومه‌ت، به‌ریژانی مه‌زن

۱ - هه‌تا ماوه‌یه‌ک به‌ر له‌ ئێستا گۆرستانیک هه‌بوو به‌ ناوی گۆرستانی شیخ ئه‌مبووبه‌کر که‌ ئێستا [تیکدراوه] و قوتابخانه‌یه‌کی لی‌ساز کراوه. م پ

حاجی میرزا ئاغاسی و حاجی میرزا مووساخان له باله خانیه سهردری جیگای تاییه تیان بۆ دیاری کرا.

پاش نهوهی به گهر بهگ له سهر کورسی دمه لات پالی دایه وه. له بهر چه ند تیپینییهک مه محمود خانی نه فشاری ساین قه لای له سهر کایه تی دیوانی حکومه تی لایرد و له رپوه عه سکه ر خانی له جیی دانا، چونکه خه لکی شاره که سه باره ت به هه لسه و کهوتی ناله باری ناره زامه ند بوون و هاواریان دهات. که له بهر زاخانی کوری عه لی ره زاخانی خالی به گهر بهگ بوو به ئیشیک ئاغاسی و سلیمان بهگی سابلایگی موکری پله ی سهر کردایه تی یه ساولانی درایه. چاوه دیری تاییه تی دیوان خرایه سهر شانی سمایل بهگی خه له ج کوری خان نه میر بهگ که خزمی به گهر بهگ بوو. حاجی میرزا محهمه دشه ریفی کوری حاجی ره مه زان کرایه سهر حیسابی خه رج و به رچی دیوان. میرزا عه بدوللای عه بدولمه لیکی کوری میرزا نه بولحه سه نی وه کیلی پیشووی ورمی پله ی وه کیلایه تی بار بوو کرا. میرزا محهمه دسه عیدی برای حاجی میرزا محهمه دشه ریفی ناوبراو بوو به که لانه ری مه لیه نده که.

پاش جی به جی بوونی ئهم کارانه له کلکه ی مانگی نیوجیزاناندا بیاماقوولانی دمه لات گه رانه وه. نه جه ف قو لسی خانی به گهر بهگ به و په ری نه مه گناسی و پیزانین و داوی لیتووردنیک زور هه زار تمه نی له جیی خه لاته که کرده دیاری و عه سکه ر خانی هه شتسه د تمه نی به وشکه بوول و وشکه مال منتشکه ش کرد. مه محمود خانی ش کاتژمیریکی له نده نی که بایی شیت تمه ن بوو داینه خزمه تی و نه و به ریزانه به و په ری ره زامه ندی و سپاسه وه روویان کرده وه ته وریز و تاران.

شەرى قەلای مووش

یەکیک لە ڕووناوە بەرچاوەکانی پاش ئەوەی نەجەف قوڵی خان لەسەر تەختی دەسلەت پالی داو، تیکەهەلچوون لەگەڵ سەلیم پاشا و گێرانی قەلای مووش. وا دیار و ئاشکرایە کە لەم سالەدا دەستەپەک لە خێلات و کۆردەکانی سەر بە دەولەتی گەورەی ڕۆم لە خاکی ئەواجیقی چالەدێرانی خۆپەمەوه کە سەرھەدێکی دیاریکراوی نیوان دەولەتانی ئێران و ڕۆمە دەبوونە ھۆی شێوانی سنوورەکە و جاروبارە ئەوەندە بۆیان کرابا بارودۆخیان دەشتەژاند. ھەر بۆیە پاش ئەوەی کە حاکیمان و خزمەتکارانی بارەگای پیرۆز ھەوالەکەیان بە پێچکی تەختی پادشایەتی ڕاگەیاند و چۆنیەتی قەومانێ ڕووناوەکان بلالو بوونەمە، میری مەزن لێبرا کە سەرپەرستیوانی کەوشەنان دەمکوت بکری. بەپیتی تەگبیر و ڕاویژی میرزا بوزورگی قایمەقام و گەورەپیاوانی حکوومەتی شکۆمەند ھەرمانیکی نووسرا بۆ شازادەیی چێگرەوێ میر کە لە ماوەپەکی کورتا ھێزەکانی ئازەربایجان کۆ بکاتەو و بیاننێرێتە بەرھەنگاریبوونەوێ خەتاکارانی سەرسنووری ڕۆم. چێگرەوێ میر بەگۆڕەوێ ھەرمان گەلێک حوکی نووسین بۆ حاکیمانی ناوچە و مەلبەندەکان کە تێکرایان حازر بن و ئەو گەلەکۆمەگێیە نەجەف قوڵی خانی بەگەربەگێشی گرتەو و ھەرمانی پێدرا کە دوو لقی سەربازانی ورمێ لەگەڵ لوتفەعلی خانی سەرکردەیی لقی ھەشت و عەبدوللاخانی قاجاری ھەرماندەیی لقی ھەوت و ھەزار سوارەیی ژێرپکێفی عەسکەر خانی عەبدولمەلیکی بنێرێتە دەورەیی مووش. ھەرەھا دەستوور درا بە حوسین خانی سەرداری حوکیرائی ئێروان و ھەسەن خانی بۆرا ناسراو بە سەفەدەری غازێ ساری ئەسلان کە بە ئەواوی ھێزمەو بۆرۆنە سەر سەلیم پاشای

حاکمی مووش و هه لکهنه سه‌ری و بیچو خستین. بوا به بواي شهوان سپای مه‌راغه، نه‌وریز، قهره‌جه‌باغ و خۆی و سواره‌ی چهره‌داوه‌روو و قهره‌په‌باغی سندووس به حوكمی جیگه‌وه‌ی میر به تۆپ و تۆپخانه‌وه سنووری بایه‌زیدیان هه‌لبوارد و خۆیان گه‌یاند هوسین‌خان و هه‌سه‌ن‌خانی ساری‌شه‌سلان. هوسین‌خانی سه‌ردار نه‌قی‌خانی قهره‌په‌باغ و په‌رویزخانی چهره‌داوه‌رووی له‌گه‌ل تاقمیکي دیاری‌کراو ناره‌ی یاریده‌ی عه‌سکه‌رخانی پېشه‌نگ و نه‌جه‌ف‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گی و ئی‌پرای لقی‌حه‌وت و هه‌شت لای خۆی راگرت. هه‌ر له‌وئ مه‌حموودخانی نه‌فتاری ساین‌قه‌لای ئیزن دا که به‌ریگی مه‌راغه‌دا بگه‌رێته‌وه و بچی کورده‌کانی سابلاغی موکری کۆ بکاته‌وه و وه‌ک تاي شه‌ورداس ناماده و چاوه‌روانی هه‌والی نووباره‌ بئ. به‌لام له‌و لاه کاتی‌ک عه‌سکه‌رخان و عه‌بدوسسه‌مه‌دخانی دلیری برای و ئی‌پرای سوارانی به‌رێکی‌یان به‌ر له‌هه‌موو قۆشه‌نه‌کان گه‌یشته‌ ده‌وره‌ی قه‌لای مووش، سه‌لیم‌پاشا به‌هیزی خۆی نازی و له‌قه‌لاته‌وه‌ دمه‌رکه‌وت و سپای هیئا و سه‌فی به‌ست و له‌سانی دا. عه‌سکه‌رخانیش به‌سپای سواره‌وه له‌به‌رامبه‌ری‌دا راوه‌ستابوو که له‌و دمه‌دا نه‌قی‌خانی قهره‌په‌باغ و په‌رویزخانی چهره‌داوه‌روو و ئی‌پای هیزه‌کانیان گه‌یشتن و هه‌ر له‌پۆه که چاویان به‌سه‌لیم‌پاشا و قۆشه‌نی مه‌وت بئ سئ‌و‌وو و بئ ئیزنی عه‌سکه‌رخان هه‌لیانکردنه سه‌ری و شه‌ریان هه‌لگیرساند. عه‌بدوسسه‌مه‌دخان که دیتی ئهم حاله به‌م حاله ناشن خۆی بۆ رانه‌گیرا و چوو هه‌نانای نه‌قی‌خان و ١ ر‌وی‌خان و به‌جاریک قه‌مه‌ق‌رمی ته‌پل و تووره‌تووری زورنای هه‌للای تیکه‌له‌چوون ده‌نگی دایه‌وه و بوو به‌به‌زم و هه‌رایه‌ک وه‌ره سه‌ه‌یرئ! عه‌بدوسسه‌مه‌دخان که جه‌رگی به‌قه‌ده‌وت سیلان ده‌بوو به‌هه‌لمه‌تیکي شیرانه‌ بای چه‌پی له‌شکری سه‌لیم‌پاشای لیک‌بلاو کرد و چه‌ند که‌س له‌چاونا‌سانی کوردانی رۆمی به‌زه‌بری شیر و نیزه له‌خاکی نه‌مان گه‌وزاندن. له‌باله‌که‌ی دیکه‌وه که نه‌قی‌خانی قهره‌په‌باغ و په‌رویزخانی چهره‌داوه‌روو به‌وه‌په‌ری نازایه‌تی

سهرقالي ليكدان بوون و پالەوانانە تێرا دەچوون ، لەپەڕی شکستیان بە سەر شانی دا هات و بەناچار ڕوویان لە شەڕ وەرگرتا و کوردانی ڕۆمی بە ورەبەکی بەرزەوه کەوتنە سەریان . لەم کاتەدا عەسکەرخانێ کارزان خۆی گەیاندە بەر لێشای ڕاکردووان کە پێشیان بگرت و نەهێتێ هەلێن ، بەلام لەناکاو کوردانی ڕۆمی بە شیرێ ڕووتەوه گەیشتن و هەرایانکردە سەر عەسکەرخان . لەو گێژاوی هەرایەدا ئەسپی خانی ئەفشار کەوتە نێو قۆلکەبەکی پێ قور و لێتە و تیجەقی و نەیتوانی ببزوێ . هاوڕێگەکانی کە ئاویان چا و پێکەوت هەموویان یەكسمیان تاو دا و خۆیان گەیاندە سەری . محەممەدجەعفەریکی پیاوی خان لە ئەسپەکی دابەزی و عەسکەرخانێ لێسوار کرد و لەو گێژەنی نەمانە ڕەتاندی . بەلام محەممەدبەگ گێرا و کوژرا و سۆقی محەممەدی چاوەدێریش یەخسێر کرا و چەند کەسێکی دیکی یارانی خانی ناودار بە دیل گیران .

لەو کاتەدا حوسێن خانی سەرداری حوکمرانی ئێرەوان و ئێرای هیژەکانی گەیشتن و بە چۆنیەتی ڕووداوەکانی زانی . سەبارەت بە پڕکێشی و خۆبەسەری نەقی خانی قەرەمەباغ و پەرویزخانی چەرداوەروو نارەزەمانەندی دەربرێ و ژۆریان بە سەر ڕۆیی و گەلێکی بە عەسکەرخان هەلگوت و دڵخواپی کرد . بەلام عەبدووسەممەدخانی پالەوان وەها سەرقاتی شەڕ بوو کە بە چۆنیەتی خالوبالی کاکی و گێرانی هاوڕێییانی نەدەزانی . بەکورتی دواي پەیدا بوونی حوسێن خانی سەردار و دوو لقی حەوت و هەشتی ئەفشار و لوتفەعلی خانی ناودار و عەبدوللاخانی قاچار ، ئێرانی وەرەیان بەرز بۆوه و شان بەشانی یەكتر و بێ ڕاوەستان پەلاماری سەلیم پاشایان دا . گورم و هەلەمەتی هیژەکانی ئێرانی هێندە بەتەوژم بوو کە سەلیم پاشا و کوردانی ڕۆمی خۆیان بۆ ڕانەگێرا و بە شەلەشەل و ڕاکەرێکە و کەوتن و هەستانەوه بەرەو قەلای مووش ڕەوین و کەوتنە کۆکردنەوهی ئامرازی بەرەنگاری و قەلاداری . وەختایەک سەلیم پاشا لێی ڕوون بۆوه کە چەند کەس لە یارانی عەسکەرخان بە زیندوویی گێراون و پێشتر لە

دوورمه دنگ و ناوازه جوامیری و پیاوړتی نهوی بیستیوو و به چاوی خۇشی دیتبووی. به ناچار نازاسی کردن و بهرنی کردنهوه نیو هژدووی ئیرانییه کان. پاشان که دوو بهتلی شهو چوو بوو له قه لای مووشهوه چه شنی مشک به کونی دیواری قه لادا بوی دهرباز بوو.

به یانی کاتیک حوسین خانی سهردار به پویشتنی سه لیم پاشای زانی، بئ شه و ههرا قه لای مووش کهوته به ردهستی دهولتی پایه به رزی ئیران. به لام سه لیم پاشا دواتر پیاوی ناره لای هیزه کانی ئیرانی و کوتی سهر له پیناو و شاخو شه ویستم. نهوسا حوسین خانی سهردار عهسکه رخانی له گه له چه ند سهر کرده یکی سپا به یر کرده کن سه لیم پاشا و کوتی نه گه رها توو خانی نه فشار بوی دهر کهوت که درؤ ناکا با بروای بئ بیئن و به ریزه وه بیهینن. عهسکه رخان رویی و دلخو شی داوه و دلنیا ی کرده وه و هینایه هژدوویه زی دهولتی مه زن. وه ختایه ک چونی هتی رووداوه کانیا سان به خزمهت جینشینی میر راگه یاند، خه لاتیکي به مه بهستی شانازی باربوو کرد و بوی نارد. له سهره تای مانگی محه ررمدا له شکر و سهر کرده کان هه موویان ئیزن دران و به ره و مه وته نی خۇیان گه رانه وه.

شەرى ئىران و عوسمانى لە تۇپراققەلا و شىكانى

سەختى عوسمانىيەكان

سولتانى عوسمانى بە مەبەستى تۆلەى شىكىستى قەلاى مووش، حاجى
خەسەن پاشاى سىياسالارى ناسراو بە چەمەن ئۇغلى بە شىست ھەزار چەكدارى
رۇمىيەو بەرمو ئازمربايجان گال دا. كاتىك ئەم ھەوالە گەيشتە بارەگای
فەرمانرەوايەتى لە تەختى دەسلەتەو فەرمان نووسرا بۇ سازادەى
جىگرمەوى مىر كە بە ھەموو ھىز و لەشكرى ئازمربايجانەو بەجىتە
بەرەنگاربوونەو مى سپاى عوسمانى. سەرکردايەتى سپاى عىراقىيان خستە
ئەستۆى لوتفەلى خانى كوتوال (قەلادار) و نارديانە ئازمربايجان كە لە
پكئى جىگرمەوى مىردا پئوشوئىنى شەرى پىرۆز بەرپۆمبەرى. بۆيە لە لاىەن
جىنشىنى مېرەو چەند فەرمانئىكى سەر لە پىناوى نووسراو بۇ حاكمان و
سەرکردەكانى لەشكرى حكومەت و لەم ئتوودا نەجەف قولى خانى بەگەربەگى
ئەفشارى ورمىش حوكمى بۇ چوو كە دوو لقى ھەوت و ھەشتى ئەفشار و پىنسەد
كەس سوارە بە سەرکردايەتى محەمەدەلى خانى براى بەگەربەگ و بە
فەرماندەى لوتفەلى خانى مامى بەگەربەگ بنىرى و ئەسەدوللاخانى
عەرەبلوو ەك سەرتىپى تۇپخانە و فەزان ئاغای سەعدلوو ەك سەرلىق بەرى
بكا و عەسكەرخان بە دمەسپى و كەيخودا دابنى و لە كلكەى مانگى شەشەكاندا
بىزوون و لە «مىرگى باغى» مەتبەندى دلبزوئىنى خۆى بگەنە كاروانى شكۆمەندى
جىگرمەوى مىر. كاتىك ھەمووى ئەمانە لە ماوەپەكى كورتا بە ساز و پەرداخى
گەيشتە مىرگى باغى خۆى، سازادەى جىنشىنى مىر ھۆردووى بەختيارى لەوئو
دەنگ دا و جوونە ئەاجىقى چالدىران.

به لّام با چەند وشەپەك سەبارەت بە حوسین خانی سەرداری حوكمرانی
 ئیرمەوان و حەسەن خانی ساری ئەسلانی بۆی بخریتەروو. پێشتر باسی كرا كە
 بوای راكردن و خۆ بە دەستەودانی سەلیم پاشا، حوسین خان و براكەیی ئەو
 ناوچەیان داگیر كرد و بۆ ماوەی چوار مانگ لە قەلای مووش بنەیان داكوتا.
 كەچی لە پێ لە ناخۆی مانگی شەشەكان دا چارە پاشا (سەر كرده) لە گەل
 هیزەكانی رۆم داوڕین و خۆیان نواند. حوسین خانی سەردار لە رێو
 ساری ئەسلانی بۆی نارد كە بەرەگەیان لێ بگرێ و بەرەنگاریان راوێستێ و لەم
 شالاوەدا گۆل چێچێن ئۆغلی سیاسالاری لەشكری رۆم بوو. هیشتا هیچ لایەك
 دەستی نەبزاوتیوو كە مژگینی را بە ساری ئەسلان ئەوا قۆشەنی بەختیاری
 جیگرەوێ میر گەیشتە تۆپراق قەلای. هەر كە ئەم هەواڵی بە گۆی ئاشنا كرا
 خێزایەكی سەری یەكسەمی وەرسووړاند و خۆی گەیانده ركێفی شایانی و
 ئاوازەنگی بەتال كرد و بە خزمەتی راگەیانده كە پێمخۆشە هەوساری
 سەر كراوەتی مەیدانم باربوو و بفرموی. بە لّام شازادە ئیزنی ئەدا چونكە بەرزی
 بەرزمجیان رۆژی یەك شەممۆی بۆ تێكەلچوون دیاری كړدبوو، هەروا پێتەو
 هیشتا پاشماوەی سپا نەگەیشتیوونە كاروانی شكۆمەندی. ساری ئەسلان دەستی
 هەلنەكړت و گوتی لە دمورت گەڕم:

ئەتۆ ئەمەق لە دەشتی شەپكە برۆانە كەوا هەردەم
 بزانه چی بە سەردینم پلینگێ شەپكەری سەردەم

بەگشتی پاش پێداگری و سووربوونی لە سەر داواكەیی، شازادەیی هێزای
 كامرەوا ئیزنی تێكەلچوونی دا و ئەویش سەری دانەواند و بەهەشتاو خۆی
 گەیانده پەنا تۆپراق قەلای. چونكە ئامانجی رۆمییەكان لەو هرووژم و هەرایە
 كرتنی ئەو قەلایە و دەرکێشان و داڕینی بوو لە چنگ هیزەكانی ئێران. بە لّام
 مەزنانی ئیرمەوان و قەلاداران بە فرمان و جەختی سەرداری ناوبراو شپێگیر و

پتهو خویان دایه قه لاداری و چاویان له پینمل بوونی حکومه تی عوسمانی نووقاند. له و کاته دا حاجی نیمامه لی به گی خزی ناسراو به حاجی به گی سرلکی تۆپخانه به چهند دهزگا تۆپی جیارمین گه شفته چی و تۆپه کانیان به ره و رۆمییان دابهستن و ناگریان دان. تۆپچییه کی عوسمانی وه به رها ت و گولله تۆپ کردی به حمواتلیکه و تهواوی نازای نه ندای له توکوت بوو.

لهم گرمه و هه رایه دا حاجی حه سه ن پاشای ناسراو به چیچین ئوغلی سپاسالاری بایه زید له گه ل چهند سه ر کرده یه کی وه کوو عه بدوللا پاشا و مراپاشا و برام پاشا هه تیان کرده سه ر حه سه ن خانی سه ردار. له و پر هه ر شه دا شوینه واری تیکشکان له ئیو سوارانی نه قی خانی قه ره به پاغی ئیره وانی دا خزی ده رخت و جه نابی جیگره وه ی میر که له سه ر گردیکه وه ده یروانی هه ر به کووپه کووی بوو. که چی له و وه خته دا حه سه ن خانی سه ردار به هه شت هه زار سواره وه گه شته به ررکیفی جینشینی میر که کراسی به نوشته ی گولله به ندی له به ردا بوو. له و یوه ئه سه پی ده نگ دا و هۆمه نی برده سه ر بوژمان و حه وله وه لای خسته ده روونی رۆمییان. نوا به نوا ی وی ئه سه بدۆللا خانی نه فشاری عه ره بیلو سه رتیپی تۆپخانه ، لوتف عه لی خانی سه ر کرده ی لقی هه شت ، محهمه دوه لی خانی فه رمانده ی سوارانی ناودار ، لوتف عه لی خانی کوتووال ، برام خانی سه رلق ، برام خانی سه ردار و سمایل خانی به یاتی قاجار ئه و دوو برا نازایه له گه ل عه بدوسسه مه دخانی برای عه سه که ر خانی سه ر کرده ی سواران ، کورمیان به سه ته سه ر جه رگه ی له شکری رۆمیییه کان و بووله رزه یان تیخستن.

لهم جه نگه یه دا لوتف عه لی خانی کوتووال و مه رتفه نگه ی شه رکه رانی عوسمانی ها ت و به فیشه ک ئه نگوا و چوو و نیو ریزی شه هیدانی شه ری بیرۆزه وه و بوو به روو سووری دنیا و قیامت. کاتی که خه زاکه رانی ئییران بیایوکی ناوا ناوبه ده ره وه یان به کوژراوی و شه لالی خوین ها ته به رچاوی ، چه شنی شیرانی ده ره له بوو خویان هاویشه ئیو گیتاوی نه مان و

ئەسكەندەر خانى قاجار كە قەرماندەي تۇپخانە بوو لەگەل تۇپچىيەكانى چەند
 ھەتمەتلىكى سەختى بىردە سەر لەشكرى عوسمانى و لە جىگاي خۇي ھەلىكەندن.
 بەراستى كوشتارىك كرا كە خې و دۆل بە تەرم و تەرمەكى كوشلاروان وەككو
 تەبۇلكان ملان قوت كردهو و جيا بە خويىنان بوو بە رووبارى جەيحوون.
 دىمگوت لەو دەشت و گردانە گولالەيان چاندووه يان خاكى شەرگەيان بە رەنگى
 رۇنياس ھەلشىلاو و سوورىان ھەلگىراو. جەلالەددىن چىچىن ئۇغلى سرشتى
 كورگانەي فرى دا و كەولى نەرى بە سەر خۇي ھەلگىشا و بۇ راكردن لە
 ھاوپىيائى تىبەراند و لاقى لى بوونە بال و لەگەل حافز عەلى پاشا خۇيان
 ھاويشتە سەنگەر و لەوى لەنگەريان گرت. ئەو كات ئىرانى ھەلىانكوتايە سەر
 نەتەرىزى راكرووان و دەستيان لە تالان و چلباندىن نەگىرايەو. چىچىن ئۇغلى
 بە راكردن خۇي گەپاندە عەرزەرۇم و قەرماندەكانى دىكە ھەر يەكەي بۇ لاىەك
 بازەر بوون. جاني خانى سەرۇكى دەرگاى ئاسايىش مەزگىنى رەمىنى چىچىن
 ئۇغلى بىرد بۇ شازادەي بەرزەجىي جىگرەوئەي مىر و دىمخۇشانەي دەرپايە و بە
 سەرگرايەو. بەكورتى لەو تىكەوليكە سەير و سەمەردا لە جەفتاھەزار كەسى
 سپاي عوسمانى نىزىكەي پەنجاھەزاريان يان گيران يا كوشلاروان و بەرەو ھەرىمى
 نەمان چوون. سەرانسەرى ھۇردووكاي راكردووان بە چىنگ لەشكرى ئىران
 دارووتا و تالان كرا. مېرزا ھەزوللەي خاومرى بە نازناوى «شىرازى»
 دەستەشەيرىكى سەبارەت بىم سەرگەوتنە ھۇنيوئەو كە رىكەوتى رووداوەكەي
 ئاوا خستقەتەرەو:

رىكەوتى سەرگەوتنم لە پىرى عەقل پىرسى
 كوتى لە شاھى عەبباس دەرگاى رۇم كرانەو^۱

[۱ - «گفتا ز شاه عباس ابواب روم مفتوح». كە وشەي يەكەمى لىلابچى دەبىتە سالى
 ۱۲۳۸نى كۆچى : ۱۸۲۲ - ۱۸۲۳ ى زايىنى

شیوانی کاروباری حکومتی نهجہ فقولی خانی به گهر بهگ و نیرد رانی میرزا محه مده ته قی قه واموده وله ی ناشتانی بۆ بیدا چوونه وه ی بهشی دارایی و مردنی مهحموودخان

میرزا محه مده ته قی قه واموده وله که له سه رده می دهسه لاتی خوابه خشیو
حوسین فقولی خانی به گهر بهگ دا سه روبه ری کاروباری دارایی مه لبهندی ورمیی
بردیووه سه ر بهکتر و کۆی کردیووه، دیسانیش له سه ر هه رانی جیگره وه ی میر
نیرد رایه وه ورمی که به گری وگۆلی کاری سه رکار و پاکاری حکومتی دا
بچینه وه، هه تا بتوانی سه نگ و سووکی بخاته وه گهر و کاره کان راست بیتی.
کاتیک پتی نایه ورمی به هان و هاودهستی مهحموودخان که له سه ر هتای هاتنه
سه ر حوکی نهجہ فقولی خانه وه له بهر چه ند هۆیک دم له پوش و خانه نشین
دهژیا و عه سه رخان به ته وای کاروباری مه لبهند و حکومت راده گه یشت،
که وته بی پارسه نگی. بیدا بیدا پسووله ی باج و پیتاکی ده نووسین و ته نانهت
دهستی درێژ کرده نیو کاروباری دهسه لاتیش وای لیتا که به گهر بهگ
هه وساری کارانی له چنگ ده رچوو. خه لک به ناچار له بهر زولم و زۆره ملی
قه واموده وله وه ته نگ هاتن و زیره یان لی هه ستا و هاوار و ناله یان گه یشته
ناسمان. له م ماوه یه دا نهجہ فقولی خانی به گهر بهگ به وپه ری پشو ودریژی و
له سه ره خۆیی له هه لسه روکه وتی زۆردارانی ده روانی و سه ره نجام چۆنیه تی
رووداوه کانی له کاغه زیکا نووسی و به کابرایه کی باومر پیکراودا ناردی بۆ خاکی
به ربیتی میری بهر زمشان هه ته عه لی شا له تازانی پایته خت. پاشای پایه بهر ز
کاتیک نامه که ی نهجہ فقولی خانی خۆینده وه، له میژینه بوونی خزمه تی
به گهر بهگانی نه فشار، به تاییهت خوابه خشیو حوسین فقولی خانی تییه نا. نه وسا

به فرمانیک داوای کرد که نهجف قولی خان هتا تاران بی و گیر نه بن. هریویه له سهره تای مانگی شابان دا به گهر به گ به ته گبیر و پاویژی عهسکه رخانی ریش سبی. خوی ساز کرد بی سه فهر و پوژی به کشته ممق ۷ ی نهو مانگه ته شریفی له ورمیوه بزووت و قوناخی به که می برده کهریزه ی نه نزل و له وی وچانی دا. دوا ی پویشتنی نهجف قولی خان، سهر له نه نگوری پوژی دووشه ممق ۸ ی مانگی شابان لهو ده مدها که مه حموودخانی ساین له لای نه فشار دمسنوژی تازه کردیوه و خهریکی به جیه پنهانی نویژی ئیواره بوو. به مهرگی مفاجا گیانی له دهس دا.

بی سبه پنی میرزا محه مده ته قی قهواموددهوله و عهسکه رخان له گهل ماموستایان و پیاوماقوولانی نه فشار له سهر مه یته که ی کوبوونه وه و پاش نهوی ناشتایان خیز و خیراتیان بی به خشیییه وه و جاری لیگی گه ران که له هه لیگی گونجاو دا رایگو یزن بی به رده رانه ی به رزی ئیمامان.

نهجف قولی خان مه دای ریگای کوتا و گه یشته شه وریز و دوا ی نهوی جووه خزمهت جینشین میسر، ئیزنی وه رگرت و بهرمو تارانی پایتهخت که وته پئ و له شهوی نه ورؤزی پیرؤزی میری دا ژیره رانه ی باره گای فرمانده دای رامووسی. به پتی فرمان له باله خانه ی یوسف خانه ی سپادار جینگایان بی دابین کرد. له وی هه والی سهارهت به ورمی بلاو بوونه وه و به خزمهت نهجف قولی خان راگه به ندرا که پاش نهوی ته شریفیان له ورمی دهرکه وتوه. دیسان میرزا ته قی قهواموددهوله دهستی کردیته وه به زوره ملی و نووسینی پسوله ی بیتاک. جهماوه ری نه فشار به ئاماژه و دهی عهسکه رخان لیته وه خق که وتوون و زهبروزه نگیان نواندوه و پرو دای دزیو قهوماوه و کار گه به ته جینگایهک که قهواموددهوله په نامه کی بهرمو ته وریز رایکربوه.

گەرانه‌وه‌ی نه‌جه‌ف‌قولی‌خان و به‌خشرانی شانازی حکوومه‌تی
ورم‌ن به‌شازاده‌ مه‌لیک‌قاسم‌میرزا و مانه‌وه‌ی خانی ئەفشار
له‌ پله‌ی به‌گه‌ربه‌گایه‌تی‌دا

شازاده‌ مه‌لیک‌قاسم‌میرزا کۆری فه‌تج‌عه‌لی‌شای قاقان (خاقان) که‌ له‌
داوینی کچی ئیمام‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گی ئەفشاری ورم‌ن به‌ریوته‌وه‌، له‌گه‌ل
شازاده‌ مه‌لیک‌مه‌نسور‌میرزا برای نایک و بابییه‌.

وه‌کوو پیشتر باسی کراوه‌، وه‌ختایه‌ک که‌ جیگره‌وه‌ی پایه‌به‌رزنی میر
ده‌رۆیی بۆ حوکمرانیته‌ی له‌ هه‌رمی نازمه‌ربایجان، هه‌رمانه‌وا هه‌رمووی که‌ ئهم
دوو برا ته‌مه‌ن کال و مناله‌ له‌گه‌لی پڕۆن هه‌تا له‌ ژیر سینبه‌ری سۆز و راهینانی
به‌ریزیان‌دا هه‌لده‌ن و پێیگه‌ن. له‌و رۆژگا‌رده‌دا که‌ نه‌جه‌ف‌قولی‌خانی خالۆزای
شازاده‌کان سه‌ره‌له‌نوێ به‌ خه‌لات و حوکمی ده‌سه‌لات و مۆرنه‌قیمی باربوو‌وکراوی
پادشاه‌ له‌ تارانه‌وه‌ هاته‌وه‌ ته‌وریز، جیگره‌وه‌ی به‌ریزی میر وای بریار‌دا که‌
حکوومه‌تی ورم‌ن و سه‌رۆکایه‌تی ئەفشاران به‌ ناو بۆ مه‌لیک‌قاسم‌میرزا بن و
به‌ره‌سمی به‌ چنگ نه‌جه‌ف‌قولی‌خانه‌وه‌ بن! ئەویش بۆ ئەوه‌ی هه‌رمانی شازاده‌ی
به‌جی‌هینابن به‌ رووی خۆشه‌وه‌ سه‌ری ره‌زامه‌ندانه‌ی له‌قاند و ئەو کات به‌
نه‌گبیری بیاوما‌قوولانی جیگره‌وه‌ی میر هه‌موو نۆکه‌ر و غولام و خزمه‌تکاران
که‌وته‌ ژیر حوکمی شازاده‌ی مه‌زنه‌وه‌.

به‌گورته‌ی پاش نووسرا‌نی حوکمی چارنووسی ره‌حه‌مت‌بار به‌ریز شازاده‌ی
گه‌وره‌ له‌ خزمه‌ت جیگره‌وه‌ی میر ئیزنی خواست و رۆژی پینج‌شه‌ممۆ ۱۱ی مانگی
شه‌شه‌کانی شکۆمه‌ند له‌ ته‌وریزموه‌ بزووت. میری‌میرانی گه‌وره‌
نه‌جه‌ف‌قولی‌خان و عه‌سکه‌رخانی ردین‌سپی خێل و جه‌ماوه‌ر له‌ رکێفی شازاده‌ی

بەرزەجىدا بوون. پاش بېرىنى چەند رۇژمېيەك لە نىزىك ورمى بەگەرىبەگ و
 ەسكەرخان لە پىشردا رۇيشتن ەتا پىداويسىتىيەكانى رىۋشونى پىشوازييەكى
 شايان پىكەيتىن. رۇژى سىشەمۇ ۱۶ى مانگ جەماۋەرى خىلى ئەفشار ەتا
 مېرگ و جىمەنى گوندى قەرەسەتلوو بە پىرىيەۋە چوون و شازادەى
 بەرزەشانىيان بەوپەرى شەۋكەتەۋە گەياندە باغى كەمال شاباد. تەشرىفى سى رۇژ
 لەو باغەدا بنەى خست و رۇژى ەينى ۱۹ى مانگ بە دەروازەى گەرەكى ەزاراندا
 پىننايە كۆشكەلى سەردەرى و خانەمىر بە پىنۋقەدەمى پىرۇزى شازادەى كامرەۋا
 رازايەۋە و شۇق و شەبەنگى دايەۋە. لە دىدارى گشتىدا بە چاۋى سەرنجەۋە لە
 حالوبالى ئەمىرانى ئەفشار خورد بۆۋە و ەەر كەس شانى چۇن ەلەيدەگرت
 بەسەرى كىردمۇۋە و بە سىلەچاۋى مىرانە خويندپىيەۋە. ەسكەرخان سەلەنۇى
 جەلەۋى ەكۈۋمەتى كوردستانى دراىەۋە دەستى و نەجەف قولى خان ەك جاران
 كاروبارى گرىنگى ۋلاتەكەى كەۋتەۋە ئەستۇى.

ئەو رووداوانەى كە لە مەوداى سالانى ١٢٤٠ - ١٢٤١ى

كوچى / ١٨٢٤ - ١٨٢٥ى زاينىدا قەومان

سەرەتاى نەورۆزى پىرۆزى ئىم سال كە شىنەى گىيان پەرەزىنى
خاكەلىووى بەهار بە بۆن و بەرامەى خوشى مېشك و ھەناوى خەلكى زەمانەى
دەلاواندەو، سى و شەش سال بە سەر ھەمان پەرەزەى ھەتەعەلىشاى قاجاردا
تېپەرىبوو كە پىندەلەين قەرنىك. ھەر بۆيە گەورەپىاوانى دەولەت و كارىتە و
كۆلەكەى دەسەلات، بەرپىزيان بە ساحىبقران ناودىز كرد. لەبەرەوى ھىندەى
كوپ و كورەزا لە پىشتى كەوتىوۆ بە ئەبولملووك و كەيوومەرسى سەرزنجىرەى
پادشاھانى پىشدادى ناوى دەھات! بىم بۆنەو گەلىك جىژنى گەورە و شاىانيان
پىتھەينا و كردىانە بەزم و ھەرا. لە ورمىش سەر گەرمى بادەى شادى و دل لە
گەشە و نەشە بوون، بەتايبەت كە ھىژا مەلىك قاسم مىرزا ئىزنى دىدارى گىشتى
دا و دەستوورى ھەرموو كە بىكەنە چۆپى و چراخان. سەاسالارى گەورە و
سەركرەكانى لەشكر كە لە خزمەتىدا ئامادە بوون بە دەنگى بەرز پەرۆزىباى
ئىم رىكەوت و خەلاتە يەزدانىيەيان لىكرد.

باش ئىم كارانە حاجى عەلىارخانى سەرۆكى تىرەى گۆندوزلوو،
مەھمەدحەسەن بەگى پىشكارى كردە كەپخوداى كارى خۆى و ديارىيەكى
بەرچاو و شىاوى ناردە خزمەتى كە حوكمى سەرۆكايەتى ناوجەى دۆل بە ناوى
مەھمەدەتەقى بەگى كورە گەورەى لى بدەى، چونكە شازادە پىشتەر ھەرمانىكى
ئاواى بە ناوى مەھمەدپىرەى بەگەو نووسىبوو، داواى حاجى عەلىارخان
و مەنەگىرا. ھەر بۆيە مەھمەدحەسەن بەگ كە كەپخودايەتى لىكردىبوو بىم
ھەلوئىستەى شازادە تورا و بەرمو تەورىز بزووت. نەجەف قولى خان
مامۇستايەكى دىنى لەگەل ئەسەدوللا بەگى ەرەبلووى سەرتىپى تۇپخانەى

نارىن كە بچن و بېگىنەنە، بەلام بە گۈنى نەكرىن و ھەتا تەورىز رانەۋەستا. پاش رۇيشتى ئەو شازادى بەرزەجىن جارى مىرزا مەسعودى ئەنسارى لە جىنى دانا و مىرزا سەمەلى ئاشتىيانى كىردە دەپراستى وەرگرتنى پىتاكى ھىكۈمەت.

روداۋىكى دىكەي ئەم سالا پەيداۋونى قاتىۋقى بوو. ھەروھەلەم سالاھەدا «ئەلىكساندر بولېچ»ى خونكارى دەۋلەتى گەرەي رۇوسىا بە مردنى خۇي مرد. خەلكى ئازەربايجان و مەسولمانان كە دانىشتۇۋى ئەۋبەرى چۇمى ئاراس و مەلبەندى قەفقاز بوون، كەۋتە سەرھەلەن و راپەرىن ئۇي دەۋلەتى رۇوسىا و بە نوۋسى نامە ئىزنىان لە فەرمانەرەۋى ئىران و پىشەۋايانى دىنى دەخواست كە رىڭكايان بەدىن ھەتا خۇيان بەدەنە شەرى پىرۇز.

سالى ۱۲۴۱ى كۇچى لەبەر كەمبوۋى دەغلەدان و بلاۋبوۋنەۋى مەۋزى كىرم لە ئىۋ بەرھەمى كشت و كالىدا، گرانى و پەرىشەنى مەلبەندى ورمىنى ھەلگىرت و ھەتا تەۋاۋى ناۋچە دوۋرەدەستەكان پەرى ھاۋىشت. زۇربەي جەماۋەرى ورمى خۇيان پەندەۋىيا و لە بىرسان مەۋتەنىان چۆل كىرد و رۇيشتن. لەم سەرۋەندەدا لە تەۋرىزەۋە «مىرزا موقىم» ناۋىك بە پىشەنىارى مىرزا تەقى قەۋاموددەۋلى پىشۋو كاروبارى و مزارەت و كۆكرەنەۋى داراۋى ورمى خرابە سەر شانى. ئەگەرچى گەنم و جۇ ۋەكوۋ دەرمانى چاۋىشە ۋابوو، بەلام دىسانىش ئەو كاپرا ناجىسن و زالەمە بە ئاشكرا پىسۋولەى دانى پىتاكى دەنوۋسى بۇ جەماۋەرى ئەفشار و گزىرى لەزەبىر و توند و تىزى بە سەر وىردەكردن. بەناچار خەلكى بىچارە لەبرى ھەر خالوارىك چوار تەنەنىان دەدا و ملىيان پىدادىنا. ۋاھات كە شازادەى بەرزەجىن لە دە رۇۋەي يەكەمى عاشوۋرادا بە ھانى مەيلى ئەۋسانى تاسەى بزووت كە چاۋى بە شەرى ھەيدەرى و نىعمەتى بكمۇئ كە لە ھەموۋ جىنيەكى ئىرانىا باۋ بوو. لىۋىۋىۋى گەرەكان و لات و شەلاتى كەس ئەناس كە ھەمىشە خاۋىيارى ئەم بۇچۈنە ھەلبەستراۋانە بوون بە چەكەۋە لە مەيدانى سەردەرى كۆبوۋنەۋە. ھەردىك لاۋاتە ھەيدەرى و نىعمەتى

بهره‌وړووی یه‌کتر ډاومستان و سهره‌تا به جه‌هنگ و چنگه‌پرکه و پاشان به‌راستی تیکه‌برېوون و شهرې نه‌وړنده قورسیان له نیوانی‌دا قه‌وما که چنده که‌س تیداجوون و زوریان برینی قوولیان هی‌نا. شازاده‌ی به‌رزمچی که له باله‌خانه‌ی سهرده‌ری دانیشتبوو و ده‌پروانی تۆقی و هه‌لاته‌وه ژوورا

لهم کاته‌دا عه‌سکه‌رخان که به مه‌به‌ستی برینه‌وه‌ی ده‌ستی چه‌وسینه‌وه‌ی میرزا موقیم له بیان‌وویه‌ک ده‌گه‌را. ثم هه‌رایه‌ی خسته نه‌ستوی و شهرانی و چه‌قو‌کیشی تین‌دان که ده‌ریبه‌رینن. له‌به‌روه‌ی جه‌ماوه‌ری نه‌فشار کیردیان که پی‌وویه یه‌سقانی و گیان‌یان هات‌وویه سهر لئوان به‌تیکرا هه‌رایان کرده سهر مالی میرزا موقیم و نه‌ویش زانی ژبانی که‌وتوته مه‌ترسی و پتی‌نایه ناوړه‌نگی و به‌پرتاو بوی دهرجوو. پاش رۆیشتنی نه‌و میرزا مه‌سعوود و میرزا حوسینی برای عه‌سکه‌رخان بوونه هاوده‌ست و پيشکاري سهر به‌خۆ.

هه‌روه‌ها لهم ساله‌دا سنوودارانی ئیران و ږوس کیشه‌یان له مابه‌پنی‌دا قه‌وما و هه‌ردک ده‌ولت به‌راستی نیوانیان شتوا و کار که‌یشته گه‌ف و هه‌را. زانایانی ناپینی که خویان به جینشینی ئیمام [مه‌هدی] ده‌زانن، به‌تایبته به‌رئیز سه‌ید محه‌مه‌دی ئیسفه‌هانی بۆ شهرې پېرؤز له‌گه‌ل حکوومه‌تی ږوسیا فتوای ده‌ق‌وبو‌غریان دا. هه‌روه‌ها به‌رئیزی خاومن‌شکو فه‌تخ‌عه‌لی‌شایان پال پی‌ونه‌ا که قه‌راروېری ناشتبوونه‌وه و پیکهاتنیان له‌گه‌ل هه‌لوه‌شېئیتته‌وه. له‌به‌روه‌ی به‌ ئامانجی [تاوتوی کړدنی] ثم مه‌به‌سته ده‌سته‌یه‌ک له مه‌زنه‌مامؤستایان ده‌جوونه تاران، شازاده مه‌لیک‌قاسم‌میرزاش ئاغاعه‌لی‌شه‌ره‌فی ئیمام‌جومعه‌ی ورمینی به‌شان و شه‌وکه‌تموه به‌رئیکرده ته‌ورئیز.

گیرانی قه‌لای گه‌نجه و کوژرانی ئەمیرخانی سەردار

لەبەرەوی کە قه‌لای گه‌نجه‌ی قه‌ره‌باغ جەوادخانی قاجار پێشتر حوکمرانی بوو، لەم سەروەندەدا جیگرەوێ میر، ئاغورلوو خانی کۆری جەوادخانی لەگەڵ محەممەدوولی خانی ئەفشاری قاسملوو کە سەرکردە‌ی سوارانی ئەفشار بوو ناردی بۆ ئەو شوێنە. جەماوەری گه‌نجه بوونە پشتیوانی ئاغورلوو خان و لەگەڵ سەپای رۆوس تیکەوتن و شەریان کرد و سەرەنجام سەرکەوتن و کۆری جەوادخانیان بە یارمەتی محەممەدوولی خان بردە سەر تەختی دەسلەت. لەم کاتەدا کە بەریزی جیگرەوێ میر بە مەبەستی گرتنی قه‌لای شووشی قه‌ره‌باغ دەبزووت، ئەمیرخانی سەرداری خالی خۆی وێرای دوو لقی حەوت و هەشتی ئەفشار بە سەرکرایەتی لوتف‌علی خانی کۆری ئیمام‌قولی خان و عەبدوللاخانی قاجار و محەممەدوولی خانی کۆری حوسێن‌قولی خانی فەرماندە‌ی سوارانی ئەفشار و عەبدوسەمەدخان و نەزەرعلی خانی مەرەندی ناردنە گه‌نجه. خۆی لە سەرەتای مانگی محەرمدا گرتی کە مەندی گەمارۆی لە قه‌لای شووشی توند کرد و لە هەموو بالا ئەو مەته‌ریزی قایمی وردەوردە بەرەوپێش برد. پارێزەرانی قه‌لای دەیانکرده هەرا کە یاریدەر و پشتیواتمان دەگاتی و گەرم‌او گەرم بە گۆیان‌دا دەخوێندن و غەزا کە رانی ئیسلامیان لە کاری خۆیان داسارد دەکرده‌وه. لە لایە کە‌وه محەممەدمیرزای کۆره گەورە‌ی جێنشینی میر لەگەڵ محەممەدقولی خانی کۆری ئاسەف‌ودە‌وله‌ی خاتۆزای راسپێردرا کە بچێتە گه‌نجه و ئەهێتی هێزەکان لەگەڵ رۆوسان پێک‌دە‌من و شەریان لە نێوانی‌دا بقەومێ. کەچی لەو لا‌وه مینرال مەدەئوف کە لە دەولەتی رۆوسیادا بە جالاک و ئازا دەناسرا، وێرای ئەوە‌ی کە ئامریکی زۆری سالتات و سواره و پیادە‌ی قازاخ و ئەرمەنی و بیست تۆپی ناگریار و تۆپچیانی ناو‌داری پەنجە‌پۆ لا‌وه رۆوی کردە گه‌نجه.

ئەمیرخانی سەردار گه‌نجه‌ی ئەسپارده دەست نەزەرعلی خانی مەرەندی و خۆی پۆوی شەمە ١٤‌ی مانگی سەفەر لە رکێف شازادە‌ی بەرزمجێ محەممەدمیرزادا بەرەو شەر و تیکە‌لچوون بزووت. لە نێو کاول و هەرەسەکانی «شەمەش کۆر»، شەریکی قورس لە نێوان ئەو سەردارە بە‌غیرە‌تە و سەپای مەدەئوفی بادیه‌وادا قەوما. فەرەج‌وللا بە‌گی ئەفشاری مەحمودلوو سەردەستە‌ی

سوارمى نه فشار كه پيشهنگ بوو. بى ترس و خوف له گهل به راى له شكرى
رووسيا ليكى دا. قوشه نى رووسان به هاويشتن و ته قاندى فيشهك و
گولله توپان كومه لى قزلباشانيان ليك بلاو كرد. لهو بگره و به رده يدا
فهرمجوللايهك نازايه تى نواند و سهرى چه كداريكي رووسى بپى و خلورى
كرده وه بهر سمي نه سبي سهردار و شاهريمى ليكرا و ده سخوشانه ي درايه.
به كورتى نه ميرخانى سهردار كه پياويكى زور به جهرگ و چاونه ترس بوو
سهره راى نه وه لى له چهند جينگاوه قول نهنگوايوو، به لام ديسانيش كولى
نه ددا و هه روا نازايه تى و چالاكى نه نواند كه خوراواستان گولله يه كى شاگرين
پيكاى و گيانى دايه دست به ديپنه رى گيان. سپاى ئيران به كوژرانى سهردار
ورده دابه زى و كهوته بپپر كه و زال به گى گوندوزلووش گيرا. مه ده بوف دواى
پرشوبلاو بوونى ريزه كانى له شكرى وه كوو ده ريا پرشه بول، به توپ هاويشتن و
بى درد و كويژه وه رى به رهو گه نجه نازاوتى. نه زهره لى خانى مهراندى قه لاي
چول كرد و رهوى. ئيران بيه كان به مهبه ستي راگه ياندى چۇنيه تى رووداوه كان،
لوتوللايه گى موقه دهميان نارده خزمهت كاروانى شكومهندي جينگروهوى مير.

كاتيك ئم هه واله سامناكه له قه لاي شووشى به خزمهت جينشيني مير
راگه يه ندرا به كوژرانى نه ميرخانى خالى هالوزكا و نيكچوو. له رتوه خيلاسى
قهره باغى له گهل مه دى قولى خانى جهوانشيز به رهو قهره جه داغ كوچ پيدا و
ده ستي له گه بارزى شووشى هه لگرت و به په له رووى كرده گه نجه و كاتيك
گه يشتى كه مه ده بوف گرتبووى. تازه شهر نه دكرا و ئيرانى بلاوه يان ليكرديوو.
نه وسا ده ستورى دا كه نه زهره لى خانى مهراندى بپنن و كاتيك هات به
سهرى دا نه راند و قسه ي سووكى نايه پارسهنگى و هه رمووى ريش و سميليان
هه لكه نده وه و نه وتى [ره شيان] له دم و چاوى هه لسوو و پشتاويشت سوارى
كه ريكي بپجلوبه ريان كرد و به نيو هوربوودا گيرايان.

شەرى دووبارەى جىنشىنى مىر لەگەل ھىزەكانى مەدەدۇف و

ئاكامى تىكەلچوونەكە و دەورى ئەفشارانى ورمى

بەريزى جىگرەوۋى مىر كە خۇى گەياندە گەنجە مىنرال مەدەدۇف
شەويكىان لە قەلەپە دەرگەوت و پىشتى بە حەوشەوۋە دا و لە مەيدانى تىكەلچوون
چەقى. ھەر لەم كاتەدا مىنرال پىسكۇويچ بە چوارەزار سالدات و تۇپخانەوۋە
گەبىشتە لای مەدەدۇف و ئەويىش بىنىگەشايەوۋە و پىشتى پىتىئەستورر بوو.
جىنشىنى پاپەبەرزى مىر كاتىك زانى مەدەدۇف پارىدمىرى گەيوۋەتە لای، بەپارىز
ھەنگاۋى نا نەكوو بە شەوگوردى رووسان بەتەزىن.

بۇ سەبەبىنى كە رۇزى دووشەممە ۲۰ى مانگى سەفەر بوو، دوو لەشكرى
بىئىسنور لە خەۋى قورس ھەستان و سەفیان بەستىن. سپاسالارى دەولەتى
رووس قۇشەنى سوورپۇشتى شەراپنۇشتى كە سەرمەستى شەرپەرست بوون
چەشنى دىمەنى بووكان و چاۋى كەلەشپىران تىف تىفەى دان و جوانى كرىن.
باشان تۇپى سەماتەشكىنى لەسەر پىوشوۋىنى دىبارى كراۋى سپاى رووسان بەرەو
ئىرانىيەكان دابەستىن. لەم لايەوۋە ئەسەدوللاخاننى ئەفشارى غەرمبلوۋى
سەرتىپى تۇپخانە، شەشسەد تۇپى بەرمەروۋى رووسان پىك و راست كىرد.
لوتفەلىخاننى ئەفشار و مەمەدەۋەلىخاننى برازاي لەگەل دوو لىق سەرباز و
سوارانى دەسكەرمەۋى ئەفشار كەۋتەنە بالى راست و لە قولى چەپ برايمخاننى
سە، تىپ و سوارانى موقەددەم و موكرى و پىادەكانى ئەستەرابادى و مازندەرانى
دامەزران و خەۋى جىگرەوۋى مىرىش لە پەنا دۇلىك بىنى داکوتا. قاسمخان،
سۇھرابخان، حاجى بىژمەنخان و پەحباخاننى پىشخەزەمنى تەورىزى ھەموۋيان
لە خەزمەت پىكىلىدا بوون.

بەلام مەدەدۇف تۇپخانە و سەربازانى رووسى بەرمەروۋى سپاى
ئازەربايجان دامەزراند و ئاقى قازاخى لە حاند قۇشەنى مازندەرانى و عىراقىدا

قوت کړدموه. له شکرچیپیانې نازمربایجانې په لاماری گردیکیان دا که رووسان گرتیوویان و کړدیان تهقه و هرا و هیزی خه نیمیان دهرپه راند. سوارانی ئیرانی بهرمو قازاخان گورمیان بهست و له جیزی خویانیان هه لقه ندن. شهریکی قورس و بهسام له همدک باله وه دهستی پیکرد و تهقی سهربازان و گورپی سواران و گرمه و شریخی تۆپانی شهویلاکه هه ژدیهای ئاگرپژین و شیرپه و توورپی زورنای چاومشانی شهر زیریکه زریک و تلپه تلپی خسته جهرگی چیا و دمشت و ته لانه وه. به لام چ کړدهن که ئیرانی به ویستی په رومردگار سهرکه موتنیان له چاره ی نه نوو سربوو.

سهرمنجام شوینه واری شکان و بهزین له شکری ئیرانی گرتهموه و رهوین. جینشینی میر کاتیک زانی ئامانجی نه پیکاو به راگردن خوی گه یانده لیواری رووباری ئاراس و له پۆپهی کیویک داسه کنی و هیور پۆوه. ئه نجا هه زارمزیله ی سبا پۆل پۆل دهچوونه خزمه تی و هر له وئ دهستووری فهرموو که نابین هیچکس بی ئیزنی ئهو خوی بداته بهرنگاریوونه وه ی رووسان. له جهنگهی تیپهرینی سپای ئیران دا سینه هزار سالدات و هوسه سوارهی قازاخ بۆسه یان نابویوه و بهرگه یان لئ ته نیبوون هه تا ئه وه نده ی ده توانن دمستیان لئ نه پاریزن و بیانکووژن و دایان پرووتینن. خودا وراستان دوو لقی حموت و هه مشی نه فشار له گهل سهرکرده کانیا ن گیرۆده یان بوون. لوتفعلی خانی سهرلق کاتیک له بارو پوخه کی روانی فهرمانی دا به سهربازانی که لینیان و ده دست بیز و به تهقی تفهنگان بیانرته تینن. به راستی چه کدارانی کیانغیدای نه فشار که لهو شکانه گشتیه زور توورپه بوون. بیوانه وه خۆکه موتن و چهقین و گه لیکیان زمبری بهرچاو وه شانند. رحمه توللاخانی گیزازی فهرمانده ی تۆپخانه که لاویکی که له گهت بوو بی سئودوو چوو یاریده ی سهربازانی نه فشار و ئهم کومه له به گز سالدات و قازاخی رووسان دا چوونه وه و تیکه لهچوون و خوینتیکی زوریان رشت. لهو گیزاوه دا محهمه محسه نه شاغای

قاسملووی سهردهسته کوږی محهمه د عیساخانی برازای لوتغاغالی خانی
سهرلک کوږا و قلیچ سولتانی ناموزای مهحموودخانی ساین قهلاش دوابه دواي
رؤی. لوتغوللاخان سولتانی موقه ددم برینکی سهختی هیئا و جهبار سولتانی
نه فشار برازای غه فاریه کی سهردهسته کی لکی حموت خوی به ئاو دادا و پروبار
وه های برد که تازه هیچکس به ژین و مهرگی نه زانی و بی سهروشوین چوو.
دوهه زار که س سالدات و قازاخی رووسیش به زیندوویی به خسیر کران.

لهم کاته دا هیژیکي دونهولی خویه که ئاوی چاوپیکهوت، بی ئیزنی
جینشین میر له بهر خزمایهتی و براوسپیهتی خویان که پانده قوشه نی نه فشار و
چوونه پاریده یان و زهینال خانی سهرکرده به کی موقه دده میش ده ماری ختلايه تی
تی هیئا و غیره تی بزووت و چوو به هانایانه وه. پاش ماوه یهک شهر و
هه لاسووران و داسووران کۆمه لیکي به رچاوی رووسان بوونه چیشتهی شیر و
تفه نگان. هه ره جولابه کی سهرلکی سواره ی نه فشار، سهری براری رووسانی
خسته به رچاوی جیگره وه می و به سیسه د تهن ده سخوشانه سهر به رز و
شادمان [هه ر گیفه ی سمیلتی هات] و هه رکام له پله دارانی سبا به چه شنیک به
سهرکرانه وه. لهم گرمه و هه رایه دا که هه وهل شهوی مانگی رمیعی یه کم بوو،
به فریکی ئه مومنده قورس باری که ختوه تی له شکرچییان له سهرادا دهنگوت
جهوالی به لۆکه ناخنراون و نه ستونده ک چه شنی نه مامی تازه نیژراو خویان
ده نواند. له بهر سۆزه ی سهرما ترسی شه وه هه بوو که ئاده میزاد و یه کسم
که سیره و سه که ت بن، هه ر بۆیه ئیزنی گه رانه وه ی قوشه نی دا.

له و لاه کاتیک هه والی تال و ناخوشی شکانی گه نجه له شه هری
قه ره جه داغ گه یشته گوئی فه تچه علی شا، به مه به سستی دلدانه وه ی جینشین می
ته شریفی به ره و ته وریز بزووت و له کیزی سه هه ند سهراپه رده ی هه رمانه وایه تی
هه لدر و چاوه روانی پینشوازی و به پیره وه چوونی خه لکی نازه رابایجان مانه وه.

هر لم ماوه یه دا شازاده مه لیک قاسم میرزای حوکرانی نه فشاری ورمی به پنی فرمان رژیی بۆ بهر پکلی موبارک و دواي چهند رژییک که کاروانی که ژاوهی بیر ژزی ده چوو بۆ تارانی پایتهخت، نیژنی له خزمهت باوکی وهرگرت و ویرای لوتفعلی خانی سه رکرده و بهرین شاغاعلی نه شرهلی نیمام جومعهی ورمی و عهسکهرخان و هاوړکتهانی دیکه ی گهرا نه ووه بنه ی خویان. لم کاته دا مه ده دؤفی سه ردار ی رووس ولاته که ی به چۆلی هاته بهر چاوی و هه له که ی به له بار زانی و به چۆمی ئاراس دا په ریه ووه و پتی نایه نه رده ویل و مشکین شار (مشکین شار). مه ده دؤف له نه رده ویل نه ووه ندی کاری دژیو و ناچه یاز کردن که ته نانهت نووسینه ووه و گهرا نه ووه شیان جیگای شه رمه زارییه. ناخریه که ی به فرمانی جینشینی میر هیزیک بۆ لیدانی دیاری کرا و نیردرا و ثم سه رکرده به دگوزهی له نه رده ویل ده ربه راند. لم رژیانه دا جینشینی میر له بهر هیندیک کرده و ی بیچه وانه و که له و هکشی نه زه رعلی خانی مه رندی که و ته سزادانی، بۆیه خزم و که سه کانی هه لکه رانه ووه و چوونه پال مه ده دؤف.^۱

۱ - لیردشدا دیسان نووسه ر له ردوتی گهرا نه ووه ی راسته و خۆی میژووی نه فشار لای داود. بویه هه لمه انپه رتاوت و سه باردت به شه ردکانی دیکه ی جیگرده و دی میر له گه ل رووسان سه رچاوه ی باشتر به ددسته و دن. نیمه ش له چوونی جینشینی میرده و بۆ ورمی کارده که بیما ن داگیرساند و ته وود. م. پ

جوونی جینشینی میر بۆ ورمی؛ گۆرانی ئەرک و راسپاردی شازاده مه‌لیک قاسم میرزا و داگیرسانی وتووێژی ئاشتی له نیوان نوێنه‌رانی ئێران و پروسیادا

جیگره‌وه‌ی میر که له سه‌رده‌می دوایین شه‌ره‌کانی نیوان ئێران و روسا له
کۆی سه‌هه‌ند بنه‌ی داکوتا بوو، به‌ بیستی هه‌والی په‌یتا په‌یتای هێزه‌کانی ئێران
توقی و خوتخوته‌ی که‌وته ده‌روونی. پاشماوی له‌شکر که له‌ خزمه‌ت ڕکفی‌دا
بوون ورده‌ورده‌ بلاوه‌یان لیکرد و جگه له‌ تاقمیکێ تاییه‌ت نه‌بی که‌سی به
ده‌وره‌یه‌وه نه‌ما. جیگره‌وه‌ی میر به‌ناچار به‌رمو سه‌لماس بزووت و له‌وێه به
نه‌گیبری به‌ریز میرزا نه‌بو لقاسمی قایمه‌قام چوونه شاری ورمی به‌ باش و
به‌رژه‌وه‌ند زانی.

به‌لام پا لێرما چه‌ند وشه‌یه‌کیش سه‌باره‌ت به‌ ورمی بخه‌یته‌روو. پێشتر
سۆه‌راب‌خانی گورجی سه‌رکرده‌ی لقی که‌رداری نه‌فشار له‌ لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه
راسپێردا‌بوو که‌ مواب و مانگانه‌ی لقی نه‌فشاران له‌ به‌شه‌پیتاکی ورمی دا‌بین
بکا و پاشان ڕیکیان بخا و بیانباته‌ به‌رکێف، جیگره‌وه‌ی میر. دوا‌ی ئه‌مه‌ی که به
زولم و که‌له‌زه‌ی موجه و مانگانه‌ی لقه‌که‌ی ورمی و مرگرت، وای دانا که
چه‌کداره‌کان له‌ میزگی کۆربلاغی نه‌زله‌ ئاماده‌ بن و سه‌رله‌به‌ری موابی خۆیان
و مرگرن. جا له‌به‌روه‌ی به‌دزی بیستی‌بووی که‌ جینشینی میر له‌ ته‌وریز
'کریوه، پاش ئه‌وه‌ی ته‌وا‌ی سه‌ربازه‌کان کۆبوونه‌وه، نیوه‌شه‌و به‌ یه‌غانی
په‌ر له‌ پوله‌وه‌ بۆی ده‌رچوو. به‌یانی که‌ چه‌کداره‌کان به‌ ده‌ربازدوونی
سۆه‌راب‌خانیان زانی که‌رانه‌وه ورمی.

له‌ لایه‌کی ترمه‌وه چونکه‌ شازاده مه‌لیک قاسم میرزا به‌ مه‌به‌ستی پاراستنی
باری ته‌ناهی و ژیا‌نی خه‌لکی ورمی تونده‌ی له‌ قه‌له‌وقوته و لات و شه‌لاتی
شاره‌که ده‌کیشا و به‌ قه‌درا‌یه سه‌ری موویه‌ک چا‌وی لێ نه‌ده‌پۆشین، چه‌ند
که‌سێک له‌ شه‌رفرۆشانی سه‌رتاس و نا‌وبه‌دمه‌وه گیران و به‌ فه‌رمانی به‌ریزیان

کوژران و به جاريک ده رگای خاثر گيران گاله درا، هر بۇيه چه په لكاراني به دناكار هارووژان و كرديانه پشيوى. لوتف على خانى قاسملووى سر كردهى لكى ههشت به مهبه ستنى هيور كرده وهى بارونځه كه و ده مكوتى سهر بزيوان، شهو و رۇژ بى نيوېر قهره ولى له بازار و شه قام و كۇلانان داهنا و ولا ته كى به چاكى دپاراست و خۇشى ده گه را و به سهر بارى گشتى راده گه يشت. شازاده مه ليك قاسم ميرزا، جه مشيد به كى سمند و و قدارى خۇى به سكالانامه يه كه وه سهارهت به هه را و هه للى لات و شه لانان نارده خزمهت جيگره وهى مير. ناوبراو له «سيداقه» سى له ماس به خزمهتى گه يشت و نامه كى شازادهى خسته بهرچاوى و نه ممش له كاتيك هيو كه كاروانى شكۆمه ندى به ره و ورمى ده بزووت و نه وه مندهى ترى سه فهره كه مسؤگه ر كرده.

كاتيك كاروانى به رزى له رۇژى يهك شه موق ۲۱ى مانگا گه يشته نيزيك ورمى شازاده و نه جهف قولى خانى به گلهر به گ له گه له جه ماوهى نه فشارى ورمى كه و قته نه داره كى پيشواى و تشرىفى كه هات له قهلا و باله خانهى سهردهى دابه زى.

جينشيني مير هر كه گه يشته جى له ريوه حاجى بيژن خانى گورجى رانه سپارد كه بجينه لاي ژينرال پيسكوويچ له نه وريز و رڼگاي ناشتى و پيكهاتن خۇش بكا. پيشتر فهتخ على خانى كورى هيدايهتولا خانى رمشتى به گلهر به كى نه وريزىش چووبووه لاي سهر كردهى و ووس و وتوويژى سهارهت به پيكهاتن و نه سالحهى خستوويه روو. دواى ماوه يهك حاجى بيژن خان گه راپه وه و په يامى ريكه و تنى هينا بۇ خزمهت جيگره وهى مير كه چهنده مرچيكى له خۇ ده گرت. بۇيه جينشيني مير مه ليك قاسم ميرزاى براى خۇى به مهبه ستنى گه ياندى نه م هه والانه نارده باره گاي باوكى تاجدارى فرمانبرماوى و جاري نه جهف قولى خانى كرده حاكمى ورمى. هه روه ها شازاده بارام ميرزاى كورى خۇى كه لىم رۇژگارهدا حوكمرانى خۇى بوو له گه ل ميرزا محه مبه ته قى قه واموده وه و يوسف خانى تويچى باشى و كۆمه لىكى زۇر به رڼگاي ميانداو و چۆمى جهغه تودا و تپراى هه ره مخانهى پادشايهتى به رڼى كرده بۇ تارانى

پایتهخت. دەستووری فەرموو کە لوتفەعلیخانێ ئەفشار لەگەڵ لقی حەوت و هەشت دەوری بەرنەدەن. پاشان تەشریفی برده شارۆکەیی دێخوڕگان و لەوێ چاوی بە پێسکۆویچی سەرداری رووس کەوت و سەبارت بە شەڕ و ئاشتی کەوتە وتووێژ. پێسکۆویچ لە بابەت پێکھاتنەوه سەری رەزامەندەنەمی لەقاند و بە چەند مەرجێک لە لایەن دەولەتی خۆیمووە تەسالحەیی قبوڵ کرد. پوختەیی مەرجەکان ئەمە بوو کە ئێرەوان و ئۆردووباد و نەخجەوان کە دەولەتی رووس بە دەستی زۆر گرتبوونی ھەر لە ژێر دەسەلاتی ئەواندا بێنێنەوه و چۆمی ئاراس وەک سنووری نیوانیان دیاری بکری. تالش و موغانیش کە بە دەست دەولەتی گەورەیی ئێرانەووە بوون بدرینە چنگ رووسان و دەولەتی ئێران بێی دە میلیۆن ئەشرەفی بەکەمسقالی بۆ قەرەبوو کردنەوهی زەردد و زیانی شەری چەندین سالی وەنەستۆی خۆی بگري. مەرجێکی بەرچاوی دیکەش ئەمە بوو کە ھینزای جێگرەووەی میر [عەبباس میرزا] وێرای شازادە محەممەدمیرزا لە بابەت ئەو رووداوانەمی کە پێشتر قەوماوان بە رێگای دەولەتی رووسیادا داوای لیبووردن بکەن لە خۆنکاری ئەو ولاتە.

بەکورتی پاش قائمەقالم و دەمەتەقەپەکی زۆر پێکھاتنەکە بە حەوت میلیۆن و نیو براپەووە و ئەوسا فەتەحەعلیخانێ بەگەرەبەکی تەوڕیز و نەزەرەعلیخانێ برازای عەسکەرخانێ ئەفشار کە ھەریک پیاوی ماقوول و باوەرپێکراو بوون، وەک کەیخودا دیاری کران و چوونە تارانێ پایتەخت.

بەلام فەتەحەعلیشا لە حاند ئەم پێکھاتن و بێرە دراووەی کە دەبوو لە پێناو رێککەوتن بدری سەری بادا و فەرمووی پێی رازی نیم و لەسەر شەڕ پێی داگرت. ھەر بۆیە ئەو دوو کەسە بێئەووەی بە ئاکامی دلخواز بگەن گەرانەووە و جی فەرمانرەوا فەرمووبووی رایانگەیاندا. پێسکۆویچ جارێکی تر ئالای دژایەتی ھەلدا و جێگرەووەی میر چوو بۆ خاکی گەرووس. سەربازانی دەولەتی رووس دیسان گەرانەووە شوێنەکانی خۆیان. بۆ وێنە شەش ھەزار کەسی لەشکرێ رووس و ھەشتەد سوارەیی قازاخ بە ھەشت دەزگا تۆپەووە چوون بۆ گرتنی سەلماس و ورمی. چونکە وەرزی زستان و سەرما و کڕێو و باکووت بوو،

چه کدراڼی روس نه یان توانی له دهرموه ی شاوره دانی بژین بویه له مالان بنه یان
داکوتا و خویان ناقه ت کرد. لم سهرویه نه دها هموو رږږی ته تریک له لایه ن
پیسکډویچه ده که بیسته لای نه جف قو لی خانی به گهر به گ و ده قو دؤغر ده یگوت
ده بن به گهر به گ خوی به خه لکی روسیا بزانی و له گه ل مه زن و بیوا ماقو ولانی
نه فشار هموو رږږیک له دیوانی حکومته ناماده بن. به گهر به گ گالتی بم
پیشنیاره ده کرد و جه ه نگی پی لیده دا و گویی نه دهادیه و له بر به رږه وه ندی
رږږگار ده حاووه و دانی به جهرگی خوی داده گرت. همیشه گویقولاغی شهر و
ناشتی له ناکام و داهاتووی کارانی دهروانی هتا سهره نجام په یثا په یثا خه بر
هات که خاقان له سهر تکا و داوای بیواوه گهره کانی خزمه تی و به گوتیرئ
پیشنیاری بالو بژانی هریک ولات پیکهاته که ی به هشت کروور بریوه ته وه و
کوتایی پیته ناوه. پاشان شانزاده مه لیک قاسم میرزا و مه نوو چیهر خانی
موخته مه بودمه وله و نه زهره لی خانی برازی عسکه ر خانی نه فشاری ورمی شه
بره دراهوی له سهری ریککه و تپوون له تارانه وه بر دیوانه ته ته ور یز.

پاش به ر یوه چوونی شم کارانه چیگره وه ی میر و پیسکډویچ له شواویی
تورکمان جای نیوان زه نجان و ته ور یز چاویان به یه کتر که وت و په یمان نامه ی
ناشتی به و جه شنه ی که له دیر وکان دا دیاره و نؤمار کراوه له مابه یینان دا
نووسرا و مۇر کرا.^۱ دواي گۆرینه وه ی ده قی په یمان نامه که پیسکډویچ هیزه کانی
رووسیای له هریمی نازه ربایجان ده نگ دا و به ره و پیتر یز بسورگ که وت ه رئ.
به ر یزی جینشینی میر دیسان به سهر به سستی له ناوه ندی ده سه لاتی پالی دایه وه.

۱ - په یمان نامه که به په یمان نامه ی تورکمان جای به ناویانگه و رږږی ۵ ی شاپانی ۱۲۴۳
کوچی ۱۰۲۲ ۱۸۲۸ ی زایینی نووسراوه (سهرجه په یمان نامه کانی میژووی نیوان له
سهرده می هه خامه نشی را هتا جهرخی په هه وه ی. ۵۵۹ ی بهر له زایین هتا ۱۹۴۲ ی
زایینی. کوکر دهنه وه ی ع وده حید مازنده رانی. دزگیای بسلاوکر دهنه وه ی و زارد تی
کاروباری دهره وه ی به تی پادشایه تی. سالی ۱۳۵۰ ی هتاوی ۱۹۷۱ ی زایینی. تاران)

ئەو ڕووداوانەى كە لە خولى دووهمى حوكمرانىيتى

نەجەف قولى خانى بەگەربەگدا قەومان

ڕوون و ئاشكرايە كە وەختايەك نەجەف قولى خانى بەگەربەگ بۆ جارى دووم لەسەر تەختى دەسلەت پالى داوە ، ئەوەندەى شيرى دەيبيرى بەپنى سينگەرەوانى و مەزنایەتى كاروبارى ولاتەكەى پێك دەخست و سەرۆبەرى دەبرىنەووە سەر يەكتر . ھەرەھا لوتفەلى خانى بەرزەجێنى مامى كە سەر تېپى لقى جەوت و ھەشت بوو بۆ راپەراندنى ئەرک و راسپاردەى ديوانى بەوپەرى لێوھەشاوھى ھەلدەسوورا . بەگەربەگ ھەرەجوللا خانى كورى عەسكەر خانى كوردە سەردەستە و شێخ قولى بەگى كورى خوا بەخشىو مەحمودخان بەگۆيرەى حوكمى ديواندارانى گەرە بوو بە سەرلک .

لەم ساڵدا میرزا محەممەدەلى ئاشتىيانى ناسراو بە ئەشكەبۆس كە يەكێك بوو لە نووسندەكانى میرزا ئەبولقاسمى قايمەقام لە تەوريزمەو كرايە لێپرسراوى پێداچوونەووە و كۆکردنەووى دارايى ديوانى حكوومەت و ھاتە ورمى و نامەيەكى لە لايەن جېگرمەوى مېرەو ھېنا بوو بۆ لوتفەلى خانى سەردار كە دەبى پشتميانى بى و ئەوپەرى يارمەتى بدا ، لەبەرەوى پېشتەر پلەى سەرۆكايەتى و پېشكارى لە ئەستۆى میرزا حوسێنى براى عەسكەر خان بوو ، ئەو كەبۆسى ناوبراو كەوتە لێپرسىنەووى و داواى پاشماووى داھاتى چەندىن ساڵەى ديوانى لێكرد . ئەويش تێكەوت و حيساباتيكي بە مەبەستى دامالينى ھەر چەشنە گومانىكى سەبارەت بە خۆى خستەروو . بەلام قىوول نەكرا و بە حوكمى ئەشكەبۆس بەرێزمەو دەست بەسەر كرا ھەرەھا حاجى عەليار خانى سەرۆكى تيرەى گۆندوزلووى لە بابەت پيتاكي ناوچەى دۆلەو ھەلپېچا و پاش بە گۆدا چوون و لى توورە بوون لە بەندى توند كرد . واى لێھات كە بەرمبەرە

ههلسوکهوت و دابی تازه و ناله‌باری میرزا خه‌لکی ورمینی وه‌ته‌نگ هینا و تیکرا پرویان کرده مه‌که‌مه‌ی به‌رێژ ئاغاعه‌لی‌ئه‌شره‌فی ئیمام‌جومعه و کردیانه‌داد و هاوار. ئیمامی رێژدار چه‌ند جارێک به‌ زمانیکی خوش و نهرم به‌ند و ئامۆژگاری به‌ گوێی ئه‌شکه‌به‌ؤس هه‌لخویند، به‌لام کاری تینه‌کرد. سه‌ره‌نجام به‌گوێره‌ی ئه‌رکی ئایینی ئاغاعه‌لی‌ئه‌شره‌ف بو نه‌هیشتن و هه‌لوێژینی ماشه‌ری زولم و زۆره‌لی و پرسیانی سکا‌لی مه‌زلوومانی ئه‌فشار، له‌ شارموه‌ بزووت هه‌تا به‌ رینگای گۆلی ورمی‌دا بجینته‌ته‌وریز.

لهم‌چه‌نگه‌یه‌دا جینشینی‌میر که به‌ مه‌به‌ستی چوونه‌ باره‌گای پیروژ له‌ ته‌وریزموه‌ که‌پیویه‌ ئه‌رده‌وێڵ و له‌وێ تاول و خێوه‌تی میرانه‌ی هه‌لدابوو، لوتفه‌لی‌خانی سه‌رداری له‌گه‌ڵ دوو لقی ئه‌فشاران بانگه‌شستن که‌ وێرای هێزه‌کانی دیکه‌ و تۆپخانه‌ و چه‌ند سه‌رکرده‌یه‌کی دیکه‌ بیانی‌نێژێ بۆ سوله‌یمانی. لوتفه‌لی‌خان سه‌ره‌تا رێژدار ئاغاعه‌لی‌ئه‌شره‌فی ئیمام‌جومعه‌ی له‌ میزگی سێداقه‌وه‌ گێڕایه‌وه‌ و گوئی هه‌له‌که‌ی ناله‌باره‌ و خۆی رووی کرده‌ ئه‌رده‌وێڵ و جۆنیه‌تی به‌سه‌ره‌اته‌که‌ی له‌ جینگای خۆی‌دا باسی ده‌کری.

ه‌وای رۆیشتنی لوتفه‌لی‌خان، عه‌سکه‌رخانی سه‌رۆکی تیره‌ی ئیمانلوو، عه‌بدوسه‌مه‌دخانی ب‌رای که‌ چه‌ندین سال حاکم بوو له‌ سندوق و لهم‌ ساله‌دا به‌پێی سه‌رمانی که‌وره‌پیاوانی ده‌ولت به‌ لی‌خراوی له‌ ورمی‌ ده‌ژیا، سکا‌لانامه‌یه‌کی سه‌باره‌ت به‌ میرزا محه‌مه‌دعه‌لی ئه‌شکه‌به‌ؤس دایه‌ ده‌ستی و ناردی بۆ خزمه‌ت جینشینی‌میر. عه‌بدوسه‌مه‌دخان و نه‌زه‌ره‌لی‌خانی ب‌رازای باش ئه‌وه‌ی که‌یه‌شته‌ ئه‌رده‌وێڵ نامه‌که‌ی عه‌سکه‌رخانیان دایه‌ خزمه‌ت ده‌مراستی ده‌سه‌لات، له‌به‌رووی ئه‌و پایه‌به‌رزه‌ ته‌واو متمانه‌ و باومه‌ری به‌ قسه‌ی عه‌سکه‌رخان هه‌بوو. ئاو‌ری تووره‌به‌وونی سه‌باره‌ت به‌ ئاکامی میرزا محه‌مه‌دعه‌لی ئاشتیانی گ‌رفه‌ی کرد و له‌رێوه‌ له‌ لایه‌ن جینشینی‌میره‌وه‌ نامه‌یه‌کی نووسی بۆ فه‌تح‌عه‌لی‌خانی نووری مازنده‌رانی که‌ خێرایه‌کی

نەشکەبۇس بډاته بهر شه پۇلى زەبروزەنگ و بېگرئ و به چۆلە پېچ کراوی
 بېنئیریتە تەوریز. «سەیف عەلى بەگ» ناویکی لایەنگری نەشکەبۇس کە به
 فرمانەى زانی به پرتاو نەسبى لینگ دا و خۆى گەيانده ورمى و ناوبراوى
 ئاگانار کردوه و نەو ملهورمش له سئبارى شهوا رايکرد و بهرمو نەردەوئل فرى.
 بهرى به يانی تيرەى ئيمانلوو له گەل بپاوه کانی عەسکەر خان بېگهوه چوونه سەر
 به ندىخانه و حاجى عەليار خانى گۆندوزلوو و ميرزا حوسئنى ومزيريان له داوى
 نەشکەبۇس پزگار کرد. پۇڤى هەينوو ى مانگى جيمادى يەکم
 عەبدو سەمەد خان و نەزمرعەلى خان وئراى فەتح عەلى خانى نوورى گەيشتنه
 ورمى.

هەر لەم سالتەدا مینرال «گئرى بايدۇف»ى بالوئزى دمولەت بهرزى رووسيا
 به مەبەستى پېژاگەيان و ئاگانار کردنەوى فرمانەرماوى ئئران سەبارەت به
 ئاشتى نامەکە دەچوو بۇ تارانى پايتەخت. کاتئیک چيگەرەوى مير پئىزانى
 نەزمرعەلى خانى نەفشارى زمان پاراوى فەرانسەيى زانى ئارده پېشوازی کە له
 تظليسهوه له گەلى بئ هەتا تەوریز و پاشان برۆنه تاران.

کاتئیک گرى بايدۇف وئراى نەزمرعەلى خانى ميواندارى گەيشته تەوریز بۇ
 ماوهى مانگیک لەوى مایهوه و پاشان بئ پرس و راوئزى جېنشینی ریزدارى مير
 کۆنسول و چيگريکی لەبرى خۆى له تەوریز دانا و بئ ئیزن وەرگرتن له
 [عەباس مېرزا] بهوپەرى شکۆمەندى و بېباکى بهرمو تاران کەوتەرئ و سەنگبابى
 سازادهى ومەرچاو نەهینا. پۇڤى يەکشەممەق ى مانگى رەجب گەيشته
 پايتەخت و به پئى فرمانى فەتح عەلى شا. زيللوسولتان له گەل ميرزا
 محەممەد عەلى خانى کاشانى و محەممەد عەلى خانى نەفشارى قاسملوو چوونه
 پېشوازی و بهوپەرى ریزهوه هينايانه شارموه.

روون و ئاشكرايه كه لىم سەروبەندەدا بىرايم خانى سەردار كۆرى
جان مەممەدخاننى قاجار يەككەك لە پىپاوانى چاواناسى ئىستەراباد كرايه حاكىمى
ورمى و پاش ئەووى گەيشتەجى لە بالەخانەى سەردەرى مەزلى دانا و كاروبارى
پېشكارى و مەزارەتى دايە دەستى لىوەشاووى ياورمى باومرپىنكراوى خۆى حاجى
برايم و خۆى كەوتە لىپرسىنەووى داد و داواى جەماوم. ماوەيەكى واى بە سەر
دەسلەتەى دانا تىنەپەرىبوو كە نەخۆشى لىوەگرى تاعوون لە شار و گوندان بالى
ئەنگاوت و ھەموو شەو و پۇژىك كۆمەلىنى بەرچاوى نىر و مى و گەورە و
گچكەى لە ناخى پۇكرەن و بەرمو ھەرىمى نەمانى رادان. ھەر بۇيە خەلىك لە
ترسى گيانپان بەرمەپەرم بىوون و برايم خانى سەردارى حوكمران لە شارمە
بەنى گواستەو ھەر باغى كەمال ئاباد. نەجەف قولى خانى بەگلەربەگ لە گەل
خاوخىزانى پۇيى بۇ ئاوايى نەجەف ئابادى ملكى خۆى لە قەرباغى ئەنزل.
عەسكەرخان لە گوندى كەرىزە و قوشچى مال و كۆچى دانا و ھەروەھا مەزن و
ماقوولانى ئەفشار و خەلكى ورمى ئەوئەندەى ھەنگاوپان بىرى كرد چوونە شوپنى
ئور و نىزىك و بلاو بوونەو. چەند كەس لە خانان و سەرناسان بىم بەلا و
پەتايە تىداجوون و بەرمو مالى يەكجارەكى پۇيشتن. بۇ وىنە خودادا خانى كۆرى
ئىمام قولى خانى مامى بەرزەجىنى نەجەف قولى خانى بەگلەربەگ، كازم خان و
ئەحمەدپاشا خان كورانى خوابەخشىو مەممەد قولى خان و تاقىمكى دىكەش.
داوینى ئەم دەرد و بەلەيە ماوەيەك ولاتى داگرت و وردەموردە ھەلوپىزندرا و
كۆكرايەو و سىپەرى رموى.

مەرگی له ناکاوی لوتفعلی خانی سهرتییی ئه فشار

به هۆی رووداویکی که قهوما

وهکوو پیشتر باسی کرا به پیزی جینشینی میر وهختابهک دمچوو بو تاران
له ئه رده ویل لوتفعلی خانی له گه له دوو لقی ههوت و ههشتی ئه فشار داوا کرین
تا وێرای ئه وهیزانهی که به سه رکردایه تی رهحه ته تولا خانی فه رمانده ی
تۆپخانه به مه به سستی پاراستن و راگرتنی سوله یمانی ده رویشتن، به رۆن و بده نه
پالتیان. لوتفعلی خان به پیتی فه رمان وێرای هیزه کانی ده وله ت بزووت و چونکه
له ماوه ی مانه وه یاندا گه لێک خزمه تی شایانی نه نجام دا و به گوێی
گه وره پیاوانی ده سه لات گه یشته وه، جینشینی میر به ده سخۆشانه ی خزمه ت و
گیانفیدایی پاسپێررا وه کان به تایبه ت لوتفعلی خانی ئه فشاری قاسملوو
کاغه زی پزلینان و خه لاتی مه رانه ی بۆ نارین و به سه ری کردنه وه و به
مه به سستی شانازی و شانه به رزه ی لوتفعلی خان خه لات و نیشانی تایبه تی
پله ی سهرتییی دوو لقی ئه فشاری بۆ نارده سه ره یمانی. سهرتیپ چۆن شیاوه
ئاوا چوو به ره موپیری فه رمان و خه لاته وه و قه لافه تی خۆی به دیاری و مه دال و
نیشانه ی ئازایه تییه وه راژانده وه. له جه نگه ی گه رانه وه ی پێوه رسمه پێشوازی دا
به له لقی ئه فشار چه شنی ده ریا ده هاژان و شه پۆلیان دما و کردبوویانه ته قه ی
خۆشی و شادی و سواران سه رقالتی ته قله و غار و رمبازی بوون. وا هات ئه سه پی
ئه سه بوللا به گی مه رئاخوړی سهرتیپ که له خزمه تی دا شان به شان ده روژیی
جووته یه کی هاویشته و لاقی لوتفعلی خانی سه خته ئه تگاوته و لولوکی شکا و
ئه وه کێوه مه نه و به ده ماره دلی له خۆ بۆوه و له خوانی زینه وه هه لددی.
به پزیزان به سواری که ژاوه برده وه مال و به وه ده رده وه به جی و بان بۆی

کهوت. چه ند شکسته به ندیکیان هینا و به میژو بویان هه لبه سته وه به لام چاره ی نه بوو، هه تاکوو رۆژی پینج شه ممق ۱۸ ی مانگی جیمایی دووم مه لی رووحی رموانی له قه فه زی قابۆری له شنی را فری و چوو له سه ر لکی داری تووبای [به هه شت] هه تنیشت. دوو لقی نه فشار رووباری خوین چه شنی جه یحوون له چاویانه وه سه رموخواار لووزموی به ست و پاشان به جلکی ره شه وه ته رمه که بیان به ریکرده مه زارگهی پیرۆزی شیامان و خویان گه رانه وه ورمی. نه مانی سه رتیپ له ورمی رهنگی دایه وه و نه جه فقولی خان و که سوکاری که وتنه پرسه و تازییه داری.

هه ر له م قوناخه دا شازاده ی جیکرموه ی به ریزی میر به گویره ی فره مانی باوکی پایه به رزی خۆی خاقلانی خاوه ن شکۆ، به ئامانجی ریکه ستن و ته کوژ کردنی کاروباری یه زده و کرمان و ناوچه کانی خوراسان بزووت. فره یدوون میرزای کوری له ئازمربایجان کرده چینشین و محهممه بخانی زهنگه نه ی سپاسالار و میرزا ئیسه قالی کورمزای میرزا عیسیای قایمه قامی به ریش سه بی و پیتشکار دانان.

نازاوه و قاتی و قری ورمی له سالی ۱۲۴۸ی

کۆچی / ۱۸۳۲ - ۱۸۳۳ی زایینی دا

چونکه لعم ساله دا [عه بیاس مهرزای] جینشینی میر له ناوچه کانی خوراسان خهریکی ریکخستنی کاروبار و دابین کردنی باری ئاساییشی شه ههریمه بوو، نازه ربایجان بیجگه له لقی ههوت و ههشت که سه رکرده کیهان چوو بۆوه بهر دلۆوانی خودا هیچ هیزیکسی دیکهی تیدا نه مابوو. جه ماومر و عیلاتی شه رفروشی سه رسنووران کاتیک دیتیان ولاته که چۆله، هه له که یان به له بار زانی و پێیان له به ره ی خۆیان زیاتر راکێشا و زهره د و زیانیان به دی هیتا. به تایبته له شاری ورمی دا که ده چته وه سه ر ناوچه کانی عه شایرنشین و به خاکی ده ولته ی گهره ی عوسمانی و مه لبه نده کانی رۆمه وه نووساوه، له لایه ک جه ماومری شوق و زهرزا و له لایه کی تره وه دوردانی دهشت و ته رگه مو و سۆما و برادۆست پالتیان ویک دا و کردیانه هه را و هه نگامه. له سه ریکیشه وه جه ماومری شه فشار له بهر زۆره ملی و چه وساندنه وه ی برایم خانی سه ردار وه گیان هاتن و سه ریان له حاند فه رمانی حکومهت بادا و وای لیها ت که ناقمیک بی ده ناکار و - جسن شه ویک هه رایان کرده سه ر تاو ل و خۆوه ته کانی له باغی که مال ئاباد و وه بهر فیشه کانیان دا. هه روه ها ملۆزمیک که پێی ده لێن سن که وته نیو ده غل و دان و سه رپاکی خوارد و شیه ی لی بری و به لای قاتی بالی شه نگاوت. به کورتی له هه موو سه ره انه وه هۆکاری په ریشانی که وته سه ر یه کتر و باج شه ستینانی قوند و تیویش به سه ر خه لکی بیچاره وه ربوون. به ناچار حه شامه تی ورمی به تیکرا په نایان برده بهر مه حکه مه ی به ریز میرحه مید ناغای

شیخولئیسلاام و کردیانه هاوار و لیللا. شیخولئیسلاام به بهبهستی راگه یاندنی سکالای جه ماومر جووه لای برایم خانی سهردار و داد و هاواره کئی به گویی هه لخویند. چونکه هیچ ولایمکی سه بارهت به قسه کانی خوی وهرنه گرتوه، گری گرت و گه لیک قسهی رهقوتق و سارد و سووکی نایه پارسهنگی سهردار و حاجی برایمی ومزیری و به توراوی گهراوه مالی خوی. نهوسا وپرای کۆبه لیک له چینی مسکین و تۆرهههی نه فشار خوی ساز کرد و بهرمو تهوړیز کهوته پئی. یاش نهوهی گه یشتهجن له ریگای محهمه دخانی زهنگه نهی سپاسالارهوه سکالای خویان به خزمهت شازاده هه ریدوون میرزا راگه یاند و تکایان کرد پئی رابگا. داواکه یان لئ قبوول کرا و له بهر خاتری بهریز میرحه میدئاغا شیخولئیسلاام و بهزهیی هاتن به چینی هه ژاردا بری شمشهزار تمه و شکه بوول و شمشهزار خالوار حاسلاتیان له پیتاکی سالی داهاتوو بۆ شکاندن و پښان به خشرا. نهو کات شیخولئیسلاامی هیژا و جه ماومر شاد و کامهران گه رانهوه ورمی.

به لام دواي رۆیشتنی شیخولئیسلاام و که یخودا و ردین سپیهه کانی نه فشار بۆ تهوړیز، کاتیک حوکمران ته ماشای کرد ولات چۆل وهۆله، به تۆلهی دهسریژ و تهقهی لاتهوپاته و چه په لکاران بۆ سهر خپوه ته کانی، چه ند کهس له پیاوماقوولانی نه فشاری ورمی گرتن و له بهندی توند کردن. بۆ وپنه سمایل خانی برووچپردی که لانتهری ورمی و ناغافه تحوولای دهم راستی مسکینان گیران. چونکه لهو سهروبهندهدا عهسکه رخانی ناساز و ومرهنگاز نهیده توانی بجپته دیوانی حکومهت. به بهبهستی نازاد کردنی ئهم دوو کهسه چه ند جاریک حاجی به لا محهمه دی کوری خودالیکو شیوو مه لا محهمه دباقری ناره لای سهردار، به لام تکای نه گیرا. ناخرییه کئی نهو خانه به غیره ته دهسته لایوکی تیرهی نیمالووی نیومشه ویک چه کدار و په رداخ ناره گرتو و خانه و به زۆره ملی هه ردکیان دهر باز کردن. لهو دهه دا پیاوانی حکومهت و زیندانه وانان دهستیان

وه بهر هینان و کهوتنه بهر ننگاری و هه رایه کی گه وره بالی نهنگاوت و په کیچک له
 پیاوانی عهسکهرخان به فیشهک نهنگوا و کوژرا. بر ایم خانی سهردار له جه رگه کی
 شه ودا برازایه کی خۆی به نامه یه کی سهارهت به راپه رین و ئاژاوه ی جه ماوه ری
 ورمیوه به پیکرده ته وریز و دوا ی شمش پۆل چهند گزیریک ی به زمبروزهنگ له
 لایه ن هه ریدوون میرزاوه نیردرا نه ورمی هه تا نه وانه ی ئاویان کربووه به
 دهس به سه ری بیانبه نه ته وریز. عهسکهرخان نه گه رچی هه ر نه خۆش و بناوبیر
 بوو، دیسانیش به سواری که ژاوه به ره و ته وریز بزوت، به لام له ئاوی
 عهسکه رابادی ملکی خۆی نه خۆشیه که ی هینده ی لی توند کرد که نه ی توانی
 بجی و له وی بنه ی دانا بق بشوودان.

لهم پۆژانه دا هه والی داندرا نی جاتگهر میرزای کور ی چی نشینی میر بو
 حوکمرانی ورمی و هیور کردنه وه ی باروبۆخی سنووران ته واولا و بلا و بۆوه.

لابرانی برابیمخانی سهردار و نیردرانی جانگیرمیرزا

بۇ سەرۆكایه‌تی ئەفشاران لە ورمی

بیشتر باسی کرا که لە پوژگاری حوکمرانیی برابیمخانی قاجاردا لەبەر
لێنەومشاوی و کەمتەرخەمی ناوبراو، سەربزێوانی ناوچەکان لەو مەلەبەندەدا
ناگری ئازادەیان هەلگیرساند و هەرا و هەللایه‌کی زۆر گەورەیان ناپەوه. بۇ
ویژە شامراپەگی میری پەواندز سەرەتا دەستی درێژ کردە سەر «سەردەشت»ی
موکری و بە زۆرەملی لەویۆه پەلی هاویشتە شارۆچکەیی شەق. بەرپۆمبەلانی
ناوچەکە چۆنیەتی پەوادەکانیان بە خزمەت برابیمخانی حوکمداری ورمی
راگەیاند و ئەویش دەیزانی چونکە جەماوەری ئەفشار و خەلک لەگەڵی نین و
پەوان لێوەرگێژاوه هیچی بۇ ناگرێ بۆیە بەناچار چلۆنایەتی بارونۆخەکی لە
نامەپەیدا بە خزمەت گەورەپەوانی دەولەت و جێنشینی میر راگەیاند. شازادە
باش ئەوهی بە هەلومەرجەکی زانی لەرمانێکی نووسی بۇ خوسرەوخانی کوڕی
ئەمانوڵلاخان وای کوردستان کە وەخۆ بکەوێ و خاشەیی میری پەواندز بکێشێ.
هەرۆه‌ها جێگرمووی میر شازادە جانگیرمیرزای دانا بە حوکمداری ورمی و
پێکخستنی کاروباری ئەو مەلەبەندە. واداندرا کە محەممەدخان سەرتیپی
ئێرەوانی لەگەڵ دوو لقی ئەفشار و سوارانی قەرەپەاغی سەندووس و موقەددەمی
مەراغە و موکری هەلکەنە «سەردەشت»ی موکری و میری پەواندز بپەتین و
نەهێلن داخڵی بە سەر ناوچەکەوه بمێنێ. شازادە جانگیرمیرزاش بە چارە دەزگا
تۆپ و چوارسەد سالداتی رووسەوه کە هەزارەزیلەیی تازە کۆکراوه‌ی رووسان
بوون و هەرۆه‌ها شەشسەد سەربازی نوێی خۆیە و هەزار سوارەیی حەیدەرائو
بە پێگای سەلماسدا چوو بۆ ورمی. پۆلی پێنج‌شەممۆ ۲۲ مانگی
جیمادی یەکەم لە عەسکەرآبادی ملکی عەسکەرخان دابەزی و خانە ئەفشار

به و په پری رژیموه پیشوازی لیکرد و به دهره ی دا هات وچوو. بڼ سبه ینی
 علی نه کبرخانی نووری مازندهرانی که یه کیکی بوو له غولامانی بهر پکلی
 شازاده جانگیر میرزا، مژگینی چوونی بهر یزانی برد بڼ نه جف قو لی خان له
 ورم و نه ویش قهواره یه ک قوماشی دایه به دمخو شانه. بڼ به یانی ۲۴ مانگ
 که هینی بوو ته وای جه ما وری نه فشار چوونه پیشوازی و نیواره یه کی درهنگ
 شازاده ی پایه برز به دروازه ی مه شه (بالا) دا پنی نایه خانه میری ورم و هر
 که گه یشتی له ریوه قهواره یه ک پارچه ی تورمه و ده ستنیک جبه ی سلسله دار و
 خه نجه ریکی جه وهرداری کرده خه لاتی نه جف قو لی خانی به گه ره گ. وا داندا
 که هه موو رڼی له بری شازاده له دیوانی داد دابنیشی و له گه ل خودا قو لی خانی
 کوری محمه د قو لی خانی به گه ره گه کی سر وک دیوان و عه سکه رخانی پیش سبی
 تیره ی عه بدولمه لیکي و عه بدوسسه مه دخان و نه حمه دخانی ساین قه لا و
 مووساخانی قاسملوو به ته وای کاروباری گریگی مه تبه نده که و هاوار و
 سکالای خیل و خه لک رابه گن. شازاده هه رکام شانی چونی هه لده گرت بساریوی
 چاکی به خه لات دایه و پله ی سر وکایه تی ده زگای بیتاک درایه دهس میرزا
 حوسینی برای عه سکه رخان و به سر کرایه ود.

پاش ثم کارانه شازاده ی بهرزه جی جانگیر میرزا، سهرتا محمه دخانی
 سهرتیبی نیره وانی له گه ل بوو لقی حهوت و هه شتی نه فشاری ورم بهرمو شتی
 زمرزا گال دا. لقی حهوت عه بدولتلاخانی قاجار سر کر دایه تی ده کرد و لقی هه شت
 - بی قو لی خانی کوری محمه د عیساخانی قاسملوو سهرلق و علی نه قی خانی
 برای سهرده سته ی بوو. محمه دخان له بهروه ی سر وکایه تی زمرزا سهرارت به
 پاراستنی شتی سست جوولابوونه وه و که مته رخنه مییان نواند بوو هه لیبیچان و
 گوئی بادان و یه کیکی له ناغایانی زمرزا به ناوی میرزا مارف که دابوویه پال
 میری ره واندز گرتی و چوله پیچی کرد. نهوسا هیزمکانی نه فشاری نارده ناوچه ی
 سوما و براندوست و به دهستی زور قه لای «کانی میش» ی سر به براندوستیان له

چنگ پیاوانی سەر بە دەولهتی عوسمانی دەرکیشا و لەویوه چوونه ناوچهی دهشتی تەرگهوه و قهلاتی «بەردەسوور»یان گرت. محەممەدبەگی دهشتی لهگەل پیاوهکانی خۆیان بۆ رانهگیرا و ههڵاتن بۆ قهلاى «کەلەگا». پاش ئەوهی ئهم ناوچانه هینور بوونهوه بە فهرمانی شازادهی بەرزەجێ بەرمو قهلاى «سەردەشت»ى موکری ئەسپیان تاوا دا. «قەرەچۆم ناغا» ناویک لهگەل تەنگچییەکانی لهوئ بۆی دەرچوو. پاشان محەممەدخانێ سەرئێپ تۆپەکانی بە ڕموگی ڕۆد و ههلهمووتا بێرن بۆ سەر قهلاى دەرینه و قهچۆغه^۱ که قهلاتی میری ڕهواندز و یه کجار قایم و پتهو بوون و تۆپی قهلاڕمینی لێ ئاگردان و خاپووری کردن. لهو لاشهوه لهشکری بهغدا و ئامیدی هاتنه سەر میری ڕهواندز و لێیوه خۆ کهوتن و دهوڕهیان دا. میر وهختایهک تهماشای کرد له چوار لاره دهوڕه ی گیراوه و له شهشدهری نهرهیندا تێماوه و چاری ناچاره، سههرتا چوارهزار تهمنی به وهزیری بهغدادا بهڕێکرد و ههراى ئەوانی له کۆل خۆی کردهوه و پاشان سێههزار تهمنی دا به محەممەدخانێ سەرئێپی ئێرهوانسی و کاغەزی له شازادهی گهوهه رههیدوون میرزای فهرمانفهرمای ئازەربایجان و محەممەدخانێ زهنگه نهی سیاسالاری سپای ئازەربایجان نووسی و بهشیمانی کردنهوه. ئەوسا محەممەدخانێ سەرئێپ بۆ وەرگرتنی بیتاک و داهاکی دیوانی سولهیمانی ڕاسپێرما و مایهوه و هیزهکانی ئەفشار و سوارانی سپای ورمێ گهڕانهوه. بهراستی ناوچهکانی ورمێ و دهوڕوبهری زۆر چاک هیمن و هینور بوونهوه و چونکه ئهم سهرکهوتفانه به ناوی جانگیرمیرزا تهواو بوون، بهوپهڕی سهربهستی شانی له حوکمرانی شل کرد.

كۆچى بوايى عەسكەر خانى سەردارى

ناۋدارى ئەفشارى ورمى

لەم سەردەمەدا كە تەمەنى ئايانى عەسكەر خان گەيىپوۋىيە سنورى ھەشتا سالىك خوار و ئوروتر، لەبەر لەش بەبارى و لاۋازى و پىرى، ئەو خانە كامەرانە بە جىۋىيان بۆى كەوت. ھەكىمانى ناۋچەكە ھەمىشە بە سەرىپەۋە بوون، بەلام رۇڭ بە رۇڭ نەخۇشىيەكەى پىرى دەتەنىپەۋە ھەتاكوۋاى لىنھات كە رۇڭى شەممۇ بەر لە بانگى نيومرۇى ۸ى مانگى رەجەبى سالى ۱۲۴۹ى^۱ كۆچى/ ۲۱ى نوامبرى ۱۸۳۳ى زاپىنى بە پىر بانگاۋازى يەزدانەۋە رۇيى و چۆۋە بەر دىلۋاننى زىندوۋىيەكى ۋا كە ھەرگىز نامرى. بەرىز مىرزا ەلىخوسىنى ناسراۋ بە مونشى بەراستى جوان رېكەۋتى كۆچەكەى ھۇنيۋەتەۋ:

كاتىك مەلى روۋى پاكى عەسكەر خان   لەم رەسەۋە بۇ ئىۋو بەھەشتى فرى
خامە ھات و نوۋسى بە گريانەۋە   سەد ئاخ فەلەك بەردەى ئەفشارى درى

عەسكەر خانى خۇدالىخۇشبوۋ نىزىكەى دوو لەسەر سىتى تەمەنى خۇى لە شەرگاندا تېپەر كىرد و سەلماندى كە لىتىدەۋىشنىتەۋە ھەتا ۋەك يەكەك لە بىاوماقۇۋلانى دەۋلەت و خىرخۋاز و خزمەتكارى خىل و خەلك دابىندى. كۆرەكانى بىرىتى بوون لە: فەرمجوللاخان، كەتبالى ئاغا، ئەسەدوللاغا و فەرمجوللاخان.^۲

^۱ - « صد اه فلک پردە ز افشار درید » بە حىسابى ئەبجەد دىيىتە ۱۲۴۹ى كۆچى.

2 - دوو جارى فەرمجوللاخان نوۋسىۋە و ھىچ سەرچاۋەيەك ئىبە بزانم ۋايە يان نا.

هەر لەم ساڵەدا قەڵاكانی ئەمیرئاباد، خەبووشان^١ و سەرەخسی سەر بە خوراسان بە دەست [عەبباس میرزای] جێنشینی میر کە ئەو سەرەدەمە فەرمانفەرماي هەریەمە کە بوو گیران. وەکوو نووسراوە و دەگێڕنەوه، لە ئەفشارانی ورمێ ئەسەبۆللاخانی ئەفشاری عەرەبلووی سەرتیپی تۆپخانه و فەزان ناغای سەعدلووی سەرلق و محەممەدوولی خانی ئەفشاری قاسملوو و پێرای سوارانی سپای ئەفشار لە خزمەت ڕکێفی شازادەدا بوون.

١ - نووسراوە جنووشان بەلام هەلەبە و خەبووشان بروسە

رووداووه کانی سالی ۱۲۴۹ی کۆچی له سهردهمی حوکماتی جانگیر میرزادا و کۆچی دواپی عه بباس میرزا و کاردانه وهی له سههر باروئۆخی ورمی

کاتیک جانگیر میرزا حوکمرانی ورمی و خۆی و سهلماس بوو. پاش
ئه وهی که توانی کاروباره کی ورمی ریکبضا و دهستی کهوته وه بهرخی،
مسته فاقولی میرزای برای بهر و پشتی خۆی لهو شاره کرده بریکار و بهرمو
خۆی و سهلماس کهوته ئی. دواي پۆیشتنی شانزاده، مسته فاقولی میرزای برای که
لاویکی بی شهزموون و له خۆبایی بوو به هه لفریوانی چند کارگرتیکی گهنده لکار
که له راستی دا شهیتان سرشت و خه یانه تکار بوون سهبارت به ده ولت چند
دایکی ناله باری تازهی داخست و باج و پیتاکی زیادهی خسته سههر داهاتی
دیوانی. بهر بهر ناگری داپلۆسین و کړووسینه وه کانی په ریه یان ئه ستاند و
دهسته یک له خه لکی شاره که که پرستی ده رچوونیان هه بوو مهوته نی خۆیان
به جیده هیش و دمچوونه ناوچه کانی دوور و نزیك. بهر یز شاغاعه لی ئه شره لی
ئیمام جومعه که په نا و په ساری هه ژاران بوو له چنگ شاه و ناله ی جه ماوه ری
بی ده رتان وه تنگ هات و به مه بهستی لایردنی زولم و زۆره ملی پۆی بۆ خۆی و
سکالای خه لکی ورمی گه یانده لای جانگیر میرزای بهر زموه جاج. میرزاده تکا و
سکالای ئه و پایه بهرزی به دل و مرگرت و به و په ری ریزه وه بهر یی کرده وه و
ئه حمه د میرزای برای خۆی له خۆیه کرده بریکاری حکومهت و بهرمو ورمی
بزووت. سههرتای مانگی سههر جووه سهردانی ناوچه ی مه رگه وه. کاتیک
گه شته گوندی باراندیز چونکه له تیره ی خه له ج بوون خۆیان له حاند فرمانی
حکومه تی کلا ده کرد و حازر نه بوون باج و پیتاک بدن به ده سه لات. هه ر بۆیه

چهند کەس لە ناو بەدمرەوێکەانی ئەو تیرە سەربەزێوی گرت و لە پۆڵی چلەیی [نیمام حوسێن] دا فەرمووی کە سزا بدرێن. [چەللادەکان] بێ سس و بوو کۆریان لە بەر چاوی باوک و باوکیان لە بەر چاوی کۆر وەک وەک وەک سەر بێن!! هەروەها تاقمێک لە ژنان و کچانی خەلەج یەخسێر کران و بە سەر پووتی بە شار و گوندان دا گێرایان!! لەم سەرو بەندەدا حاجی عەلیارخانی سەرۆکی گۆندوزلوو کە پیاویکی زەنگین بوو هەزار تەمەنی لێ نه‌ستاند.

هەر لەم سالی دا و پۆلی چوار شەممۆی ١٢ی مانگی رەبیبی نووم مامۆستا بە لا ناغاعەلی ئەشرەفی نیمام جومعه کۆچی بوابی کرد. هەروەها لەم سالی پەر ئیش و ژان و تالەدا شازادەیی جێگرەوێ میری حکومەتی هەتا هەتایی [واتە عەبباس میرزا] وەختایەک لە خوراسان سەر قالی پێکخستنی کاروباری ئەو هەتیو و وەدەست هێنانی کۆمەڵێک سەرکەوتنی دیار و بەرچاوی بوو، لە شەوی ١٠ی جیمادی نووم دا مالاوایی کرد لە جیهانەوانی جیهانی نەمێن و خۆنەگر و تەشریفی هەواری ژبانی بەرەو جێ سانه‌وێ هەرمان گواستەو و ئێستا بە درێژی لە سەر چۆنیەتی نەمانی شازادە دەپۆین. ئەو پۆڵانەدا کە بەرپۆزیان سەرکەوتنی خەبووشانی وەدەست هێنا پێی نایە خاکی پاکێ [مەشەد] و لەوێو خێرایەکی هەتا تۆر بەتی شیخی جام ئەسپی لینگ دا و محەممەدخانی قەرابی ناسراو بە کەللەکەن (سەری) کە سەربەزێوی دەکرد و هەدای ئەدەدا گرتی و بە دەس بەسەری ناردی بۆ نازەربایجان و پاشان کەوتە سەر هەوای گرتنی غووریان و قەلای هیرات. بەلام کە شازادە تەشریفی چوو بوو بۆ خوراسان، بەرپۆز میرزا ئەبوالقاسمی قائم‌مقام و گەورەپیاوانی باوەرپێکراو کاغەزی روو پرستانەیان نووسیوو بۆ فەرمانرەوای گەورە و گوتبوویان کە بە پێی توێژینه‌وێ نوکتۆرانی شارمزی فەرەنگ و ئێران لەم کاتانەدا بزووتن و سواریوونی شازادە زەرەدی پێوێ و خراپە، بەلام بڕوای یە گوته‌ی حەکیمان و غولامانی روو پرستی نەکرد و پۆیی. هەر بۆیە فەتح‌عەلی‌شا نامەی لێ نووسی و

جه ختی لیکرد که نابئ له جینی خوی بچوولیتهوه. کاتیک جینشیني میر زانی که قایم مقام ئم سالمه خه تهی کردهوه زور لهو بهرزه جینه تووره بوو. به لام چونکه نه خوشیه کهی ته نیبوویه وه به ناچار گه رایه وه خاکی پیروز. نه وسا محه مه میرزای کوره گهری خوی به شینست هه زار چه کداری زبرومشینه وه ناره سه ره قه لای هیرات. له هیزه کانی نازمربایجان محه مه دوه لی خانی سه رکدهی سوارانی سبا و عه لی قوئی خانی سه رتیب و عه لی نه قی خانی سه رلکی برای و پرای دوو لکی ههوت و ههشتی نه فشاریش لم په لاماردا به شدار بوون. به کورتی نوای محه مه دعه لی میرزای^۱ ناسراو به دولهت شای حوکمرانی کرماشان، جینشیني میر له ته وای کورانی خاقان گهره تر بوو. نه ویش بیست و شهش کوری له دوا به جیما که محه مه میرزای مه زنی هه موویانی جلهوی حکومه تی برای دهست و جینی باوکی گرتوه.

پاش کۆچی نوایی عه بباس میرزا، هیندهی پینه چوو که ئم هه واله سامناکه تیکرای هه ریمه کانی ئیرانی ته نییه وه. محه مه میرزا به ته کبیر و لیزانی که لاله ی پیکهاتنی له گه ل «کامران» ی والی هیرات نارشت و به پرتاو خوی که یاندوه خاکی پیروز.

۱- ناوبراو نۆبه رمی فه تح عه لی شا بووه و سالی ۱۲۰۳ی کۆچی پینی ناوه ته جه غزی ژیان و سالی ۱۲۲۷ی کۆچی مردووه.

ئەو رووداوانەى كە لە ساىەى زەبروزەنگى جانگىر مىرزاوە

لە ورمى قەومان

كاتىك ھەوالى كۆچى دواىى جىنشىنى مىر لە تەورىز تەواو بىلاو بۆو .
مەمەدخانى سىياسالارى پىشكارى شازادە ھەرىدوون مىرزا قاقەزىكى سەبارت
بەم رووداوە نووسى بۇ نەجەف قولى خانى بەگلەربەگ و بە نامەبەرىكى تىژبەزدا
ناردى بۇ ورمى . نەجەف قولى خان كە نامەكەى گەيشتە دەستى لەگەل پىزدار
مىرەبدولحەمىدى شىخولئىسلام و مىرزا موسلىمى عارفى سەربەدەر موە پۆزى
ھەينى ۸ى مانگى رەجب لە پەنادا چوونە خزمەت شازادە جانگىر مىرزا و بە
سەرى زمانان ھەوالى نەمانى جىگرەوەى مىريان بە گونى ھەلئىنا . شازادەى
بەرزەجى بە بىستى ئىم ھەوالە بە چەپۆك و مستان وەرگەرپاىە سەر و سىنگ و
بەرۆكى دانرى و ئۆقرەى لى ھەلگىرا و كەوتە تازىەدارى و شىن گىرپان . پاش
سەرەخۆشى و تازىەتبارى ھىندەى پىنەچوو كە خەبەرى داندرانى شازادە
مەمەد مىرزا بۇ جىنشىنايەتى مىر روون بۆو و ھەموو ولاتى داگرت .

ھەر لەم سەروپەندەدا تەتەرىكى باوەرپىكراو لە لاىەن خوسرەو مىرزاى
براى بەر و پىشتى جانگىر مىرزا گەيشتە ورمى و پەنامەكى بە شازادەى راگەيانەد
كە قايمەقام پىلانكى گىراو ھەتا نىوانى ئىنە بشوینى و بۆیە دەبن وریا
بىن و ھەنگاوى بەپارىز باوین . شازادە جانگىر مىرزا ھەم بە نەمانى باوكى
ناودارىبەو تەواو دلستەنگ بوو . ھەم جىنشىنايەتى مىرى و پادشاىەتى
مەمەد مىرزاى دواى باوەگەرەى تاجدارى بە لاو تال و ناخۆش بوو . چونكە
لە دەرووندا خۆى بە شىاوى ئىم پلە و پاىە دەزانى . تەنانت چەند جارێكى بە
سەر زمانىدا ھات و گوێتى ئەى خوداىە جانگىرى غولامى تۆ چۆن سەر وەبەر

گوښک په رستی بڼې؟! به کورنی چونکه هوای سهرمه لدان و تاسی تاج و ته ختی ئیرانی له سهری دا بوو، ململانی و دژایه تی خوی به ته پی عالم ناشکرا کرد. بهرین محهمه دخانی زهنگه نهی سیاسالار چند جاریک کاغزی دلدانه ووی ناره خزمه تی و لهو خه یالاته پوچ و بڼه ووده یی دهگیرایه وه و به په ند و ناموژگاری پڼگای راستی و بهر دنا به لام هیچ هایدهی نه بوو. سهرمنجام وادیاره به ناچار کی کوته خق ساز کردن بؤ پیشوازی محهمه دمیرزای جیگره ووی فرمانده وای ئیران که له تارانه وه و کوو فرمانده رای نازه ربایجان ته شریفی دهات و مسته فاقولی میرزای برای له بری خوی کرده حوکمداری ورمی و به په له ټینکشا. کانی که میرکی ئوجان تاول و خپوه تی سهرابه ردهی شازادهی جیگره ووی میری لن هه لدرابوو، که یشته خزمه تی و شهره پی دیداری پی برا. جا له بهر ووی که میرزا نه بولقاسمی قایم مقام زور چاک به نیازی ناله بار و پیچه وانهی جانگیر میرزای دهزانی، هه روه ختایه ک که لین و هه لی بؤ هه لکه و تبايه زمانی سهاره ت بهو شازاده بهرزمجپیه به خراب دسوروا و نه وندهی کرایا بؤی ټیده چاند. هه تا واهات که پووی جوونه ته ورین که ۱۸ه پی ره بیعی به کم بوو به دزی جانگیر میرزا و خوسره و میرزای برایان کرن و چاویان کولین و به دس به سهری ناردیانش بؤ نه ردموئل پاشان براکانی دیکه واته نه حمه دمیرزا و مسته فاقولی میرزا که و کوو بریکاری جانگیر میرزا له ورمی و خوی و سه لماس حکومه تیان ده کرد [لیخران]. جینشینی پایه بهرزی میر فرمانیکی نووسی بؤ نه چه فاقولی خانی به گهر بهگ که و کوو سهرده می پیشوو ده کریته وه حوکمران و پیویسته مسته فاقولی میرزا به دس به سهری بنیرئ بؤ ناوه ندی دسه لات. به گهر بهگ به پیی حوکمی محهمه دمیرزا، شازادهی ناوبراوی به عه بدوسه سه ده خان و هه رجولابه گی سهرده ستهی سواره ی سپادا به پیکرده ته ورین. به لام کاتیک به گهر بهگ دیسانه وه گه رایه وه سهر بؤخی جارانی و خه لاتی حوکماتی نه فشارانی کرده و بهری و له سهر ته ختی شکومه ندی دسه لات

پالی داوه، سه‌ره‌تا به شوکرانه‌ی شمم به‌سه‌ر کرانه‌وه‌یه ته‌شریفی برده
خویندنگای شار و فه‌رمانی نۆژمن و ساز کردنه‌وه‌ی حوچه‌کانی مزگه‌وتی
که‌وره و لیدرانی تۆقی زیرینی گومبه‌ز و هه‌لاومسرانی چلچرا و دانانی مینبه‌ری
دا. پاشان فه‌رمووی که میرزا محهمه‌بشه‌ریفی [خه‌تخۆش] سووره‌ی موباره‌کی
«ئینسان»^۱ له تاته‌له‌ی دامینی مزگه‌وت بنووسیته‌وه.

هه‌ر لهم ساله ده‌نگ و باسی کۆچی دواپی خاقانی خوابه‌خشیو
فه‌تح‌عه‌لی‌شا له ئیسفه‌هان ته‌واوی ولاتی داگرت. جیگرمه‌وه‌ی پایه‌به‌رزی میر
محهمه‌بشا له ته‌وریزه‌وه ته‌شریفی برده تارانای پایته‌خت و له پۆژی ۴ای
ره‌مه‌زانی پیرۆزی شمم سال‌دا که ۱۲۵۰ی کۆچی مانگیه، له جینگای باپیری
خاوه‌ن‌شکۆی کامه‌روای دانیشته سه‌ر ته‌ختی فه‌رمانه‌وه‌ایه‌تی و تاجی
پادشاهانه‌ی که‌یاند هه‌ پۆیه‌ی ئه‌ستیره‌کانی بووبراله.

چوونی جانگیرخان بۆ تاران و بردنی دیاری له لایهن

نهجهف قوئی خانه وه بۆ محهممه دشیای قاجار

پاش ئه موهی فه رمانه وه ای پایه بیلیند محهممه دشیای قاجار له سه ر ته ختی
پادشاهیته پالی دایه وه و جارئ پله ی به رزی وه زاره تی نه سپارده دمستی
لیۆمه شاوه ی به ریز میرزا ئه بولقاسمی قایممه قامی سه یدی فه راهانی، خاکمانی
خاوه ندمسه لات و به گه ره گانی ته واوی ناوچه و مه لبه نده کان به دیاری و
بیشه شیه وه روویان ده کرده باره گای پیشه وایه تی و لاشیپانه ی ده رگانه ی
میریان ماچ ده کرد. بۆ وینه نه جه ف قوئی خانی به گه ره به گی نه فشار که حوکمرانی
ورمن بوو، جانگیرخانی کوری پاک سرشتی خوی به کۆمه لیک دیاری شایانه وه
نارده پیرۆزبایی پادشای نوێ بۆ تاران. به گه ره به گزاده پاش ئه موهی شانازی
چوونه به رده رانه ی به رزی پێ بپرا، نامه ی پیرۆزبایی باوکی و ئه و شتانه ی که به
دیاری برده بوونی وه به رچاوی موباره کی پادشای خستن و ئه ویش به سۆزی
میرانه به سه ری کرده وه. چونکه فه رمانه وه ای مه زن ده یزانی که ئهم بنه ماله یه
له میژوه تیکه لی خانه دانی پادشایه تین و بوونه خزم و به راستی خزمه تکارن،
یه کیک له کچانی قاقان که له باوکه وه خوشکی شازاده یه حیا میرزا و
جیهان سۆزمیرزا و پوورزای جانگیرخان بوو، له و خانزاده یه ی ماره کرد.
ههروه ها فه رمانی دا که پری پینسه د ئه من به ریته سه ر مووجه و مانگانه ی
نه جه ف قوئی خانی به گه ره به گ، دوا ی ئهم کارانه له کانگا و سه رچاوه ی
بیشه وایه تی را حوکم فووسرا که نه جه ف قوئی خان بۆ سه ری سی چاره حکومه تی
نه پسیته وه و سه ره بخۆ بئ و هه روا بیته وه جانگیرخانی کوری هیژای بجیته

شوینی بر ایم خلیل خانی برای به گهر به گ که پیشتر بریکاری بوو. نهوسا جانگیر خان به شادی پرووی کردهوه ورمی و پژوی پنج ششم ۲۵ ی مانگی ره بیعی دووم گه یشتهوه. نه جف قولی خان جووه پیشوازی خه لاتی پادشا و شایی و داوه تیکی شایانی بؤ زه ماوهندی کوره کئی ساز کرد. به کورتی ماوهی چند سالتیک به سهر بهستی له ورمی حکومه تی ده کرد هتا سهرله نوی دمه لات درایهوه دست شازاده مه لیک قاسم میرزا.

گه پانه وهی دمه سلات بۆ شازاده مه ليک قاسم ميرزا

و نه و پرو دوانه ی که له و چاخه دا قهومان

پژوی جوارشه ممق ۱۹ی جيمادی يه کم حه سه نه گ به کيک له غولامانی
شازاده مه ليک قاسم ميرزا به نامه ی چاره نووس و حوکمی دمه سخته ی
محهممه دشاوه گه يشته ورمی. له دهقی فه رمانه که ی پادشادا نووسرا بوو: ده بی
نه جه ف قولی خانی به گه ره به گ بزانی که مامی به ریز شازاده مه ليک قاسم ميرزا له
هه رته میز مانی را لایه نگر یکی پرو راستی ده ولت بووه و گه ليک خزمته ی
شایانی کردووه به جینشینی خوابه خشیوی می. هه روه ها سه رده ميک که
قارمان ميرزای برای دایک و باوکيمان دمه سلاتاری شازمربايجان بووه، هم له
دهورانی ژيانی دا و هم پاش نه مانی ژوری دلسۆزی و دلسۆانی بۆ نواندووه،
بۆیه ئیستا که بۆ خۆی داوای حکوومه تی ورمی له به ریزمان کردووه که زیدی
باب و باپیرانی دایکیتی، ئیمهش به و پهری مه یل و په زامه ندی باریووی نه و مامه
مه زنه مان کرد. فه رمان ده ده بین به و نۆ که ره ده ولت ده تخوازه که خۆی و تیکرای
نه فشار له مرۆ به و لاوه به حوکمرانی سه ربه خۆی خۆیانی بزانش و له حوکمی
سه باره ک لانه دن و ئیتر نه و.

بوا به دواي ئهم فه رمانه خۆدی شازاد مه ليک قاسم ميرزا ش له نارانه وه
هاته ته ورێ. چونکه له و کاته دا قارمان ميرزای برای محهممه يشا حوکمرانی
تیکرای شازمربايجان بوو، شازاده مه ليک قاسم ميرزا لایه نی به سه رکردنه وه ی
تایبه تی میرانه و سامیتی و گه وره یه تی تیه تیا و گوینی نه دایه واژوی
به هه من ميرزا و مالاوایی خواست و گه يشته ورمی. ئهم کاره ی له دلی

به هممه میرزا گران هات و بوو به گری له دموونی دا و رفی له هه لکرت و له جینی خوی دا باسی ده کری که چونی توله لیکر دۆته وه.

شازاده مه لیک قاسم میرزا که بۆوه به حوكمران، ههوساری کاروباری بریکاری حکوومهتی دایه دهستی لیو مشاوهی نه جەف قولی خانی خالوزای. میرزا باقری قهزوینی و میرزا حوسینی ئاشتیانی کردنه سهرحیسابی دیوانی دارایی. خوی به پینی ته مه نی کهنجی کهوته گهشت و سهیران و راوشکار و چوونه دمشت و کتیوان. نهم کاره دهگه ریته وه بۆ سالی ۱۲۵۸ی کۆچی / ۱۸۴۲ - ۱۸۴۳ی زایینی.

ئەو رووداوانەى كە بوونە ھۆى لەسەر كار لادراڤە ھۆى

شازادە مەلىك قاسم میرزا

ئەو ھۆى راستى بىن مەلىك قاسم میرزا كە لەگەل مەلىك مەنسور میرزا لە بەر و پشتى دايك و باويك كەوتبۆو و كچەزای ئىمام قولى خانى بەگەر بەگى ئەفشار بوو. لە نۆو كورانى خاقانى خوا بەخشىودا بۆ جوانچاكي و گەلەكەتى و ئاقلەندى بەناوبانگ و لە ھەمووان سەرتر بوو. لەم سەردەمەدا كە بۆ جارى بووم لە لايم پادشای غەزاكەر مەمەدشاو كراپەو ھوكمرانى ئەفشارى ورمى، چونكە سەرشتى ئەو شازادەپە تىكەلاوى عەيش و نۆش و رابواردن و كەيف و جەفەنگ بوو، سەرنجىكى واى نەدەداپە كاروبارى ھكومەتى و لاى نەنە كەردمەو. زۆرتر دەجوو بۆ گەشت و سەيران و راو لە نۆو باغ و كۆساران. جا بۆپە واى لىھات كە ئاقمىك ئادەمىزادى نۆم و نەوى و خۆپىرى لە دەورى دامودەزگای مىرى كۆبوونەو و دەرگاكانى دەسدریۆى و چەوساندە ھۆى جەماوەرى ئەفشارىيان خستە سەرپشت. دابى تازەى ناشىاوپان داھۇنا و كەوتنە لارپىي و خەتاكارى. كاتىك لاسارى و خیرەسەرى ئىم خەنىمانەى دەولەت :...غزى ھەلبوارد و لە رادە دەرچوو. سەرۆكان و سەر كەردەكانى ئەفشارى وەكوو عەسكەر خانى كورى رەسەن زادەى لوتف عەلى خانى سەر تىپ، شىخالى خانى كورى مەھموودخان، عەبدوسسەمەدخان مەزنى تیرەى عەبدولمەلىكى، حاجى عەلىار خانى گۆندوزلوو و چەند كەسكى دىكە بە مەبەستى سكاالا و دادخوازى بەرمو تەوریزى ناوەندى دەسلەت بزووتن. لەوئ بە تەگبیر و دنەى بەھەمن میرزا - بۆ ئەو ھۆى تۆلەى [سووكا پەتى] پېشوو لە مەلىك قاسم میرزا

بکاته وه - همه موویان په نایان برده ژیر گومبه زی موباره کی حه زره تی سهید
همزه که په ناگای بی به شان و سنبه و په ساری دادخو ازانه و له وئ کړوویان
گرت و له شوینی خوی دا پتری له سر ده رۆین.

له لایه کی ترموه په حیاخانی چیریقی حاکمی سه لاس و ئیلخانی کوردان
له سر باج و پیتاکی حکومه تی ناوچه ی سؤما و برانؤست له گهل سازاده
مه لیک قاسم میرزا ناؤک بوو. دیاره خوشکی په حیاخان له ریزی ژنانی
رووبه نده پوښی فرمانروایه تی دا و دایکی عه بیاس میرزای دووم کوری
محهمه بشای غازی بوو. بویه بانگه شعی نه وهی ده کرد کارگیرانی حکومه تی
ورمئ که پیتاکی سؤما و برانؤستیان وه رگرتووه دمبئ بیده نه وه، چونکه هه ریک
ناوچه که سر به سه لاسن و نابئ تازه خؤ له کاروباری و پنده رئ هه لقوتینن.
هه بویه په حیاخان ته نیا له بهر ئعم مه به سته رۆزی سئ شه معق ۷ مانگی
محهمه ررم گه بیسته ورمئ و پاش ئه وهی چووه خزمهت سازاده، له مالی
فه رجو لالاخانی کوری خوابه خشبو عه سکه رخان بوو به میوان. پاش تیپه رینی ده
رۆزی عاشوورا، په حیاخان دیداری له گهل سازاده مه لیک قاسم میرزا تازه
کرده وه و ده سخته تیکی محهمه بشای پئ نیشان دا که ئی تی دا نووسرا بوو له بهر وهی
ناوچه ی سؤما و برانؤست و داهاتی دیوانی بشکوفتی به شیکن سر به سه لاس،
حکومه تی ورمئ ده بئ خوی تیوهر نه دا. سازاده دمستی دمستی به ئیلخانی
حوکمران کرد و له وئ رایگرت و نامه یه کی نووسی بؤ تارانی پایته خت هه تا
بزانی سه رجه له ی پی شه وایه تی ده فهرموئ چی.

هه ر لم ساله دا بوو له رزمه کی به هیز ورمئ و خوی پاته کاند. شوکر بؤ
خودای گه وره که ورمئ زهرمدی پی نه گه یی، به لام له خویه چه ند خانووبه ره و
باله خانه هه ره سیان برد و هووخان و خه لکیکی زؤر تیداچوون.

مه لیک قاسم میرزا سه ره رای نووسی نی کاغه زیک سه به ارته به
په حیاخانی ئیلخانی کوردان بؤ باره گای محهمه بشای، تۆزیکش ده رباره ی

شو و لی‌هه‌لکیشان و کۆسپ و ته‌گهره‌نانه‌وه‌کانی فه‌تحو‌للاخانی سه‌رتیپ نو‌ابوو که له‌م کاته‌دا وێرای دوو لق چه‌کدار له‌ سه‌فه‌ری خوراسانه‌وه‌ گه‌راپۆوه‌ ورمی. به‌م پێیه‌ پۆزی چوارشه‌مەق ۲۹ی مانگی محه‌رممه‌شه‌دی «شایان» ناویکی غولام و خزمه‌تکاری شازاده‌ی به‌رزمجی که‌ نامه‌ی بری‌بوویه‌ تاران، هاته‌وه‌ و کاغه‌زی ده‌سختی مو‌باره‌کی له‌گه‌ل خۆی هێنا که‌ تێی‌دا هاته‌وو: «دم‌بن مامی به‌ریز مه‌لیک قاسم‌میرزا بزانی که‌ نامه‌که‌ی گه‌یه‌ته‌ ده‌ستم و کاکل و نیۆه‌رۆکیم بۆ ده‌رکه‌وتوو. سه‌ره‌تا سه‌باره‌ت به‌ فه‌تحو‌للاخانی سه‌رتیپ نووسیبوو که‌ خه‌ریکه‌ ته‌نگ و چه‌له‌مه‌ ده‌خاته‌ نیۆ کاروباری ده‌سه‌لاتی مامی هیژاوه‌، بۆیه‌ له‌سه‌ر داوای تۆ له‌رموومانه‌ بێته‌ تاران و ماوه‌یه‌ک لی‌ره‌ بمی‌نێته‌وه‌. سه‌باره‌ت به‌ یه‌حیاخانی ئی‌لخانی کوردان ئه‌و مامه‌ دم‌بن گوی بۆ قسه‌ و داواکانی شل بکا و وه‌ریان‌بگرێ و کاریکی وا بکا شوکرانه‌ی ببژی‌ری ئه‌ک دلی بشکێ و نارمه‌نامه‌ند بێ. برای کامه‌وامان به‌همه‌ن میرزای ده‌سه‌لاتداری ئازمه‌ربایجان نامه‌یه‌کی له‌ بابته‌ کۆزلیکه‌به‌ستنی جه‌ماوه‌ری ئه‌فشاری ورمی‌وه‌ نووسیوه‌ که‌ ماوه‌یه‌که‌ هاته‌ونه‌ ته‌وریزی ناوه‌ندی ده‌سه‌لات و په‌نایان برده‌وته‌ به‌ر سه‌ید هه‌مزه‌ و له‌وێ مانیان گرتوو. له‌ ولام‌دا نووسیمان و له‌رموومان که‌ به‌همه‌ن میرزا زۆر چاک دلیان بداته‌وه‌ و به‌ ئومێدواری بیاننێ‌ریته‌وه‌ ورمی. ئه‌و مامه‌ رێزداره‌ ده‌بن باشیان له‌گه‌ل بجوولێته‌وه‌، به‌تایبه‌ت چا‌که‌ی خزمه‌ته‌کانی لوتف‌عه‌لی‌خانی سه‌رتیپ باوکی عه‌سکه‌رخان بۆ کو‌ره‌کانی وه‌به‌رچاو بگرێ.» نوای پروو بوونه‌وه‌ی کاکلی ده‌سختی پی‌روژ، فه‌تحو‌للاخانی سه‌رتیپ سه‌ری وه‌به‌ر فه‌رمانی میر هێنا و سه‌ره‌تای مانگی سه‌فه‌ر به‌ره‌و پایته‌خت بزووت. پاش رۆیشتنی وی شازاده‌ی گه‌وره‌، غه‌له‌ربه‌گی سه‌رده‌سته‌ی لکی جه‌وتی راسپارد که‌ بجێ و به‌ پۆزی پروو دوو به‌ی‌داخی لکی جه‌وت و هه‌شت له‌ مالی نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خانی به‌گه‌ربه‌گه‌وه‌ به‌ریته‌ خانه‌میری ورمی. پاشان شازاده‌ی به‌ریز

کەوتە خۆنۆندن و شان بەشانی باغی نەزمەر، باغیکی لێدا و بە «باغی شا»ی ناوئێر کرد و دواتر کەوتە نۆژەن کردنەوهی قەلا و بالەخانەی سەردەری.

پاش ئەوهی قەتحو لاخان بەپێی فەرمان خۆی گەیاندە تاران و سەربەرزیی دیداری فەرمانی نوای ئێرانی پێتێرا، دەستوور برا کە لە مالی محەممەدحەسەن خانی سەردار ناسراو بە خان باباخانی ئێرەوانی نیشتەجێ بێ. لەو کاتەدا حاجی میرزا ئاقاسی ئێرەوانی وەزیری محەممەدشا بوو کە لە دلی خۆیدا مەلیک قاسم میرزای خۆش نەدەویست و بۆ تێکدانی کاروباری حکومەتی شازادەیی بەرزەجێ، بڕایم ئاغا کۆپی عەلی خانی سەرداری ماکۆیی کە ئامۆزای خان باباخانی سەردار و لاوێکی بۆیر و ئازا بوو، چارێ کردی بە فەرماندەیی لقی حەوتی ئەفشار کە پێشتر عەبدوررەزاق بەگی کۆپی میرزا محەممەدی عەبدولمەلیکی سەرکردەیی بوو. دیارە فەرماندەیی لقی هەشت هەروا لە چنگ عەزیم ئاغا کۆپی عەبدوسسەمەدخان دا مایەوه. بڕایم ئاغا ماکۆیی کە ڕەنگە وەزیر ڕێوشوونی تێکدەرانی وەبەرنایێ، نوای ئیزن خواستن لە خزمەت محەممەدشا پاش چەند ڕۆژان گەیشته تەوریز. دوا بە نوای ئەو یەحیاخانیش پێی نایە تەوریز و بە هاوکاری عەلی نەقی خانی ئەفشاری قاسملووی سەرۆکدیوان چەند ڕێوشوونیکێ بۆ پالێشت و پتەو بوونی کاری خۆی لە بەهەمن میرزای ساحیب ئیختیار (حوکمرانی ئازەربایجان و مرگوت و بەرەو تاران ڕۆیی. بێم شێوەیە بوو کە لە هەموو لاوە ڕێ خۆش دەکرا بۆ لاسرانی شازادە مەلیک قاسم میرزا.

نوای ڕۆیشتنی یەحیاخان، بەهەمن میرزای حوکمدار بۆ بەرژمەوندی ڕۆژگار خەلاتیکێ نارد بۆ مەلیک قاسم میرزای مامی و دلخۆشی داوه کە لەسەر تەختی دەسلاتی هەروا سەربەخۆ دەبێ. بەلام بڕایم ئاغا کاتیک لە تەوریزمۆه گەیشته ورمێ یەکرێست چوو بۆ سەرسەرای عەبدوسسەمەدخان و لەوێ بنەیی دانا. راست لەو سەرۆبەندەدا ڕێژدار مەلیک قاسم میرزا بە مەبەستی سەیران و

شادی يان دارشتنی بناغی بينايهک له سر بۆپه «شېخ تهپهسي» که جيپهکی
خۆش و دلگړه و کهوتۆته ليواری رووباری شاراجۆ، تاوړ و خيوهتی هه لدايوو.
برايم ئاغای سەرلق له بهر باديهه وایی و بهرزه فري و پشتگرمی به گهوره پياوانی
دهولت نه چوو بۆ دیداری شازادهی بهرزمجی. بۆیه سبهین شازاده گزیری
توند و تیژی نارین که پله دارانی لقی ههوت به که له گایه تی بینن ههتا
ليیان بېرسیتوه و هه لیا نیچي که بۆچی بی ئیزن چوونه پيشوازی سەرلای
نوئ. برايم ئاغای بئ شەرمانه ليیان وه جواب هات و ترۆی کرین و ههسی دانهوه.
چونکه بهیداخی لقی ههوت له خانه میری ورمی بوو، چه ند رۆژیک سوال و
جوابی توند و تال له مابه بینان دا ئال وگۆر کران. سه ره نجام بهرئز
میرعه بدولحه میداغای شېخو لئیسلا م له گه ل چه ند مامۆستایهک و سه رکړده کانی
نه فشار بوونه نیو بۆیوان و گه رد و تۆزی نیوان گړی و ههراکه یان رۆم کرانده وه.
هه ر لم ماوه یه دا یه حیا خانی چیه ریگی که گه بیوویه پایتهخت به
پشتیوانی حاجی میرزا ئاقاسی و به خۆتیموردانی خوشکیک و کچیکسی که
هاوسه ری فه رمانه وای پایه بهرزه بوون، بهرگه خه لاتنی حوکمرانیی ورمی و
سه لماسی و مرگرت و بهژن و بالای پێرازانده وه و شاد و کامه روا بهرمو شوینی
مه بهست گه رایه وه. له رۆژی چوونی دا که پێنج شه ممو ی هی مانگی سه فەر بوو،
پیاو ما قوولان و نه میرانی نه فشار چاکیان پيشوازی لیکرد و پاش نه وهی له سه ر
تهختی حوکمات پالی دایه وه له خیل و خانه دانی نه فشاری روانی و هه ر کهس
شانی چۆن هه لیده گرت خه لات و پله ی باربوو کرد.

خەلاتبەخشىنەۋەي يەحياخان و شەركردنى لەگەل عىلاتى سەربىزىو و ڤووخاندنى قەلاكانى كانىمىش و بەردەرەش

كاتىك بىنەبانى مانگى سەفەرى سالى ۱۲۶۰ى كۆچى / ۱۸۴۴ - ۱۸۸۵ى زايىنى
دامات و دوو كاتەزىر بە سەر شەۋى پىنج شەمۇدا تىپەرى و ھەتاۋ گەيشتە
كەلوۋى كاۋر و خاكەلىۋە خۇى نواند ، ئىلخانى جىۋنى نەۋرۇزى بە دابى خۇى
بەريۋە برد و جىۋنانە و خەلاتى شايبانى دايە جەماۋەرى ئەفشار و بە سەيد و
مەلا و سەركردە و مەزن و ماقولەۋە ھەموۋى بەسەركردنەۋە جىبە و مىزەر و
عەبا و قوماشى ماھوۋتى بەخشىيەۋە . دەلەزىن ئەوانەى دابەشى كىرۋون بايى
شەشسەد تەمەنى تەۋرىزى زىاتىر بوون . يەككىك لەۋ كارە خىزانەى كە ئەۋ پىاۋە
بەنل و دەرۋونە لە مەۋداى دەسلەندارى خۇىدا كىرۋوۋەتەى ھەلگرتنى مەرانە و
گارانانە بوۋ لەسەر خەلكى قەلا بۇ ماۋەى دوۋ سال . ھەرۋەھا ئاۋى ڤووبارى
شاراچى كە لە سەردەمى ھۆكىماتى كەلبالى خانى ئەفشارى يەكەم ھۆكىمدارى ئەم
مەلبەندەۋە بەستىنى بىق خۇش كرابوو و بە نىزىنەى شاردا سەرموخۋار
دەرۋىيى و ھەموۋ گەرەكەكانى نەدەگرتەۋە و خەلكى پى پاراۋ نەدەكرا و ھاۋىنان
زۆرى كەم دەكرد . ئىلخانى قۇلى ھەلمالى ھەتا كەرىزىك بۇ خىرى خۇى بە
يادگار لىيدا . ھەر بۇ يە بەريز مەلا مستەفاى كورى مەلا يەحيا كە پىاۋىكى
باۋەرپىكراۋ بوۋ دايىنا بە دەمراس ت و كەيخوداى ئەۋ كارە چاكە و دراۋىكى زۆرى
لىخەرچ كىد . بەلام چونكە ھۆكۈمەتەكەى تا سەر نەۋرىيى كارەكەش بە
ناتەۋاۋى پەكى كەۋت .

قەلایى «كانىمىش» و «بەردەرەش» دوو قەلای كۆن و لەمىۋىنەى سۇما و
براۋستىن و ھەردىكىان بە خواكرد و سەخت و پتەۋ دادەندىڭ . لەم سالەدا ئاقمىك

له شهرفرۆشانی بنهگرتوویان، په لیان بزات و شهوندی بۆیان دهلوا دهستیان کرد به چهتهیی و ڕیگری و داپووتاندنی کاروانهکانی خه لکی ورمی. ههروابێتهوه وادیاره پهلاماریان دمیرد سهه گوندهکانی نیزیکی ناوچهی ورمی و دهستیان له تالان و پڕۆ نهدهپاراست. بۆ نموونه له کاتی بهربهههکانی دا کورێکی جحیتی مهلا محهمهدهی که یخووبای یوورقانلوو به چنگ ناژاوهگیران کوژرا. مهلا محهمهده که بیرێکی کۆنهسالی زمان پاراو و ناویداری پۆژگار بوو، له تاوی کوژرانی کوری وهکوو شینان پروی کرده تارانی پایتهخت و داد و هاواری خۆی برده بهرپکیتی محهمهدهشای غهزاکهه که پێی نابوو په ئاوزهنگی و لهسهه سههههه بوو. فهرمانهی وای دانپهروهر که زۆر به ریزهوه له بیاوانی کۆنهسالی دهروانی، بهزیی بهو پیره دلبرینداره دا هات و له رێوه فهرمانی نووسی بۆ په حیاخانی ئیلخانی که بههیزی سپای ئەفشاری ورمی تاوانباران سزا بدا و قهلاکانیان تهخت بکا و داریان لهسهه بهرد نههێتی. مهلا محهمهدهخان حوکهمی حاکمی وهکوو نوشتهی چاووزار له باسکی متمانهی شهتهک دا و پروی کرده ورمی. ئیلخانی بهپێی فهرمان قۆشه نێکی زۆری له سههرباز و تۆپچی و سوارهی ئەفشار و قهرمهپهباغهکانی دانیشتووی سندووسی کۆکر دهنوه و لهشکری برده سههههه ناوچهیه. بیاوماقوولانی ئەفشاری وهکوو عهلی قولی خان که پێشتر سههرنێبی چهکدارانی لههههکانی ئەفشار بوو لهگهه عهسکهرخانی کوری لوتفهههلی خان و چهنده مهزنێکی دیکهش لهو ههرووژمه دا بهشدار بوون. له ماوهی دوو سێ مانگا ههردک قهلا گیران و وهها کاول کران که ناسهههاریان نهما و تاوانبارانی شهرفرۆشانیش پێمووون و گیران.

کۆچی دوايى محهممه دشا؛ تاج له سهرنانى ناسره ددين شا؛
 باربوو کرانه وەى حوکماتى ورمى به نهجه فقولى خانى
 به گهر بهگ بۆ جارى چوارم و پێهه لاچوونى پلهى
 مه ليک قاسم ميراز بۆ فه رمان فه رمایه تى نازه ربايجان

سالى ١٢٦٤ى کۆچى / ١٨٤٧ى زايىنى پاشاى خه زاکه ر محهممه دشا ژانى
 لاق و جومگه ئيشه هيز و برستى لى برىبوو. نه گهرچى زۆرى که يف به راپه راندنى
 کاران دهات و هه ميشه مه يلى بۆ برىار و به ره نگارى ده بزوت، به لام نه خۆشى
 دريژخايه ن ده ستى ليخه ي نه ده کرده و و نه گه ر دايدة گرت ئاراقاراي
 لى نه لده گرت. لعم ساله دا ناساغى نه و نه ده ي لى توند کرد و هيرشى بۆ هينا که
 شا ژانى جه نگه ي خواحافيزيه له تاج و ته ختى جيهانى پووخه ک و کاتى چوونه
 بۆ هه رپى هه رمان. چونکه جيگرموه ي مير ناسره ددين شا له نازه ربايجان بوو،
 فه رمانه رمو و مسينه کانى کردن بۆ مه ده ي عولياى که له ژنى دا يکى ناسره ددين شا.
 سى و پينچ خوله ک به سه ر شه وى سن شه ممه ٦ى مانگى شه شه کان دا تپه رپبوو
 که پادشا چۆوه به ر دلۆفانى خودا.

کاتيک هه والى کۆچى شاي به هه شته لان گه يشته ته ورىزى ناوه ندى
 ده سه لات، شازاده ي جيگرموه ي ميرى ده وله تى خۆراگر ناسره ددين شاي قاجار
 بوای سه ره خۆشى و تازيه بارى ماوه يه کى کم له جى خۆى نه بزوت. ميرزا
 محهممه ده قى وه زيرى له شکر که لعم کاته دا وه کوو راسپاره چووبوو بۆ
 نه رزه رۆم و گه رابۆوه و له خزمه ت رکيفى دا بوو، ده ستورى پى فه رموو که
 شان به شانى ميرزا فه زلوللاى نه سوله ليکى وه زير به قۆشه ن و ئيلجاروه
 به رۆنه تاران. له و ده مه دا عه لى قولى خانى کوپى محهممه ده عيساخان و

عه‌لی نه‌قی‌خانی برای و عه‌سکه‌رخان و یوسف‌خانی کورانی خوابه‌خشیو
لوتف‌عه‌لی‌خانی سمرتیب و فه‌تحوللا‌خانی کورانی نه‌جه‌ف‌قولی‌خانی
به‌گه‌ربه‌گی نه‌فشاری ورمی له ته‌وریز بوون. فه‌رمان‌ه‌وای تازه‌شازاده
مه‌لیک‌قاسم‌میرزای دانا به فه‌رمان‌فه‌رما (حوکمران)ی تازه‌ربایجان و
نه‌جه‌ف‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گی وه‌کوو بریکاری شازاده کرده حوکمداری ورمی.
نه‌وسا فه‌تحوللا‌خانی کوری به حوکمی پانشا و پارچه‌خه‌لاتی بریقه‌باری چه‌شنی
خۆره‌وه گه‌رایه‌وه ورمی. به‌لام به‌گویره‌ی فه‌رمان، عه‌لی‌قولی‌خان و
عه‌سکه‌رخان و یوسف‌خان له رکیقی به‌ره‌و سه‌رکه‌وتنی‌با چوونه تاران. نوای
برینی مه‌وای رینگا و هه‌لبوردنی چهند جی‌وچانیک، کاروانی به‌شه‌وکه‌تی
ناسره‌ددین‌شا، رۆژی ١١ی مانگی نیوجیژنان گه‌یشته تاران و حق جوو له جیی
خۆی دانیشته.

حاجی میرزا ئاقاسی پیر و وزیر می‌مه‌دشا که له ترسان په‌نای
بریبویه به‌ر گومبه‌زی شاعه‌بدوله‌ه‌زیم، له‌سه‌ر ئیزنی پانشا رۆیی بو
به‌ر‌د‌مرانه‌ی به‌رزی ئیمامان و به‌ریز میرزا ته‌قی‌خانی نه‌میرنیزلم (سیاسالار) بوو
به‌ وزیر و به‌ نه‌تابه‌کی مه‌زن^١ ناودێر کرا.

به‌لام له‌ لایه‌وه نوای ماوه‌یه‌ک شازاده مه‌لیک‌قاسم‌میرزا سه‌رله‌نوئ
حکومه‌تی ورمی وه‌کوو بریکار دایه‌وه ده‌ست نه‌جه‌ف‌قولی‌خانی به‌گه‌ربه‌گ.
بۆیه نه‌و رۆهی که به‌ خه‌لاتی پانشا و شازاده‌ی فه‌رمان‌فه‌رماوه خۆی
رازانده‌وه و له‌سه‌ر ته‌ختی ده‌سه‌لات پالی دایه‌وه، چون شیاهه‌ خزمه‌تکارانی
حکومه‌تی به‌سه‌رکردنه‌وه و پله‌ی شایانی باربوو کردن.

ئەو رووداوانەى كە لە خولى تازەى حوكماتى نەجەف قولى خانى بەگگەربەگدا لە ورمى قەومان

وەكوو ديارە لە سەرەتای ئىم سالدا يەحياخانى حوكمرانى ورمى لەبەر
چەند ھۆيەكى بەرجاوى وەكوو پاكرەدەحيسابى چەندىن سالەى داھاتى ديوانى
ورمى و لق و بۆيى زيادەى بانگ كرابوو يە تەوريز و لەوئ مابوو و ھىشتا
مەمەشا دەستى لە داوينى ژيان بەرنەدابوو. دواى رۆيشتنى ئىلخانى، حاجى
غەفوورخانى زەرزا لەگەل ميرزا على سەلماسى بېكەو كاروبارى دامودەزگای
دەسلەتيان ھەلەمسووراند و وەكوو بريكار و دەمراسە دەجوولانەو. كاتىك
ھەوالى سامناكى كۆچى دوايى پادشای غەزاكەر لە تەواوى ئىراندا بلاو بۆو و
مەتبەندى ورمىشى گرتەو، حاجى غەفوورخان ئىدى ھەل و دەرفەتى ژيانى لە
نيو ئەفشاراندا بەدى نەکرد و بەدزى تىتەقاند بەرەو شارى شىنۆ. لە كاتى
تێپەرىنى بە گوندەكانى دەورووبەرى باراندیزدا، سەربزىوانى خەلەج سەرمەزيان
بە حاجى غەفوورخان و حاجى عەبدوللەھابى كورى و پياوھەكانى گەرت و
بەويەرى سووكايەتى دايانمالين و تەواوى ئەسەب و تەنگەكانيان لى ئەستاندن و
بەرەتلایان كردن و وا دەگێرنەو كە حاجى برىندارىش كراو. كاتىك حاجى
غەفوورخان و يارانى ئاوا بە شەق و شەرى گەيشتەو شىنۆ، سەروۆكانى زەرزا
دەرھەلبوون و بىن ترس و خۆف وىكرا ھەلپانكوتايە سەر باراندیز و بە فەدرايە
سەرمەوويەك دەستيان لە تالان و كوشتار نەپاراست و تۆوى بىبەزەيى و
شەرنانەوھەيان لەو خاكەدا چاند. سەرنەجام شەپۆلى ئىم رووداوانە بوونە ھۆى
بەدى ھاتنى ھەرا و ھەلچوونىكى گەورە لە مەتبەندى ورمىدا و وردەوردە ئىم
شو و لى ھەلگىشانە سەربزىوانى دىشت و تەرگەوھەپىشى گرتەو. ئەوانىش شيرى

نه یاران په پان له کالان هه لکیشا و به سر گونده کانی ورمینان دادا و هرچه نندی
 بویان لوا کوشتار و تالانیان کرد. لم کاته دا هه تحو لاخانی سهرتیب کوری
 نه جف قولی خانی به گهر به گی جیگری حوکمرانی ورمی که خزمی شاغاکانی
 خه له ج بوو، له لایه ن گه وره پیاوونی دموله ته وه راسپیژنرا بؤ جزدانی
 سهر بزیوانی دهشت و ترکه ورم. خان به پیتی هرمان هه نگاوی هاویشته، به لام
 له بهرومی هیژنکی وای به دهسته وه نه بوو، شهو جوړه ی پیویست و شیاوه
 نه یتوانی گوینان بایدا و بیانته زینتی.

رووداویکی دیکه سهار ته به نژایه تی و سهر بزیوی سهر وکانی دهشت و
 ترکه ورم له سهر نووروللا ناغای سر به دموله تی روم که له نیو عیلی هه کاری دا
 حوکماتی ده کرد. لم سهر و به نده دا نووروللا ناغا له دموله تی خوی
 هه لکه راپه وه و له ترسی لیپرسینه وه و هه لپیچران په نای هینا به بهر سهر وکانی
 ناوچه ی دهشتی سر به ورمی. کارگیزانی حکومته تی عوسمانی کاغه زیکیان
 دهر باره ی گرتنی نووروللا ناغا نووسی بؤ شازاده مه لیک قاسم میرزای
 هرمان فخرمای نازمه راپه جان و ناردیان و شهویش حوکمیکي به ریکرد بؤ
 نه جف قولی خانی به گهر به گی که به دهستی زور له چنگ سهر وکانی ناوچه ی
 دهشتی دهر بیښی و بیداته وه کارگیزانی دموله تی عوسمانی.

به گهر به گیش نامه یه کی نووسی بؤ سهر وکانی دهشت و داوای ناویراوی
 کرد و شهوایش به خزمه تیان راگه یانده وه که جی به جی کردنی فخرمانی
 دهسه لاند ارانی شیران به هرکی سهر شانی خومان دهمانین، به لام دهر په راندنی
 په نابهر له دهرانه ی خؤ به پیچه وانه ی شهره ف و پیاو ته ییه، هر بویه به سهر و
 مال بؤ پاراستنی تیده کوشین و ملمان بؤ چونی ته تی چاره نووس راکیشا وه. جا
 بویه واهات که به زمبری قوشه ن نووروللا خان له چنگیان دهر کیشن و
 به گهر به گی به ناچار جانگیر خانی کوره گه وره ی خوی له گه ن
 عه بدوسه مه دخان و لقیک سهر باز و دهمگا تویک ناردنی هه تا زور چاک

سەربىزىۋان بېچۇخسىنن و نوورللاخانىيان لە دەستى دەربىنن و بېگرن. ھىزەكان لە دەوروبەرى ئاۋايى «بەند» كە گەرۋولەى ناۋچەى دەشت و تەرگەومرە ھۆردوبەزىيان كەرد. نەجەف قولى بەگى سەردەستە، نەۋەى حاجى عەلىارخانى گۆندوزلووش لە گەل تەنگدارانى ناۋچەى دۆل و پۇلىك سوارەى ئاۋدار گەشتىتتە. كوردەكانى دەشتىش بە مەبەستى بەرەنگارى پىكەۋە داۋەرىن و ھاتنە بەرەۋە. چەند پۇلىك ئاگرى شەپ و تېكەتچۈن ھەر بىلىسەى ھات، بەلام شەپ و پۇل بىپسانەۋە كوردەكانى ناۋچەى تەرگەومرە و مەرگەومرە دەھاتنە يارىدەى خەلكى دەشت. پۇلىكى تەنگدارانى كورد كە ھىندە ئەنگىومن كەمتە وايە فېشەكىيان بە خەسار بېچى، لە گەرەنگەرى گۈندى بەند خۇيان گەياندە سەر تېرەشەنى كىۋان و ۋەكوو تەرزە گۈللەيان بە سەر كۆمەلى ئەفشاراندا باراند و پىر لە ھەفتا ھەشتا كەس كە زۆربەيان تەنگچى ناۋچەى دۆل بوون برىنيان ھىنايان كۆۋران. سەرەنچام جەماومرى ئەفشار كەولى شەرمەزارى پاكردنىيان خستە سەر شانى ۋەھلاتن. لەم كاتەدا نەجەف قولى بەگى سەردەستە كە لاۋىكى بوۋر بوو زۆرى ئازاپەتى ئاۋاند و دەلتىن زۇر بىشەرمانە چەند جىتۋىكى ئال و ئاخۇشى ھەۋالەى عەبدوسسەمەدخانىش كەرد.

بپهه لاجوونی پایه‌ی عه‌سکه‌رخانی کوړی لوتف‌علي‌خان بؤ
پله‌ی سهرتیاپه‌تی لقی‌حه‌وت و هه‌شتی ورمئ و هیوربوونه‌وی
سنووره‌کان له‌به‌ر هه‌لسوورانی ئم فەرمانده‌یه

لم ساله‌دا که‌خاوه‌ن‌شکو ناسره‌دین‌شای قاجار له‌تارانی پایته‌خت
رؤنیشته‌سهر ته‌ختی ده‌سه‌لاتی جیهان‌داری و پله‌ی وه‌زاره‌تی نایه‌به‌ر ده‌ستی
لیوه‌شاوه‌ی میرزا ته‌قی‌خانی مه‌زنه‌وه‌زیر، وه‌کوو پیشتر باسی‌کرا
عه‌سکه‌رخان و یوسف‌خانی برای له‌خزمه‌ت رکشی‌دا چوویوونه‌تاران. له
سهره‌تای داگیرسانی ده‌سه‌لاتی به‌ختیارانه‌ی فەرمانه‌وادا به‌ته‌گبیر و پای
مه‌زنه‌وه‌زیر هه‌رکام له‌ئهمیرانی باره‌گا پایه‌و پله‌یه‌کیان وه‌رده‌گرت و لم
نیوه‌دا سهرتیاپه‌تی دوو لقی‌حه‌وت و هه‌شتی ئه‌فشار باربووی عه‌سکه‌رخانی
کوړی لوتف‌علي‌خان کرا. ئه‌وسا له‌بۆیه‌ی ده‌سه‌لاته‌وه‌ فەرمان درا به‌به‌رزیان
که‌خیزایه‌کی به‌ره‌و مه‌وته‌نی ببزوئ و به‌دوو لقی‌حه‌وت و هه‌شته‌وه‌ که‌ئو دم
جه‌عه‌رخانی ئه‌فشار فەرمانده‌ی لقی‌هه‌شت و غه‌فاربه‌گی سهرده‌سته‌جاری
سهرکردایه‌تی لقی‌حه‌وتی ده‌کرد و له‌لاجانی سابلاغ بنه‌یان داکو‌تابوو، ئه‌و
مه‌ل‌به‌نده‌بپاریزئ. با‌شاراوه‌ نه‌بی که‌زۆر که‌س له‌ئهمیرانی ئه‌فشار و خه‌ل‌کی
دیکه‌ش به‌ئاواتی سهرکردایه‌تی ئم دوو لقه‌وه‌بوون، بؤ وینه‌عه‌لی‌قو‌لی‌خانی
کوړی محه‌مه‌دعیساخانی شامقزای عه‌سکه‌رخان. به‌لام یوسف‌خانی برای
عه‌سکه‌رخان ماوه‌یه‌ک له‌پایته‌خت مایه‌وه‌هه‌تا سهرکردایه‌تی لکی‌تازه‌ی
ئه‌فشاری وه‌رگرت و ئیزنی له‌باره‌گا خواست و به‌ره‌و ورمئ بزووت.

ئیس‌تا با‌بگه‌رئینه‌وه‌سهر قسه‌ی خۆمان. پاش ئه‌وه‌ی عه‌سکه‌رخانی
سهرتیپ گه‌یشته‌وه‌ورمئ و له‌سهردان و دیداری جه‌ماوه‌ر بۆوه، به‌په‌له‌به‌ره‌و

لاجان بالی گرت و ماوه‌یه‌ک که‌وته ریت‌خستنی سپای به‌رکیزی و ریت‌کوپیک
کردنی کاروباری نه‌و مه‌لبنده.

هر لم ساله‌دا عارفی بوخته و ته‌واو ناخوند مه‌لا عه‌لی ساحتیب موغیره
کۆچی‌نوایی کرد. ثم مامۆستایه سه‌ره‌تا به کاروباری شهرعی و نایینی
را‌ده‌گه‌بشت و له ناخری‌دا دمردی قه‌له‌نده‌ری و عیرفان داویتی بیری پاکی گرت و
که‌وته چله‌کیشانی نا‌قه‌ت‌پرووکین و له نیو عارفانی نیعمه‌ت‌ولاهی‌دا بوو به
عارف و سالکی به‌ناوبانگ.

راگوڼیزانی حکوومه تی ورمی بۆ محهممه دېه حیم میرزای

زیانو دده وله کوری عه بباس میرزا

بیشتر باسی کړا که یه حیاخانی ئیلخانی حاکمی پیشووی ورمی له
جهنگه کی کۆچی دوايي پادشای غازي محهممه دشادا له تهریز بوو. کاتیک ناوبراو
له سهر کورسی دهسلاتی ورمی لاسرا و چوو بۆ مهراغه، به تهگير و راویژی
که وره پیاوانی دهولت محهممه دېه حیم میرزای زیانو دده وله که میرزاده یه کی
لئوه شاولی زانابوو بۆ حوکمرانیتی و ړیکخستنی کاروباری ناوچه
سنووریه کانی خۆی و سه لماس و ورمی هه لیزیردا و نیردا. بۆ یه به ړیزیان به
تهواوی هیژ و دهسلاته وه به ړیکای مهراغه دا بزووت و عه بدوسسه مه دخانی
عه بدولمه لیکیشی له ړکیفی دا بوو. سازاده وهختایه ک گه یشته ناوچه ی
شیشه وانی ملکي مه لیک قاسم میرزای هه زمانه هه رما شه و ړوژیک به میوانی
مایه وه. پاشمان که ونه ړی و به سابلاغ دا تته ړی و عه سکه رخانی سهرتیب که به
لقی جهوت و هه شتی هه فشاره وه له لاجان بنه ی دانابوو، بزووت و له
دهوروبه ړی ناوچه ی سندووس گه یشته کاروانی شکوه مندی. لهم کاته دا خانانی
هه په پاغ و سهرژکانی بلباس و سایر ی عیله کورده کان به دیاری و دهستی
پرموه چوونه پیشوازی. بۆ وینه سه مه دخانی زه رزا له گه ل حاجی غه فوورخانی
برای و عه بدولله تیف خانی کوری گه یشته ړکیف رامووسانی به ړیزیان. به
تهگيری عه سکه رخانی سهرتیب له بهروه ی خه ریکی ناکۆکی و ئاواوه تانه وه
بوون له ړیوه گیران. هه روه ها له هه ر جتیه کی ناوچه ی دۆل و شوینه کانی تر
نز و ړنگر و شه ړه خۆر هه بوون، یه کیه که له داو ده کهوتن و زه یریان

لیده ومشا و سزا دمران. بؤ نمونه «عرب قوون»ی ره وند که خه لکی «نه ناس»ی دۆل و شه فروش بوو، به چنگ نه جهف قوئی به کی سرده سته گیرا و به فرمانی حوکرمان کوؤرا.

به کورتی کاتیک بیرى به ریزبان له بابته ریکخسنى کاروبارى گرینگ و هیمنايه تی شه و ناوچانه وه ئاسووده بوو، به ناوچهی دۆلدا کشا و به تهنه نه و شه و که و ته وه رووی کرده خانه میری دلبروینی ورمی و له سره تایی سرما و زدا گه شسته چی. له وی بهر له هه موو شستیک سه مه دخانی زهرزا و حاجی غه فوورخان و عه بدولله تیف خانی به کۆت و زنجیره وه به ریکرده ته وریز. هه لم رۆژانه دا علی ئاغای سرخیتی بشکوفتی که به شکاک مه شه ورن، دۆی ده وله تی هه شاهه تایی ده جوولاه و هه دای نه دما و هه بؤ شه رنکیزی ده سستی داگرتبوو به سر گوندی «هووسین»ی ملکی عه سکه رخی سهرتپدا و رینگای کوپخا و نۆکه ر و سه رکار و پاکاره کانی نه دما ده سوهرده نه هه چ کاریک. عه سکه رخان چۆنیه تی هه لئس و که و تی [ئاله باری] له کاغه زیکا نووسی و به بیاویکی خۆی دا ناردی بؤ کار به ده ستانی ده وله تی مه زن. هه بۆیه به پئی فرمانی دیوانداران، بیهوک خانی برا چو و که ی سهرتپ که به ناوی ئیمام قوئی خانی بابیریه وه ناو دیر کراوه و هیشتا شه ده سی هه چ به یه کی له شکرى نه برابویه، له گه ل چه ند ده زگا تۆپ و لقیکی نه فشار نیربرایه ناوچه ی سؤما و برانۆست و له ده شتی هووسین شه ریان له مابه ینی دا قوما. علی ئاغا که تهنه نگدار و نه نگیه یه کی به ناویانگ و ئازای رۆزگار بوو، خۆی له ئاگری خه ساریاری تۆپان که نار دا و گه شسته په سار و رمه زى چیا به ک و له ویوه ده سستی کرد به ته قه. به لام سه ره نجام له به ختی بلیندی ده ولت گیرا و هیندیک مال و دارایی و نه غدینه ی بازارگانان و کاروانچیانی که پئی بوو، لی نه ستیند رایه وه. پاشان بیهوک خان شه و سه ربیزومی هینایه ورمی و شاهزاده زیانو ده وله له به ندی په ستاوت. له به روه ی لاساری و سه ره لدان و

كەلەۋەكەشنى ئەۋ پرەكەشە بلەۋەزە زۇر بە گۈنى بەرپەرسانى گەۋرەى حكومەت
گە يېۋە، بە چۆلەپىچ كراۋى نارەدپانە تارانى پايتەخت. دواتر بە تەگبىرى
عەسكەر خانى سەر تىپ و لە رىگای عەبدوسسەمەدخانەۋە سەرخىلايەتى عىلى
بشكوفتى درايە «مىرزا ئاغا»ى برا گەۋرەى عەلى ئاغا.

ھەر لەم سەروبەندەنا زىائوددەۋلە لە بابەت ناھانى كورستانەۋە
عەبدوسسەمەد خانى ھەلپىچا و گۈتى دەبى بىرىكى بىنى و بىدەى و ئاخىرىيەكەى
ھىندىكى پى بەخشى و كەشەكە چارەسەر كرا و كۇتايى پىنھات.

راگويزرانی حکوومهتی نه فشاری ورمی بۆ

مسته فاقولی میرزا

باش نهومی دوو سالیک به سهر حکوومهتی شازاده زیانو ددهوله دا
تیپه ری، به پیتی قه له سی چاره نووس فه رمانی لایرانی لیدرا و مسته فاقولی میرزای
باوک برای جینی گرتوه و بهوپه ری پارسهنگ و پیاوچاکی دهستی کرد به
حکوومهت و دلی جه ماوه ری راگرت. به لام له سه رده می دهسه لاتی دا ته وای
کوران و خزمان و غولامانی عه بدوسسه مه دخان که و تنه دله خورتنی و وای لیتهات
که سمالخان و محمهه دسابق خان ناسراو به ئاغاخان له ترسی تووره می و
سزادانی به ریزی به رزه جی خویان له مه له بنده که پترانه گیرا و ماوه یک له
که لیز و قوژبان خویان شارده وه و ناخریبه که هی هه لاته ته موریز که باوکیان
له وئی بوو.

وه کوو پیشتر ئامازه په کی پیکرا له سه رده های دهسه لاتی خوابه خشیو
محمهه دشای غه زاکه ردا، جانگیر میرزا که حوکمرانی ورمی و خوی و سه تماس
بوو، که و ته خه یالی دژایه تی و به ربه ره کانی له گه ل محمهه دشای کاکی و
باره گای میری پیتی زانییه وه. بۆیه عه بدوسسه مه دخان به گویره می فه رمان
جانگیر میرزا و مسته فاقولی میرزای برای به ده سه به سه ری سواری بارگی نیک
کرد و بهوپه ری سووکایه تی و بن حورمه تی بردنی بۆ ته وریز. لیبره دا بوو که
چاوی جانگیر میرزا و خوسره و میرزایان کۆلین و به رپیان کردن بۆ نه رده ویتل. ئهم
رقه هه تا ئیستاش له سینگی به ریزیان دا مابووه و بۆیه هه ر رۆژه ی به
بیانوویه ک که ری له کوران و ده ست و پیوه نده کانی ده هالاند و هینده می ئیستاندن
که باز ره بوون و ده رپه رین.

داندراڼی لقیځکی تازه‌ی شه‌رکه‌راڼی نه‌فشاری به‌سهرکردایه‌تی
یوسف‌خانی برای عه‌سکه‌رخان: لی‌خرانی نه‌میرکه‌بیر و
مسته‌فاقولی میرزا و کۆچی‌دوایی عه‌بدو‌سسه‌مه‌دخان

پیشتر باسی کرا که‌دوای عه‌سکه‌رخانی سهرتیپ، یوسف‌خانی برای له‌
پایته‌خت مایووه و چاوهروانی به‌سهرکردنه‌وه‌ی میرانه‌بوو. هه‌تاکوو وا‌هات که‌
به‌ته‌گبیری نه‌تابه‌کی مه‌زن میرزا تقی‌خان سهرکردایه‌تی لقیځکی تازه‌ی سپای
نه‌فشارانی باربوو کرا و سهربه‌رزانه‌ی ئیزنی گه‌رانه‌وه‌ی درا بۆ ورمی. وا‌داندرا که‌
به‌گوێره‌ی بۆجوونی ورد و باریکی عه‌سکه‌رخانی سهرتیپ لقیځکی تازه‌ی بێجگه‌ له‌
لقی‌حه‌وت و هه‌شت دابه‌زرئ و پاش ریک‌خرانی به‌په‌له‌ له‌گه‌ل سهرلقی‌خۆیان
به‌رێیان بکاته‌تاران، چونکه‌ له‌و کاته‌دا ئالای سهرکه‌وته‌ن‌نیشان به‌مه‌په‌ستی
ریک‌خستنی کاروبار و هی‌ور کردنه‌وه‌ی ئیسفه‌هانی ناوه‌نسدی ده‌سه‌لات و
ته‌م‌کردنی سهربزێوانی نه‌و هه‌ریمه‌ هه‌لدرا‌بوون. به‌کورتی کاتیځک یوسف‌خانی
سهرلق گه‌یشته‌وه ورمی عه‌سکه‌رخانی سهرتیپ به‌پێی فه‌رمان که‌وته‌ ساز کردنی
لقی‌تازه‌ و له‌ ماوه‌یه‌کی کورتا کۆمه‌لێځک چه‌کداری کارامه‌ و په‌رداخ‌ریک‌خستن
که‌ بریتی‌بوون له‌ سهر‌بازان و پله‌دارانی پیاوماقوولی نه‌فشار و لاوانی
تازه‌پێځه‌یشتووی ناودار. به‌راستی هه‌زێکی ناوا ریک‌وپیځک و هه‌لبێژده‌ له‌ نی‌و
سپای ده‌وله‌تی شکۆمه‌ندی ئیزان‌دا وه‌به‌رچاو نه‌ده‌هات و نه‌ که‌س دی‌بووی
نه‌ که‌س بی‌ستبووی!

له بنه بانی ئهم ساله دا شازاده مسته فاقولی میرزا به لیخراوی بانگ کرایه وه تارانی پایتهخت و لهوئ جلوهی دهسه لانی مازنده رانی درایه و رژی. پاش رژیشتنی وی شازاده مهلیک مه نسوور میرزا وه کوو بریکار حکوومه تی ورمی به دسته وه گرت.

هر له ساله دا میرزا تهقی خانی نه میرکه بیر له بهر کومه لیک هؤکار کهوته بهر غهزمی میرانه و نیردرایه کاشان و له حه مامی «فین» دا پرووی کرده دنیای پاشین.^۱ پاش ئه و پلهی مهزنه و مزیرایه تی باربووی میرزا ئاغا خانی نووری مازنده رانی کرا که پیشتر پیی ده گوترا ئیعتیما بووده وه و وهزیری لهشکر بوو. له بهروهی مسته فاقانی کوری نه سرو لاله گی ئوستا جلوو له تافی لاوی را سهرم پای خزمهت کردنی ده ولت که سیک وریای لیومه شواهی سهرناس و خاوهن قه له میکی شاره زا بوو. له پوژگارده که وهزاره تی گرینگ دهروه به چنگ میرزا سه عید خانی شوقاقی ئه نسارییه وه بوو، ئهویان به سه رکرده وه و به جیگری وهزیری دهره ویان دانا و له ته ورئز نیشته جئ بوو.

هر له ساله دا عه بدوسه سه مه دخانی سه رۆکی تیره ی عه بدوله لیکی که له ته ورئز بنه ی داکوتا بوو به مردنی خۆی مرد و دهستی له داوینی جیهانی نه مین بهردا. به راستی پیاویکی ئازا و جوامیریکی به دل و دهره وون بوو. خوا به خشیو ئاخوند مه لا محمه دهرما مو فتی ئاوا ی ریکه وتی نه مانی هؤنیوه ته وه:

---

۱ - میرزا تهقی خانی کوری حاجی قوربانی سهرناشیه ز گۆیا ده وره یه ری سالی ۱۲۲۳ له دایک بووه و دۆژی هه یی ۱۷ ی ره بیعی یه که می سالی ۱۲۶۸ ی کوچی به فه رمانی ناسرهد دینشای قاجار کوژراوه. به ریز محمه ده عه لی سولتانی میژوونووس و نویمهروه ی کورد لای وایه کورده و بریاره کتبیکی له سه ر بنووسی به ناوی «امیرکبیر کرد و کردستان». بروانته گو فاری به هاباد. ژماره یه ک. لاپه ره ۵۲ - ۵۴. سالی ۱۳۸۰ ی هه ناوی ۲۰۰۱ ی زابینی

له رڼی وده فانی دا وایو له شاری ته ورځی
 که خوینا واته خوارئ له چاوی کڅوی سورخاو
 موغتی نووسی رڼکه وتی نه مانی خانی سهردار
 بی پوره نه جمل هات و پوره دی نه فشار دادر او^۱

کورانی نهو خوالځو شپووه بریتیین له: ۱- همیدخان عه زیم ناغا که
 سهرده مایهک فرماندهی لښکر سهریازی نه فشار بوو. ۲- جه عفر قو لی خان
 سهرلکی توپخانه. ۳- سmail خانی سهرده سته ی توپخانه. ۴- ناغا خانی
 سهرتپ، زاوای میرزا مسته فاخانی به هائولمولک بریکاری وهزاره تی دهره وه.
 ۵- فتح علی خان که به جیټلی مرد.

۱ - «بی پرده اجل پرده افشار درید»، به حیسابی نه جده ده بیتنه ۱۲۶۸ ی کڅجی ۱۸۵۱ -
 ۱۸۵۲ ی زایینی

رووداوہ کانی سالی ۱۲۶۹ی کۆچی و بلاو بوونہ وەدی نہ خۆشیی چاوقولکە لە ورمئ و پیکهاتنی لقیکی لەشکری لە لاوانی ئاشۆری و ئەرمنی

لەم سالتەدا فەرمانتیک نووسرا بۆ محەممەد کەریم خانی کۆری
حوسێن قوڵی خانی بە گەرەبەگی ئەفشەر کە لکیکی سپای ئەرمنی و نەسارای
ورمئ وەکوو پیشتر بە چنگ جو برائیل خانی کۆری سەمسام خانی مەسیحی
گورجی و سولەیمان خانەوہ بوون، رێک و پێکیان بکا و خۆی ببینتە فەرماندەیان.
راھینەرێکی فەرانسەوی لە لایەن دەولەتەوہ داندرا و راسپێردرا کە لەسەر
رێسا و رێوشوونی لەشکری راپانبینن و بیانکاتە شارمزا و کارامە. خانی
ناوبراو بە پێی فەرمان لە ماوەیەکی [کەمدا] لقیکی تەواو کە بریتیە لە هەزار
کەس کۆی کردنەوہ و پیر و لاوی ئەرمنی و نەسارای رێکخستن. میرزا
موتەللیبی کۆری خۆدایە خۆشبوو میرزا سەعیدی کە لاوتەری پیشووی ورمئ بوو
بە چاوەدێر و عەبدولسەتیی کۆری خۆابەخشییو حاجی حەمە کەریم بەگی
سەرچارچی بوو بە یەکێک لە سەرەستەکانی ئەو لکە. چونکە لەم جەنگەدا
یوسف خانی فەرماندەوی لقی تازە وێرای پیاوہکانی خۆی لە میرگی
قەرەحەسەنلوو بۆ مەشق و راھینانی لەشکری تاول و خێوەتی ھەلدابوو،
محەممەد کەریم خانیش لە گەل چە کدارانی بەررکێفی لەو میرگ و جیمەنە بنەیی
داکوئا و بە کاری خۆیەوہ خەریک بوو. لەم سەرۆبەندەدا بە لای چاوقولکە لە
شار و گەرە کەکانیدا بلاو بۆوہ و کۆمەلێک لە ترسان شار و خانە و لانەیی
خۆیان چۆل کرد و چوونە دەرووبەر و گوندە دوورە دەستەکان. کۆمەلێکیش
خۆیان دایە دەست چارەنووسی یەزدانی و چورتەیان نەکرد. کاسپکاران و
بووکانداران و ھەزاران لە شەقام و کۆلان و مزگەوت و بازار و گەرەکاندا شەو و
رۆژ کەوتنە بەخشینەوہی خێر و سەدەقە و تازییەداری بۆ حەزەرەتی سەرۆمۆری

شهیدان [ئیمام حوسین]. به کورتی زور که سی سهرناس و ناسایی بم به لایه
 نیداجوون و سی مانگی پتر پیچوو هه تا ورده ورده به تاکه هیور بۆوه و رۆمرکا.
 هه لعم ساله دا میرزا فهزلوللای نووری مازندمرانی برا گه وره میرز
 ناغاخانی مهنه ومزیر که وه زیری لهشکر و پیشکاری نازمربایجان بوو به
 مه بهستی راگه یشتن به کاروباری گرینگی ملکایه تی و لهشکری ورمی له لایه ن
 ده ولته تی مهنه وه به ریگی سله ماسدا گه یشته شار و له ته لاری خوابه خشیو
 قاسم خانی نه فشاری قاسملوو جی و شوینی بۆ دیاری کرا و پاش ماوه یهک به
 ریگی سندووسدا دیسان چۆوه ته ورپژ.

هه لعم درێژه و کۆتایی لعم ساله دا میرزا مسه ته فاخانی نه فشاری
 ئۆستاجلوو که جیگری وه زیری دهره وه و دانیشتووی ته ورپژ بوو، له سه ر کاری
 خۆی لایرا و به بی ده سه لاتی بانگ کرایه پایته خت.

هه لعم ساله دا حیشه مه توده وله هه مزه میرزای فه رمانفه رمای
 نازمربایجان له گه ل میرزا فهزلوللای وه زیری لهشکر بانگ کرا نه پایته خت و
 میرزا سادقی نووری ناسراو به قایم مه قلم له رکیف سازاده فیرووز میرزای
 مه شهوور به نوسر مه توده وله دا بۆ سه ر زکایه تی و پیشکاری نازمربایجان
 راسپێردرا ن. هه لعم سه ر ده مه دا بۆ سف خانی فه رمانده ی لقی تازه و پیرای
 چه کدارانی له میزگی قهرمه سه نلوو بنه ی داکو تابوو و مه مه مه که بریم خانی ش
 هه روا تر.

لعم سه ر وه نه مه دا به لای چاوقولکه که له سالی رابردوودا بالی
 نه نگاوتیوو دیسان سه ری هه لدا یه وه و له ورمی په ری نه ستانده وه و
 جه ماوه ریکی زۆری پێ مرین. هه لعم ساله دا جان مه مه ده خانی قاجار له سه ر
 حکومه تی نه فشاری ورمی وه لاندرا و حاجی مه مه ده شه ریف خانی قاجار برای
 مه مه مه ده رحیم خانی عه لا ئوده وله جیی گرت وه و سه ر نه جام لقی چه کدارانی
 نه رمه نی و ناشۆری له بهر کۆمه لیک هۆ هه لوه شایه وه.

راگويزرانی جلەوی حکوومەتی ورمی بۆ دەست ئەکەرمیرزای
کۆری قارەمان میرزا کۆری جینشینى میر لە ساڵى ١٢٧٢ى
کۆچى / ١٨٥٥ - ١٨٥٦ى زایینى دا

عەلى قولى خانى میرپېنج^١ و عەسکەر خانى سەرتىپى لىقەکانى ئەفشەر
لە گەل بىووک خانى برا چووکەى ماوێ جوار سال و هیندیک بوو کە
شان بەشانی هیزە بالادەستەکان لە خوراسان مابوونەو. دواى ئیزن درانیان
گەرانهو تارانی پایتەخت و لەوئ بنەیان داگرت. لەو دەمدا کە میرزا سادقی
نووری مازندەرانى قایم مەقام دواى بانگ کرانە تاران لەسەر بزووتن بوو بەرەو
نازەربایجان، بەپێى دەنگ و بریاری گەرەپیاوانى دەولەتى مەزن وا داندرا کە
عەلى قولى خان بە پلەى مەرپېنجاىەتى لە تەوریز بێ و بە کاروبارى گرینگی
لىقەکانى سپای نازەربایجان رابگا و عەسکەر خانى سەرتىپ و بىووک خانى
فەرماندەى لقی حەوت پتەکوو بەگ پتەکوو ورمی.

لەم کاتەدا یوسف خانى سەرکردهى لقی تازەى ئەفشەرىش کە لە چنگ
زولم و ئاکارى پېچەوانەى یاسا و پێسای لەشکرى حاجى
محەممەد شەریف خانى قاجارى حاکمى ورمى بۆ سکالا و دادخوای هاتبوو
گەشتە تەوریز و بە دیدارى براکانى شاد بوو. کاتیک ئاکارى نالەبار و
هەلسوکهوتى خرابى حوکمران لە گەل جەماومى ورمى، بە تایبەت لەشکرچییان
بۆ بەرپرسیانى حکوومەت ڕوون بۆو، جارى نادى قولى خانى مافى لە گەل
یوسف خانى سەرلک نێردرا کە لە راستەقینەى مەبەستەکان بکۆلێتەو و

---

١ سەرکردهى هیزىکى پێنج هەزار کەسى نووسەر میرپېنجى بە میرپېنجا
هیناو و هەردک شێو دروستن، بەلام دواتر میرپېنج بۆتە باو.

ببینان رابگا و به چه شنیگ پتکیان بینیته وه هتا خودی عهسکهرخانی سهرتیب دهگاته وه. نهو کاتهی که حاکمانی به شه وکعت و شان له شازادانی پایه بهرز بۆ ناوچه کانی نازمربایجان هه لده میژیردان و ده نیردان، ریزدار سولتان نه حمه دمیرزا عهزودمه وه به کیک له کورانی فه رمانر موای خوابه خشو بۆ هوکمداریتی ورمی داندرا. کاتیک بادیهه وایی و فیز و خۆ بهزلزانی شازاده بۆ عهسکهرخانی سهرتیب پروون بۆ وه، داندرا نی به بهرزه وهند نه زانی و هیژا نه که بهر میرزای کوری خوابه خشو قاره مان میرزای خاوه من ده سه لاتی پیخشووی نازمربایجانی داوا کرد و قۆلی له سه ر کیشا. له بهرووی که میرزا سادقی قایم مه قام تهواو بروای به ناومز و زیره کی عهسکهرخانی سهرتیب هه بوو، داواکه ی لی قبول کرد. سولتان نه حمه دمیرزای نارد نه ناوچه ی شه رده وئیل و مشکین شار و هوکمرانیتی نه فشاری ورمی دایه ده ست نه میرزاده نه که بهر میرزا و میرزا مسته فاخانی نه فشاری ئۆسجا جلوی چازان و لیو مشاوه ی بۆ کرایه پینشکار. هادی خانی عیراقی ههروهک جاران به نه تابه کی میرزاده داندرا یه وه و سه رۆکایه تی غولامانی باره گا و سه ره ره پاشیتی خرا نه نه ستۆی خان جان خان و حاجی سه هده ره قۆلی برای.

به لام کاتیک یوسف خانی سه رلک له گه ل نادر قۆلی خانی مافی که یشتنه ورمی و که وته راپه راندنی کاروباری حکومه تی و له شکری، له م ده مه دا حاجی محه مده شه ریف خانی حاکم که له ته لار و باله خانه ی سه رده رمی به نی دانا بوو، نه نیا بۆ خۆی مایه وه و مه هدی خانی کوری و دوو سی کهس له کۆنه غولامانی نه وانی دیکه تیکرا بلا وه یان لیکرد.

له و لاوه چونکه هوکمرانی تازه و عهسکهرخانی سهرتیب ده بوو له بهر چه ند ری وشوین و قه رار و بریه کی سه باره ت به مه لبه نده که له ته ور یژی ناوه ندی ده سه لات به مینه وه، عهسکهرخان وای به چاک و بهرزه وهند زانی که ببوو ک خانی برا چوو که ی پینشتر بچیته وه ورمی و له جیا نیان خه ریکی جی به جی کردنی

کاروباری حکومتی و لهشکری یی و یوسف خان دووباره برواته وه ته وریز. بهین و بهینه لای بیووک خانی سهرلق له ماوه یه کی کمدا شار و ناوچه کانی سهر به ورمیی ته و او پیکخت و چاومروانی هاتنی میرزاده ی هوکمران و برای دلسوزی خوی مایه وه ....

پاش نه وه ی ریزدار نه کبه ر میرزا و عهسکه ر خانی سهرتیب ری و شوینی سهاره ت به کاروباری حکومتی ورمییان پیراگه یانندن، له ته وریزه وه که و تنه ری و مزلا و مزله به رمو ورمی کشان و هینده ی پینه چو که گه یشتنه شوینی مه به ست. به راستی له و رژه دا له بهر پی و قه ده می پیروزی میرزاده ی ناودار و سهرتیبی لیژان و وشیار، مه زن و ماقوولان و خه لکی نه فشار گه شان وه و داوه تیان له دهروونی دا گه را. دوا ی نعم کارانه عهسکه ر خانی سهرتیب شانی دایه بهر پیک و پیک کردنی کاروباری سهرسنووران و هیزه نازاکان و وای لیتهات که پاش ماوه یه کی کم خه لک نارلم و ناسوده و نازاد له جی و بانی هیمنایه تی و نه ناهی دا خه و تن.

بهره‌رەکانی عەسکەر خان لە گەل سەربزێوانی سنووران و گیرانی قەلای بەردەسوور و پێشووانی عەلی نەقی خانی نە فشار لە باتوێزی ڕووسیا

وەکوو زۆر جار لەم ڕووبەرەدا باسی کراوە مەتبەندی دلبزێنی ورمی
کەوشەنکی گرینگ و گەورەیی نێوان دەرەتانی ئێران و عوسمانییە و بریتییە لە
چەندین ناوچە و هۆز و عەشیرەت و جەماوەریکی بەربلاوی زۆری دیکەیی تێدا
دەژی. بۆ وێنە عێل و عەشیرەتەکانی ناوچەی مەرگەوەر و دەرەتانی تەرگەوەر و
سۆما و برادۆست هەر لە کۆنەووە لەبەر شەرفروشی و پرکێشی قەلای سەخت و
پتەویان لەسەر تیرەشان و دوند و پۆپەیی چیا ی بەرز و بەردەلانی ڕۆد و
هەلەمووت ساز کردووە. بە پشتگەرمی ئەو قەلاتانە هەرگیز دەستیان لە
هرووژم و تالان و بێرێ نەپاراستووە و تەرخنی سەربزێوی ناکیان. پێشتر لە باسی
سەبارەت بە قەلای کۆنەمێش و بەردەمەشی ناوچەی برادۆست بە چەند دێریک
پوختەیک خراوەتەر و کە لە سەردەمی حوکمرانی ئێسە حیاخانی چۆپەر بقی
ئێلخانی دا بە فەرمانی خوا بەخشووە محەممەدشای خەزاکەردا چۆن لەشکر
بەلاماری داو و تێکپێروو خاندوون. دوو قەلاتی دیکەش کە یەکیان قەلای بناری
مەرگەوەر و ئەوی تریان قەلای بەردەسووری دەشتە چۆی باسن.

بەلام قەلای بنار کە قەلەمی بگێڕەووی بەسەر هات لەبەر گێڕانەووە و
خوسینەووی سووچێکی ڕووداوەکانی دەلەرزێ و خۆین دەدەلێنێ لە شوێنی
خۆی دا باسی دەکری.

جەماوەر و کوردانی دانیشتووی قەلای بەردەسوور کە بنکە و پەناگای
سەرۆکانی دەشت و تەرگەوەرە ماوەیک سەرقاتی شەڕانەووە و پرکێشی بوون و
زەرەد و زیانیان دەگەیاندە گوندەکانی دەورووبەر. هەر بۆیە میرزادە ئەکبەر میرزا
بە تەگبیری عەسکەر خانی سەرتیپ لە نووکی هەمووی بە گۆتی کار بە دەستانی

نازمربایجان راگه‌پاند. ئەوانیش فەرمانیان نووسی و جهخت کرایم‌وه که سەرەتا باسەوانی وریا و بنکە‌ی سەربازی لە پیاوانی نازای دەسکەرم‌وه دابنێن و ئەگەر ولامی سەربازانی بنکەیان نەدایە‌وه و شەر هەلگیرسا، قەڵاکە خاپوور بکەن و داری لەسەر بەردی مەهیتن و جووقەواری لێ‌بهرن.

بە‌کورتی عەسکەر‌خانی سەرتێپ که پیاویکی بە‌تە‌گبیر و دوور‌بین بوو، پەر‌پە‌وخانی یە‌کێک لە سەر‌ۆکان و پێش‌سپییە‌کانی ناو‌جە‌کە‌ی بانگ‌هێشت و دلی داوه و سەر‌ۆکایە‌تی دەشتی دایە دەستی. پاشان جە‌غفەر‌سولتانی خە‌لە‌جی و باراندێ‌زی که پیاویکی کۆ‌نە‌سالی رۆ‌ژگار بوو وێ‌رای کۆ‌مە‌لێک سەرباز بە مە‌بە‌ستی سە‌قامگیری و جە‌قی‌نی دە‌سه‌لاتی پەر‌پە‌موخان ناردی بۆ قە‌لای بە‌رباس. بە‌دزی جە‌غفەر‌سولتان و سەربازانی راسپارد که قورخانه و بێ‌داویستییه‌کانی خۆیان لە نێ‌و بار و بارخانه‌دا بە‌رن بۆ نێ‌و قە‌لا و ئە‌گەر دانیش‌توانی قە‌لا سە ئابۆ‌ره‌دانی سەربازان تۆ‌قین و ویستیان پێ‌شیان پێ‌بگرن، بۆ‌ئێ‌ ئێ‌مه تە‌نیا بۆ بشتیوانی و رێ‌ک‌خستنی کاروباری پەر‌پە‌موخان هاتووین و هیچ ئە‌رکیکی دیکە‌مان نیه. بێ‌م تە‌گبیر و پێ‌وشوینە جە‌غفەر‌سولتان و سەربازانی چوونە ژوورە‌وه و بێ‌هیچ کۆ‌یره‌وری و گری و کۆ‌سپی پە‌لامار دە‌ستیان بە سەر قە‌لادا گرت و بە کە‌له‌گایی دانیش‌توانیان و مدەر‌نان و لە جێ‌گای دیکە‌یان نیش‌ته‌جێ کردن.

هەر لەم سە‌له‌دا عە‌لی‌نە‌قی‌خانی ئە‌فشاری ورمی سە‌رتێپی تۆ‌پخانه راسپێ‌ردا بچێ‌ته پێ‌شوای نێ‌ردراوی دە‌وله‌تی ر‌وسیا ژێ‌ن‌رال «برۆ‌سیلوف» که هات‌بوو هە‌تا دە‌وله‌تی ئێ‌ران ناگادار بکاته‌وه و «ئە‌لێ‌کساندر پاولیچ» خۆ‌نکاری تازە‌ی ر‌وس چۆ‌ته سەر تە‌ختی دە‌سه‌لات. برۆ‌سیلوف لەم سە‌له‌ردا «بار‌تالامی پالکۆ‌نیک» نێ‌ردراوی جێ‌نشینی نوێ‌ی قە‌ف‌ق‌ازیشی لە‌گە‌ڵ بوو که بە‌رمو تارانی پایتە‌خت دە‌بزووتن. وە‌ختایە‌ک گە‌یش‌ته سەر که‌وشە‌نی ئێ‌ران فێ‌رووز‌میرزای نوسرە‌تو‌ده‌وله‌ی فەرمانفەر‌مای نازمربایجان سەرە‌تا قاسم‌خانی سە‌رتێپی بۆ میوانداری و پێ‌شوای کرد‌نیان بە‌پێ کرد. پاش ئە‌وه‌ی لە تە‌و‌ری‌زی ناو‌ه‌ندی

دەسلەت دابەزین و چەند رۆژیک مانەو، عەلی ئەقی خانى قاسملووی ئەفشارى ورمىنى دانا بە مێواندار، سەرئىبى ناوبراو بەوپەرى گەرم و گۆرى لەگەڵیان رۆیى و دواى برىنى مەوداى رىگا، رۆژى يەکشەممە ۱۷ رەمەزان گەشتە تاران و راسپاردەى سەرئىبى خۆيان راگەياند.

لە سەرئەمى حوکمرانىتى ئەكبەر میرزادا کە میرزا مستەفا خانى ئەفشارى ئۆستاجلوو بۆ ماوەى سالتیک وەزیر و پيشکاری میرزادە بوو. لەبەرەوى رووحى بەرزى لەگەڵ ئەم کارانە يەکتى نەدەخويندەو و بە دلبیەو نەدەنووسان، خۆى دەستی لە کار کێشایەو و دوورەپەریز دانیش. پاشان کار و پلەى بەرباس بە تەگبیری عەسکەر خانى سەرئىبى خراپە ئەسقى ئارەحمان پاشا خانى کۆرى خوداداد خانى ئەفشارى قاسملو و ئامۆزای سەرئىبى بەرزمشان و بە خانى وەزیر ناودیز کرا.

شەرى قەلای ھىرات و رووداۋەكانى ئەو سەردەمە تا شۈيئىكى كە بە مېژوۋى ئەفشارى ورمېۋە گاۋكراون

يېتىش باسى كرا كە عەبباس مېرزاي جىگرەۋەي مېر دەپھەۋىست ھىرش
بەرئىتە سەر ھىرات كە بە فەرمانى خاقانى باۋكى پەشىمان بۆۋە و
مەممەدمېرزاي كۆرە گەۋرەي خۇي ناردە گرتنى ئەو ھەرىمە. بەلام لەبەرەۋەي
عەبباس مېرزا كۆچىۋايى كەرد، مەممەدمېرزا بە چەشنىك لەگەل والى ھىرات
پېتىھات و گەپايەۋە. كەچى كاتىك مەممەدمېرزا بۈۋ بە فەرمانىۋا دېسان
مەيلى چوۋنى بەرەۋ ھىرات بزووت و سەرەتا «غورپان»ى گرت و پاشان
كەمەندى گەمارۆي لە دەۋرى ھىرات شەتەك دا و تەنگى پېتەلچنى. لەم كاتەدا
دەۋلەتى ئىنگىلىس نازەمەندى و پېناخۇش بوۋنى خۇي دەرېرى و تەپلى شەرى
كوتا، بۆيە مەممەدشا لە گرتنى ھىرات پاشەگەز بۆۋە و گەپايەۋە. دواتر
دەۋلەتى ئىنگىلىس ويىستى كە دەستى درىژ بكانە سەر حكوۋمەتى ئەفغانىستان و
چەند رووداۋىك قەۋمان كە بە دوور و درىژى لە دىرۆكاندا نووسراون.

ھەتا ئەم سەردەمە كە ھەرەتى فەرمانىۋايەتى ناسرەددىنشاپە خەلكى
ھىرات شازادە مەممەدىۋىسقى ئەبدالىيان بە حوكمرانى خۇيان ھەلبىزارىۋو،
بەلام ئەمىر دۆست مەممەدخان كە قەندەھارى گرتىۋو خۇي لە گرتنى ھىراتىش
خۇش كەرد. بۆيە مەممەدىۋىسقى ئەبدالى ھاۋارى ھىناپە بەر دەۋلەتى ئىران و
بە نامى سەركزانە داۋاي يارمەتى كەرد. بەتايبەت پىۋاي ناردە لاي سامخانى

ئىلخانى زه غفرانلو و شهویش به هزار سواره و پینسهده شه مخالفدارى^۱ به نوابانگه وه بهرو هیرات بزووت. سامخان بویه هات هه تا نه گهر لهشكرى كابول بهرو ثم بانه بیزوئ ئىلخانى پینى رابگه یهنى و شه دم قوشه نینكى گه وره و گران له گهل والى خوراسان بکه وینته به به ره گانى. شه میر دؤست محهمه دخان زور لمم هه لویسته ترسا و گه لیکى پیلانگنیرا بۇ دهر پهراندنى سامخان. زور واده و به لئینى بن براوى راسپارد له جه ماوه رى هیرات تا وای لئها ت خه لک تین بران و دلیان لئى رمش هه لگه را و ناچار یان کرد که له خاکی هیرات وده درکه وئ و نه نانه ت خۇپان له کوشتنیشى خۇش کرد. بویه سامخانى ئىلخانى له پرووى ناچارى قاقه زى نووسى بۇ حیساموسسه نته نى والى خوراسان و داواى لئکرد هه ر چۇنیک بۇتان دهرکئ لمم داوى مهرگه دهر یازم که ن. حیساموسسه نته نه تاقیقک چه کدارى ناردین و رزگارى کرد. چونکه نامه ی هوار هینانى عه لى خانى سیستانیش لمم پۇژانه دا له «سى کووه» وه گه ییویه که شه میر دؤست محهمه دخان کورى خۇى نار دؤته په لاماردانى خاکی سیستان و دهبه وئ ده ستى له کوشتر و تالان نه پار یزئ، کار به ده ستانى بالای ده ولت بر یاریان دا که خئرا سپا یه کى بن ثامان به مه به سستى پاراستنى خوراسان و به ره پر چدانه وه ی كابول ییبه کان بنئرن. بویه له سه ر فه رمانى میرى مهن ناسره ددین شای قاجار موه ده ستور درا که هیز و لق و سواره ی ولات کؤبینه وه. په کیک لهو لقانه ی بانگه را، لقی تازمى به ر کئفى یؤسف خانى سه ر لقی ناودار بوو که ناوازمى بۇ ریکو پینكى و په رداخى له ئیران دا ده نگى دابؤوه. ناوى سه ر کرده گانى خوار و ژوورى ثم لقه بریتیه له: نه جف قولى به گى نه وه ی حاجى عه لیار خانى گۇندوزلوو سه ر ده سته ی به کمم، بیووک خانى کورى

۱ - شه مخالفه شینیک تهننگى سه ره بر بووه. تهننگینى قورس که له دهر دهر دا

مسته فاقولتي خاني قاسملوو سهردهستهی دووم، ئاغابهگی برای نهجه فاقولتي بهگ سهردهستهی [سینه می] به هانوران، ئاغابهگی کوری عهبدوللابهگ سهردهستهی چوارم، لوتفوللابهگی نه فشاری به که شلوو سهردهستهی پینجم، ئاغابهگ سهردهستهی ششم، مه هدی خانی کوری ته فی خان سهردهستهی هه و تهم، برایم سولتان سهردهستهی هه شتم، حوسین بهگی کوری قاره مان سهردهستهی نهم و فه تحوللابهگی کوری محهمه دئاغای موکری سهردهستهی هه والکران.

به کورتی عهسکه رخانهی سهرتیپ به پینی فه رمان له ماوهی چهند رۆژاندا لق و دهسته و په له کانی ریکخست و له گهل یوسف خانی برای نارنی بۆ تاران. ههروهها هه موو هیزه کان که چه شنی ده ریا شه پۆلیان ده دا په سابه سا ویرای سهرکرده کانی خۆیان ده گه یشتنه لای حیساموسسه نته نهی والی خوراسان. بۆ وینه چه کدارانی نازه ربا یجانی وه کوو لقی خۆی به سهرکرده یهتی باقر ئاغا، لقی نازهی مه راغه به سهرلکایه تی ئه سکه نده رخانهی کوری حوسین باشاخانی مو قه دده می میرپینج، لقی سهریازانی شوقالی به فه رمانده ریتی ئه بولفه تح خانی کوری حوسین فاقولتي خانی به گه ربهگی قاسملوو و سوارانی قه ره په باغی به ررکیتی حه سه ن خانی کوری نه فی خانی حاکی سندوقس هه موویان چوو یوون.

له و رۆژانه دا که غوریان ئاول و خینوه تی له شکری حیساموسسه نته نهی لێ هه لدرابوو، واهات که بی نه وهی نیگا دیرانی قۆرخانه - که چه نه که سیک بوون له لقی نازهی نه فشار- ئاگیان لێ بێ، قۆرخانه ئاوری گرت و سه ت بار بارووت سووتا و بوو به نووکه ل و به فیرو چوو. له پازدهی مانگا نه ئلاویردی خانی سهرلقی تۆپخانه به چه ند دمژکا تۆپ و هه فتا بار قۆرخانه وه له حاکی پیرۆزی [مه شه ده وه] رووی کرده غوریان. له و کاته دا سهردار نه حمه دخانی قه لاتکه یی و شانزه مو حسینی دورپانی به حوکی میرزاده محهمه دیوسف ویرای دوو هه زار سواره ی ئه فغان به ره و له شکرگای

حیساموسسه نته نه بزووتن. کاتیک نم هه واله گه یشته لای حیساموسسه نته نه، خیرایه کی سامخانی ئیلخانی ویرای سوارانی خوراسانی و هه زاره و سه فهرعلی خانی سهرتیبی شاسه یوان و لقیکی تهرشیزی به دوو دهزگا تۆپه وه ناردنی بۆ بهرپه رچدانه وهی نه افغانییه کان. له په نا قه لای «زینده جان» شه دوو له مشکه هارووژاوه تیکه له نگووتن و شهری گهرم قهوما. ههر له وه جهنگه دا نه افغانی رهوین و دیل و خه نیمه تیکی زۆر که وته دهستی هیزه کانی ئیرانی. شه به کم سهرکه وتن بوو که بۆ حیساموسسه نته نه وه چنگ هات و پاشان به فهرمانی شه سهرداره دهوړه ی غووریان درا.

لهم کاته دا هه سه نعلی خانی^۱ سهرکرده ی هیزی گه پرووس به که وه که به و شه وه که ته وه گه یشته هۆربووبه ز و ئیرانی وره یان بهرز بۆوه و له چوار لاوه غووریان دهوړه درا. سهردار مه جیدخانی نه افغانی که حاکمی غووریان و زاوی عیساخانی سهرتیبی کارگرتی هیرات بوو تۆقی و به قورثانی پیرۆزه وه گه یشته لای حیساموسسه نته نه و به خشر. کاتیک غووریان گیرا و بلاو بوونه وهی نم هه والانه له رزه یان خسته دهروونی دانیشتوانی هیرات، هۆردوی بڼ بهرگنپه وه به ره و هیرات هه ستا و رۆژی دووشه ممق سهره تای مانگی شابان له یه ک فرسه خی قه لا به شه وه که ته وه بڼه ی دانا و دوی دوو رۆژ له و یوه بزووتن و رۆیشتن. سامخانی ئیلخانی زه غه رانلوو له گهل پینسه د سوارای خوراسانی و کوردان و پاشاخانی موکری برازای عه زیزخانی موکری سپاسالاری تیکرای

---

۱ - مه بهستی له نه میرنیزامی گه پرووسیه که به فیل و ته له که توانی هه مزاغای مه نگور هه لته تیننی و قازی قاسمی بابیری قازی محهممه به دوی دا بنیرئ و خو شه و دانه خۆره ی بکا و رایکینشی بۆ سابلاغ (مه هاباد) و سویندی به دروی بۆ بخوا و پاشان ویرای هاورکفانی بیکووزی. شه میرنیزام له بهر خوینتالی و چروچاوی چرچ و کرده وهی ناشیرینی سه بارت به نه ته وهی کورد. له موکریان به «دهزیره چرچه» ناوی زپاوه.

شیران و دوو لقی سمنانی و دامغانی و سواره‌ی کورد و تورک و چوار دمزگا توپ
 و هک‌وو پېنشه‌نگ و پېنځه‌موی هیزه بالا ده‌سته‌کان د‌مېزووتن. قوشمن هه‌تا میژگی
 سه‌نگه‌سېی (سېی سه‌نگ) که تیرهاوینژیکي د‌مېنن بؤ‌قه‌لا چوونه پېنځ. لم
 کاته‌دا له‌شکری شه‌فغانان که له بؤ‌سه‌دا بوون بې‌ترس د‌هرپه‌رېن و شه‌مخالیان
 لې‌ناگردان و هیزه‌کانی شیرانیان به تهرزه‌ی گوللان چزدان. شه‌میر حوسین‌خانی
 برای سلم‌خانی ئیلخانی ایلیان و مشه‌ر که‌وت و ئیلخانی و پاشاخانی موکریش
 چوونه یاریده‌ی و هه‌لمه‌تیاں برده سهر شه‌فغانیانی له بؤ‌سه‌د‌م‌په‌ریو و بوو به
 هه‌را و قرمه‌قرم و زرم‌و کویتکی سهر. لم کاته‌دا حیسام‌وسه‌سته‌نه که‌پشتی و
 که دیتی شه‌رېکه که‌وچکی تیغ‌اگه‌رې، د‌ستوری فه‌رمو و که‌سه‌نه‌الی‌خانی
 سه‌رتیبی دوو لقی گه‌رووس و شه‌بولغه‌تح‌خانی شه‌فشاری قاسملووی له‌گه‌ل
 لقیکی شوقاقی و یه‌کیکی نه‌یشابوور و یوسف‌خانی سه‌رلقی تازمی شه‌فشار و
 کؤ‌مه‌لېک له سوارانی په‌نجه به خوین هه‌راکه‌نه سهر خه‌نیمان، چونکه به‌راستی
 حیسام‌وسه‌سته‌نه زور به نازایه‌تی شه‌م هیزانه د‌هنازی. شه‌وانیش له‌ریوه
 هیرشیان برد و جالاکي به‌رجاویان نواند و به لایه‌ک‌دا توپه‌کانیان برده سهر
 گرد و ته‌پؤ‌لکه‌ی سوار به سهر شه‌رگه‌دا و ناگریان به‌ردایه سهر سواره و پیاده‌ی
 هیرات. به‌راستی له‌و شه‌ر و تیکه‌له‌چوونه‌دا لقه‌کانی گه‌رووس و شه‌فشار
 به‌وپه‌ری مه‌ردایه‌تی تېراچوون و سه‌رده‌سته‌کان و سه‌ربازانی گیلان به‌خنکه‌ر
 چؤ‌نی د‌ه‌کرئ ناویان نازایه‌تی و پاله‌وانه‌تی نواند. بؤ‌یه شه‌فغانی به‌ناچار
 شکستیان به ملی‌دا برا و به راگردن و چه‌ک فریدان به‌ره و شار تییانقو و چاند.
 ژماره‌ی کوژراوانی شار که‌پشته هفتا که‌س که سه‌رلکیکیشیان له‌گه‌ل بوو. له‌و
 گېژاوی هه‌رایه‌دا به‌یادخاری لقی نه‌یشابووری باسکی برینیکی قوالی هینا و
 به‌یادخه‌کی له ده‌ستی په‌ری و جه‌ماومری هیرات هه‌لیانگرته‌وه و بردیان.
 هؤ‌ردووی شیران باوه‌شی له به‌ژنی قه‌لا وه‌رینا و سه‌رقالی قه‌لا گیری بوو که
 محه‌مه‌دیوسف‌میرزا به فیژوهرت و ری‌خؤ‌ش کردنی عیساخانی سه‌رتیبی هیراتی

که وته داو. له بهر وهی که قوشه نی ئیران گه رانگه ری قه لاتی هیراتیان به خوراکری و وره ی بهرزموه ته نییوو. شازاده محهمه دیوسف زوری خم خوارد و چه شنی ناسی که وته نیو تور و داوی دله راوکه و له راستی دا وه کوو یوسفی که نغانی خوی له نیو جوار دیواری هیراتا له جالو و سیاجالا هاته بهرچاوی و بۆ رزگار بونی تیتما. به ناچار نامه یه کی نووسی بۆ ریزدار سولتان مراد میرزا حیساموسسه نته نه و برای خۆشی وه کوو بارمه ناره نیو کاروانی نه ستیزه بهرز و دوو تۆپیشی ره گهل خست که یه کیان بپشتر له جهنگه ی گه ماروی هیراتا توانیبوی له سپای خوابه خشبو محهمه دشیای غازی بیئه ستینی و نهوی دیکه ش هه مزه میرزای حیشه تودموله دابووی به یار محهمه دغانی وه زیر. ههروه ها به یدخی کابرای به یداخلاری نیشابووریش نیرد رایه وه و تکای کردبوو که له لشکری به ختیار ی ئیران هه تا غووریان بکشیته وه و خودی شازاده محهمه دیوسفیش دوابه دوايان ده گاته خزمهت والی پایه بهرز. داواکانی وه رگبران و ولایان برایه وه، به لام فیللی کرد و به لپنی خوی نه برده سه ر و شانی له قه لاداری توند کرد و چاوی له ئاکامی په یمان شکاندنی نووقاند، هه ر بۆیه حیساموسسه نته نه له رمانی دا که سه رله نوئ هۆربوو بگه رپته وه. بپشتر مه جیدغانی سه ردار زاوای عیساخانی سه رتپ له گرتنی غووریان دا هه نگاویکی هاویشتبوو، ئیتشاش ویستی خزمهتیکی باش و بهرچاوی کردبئ، بۆیه له عیساخانی راسپارد و داوای لیکرد ئیزنی بدا ئهم کار و خزمه ته ش راپه رپئی. عیساخان قیوولی کرد و تکایه کی که محهمه دیوسف میرزا له حیساموسسه نته نه ی کردبوو نووپاتی کردموه و مه رج و په یمانی دانا که شازاده محهمه دیوسف میرزا و شازاده محهمه دحه سه ن و نهوانی تر که سه رچاوه ی چه په لکارین به چۆله بیج کراوی بیاننیرپته خزمه تی حاکمی پایه بهرز. حیساموسسه نته نه داواکه ی لیومرگرت و نوای چه ند رۆژان عیساخان به لپنه که ی به جئ هینا و خوی له هیرات پالی داوه. هه ر لهم رۆژانه دا په رویزغانی

سهر کردهی سوارانی چەرداوه پروو و ئەسکەندەر خانی کوپی حوسێن پاشا خانی
 موقەددەم لە گەل لقیکی هیزی مەراغە گەیشتە پال فۆشەنی شکۆمەندی ئێران.
 بەلام کاتێک حیساموسسەنتەنە بۆی دەرکەوت کە ئەم گەل و پەیمان و خزمەتە
 عیساخان سەبارەت بە دەولەتی گەورەیی ئێران لەبەر سەربەخۆیوونی خۆی بوو
 لە هیرات، لیتی و خۆ کەوت و سپای بالادەستی لە غووریانەوه بەرمو هیرات گال
 دا و لە پێوه فەرمانی شەر و هەلمەت و تێکەڵچوونی دا و لە جێگای خۆی دا
 دە یگێڕینەوه.

چەند ھەنگاویک بۆ نۆژەن کردنەوی دووکان و

بازاری ورمی و سازبوونی دووبەرەکایەتی

وەکوو دیارە عەسکەرخان دواى ئەوێ لکی تازەى لەگەل یوسفخانێ سەرلکی برای نارده قەلاى ھیرات، خۆى بە دوو لقى ھەوت و ھەشتەوہ لە ورمی ماہوہ. بېووکخانێ برا چووکەى کە بە ناوی ئیمامقولیخانێ باوہگورەبەوہ کرابوو، شەو و پوژ بە دەورەى سەرئېبى کاکىدا ھەلدەسوورا و خزمەتى دەکرد و بە دلەواو گوێبى بۆ ھەرمانەکانى رادەداشت. ئەگەرچى لەگەل سەرئېب لە دایک و باوکێک کەوتبوونەوہ، بەلام لەبەر چاک پەرەردە کران و راگرتنى ئەدەب خۆى بە یەکیک لە خزمەتکارانى کاکى دەزانى و بە گیان و دل سەرى وەبەر بارى ھەرمانى دیتا.

بەرستى عەسکەرخانێ سەرئېب کات و تەمەنى بەنرخى خۆى بەختى رێکخستنى کاروبارى حکومەتەکەى مېرزادە ئەکبەر مېرزا دەکرد. ھەر وەھا ئەرک و خزمەتى دیوانى کە بریتى بوو لە پاراستنى ھێمنایەتى سنوور و وەرگرتنى پیتاک و دانانى سەربازان لەسەر شانى ئەو ھەلدەسوورا. جا لەبەر وەى کە بیری بەرزى بە سەر ئاوەدانى ولات و ئاسوودەیی و ھەسانەوێ 'سپکارانەوہ دەسووراپەوہ، ئەمەى گرت کە بازار و قەیسەرى کۆنى ورمی کە بەراستى دەنگوت کاوڵاشە سەرلەئوێ بە شێوہیەکی تازە و چاک و لەبار نۆژەن بکرینەوہ. بۆیە وەستاکار و نۆیاروانى شارمزا و لێزانپان لە تورپیری ئاوەندى دەسلەت و خۆیەوہ ھێنان و کەوتنە سازکردنەوہ و کەلتەى بازار و دووکانە گەرەکان. لەبەر وەى کۆلانى زیندرووہکانى ئیستا کەوتبووہ دیوار بە دیوارى مەحکەمەى بەرپز حاجى ئاغامەجیدى ئیمام جومەى ورمی و دەرگای کۆلانەکەى

ویکتینا و تنگه‌به‌ری ده‌کردموه و بازاره‌که‌ی پی‌گوره ده‌یۆوه، به‌ریز حاجی ناغامه‌جید و مدنگ هات و به‌ری پیگرتن و له‌عه‌سکه‌رخانی سه‌رتیپی راسپارد که ئهم کاره به‌پیچه‌وانه‌ی ئایینی رووناکیده‌ری ئیسلامه و به‌مه‌ش رانه‌وستا و به‌کیک له‌نزیاروانانی ته‌وریزی گرت و له‌لاقی کرد و به‌شوولان جزاندی. جا چونکه سه‌رتیپ پیاویکی به‌غیره‌ت و ده‌ریای هیمنی و له‌سه‌ره‌خۆیی بوو ددانی به‌جهرگی ناگرت و پێشی خواردوه و به‌ناحه‌زی له‌گه‌ل ئیمام‌جومعه نه‌جوولایه‌وه. به‌لام لهم کاته‌دا که‌سانیکی فیتنه‌گیر هه‌له‌که‌یان خواسته‌وه و که‌وتنه‌ شه‌یتانی و شۆفاری و نانه‌وه‌ی دووبه‌ره‌کایه‌تی له‌ نێوان ئهم دوو گه‌وره‌پیاوه‌دا و کاره‌که‌ گه‌یشه‌ جیگا‌یه‌ک که‌ ئیمامی به‌ریز چهند مه‌به‌ستیکی دیکه‌شی کرده به‌لگه و بیانوو و له‌گه‌ل دسته‌یه‌ک مامۆستای پایه‌به‌رز به‌ مه‌به‌ستی سکالا به‌ره‌و ته‌وریز بزووت و له‌ویۆه رووی کرده تارانی پایته‌خت.

زۆر چاک بوو که لهم کاته‌دا میرزا سادقی قایم‌مه‌قامی پێشکاری نازه‌ربایجان له‌ تاران بوو. کاربه‌دەستانی حکومه‌تی لێکۆڵینه‌وه و پێکهێنانه‌وه‌ی هه‌رێک لایان خسته‌ نه‌ستۆی وی و هیزا حاجی ناغامه‌جیدیان به‌وپه‌ری ریزه‌وه له‌گه‌لی ناردوه.

نوای گه‌یشه‌نه‌وه ته‌وریز عه‌سکه‌رخانی سه‌رتیپیش بانگ کرا و چهند کۆر و کۆبوونه‌وه‌یه‌ک بۆ روون‌بوونه‌وه رووی راستی رووداوه‌کان پێکهات. له‌به‌روه‌ی خودی قایم‌مه‌قام زۆری به‌وا به‌ زیره‌کی و مهن‌دی و پته‌وی بیر و بۆجوونی عه‌سکه‌رخان هه‌بوو. ته‌نانه‌ت له‌ کاروباری گرینگی حکومه‌تی‌دا پرسى پێده‌کرد و له‌ دوو به‌ دووی‌دا راویزی له‌گه‌ل داده‌مه‌زاند. هه‌روه‌ها چونکه ریزی دینیشی به‌ ئه‌رکی سه‌ر شانی ده‌زانی، سه‌ره‌نجام پێکهێنانه‌وه و ناشتی کردنه‌وه و ویکرا به‌رپێی کردنه‌وه بۆ ورمێ. هه‌ر لهم پۆلانه‌دا قوره‌کاری به‌ خه‌رجی قورس و گرانه‌وه که‌ هه‌موو له‌ گیرفانی سه‌رتیپ جووبوو کۆتایی پێهات و نووکان و بازار ساغ بوونه‌وه و به‌نگ و روویان گرتوه‌وه. له‌به‌روه‌ی بیووکی خانی

سەرلقیښ ته لاری تازهی دهویست بۆ نیشتهجی بوون، له پهنا قهلا و باله خانه کۆنهکان چه ند خانوو بهر پهک به نرخیکسی گونجاو له خاوه نهکانیان کړدراپه وه و به پپی نه خشه بینای تازه بناغهی داندرا و له ماوه پهکی کورتا کۆتایی پیکهات.

به کورنی دواي ته واو بوونی ته لاره که بۆ وښ و پیرۆزی، عهسکه رخان سهرتیپ میواندارییهکی ساز کرد و لهم کۆرهدا بوو که نتيوان ناخۆشی مابهینی عهسکه رخان و مامۆستانان بنهی برا و چارمه سر کرا.

دریژهای شهری هیرات و ناکامی برانه‌وهی

سال ۱۲۷۳ی کۆچی/ ۱۸۵۶ - ۱۸۵۷ی کاتیک گه‌مارۆی قه‌لای هیرات رۆژانیک زۆری به سهردا تێپه‌ری، قه‌لانشینان له‌به‌ر نه‌بوونی خۆرد و خۆراک و هیرش و زه‌هری سپای ئێران و ته‌نگ هاتبوون و پۆل‌پۆل وهدم‌ده‌که‌وتن و به‌سایه‌سا ده‌هاتنه‌ به‌ر په‌ساری ئالای به‌رزى قۆشه‌نى شکۆمه‌ند و له‌ برسیایه‌تى و په‌ریشانی ده‌خه‌له‌ستن. هه‌ر بۆ په‌ عیساخانى سه‌رتیپ گه‌لیک ده‌ترسا و چه‌ند جارێک به‌ زمان له‌ رێزدار حیسام‌وسسه‌نته‌نى راسپارد و به‌لێنى دان، به‌لام چونکه‌ تازه‌ درۆکانى له‌ لای والى به‌ پووجه‌ل دمرچووبوون و گه‌لیک جار په‌یمان‌شکاندنى لى به‌تاقى کرببۆوه. ئیتر گونى نه‌ده‌دايه قسه‌کانى و پتر ته‌نگه‌ی گه‌مارۆی ده‌کیشا. له‌م رۆژانه‌دا شازاده‌ محهممه‌دیوسف و حاجى غولام‌عه‌لى‌خانى ئه‌لفغان و چه‌ند که‌سیکی دیکه‌ی گه‌راو که‌ له‌ هۆرئودا ده‌سه‌به‌سه‌ر بوون، ناردنى بۆ تارانی پابته‌خت و خۆی به‌ وره‌یه‌کى به‌رز و هه‌نگاوى پتو چاکترى شان له‌ ده‌وره‌دان شل کرد. به‌لام له‌و لاوه‌ چونکه‌ میرى به‌رزه‌جى به‌ درێژبوونه‌وه‌ی ماوه‌ی گه‌مارۆی هیرات قه‌لس و توپه‌ ببوو چه‌ند حوکمیکى توند و تیژ و پر هه‌ره‌شه‌ی نارین بۆ حیسام‌وسسه‌نته‌نى مامى به‌رێزى خۆی و گه‌لیک به‌لێن و په‌یمانى خسته‌روو. کاتیک حیسام‌وسسه‌نته‌ن و سپای ئێران به‌ هه‌لجۆونى بیرى پیرۆزبان زانى، تیکرا نامه‌یان نووسی بۆ خزمه‌تى موباره‌کى و گه‌لتیان پێدا که‌ ئه‌ركى سه‌ر شانى خۆیان راده‌په‌رێژن و قه‌لای هیرات به‌رده‌ست ده‌کهن. بۆ نموونه‌ حه‌سه‌ن‌عه‌لى‌خانى گه‌رووس، نه‌بۆلغه‌تخ‌خانى ئه‌فشارى قاسملوو، عه‌بدولعه‌لى‌خانى مواله‌ده‌مى مه‌راغه، یوسف‌خانى ئه‌فشارى قاسملوو سه‌رکرده‌ی لقى تازه، که‌ریم‌خانى ئه‌فشارى قاسملوو برائى نه‌بۆلغه‌تخ‌خان و چه‌ند که‌سیکی دیکه‌ به‌لێن‌یان دا و سووربوونی خۆیان له‌سه‌ر گرتنى قه‌لای هیرات راگه‌یاندا. به‌لام محهممه‌دزه‌خانى کۆرکۆرى و

یوسف خانې سهرلکې نه فشار و نه سکه نده رځانې موقه ددم وه پېش هموو کس که وټن و بهر موږووی بورجی فیلخانه سته گهری قایمیان دابه ست و که وټنه قوول کردنی زهوی و هتا ړیکې دولاوسی خه نده کی گه رانگه ږی له ډه هوله کانیان ږوږدن. حه سته نه علی خانې گه ږووس و خان باباخان و نه بولفه تخ خانې نه فشاریش ږیچکې به پېچ و گه و میان هتا لیواری خه نده ک بردن و شازاده حیساموسه سته نه ش ناوچه ی هیراتی و کوو ماستی مه ییو لیکرد و له سهر نه ستوی سهر کرده کانی دانا که له نیوه راست مانگی محه رده موه هتا سهره تای سهره له لکه بگرن و خویان له ږوویانووی ږوچ و بی جی لادمن. به کورنی ږووی ۲۵ مانگی محه رده له و کلاو قووجه و که قاسم خانې سهر تیپ سازی کردبوو، و هختایه ک داوایان کرد ږیچکې به بهر و شار بکړیته وه، توپیک له بورجی خواجه عه بدولمه هدی را هتدرا و له ږی گولله هات و لاقی کابرایه کی توپچی لی کرده ږ کرد. قاسم خان زوری له دلی گران هات و هه رمانی هیرشی دا و هتا ۲۹ مانگی محه رده نه و گورستانه ی که خه لکی شار به شانی خه نده که وه کردبوویانه مه ته ریژ، سهر بازه کانی به په لاماری بویرانه و چاونه ترسانه کرتیان و لم هه لمه ته دا نوو سهر بازی قه رابی و ته رشیزی زامدار بوون. جاریکی تر نه افغانی هه لیانکو تابه سهر سته گهری قاسم خان و کریمانه ته قه، به لام هیزه کی بهر ږکیفی خویان راگرت و هه نگاویان بهر و دواوه نه نا و دموری سه د که سیان نه افغانی گورده وو کړن و نه وانی دیکه شیان تاراندن. بؤ سبه یینی نمیک چه کداری قه زوینی هروو میان برده سهر کلاو قووجه یه کی که قه لانشینان به مه به ستی بهر په رچی لی دانی ږه هؤل و بنکوالی سپای نیرانی له وټی به بیان داکو تابوو. نه افغانی به و ړنگایه دا که له دمره ووی بورج بؤ پاریز و کاتی پیو یست هه یانبوو دمر په ږین و نو کس له سهر بازانی لقی قه زوینیان دانه بهر گوللان، بؤ به پاشماوهی هیزه که به پرتاو گه رانه وه مه ته ریژه کانی خویان. لم جه تگه یه دا نه جه فقولی به کی نه فشاری گوندوزلوو که شوږه لویکی نازا و به جهرگ بوو

وېړای سهربازانی لقی تازهی نه فشار و نه سکه ندمرخانی موقه بده میښ له گهل
چه کدارانی موقه بدم سهرقالی شهر و لیکدان بوون. به لام هیندهی پینه چوو که
نه فغانی شکستیان به سهر شانی خه لکی شارد ا سها پاند که ویرا بویوان بویان
دمر که ون و هه لیر دایریان تیختن.

گه مارؤ دریژهی کیشا و هیچ رؤژیک چه کدارانی نیران له شهر و لیکدان
نهمه کشانه وه و پټیان له سهر به لینی خویان داده گرت و نازایه تی بی وینه بیان
ده نواند. وای لیهات که عیساخان و قه لاداران که و تنه باری ته نگه تاوی و به ناچار
سها برمت به راهست کردنی قه لا پیکه وه باس و راویزیان دامه زرانند. ناخریبه کمی
رؤژی شه موق ۲۵ی مانگی سهر سهر عیساخان چه شنی قابوړیکی بی گیان به
باله پرژه و سهر لښتواو چاره ی نه ما و کلیله کانی قه لای به دهسته وه نا. به
ناماژهی حیسامو سسه نته نه خودبه و سکه به ناوی ناوداری شاهه نشای نیران
خویندراپه وه و لیدرا و سهر که و تننامه نیردراپه باره گای فرمانبره وای
پایه بهرز و حیسامو سسه نته نه و سهر کرده کانی دیکه له لایه ن پادشاه و خه لات
کران و کهولی سهر بهرزی به شانیان دادرا.

کاتیک یوسف خانی سهر لک هه والی ثم سهر که و تنه ی به نامه یه ک نووسی
بو عه سکه رخانی سهر تیپی کاکی هیژای و بوی نارد ورم، به فرمانی میرزاده
نه کبه ر میرزای حوکران و عه سکه رخان سی شهو و رؤژ بازار بیان رازانده وه و
کردیانه چراخان و جیژن و شادی.

راپەرېنې میرسولتانی بناری و شهیدبوونی

عەسکەرځانی سەرئێپ

بۆ شیکردنەوه و بەهواداچوونی ئهم باسه به نوور و درێژی، دەبێ بلیم ناوچهی مەرگەومر که هەروا چەند لرسەخێک لە شاری ورمیوه دووره و کەوتۆتە ئاوسینیەتی دەشت و تەرگەومر و بەرموڕوگە هەلکەوتوو، شوێنێکی بێنازاوێه و فیتنەیی لێهەلەدەستێ. دانیشتیوانی بربیتین لە کوردی چەند توخمە و ئیکەلاو و قەلای بنار که یەکیک لە قەلا سەیر و بەرزەکانی سەر بە ورمییه، به شانی قیبلەدا کەوتۆتە سەری ئەو سەری مەرگەومر و لرسەخێکی لەگەڵ «ناوجیا»ی^۱ خاکی عوسمانی نیوانه و لە کۆنەوه ملکی باب و باپیری میرسولتانی بنارییه. میرسولتان لە تۆرمەیی ئەمیرځانی برادۆستی بناغەدانەری قەلای بدمە که پیشتر باسی سەربزێوی و سەرەلانی خرایهروو. لەم سەردەمەدا سەرکایەتی ناوچهی بەرباس لە لایەن دەولەتی مەزنەوه ئرابووێه دەست سازاده مەلیک مەنسورمیرزای دایکبەری مەلیک قاسم میرزای فەرمانفەرما و ئەویش لەبری خۆی سازاده نیعمەتوللامیرزای کۆری مەحمودمیرزای بە حوکمران دانابوو، بەلام نیعمەتوللامیرزا و جەماوەری دیکە لەبەر شەڕنەوه و دەسدرێژییەکانی میرسولتانی بناری نەدەحەسانەوه و دەستیان نەدمرۆیی. بۆیه بوو که سازادەیی پایەبەرز بە مەبەستی خاشەکیشانی فیتنەیی ئەو سەربزێوێه یاغییە دەستەوداوینی عەسکەرځانی سەرئێپی خالۆزای بوو. بە تەگبیری وی چۆنیەتی بارودۆخەکیان بە گەورەپیاوانی حکوومەت راگەیاندا. کاربەدەستانی ئازمربایجان لەرێوێه حوکمیان نووسی و جەختیان کردەوه که عەسکەرځانی سەرئێپ پێراگا و تەواوی قەلاکانی سەر بە ورمی و

---

۱ نووسیبوێتی نەوجە و بەلام ناوجیاپە که تووتنەکی بەناوبانگە.

به تايبته قه لای بنار بکه نه بنکهی له شکری و پاسه وانیان بؤ دیاری بکړی. سهرتیب سهره تا قه لای به رده سووری کړده نامانج و به نه گبیر و راوینځی به پری وچن تاقمیک سهر بازی له وچ خزانده و پاشان ټکی پروو خاند. پاشان به نه گبیری له بار و گفته و به لینی بن د راو توانی میر سولتان بانگ بکاته لای خوی و نیوړوکی همرانی گه وره پیاوړی ده سلاتی پیرا بگه یه نه، چونکه هه تا نه و دم میر سولتان گوڼی نه ده دایه حوکی هیچکام له حاکمان و نه ده هاته قه لای ورم و سهری وه به نه دینان. به پتی هه لومهرجی ته نگه تاوی سهر دم میر سولتان دهستی به رداوه و به لینی خزمهت کړدی دا. دواتر وپرای حاجی میرزا عه ولا و لوتفول لابه کی سهرکاری دبهات و دمست و پیوه نده کانی سهرتیب و چنه سهردهسته و سهر بازیک ټیزنی گه رانه ووی درا بؤ قه لای بنار. به لام کاتیک گه شته وه قه لاتی خوی ملی نایه وه له سهر بزوی و بادیه وایی و گوڼی من سهر به ده ولته عوسمانیم! حاجی میرزا عه ولا و لوتفول لابه گ له ټاکاری لاسارانه ی توقین و ترسان که بیانکووځی، بویه به په ند و ټاموژگاری لاواندیانسه وه و به خیرخوازی ړیکای چاکیان وه به نا، به لام هه ټوزیکش به گوڼی نه و پیاوړه نه جوو و پتری پئ لن هه لینا و که وته پرکیشی. دانیش تووانی به رده سووریش وه شوین هه لوڼستی میر سولتان که وتن و به ده نگ نیړی ټیکه وتن و که وتنه سهره شینی. نوو که یخودا باوه پیکراوه که له رووی ناچاری و په نامه کی نامه یه کیان نووسی بؤ عه سکه رخانی سهرتیب و ره پوراست گوڼیان که ټیمه ټیستا له قه لاتی بناردا له ترسی پرکیشی و ټیتالی ټم پیاوه چه شنی ماسی که و تووینه ټور و داوی دله راوکه و نه نگه وه و چاوه روانی همرانی به ریز تانین. سهرتیبی ناودار به بیستنی ټم هه والا نه خوی له خاشه به رکردنی نه و پیاوه هه لکرد و دهس به کار بوو. هیشتا له هیزه کانی رانه سپاردبوو که بن راوهستان له گهل شاهزاده مه لیکه نه سوور میرزا و نیعمه تولامیرزا پنی نایه رکیف و که وته پئ. لایه نگرانی به تايبته حاجی میرزا مه هدی مسته ووی زوریان

و بهر هره لخواوند و به دهوری دا هاتن که نه چی بؤ شو سه فیره پر سام و ترسه و که لیک به لگه ی پته ویان به گویی دانا، به لام هیچ فایده ی نه بوو. پوژی شه معمو کلک ی مانگی جیمادی به کم له گهل لقیک سرباز و توپخانه و سوارانی دې و نازا له ورمیوه بزووت و پوژی به کم له قه لای باراندیز لای دا و بؤ به یانی هر له سر شو هوایه هه لیکرده قه لای ترگه وهر و فرمانی خاپوور کرانی دا. به پر موخانی له بهر چهند سووچ و تاوانیک گرت و به زنجیر پیچی ناردی بؤ ورمی و له وئرا پوژی بؤ ناوچه ی مرگه وهر. شازاده مه لیک مه نسوور میرزا و نیعمه تولامیرزا له سهر تاوه و پرای بوون و نهوسا میزگی «دزگیر» ی سر به دهشتی مرگه وهری کرده هوردوگا و تاول و خنوه تی لی هه لدا. لم کاته دا حه سن خانی سهر تیپی سواره ی قهره په پاغ له گهل چه کدارانی و میرزا ناغای سهر خیتی شکو تی و پرای نیلجاری سوما و برادوست به بیی حوکی مه زنه بیوانی ده ولت دوا به دوا ی به کتر په یدا بوون و دایانه پال هوردو. له راستی دا ژماره ی له شکر چی بانی دهشتی مرگه وهر سهری ده گه پشته سی چواره زار سواره و سرباز و کتو و سارای ناوچه ی مرگه وهر له بهر هاژانی چه کدارانی قوشه ن دهنگوت دهریای پر شه پو لی به سامه.

به کورتی سهر تیپ بؤ سبه ینی محهمه سولتانی خه له جی له گهل دهسته سهر بازیک ناره قه لای بنار و داوای کرد میر سولتان بی و نهویش ژور نازایانه به ره و هوردو به ز که و نه ترئ. کاتیک گه پشته خزمهت سهر تیپ دهستی کرد به جامه لووسکن و ریایی بازی و سهارهت به رابردو داوای لی بووردنی کرد و پارایه وه که قه لای بنار تیک و پیک نه ترئ و له بهرام بهر دا نه و نه دی بؤ بلوئ دیاری بهک ده نیئر بؤ کار به دهستانی بالای نازد ریا جان. سهر تیپ شم جاره یان له بهر به رژموه ندی پوژگار ره زامه ندی له سهر داواکانی دهر بری و لم باره وه کاغزی نووسی بؤ نوسره توده وه لی فرمانه فرما (حوکمران) و میرزا سادقی قایم مقام و چو نیه تی رو دواوه کانی لی بوون کرد نه وه و هه تا هاتنه وه ی و لام هر

لهوئ مایه وه. میرسولتانیشی ئیزن نه دا که بگه ریته وه قه لای بنار و له هوربو دا دمست به سهر رایگرت. شو پیاوه نه گهرچی له بهر چاوان رهش ببوو، به لام گرفتار و بن کۆت و زنجیر له ژیر دهواری حاجی میرزا عه ولا و لوتولابله گدا هه لکورما. هه لیهت لهوئ به دزی هه والیکى درق و بئ بنه مای بیستبو و که محمه دسولتانی خه له ج و سهربازه کانی کونوپر به دمست جه ماوه ری قه لای بنار کوژراون. میرسولتان بهم ده نگویه زور تۆقی و نه ماشای کرد که تازه لهو داوی به لایه رزگاری نابئی و به خراپترین شئیوه سزا دمدری و تۆله ی لیده کریته وه. بۆیه له بهر خۆیه وه بیریکى گه لاله کرد که نه گهر بیتوو هه لیک و مچنگ بیتن و له ناکاو سهرتیب به زه بری خه نچه ر بکووژن، دمتوانن لهو گنژاوه پرسام و خۆفه دهریاز بئ و هه لئ. هیچ کس بهم ئامانجه شاراوه ی نه ده زانی و خۆشی فکری له وه نه ده کرده وه ناخر نه گهر شتیکی ئاوا بکا له ریتوه ده کوژریته وه. په ککوو شو کابرایه چه نده نه لمام و خه یالاوی بوو که له نیتو هوربوویه کی سئ هه زار که سسی و گیانفیدایانی جوامیردا خۆی له کوشتنی نه میریکى ئاوا ئاقلمه ند خۆش ده کرد.

به کورتی میرسولتان هه موو پۆژن به دم ئهم خه یاله وه رایده بوارد که دهرقه تیکى بۆ بره خسئ و ویستی هه شاردرای دموونی وه کرده وه بگنیرئ. شه ویک له شه وان پاش شه وى به یان به ربوو، شو کابرایه به سهر لئ شتیواوی له خۆوه ت و هه پسخانیه ی خۆی که نیزیکی تاو لی عه سکه رخانه ی سهرتیب بوو دهرپه ری. وه ختایه ک که شه ازاده مه لیک مه نسوورمیرزا و سهرتیب و نیعمه تولامیرزا پیکه وه له دوو ره کات نوژی به یانی ببوونه وه و خه ریکى نزا و پارانه وه و ته سیبحات بوون. له پهرئ خۆی به تاو ل دا کرد و پاش سه لام و کرئوش بردن. سهرتیب تئیراخوړی و فه رمووی بۆچی بئ ئیزن و سهر به خۆ ها توویه ئیره ؟! له ولا م دا عه رزی کرد که قسه یه کی نه هینیم بیته و ده بئ به گوینی به ریزتانی دا بچرینیم. هه ر که ئیزنی وه رگرت، له سهرتیب نیزیکی بژوه و

دهسبه چې به خه نجر داگزايه سينگ و شان و پيلي. لم كاته دا شزاده مه ليك مه نسوور ميرزا و نيمه تولا ميرزا ساميان پښت و به بزركاوى له تاول دمپرېن و هاوريان كرد. نو كهسانى كه له دواړى سرتېپ نيزيك بوون ومخو هاتنه وه و سهرتا لوتفوللا به گي سركار بهرو هراكه روى و نهقى خانى وهكيليش دوا به دواى گه پشتنى و كاتى وهژور كهوتن سرتېپى شوړه لاو له ژير قه لافه تى جوارشانى شو پياوړه شالسى خوښى خوى ببوو. له ريوه لوتفوللا بهگ لښى وه دمست هات و خه نجره كى له چنگى دهره پنا و سورانيه كى پر دايه و له مچكه خوى هالاند و رايكشا و به خه نجره كى زه بريكي واى له دهمى دا كه نووكى له پشته سهرى هاته دم. نو سا كهسانى گيانفېدا په پتاپه پتا گه پشتنى و هموويان دا يگزانى و برينى نه ستميان نيكرد. سرتېپ ومختايهك خوښ به هموو نازاى نه دامى دا دهاته خوار هستا و هتا له تاوله كى هاته دم نه وهندهى خوښ له بهر روى و فيچقهى كرد كه به لا د هات و گيانى دايه دهست خولقنه رى جيهان. بيم كار هساته بوو به روى واوهيلا لهو سهر ايه دا و شه قزنى شين و شه پور و گريان گه پشته په رپرچكهى ناسمان. جه ماومرى قوشه ن به جاريك هرو و ميان هپنا و جهنده كى مير سولتانيان به شير و خه نجران قه لتوپر كرد و به له توپه تى به دم ناوريانه وه نا و سووتانديان.

پاش شهوى كه بالى به ختى شه هيد بوون سينه رى به سهر سرتېپ كيشا. قوشه نجى توقيز و پؤل پؤل دهر و پشتن و بلاوه يان ليكرد. لم كاته دا جه غفر قولى خانى سهرلك و لوتفوللا به گي سهردهسته و حاجى ميرزا عولا و لوتفوللا بهگ ترمى شو شه هیده خوابه خشيوه يان نايه كه ژاوه و شه وېك له باراندیز مانه وه و بؤ به يانى گه يانديانه شار. برده وهى مهيتى سرتېپ بؤ شار به راستى وهكوو روى رابوونه وه و ابوو. گه وړه و گچكه هه لپشكوو تيوون و سينگان دهكوتا و به سهرى خويان دا ده دا و به بانگ و سه لا دهر گريان و بابهر پيان بوو. سهر منجم كلرى سهرمخوشى له لايمن ميرزادهى حوكمران و

مەزىن و ماقۇلانى ئەفشارەۋە بۇ ئاندرا و لە ئاخىرىدا ئەكبەرمىرزاي حاكىم ھاتە كۆپى سەرەخۇشى و كەۋتە دلدانەۋەى نەجەف قولى خانى بەگلەربەگ و دايكىسى مەينەتبارى سەرتىپ.

جەنازەى سەرتىپپان بە ئامانەتى لە موغبەرەى ئاخوند مەلا ەلى عارف ئاشت ھەتا ئواتر بەرپى بىكەن بىل بەر دىرمانەى بەرزى مەزارگەى ئىمامان. «مونشى» شاعىرى ورمىنى ئاۋاي رىكەۋتى نەمانى ھۇنىۋەتەۋە:

نووسى پىنۋوسى مونشى مىسرەعتىك پىر و تەۋاۋ
 حەيف بىل ەسكەرخانى^۱ ئاكامىكى شۆرەلاۋ

پۇڭگار تىپەرىن و كاتىك لەم سالىدە ھەۋالى كوژرانى ەسكەرخانى سەرتىپ گەبىشتە ھىرات، بۇسرخانى سەركردەى لىقى تازەى ئەفشارىش كە لە پىزى ھىزە بالادەستەكاندا بوو، لەسەر لەرمانى ئاسرەددىن شا پلىسى سەرتىپپايتى ھەرسىك لىقى ئەفشارى بارىبوو كرا. لەبەرەۋەى بىۋووكخاننى سەرلىك لەگەل چەكدازانى لىكى ھەۋت ئەركدارى پاراستنى تەۋرىزى ئاۋەندى دەسەلات بوو، پاش ئەۋەى ھەۋالى كوژرانى كاكى بىلاۋبۇۋە، مىرزا سادىقى قايمەقام سى پۇڭان لەسەرىك روۋى كىدە بىكەى سەركردايتى و بەشدار بوو لە كۆپى پىرسەى ەسكەرخاندا و پاش سەرەخۇشى لە بىۋووكخان و دلدازى دانەۋەى، ئىزنى دا ھەتا بگەرىتەۋە ورمى بۇ پتەۋ بوۋنى كاروبارى ھكۈمەت و رىكخستنى ئەركەكانى. جا لەبەرەۋەى زۇر بەتۈندى جەختى كىرەۋە لەسەر سزادانى كورانى مىرسولتان و رىكۋېكى ناۋجەى مەرگەۋەر كە پاۋانەمىرى شازادە مەلىكەنسورمىرزا بوو، ھەر كە گەبىشتەۋە ورمى، جەغەرخانى سەرلىكى وىزاي لىكى ھەشتى ئەفشار بەرىكردە مەرگەۋەر.

نیردرانی جه عفرخانی سەرلک بۆ ریکخستنی کاروباری ناوچهی مەرگه وەر و قهلائی بنار و ناکوکی نیوان سنووردارانی ئیران و عوسمانی له سەر ملکایهتی شهو قهلائی

جه عفرخانی سەرلک به ئامانجی راپهراندنی ئهرك و فهرمانی سهر شانی
له ناوهندی ناوچهی مەرگه وەر بنهی داکوتا و هه موو رۆژیک ئاگری شهرو
لیکدان دهسته چیلای زیاتر وه بهر کرا. ئاخریه کهی خان ئه بدال و مهحمود و
جانگیری کورانی میرسولتان خویان بۆ رانهگیرا و به سهرکان سهرکان هه لاتن و
بوونه دهسته داوینی پاشای مووسل و خویان به رعیت و جه ماوهری دهولهتی
عوسمانی دانا. پاشای مووسل «ئهمه دئاغا» ناویکی له گهل ئاقمیک چه کدار
ناردنه یاریدهی کورانی میرسولتان و رایئه سپاردن رهم و راست بلێن که خاکی
بنار کهوتۆته «ناوچیا» و سهر به دهولهتی عوسمانییه و دانیشتوانی له
کۆنه وه بهر فهرمانی حکومهتی رۆم بوون. جا بۆیه به گوێرهی پهیمانی نیوان
ههردک دهولهته که، دهستیه وهرانی کاربه دهستانی دهولهتی ئیران لهو خاکه دا و
نانه وهی سهرئیشه بۆ دانیشتوانه کهی ئابه خیز و به پیچه وانهی یاسایه. کاتیک
ئهمه دئاغا گه یشته ورمی دیداری کرد له گهل ئه کبه ر میرزای حوکهمران و
بیوو کخانی سهرلق و راسپاردهکانی پاشای مووسلی پێرا گه یاندن. میرزادهی
حوکهمران و بیوو کخانی وره بیهن تۆزیک لهم کاره رامان و قوول بوونه وه و وایان
به باش و بهر زه وهند زانی که جاری هیز و تۆپخانه یان له مەرگه وهر وه
بگیر نه وه شار و که ریم خانی سهرخیلی روهند به مه بهستی راگرتنی بارودۆخی
ناوچه که بنیزن. هه تا پاش پرس و را له گهل کاربه دهستانی ئازهر بایجان بزانن
دهولهت دهلی چی، له سهر شهو بێ و دانه برون و رهنه ی حکومهتی نهیه ته وه
سهریان. حاجی میرزا محهمه دخانی سهرقه له می و مزارهتی کاروباری ده رموه ی

نازه ریاچان کاغه زیکي له ولايي نه کبهر میرزای حاکمی ورسېدا نووسیوه و چونکه کاکل ومه به سته کی سهاره ته بهم روډاوه ده قاوده ق دهر خپته پرو:

«له دهورت گه پیم! نوینن که ۲۱ مانگی په مه زان بوو، پیاوی ناغا بیوک خانی سهرلک هات و نامه ی به نرخی ئیوه ی هینان و به پیز وهر گیران و سهاره ته به بارو بوخی شو ناوچانه شهوپهری ئوخزنی خسته دل و دهر وونه وه. مه لای [پړمی] ده لی:

چونکه تۆ بووی کانیاوی مه سته وی

بیټوو گهر زیادیش بکا هر تۆ هوی

نووسراوه کانی پینشتری به پیزی به رزمجیتان زوری نیگه رانی و دله راوکی نایه وه، بویه دهبو نامه به کی ناوаш بگاتی که دل پیی بگه شینه وه. لم به کدبوو رځمه دا که نامه بهری پایته خت دهر وا ئم کاغه زه ی به پیز پستان دهنیرینه خزمه ته گهره پیاوانی ده سلات، هه تاکوو شهوانیش هه لیسووران و تیکوشانی ئیوه یان له بابته ریکو وینک کردنی کاروباری مهرگه وهر و بناره وه بۆ روون بیټه وه و چله ودارانی دموله تی به ره وگه شه لیی شاگادار بن. چونکه له پرووی نیوه رځکی شو نامانه ی پینشتر ئیوه ی هیژا و سهرلک نووسیووتان و نیردرا بوونه پایته خت، به شینکی له لایه ن کار به دمستانی مه زنی دموله تی گهر وه وا لیکدرا بووه که بن و نه بن حکومتی عوسمانی به هیز و قوشه نه وه بهرمو مهرگه وهر و بنار تیکشاوه، هر بویه هیندیکی ئالوزی و هه لچوون به شوینه وه بوو. منی خزمه تکار به په له ئم کاغه زانه دهنیرم هه تا هه موو گومانه کان بره ونه وه. عه لی قولی خانی نه فشاری میرپینجی سهر به فرمان که [قهراره] له تارانه وه بن، نه گهر به پیزی به رزمجیتی به شه وکه تی هیژا مه زنه ومزیر بزانی چما قوشه نیک له ولاتی عوسمانی را نه هاتوه، ناینیری و خودبه خود دهنی کیشه و ده قهره که بیریته وه و ریگا ندری که شاغایان بخزینه نیو خاکی دموله تی

گه وره وه. ری وشوینکی دیاری کړووه و نووسیویه تی که پوخته کی له کاغزی شازاده ی به ریز روکنوده وه نه ردم شیر میرزادا وه بهر چاوی جه نابان ده که وی. هر چو نیک بی نه گهر بم ته گبیره چاکمی نیومی به ریز و سهرلک، که ریم خانی سهر خلی روه ند بتوانی بارودخی مهرگه وم هیر بکاته وه و شهر نانه وهی جه ماوهی [قه لای] بنار داکو وینن باشترین ری چاره یه. مه زانی دمولت به ناشکرا نووسیویانه و هروموویانه که له پیش دا به شاقل و ته گبیر و راوینژ و دلدانه وه [له که لیان تیکه ون]، پاشان نه گهر نه کرا به قوشه نی ورمی بچنه سهریان و چما پیویست بوو له چند شوینی دیکه وه ده بی هیز کؤ بیته وه و توخمه یان قه لاجو بکری. به کورتی شیومی هه لسوکه وت و جوولانه وهی جه نابان و ته گبیری جونی که ریم خان بق مهرگه وم و بنار نه گهر به هیوای خودای گه وره بتوانی بارودخه که ریک بخاته وه نه وه ند وه بهر دلان ده که وی که هر نه بیته وه. نه حمه دناغای نیردراوی پاشای مووسل هاته نیر و زور چاکمی جواب دراپه وه و بیده نگ بوو. نامه یه کی به ریز تانی پیبوو، ناردی و جوام پیی که وت عه بیکی وای تیدا نه بوو. به لام چونکه نه مجار هس جله و بارانی دمولت زوریان راسپاردوه و نووسیویانه و هروموویانه که نه کن سه باره ت به مهرگه وم و بنار له که ل بهر پرسانی نیردراوی عوسمانی و نه وانه ی دژ بهرن و له مهرگه وم و بنارن نامه بگورنه وه، عزرتان ده کم نه گهر هاتو و له وهی به ولوه کاریکی ناوا هاته پیش هه تا زور پیویست نه بی هر به سوال و جواب و راسپاردی زاره کی باشتره [کاره کان راپه رن]. نه گهر هاتو و زانیتان هر پیویسته، به ریز تان ته نیا نه وه ند هتان له سر شانیه که بنووسن له فلانه خاک که تل هاتوویه وی و دمه وهی شاواوه بنیه وه و بیگری سهر له بهری ملکی

۱ - بی گومان به باری سیاسی دا نامه کی حاکمی ورمی هه له ی تیدا بووه بویه میر قه لم ناوا به نه دهبانه نووسیویه تی: «عه بیکی وای تیدا نه بوو». پاشان رینوینی ده کا که ده بی ناوا بکن و ناوا نه کن م پ

دوله‌تی مه‌زنه و به نیمه‌ی نه‌سپارېووه و له لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه ئیزنمان نیه که یو ساتنیکش ریځی مانه‌وه‌ی که سانیټک بده‌ین که کاروباری که وشه‌نی ه‌ریک لا دمشیوینن. د‌وله‌تی عوسمانی له ته‌وریز کاربه‌ده‌ست و شابه‌ندمری^۱ دان‌اوه. نه‌گه‌ر لسه‌یه‌کتان ه‌یه‌ برؤنه‌ لای نه‌و با خ‌وی له‌گه‌ل کاربه‌ده‌ستانی ناز‌ه‌ربایجان بکه‌ویته‌ گفتوگو. سه‌بارت به‌ که‌س وکار و کورانی میرسولتان که ئینستا له‌ مه‌رگه‌ورن، نه‌گه‌ر به‌ نه‌حمه‌دناغا ده‌خورن و به‌ پشتیوانی ه‌یزی وی له‌وی ده‌جوولینه‌وه و سه‌ریان د‌ینن و د‌به‌ن، ب‌هرموو که‌ پ‌تیا‌ن بل‌ین نه‌حمه‌دناغا چؤته ته‌وریز و ولامی به‌جینی براوه‌ته‌وه و به‌ ریگای سابل‌اغ‌دا ده‌چیت‌وه مووسل، ده‌ی ئیوه که‌ به‌ گورسیکی ر‌زیو که‌وتوونه‌ چال ده‌ل‌ین چی؟ ب‌هرموو که‌ له‌ لایه‌که‌وه ته‌واو نا‌هوم‌یدی‌ان بکه‌ن و له‌ لایه‌کی تره‌وه یه‌ک‌جار هیوا‌یان وه‌به‌رب‌ن‌ین یو‌ ئۆکه‌رایه‌تی خ‌وتان. چه‌شنیک له‌گه‌لی‌ان ب‌جوولینه‌وه ه‌ه‌تا نووسراوه‌یه‌کیان لی‌وه‌ده‌ست ب‌ینن که‌ ت‌تی‌دا خ‌وی‌ان به‌ ئۆکه‌ر و رعیت‌ی ده‌وله‌تی مه‌زنی شیران دان‌ایی و نه‌م کارانه‌ زؤر ریگا‌خ‌وش‌ک‌ه‌رن. ئیدی به‌ری‌زی پایه‌به‌رز چونکه‌ خ‌وی ئا‌گاداری مه‌به‌سته‌کانه، باش‌تری لی‌دم‌زان، به‌لام به‌راستی ده‌بی‌ جه‌نا‌بتان به‌وردی و خ‌یرا کاره‌که‌ راپه‌رینن و ناب‌ی ه‌ینده‌ بخایه‌نی، ده‌نا وه‌کوو پ‌تا ه‌موو لایه‌ک ده‌گریت‌ه‌وه. [ئینتر] ته‌واو.»

به‌کور‌تی کانتیک کورانی میرسولتانی بناری به‌جاریک له‌ پشتیوانی و یارمه‌تیدانی ده‌وله‌تی عوسمانی سه‌بارت به‌ خ‌وی‌ان نا‌هوم‌ید بوون، به‌ناچار که‌وتنه‌ شوین که‌بخ‌ودا و به‌ری‌وان و ده‌ستیان یو‌ ئیر‌وش‌ه‌وی در‌یز ده‌کرد. سه‌رم‌ن‌جام که‌ریم‌خانی ره‌وه‌ند که‌ راسپارده‌ی ری‌ک‌خ‌سته‌وه‌ی کاروباری مه‌رگه‌ومر بوو به‌ چه‌ند واده‌ و به‌ل‌ین‌یک د‌لی ره‌وبر‌ووی دل‌داری دان‌ه‌وه و یو‌ رعیت‌ایه‌تی ده‌وله‌تی به‌رز هیوا‌ی وه‌به‌رنان و به‌گشتی ئا‌گری شه‌رنانه‌وه داکوو‌ژا.

ئەو رووداوانەى كە سالى ۱۲۷۴ى كۆچى / ۱۸۵۷ - ۱۸۵۸ى

زايىنى قەومان و گەرانەوەى يۇسف خانى سەرلىق

لە سەرەتاي سالى ۱۲۷۵ى

يەككە لە رووداوانەى ئىم سالى سەبارەتە بە عەلى ئاغاي سەردار عىلى
بىشكوفتى مەنشور بە شىكەك كە پىياوئىكى سەربىزىو بوو. ھەمىشە ئۆكەر و
چەكدارانى رىگايان بە رىبوارانى كەلى قوشچى و قولنجى دەگرت و رووتيان
دەگرتن و ئازاريان دەدان و دەيانچازندن و مالى بازىرگانانان بە تالان دەبىرد.
خودى عەلى ئاغاش دەستى داگرتىبوو بە سەر بەرھەم و حاسلاتى گوندى
«ھووسىن»ى ناوچەى سۇمادا كە ملكى تايبەت و پاوانى كورەكانى
لوتف عەلى خانى سەرتىبىي خوابەخشىو بوو. سەرخىلى بىشكوفتى ئىزنى
خۇتتومردانى نەدەدا بە راسپىراوانى بىووك خانى سەرلىق و ئەويش بەگويىرەى
رىگە پىدەنى كار بە دەستانى جەلەك ئىش دەولەت ئاقىك سەربازى لىقى ھەوتى بە
سەرۆكاپەتى ھەسەن عەلى خانى گەزنىقى و ھاوكارى لوتفوللا بەگى سەركارى
دېھات و ناوچەكان بەرىگىردە دەفەرى سۇما. نىرەدراوەكان لە دەوروبەرى
ھووسىن لە شوىنىك كە پىتەدەتەن «ئاشتىيان» و مالى عەلى ئاغاي لىتېوو،
ئاورىكى شەر و لىكداننان داگىرساند. ھەسەن عەلى خانى گەزنىقى و رىزدار
لوتفوللا بەگ ھەردووك لە پىشەوەى رىزى سەربازان راوەستابوون و
ئازاپەتتەن دەنواند. عەلى ئاغا دابووپە سەر گىردىكى قوتىلە و بە زەبىر و
پرىشكەى فېشەكى ئاگىربار مەرشەى سەربازانى لە كۆل خۇى دەكرەدەو. لىم
بگىرە و بەردەپەدا ھەسەن قولى خانى گەزنىقى و مەبەر گولەى عەلى ئاغاشات و
كوژرا. لە زمان خودى لوتفوللا بەگەو دەگىرەنەو كە چونكە عەلى ئاغا زۇرى
ناخۇش دەويستەم و دەيوغزانەم. دەپەويستەم بىكووژى. مەن دەمزانى. ھەر بۇيە
چووبووم جلوبەرىگى كوردىم كرىدووبەرم و لە پىشەى سەلى سەربازان چەقىبووم.
عەلى ئاغا بە لىتېكچوون واى زانىبوو كە ھەسەن قولى خان، لوتفوللا بەگ و بە

فیشه‌کێک که زۆربه‌ی جاران ده‌ینه‌نگاوت، شه‌و بێچاره‌یه‌ی گه‌زاند، به‌لام دیسانیش سه‌ربازه‌کان هه‌نگاویان شل نه‌کرد و راومستان و عه‌لی‌ئاغایان دهرپه‌راند.

یه‌کێک له‌ رووداوه‌کانی دیکه‌ی شه‌م ساله‌ گه‌رانه‌وه‌ی یوسف‌خانه. هه‌روه‌کوو پێشتر نووسرا له‌ کۆتایی شه‌ر و کێشه‌ و گیرانی هیراتا که شازاده‌ حیسام‌وسسه‌نته‌ و وێرای هه‌زه‌کانی ئێران له‌وێ بنه‌یان دا‌کو‌تابوو، له‌ ورمیوه‌ قاقه‌زێک سه‌باره‌ت به‌ شه‌هیدبوونی عه‌سکه‌رخانی سه‌رتیپ له‌ ناوچه‌ی مه‌رگه‌وه‌ر گه‌یشته‌ ده‌ست یوسف‌خانی سه‌رلک و له‌ پایته‌ختی شه‌وه‌ به‌ حیسام‌وسسه‌نته‌ راگه‌یه‌ندرا. به‌پێی فه‌رمان پرسه‌یان بۆ دانا و به‌وپه‌ری رێژ و شه‌وه‌که‌ته‌وه‌ تازیانه‌یان بۆ داگرت. پاش ته‌واوبوونی تازیانه‌تباری هه‌روه‌کوو له‌ سه‌رچاوه‌ میژوویی یه‌کانی سه‌رده‌می قاجاری‌دا و به‌رچاو دئ، کاروباری گرپنگی رێککه‌وتنی ئێوان ئێران و ئینگلیس سه‌باره‌ت به‌ شاری هیرات را‌ده‌په‌رئ و ده‌پێتوه‌. هه‌ر بۆیه‌ ده‌سته‌یه‌ک له‌ هه‌زه‌کان بانگ ده‌کری‌ن بۆ پایته‌خت و هه‌ندێکیان له‌ رکیفی حیسام‌وسسه‌نته‌دا له‌وێ ده‌مێننه‌وه‌. حیسام‌وسسه‌نته‌نه‌ قه‌لای هیراتی چۆل کرد و گه‌رایه‌وه‌ خاکی پیرۆزی [مه‌شه‌د]. له‌وێ یوسف‌خان ئیزن برا که بچێته‌ پایته‌خت و پاش شه‌وه‌ی ئیکلامی پادشای کێشا، له‌به‌ر کۆمه‌لێک خزمه‌تی به‌رچاو و گه‌لێک سه‌رکه‌وتنی شایان که به‌ پاته‌شتی لق‌ی تازمه‌ی نه‌فشار به‌تایبه‌ت له‌ پۆوانی گه‌مارۆدا نوادبووی، به‌ سۆز و سیله‌چاوی می‌رانه‌ به‌سه‌رکرایه‌وه‌ و که‌وته‌ به‌ر ئێره‌یی ئامپا‌کانی و پله‌ی سه‌رتیپ نووه‌می نه‌فشار و دروشم و نیشانه‌ی تازیانه‌تی درایه‌ و سه‌ری پینی به‌رز کرایه‌وه‌. دواتر ئیزن درا به‌رمو ورمی ب‌روا و به‌ر له‌ خۆی چه‌ک‌داره‌کانی له‌گه‌ل خانلارخانی سه‌رده‌سته‌ کو‌ری ئاره‌حمان‌پاشا‌خان و نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌یه‌کی سه‌رده‌سته‌ به‌ریک‌دنه‌وه‌ بۆ مه‌وته‌نی دلبه‌سته‌ی. خۆشی دوا به‌ دوا‌یان گه‌یشته‌وه‌ زێد و مه‌لبه‌ند و تازیانه‌ی داگرت بۆ عه‌سکه‌رخانی سه‌رتیپی رمشیدی برای.

شهر له گهال تورکمانان و نهو دهوره گرینگه‌ی که سهرکرده‌کان و
جه‌نگاوهرانی نه‌فشاری ورمی لم تیکه‌تجوونه‌دا گتیرایان

نیستا کاتی نهو هاتووه تا جلهوی قه‌لم به‌رهو پروداوه‌کانی مه‌روی
خوراسان وهریسووری و بکه‌وینه سهر نووسینه‌وه‌یان که شازاده هه‌مزه‌میرزای
حیشمه‌تودده‌وله کوپی جینشینی خوابه‌خشیوی میر سهرکرده‌ای‌تی کردوون.
خاکی خوراسان که یه‌کیکه له هه‌ریمه‌کانی ئیران هه‌ر له سهره‌تاوه مه‌کۆی
ناژاوه و تیکه‌ولیکه بووه و بۆ وینه جووته قه‌لای سهره‌خس و مه‌رو له‌و شویینه
هه‌لکه‌وتوون و نیشمه‌نگای تیره و تۆرمه‌ گومراکانی تورکمانانی خوراسانن.
هه‌ر له کۆنه‌وه تورکمان کاریان کوشتوبهر و تالان و پیکری و پروت‌کردنی
کاروان و رېټوارانی نه‌و سهرزه‌مینیه. له راستی‌دا تورکمان رېژه‌یان پشره‌ له
سه‌ده‌زار هۆبه‌نشین و له هه‌ر سهرده‌دیکا پادشاهانی ئیران به‌تایبته
سه‌فه‌ویییه‌کان و نادرشای نه‌فشار له‌شکریان ناردوونه سهری بۆ لیدان و ده‌مکوت
کردنیان و زۆر جارن گه‌لیکیان به‌ له‌به‌شیران لئ قه‌لتوبهر کردوون و چاکیان
چیومچه‌ داون. به‌کورتی لم چاخه‌دا چونکه هه‌والی سهری‌زیوی و سهره‌لدانی
دووباره‌ی نه‌و تۆرمه‌یه‌ په‌یتا‌په‌یتا به‌ گوئی گه‌وره‌پیاوانی بارگای
ناسره‌ددین‌شای قاجاری فه‌رمان‌ده‌وا ناشنا ده‌کرا، شازاده‌ی هیژا هه‌مزه‌میرزا
حیشمه‌تودده‌وله که پیشتر له پروداوی سهر‌بادان و هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی
مه‌مه‌ده‌سه‌ن‌خانی سالار کوپی ناسه‌فودده‌وله و شینوانی خوراسان‌دا خزمته‌ی
به‌رچاو و هونه‌ری شیای نواندبوون، له‌سهر فه‌رمانی میری به‌رزه‌جی وێرای
هیزه نه‌به‌زه‌کان شان‌به‌شانی میرزا مه‌مه‌دی قه‌وامودده‌وله‌ی ناشتیانی

وەزیری بەرهنگاری راسپێردرا بۆ لێدان و سەرکوتی تورکمانانی مەرو و سەرەخس. بۆیە فەرمانی شانازی نووسرا بۆ هاتن و جەمبوونەوهی هیژەکانی ولاتی ئێران. لقی حکوت و هەشتی ئەفشاری ژێرحوکمی یوسفخانێ سەرئێب و لقیەکانی مەراغە وێرای جەغەرقلوئی خانێ نوسرەتولمولک و زۆربەیی هیژەکانی ئێران لە ناوچە و مەلبەندەکانی ولاتەوه بە سەرکردایەتی سەرکردە ناودارەکانی ئەو سەردەمە بانگ کرانە تاران.

بەکورتی شازادە حیشەتویدەوله بەو هەموووە هیژ و دەسلەتەوه لە تارانەوه ئێزن درا و بەروو خاکی پیرۆز بزووت. سەرەتاکانی مانگی مێاردەکی رەمەزان گەیشتی و لەبەر دهم دەروازەیی ئەرگدا رەشمال و دمواری هەلدرا و چەند رۆژێک سەرقال بوون بە کۆکردنەوهی چەک و چۆل و پێداویستییهکانی شەڕ و تێکەڵچوون. دواي لێبوونەوه لەم کارانە جوولانەوه و لە شوپێنێک کە پێی دەلێن «کال» تاو و خێوەتیان وەکوو ئەستێرەیی ترووسکەدار خۆیان نواند. لەم کاتەدا میرزا محەممەدی قەوامویدەولهی وەزیری بەرهنگاری گەیشتە کاروانی کەژاوهی لەشکری بەروو سەرکەوتن. شازادە حیشەتویدەوله سەردارانی سپای بانگهێشتن و لەگەڵیان کەوتە باس و راویژ و سەبارەت بە داگیرسانی شەڕ گفتوگۆی کرد. هەموویان وایان بە باش زانی کە شازادە جیهانسۆز میرزای سەرئێب کۆمەڵێک سەرباز و سوارە لەگەڵ خۆی هەلبگرێ و ببێتە پێشەنگ، هەتا هەم لەبەر ئاپۆرای حەشامەت پێگای چوون تەنگەبەر نەبێ و هەم ئاوی رووباری سەرەخس بەو شانەدا بەرنامەوه بە لکۆو خێرا لووزمو بیەستی و بگاتە «کووجەیی قوم» و سپا تێراو و پاراو بێ و نوونیایەتی برستی بزووتن و رۆیشتن و یشک نەکا. لەسەر ئەم بێرپارە شازادەیی بەرزەمێن لە مانگی شەشەکاندا وێرای دوو لقی بەرپرکێفی خۆی و لقی موزەففەری مەراغە و لقی نژی خۆیە و چارە دەزگا تۆپ و کۆمەڵەسوارێک رووی کردە «نەورۆژئاوا» و شانی دایە بەر هەلگیرانەوهی ئاوی رووباری سەرەخس بە شانی کووجەیی قومدا. لەو

جەنگەیدا سازاڤە حیشمەتۆدەولە بەشان و شەو کەتەو گەیشتی و بۆی چەند
 رۆژان بەستینی ئاوە کە ھەلگەرایەو و لەویو لەشکری زال بارگە و بنە خستە
 نیوەندی کاروانی شکۆمەند و بزوت. رۆژدار حیشمەتۆدەولە و قەوامۆدەولە
 و مزیری بەرەنگاری و کۆمەڵیک سوار لە دواوەی ھۆردو و مەڕ کەوتن. وا داندرە
 کە سوارانی خوراسانی لە جی بۆسە و پەساران قەرمول بن و ھۆردو و بپاریزن.
 ھەموو رۆژیک بەم شیوەیە شەش فرسەخیان رێگا کونا ھەناکوو گەیشتنە
 کووچەیی قوم. خوداوارستان لەو ئا و مگێر نەدەکەوت و لەشکرچی لە ھەر
 شوێنیک چالوویان لێدان بەلام شوینەواری ئا بەدی نەکرا. شەو و رۆژیک ئا و
 تێپەری و تونیاپەتی ھێرشى ھێنا و بەتایبەت خومارانی بپالە بە دەستی
 لەشکر خراپیان لێقەوما! کەچی لەپەر بە قوردەتی خودای تاق و تەنیا لە نیو
 جی خێو تەکانی لقی ھەوتی ئەفشاری ورمەدا ئاویکی زۆر و سارد و سووک
 ھەلقولی و تەواو جەماومری قۆشەن و تەنانەت بەکسمەکانیشیان پێی تێراو و
 پارا و بوون و بۆ شەو و رۆژیکى دیکەشیان پاشەکەوت کرد. سەر لە ئەنگۆر
 لەویو بزوتن و نیوەشەو گەیشتنە مزلی «داش رەمبات» و بەیانى کە خۆر بالی
 ئەنگاوت بەرمو «قۆریاب» کەوتنەری. لەو رۆژدا حیشمەتۆدەولە لەگەڵ
 چەکدارانی ئەفشاری بەرپرکیفی یوسفخانى سەرتیپ پێشەنگ و قەوامۆدەولە
 پاشەنگ بوو. چونکە سوارانی تورکمان ھەمیشە لە ھەلیک دەگەران، تەماشایان
 کرد بۆلى پاشەنگان شەڕکەرکی وایان تێدا نیە، بۆیە بەجاریک پەلاماریان
 دان و بە ھەلمەت و ھەلسووران خۆیان ھیناوبرد، بەلام ھیچیان بۆ نەکرا و تەنیا
 چەند لەشکرچیەکی ئێرانى بریندار بوون و بریکیش لە بارگە و بنە بە ئالان
 رۆیى. لای ئێوارە ھێزە بالادەستەکان گەیشتنە «قۆریاب» کە جیگای کشت و کالی
 تورکمانان بوو. دەغل و دانیکى زۆر کەوتە بەرجنگى قۆشەنجیبیان و تەواو بە
 دلتیایی دووسى رۆژان سەنگەریان دا بەست و بنەیان داگرت. پاش ئەم ماوەیە
 فەرمانى بزوتنى قۆشەنى دا و خۆشى لەبەرۆمى نەکا دیسان تورکمان کە لە

د مرفه ټيک د مگه ران هه لکه نه وه سهریان و بیکه نه وه تراټین، یرای سپاسالاری له گهل نوو لقی بهر ټکلفی خوی و لقی نه رده ویل و مشکین شار و لقی شناردهی شوقای و جوار ټپه وه وه کوو بهرایی بهر ټکرد. خوشی ته شریفی و یرای هیزه کانی نه فشار و مراهه و کومه ټيک سوار له دواوه بزووت. لم پوژ مشدا تا قميک سوارهی تورکمان هه لمه تیان هیئا و کردیانه ههرا، به لام کاروانی له شکری زال تووشی هیچ خه ساریک نه پووه. سهریازانی لقه کانی نه فشار و موقه ددم به گورمی دلیرانه و پیاوانه بهر پر چیان دانه وه. دواي نه وهی گه یشته جی له نگری تورکمانان ته ماشایان کرد خو له وی نه ماون و بار و کز چیان لیئاوه و چند فرسه خټک نور کموتو نه وه. حیشمه توددوله یو ټيک سواره و سهریازی و مشوین خستن و نهوانیش [گه یشته سهریان] و به چاریک هاواریان کرد یاعلی و به هه لمه ټيک پیښه ننگانی تورکمانیان هه لچنین و هه تا لیواری رووبار هه لیانبرین. تورکمانه کان له ترسی گیانی خویان رووباریان بری و بهرینه وه و چند مثالکی ته من کالپان لری ټيکه و تن و له مه مگولای نه مان شیریان مزی. راست لهو جه نکه دا سوارهی «هه زاره» به ټیشکاوای گه رانه وه و رموین و اکر دنیان سهریازانی تقانندن و دهی تورکمانانی پیه لابرده و سهر له نوئ و مشه ر کموتنه وه. له وی باره که به شپوه یه کی سامناک هه لکه راپه وه و نیزیکه ی بیست سهر باز و سهر دمس ته یه کی پالنهوانانی لقی نه رده ویل و مشکین شار کوژران و گیران. تورکمان لم ټيکه له چوونه دا به سهر کموتووی گه رانه وه. ئیتر شنارده حیشمه توددوله په یکه ردهی نهوانی به پیچه وانه ی پاریز دانا و به بهر موهندی نه زانی. له شکری به اختیار نوو پوژ له وی بنه ی خست و نهوسا شاغار مزاخانی سهر ناجودان به پیی فهران له گهل کومه ټيک نه انداز یار چوونه نیو قه لای مورو و جیگای بنه گریوونی هوربوویان دیاری کرد. حیشمه توددوله که نم جهنده پوژه له دهر موهی قه لا بنه ی دانا بوو له کانتیکی بهومی روانی و نهوکات به و په پری شه وکه ته وه پنی نایه قه لای مورو.

لەۋى پىر لە ماۋەى مانگىك تەشرىفى موبارەكى حىشمەتۇددەۋلە وىراي يەككىك
لە سەر كىردەكانى سىبا ھەموو رۇۋى يەكسىم و رەۋەى ھۇر بويان بۇ لەۋىم
دەبىردنە دەر و دەشت و لاي تاۋپەرى دەگەرەنەۋە و جار جارىش چەند سەر
ئەسپ و يەستى تۈركمانانان رادەدا. رۇۋىگار خۇلى دا و مانگى مەھرىم
داھات و ھىزەكانى ئىران لە دە رۇۋى يەكەمى عاشوورادا تەكىكەكانان
رېكۋېك كىرن و كەۋتە لە خۇدان و تازىمەدارى.

ئەۋەى راستى بىن لەم ماۋەيەدا تۇرمەى «سالور» دانىشتۇۋى
«يۇل ئوتن» كە لە سەر رېگى ھاتۋچۇ بون، بەلامارى قاسەى تايەى
«سارۋوق» يان دەدا كە لە شۇيەكانى ترەۋە ئازۋوخەيان دىنا بۇ جەماۋەرى
ھۇرىمۇ. حىشمەتۇددەۋلە ۋەختايەك شەكەى لىرۋون بۇۋە، لىدان و
دەمكۋىيانى بە ئەرگى سەر شانى خۇى زانى. دەمەۋ ئىۋارەيەك
كۆمەلەچەكدار ئېگىيان ئاردنە سەرى و خودى شازادەى پاىەبەرزىش لەگەل
چەكدارانى ئەفشار و مەراغە و دەستە سۋارىك كە ئازاترىن پىۋاۋى ھۇرىم
بون بەرمەيەيانى چۈۋنە دەستەى تۈركمانان و يەكسىم و خەنمەتېكى زەۋەندىان
ۋەچىك ھىنان كە ھەر باسى ناكى. لەم كاتەدا پەروىزخاننى چەرداۋەپوۋ
ھەلىكردە سەر تۈركمانان كە لە دەرەۋەى قەلاى «يۇل ئوتن» چاسر و چىغىيان
ھەلدايون و راياننەنگاۋتېۋون. تۈركمانەكان بەجارىك دەسپىزىيان لىكردن و
سۋارانى چەرداۋەپوۋيان پاشەكشە پىكرىن. بە دىتنى ئەم دىمەنە پەروىزخان
پەجى غىرەتى بزۋوت و جارىكى تر توند و ئىۋ ھەلمەتى برد و زۇر چاكى ھەۋل
دا. لە گەرمەى تەقەكەدا براى پەروىزخان لەگەل بېست و شەش كەس سۋارەى
بەرپىكىنى برىنى قوليان ھىنا. ئەسپەكەى پەروىزخاننىش بە ھىشەكى تۈركمانان
ئەنگوا و سەكەت بوو. بەلام دىسانىش ئەۋ پىۋاۋە دلېرە بە پىيان ھەر شەرى
دەكرد. قەۋامۇددەۋلە كە ئاۋاى دىت لەرپۇۋە ئەسپىكى بۇ نارد و پەروىزخان
لىنى سۋار بۇۋە و ھۆمەنى برد و ھەتا نىۋ ھۇبەى تۈركمانان رانەۋەستا و خەنم

بەرگەيان نەگرت و پەنایان بىردمەۋە بەر پەسارى قەلا و ئاقمىكىيان بازارە بوون.
 ئەوسا شازادە حىشمەتوددەۋلە فەرمانى تەقەى دا بە تۇپخانە و گوللەتۇپىك بە
 سەر دىۋارى قەلادا ئاۋەۋوۋو بۆۋە و ئىنكى تۈركمانى كۈشت. دىۋىرەۋان بە
 دىقتى ئىم دىمەنە شەۋان و بەناچار پارانەۋە و ئامانىيان خواست و پەنادران.
 ئوۋى ئىم رەۋادەۋە دان و دانەۋىلە و نان و پىخۇرىيان لە قەلادە دىنان و لە فىتى
 نرخی رۇۋ بە جەماۋەرى ھۇردىۋىيان دەفرۇشتن. پاش سىچۋار رۇۋان بەگۈيرەى
 فەرمانى شازادەى پاىەبەرز سىسەد كەسىيان وەكۈو بارمەتە دانە دەست دەۋلەتى
 شۇمەند و بەروالتە ملىان بە چەلەمەى ھكۈمەتە ھىنا. شازادەى بەرزەجى
 گەرايمەۋە مەرو و ئوۋى نوو رۇۋ سۈۋارنى «سالۋور» كە وەكۈو بارمەتە لە نىۋ
 ھۇردىۋىيان بوون نىۋەشەۋە دەپەپەين و شۈۋرەى قەلايان ھەلبۈارد. خىلى
 «سالۋور» پىش مال و كۇچيان لە «يۇل ئوۋتن» پىچايمەۋە و خۇيان گەياندە شكىز و
 ھەۋرازى چىپاكەن و ماتەيان ھەلگرت. لەم كاتەدا غەبدولەلىخانى سەرتىپى
 تۇپخانە لەگەل دوو لەقە سەرباز راسپىزدرايوو كە بچىتە «يۇل ئوۋتن» و ئەۋ
 دەغلۈدانەى لە چالاندا شارىدوۋىياننەۋە، بىياندۇزەۋە و رايانگۈيۈزە قەلا،
 بۆيە لەسەر ھەست و بەپارىز دەفرۇشتن. بەلام جەماۋەرى «تەكە» كە نىزىكەى
 پىغىسەد سۈۋارىكى نر و ئازا بوون، بۆسەيان نابوۋىيە و لەناكاۋ دەپەپەين و
 پەلامارى سەربازەكانيان دا، كەچى غەبدولەلىخانى موقەددەم بە يارمەتى
 تۇپخانە شىكىتلىكى قورسى بە سەر شانىدا سەپاندن. كاتىك ئىم رەۋادە بە
 گۈنى حىشمەتوددەۋلە گەيشتەۋە، وپراى كۆمەلىك لە چەكدارانى ئەفشار و
 سۈۋارنى شاسەيۋانى «قورتبەگۈۋ» رۇيى و لە گۈيگەتەپەى يەك فرسەخى مەرو
 سەرەپى پىگرتن و سۈۋارە و سەرباز سىسۈۋوۋەشەپ كەۋتن. تۈركمان
 بەرگەيان نەگرت و بە بالەپرۇزە رەۋىن. پتر لە بىست و پىنج كەسىيان بوۋنە
 چىشتەى شىمشىرى خەزاكەران. سۈۋاران و سەربازانى ئىرانى سەرى بىراۋى ئەۋ
 كەسانەيان بە سەرى نىزانەۋە كرېن و گەرانەۋە قەلا.

رۇژنىكى چىشمە تۈدەمۈلە كە سەر كىرەكانى قۇشەنى كۆكۈر بۇۋە و
 سەبارەت بە خىلى شەرفۇشى «تەكە» قەسە ھېئانە گۇر، گوتى ماۋەى دوو
 مانگ زىاترە كە لە قەلەى مەرو ماۋىنەۋە يان لە راستىدا گەمارق دراۋىن. چاك
 دەزانم كە وردەمۈردە سىپا بېرستى لىن براۋە و لاۋاز بوۋە و دوۋمەن بېرستى پىتر
 بېنەلاچوۋە. لەم ماۋەيەدا بە ھىچ چەشنىك لە خوراسانەۋە يارىدەى ئىمەيان
 نەداۋە. ۋا باشترە كە ھەموومان بۇ خاشەبېر كىردنى ئىم تۇرمەيە لىبېرېن و چى
 دىكە رۇژگار بە فېرق نەدەين و بزانين خودا چۇنى دېنى با ۋاين. سەر كىرەكانى
 سىپا ھەموويان يەكەل و يەك زەمان غەزەيان كىرد كە ئىمە غولامى دەۋلەتەين و
 گويمان بەرداۋەتەۋە بۇ ھەرمانى شازادەى پاىەبەرز، ھەر حوكمىكى بىكەى مىلى
 ۋەبەردىننن و تۇ خاۋەندەسەلات و داۋەرى. چا كە ۋابوۋ لە كلكەى مانگى
 محەررەمدا بە ۋەرى بەرزەۋە پالايان بە پىشتىۋانى يەزدانى تاك و تەنباۋە دا و
 بزوۋتن. ئەۋەى پىر و پەك كەۋتە و شەپېنەكراۋ بوو و ئىراى بارگە و بىنە لە قەلا
 بەجى ھېشتان. سى لكى سەربازانى خۇيە و ھەراھان و ئاسىرىيە خزانە بەردەستى
 ئاغارەزاخانى سەرماجودان بۇ پاراستنى قەلا. بۇ سىبەينى ھىزەكانى ئىرانى
 جەمىن و لە يەك فرسەخى شوپىنى نىشتەجى بىۋونى تۈپكەمانان ھۇرئوبەزەيان
 كىرد. بە ھەلكەۋت دوو تىرەى عىلى «تەكە» كە بىم جوۋلانەۋەمىان زانىبوۋ،
 چوۋبوۋون و ئەۋ شەقەجۇگانەى كە لە مەۋداى رېيەدا ھەبوۋون ئاۋىمان و ئىگىر اېۋون
 ھەتا رېگى تىپەرىنى لەشكىرى ئىزان بگىرى. كاتىك يۇسەف خانى شوجاۋەدەۋەلە
 م مەبەستەى زانى لەگەل لىقى چەكدارانى سىنگى ۋەپېش دا و گوتى دەچىن و
 جۇبارەكان پىريان لەسەر ھەلدەبەستىن. شازادەى بەرزەجى بىم داخۋاز و
 ھەنگاۋەى يۇسەف خانى ئەفشار ئۇخۇنى لە دل و دەروونى گەرا و راپىسپارد كە
 بېرا و ئىم ئەركە راپەرىنن. يۇسەف خانى سەرتىپ ھەر لەۋ شەۋدا بە سەختەدار و
 ئالوۋداران بىردى لەسەر جۇباران ھەلبەستىن. پىردەكان ئەۋەندە قايم بوۋون كە ئەۋ
 دەرياي لەشكەرە بە ئەسپ و يەستىر و بارگىنەۋە پىياندا پەرىنەۋە بەلام كۈن و

كەلەبەريان تىنەكەوت و چورته شيان نەكرد. بىم شىۋەيە لەشكرچى لە جۇمەل و
 شەقەجۇگان پەرىنەو و بەرەورووى مەتەرىزى توركمانانى دەشتەوان سەفیان
 بەست و چەقین. توركمانیش ریزەكانى خۇيان دابەش كىرىن و ھەر ئەو
 رۆۋە نىزىكەى نوازە ھەزار گوللە تۇپى ئاگرىبار لە تۇپانەو ھەوانان. بەلام
 توركمان و ھۆبە و چادر و جىغیان ھىجىيان بە سەر نەھات. لای ئىسوارە
 گەرانەو و گەلىك سەنگەرى قايمىيان دابەستىن و ھەر جىيەك لەبار بوو
 سەرباز و قەرەولى لى داندرا. چەند رۆۋىك ئاوا ئاگرى شەر لە نىوان ھەردىك لادا
 ھەلدەگىرسا ھەتاكوو لە مانگى سەفەردا بە ئامانجى ھىرش بزووتىن و چوونە
 سەر مەتەرىزەكانى تايغەى تەكە. لە لاين شازادەو و داندرا كە يۇسەف خانى
 ئەفشار و قاسم خانى سەرتىپ و ئىراى لىقنىك سەربازى ھەراھان بە دەستى راستا و
 شازادە جىھانئىسۇزىمىزا و جەغەرقولى خانى نوسەرەتولمولىك بە بالى چەپا و
 تىكراى ھىزەكانى دىكەش بە نوای بارگە و بنەى ھۆردوودا بىزىون. خودى
 جىشە تودەولە لەگەل چەند لىق سەرباز و تۇپخانە لە جەرگەى لەشكرىدا
 راوەستان و ھەرەھا قۇلى راست و چەبىش تۇپيان رەگەل خستىن. بەلام بەر لە
 بزووتىن قارەمان بەگى سەردەستەيەكى لىقى ھەوتى ئەفشارى ورمى بىن ئىزىن لەگەل
 سەربازانى خۇى ھەلەمتيان بىرد و توركمانىش لە شانى راستەو جىمىن.
 ئاقىمىكىش لە بۇسە دەرىپەرىن و ھىرشىيان ھىنا. لەو جەنگەدا سەربازانى
 ھەراھانى شكان و تىكشكانى ئەوان سەربازانى ئەفشارى پاشەكشە پىكرد. لەو
 تىكەولىكە و پىكىشانە سەربەخۇيەى قارەمان بەگدا، محەممەدجەسەن خانى
 سەرتىپى ناویدەردەو نوای كوشتىنى چوار كەسى توركمان بە دىل گىرا و كوژرا.
 دوو سەردەستەى ئەفشار و بىست سەربازىش كەوتنە شوین پىنى
 محەممەدجەسەن خان. لەم كاتەدا يۇسەف خانى سەرتىپى لىقەكانى سپاى ئەفشار
 بە دىتنى ئىم باروھەوايە لە سەرلىق و سەردەستە و سەربەلەكانى ئەفشارى
 راخورى و نەراندى و ئىزنى شەرى دان. چەكداران و پلەداران ئازايانە

تێراچوون و بە تۆزە ھەلسووڕانێک تورکمانیان بردنەوێپاش. ئەوسا ھەردک لا بەکۆمەل ھێرشیان کرد و شەڕێکی بەسام قەوما. لەو ڕۆژەدا سەرکردەکانی سڤای ئێران بەگشتی و جەغفەر قوڵی خانی نوسرەتو لمولکی قاجار بە تاییەتی چالاکی و ئازایەتییان نواند و حیشمەتودەولەش دنیایان و ئافەریمی لیکردن. لای بانگی شێوان ھەردک لا دەستیان لە تیکۆشان ھەلگرت و گەرانەوێ جێخەسانەوێ خۆیان و چەند ڕۆژێک شەڕ راوستا.

وا ھەلکەوت کە ڕۆژێکی خودادادخانێ سەرتیپ ئەسپ و بارگین و مابین و بەستری بریبوونە لەوێ و لقییک سەربازی ئەردەوێل و مشکینشار و لقیکی عەزەب و عەجەم و دوو تۆپینشی وێرا بوون. لەپەڕی سوارانی تورکمان لێیان دەرپەڕین و بە سەریان دادان و خودادادخان و ھاوڕێیانیان بەزاند و دوو تۆپەکشیان لیکرتن. دەوری پەنجاشینست کەس و بگرە پتریش سەرباز و تۆپچی و مەبەر لەپەشەری تورکمانان کەوتن و تێداچوون. بە قەومانێ ئەم ڕووداوە قۆشەنجی شەھزان و ترسان و ھەروەھا کەمبوونی ئازووخەش لە ھۆردویدا ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتری خۆ نواند. چەند جارێک حیشمەتودەولە ڕووی دەکردە سەرکردەکانی سڤا و دەیکوت کێ دەتوانێ بجێتە قەلای مەرو و پێداویستی و خورد و خۆراک بێنێ؟! ھەموویان خۆیان لەم ئەرکە لادەدا. سەرەنجام یوسفخانێ سەرتیپی ئەفشار بە دوو دەزگا تۆپ و دوو لقی بەرکێفی خۆیەوێ ئەم خەزمەتە قبوول کرد. سەرکردەیی ئەفشار لە ماوەی دوو شەو و ڕۆژدا ئازووخەش لە ھۆردویدا و تفاق و پێداویستیەکی زۆری لە قەلای مەروەوێ راگواست بۆ نێو ھۆردو و ئافەریمی لیکرا و لە ھاوشانەکانی تێپەڕی. بێم قەرارە ھەموو ڕۆژێ بەکێک لە سەردارانێ سڤا بە تۆپ و سەربازەوێ دەڕۆی و تفاق و ئالیکێ دینا بۆ وەلسات و بەکسمی قۆشەن و سەر لە تاریکان دەگەرایەوێ. بەلام ھەموو ڕۆژێک بێنیوێر دوو سێ کەس لە سەربازانی ھۆردووی ئێران بە چنگ تورکمانان یەخسێر دەکران. سەرەنجام حیشمەتودەولە وای

بېرىار دا كە نېۋەشەۋىك ھۇردوۋ بەرىتە نېۋ قەلەي مەرو و چۇنېەتى باروئۇخەكە
 بە مەزەنەپپاۋانى دەۋلەت رابگەيەننى و داۋاي يارمەتى بكا. ھەموو لايەك لەسەر
 ئىم تەمايە رېككەۋتن و شەۋى ۱۷ى رەبىيەي يەكەم لاي بەيانى جارى كۇچيان
 كشا و بەرەۋ قەلە بزوۋتن. قەۋاموددەۋلە وىراي دوو لقى سىمىان و دامغان و
 لىقىكى قەراھان ۋەپىش كەۋت و قۇرخانە كە بېرى ھەشتەد بار بوو ئرايە دەست
 لقى ئەردەۋىل و مىشكىنشار. خۇدى حېشەمەتوددەۋلە لەگەل دوو لقى ئەفشارى
 ئېرېكىنى يۇسۇفخان و لقى تەرشىز و مەراغە كەۋتەننى، بەلام ھەر كە ھىزەكانى
 ئىران باريان لىنا و لە سەنگەرەكانى خۇيان ترازان، سوارانى توركەمان بە
 سەريان دادان و لەرئوۋە ئاگرى شەر و لېكدان ھەلگېرسا.

گهرده لوولی شهر و به زینى حيشمه توددهوله ئه سیركرانى یوسف خانى سهرتیب به چنگ توركمانان

لهم بوومه لیتى به یانمه وه تاكوو تاوه لات شهرىكى قورس قهوما.
ئه گهرچى یوسف خانى سهرتیبى ئه فشار و قاسم خانى سهرتیب پىكه وه وىرأى
هیزه كانیان پیاوانه خویان راگرت و گه لىكیان چاونه ترسى و نازابه تى نواند،
به لام سهر بازه كان فیه شه كیان لى برا. په یتا په یتا رایانه سپارد و داواى
تهقه مه نییان كرد، كهچى له ترسى گیان كهس نه یویرا بویان بهرئ. سهره نجام
وه ختاپك سهر بهرته به گه یشتنى تهقه مه نى و یارمه تى ناھومید بوون و
توركمانه كان په ساپه سا هلیانویژنین و زالتر بوون، قاسم خان له گهل
چه كداره كانى به سووكا به تى هلات و بوى دهر باز بوو، به لام یوسف خان راكردنى
به شهره زارى و په لى سهر شانى ده زانى و چه شنى سه دى ئه سكه ندهر
خۇراگر و پته و شهرى پیاوانه ی ده كرد و ناخریبه كه ی توركمان ده وره یان گرت و
له گهل بۆلێك له پیاوه كانى گرتیان. پاشماوه ی چه كداره كانى رهوین و له نیزىك
گوینگته په سهنگه ریان دابه ست و راوه ستان. له و مه ته ریزانه دا جه عه ره قولى خانى
نووسره تولمولك و حاجى عه سكه رئاغای ئه فشارى براى فهزان ئاغای سهرلھى
تۆپخانه كوژران.

په روىز خانى چه راوه ره وو سهره رآى ئه وه ی كه دهمى به شمشیر برىنى
تیبوو، دیسانیش ههر شهرى ده كرد. له و گهرده لوولی تىكه له لچوونه دا زیرانى
ده ست لىكبه ردانى سپاى ئیزان هه لىكردئ و حيشمه توددهوله و قهواموددهوله
وىرأى بۆلێك چه كدار له كاته ژمىركا مه وداى جوار فرسه خیان برى و خویان
گه یاندموه قه لای مه رو. له و یوه ش به ره و شوینى نیشته جى بوونى تا یه ی

سارووق جىمىن و لەگەل سوارانى «ھەزارە» پۇيشتن و لەشكرىان بىخاۋەن و خىۋ و سەردار بەرەنلا كىرد. كاتىك سىپا گەيشتە قەلەي «يۇل ئوۋىن» بوۋنە دوو قۇل. دىستەيەك بە لىۋارى روۋباردا تىپەرىن و دەستەكەش پىگەي «نەورۇزئاۋا» و «كوۋچەي قوم» يان گرتەبەر، بەلام دوۋسى ھەزار كەس لە توۋنىان خىكان و تىداجوۋن و دوۋسى ھەزارىش بە دەرد و مەردى بىئاۋى و توۋنىايە تىپەۋە ۋاكان و سەرەنجام گەيشتە سەر روۋبار و دوۋسى ھەزارىكەش بە دىل گىران. لەو لاۋە ھەزار كەسەك لە شوۋنى نىشتەجى بوۋنى سارووقان كەيشتە بال قۇشەنى تىكشكاۋ. دۋاي شەۋ و پۇۋىك شەر لەگەل تاپىغەي سارووق قەۋما و دىسان شىكانى لىكەۋتەۋە. حىشمە توددەۋە و قەۋاموددەۋە ئەۋنۇيان لەرزى و خۇيان بۇ پانەگىرا و جوۋنە خاكى پىرۇز. لەو پەۋىنەدا عەبدولەلى خانى موقەددەمى سەرتىپى تۇپخانى كە بۇ پەشەيدى و جوامىزى بەناۋبانگ بوۋ بە دىل گىرا. جەغفەرخانى ئەفشارى لەرماندەي لىقى ھەشتى ورمى باسكى بىرىنكى قوۋلى ھىنا و ھەلگلا. ئەبولقاسم ئاغاي نەۋەي، خۇي گەياندە سەرى و ئەماشاي كىرد كە [لە ھەۋت سالان راست بۇتەۋە] و گىيانى داۋەتە دەست گىيان پەروەرىنى. نەقى بەگى كۇھەكلۋى ئەفشارى سەردەستەي لىقى ھەشتىش گىرا و ھەر خۇداش دەزانى چەند كەسى دىكە يەخسىر كراۋن.

يوسف خانى سەرتىپى ئەفشارى ورمى لە زىندانى

تورکماناندا

داۋى گېرانى يوسف خان وەختايەكى تورکمان بۇيان دەرکەوت كە يەككە
لە سەرۇكانى عىلى ئەفشارى ورمى و ئىستا لە سەردارانى سىپاي ئىزانە زۆر
چاكيان دەرە تەنى و وەھا كەوتنە پاراستنى كە ھەر باسى ناكرى. لە نىو
خۇياندا لىيان بوو بە كىشە و دەمەقرە كە بە چنگ كامەيانەو و سەرەنجام
ھەكىم تووپال و قوشىدخان كە لە نىو تورکماناندا بە لەشكرزۆرى و
دەولەمەندى دەناسران بە سەر ھەموو لايەكدا زال بوون. پاشان يوسف خانى
سەرتىپى ئەفشار و جەوادبەگى ھاۋركىلى برانە نىو چانر و چىغى ئەوان و چۆنى
پىويستە ئاۋايان چاۋەدىرى كردن كە دەرياز نەبن. زۆربەى ئەم رووداۋە لە زمان
خودى عەلى مەمەدى وەكىلى لىقى ھەوتى ئەفشارمە گىزىراۋەتەو كە
خزمەتكارى تايبەتى يوسف خان بوو و لەگەل جەوادبەگ پىكەو گىرابوون.
ئاۋىراۋ ھەتا رۇگارىۋونى سەرتىپ لە بەند و داۋى تورکمانان لە مەرو بوو و
وەكوو پزىشك ھات وچقۇ نىو خاۋخىزانى تورکمانانى كىردەو و رىسى
لىنە گىراۋە. پاشا سولتانى دەمراستى كاروبارى ملك و ماشى سەرتىپ لەم
ماۋەيەدا لە خاكى پىرۇز چاۋەدىرى مال و بارگە و بنەى سەرتىپ بوو. جاروبارە
بەپى پىويست و لەسەر داۋى ئاغا و ساپەچەورى خۇى دىچوۋ بۇ خزمەتى و لە
نىو تورکمانانى مەرودا چاۋى پىنى دەرکەوت و دەرەپايەو. ماۋەى گېرانى
يوسف خانى ئەفشار بە چنگ تورکمانان بە بوو سال زياترى قىسە لىدەكرى و ھەر
خوداش دەزاني وايە يان نا. پاش ئەۋەى كە ماۋەيەك بە سەر ئەم رووداۋە
تەپەرى، يوسف خانى ئەفشار لاي خۇى بېرى كىردەو كە ئەۋەندەى بۇى دەرەى

خۆی هەلکا لە کرێنەوه و رزگار کردنی ئەسیرەکانی سەپای ئێران ئەخاسە سەربازانی ئەفشار و بێم کار و هەنگاوهی ناوبانگی باش لە رۆژگاردا بەجێبێتی. بۆیە ئەم وێست و ئامانجەیی خۆی بە تورکمانان راگەیاند و ئەوانیش بە بیستنی ئەم هەوالەیی که بەراستی ئاواتەخوازی بوون کە یه‌یان گەلێکی گول کرد و هەركامه‌یان ورده‌ورده به‌خسیری خۆیان دینا و به‌ نرخێکی زۆر پێیان دەفرۆشت. پاشان به‌پێی به‌لگه‌ و پ‌سووله‌ له‌ خاکی پ‌پ‌رۆزی [مه‌شه‌د] دراوه‌كه‌یان له‌ سولتان‌پاشای ده‌م‌راستی و‌مرده‌گرت.

هەر لەم سەرووبەندهدا ئەقەبەگی ئەفشاری کۆهەکلوی سەردەسته‌ی لقی حەوت که به‌ دیل گیرابوو، ئەسپێکی تورکمانی وەگیر هینا و بەدزی پێی‌نایه‌ رکێف و به‌ نێو تورکمانان‌دا رۆیی و رووی کردە تاران‌ی پایته‌خت. کاتی‌ک ناسرەدین‌شای قاجار ئەم چوست و چالاکیه‌یی ئەقەبەگی بیسته‌وه‌ ئافه‌ریمی لێکرد و مواجیبی پێهه‌لابرد و ئیزنی گه‌رانه‌وه‌ی درا بۆ مه‌وتنه‌ی خۆی. جا با ئێستا یوسف‌خان له‌ زیندانا به‌جێبێتین و بگه‌رپێنه‌وه‌ سه‌ر رووداوه‌کانی ورمی.

دەى بەلام با بزانين له ورمى چ رادهبرى؟

كۆچى دوايى نهجهف قولى خانى بهگه ربهگ

ئەكبەرميرزاي كوپى قاره مان ميرزا ھەروا لەسەر تەختى دەسلەتاي ورمى
پالى داومتەو. يەككە لە رووداوھەكانى ئەم چاخە سەبارەتە بە
نەجهف قولى خانى بەگەربەگى كوپى خودا ليخۇشبوو حوسين قولى خان. لەم
رۆژگارەدا نەجهف قولى خان خانەنشين كرابوو و بەوپەرى ريزمە دەليا و واى
لنھات كە پېرى پەكى خست و ھيز و پرستى لىبرا و بەرمبەرە نوايەو و
نیشانەى ھەرگ سەرى لە سويگەى ژيانى نا. دواى ماوھەك تەواو لە ھە پەرى و
بە جىوبان بۆى كەوت و سەرەنجلم رۆژى پينچ شەمەق ۲۰ى مانگى جىمادى دووم
پاش وەسيت كەردن بەرەو باغى بەھەشت پالى گرت. تەرمى ئەو خوابەخشيو و
گۆرستانى خان نيزرا كە دواتر لەسەر وەسيتى خۆى راگويزرئ بۆ خاكى بەر
دەرەنەى بەرزى ئىمامان. موفتى شاعىرى ورمىيى ئاواى پەكەوتى كۆچى دوايى
خان ھۇنيومتەو:

سروش ھات و لە ناکاو ھەليخويند بە گوئي ھۇشا

بەگەربەگ كۆچى لينا و رۆيى بۆ بەھەشتەلان^۱

شوينەوارى خىر و چاكەى كە لە دواى ئەو خوابەخشيو بەجىماو و
بريتيە لە نۆژمن كەردنەو و مىحرابى مزگەوتى گەورەى ورمى و ھەلاوەسىنى
چلچرا و زيرتنگرتنى بۆپەى گومبەز و دانانى مېنەر. ئەو خودا ليخۇشبوو پتر
لە ھەفتا سالى تەمەن بە خۇشى و كامەرانى تئېر كەرد.

۱ - «بيگريگى بىمىزل جنت مقام كەرد» دەپنە ۱۲۹۱ و دوستيش نىە

حوکمرانیتی نهسروللامیرزای کوپی حاجی

محهمه دوه لی میرزا

له ماوهی تئبه ربوونی شهش سال به سهر حوکماتی شازاده شهکبرمیرزای کوپی قاره مان میرزادا له ورمئ، ئیمام قولی خانی سهرتیبی شه فشار ناسراو به بیووک خان بالی بق راخستبوو و شهویش به داد و هاواری جه ماومری شه فشار راده گه یشت. به لام رژیکی به پیچه وانه ی شه دهب جوولایه وه و له کوپی مهی خواردنه وه و قومار کرن دا به ناحهزی له گهل خوابه خشیو مه لیک مه نسوورمیرزا نیکهوت، که شهویش به فیتی حاجی ره جه بعه لی خانی سهرتیبی تۆپخانه و شه سه دوللاخانی وه زیر بوو. مه لیک مه نسوورمیرزا سکا لای برده بمر دیواندارانی مهن و شهوانیش خنیرایه کی له سهر دمه لاتیان لابرده. نهسروللامیرزای کوپی حاجی محهمه دوه لی میرزا له جیئی داندرا و بوو به حوکمرانی ورمئ. شه پایه به رزه بیجگه له بوخته یی و زانایی بیاوکی وریا و کارزان بوو. به لام له گهل تۆرمه ی شه فشاران نه ده سازا و لییان به گومان بوو. زۆری سووکایه تی به سهر کوپه کانی نه جه ف قولی خانی به گهر به گ هینا و تۆماتی خرابی پیوه به ستن و تاوانی به درۆی له سهر سوور کردنه وه. له راستی دا شه حاکمه هینده ی دمه لاتی ورمئ به دله وه نه ده نووسا و دوا ی ماوه یه ک بیانوویه کی دینه وه و رژی بق ته ورئز و دمه ستنی له کاری حوکماتی ورمئ کیشمایه وه. دوا ی شه له سهر داوا ی ئیمام قولی خانی سهرتیبی شه فشار پله ی حوکمداری برایه شه سه دوللاخانی قاجار که پیشتر پیشکار بوو. شه دهورانه دا حاجی محهمه دوه لی خانی شه فشاری قاسملوو کوپی حوسین قولی خانی به گهر به گ که له نیو براکانی دا به بیاوکی زیره ک و ناقلمه ند دانه ندرا و هیچیان تایان نه ده کرد و ماوه یه کی رژی گه لیک پله و پایه ی گرینگی حکومه تی له سهر شانی بوو. مالوایی خواست له دنیا ی پرووخه ک و نه مین. کوپه کانی بریتین له:

- ۱- محهمه نرمان خان. ۲- محهمه دباقرخان. ۳- محهمه دسادق خان. ۴- حاجی ره حیم خان. ۵- شه حمه دعه لی خان. ۶- مه نووچنهرخان. ۷- موحیب عه لی خان.

درانی جلهوی دهمسه لاتی ورمی به مه لیک مه نسوور میرزای

کوری فه تحه لی شای قاجار

له سالی ۱۲۷۹ی کلژی/ ۱۸۶۲ - ۱۸۶۳ی زایینی دا مه لیک مه نسوور میرزا که
برای دایک و بابی مه لیک قاسم میرزایه و هه ردووکیان له داوینی کچی
نیام قو لی خانی به گه ره به گی نه فشار به ربوونه وه ، رۆنیشته سه ر ته ختی
دهمسه لاتی ورمی. شازاده مه لیک مه نسوور میرزا لای ناسرمدین شا زۆر
خۆشه ویسته و لیتی نیزی که و گه لیک به شوینی دا ده نیتری و یه کیکه له
هاور کێفانی. لهم ساله دا وه کوو هه میشه دیسان له رکێف و خزمه تی دا خۆی
ده نواند و چونکه زمانی ده گیرا شا به قسه کانی که یلی ده بزووت. رۆژیک له
هه ویل بادشادا هیندیک باسی کهش و هه وا و گه شت و سه یران و دلجروینی
مه لبه ندی ورمی هاته گۆر. شازاده ی به رزمجی به وه پهری بێداگری داوای هوکما تی
وینده ری کرد و بی یه کونوو باریووی کرا و هوکمی بۆ لیدرا. شازاده ی پایه به رز
به خه لاتی تاییه ت به سه رکرایه وه و له خزمه ت فه رمانه وه ئیزنی خواست و
به هه شتاو پووی کرده ته وریزی ناوه ندی دهمسه لاتی [نازمر بایجان] و نیمزای
فه رمانی وه رگرت و نوو کاغه زی سه باره ت به هه والی چوونی خۆی نووسین بۆ
جانگیر خانی به گه ره به گ و نیام قو لی خانی سه رتیپی نه فشار و ناردنی و باشان
پینی نایه ناوزه نگی و رۆیی و گه یشته گوندی «به ده لپوو» ی ملکی نیام قو لی خانی
سه رتیپ. نوای شه ویک مانه وه و میوانداری کران. بۆ سه به ینی رۆیی و گه یشته
بنکه ی دهمسه لاتی و کۆری دیداری گشتی له ته لاری کلاوه ره نگی به جیماوی

خوابەخشىو مەلىك قاسم مىرزا بېكەيتنا. بۇ پۇژى داۋىي جانگىر خانى بەگلەربەگى
بە بىرىكار دانا و وا بېريار درا كە غەلى ئەقى خانى سەرتىپ و شازادە بېكەۋە لە
دىۋانى حكومەت دابىنىش و زۆر ورد بە داد و سكاۋى جەماۋەر پابگەن. پاشان
كاروبارى دەسلەۋى بەپىتى لىۋە شاۋمىي بە سەر سەرۋىكان و مەزنانى ئەفشاردا
دابەش فەرموو. ئەۋمى سەبارەت بوو بە كاروبارى لەشكرى خرابوۋىيە ئەستۋى
ئىمام قولى خانى سەرتىپى ئەفشار. لىرەدا دەگەپ ئىنەۋە سەر حال و بالى
يۇسۇف خان كە لە بەند و داۋى توركماناندا مابۋوۋە.

ئازادىيۈنى يۇسۇف خانى سەرتىپى ئەفشار

لە زىندانى توركمانان

پاش ئەمەلى كە ئوۋ سال پىر بە سەر گىرانى سەرتىپى پايمەرزا تىبەرى،
خودا واى ھىنا كە بە دانى ھەفدەھەزار تەمەن دەرپاز بى. قوشىدخان كە لەسەر
گىرانى سەرتىپ لەگەل ھەكىم توۋپال كىشەى شەرىكايەتى ھەبوو، بىم بىرە
بوۋلە رازى نەبوو. ئەو ئوۋ كەسە ھەرايان لە نىۋانىدا قەوما و شەرەچەقەيان
لىپەيدا بوو. سەرەنجام يۇسۇف خانى سەرتىپ بەزى بوۋلەكەى دا بە ھەكىم
توۋپال و جەۋادبەگى ئەفشارى باب ئۆكەرى بە بارمەتە لەۋى بەجىنەشت و خۇى
نىۋەشەۋىك بىچرەپە لە نىۋ توركمانان دەرگەوت و بالى گىرت و تىۋبەزى و
ھىندەى بىنەچوۋ كە خۇى گەياندە خاكى پىرۇز. پاشاسولتان و تىكپراى
ئۆكەران و غولامانى كە لەۋى ئاگادار و پارىزەرى مال و سامانى سەرتىپ بوۋن
گەشانەۋە و شوكرانەيان بۇارد. بەلام لەۋ لاۋە قوشىدخان پاش دەرچوۋنى
سەرتىپ زۇر چاك جەۋادبەگى دەپاراست و لىزى سوۋر بوۋ كە ئەۋىش بە نىرخىكى
گران دەرگەۋە و دەبىبەنەۋە و لەۋى بەجىنەشت. يۇسۇف خان چەند رۇۋ لە
خاكى پىرۇزى [مەشەد] بۇ زيارەت مايەۋە و پاشان رۈۋى كىردە تارانى پايتەخت.
۱۰. ئەمەلى گەيشتە تاران و سەردانى ئامپا و ھاۋشانەكانى كىرد، بە ھاۋكارى
مەزەنەپىۋانى دەۋلەت تۈانى بىچىتە خىزمەت ئاسرەددىن شا. سەرتىپ لە شەم و
لىكەدان و رۈۋادەۋەكانى مەردا پىۋانە زۇر خىزمەتى شايانى راپەراندېۋون. پاش
بە دىل گىرانى بە چىنگ توركمانان لەگەل چارەنۋوس ھىتابوۋى و ئوۋ سال لە
نىۋ ھۇبە و چارداغى خەنىمان دا ژىابوو. گەلىكى تالى و سوۋرى كىشاپوۋ و بۇ
رەزگارى دىلانى ئىران ھەنگاۋى دەرەشاۋەى ھاۋىشتىۋون، جا بۇيە پادىشاى

خاوهن شکو به سیله چاوی میرانه خویندییوه و کردی به سهرتیب یه کم و مووچه ی بۇ زیاد کرد و له نیو هاوشانه کانی دا که ولی شان به رزی خسته سهر شانی. جا به راستی سهرتیب هر جۆنکی که به سهرکراپاوه لیی ده و مشاوه و هه قی خۆی بوو.

به کورتی چونکه دواى ماوه به ک گهره بپاوانی دمهسلات ده پانه و یست له شکر بنیزنه سهر نه سته راباد، ئیزنیان هه رموو که یوسف خانی سهرتیپی نه فشار له بارگاوه بگه ریته وه مه ونه نی و دواى ریکخستنی هیزه کانی بهر هه رمانی بگه ریته وه تاران. له سهر ئهم قه راره سهرتیب پرووی کرده وه ورمی و چاوی ئیمام قو لی خانی سهرتیب و خزم و کهسانی خۆی به دیداری پروون بوونه وه.

هر له م کاته دا جه واد به گی نه فشار که وه کوو بارمه له نیو تورکمانان مابۆوه به نرخکی گران کراپاوه و نازاد کرا.

ههروهک پیتشتر باسی کرا له بهر وهی سه هه ری نه سته راباد له بهر دا بوو، یوسف خان به مه به ستی ریکخستن و ساز و په رداخ کردنی له کانی هه لده سوورا و ده میک نه ده جه جمی. له م سه رو به نه ده له علی ئاغای سهر دار عیلى شکاک که چه ند جاریک بانگ کرا بوو به تاران و له وئ به پیتی هه رمان خرابوو به به ندیخانه و به تکای یوسف خان بهر دار بوو و پاش گه رانه وهی ببۆوه سه رخیل، سه ره له نوئ ده ستی کرده وه به سه ربادان و که له وه کیشی. کاتیک چۆ نه ته ی مه به سه ته که به باره گای میری راگه یه ندرا، به گویره ی هه رمان سهرتیپی یه کم یوسف خان ویرای هیزه کانی نه فشار راسپێردا بۆ ده مکوت و لیدان و گرتنی علی ئاغا. نه و پرکیش و گوینه بیسته ی شکاک له گه ل جه ماوه ی خۆی هه له ته ی بر دبوو به سه ر «جینیزه» و هه رای نابوو یه وه. یوسف خانی سهرتیب له گه ل سه ربازانی نه فشار به ره وه پرووی بۆوه و گرتی و هینایه ورمی و چه ند رۆژیک زیندانی کرا. دواى چه ند رۆژیک دیسان به که یخودایه تی و نیو بژیوانی سهرتیپی یه کم، شه زاده

مه ليك مه نسوورميرزاي حوكمراني نه فشار، ديوانداراني مه زني دلتيا كرده وه و به لگهي داني كه عياله كهي سر وه بهر دمولهت ديني و هر چي پيتاكي له پتي دايه دهيدا و دووباره بؤوه سرخيل و گهرايه وه سؤما و برابؤست. به لام چونكه له گهل ميرزاناغاي براي له سر لابران و سر عيلايه تي قره يه كيان له مابه يني دا بوو، دواي چوونه وه ي عه لي ناغا له ناكاو ميرزاناغاي براي به سر مالي دادا و تالاني كردا لم بگروه و بهرده يدا عه لي ناغا به فيشهك نهنگوا و به راكردن خؤي گهيانده ورمي و چؤنيه تي روداوه كهي به خزمهت مه ليك مه نسوورميرزا راگهيانده. ديسانيش هيزيك نيردرايه سر كورستان و ميرزاناغايان گرت و هينا يانه ورمي و به پتي حوكمي حاكم هه لاقه يان كرد و به شوولان ته زانديان و ريشي دريژيان تاشي «عه لي قاسوو» ي شهرفروش يه كيگ له دهست و پتوهنده كاني عه لي ناغا كه نه نانهت خؤشي ليبي دهترسا!! له مهيداني توپخانه به داريكي نه ستووره وه هه ليا نواسي و وه كوو مهر له نيوكه لاني را هه ليا نقليشانده و كرديانه دوو كوت و به خرابترين شيوه كوشتيان. پاش هم كارانه ناوچه كان هتور بوونه وه و ته ناهي بالي به سر كيژشان.

دواي نه وه ي يوسف خان تواني لقي جهوت و هه شتي نه فشار ساز و ناماده بكا، به پتي فرماني گه رانه وه، نيمام قولي خاني سه رتيب دوه وي براي له ورمي به جيتنيشت و نه ردمشيز خاني كوري كه شهيتاني بيكه نيبوو و پراي خؤي بردي و رؤيي بؤ خزمهت پاشا. لم كا ته دا ميرزا عه لي خاني كوري ميرزا مسته فاخاني به هائلو لولكي ئؤستاجلوو هه رمانده ي لقي لقي تازه ي نه فشار بوو. لقي هه شت محه مده حه سه ن به گي كؤه هكلوو سه ركرديايه تي دهكرده و لقي جهوت كه سيكي تاييه تي بؤ ديارى نه كر ابوو. به كورتي يوسف خان گه ميشته تاران و دواي له سان دراني سه ربازان. هيزه كاني وه به ردلي گه وره پياواني دمولهت كهوتن و خاني نه فشار و پراي چه كداراني خؤي و هيزه كاني ديكه بهرمو نه ستراباد كهوتنه ري هه تا شه و كي شه ي له ميژينه ي ئازاوه كيژاني توركماني نهو مه لبه نده كؤتايي

بێبێنن و هیمنی و تەناهی پاتی بنگێوی و خەلک ئاسوودە بێ. دواى راپەراندنی
 ئەرک و خزمەتی ئەستەراپاد و گەرانەوه تاران، لەسەر داواى باوکی ئاوداری
 سەرکردایەتی لقی حەوت باربووی ئەردەمشیرخانی کۆری کرا. جا لەبەرۆی که
 بەپینی فرمان دەبوو یوسف خان لە تاران بمینێتەوه. ئەردەمشیرخانی کۆری
 لەگەڵ دوو لقی حەوت و هەشت بەریکردمەوه ورمی. هەر لەم سەفەرەدا بوو که
 محەممەدحەسەن بەگی کۆهەکلویی ئەفشاری فرماندەوی لقی هەشت چۆوه بەر
 دلو فانی خودا.

نارەزامەندی ھېزەکانی مەراغە لە ئاغاخانێ میرپېنجی

سەرکردەیان و بەخشرانی ئێم سەرکردایەتی

بە یوسفخانی سەرئێپ یەکم

ئەوێ راستی بێ وەختایەکی کە یوسفخان لە سەفەری ئەستەراباد
گەرابۆوە و لە تاران لەنگەری خستبوو، ھەرای نارەزامەندی و دەنگەدەنگی دوو
لای موزەفەر و تازەیی مەراغە پەنگی دایەو و وردەوردە گوێی گەورەپیاوانی
دەولەتی پێزینگیەو. وا دیارە کە سەربازانی ئەو دوو لایە لەبەر
ھەلسووکەوتی نالەبار و دەسدرێژیەکانی ئاغاخانێ میرپېنج ھاواریان دەھات و
بەرمەبەرە ھەوتینی دژایەتی خۆی گرت و توورەیی گەیشتە پادەیکە کە پۆتیکیان
ھەموو پیکەو چوونە مالی میرپېنج و بەیداخیان دەرکێشا و بە بلمەبلم و
ناپۆرابەستنی لە جەرگەقەلاد مانیان گرت. وەک دەلێن چلەوکیشتی ئێم دوو لایە
دەمراستیکی ئازا و زمان پاراو بوو کە بە کۆمەلێک بەلگە زۆرمیلیەکانی ئاغاخانێ
سوور دەکردنەو. میرپېنج زۆری سەر سوورما و بە چەند پاسپاردەیکە خۆش و
نەرم و نیاں نامۆگاری کردن و گوێی دەست ھەلگرن لەو ھەرا و گروو گرتنە،
بەلام ھیچ فایدەئەبوو. سەرەنجام مەبەستەکە بە گوێی ناسرەددینشا
یشتەو و توورەیی کرد و [فەرمووی] دەبێ ھەلیاندن. بەلام چونکە کوشتن و
تێدابردنی نووھەزار مەزۆف کاریکی ناردو بوو، ھەروەھا دواي لیکۆلینەو
زولم و زۆرمیلی میرپېنج سوورکرانەو، وا داندار کە ئەو دوو لایە ھەرمکام لە
ئەفسەرەکان بۆ سەرکردایەتی ھەلیژێرن خۆیان سەرپشکن. ئەوانیش لە نیو
تەواوی ھاوشان و ھاوتاکاندا یوسفخانی ئەفشاریان بۆ سەرکردایەتی خۆیان
داوا کرد. لەسەر داوای ئەوان میرزا محەممەدخانی سپاسالار، یوسفخانی

نه فشاری ناره نڼو مه کوی نهو دوو لقه. کاتیک بهر یزبان گه یشته بهر دمرگای
 جهرگه قه لا به پیری یوه چوون و به خیریان هینا و کهوتنه سپاس و
 شوکرانه بڼیږی. یوسف خانی نه فشار بری سه د تمه نی بار بووی سر دهمسته و
 سر په له کانیاں کرد و هم مووی به چاکه میړانه هیوادار کردن و متعانه ی
 پی به خشین. نهوسا به لالوه له جهرگه قه لا دهر کهوتن و بردیا نه مالی
 یوسف خان. ثم خزمه ته می بهر یزبان خرایه سر خزمه ته کانی پیشووی و له بهر
 چاوی کار به دهستانی گهره می حکومت جوانی رنگ دایه وه و کهوته بهر دلان و
 له ماکه می دهسه لات هوه ناز ناوی «شوجاعود دموله» ی بڼ نو سرا. له سر دهمه دا
 شازاده حاجی حیساموسه سته نه می سولتان مراد میرزا کور ی جیگرمو می میر که
 حوکرانی هریمی فارس بوو. به مه به ستنی پاراستنی قه له مرمو می داوای میزیکي
 کرد بوو له باره گای پادشا. گهره پیاوای دهسه لات وایان به باش زانی دوو لقی
 مه راغه به سر کردایه تی تیمام قوالی خانی سر رتیب، برای یوسف خانی
 شوجاعود دموله که له ورمی بوو بانگ بکړی و بنڼیر ږیته فارس. پاش نهو می له
 ماومیه کی کورتا هرمانی چوونی گه یشته دهستی، سر رتیب نه دهمشیر خانی
 سر لکی برازای خوی له گهل حاجی میرزا مو حسیني ناشتیانی سر حیسینی
 له شکری کردنه جینشین و خوی به په له رووی کرده پایتهخت. له ویوه نڼر ایریه
 فارس بڼ څیر کڼلی حاجی حیساموسه سته نه و پتر له دوو سال خزمه تیکي
 زوری کرد و زحمهت و کویرمو می کښا. له ماومیه دا چه ندین جار نامه ی
 رمزانه ندی و دل پیخوشی حیساموسه سته نه سه بارت به سر رتیب ده گه یشته
 دهستی مه زنه پیاوای ده ولعت.

لادرانی مهلیک مهنسوور میرزا له سهر حوکماتی ورمی و راگوټیزانی دمه سولات بڼه حمه دمیرزا مو عینودده وله کښه کانی له گهل شو جا عودده وله

سالی ۱۲۳۸ ی کڅچی / ۱۸۶۶ - ۱۸۶۷ ی زایینی ، چونکه له راستیدا شازاده مهلیک مهنسوور میرزا سهره رای چیژتني نامی خدمت رکښی پاکي پادشای پیروز ، بیوو به جیړاز و هاوده می ده ربار ، دوری خدمت فرمانده وای به شهکه نجه یه کی به نیش و ژان ده زانی و لایه کی وای له کاروباره کان نه ده کرده وه . که مته رخه می و بی مه بالاتی به ریژیان له ماوه ی دوو سالیدا شیرازه ی کاره کانی لیکه لوه شاند و وه رگبرانی بیتاک به جاریک چته تیکه وت و حکومت له سهر ته و هره و بسته ی یاسا ترازا . وای لښات که بری سئ هزار تمن باجی دیوانی به هله سپراوی مایه وه و نه نږدرا . جله و دارانی حکومتی نازمربایجان گزیری به دهر و توند و تیژیان ناره سهری و هله بانېجا . شازاده ی به رزه چی میرزا باقری کوری میرزا غلام ره زای ئوستاجلوو که پیشکار و وه زیری بوو له گهل خوی بردی بڼه ته وریز هه تا له وئ پټیان بلن که من هه رگیز ده ستم وه نه داو ه ته کاروباری وه رگبرانی بیتاک و هه مووی ثم وه زیره بر دوویه تی و خوار دوویه تی . خهل نه مه شدا قسه و داد و هاواری شازاده یان نه سه لماند و زور توندیان لی کښا و له راده یان برده دهر . شازاده ی هیژا سهری له کاری خوی سورما . لم جهنگه یه دا شازاده به ختی چاکي هینا چونکه کاروانی موباره کی فرمانده وایه تی به مه به سستی زیاره تی خاکی پیروز ده بزوت و پتویست بوو مهلیک مهنسوور میرزا ش له رکښی دا بی . بڼه له تارانه وه برووسکه یه کیان لیدا که بچن و نه ویش به په له له ته وریز موه رووی کرده باره گا . فرمانده وای هیژا

ئەو سەھەزار تەنەنەى كە ماپوو بە شازادەى گەورە مەلىكەنسورمىرزى ماسى بەرپىزى بەخشى و ئەحمەدمىرزا مەعینودەولەیان ناردە ورمى. كاتىك موعینودەولە گەيشتە تەورپىز بەهەلكەوت یوسفخانى شوجاعودەولەش لەوى بوو. لەو سەردەمەدا بەرپىز عەزىزخانى موكرى سەردار، پېشكارى ئازەربايجان بوو. موعینودەولە چونكە لە دەورى يەكەسى حكومەتىدا جەماومرى ئەفشار وىكرا بە يەكدەنگ و بەوپەرى سووكایەتى لە ورسى بە دەركراوى نارەببووانەو تەورپىز و ئىم كۆدەنگىيەى بە فیتی شوجاعودەولە دىزانی، ئەواو بەرپىزىانى ناخۆش دەویست. كاتىك كە زانى عەزىزخانى سەردار لەبەرەوى شوجاعودەولە خزانى سەپالارە و يەككە لە لایەنگرانى، بۆیە بەرپىزىانى خۆش ناوى، بەنامەكى لەگەل سەردارى گشتى و مىرزا قارەمانى ئەمین لەشكر كۆبۆو و گوتى ئەرك و رىوشوینى دەسەلات و حكومەتى ئەفشارم بۆ دیارى بكەن. ئەوانیش پېیانگوت كە مەرجى سەربەخۆبوونى ئۆ لە حكومەتى ورمىدا بسى دەسەلاتى و دم لە بووش كردنى شوجاعودەولە و دەست وپێوەند و كەسەكانىيەتى چ لە بىوارى گرینگى لەشكرى و چ لە كاروبارى ملكوماش و ناوچەكانى ژىر دەسەلاتیاندا. موعینودەولە بەم رېنموونىيە ئەھنپىيەو بە خاكى مەراغە و سابلاغدا رۆیى بۆ ورسى و شوجاعودەولە لە تەورپىز ماپەو.

كاتىك موعینودەولە گەيشتە ناوچەى دۆل بە مەبەستى لىكۆلىنەو و ئاگادار بوون سەبارەت بە كاروبارى گرینگ و بەرجاوى حكومەتى لەوئۆە حاجى مىرزا مەھدى مستەوفى سەركارى شارەزای ورمىى بانگ كردە لای خۆى و كاگلى مەبەستەكانى لىوەرگرت و بە زانیاریيەكى تەواوە چوو بۆ شار و پاش ئەوى گەيشتەجى لە باغى سەردەمى و بالەخانەى كلاوھەرەنگى رۆنىشتە سەر تەختى دەسەلات. ھەرەكوو باوہ وەختايەك نابەزى مامۇستایانى ئایىنى و پیاوماقوولانى مەلبەند و سەركردەكانى قۆشەن بە شەو كەتتىكى ئەواو كۆبوونەو و پورەیان دا و چوونە بەخىرەینان و سلوى و پاش بلاوېوونى

کۆری جیژنی دیدار و پێشوازی هەر کەس چۆو ماله خۆی. حاجی میرزا مەهدی مستەوفا پلەئێ سەرکاری و بەرپرسیایەتی پیتاکی دیوانی درایە و خۆدی موغینودمەولەش هەموو پۆژیک بە کاروباری مەلەبەندە کە رادەگەشت و کەس مافی ئەموی نەبوو کە خۆ تێهەلقوتین و بە دزی و بە ناشکرا شەش دانگی خەیاڵی لەسەر تیکدان و شتواندنی کارەکانی سەر بە شوجاعودمەولە بوو. لەبەرەوی شوجاعودمەولە لە تەوریز بە جۆنەتی هەلوێستەکانی دزمانی، ئەردەشتیرخانی سەرلوق و حاجی میرزا موحسینی ناگادار کربوونەو و ئەرکی خۆیانی تێگەیانددیون. ئەوانیش بەپێی ئەرمان هەموو پۆژیک لە ژووری سەرکردایەتی دا ئامادە دەبوون و بە کاروباری هیزەکانی مەلەبەند رادەگەشتن و موغینودمەولە لە دای گران دەهات و پێی ناخۆش بوو. پۆژیک قاقەز و بەلگەنامەیکە عەزیزخانی سەرداری گشتی خستەروو کە دەریدەخست پاشابەگی کارگێری ملک و ماش و گوندەکانی شوجاعودمەولە پیاویکی غەیانە سەبارەت بە دەرلەتی هەتا هەتایی و ئەو دزی و رێگری و کوشارەئێ کە لە نێوان رێگای تەوریز و ناوچەکان دا روویان داو و دەقەومێن بە رێخۆشکەری و فیتی ئەو و لەبەرچاوی دیوانی بالا تاوانبارە، بۆیە موغینودمەولە دەبێ بیکرێ و بە زنجیرپنج بینێریتە تەوریزی ناوەندی دەسەلات. پاشابەگ بە بیستنی ئەم هەوالە ماوەیک بە پەرەوازمی خۆی شارەدەو و حاجی میرزا موحسینیش لە مالهەو مووشی داگرت و دەرئەکەوت. بەلام ئەردەشتیرخانی سەرلوق هەموو رێک سەردانی ژووری سەرکردایەتی دەکرد و هیزەکانی لە سان دەدا و پێداوەهات و لە راکردبووان و ئامادەنەبووانی دەپرسییەو و بە قەدرایە سەرەموویەک لە پێوشوینی شوجاعودمەولە بیاوکی لای نەدەدا. شوجاعودمەولە بۆی روون کربوونەو کە هەرجیبەکی موغینودمەولە سەبارەت بە ئێوە دەیکا بە فیت و دنی سەرداری گشتی و کاربەدەستانی بەرزێ ئازمربایجانە، بۆیە هەتا بۆخۆم دەگەریمەو و نابێ وستی بکەن و دەبێ زۆر جوان

بجولتېنەۋە. لەسەر ئىم پىۋىشۋىنە پۇۋىكىسى حاجى مىرزا موحسەين،
ئەردەشىرخانى سەرلىقى بىردە لاي رېزدار موعىنوددەۋە و بە تەگبېرى زانايانە
كۆتايى بە گە و گازندەى نىۋانپان ھېنا. خوداۋراستان لىم پۇۋانەدا كە
نىۋەراست مانكى مەھرەم بوۋ نەخۇشى چاقولكە لە ورمى بە بەرپانى سەرى
ھەلدا و بەرەبەرە پەرەى گىرت و مەحمودمىرزاى بەكىك لە كورپانى
موعىنوددەۋە توۋشى ھات و بە بوۋ پۇۋان كۈشتى. ھەرۋە ھا ھەموو پۇۋىك جگە
لە كەسانى ناۋبەدەرەۋە ژمارەيەكى دېكەش پىۋىدەچوون. شازادەى ھوكىمران
ۋىراى قەرۋاشانى ھەرەمى، مالى راگواست بۇ باغى «عشىرەت ئاباد»ى
برايم خەلىل خان و لەۋى بنەى دانا. ئەردەشىرخانى سەرلىق بە كەسۋىكارمە
رۋىى بۇ ناۋچەى بەناۋبانكى «دەشتەبىل» و خاتۋونى شوچاۋوددەۋە لە باغى
كەمال ئاباد مۇلى دانا. خەلكى ۋلاتەكە شەۋ و پۇۋ سەرقالى ئايەزدارى و
[لە خۇدان و چەمەرى گىرەن بوۋون] بۇ ھەزەرەتى سىلارى شەھىدان
[ئىمامى ھوسەين] سىلاۋى لىۋى و لەبەر خودا دىپارنەۋە ئىم بەلایە بىرۋىتى و لە
كۆتايان بىگاتەۋە. ھەر لىم پۇۋانەدا شوچاۋوددەۋە گەيشتەۋە ورمى و ىۋاى
دىدارى راستەۋخۇ لەگەل موعىنوددەۋە تەشرىفى چوۋ بۇ باغى كەمال ئاباد و
ىۋاى برانەۋەى پەتاكە تەدارەكى زەماۋەندى ئەردەشىرخانى سەرلىقى كورى
پىكەپىنا.

شەرى نىۋان بلباس و قەرەپەياغ و پاسپىردرانى

شوجاعوددەولە بۇ چوونە لاجان

لەبەرەھى ھۆزى بلباس ھەمىشە شانپان داۋەتە بەر تالان و كوشتارى خەلكى ورمى و مەراغە ، [عەبباس مىرزى] جىگرەھەمىمىر قەرەپەياغى بىردوون و لە [دەشتى] سىندووس نىشتەجىتى كىردوون و بەپاسى ئەوانىش وەككۈ كىو لە بەرامبەرىيان دا چەقىون و تەواۋ بىكەۋە دوۋمىن. سالى ۱۲۸۴ى كۆچى/ ۱۸۶۷ - ۱۸۶۸ى زاپىنى ، دەستەيەك قەرەپەياغ لە [شارى] سابلاغ بە قەرەۋل داندرايوون. شەۋىكى ھەمزاغى سەردارەئىلى بلباسان لە ناكاو ھەلىكوتايە سەر ئەۋ باغەمى كە قەرەپەياغ بە مەستى لىنى ئوستىوون و سىۋىيەك كەسى لىنى كوشىتىن. پاشان جىلۋەبەگى كۆرۈۋەكەنىيان دامالەن و لە بەر خۇيان كىردن و بەرمو قەلە لاجان بىزووتن ھەتا ئىشكىجىبەكەنى ئەۋىش لە ھەۋشەمى ئىيان دەپەرەيتىن. باقراغەمى سەردەمستە و مەھدى سولتەنى تۇپچى ھەركام بە دەستەيەك سەرباز و تۇپخانەمى ئاگر بارەۋە لەۋى خەرىكى پاراسىنى قەلە بوون. كۆمەلى بلباس وىستىيان لە قەلە ۋەۋورەكەون ، بەلام كاتىك دىتىيان پارىزەمران ورىيان و تۇپەكان دەمىيان داچىرپەۋە ، خۇيان كلا كىرد و چاۋەروانى دەرفەت مانەۋە. قەلەداران بە كاغەزىك جۇنىيەتى بارۋىخەكەيان لە شوجاعوددەولە روون كىردەۋە و ئەۋىش بە دىۋاندازانى مەزنى راگەياند. بۇيە ھەرمانىك لە لايەن گەۋرەپىۋانى دەۋلەت دەرجوۋ بۇ بەرەزىيان كە ھەلەكەتە سەر بلباسان و بىيانتەزىنى و قەلەيەكى تازەمىش لەۋى ئروست بىكا كە ھەمىشە ئاقمىك سەرباز و چەند تۇپى لىنى. شوجاعوددەولە ھەتاكوۋ ھاتنى ئىم ھەرمانە ئاقەتى نەھىنا و بە ھىزى بەرەكەتلى خۇيەۋە روۋى كىردە لاجان. ھەمزاغا و پىۋاۋەكەنى لە خۇيان رانەدى راۋمىستىن و

په نایان برده بهر خاکی عوسمانی. نهوسا شوجاعودموله وهستاکارانی
 شمارمزی کؤکردنموه و له ماوهی سیمانگدا به بری دووهزار تمه قه لایه کی
 ساز کرد. کاتیک ههوالی تهواو بوونی قه لا به خزمهت جلهوداری دمولهت
 راگه یه ندرا محهمه دمیرزای نه اندازیار کوری شازاده مهحموود میرزایان نارد که
 چاوی پتی بکهوئ و نهخشه کی قه لاکه بهریته وه باره گای پیرۆز. نهویش به پتی
 فرمان گه یشته لاجان و نهخشه کی له گه ل خۆی برده وه تاران. شوجاعودموله
 نه خزمهتشی وه بهردلان کهوت و خه لاتیکی تایبهتی بۆ نیردر و خهرجی
 تیچووی قه لاش له داهاتی دیوانی ورمیوه باربوو کرا. لم سهرویه نهدها مزگینی
 نیرزانی نیمام قولی خانی سهرتیب له ئه رک و کاری شیراز و گه رانه وهی بۆ
 تاران شوجاعودموله کی گه شانده وه و ئۆخۆنی خسته دل و دهروونی.

نیردرانی میرزا سادقی قایم مقام بۆ تهوریژ و بییه لاجوونی ههتا
پلهی پیشکاری موزه فقهه رهدین میرزا؛ بانگ کرانی
شوجاعوددهوله بۆ تهوریژ و راسپیردرانی
لقی جهوت بۆ مانهوه لهوێ

میرزا سادقی قایم مقام یهکیکه له ناموزاکانی میرزا ئاغاخانی نووری
مهزنه وهزیر و بیایکی لیزان و پر و تهواوه. پیشتر خه لکی تهوریژ له بهر چهند
هۆیهک لینی هارووژان و بهردهرگایان پیکرت و بهوپهری سووکایهتی
دهریان په راند و [ته نه که یان له دووی کوتا] و بئ دهسه لاتیان کرد و له و ده مه وه
ههتا ئیستا له پایتهخت به دووره پهریزی ده لیا. لهم کانه دا که عهزیزخانی
سهرداری گشتی له پلهی پیشکاریتی نازه ربا یجان لاسرا و هیجی به چنگ نه ما و
بانگ کرایه وه تاران، قایم مقام سه ره له نوێ داند رابیه وه به جله وهاری
نازه ربا یجان و پیشکاری موزه فقهه رهدین میرزا، نیردرابه وه تهوریژ. ده لێن بۆ ئهم
کاره گه وره بیایوانی ده سه لات و باوه ر پیکراوانی نام و ده زنگای فرمانروایه تی
یه که ده نگ نه بوون. تاقمیک که خه لکی تهوریژ بوون وه بالیان بۆ کیشا و
دهسته یه کیش لهت پتیا ن خوش نه بوو. به لام چونکه به ریزی جینشین می به دل
خوشی ده ویست و متمانه ی پتی بوو، نه وانیش مه قیا ن لی برا. میرزا سادق له
مه وای ریگانا حوکی نه رک و راسپارده کانی نازه ی خوی نارین بۆ حاکمان و
نه میرانی نازه ربا یجان. بۆ وینه کاغه زیکی نووسی بۆ شوجاعوددهوله و باسی
ئوهی کردبوو که هه روا چاوێکم به نیمام قولی خانی سه رتیبی برات که وتوه که
له فارسه وه گه رابۆوه. ئیومش ده بی هه تا کوو من ده گمه تهوریژ بهوپهری
وریایی و سه ره کایه تی ته نهاهی سنووره کان بیاریژن و چاو تان به سه ر

رێک و پێکی کاروباری گرینگی لەشکرەوه یی و چاومروانی فەرمانی داهاتووم بن. میرزا سادق زۆری عەسکەرخانی سەرئێویی شەهید خوش دەویست و لەگەڵی کەرم و گور بوو. ئێستا لەگەڵ یوسفخان و ئیمام قوڵی خانیش هەر وایە و نەگۆراوه.

بە کورتی کاتێک قایمە قامی بەرێز لە سەرەتاکانی مانگی نیوجێژناندا گەشتە تەوریز و پێشوازییەکی بەشەو کەتی لێکرا، لە بەروە بەل لە خەلکی تەوریز و ئابوورا و هەرا و هەللایان دەرئەتسا و هەقیشی بوو، بڕوا و متمانەی بە هێچکام لە هێزەکانی ئازەربایجان نەدەکرد و بەبەزی نامەیەکی نووسی بۆ شوجاعوودەوڵە کە لقیکی ئەفشار لەگەڵ پلەدارانی زیرەک و وشیار بەرێ بکا بۆ پاراستنی تایبەتی خودی قایمە قام. لەم رۆژانە و لە ٢٥ی مانگی نیوجێژناندا ساتی [هەتاوی] ئازە بۆوه و شوجاعوودەوڵە دواي بەجێهێنانی رێ و رەسمی نەورۆزی میری کاروباری گرینگی لەشکرێ ئەسپاردە دەست خان باباخانی برازای و جارێ چلەوی حکوومەتی دایە چنگ جانگیرخانی بەگەربەگ و لە رۆژی ٥ی مانگی قورباندا بەرەو تەوریز کەوتەری. ئەردەشیرخانی کوریشی لەگەڵ لقی حەوت بوو.

هەر لەم سەرەبەندەدا بەرێز میراز عەلی حوسینی سەلماسی کە پیاویکی ئەدیب و زانا بوو کۆچی بوابی کرد.

هاتنى ميخائىلى جېنشىنى خونكارى رووسيا بۇ ئىران و راسپېئىردانى شوجاعوددەولە بۇ پېشوازى و بەخىرھىفانى

سالى ۱۲۸۵ى كۆچى/ ۱۸۶۸ - ۱۸۶۹ى زايىنى كه شوجاعوددەولە له تەوريز بوو، هەوالى هاتنى ميخائىلى جېنشىنى [سەرۆك] دەولەتى شكۆمەندى رووسيا به خزمەت هېژا ناسرەددىنشا راگەيەندرا. چونكه دەبوو كه سېك له ئەمىرانى دەربار بچىتە پېشوازى، يۇسفخانى شوجاعوددەولە له بەختى بلىندى بازى ئىم شانازىيەى لەسەر شانى نىشت. بىرپار درا كه بېرى هەزار تەمەن بۇ خەرچ و بەرجى ئىم سەفەر و ميواندارىيەى ميخائىل و مەربگرى. شوجاعوددەولە به مەبەستى دەريزىنى سپاس و پىزانىن سەبارەت به شانازى راسپېئىردانى بۇ ئىم ئەرکه، بۇخۇى راوستەخۇ كه و ته تەدارەكى ئىم گەشت و دیداره و تىژ بەرمەو لەنگەران ئەسپى تاو دا. يۇسفخان بەر له رۇيشتن هاوړپيانى خۇى له نىو بېاوانى مەند و ماقوول هەلبژارد و رۇژى ۱۴ى مانگى محەرمم بزووت. له مزلى «خەلات بۇشان»ى يەك فرسەخى تەوريز چاوى به كۆنسوولى رووسيا كهوت كه له تەوريز دەبوو. ديارە كۆنسوول بۇيە هاتبوو هەتا له نىزىكەوه چاوى به كۆمەلى ميوانداران و پىوشوینى پېشوازى بکەوئ. پاشا ئەوہى مالاوايى يسان راست و رۇيشتن له گوندى «واسمەنج» كه له دوو فرسەخى تەوريزە لايان دا و رۇژى شەممۇ ۱۵ى مانگ لەوئوہ بزووتن و لە پەناى «قورى گۆل» جەمى نيوہ رۇيان کرد. پاشان سوار بوونەوه و شەو گەيشتنە ئاوايى «کورسەندى» كه يازدە فرسەخ لەو شوئەوه دوورە و لەوئ دابەزىن و وچانىيان دا و رۇژى يەك شەممۇ ۱۶ى مانگ ريگان داگرت. بەکورتي شاندى شوجاعوددەولە تەواو به شەوكت و شكۆمەند مزلاومزل رۇيى و لە ئەرەدەوئل تىپەرى و گەيشتنە

نیزیک کهوشه. پاش شهوی که نیو فرسه‌خی دیکه به ریگادا رږیشتن سهردهسته‌یکه قازاخان که به زمانی دهولته‌ی پروسیا پتی‌ده‌لتن کابیتان به خوی و بیست چه‌کداره‌وه له لایه‌ن جیتشینمه‌وه گه‌پشتی. به دابی خویان سه‌لامی کرد و رږزی نواند و شرکی سهرشانی راگه‌یاند. شو‌جاعودمه‌ولمش سهردهسته و یارانی زور به گهرموگوپی به‌خیره‌تینان و چاک‌وخوشی له‌گهل کردن. تله‌نگداریانی بیاده که له پینشه‌وه ده‌رږیشتن ئیزنی دان بگه‌رپنمه‌وه و له یه‌ک فرسه‌خیش غه‌فاربمگی کارگپرئ سه‌یفولمولک و حاجی سه‌مه‌ره‌علی به‌نده‌ردار و تیکرای که‌یخودا و پیاوماقوولان به بیر شانده‌که‌وه چوون و میواندارییان لیکرن. شهوی که قهره‌ولخانه‌ی پروسانی لی‌یوو بازده که‌س سواره‌ی قازاخی ناماده له‌سهر داب و ده‌ستووری خویان ریزیان به‌ست و شو‌جاعودمه‌وله‌یان به‌خیره‌تینا.

شو‌جاعودمه‌وله به‌وپه‌ری دل‌وفانی به به‌رده‌میان‌دا رابرد و [ومک پاسه‌وانی شهره‌ف] به‌سهری کردنه‌وه پشکنینی. شهو بازده که‌سه له‌گهل سهرپه‌لی خویان له پیتش شو‌جاعودمه‌وله‌وه ده‌رږیشتن. نوای برینی فرسه‌خیک رږی، له جیگایه‌کی دیکه نیزیکه‌ی بیست قازاخ راوه‌ستابوون و له‌سهر دابی شه‌وانی پیتشو و جوولانه‌وه و له‌گهل شهو بازده که‌س جیکورکه‌یان کرد و به‌م چه‌شنه رږیشتن هه‌تا گه‌یشتنه خودی شاستارا. له زارکی بازاری شاستارا خه‌لک گاوه‌گردوونیان کرد و پاش شهوی له‌وهی تپیه‌رین، چوون و له مالی خانه‌خوی دابه‌زین. میرعیسابه‌گی ناموزای سه‌یفولمولک که سهردهسته‌ی قازاخان بوو له مالی قولی‌خانی سهرلک دابه‌زی و بیست قازاخیک له له‌نکه‌رانه‌وه وپرای هاتبوون. چونکه له لایه‌ن حاکمی پروسه‌وه بق میوانداریتی پاسپیرداریو به قولی‌خانی سهرلکی راگه‌یاند و تکای لیکرد که چاوی به شو‌جاعودمه‌وله بگه‌وئ. پاش ئیزن دران شانازی دیداری پږبرا و شو‌جاعودمه‌ولمش زور به گهرمی و مریگرت. به‌کورتی رږزی پینج‌شه‌مق ۲۰ی مانگی مهررم له شاستارا بزووتن و به‌ره‌وه له‌نکه‌ران تیراچوون. له‌ویوه هه‌تا له‌نکه‌ران مه‌ودای ریگا پینج فرسه‌قه که به نیو

لیږم وار و دهر یادا دمخوشی و هر لهو شوینه دوو ناستارا ههیه که یهکیان هی دهوله تی شکومه ندی نیرانه و نهوی دی نی رووسیایه. دواي نهومی که له رووبار بهرینه وه جوونه نیو خاکی رووسیا و لهوی سهرؤکی گوومرگ به جلی رسمیه وه به بیرانه وه جوو. پاشان لهوی را رۆیشتن و له یهک فرسه خي له نکه ران «نه لیکساندر نۆویچ» ی جیگری حاکم به چل سواره وه پیشوازی لیکن. له هه موو شوینیک بیست کهس قازاخ له نوا و دواي شو جاعوده وه له ده رۆیشتن. له م کاته دا میر عیسا به گی میواندار به قولی خانی سهرلکی گوت که به پتی نامه ی جینشیني پایه به رز خه رچ و به رچی سه هری شانده که به ته واوده تی دابین کراوه و ناماده یه، بۆیه عه رزی شو جاعوده وه بکه ن که ها ور کتفانی و هری بگرن. وه ختایه ک قولی خان مه به سه ته که ی به خزمه ت شو جاعوده وه را گه یاند هه رمووی که له سایه سهری پاشای نیرانه وه نه گه ر رۆی هه زار ته نه یش بده ن قبول ناکرئ و وه ر ناگیرئ و پتوی سه تمان پیی نیه، به لام با خه رچی جه می شه و نیومرؤ له سه ر شه وان بی. کاتیک که یشته له نکه ران نیزی که ی چوار پینچ هه زار که سیان به بیر ه وه ها تبوو. شو جاعوده وه ها ور پیانی شه و میوانی کار به ده ستانی حکومه تی بوون و رۆی هه ینی ۲۱ ی مانگی مه رهم چوونه سه یرانی ده ریا.

شهوی دواتر سن کاته ژمیری به سه ردا تپه ر پیوو که جینشیني پایه به رز به رتگی «بیله سه وار» دا که یشته له نکه ران و ته وای ره و گی نیو [شاری] بۆ چراخان کراوو. پاش چوونی «میخائیل» نوینه ریکی تایبه ت له لایه ن حاکمی شاره وه بۆ به خیره یتان که یشته خزمه ت شو جاعوده وه و سه به رته به چۆنیه تی که م و کوور ی میوانداری داوای لیبوور دنی کرد چونکه زۆربه ی به رپرسان و پله داران جوو بوونه پیشوازی جینشین. به لام سه به ینی دوو کاته ژمیر له دانی به یانی تپه رچ له خزمه ت شو جاعوده وه دا حازرم و «تتیربوسکی»

سهرتیبیش له لایهن جینشین پایه بهرزهوه دی. پوژی شه ممق ۲۲ی مانگ له کاتی دیاری کراودا حاکم و هاورپیانای هاتنه دیداری شاندى ئیران.

بۆ پوژی داهاتوو شو جاعوددهوله له سهر داب و دمستووریکى جوان به شه و کت چوو دیداری جینشین و به خزمهت خۆی و خاتوونى هاوسهرى گهشت و دواى ناساندنى خۆی و هاورپیانای له زمانى ئهرکى سهر شانى بینشکەش کرد و به سۆزى مەزنانه به سهر کرایه وه. پاش به شدار بوون له شه وه خواندا و له سهر داواى جینشین دیداری دواتر خراپه بادکووبه.

بۆ به یانای جینشین و پیرای شو جاعوددهوله به داب و دمستوورى رهسمى سواری کهشتى کرا و پوژی شه ممق ۲۴ی مانگى مهررم گه پشته بادکووبه.

له سهر داواى جینشین شاندى ئیرانى له بادکووبهش به شداری میوانیى جهمی شهو بوون. پاش ئهم کارانه میواندارى ئیرانى و هاورپیانای لایى سواری کهشتى بوون و بهرهم ئیران تیکشان. کاته ئمیر یهکى پاش نیوه پوژی شه ممق ۲۹ی مانگى مهررم کهشتى گه پشته له نگه رگای ئاستارا و له ویه به رگای ئهرده و یلدا چوونه تهو ریز.

شو جاعوددهوله دواى شهوى له تهو ریز رکیلى به تال کرد. چاویکی به میرزا سادقی قایم مقام کهوت و دواتر پوژی سن شه ممق له گهله هاورپیانای چوو خزمهت موزه فله رمدین میرزای جیگرمهوى میر و به سهر کرایه وه. با له بیرمان نه چى که جینشینى [سهرۆک] دهوله تى رووس به لایى دابوو به شو جاعوددهوله نیشان و میدال و حه ماپه لى له خوندکار بۆ وه ریکری و به دهوله تى ئیراندا بۆ بنێری.

ئەسپىزدانى كورسى دەسلەتلى مەلبەندى سىكچەكى ورمى و
خۇي و سەلماس بە يۇسفخانى شوجاودەمولى و ھەلبىزىرانەمولى
دووبارى موعىنودەمولى وەككوى حوكمدارى ورمى

پاش ئەمولى شوجاودەمولى لە ئەركى ميواندارى بۇو و گەيشتە
تەورىزى ناوەندى دەسلەت، چۇنيەتلى كار و پاسپاردەكانى بە نوور و دىرئى لە
لايەن شازادەى ھىزا و مىرزا سادىقى قايمەقامەو بە نووسىن بە خزمەت
بارەگى مىرى مەزن راگەيەندرا. خاومەن شىكۇ وەبەردلى كەوت و ھەرمەوى
خزمەت و زەحمەتەكانى پىشوو شوجاودەمولى ھەمىشە لەبەرچاۋە و شايانى
ھەر چەشنە بەسەركردنە وەيەكە، بۇيە جارى دەسلەتلى مەلبەندى دلتشىنى
خۇي و سەلماس ھەتا خاكى دلبزويىنى ورمى و لاجان كە سەرزەمىنى كۇنى
ئىران و سەرسنورن، دەكەينە باربووى. پىويستە بۇخۇي لە خۇيە دابنىشى و
كاروبارى ئەو ناۋجە و مەلبەندانە رىكبخا و تەناھى و ئارامى بالى بنگىئوئ.
بواى دەرچوونى ئىم ھەرمانە شوجاودەمولى بە خەلات و واۋى بەرئىزى
جىگرەوئى مىر سەربەرز كرا و ئىردرا بۇ بىكەى دەسلەتلى. لەبەرەوى
كەنيزە ھاوسەرانى ئەحمەد مىرزاى حاكىمى پىشوو لە خۇيە بوون،
شوجاودەمولى لەگەل مەحرەمانى خۇيان بەرئى كردن بۇ تەورىز. بەلام لە
مەوداى رېيەدا نامەيەكى شازادە موعىنودەمولىيان لە تەورىزمە پىگەيشت كە
من جارىكى دىكە بوومەو حوكمرانى ورمى و زانىومە كە شوجاودەمولى ئىوئى
لە خۇيەو پال پىئومناو، بۇيە ھەر كە نووسراو كەى منتان گەيشتە دەستى
دىسان بگەرىنەو بۇ لاي ورمى ھەتا خۇم لەو چەند رۇۋى داھاتوودا دەگەمەو.
ئەوانىش بەپىنى ھەرمان سەرى ولاخيان بەرمە ورمى وەرسووران و پاش ئەمولى

که گەیشتنە شار محەممەد رەحیم میرزای کۆرە چکۆلەیی حاکمی هیزا کەوتە
راگەیشن بە داد و داوای خەلک و لە جێی خۆی دا باسی دەکەین.

بەلام لەو لاوە پاش ئەوەی کە شوجاعو ددەمۆلە لە خۆیە رۆنیشتە سەر
تەختی دەسەلات، شەڕانی و چەتە و پێگر لە ترسی هەلەمت و گورمی
زەمبۆزەنگی ئەو ئەمیرە زێرەک و لێوێ شەواوە بە جاریک دەستیان هەلگرت و
خزانە نێو کۆن و کاژێران و خۆیان مەلاس دا. لە ماوەیەکی کورتا هێمنایەتی و
تەناهی لەو ناوچانەدا وەهای بال ئەنگاوت کە چاوی رۆژگار و گۆیی ئاسمانی
لەرزۆک هەتا ئێستا نە دیویەتی و نە بیستوویەتی.

هەر لەم پوژانەدا ئیمام قوڵی خانی سەر تێپ ناسراو بە بیووکخان، برا
جووگەیی شوجاعو ددەمۆلە کە لە سەفەری فارسیوە گەرابوو تاران و لە بارەگای
پادشاه ئیزن رابوو گەیشتە تەوریزی ناوەندی دەسەلات و چوو زيارەتی
شازادەیی بەرێژ. دواي چەند رۆژیک لقی خەوتی ئەفشار کە بە سەرکردایەتی
ئەردەمشیرخانی کۆری شوجاعو ددەمۆلە لەوێ پاسەوانی تایبەت بوون پێگەی
گەرانەوێیان برا بۆ ورمی و خودی بیووکخان سەر تێپ لەبەر وەرگرتنی چەند
رێنوێنییەک لە تەوریز مایەو.

ئەو رووداوانەى كە لە سەر دەمى دەسەلاتى موغىنوددەولە و لە
جەغزى پەيوەندىيەكانى دا لەگەل خەلكى ورمى قەومان

شازادە ئەحمەدمىرزا موغىنوددەولە يەككە لە كورانى جىگەرەوئى
خوابەخشىوى مىر بىاوىكى وريا و لىوەشاو و تىگەيشتوو بوو، بەلام ئاشكرايە
كە دادموانى و ماھى [جەماور] لە ژىر بارى چنۆكى و بىدادى دا دەياننالاند. بۆ
بەريۆمىردنى فەرمان و لاىردن و دانانى حاكمان و شكاندنەوئى خەلكى تايبەت و
رەمەكى سەرمەزى بوو. سەرەراى داھاتى ديوانى، ملكدارانى ھەلدەپىنجا و
دايدەكرووسىن و ئەمىران و مەزنانى ئەفشارى بە ھىچ دانەدەنان. بىاوماقوولانى
ئەفشار ماوئەك گوئى خۇيان لە حاند ھەلسوكەوتى نالەبارى ئاخنى و
مەقيان نەكرد ھەتا سەرەنجام بە پشتىوانى زانايانى ئايىنى لىوئەخۆكەوتن و
بۆ لادان و دەرپەراندنى بە ھىزى خۇيان رچەيان شكاند و رڭگيان تەخت كرد و
چەند جار ئىكيان ھەرەشە بۆ نارد. كەچى موغىنوددەولەى مەھور ئەو
ورنەمورتانەى بە قەرى قشقەلە و ئەو زەنازەنايەى بە ھازەھازى مېشووولان
دادەنا و بە وئى دەخورى كە مامى پادشايە و قەت رانەدەچەنى و شان و باھۆى
تەك انەدەبرد و ولامىكى بەجىي نەدەدايەو و پرسیارى مامۇستايانى ئايىنى و
ئەمىران.

كانتیک چۆن بێتەى ھەلسوكەوتى لە ھەموو شوئىنك دەنگى داو و
بەتايبەت لە خۇيە بۆ شوجاعوودەولە روون بۆو، چونكە ئاكلم و سەرەنجامى
كارانى تىدینا و بىاوىكى ئاقل بوو، وىستى كە بە تەگبىرى بەرئوجى ورمىنى
مەوتەنى لە بوونى بىاوانى غەوارە پاك بکاتەو و بىخاتە سەر خۆى و

سه لاس. جا یو په کاغه زیکی نووسی له بهرین میرزا علی نه کبهری
عبدولمه لیکي موشته هیدی^۱ ورمی و به نه سیرسولتانی نه فشاری که لهوری
پیای نه مین و رازداری خوی دا بوی نارد و راینه سپارد که له گه ل ټیکرای
ماموستایان و سرړوک و سرکرده کان به مه بهستی خاشه کیشانی زوره ملی
موغینوددهوله قوتیان هلمان و نه وندهی که ده توان به به لکه و بونهی
شهرعی و پسیای له گه لی ټیکه ون و له ه لپجانی که ور مپیاوانی دولت
نه ترسن، چونکه نه وان فامیده و دادپه روهرن. کاتیک نه سیرسولتانی که لهور
به نزی نامه کی خسته بهرچای بهرین میرزا علی نه کبهر وره ی بهرتر بویه و
به ټیکرای مه زنه ماموستایانی نیشان دا. زانایانی ناوبه دهره وی دینی له و
سهرده مه دا بریتی بوون له: ۱- حاجی میرزا علی فقیهه. ۲- میرزا
محمد مه دسه میعی شیخی. ۳- سید ناغای سهرولعوله ما. ۴- حاجی میرزا
مه هدی. ۵- ناخوند مه لا رمزا فقیهه. شم تاقمه به دنی پیزدار میرزا
علی نه کبهر له مزگوتی بازارپاشی کویوونه وه و بنه یان داکوتا و به ته پل و
دهول جاریان کیشا و کردیانه هه را و هه نگامه ی رژی رایوونه وه. شازاده
موغینوددهوله هه تا بلتی نازا بوو. به خزمایه تی و مامیتی پادشا ده خوری و به
فیز و دهمار له ته لاری سهرده ری دانیشتبوو. شم قریوه قریوه ی به کایه ی
مناان و گاتته جاپی ټیشکه پران و بئ تاو مزان ده زانی.

به لام رژی به رژی نا پورای جه ماومر و هه رای هه مووانی زیاتری په ره
ده گرت. له کونیشمه وه گوتوویانه نر بازار ی شیواوی ده وی. شه ویک کومه لی
نه زان و لاته ویاته ی نه فشاران دستیان ټیکگرت و ویکرا به کورمگور و هه راهه را
په لاماری باله خانه ی خانه میریان دا له سهرده ری و به دهنگی بهر ز و نه رهنه ر
کردیانه قهرمچی و عوین و جنیویان به موغینوددهوله دا. موغینوددهوله له و

کاته دا حاجی ره جه به علی خانی سهرتیبی تۆپخانه‌ی نه فشار کوری فهزان ناغای میرپینجی بانگ کرد و فهرمووی که به ته‌له‌ی تۆپی ناگر بار ساژاومی جه ماومر پۆمرکین. سهرتیب به پهنه و نامۆزگاری و سهرکونه ههرچۆنیک بوو پېشه‌نگی لات و شه‌لاتانی بلاوه پیکرن و گوتی پړۆن هه‌دا دهن هه‌تا سبه‌ین. ئابۆراکه گه‌رانه‌وه و ههر که‌س چۆوه مالی خۆی. موغینوددموله بۆ به‌یانی شازاده مه‌لیک مه‌نسور میرزای مامی له‌گه‌ل جانگیرخانی به‌گه‌ربه‌گ ناردنه خزمه‌ت مامۆستایانی دینی هه‌تا یزان نه‌و هه‌للا و هه‌رایه بۆ چیه و به‌ریزان چیان ده‌وئ؟ کاتیگ نه‌وان چوونه لای رێژدار میرزا علی‌ئەکبر و مامۆستایان و راسپارده‌که‌یان راگه‌یاند. ولامیان دانه‌وه که نېمه به حکومه‌تی وی رازی نین و غه‌ره‌کانیان ده‌نکه‌ده‌نک بۆارد. به‌ناچار مه‌لیک مه‌نسور میرزا و به‌گه‌ربه‌گ به‌ ناھومیدی ته‌شریفیان گه‌رانه‌وه. توخم و تۆوی نوۆمنایه‌تی و هه‌را به‌سایه‌سا پتری ته‌شه‌نه ده‌کرد و سهره‌نجام وای لېهات که رۆژیکسی لای نیومرۆ هه‌موو پیکمه‌وه له‌ مژگه‌وته‌وه هه‌ستان و به‌ جه‌ماوه‌ریکی زیاتر له‌ پېشوو چوون و به‌رده‌رگای سهرای حکومه‌تیان گرت و رانه‌وه‌ستان و شوویان لېه‌لکېشا و خۆیان به‌ باله‌خانه‌ی سهرده‌ری‌دا کرد و زۆر ناله‌بار و ناحه‌ز جوولانه‌وه. موغینوددموله خوتخوته‌ی که‌وته دلی و خوشی بۆ مالی مه‌لیک مه‌نسور میرزا که به‌ نه‌ندەروون‌دا رېته‌کی هه‌بوو. له‌وئ گوتی مامه‌ گیان له‌و حه‌شامه‌ته بېرسن که ئامانجیان چیه لهم هه‌رایه و نه‌و که‌سه‌ی که بئ فهرمانی پادشا ده‌یه‌ه‌وئ سه‌ر ده‌سه‌لاتم لابه‌ری کتیه؟ مه‌لیک مه‌نسور میرزا چونکه ئاکامی کاره‌که‌ی ده‌زانی ولامیکسی سه‌باره‌ت به‌ پرسپاره‌که‌ی نه‌داوه و ناردی به‌ شوین نه‌رده‌شیرخانی سهرلقی کوری شو‌جا‌ع‌ودده‌وله‌دا که به‌ هیزموه‌ بی و سه‌ره‌ و هه‌راکه داکووژینی. کاتیگ هه‌والیان دا به‌ نه‌رده‌شیرخان جاری ده‌سته‌سهر‌بازیکی پاسه‌وانی شاری ئاماده‌ کرد و گه‌یشه‌ته مه‌یدانی تۆپخانه و که ئابۆرای جه‌ماومری بیینی به‌وپه‌ری رێزموه به‌ موغینوددموله‌ی گوت که تازە مانه‌وه ئیومی پایه‌به‌رز

له خانه میردا باش نیه و نه گهر به ریژتان پښتان خوش بښ من و سه ربازانی
 حازر و چه کدار له رکښتاند دیتین یو باغی دلکوشا و نه وی نه هوه منتره. شازاده
 مه لیکه مه نسوور میرزا هسه که یی سه لماند و مو عینودده وله ویرای کوره کانی
 خوی کامران میرزا و نه بولغه ترح میرزا و محه مه نه رحیم میرزا چوونه باغی
 دلکوشا، به لام خه لکی شار و نه و حه شامه ته که وخته شوینیان و له وی هرچی
 قسمی پوچ و جنتوی تال و ناخوشی که یو گوئن نه دبوو له پارسه تکیان نان.
 سه رنه جام نه رده شیرخانی سه رلق به سوور و شین هه لگه ران و هه رده شوی
 ټپکه له به به رده و مندی ناواوه که یی رومرکاند و جه ماوه ری له باغی دلکوشا
 بلاوه پیکرد. مو عینودده وله له گهل کوره کانی ماوهی سښ شو و رږوان به
 دله خورتی و مهینه تباری له باخی دلکوشا مانوه و نه و رږ و کات و ساتانه
 هرگیز به زیان نه ده هاتنه ژمار. به کټک له رووداوه گالته جاربه کانی رږوگار
 هینانی هه والیک بوو له لایمن علی به کی شاجودانه وه که ده یگوت جه ماوه ری
 شار ریژدار میرزا علی نه کبه ری مو شته هیدی ریش ریژی بالا به ری نه ستووری
 چوارشانه یان به مینه ره وه له سه ر سه ریان داناه و هر ئیستا له لای دهر وازی
 بازارپاشموه به ره و باغی دلکوشا دین و با فیشان دهر ده کمن. نه گهرچی ئم قسمه
 له نوکه وه رږ بوو، به لام مو عینودده وله نه و منده تواقبوو که لیسی و مر است
 گه را و باومری کرد و له ری توه گوئی نه سپان زین که ن و به کسه ر به ره و گوندی
 قشلاخی قهره شاغاجی ملکی شاغاخانی سه رتپ که قه لایه کی تازه ی لی ساز
 کردبوو، بالی گرت و ره وی. نوای ریژیشتنی [حاکم] ته وای نه و هرا و هوریا به
 دامرکا. هر له وی مایه وه هتا رږوایه کی که حاجی میرزا مو حسینی حیسابداری
 هیژه کانی نه فشار له حه ج گه را یوه و به ره و ورم نه ده هات و به قهره شاغاج دا
 تیده په ری. کاتیک به چو نیه تی رووداوه که یی زانی، چووه لای مو عینودده وله و له
 نیو قسان دا عهرزی کرد هتا چه ن رږوای دیکه بیووک خانی ثیقبا لودده وله که له
 سه فهری فارس گه را وه نه وه ده گاته وه ورمس. به هیوای خودا هر که نه و

گه یشته وه پاش ته منی کردنی قه له وقوته و جه ماومری ره مه کی و سر مواندنه وهی مه زنه مامؤستاگان کاروباری حکومه تی [شازادهی] پایه بهرز ده چیته وه سر دؤخی جارانی و چؤنی بیتخوشه ئاوات ئاوا وه دی دی.

مو عینودمه له شه و کاتهی که له باغی دلکوشا بوو، داوا ی له حه سه ن خانی سه رتیبی قه ره به پاغ کر بوو بیتنه هانای و به کاغه زیک سه ره لدانی خه لکی ورمیی بؤ شازادهی هیژا موزه فله ره ددین میرزا پوون کر دیو وه. بۆیه وه ختایه ک بیووک خانی سه رتیبی برای شو جا عودمه له که له سه ر ئیزنی شازاده به ره و ورمی ده چۆوه، جه به بار خانی پیشخزمه تی میری ره گه ل خرا که بجئی و له کیشه که بکۆلینه وه و له گه ل ئیقبا لودمه له، مو عینودمه له و مه زنه مه لاکانی نه فشار پیک بیننه وه و شم ئه رکه راپه پینن. کاتیک گه یشتنه دور و به ری «غیلما ن سه رای» ئیقبا لودمه له به مه به سستی دیدار و زیاره تی شو جا عودمه له له جه به بار خان ه لبرا و پۆیی بؤ «خۆی» و پیشی ئه سپارد و گو تی هه تاکوو من ده گه ریمه وه و دیمه وه ورمی تۆ له باغی دلکوشا دانیشه و شته که مه رکیته و باسی هیچ مه که. به لام پاش شه وی گه یشته ورمی و به پیریمه و چوون و جئ و پئی بؤ دیاری کرا، له به ره وی پیاویکی ساویلکه و بئ نه زموون بوو رۆژیکی بئ ناگاداری ئه رده شیر خانی سه رلک و میرزا عه لی خانی سه رلک که هه ر نووکیان به پیتی فه رمانی نوو راو نووری ئیقبا لودمه له به دورمی دا ده اتن و خزمه تیان ده کرد و میوانداری بوون، به کسه ر چوو بؤ گوندی نه زه قه لا»ی ئاغا خانی سه رتیب بؤ لای مو عینودمه له و له ویوه هیئا به وه شار. لای ئیواره غولاما ن و فه راشانی عیراقی له راست و چه په وه سه فیان کیشا و مو عینودمه له بیان برده وه باله خانه ی سه رده ری و دایانفایه وه سه ر ته ختی ده سه لات. جه به بار خان به خۆی ده نازی و سمیلی باده دا یانیها هیژ و بر شتم نواندو وه. کاتیک مامؤستایان و جه ماومری هاو ده نگ لینیان پوون بۆوه و به ها تنه وه ی شه و کابرا به گیره و پیندا گره یان زانی توو ره بوون. مه لاکان و

سەرکردەکان هەشامەتی کۆدەنگیان لێ تێن دا و سەری شەو هەلپشکووتن و ساز و پەرداخ و چەکدار ھروژمیان بێدە سەر خانەمیری [ورمێ] و بێدەبارانیان کرد. بەناچار سەیر شەمزان و ئالۆزکان و ھوکمران و جەببەرخان لە ترسی گیانیان لەرزەیان کەوتە سەرتاپای ئەندامی و بە ھەلەداوان ناریدیان بە شوێن حاجی پەجەبەعلی خانی سەرتیپی تۆپخانە و حاجی رۆستەم خانی سەردەستەدا و ھینایان و گوتیان کە بە تەقەیی تۆپی سەماتەشکێن دیسان ئاوری ئەم ھەرا و ئاژاوەیە پۆمرکێنن. جەماوەرە کە بەم گەفانە نەسلەمینەو و پتریان بێداگرت و ھیندەیی نەمابوو کە پڕکێشی بکەن سەر ھۆکومەت. وەختایە کە موغینۆدەولە تەماشای کرد ئەمجار لە جاری پێشووی خراپتری لێقەوماوە و بەختی وەرگەرپاوە. بە تەگبیری جانگیرخانی بەگەرەبەگی مێردەپووری و بە رێخۆشکەری حاجی پەجەبەعلی خان ھەر لەو سەری شەو دا بەو پەری سەرشووری و تیشکاوێ چارەیی نەما و رۆیی بۆ ئاوايي «گەجین»ی ملکی حاجی پەجەبەعلی خانی سەرتیپی تۆپخانە. لەوێ بێی داکوتا ھەتاکوو بزانێ دواڕۆژ چۆن دەبێ. کاتێک ھەشامەتی کۆدەنگ بە راکردنی ھوکمران و جەببەرخانیان زانی و بۆیان ڕوون بۆو کە تەختی دەسەلات بەتال و بێ ھۆکمدار بەجێماوە، گەرانیوە خانە و لانەیی خۆیان و سەنیری خاترجەمییان وە ژیەر سەری دا و لێی خەوتن.

بەلام لەو لاوە پاش ئەوێ بیووک خانی سەرتیپ گەیشتە خۆیە پەیتاپەیتا بیستی کە خەلکی ورمێ راپەریون و ھەراکە ولاتی تەنیوەتەو و زۆریشی سەر لە پەلە و بێ ئەزمونی جەببەرخان سورما. ھەر بۆیە خێراپەکی ئیزنی لە شوجاعوددەولەیی بۆ بەرمەجیی وەرگرت و بەپرتاو رینگای ورمیی ھەلپوارد. لە پەنا قەلاي «کەریم ئاوا» ئەردەشیرخانی سەرلک وێرایی کۆمەلێک پێشوازی کەر بە خزمەت مامی بەناوبانگی گەیشت و دەستی ماچ کرد. کاتێک لە قەسەیی پێشوازی کەرانیوە چۆنیەتی ڕووداوەکانی بۆ ڕوون بۆو، ڕووی کردە ئاوايي

«گهچین» که فرسهختک له شارهوه دووره و چوو بۆ لای موغینوددهوله و جهببارخان و چاوی پتیاڭ کهوت. پاش دیدار و تواندنی موغینوددهوله و گفتوگۆیهکی زۆر، وا قهرار کرا که به پیتی فهрман و ئیزنی شازادهی جیگرهوهی میر سه رله نوێ موغینوددهوله به ریته وه سه ر تهختی ده سه لاتی ورمی و له گه ل [خه نیمه کانی] پتیاڭ بخاته وه. به م شیتویه ویتراي حوکمران و جهببارخان پرویان کرده شار و موغینوددهوله یان برده کۆشکه لی سه رده ری. به لام به قه ولی ئه ستیزه گهران چونکه ئه و پۆژه بۆ گه رانه وه مال و شار موباره ک نه بووا بیووک خانی سه رتیپ له باغی «توو» که ده رواڤیته دلکوشا خیتیه تی هه لدا و شه وی له وێ پۆژ کرده وه. بۆ سه به یڤی به ری به یانی مه زنه مامۆستایان چوونه دیداری سه رتیپی به پۆژ و له مابه یڤی قساندا دیسان ده ستیان کرده وه به سکا لا له چنگ هه لسه وکه وتی ناله بار و زۆره ملییه کانی موغینوددهوله و په پ و راست گوڤیان ئه گه ر بیئتوو جاریکی دیکه بکریته وه حاکم له سه رمان و ده ولت لاگبری بڤ، ئیغه هه موومان ولاته که چۆل ده که یڤ و ده چیڤه جیڤای نووره ده ست و سه ر وه به ر زۆرداریکی ئاوا ناهینین. سه رتیپ هه رچی وه به ری هه لخواڤندن و دواړۆ و تووره یی و ده ره ليوونی فه رمانه وای وه بیڤ. هیڤانه وه هه ر به راستی بڤ فایده بوو. ئاخیرییه که ی مامۆستایان به ناچار له کۆرکه هه ستان و هه ر ئه و پۆژه شاریان به جیڤه ښت و چوونه لیواړی ده ریای شاه ی (گۆلی ورمی) هه تا به سواری که شتی پۆنه ته وریژ. و مختایه ک سه رتیپ بارو بۆخه که ی ئاوا هاته به رچاوی له به ر سه روه به ره ڤانی ده ولته ی شکۆمه ند و ډاکووژاندنی ئاوری ئه م به لایه ، زمحه ته ی وه به ر خۆی نا و پتی نایه رکڤف و به خسته نه پرووی به لگه و بۆنه ی ئاقله ندانه مامۆستایانی هیڤانه وه سه رخۆ. ئه وانیش به مه رچي رازی بوون که موغینوددهوله هه ر هه تا ئاخیری سال له ورمی به مینیته وه و ده ست وهر نه داته کاروباری حکومه تی، ده نا هه مان تاس و هه مان حه مام. هه ر چۆنیک بڤ له به ر خۆشه ویستی و راوړیژی سه رتیپ مامۆستایان په کی چوونه که یان خسته وه و

گەرانبەھ و ھۆكمرانىش بە شىۋە لارى كەۋە و مەپرىزە لەگەلى ھىتان. لەم كاتەدا جەببارخانى پاسپاردە بە كار و كەردەى كال و نەكولىۋى خۇى زانى و تىگەپشت كە ئەم خزمەتە گەرەپە بە ناۋى بىۋوكخانەمە تۇمار دەكەرى. ئەگەرچى سەرەپاى ئەمەش دەسخۇشانەىكى چاكى بۇ كۇكرابۇۋە و لە لای مىرزا لەزىللاى كەلانتەر داندراۋو. بۇيە رۇۋىكى لەناخاھل پىنىنايە ئاۋزەنگى و بە بىنانۋى راۋ بە سەررەۋ بەرەۋ تەۋرىز فەرى! شازادە مەلىكە مەنسۇر مىرزا و بىۋوكخانى سەرئىپ و حاجى رەجەبەلىخان شۆينيان ھەلگرت و ۋەختايەك كەپشتە سەرى ھەرچەندى خۇيان ھىتاۋەرد و ۋىستيان بىگىرەنەۋە نەببىست و پىر پىنى لەسەر لاسارى خۇى داگرت و تىژتر لە تىرى ساردەكەۋان بەرەۋ تەۋرىز تىراچو.

بەراستى لەبەر پىۋقەدەمى بەۋدىمى بىۋوكخانى سەرئىپ گىيانى گەرە و گچكەى خەلكى ۋەرمى گورمى لافاۋى رىق و سوۋرەپى دەۋلەت نەگرتنەۋە و خەلەستىن. موعىنۋەدەۋلە ماۋەى سىمانگ بەۋپەرى سەرشۇرى و سوۋكايتى لەسەر كورسى دەسلەت تۇتەكەى گرت و دەۋرۋەرى نەۋرۇزى مىرى دەستى لە ھۆكمرانىتى بەردا و بەرەۋ تەۋرىزى ناۋەندى دەسلەت بزۋوت و كەۋتە شۆين كارى خۇى.

كۆچى دوايى مەلىكەنسورمىرزا و چۆنىەتى پروداوہكان

ئەوہى راستى بىن لەم سەرۋەندەدا كە مانكى شىكۆدارى رەجەب بوو، خەلك سەير بە كەيفخۇشى ھەر تىرىنگەيان دەھات. رۇۋىكى بىيووكخانى سەرتىپ وەختى لە مەزن و ماقوولانى مەتبەند خواستىۋو و بانگەشتىنى كىرەبون بۇ باغى دىگوشاى خۇى. لەم كاتەدا شازادە مەلىكەنسورمىرزا شەشريفى ھات و ھەر گەيشتە تەلارى باغ ھىلنچ دايانگرت و رشايەو و خوينىكى زۇر و لەتەجەرگى ھىنايەو. لەرپوہ كەكىم سىنىۋى جوولەكەيان گەياندە سەرى و كەوتە چارەسەر كىردى. جىوبانى خودى شازادەيان ھىنا و لە تەلارى نىو باغ بۇيان راخست. ئەگەرچى شادمانى كۆرەكە وەسەر خەم گەرا، بەلام شازادە ھىچ پىنىخۇش نەبوو خانەخوئ بە خۇىدا بشكىتەو و دلتەنگى چەترى ھەلدا، بۇيە داواى كىرد كە تارۋەن و گۇرانىبىز بىن و بىدەنگ نەبن و خۇى پىوہ سەرقال كىرن، يانىھا جواناۋى نەدەرشت. كاتىك مىواندارى كۆتايى پىھات و كۆرەكە بلاۋى لىكرد، شازادەيان بە سوارى فايتوون بىردەو مال و سەرسەراى خۇى و پاش سى رۇۋان رۇيى بۇ بەر دىلۋانى يەزدانى. پاشان سى رۇۋيان سەرەخۇشى بۇ دانا و جارى تەرمى ئەو خوابەخشىوہيان لە حوجرەيەكى مزگەوتى مەمەندەلىخان دانا ھەتا رايگويۇن بۇ ئىردەرانەى بەرزى ئىمامان. چەند شوئەنەوارىكى چاكى كە ئەو خوابەخشىوہ لە داۋى خۇى بەجىي ھىشتوون برىتىن لە: ۱- نۆۋەن كىرەندەۋى تەكەي قەرەسندووق كە شوئى خەلوەنشىنىي دەرويشانى جىھاندەدە و گەرىدەيە و بە يارمەتى

حه سەن ئالغای سەرفەراش دیواریکی قایمی بە خشت و گنچ بە دەورەیدا کێشا و
چەند ژووری شی لێ زیاد کرد. ۲- سازکردنی خەزیناویک لە مەیدانی تۆپخانه.
شازادەیی خۆدالێخۆشیوو بە [وەجاخ کویری مرد] و پاشەواری نێر و میسی
لە پاش بەجێنەما.

هەر لەم سەروبەندەدا شوجاعویدەولە بە مەبەستی تاوتوێ کردنی
هیندیک کاروباری گرینگی مەلەبەندەکە فەرمووی کە بیووکی خان بگاتە خۆیە.
ئەویش جەلەوی کارەکانی ئەسپاردە دەست ئەردەشتیرخانی برازای و حاجی میرزا
موحسینی حیسابدارێ سپا و چوو بۆ خۆیە و دواى دیداری کاکی بەرزمجینی
بەپیتی فەرمان رۆیی بۆ ئەوریز.

نیردرانی خەلاتی تایبەتی خونکاری ڕووسیا بۆ

یوسف خانی شوجاعوددەولە

پیشتر باسی کرا کە جێنشینی [سەرۆک] دەولەتی ڕووسیا نوای ئەو
هەموو ڕێز و میواندارییە بەلاتنی دا بە شوجاعوددەولە کە میدال و ھەمایەتی
تایبەتی بۆ وەرگیرێ کە نیشانەی پلەی سەردارییە. ھەر بۆیە لە ئاخروئۆخری
ئەم سالەدا کاغەزی ھەرمانی خونکاری خاوەنشکۆ لەگەڵ میدال و ھەمایەتی
تایبەت بە چەند کەسیکی ماقوولی ئەو ولاتەدا کە یشتە بارەگای پیرۆزی پادشای
بەرزەجیی ئێران. ھەرمانی ھەواش بە سیلەنیگای میرانە لاواندییەو و ھۆکمیکی بۆ
مۆر کرد و دەستێک قوماشی بالاپۆشی ئاوریشمی کشمیری ترووسکەدار چەشنی
خۆری بۆ خستە سەر. پاشان بە یەکیک لە پیاوماقوولانی بارەگادا نیردران بۆ
شوجاعوددەولە، نوادار. ڕۆژی گەیشتنی خەلات و ھەرمانی لە لایەن دوو
پادشاوە، شوجاعوددەولە بەو شەوکەت و ڕێشت و دەسلەتەیی کە بووی وەھای
پیشوازی کرد کە دیدەیی ڕۆژگار دیمەنی ئاوازی زۆر کەم دیتبوو. کۆڕیکی جێژن و
پیرۆزیایی ئەوەندە خۆش و جوانی ڕازاندەووە کە دار و بەرد کەوتنە سەما و
ھەلپەڕین و شادمانی. نوای ڕێزەوێ کۆڕ و کۆبوونەووە و میوانداری کرانی بە
دا. و دەستووری ئەو کەسانەی خەلاتیان ھێنابوو، شوجاعوددەولە دەستووسی
ھەرمانەکانی نارێن بۆ ئەردەشتیرخانی کۆری. ئەویش جانگیرخانی بەگەربەگ و
مامۆستایان و پیاوماقوولان و سەرکردەکانی سپای بانگێشتن کردن و کۆری
جێژن و پیرۆزیایی و ڕازاندەووە.

ئاغامحەممەدخان، ۷، ۸، ۹، ۱۶۱،
۱۶۴، ۲۳۶، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۷۸، ۲۹۸،
۳۱۱، ۳۱۲، ۳۲۱، ۳۲۳
ئاغامحەممەدشاه، ۲۹۸، ۳۰۶، ۳۰۷،
۳۲۰.

ئاغزىو ئۆرخانى بىگدلى، ۳۳
ئاورەحمان پاشا خان، ۵۰۴، ۳۵۴
ئەبۇلفەتح مىرزى، ۵۷۱
ئەبۇلقاسم شاغا، ۵۴۱
ئەبۇلەمسووم بەگ، ۲۶۹
ئەبۇئالىپ، ۲۸
ئەبۇوحەنىفە، ۶۱، ۶۳
ئەبۇوسەئىد ئەبۇلخىزىر، ۴۵
ئەحمەد شاغا، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۱، ۵۲۴،
۵۲۷

ئەحمەد بىگ، ۱۷۹، ۲۸۲، ۳۱۰،
۴۰۲، ۳۶۳

ئەحمەد پاشا، ۳، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۵۵،
۱۰۲، ۱۰۴، ۳۵۳

ئەحمەدخان، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱۸۸، ۱۳۳،
۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۹، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۵،
۲۳۴، ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۲،
۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱،
۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴،
۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۱، ۲۷۲،
۲۷۵، ۲۹۹، ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۲۵، ۳۲۸،
۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱،
۳۵۸، ۳۶۵، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۹۳، ۳۹۴،
۴۰۳، ۴۰۴، ۵۰۷

ئەحمەدخان سەوادكووھى، ۳۱۲

ئەحمەدخان قەلەنگەبى، ۵۰۷
ئەحمەدمىرزى، ۱۴، ۴۷۰، ۵۰۰، ۵۵۴،
۵۵۵، ۵۶۸

ئەردەشپىر مىرزى، ۵۲۴

ليزگه‌ي ناوي كسان

(نە)

ئۆلۈگ بەگ، ۵۲، ۵۳، ۵۴

ئۆلەمسولتان، ۳۱، ۳۲، ۳۳

ئازادخان، ۵، ۶، ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶،
۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴،
۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰،
۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷،
۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۶، ۱۶۸، ۱۶۹،
۱۷۰، ۱۷۳، ۱۷۷، ۱۸۲، ۱۸۴، ۱۸۷،
۱۹۹

ئاسەفودمولە، ۴۴۲

ئاغا رەزا، ۱۸۸

ئاغا مىرەسەن، ۱۸۸

ئاغا مىرەسەن، ۱۸۷

ئاغاتەقى بەگ، ۲۱۰

ئاغا جان بەگ، ۲۵۶، ۲۶۹، ۲۹۳

ئاغاجەيدىر، ۳۹۸

ئاغاخان، ۱۴، ۳۰۸، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۸،

۵۵۲، ۵۶۰، ۵۷۱، ۵۷۲

ئاغاسولتان، ۵۳

ئاغاسى بەگ، ۲۸۴

ئاغاعەلى ئەشەرەف، ۴۲۰، ۴۴۱، ۴۴۷،

۴۵۳، ۴۶۶، ۴۶۷

ئاغافەتخوللا، ۴۵۹

ئاغاقاسم، ۳۹۶

ئاغامەجىد، ۵۱۳

۵۲، ۵۴، ۶۵، ۶۶، ۳۷۸، ۳۸۸، ۴۱۴،

۴۴۲، ۴۴۳، ۵۱۸

نهميرخان بهگ، ۲۱۰، ۲۸۵

نهميرنيزامي گهرووسي، ۳۵۰

نهنود سولتاني، ۱۹۰

نهنوشار، ۲۸

نهنوليا بهگ، ۴۸

نهنشبوختور، ۳۴۲، ۳۵۶

نهنوزوون حهسه‌ن پاشا، ۳۸

نهنسرافيل، ۱۰۲

نهنلدروم بايه‌زید، ۳۰

نهنمام‌عه‌لي بهگ، ۴۳۳

نهنمام‌قولی‌خان، ۶، ۷، ۹۷، ۲۳،

۲۰۰، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۱۲،

۲۲۳، ۲۲۲، ۲۱۶، ۲۲۲، ۲۲۴،

۲۲۷، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳،

۲۳۴، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۱،

۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۴۸،

۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۹۹، ۲۷۳،

۳۲۸، ۳۳۴، ۳۵۲، ۳۵۴، ۳۷۸، ۳۸۰،

۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۷، ۴۰۶، ۴۲۳، ۴۲۴،

۴۳۷، ۴۴۲، ۴۵۵، ۴۶، ۴۹۱، ۵۱۲،

۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۳،

۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۷

نهنمام حوسين، ۱۵۷، ۵۵۷

نهنمام‌عه‌لي، ۲۸، ۱۵۶

نهنناقى زهنده، ۱۸۶

(ب)

بابا بهگ، ۲۹۳، ۳۷۸

باباخان، ۳۰۳، ۳۰۹، ۳۱۱،

بابا‌عه‌لي بهگ، ۱۱۱، ۱۱۶، ۳۹۱،

بابا‌عه‌مر، ۵۲

بابير، ۲۲۱، ۴۱۹

بابير‌ناغا، ۲۲۰

بارام بهگ، ۱۰۰

نهنسه‌ديهگ، ۲۸۴

نهنسه‌بول‌ناغا، ۴۶۴

نهنسکه‌ن‌دربهگ، ۴۶، ۵۱، ۶۳، ۱۸۲،

نهنسکه‌ن‌دربخان، ۳۴، ۴۷، ۱۴۸، ۱۸۹،

۱۹۱، ۱۹۲، ۴۳۴، ۵۰۷، ۵۱۱، ۵۱۶

نهنسکه‌ن‌دربخاني نهنماتلوو، ۳۴

نهنشردفي نهنفغان، ۹۸

نهنلاقولي خان، ۲۹، ۳۴، ۳۵

نهنللاویردی بهگ، ۴۲۰

نهنللاویردی خان، ۳۸، ۴۰، ۱۰۳

نهنللايار بهگ، ۲۱۰، ۲۵۶، ۲۸۳

نهنللايار خان، ۶۷

نهنفراسياب‌سولتان، ۲۵۵، ۲۷۷، ۲۷۹،

۲۸۵، ۲۹۴، ۳۱۹

نهنکبه‌رميرزا، ۱۳، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱،

۵۰۲، ۵۱۲، ۵۱۷، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۴۴،

۵۴۵

نهنليکساندر نهنويچ، ۵۶۴

نهنليکساندر باوليچ، ۴۴۰

نهنليکساندر باوليچ، ۵۰۳

نهنلياس بهگ، ۱۹۹

نهنلياس‌خه‌ليفه، ۵۰

نهنلياسي نهنفشار، ۱۹۹

نهنمانول‌لاخان، ۷، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲،

۲۳۵، ۲۴۱، ۳۷۰، ۴۶۱

نهنمير نهنسلان بهگ، ۲۸۶

نهنمير نهنسلان خان، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۷،

۱۱۸، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۸، ۲۴۵، ۲۴۹،

۳۷۲، ۳۵۲

نهنمير نهنسلان سولتان، ۲۸

نهنمير بهگ، ۳، ۳۹

نهنمير خان، ۳، ۱۱، ۳۵، ۴۰، ۴۱، ۴۲،

۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۵۰، ۵۱،

۵۲۸، ۵۴۵، ۵۶۷، ۵۷۱، ۵۷۲،
۵۷۳، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷

(پ)

باشاسولتان، ۵۴۲، ۵۴۸

په پرده بهگ، ۹۹، ۱۰۱

په پرده و خان، ۱۰۵، ۱۱۱، ۵۰۳، ۵۲۰

په رغه یب خان، ۵۷

په رویز شه هریار نه فشار، ۲، ۱۸، ۱۹

۴۱۲، ۲۰

په رویز خانی جه ردا و پروو، ۳۷۱، ۴۲۸

۴۲۹، ۵۳۴، ۵۴۰

په روین پیرده بابی، ۲، ۲۰

په ریزاد خاتون، ۵۲

په ناخان، ۶، ۱۳۳، ۱۳۹، ۱۴۲، ۱۴۳

۱۵۶، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۱

۱۹۰، ۲۹۹

پنسکویج، ۴۴۴، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱

پیران بهگ، ۲۸۱

پیربوداق خان، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۷، ۴۹

۵۳

پیرشالیار، ۱۰۰

پیرقولي خان، ۳۶۵، ۳۷۰، ۳۷۲، ۳۹۱

۴۰۱

(ت)

توماس سولتان، ۲۹

توماس سولتانی خان، ۷۵، ۹۷

۱۰۰، ۱۰۱، ۹۸

تاتار، ۲۵

تاهیر ناغا، ۲۶۸

تاهیر سولتان، ۲۳۴، ۲۶۹، ۲۸۳

ته مرخان، ۴، ۴۳، ۵۰، ۶۶، ۷۱، ۷۳

ته هماس سولتان، ۳۴، ۳۶

ته یمو وریاشا، ۹۸

بارتالامی پالکونیک، ۵۰۳

باقربهگ، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۱۰

بالی خان، ۲۵۰

به دهل بهگ، ۳۷۵

به رخوردار بهگ، ۴۷، ۶۳

به سقام خان، ۲۱۴، ۲۱۵

به کر بهگی موکری، ۳۳

به کرسو، ۵۵

بهگ ویزدی بهگ، ۱۱۵

به هابور بهگ، ۱۱۲

به هممن میرزا، ۴۷۴، ۴۷۶، ۴۷۸، ۴۷۹

بیژمن خان، ۴۴۴، ۴۴۹

بینستون بهگ، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱

برؤسیلوف، ۵۰۳

برایم خان، ۵، ۸، ۱۲، ۹۸، ۱۰۷

۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۹، ۱۲۶، ۱۳۴، ۱۵۵

۱۸۲، ۱۸۹، ۲۱۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۴

۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۷، ۲۵۸

۲۶۱، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷

۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۸۹، ۲۹۶، ۲۹۷

۳۰۷، ۳۰۹، ۳۳۴، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۶۶

۳۷۰، ۳۸۲، ۳۸۳، ۴۰۱، ۴۲۳، ۴۳۳

۴۴۴، ۴۵۵، ۴۵۸، ۴۶۰، ۴۶۱

برایم خانی دامغانی، ۳۰۷

برایم خلیل خان، ۹، ۱۷۲، ۱۷۶، ۱۸۱

۲۲۴، ۲۳۳، ۲۳۷، ۲۹۹، ۳۰۳، ۳۱۰

۳۱۵، ۳۱۹، ۳۴۱، ۳۶۴، ۳۷۰

۴۷۳، ۵۵۷

برایم سولتان، ۳۳۲، ۵۰۷

بوداق خان، ۸، ۲۲۱، ۲۳۶، ۲۶۲، ۲۷۱

۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۸۴، ۳۰۴

۳۲۷، ۳۳۱

بوداق سولتانی مافی، ۳۳

بیوووک خان، ۳۵۴، ۳۷۸

۴۲۳، ۴۲۴، ۴۴۱، ۴۹۹، ۵۰۰

۵۰۶، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۲۴، ۵۲۵

تەيموورخان، ۴۳

تەيموورى گورەكان، ۳۰، ۳۱، ۳۸۱

تسیتسیانوف، ۳۴۲، ۳۵۷، ۳۵۹، ۳۷۱

توركى كورى يافس، ۲۸

تووتى، ۳۸۱

(ج)

چىچىن ئوغلى، ۴۳۳، ۴۳۴

چراغ سولتانى شاملو، ۳۳

(ج)

حاتەمبەگ، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۵۰

حاجى ئاغامەجىد، ۴۲۰، ۵۱۲، ۵۱۳

حاجى برايمخان، ۲۸۴، ۳۰۷، ۳۰۹

حاجى رەمەزان، ۲۷۳، ۴۲۶

حاجى ەابدولودەھاب، ۴۸۵

حاجى غەفورخان، ۴۸۵، ۴۹۰، ۴۹۱

حاجى قەولم، ۳۰۷

حاجى قورىبان، ۴۹۵

حاجى مىرزا ەلى، ۲۱۸، ۵۶۹

حاجى مىرزا ەوللا، ۵۱۹، ۵۲۱، ۵۲۲

حاجى مىرزا مەھمۇد، ۵۱۹، ۵۵۵، ۵۶۹

حاجى بابا، ۱۳۰

حاجى خان، ۱۲۲، ۱۳۵

حافىز ەلىپاشا، ۴۳۴

حافىزپاشا، ۵۷

ەەزەمنى پىغەمبەر، ۱۶۹

ەەسەن ئاغا، ۳۴۷

ەەسەنپاشا، ۵۷، ۵۸، ۶۰

ەەسەنپاشاخان، ۳۵۳

ەەسەن خان، ۳۴، ۳۶، ۴۳

، ۴۴، ۴۵، ۴۹، ۵۱، ۱۱۰، ۱۱۹، ۱۲۳

، ۳۶۱، ۳۷۰، ۳۷۷، ۴۰۴، ۴۲۷، ۴۳۲

، ۴۳۳، ۵۰۷، ۵۲۰، ۵۷۲

ەەسەن خانى ئەفشار، ۳۴

ەەسەن قولى خان، ۱۰، ۳۶۴، ۵۲۸

ەەسەن مەرا، ۳۷۳

ەەكىم سىنىقور، ۵۷۶

ەەمەسالەبەگ، ۲۹۰، ۲۹۲

(ج)

جازى، ۴۱۳

جانگىر بەگ، ۲۸۴

جانگىرخان، ۱۲۰، ۱۹۲، ۲۱۱

، ۲۱۲، ۲۹۹، ۲۱۴، ۲۹۷، ۳۱۱، ۳۱۳

، ۳۷۲، ۴۸۶، ۵۴۶، ۵۶۱، ۵۷۰، ۵۷۳

۵۷۸

جانگىرخانى سىستانى، ۳۱۱، ۳۱۳

جانگىر، ۱۹۲، ۴۶۹، ۵۲۴

جانى خانى ئەفشار، ۸۱

جانى خانى شاملو، ۳۳

جەبارسولتان، ۴۴۶

جەبارخان، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۵

جەغفەر خان، ۷، ۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶

، ۲۳۰، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۸۵، ۲۸۷، ۲۹۸

، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۴۲، ۳۲۹، ۳۶۱، ۳۷۱

، ۳۹۱، ۴۸۸، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۴۱

جەغفەرسولتان، ۲۳۴، ۵۰۳

جەم، ۳۷۵

جەمشىد، ۲۰۸

جەمشىدبەگ، ۴۴۸

جەمىل رۇبەيانى، ۵۲

جەۋانبەگ، ۵۴۲، ۵۴۸، ۵۴۹

جىنى مىار، ۳۸۶

جوبرائىل خان، ۴۹۷

جىيەانسۇزشا، ۳۲۳

جىيەانسۇز مىرزا، ۳۳۷، ۴۲۲، ۴۲۴

، ۳۷۲، ۵۳۱، ۵۳۷

۲۹۶، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۳۴۶، ۳۵۴،
۴۰۶، ۵۰۴، ۵۳۸، ۵۸۳

خوداقولی خان، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۳۵۳،
خودامراد، ۳۷۲

خوداونیردی بهگ، ۴۲۰
خوسرمو خان، ۱۹۷، ۲۰۰، ۴۶۱
خوسرمومیرزا، ۴۶۹، ۴۹۳

(د)

نؤست محهمه دخان، ۵۰۵
دیهخودا، ۲۵، ۳۰، ۳۴۲

(ر)

رؤستم، ۵۲
رؤستم خان، ۱۸۲، ۱۸۷، ۱۹۳، ۱۹۷،
۱۹۹، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۱۱، ۲۵۱، ۳۸۳،
۵۷۳

رؤشیشیجوف، ۳۸۸
راجر سینیقری، ۵۴
رمجه به علی بهگ، ۴۲۰
رمجه به علی خان، ۵۴۵، ۵۷۰، ۵۷۳
رمحمه توللاخانی گیزازی، ۳۸۵، ۴۴۵
رمحیم بهگ، ۲۱۰

رمحیم خان، ۳۳۵
رمزاقولی، ۲۶۸، ۳۴۸
رمزاقولی خان، ۶، ۷، ۸، ۲۳،

۱۶۰، ۱۸۸، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵،
۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۳، ۲۲۸،
۲۴۸، ۲۵۰، ۲۵۲، ۳۰۲، ۳۸۱، ۳۸۵
رمشیدخان، ۶، ۱۹۲، ۲۱۴
رمشیدسولتان، ۳۵۱، ۳۵۲

(ز)

زاهیر ناغا، ۲۶۸

همه که ریم بهگ، ۴۹۷

همیدمرقولی خان، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۳۹

همیدمری کهررار، ۱۰۳، ۳۵۹

حوسین پاشا خان، ۳۵۳، ۵۰۷، ۵۱۱

حوسین خان بهگ، ۶۲

حوسین خان، ۳۳، ۳۷، ۵۹، ۱۶۴، ۳۳۵،
۳۶۱، ۳۷۷، ۴۰۴، ۴۲۷، ۴۲۹، ۴۳۰،
۴۳۲، ۵۰۹

حوسین خانی مافی، ۳۳

حوسین علی خان، ۱۱۰، ۱۸۲، ۲۳۴

حوسین قولی سولتان، ۲۳۷، ۲۳۹

حیرت، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۹۱

حیسامو سسه نته، ۵۰۶، ۵۰۸، ۵۰۹

۵۱۵، ۵۱۷، ۵۲۹، ۵۵۳

(خ)

خان شبدال، ۵۱، ۵۲۴

خان شهمدی نه رده لانی، ۵۶، ۵۹

خان نه میر بهگ، ۲۳۴، ۲۳۷، ۲۳۸،

۲۵۰، ۲۵۵، ۲۹۳، ۳۲۵، ۳۴۷، ۴۲۶

خان جان بهگ، ۲۰۱

خانلار خان، ۵۲۹

خاوندی، ۳۰

خه زان ناغاسولتان، ۳۹۵

خه لیل بهگ، ۲۹۶، ۳۴۷

خه لیل پاشا، ۷۵

خه لیل خان، ۳۴، ۳۵۳

خه لیل خان سولتان، ۴۹

خه لیل خانی گوندوزلو، ۲۹

خوداداد بهگ، ۴، ۸۳، ۸۴، ۸۶

خوداداد خان، ۸۰، ۸۶، ۸۷، ۸۸،

۱۵۹، ۱۵۹، ۱۹۱، ۲۰۰، ۲۴۱، ۲۵۱، ۲۵۶،

۲۵۷، ۲۶۱، ۲۷۴، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۳،

سه لمان خان، ۲۲۵	زه کی خان، ۷، ۱۶۴، ۱۷۸، ۱۹۰، ۲۱۵
سه لیم پاشا، ۴۲۷، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۲	۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۵۴
سه مه دخان، ۴۹۰، ۴۹۱	زهینو لعابیدین، ۲۱۸
سه مسام خان، ۴۹۷	زهینو لعابیدین بهگ، ۵۹، ۶۰، ۶۲
سهید محهمه دی نیسفه هانی، ۴۴۱	زولقه بر خان، ۴۲۳
سه یفه ددینی موکری، ۵۲	زیاد نوغلی، ۳۳۶
سه یفه علی بهگ، ۲۵۴	(س)
سه یفولمولک، ۵۶۳	سورخای، ۱۱۱، ۱۱۲
سدیق سالت، ۲	سؤ هراب بهگ، ۳۳۳
سلیمان بهگ، ۴۲۶	سدادق خان، ۷، ۸، ۱۹۱، ۲۱۵، ۲۳۰
سمایل بهختیاری، ۲۰	۲۵۷، ۲۵۸، ۲۶۱، ۲۶۳، ۲۶۵، ۲۷۴
سمایسل ئاغسا، ۱۱، ۲۱۹، ۳۵۰	۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۳۰۳، ۳۱۰
۳۸۲، ۳۹۷، ۴۰۱، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲	۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶
سمایل بهگ، ۲۱۸، ۴۰۸	۳۲۹، ۳۳۰، ۳۵۳
سواراغا، ۳۵۰	سادق سولتان، ۲۴۲، ۲۴۶
سوبخان ویردی خان، ۴، ۳۳، ۸۲، ۸۳	ساروو مسته فاپاشا، ۹۳، ۹۵
۸۴، ۸۵	ساری ئه سلان، ۱۲۷، ۱۲۸، ۳۷۷، ۴۲۷
سورخای خان، ۳۶۵	۴۳۲
سولتان بهگ، ۴۲۵	سالت خان، ۱۱۰، ۱۵۲
سولتان مراد میرزا، ۵۵۳	ساقی بهگ، ۲۱۰، ۲۶۷، ۲۷۸
سوله یمان خان، ۵۵، ۵۸، ۲۴۷	سام، ۵، ۵۶، ۸۹، ۹۲، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱
۲۶۸، ۲۹۹، ۳۱۰، ۳۳۰، ۳۳۵، ۳۳۷	۱۱۲، ۱۱۷، ۱۳۲، ۱۶۵، ۲۰۴، ۲۰۶
۳۴۱، ۴۲۳، ۴۹۷	۲۴۵، ۲۷۵، ۲۹۳، ۳۲۱، ۵۰۵، ۵۰۶
سوله یمانی سهباحی بیدگولی، ۲۵۸	۵۲۰
سوویاشی بهکر، ۵۵	سه بنزه علی، ۱۶۴
سبلسبوور خان، ۴، ۸۱، ۸۲	سهر و لوله ما، ۵۶۹
(ش)	سهرمه سبت بهگ، ۲۱۰، ۲۲۷، ۲۳۷
شاپاز بهگ، ۳۷۵	۲۸۶
شاپاز خان، ۱۳۲، ۱۳۶، ۱۵۱، ۱۵۳	سه عادت قولی خان، ۳۵۳
۱۵۵، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۶۷، ۱۶۹	سه عیدمیز بهگ، ۳۹۶
۱۷۱، ۱۷۶، ۱۷۸، ۱۸۸، ۲۱۵، ۲۴۷	سه فذره قولی، ۵۰۰
شاقو ماس، ۲۸، ۳۳، ۳۹	سه فی یار بهگ، ۱۰۰
۹۱، ۹۷، ۱۰۱، ۲۲۳	سه فی یار خان، ۱۳۷
	سه لاحمدین ئاشتی، ۲۰، ۲۰، ۵۴، ۳۱۳

۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸،
۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۸، ۵۷۷،
شوکروللاخان، ۳۵۳

(ع)

عابدیهگ، ۱۹۹
عادلشا، ۱۱۹
عاشوورخان، ۴، ۵، ۱۰۵، ۱۰۶
ععباس، ۲۹، ۴۳۴

عمباسقولیخان، ۲۴۶، ۳۲۶، ۳۵۴
ععباسمیرزا، ۱۲، ۱۳، ۳۴۳، ۳۴۹،
۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۶۰، ۳۶۵، ۳۶۶،
۳۷۷، ۳۶۹، ۳۷۸، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۹۳،
۳۹۹، ۴۰۶، ۴۵۰، ۴۵۴، ۴۵۸، ۴۶۵،
۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۷۷، ۴۹۰، ۵۰۵

عبدوپرهزابهگی قوتهلوو، ۲۵۶

عبدوپرمشیدخان، ۲۱۱

عبدوپرمشید، ۲۳

عبدوسسهمدئاغا، ۲۳۵، ۳۶۴

عبدوسسهمدئاخان، ۱۱، ۱۳، ۲۲۹،
۳۵۹، ۳۶۸، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۵،
۳۷۶، ۳۸۰، ۳۸۰، ۳۸۵، ۳۹۱، ۳۹۳،
۳۹۵، ۴۰۱، ۴۱۰، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۵،
۴۲۵، ۴۲۸، ۴۳۳، ۴۲۹، ۴۴۲، ۴۵۳،
۴۶۷، ۴۷۶، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۹۲،
۴۹۰، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵

عبدوللا مریووخ، ۲۰

عبدوللاخان، ۱۴۸، ۳۰۷، ۴۲۵، ۴۲۷

۴۲۹، ۴۴۲، ۴۶۲

عبدولغهفاریهگ، ۲۰۱

عبدوللهتیفخان، ۴۹۰، ۴۹۱

عبدولمهلیک، ۲۸۱

عہتاخان، ۱۳۶، ۱۵۳، ۳۲۶

عہرب قوؤ، ۴۹۱

عہزیزخانی موکری، ۵۰۸، ۵۵۵

عہزیمئاغا، ۴۷۹، ۴۹۶

شاروخشا، ۱۲۹، ۳۱۴، ۳۴۳، ۳۵۲

شاروخمیرزا، ۳۴۳

شاسهفی، ۷۵، ۷۸

شاسمایل، ۲۹، ۳۳، ۵۵، ۳۱۵

شاسوارخان، ۴۲۳

شاسو لـخان حوسـین، ۸۲، ۸۴

۸۶، ۸۷، ۱۱۱، ۱۴۵

شاسولتان محممه، ۳۴، ۳۹

شاسولهیمان، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۱۳۴

شاععباس، ۳، ۲۵، ۲۶، ۳۴، ۵۱، ۵۵

۵۸، ۶۲، ۷۰، ۸۱، ۸۲، ۲۳۵

شاقولی سولتان، ۳۷

شامحممدهگ، ۳۹، ۱۸۲، ۱۸۳

۲۵۰، ۲۶۹، ۲۸۶

شامراجهگ، ۴۶۱

شانیعهمتولای وهلی، ۳۹۹

شاویردیگ، ۳۷۳

شاهعباس، ۲۹، ۳۶، ۳۹، ۵۵

۵۹، ۶۴، ۶۵، ۸۰، ۸۱

شهریفیهگ، ۲۱۵، ۲۱۶

شهخالخان، ۲۳۵

شههاریارخان، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۳۵

۲۵۶

شیخ ثمبوویهکر، ۴۲۵

شیخ حهیدر، ۴۳

شیخ عوبهیدیللا، ۱۹، ۵۸۵

شیخالئیئاغا، ۳۶۳

شیخالئیخان، ۸۴، ۱۵۲، ۱۷۷، ۱۸۱

۱۸۴، ۲۳۴، ۳۴۴، ۳۷۶

شیرسولتانی موکری، ۵۳

شیفت، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۷۰

شوجاعودموله، ۱۴، ۱۵، ۲۳، ۵۳۶

۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۸، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲

لیسولگان، ۱۱، ۱۱، ۱۱، ۱۱، ۱۱

لیسولگان، ۱۱، ۱۱، ۱۱، ۱۱، ۱۱

- ۳۴۷، کازیمبگ،
 کازمخان، ۱۲۷، ۱۳۳، ۱۴۲، ۱۴۳،
 ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۷۸، ۱۹۰، ۴۵۵
 کامران، ۴۶۸
 کامران میرزا، ۵۷۱
 کهریمبگ، ۳۴۷
 کهریمخان، ۵، ۶، ۱۴۵، ۱۴۷، ۱۴۸،
 ۱۴۹، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۱، ۱۶۳،
 ۱۶۵، ۱۶۸، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۶، ۱۷۷،
 ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۵، ۱۸۶،
 ۱۸۷، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۸، ۲۰۲، ۲۰۸،
 ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۳۰، ۲۳۶،
 ۳۱۴، ۳۱۵، ۵۲۴، ۵۲۶، ۵۲۷
 کهریمخانی زهند، ۵، ۶، ۱۴۵، ۱۴۹،
 ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۶۱، ۱۶۸، ۱۷۳، ۲۱۴،
 ۲۱۶، ۳۱۳، ۳۱۴
 کهلبالیبگ، ۳۸، ۲۰۲، ۳۰۰
 کهلبالیخان، ۴، ۶۴، ۶۶، ۶۸، ۷۰،
 ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۶، ۲۶۸
 کهلبهرمزخان، ۴۰۰
 کهلبهعلیبگ، ۵۶
 کهمهرانبگ، ۲۸۱
 کهیومهرس، ۱۸، ۴۳۹
 کریشکین، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۹۰
- (گ)
- گوناویج، ۱۰، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۳، ۳۷۴،
 ۳۸۶
 گوننهخان، ۱۹، ۱۵۹، ۴۱۲
 گهنجالبگ، ۵۶
 گهنجالیخان، ۴، ۷۱، ۷۸، ۸۰، ۸۱،
 ۱۸۲
 گهنجعلی، ۷۱
- فهزان ناغا، ۲۱۰، ۴۳۱، ۴۶۵، ۵۷۰
 فهزلعلیبگ، ۲۲۴
 فهزلعلیخان، ۴، ۸۲، ۱۴۱، ۱۴۲
 فیرووز میرزا، ۴۹۸، ۵۰۳
 (ق)
 قوجهیبگ، ۲۸۱
 قاره مانیبگ، ۱۰۰، ۱۸۲، ۲۵۰، ۵۳۷
 قاره مان میرزا، ۱۳، ۳۷۴، ۴۹۹، ۵۰۰،
 ۵۴۴، ۵۴۵
 قازی قاسم، ۵۰۸
 قازی محهمه، ۵۰۸
 قاسمبگ، ۸۳، ۱۰۰
 قاسمخان، ۳، ۸، ۳۸، ۵۷، ۵۹، ۶۱،
 ۶۲، ۶۴، ۹۱، ۱۰۳، ۱۱۶، ۱۵۹،
 ۲۵۱، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶،
 ۳۵۲، ۴۴۴، ۵۱۶، ۵۴۰
 قاسم سولتان، ۳، ۲۹، ۳۴، ۳۶، ۳۷،
 ۳۸، ۵۵، ۵۶، ۳۵۱، ۳۸۲
 قاسم میرزا، ۳۳۶
 قاسمی میرغهمه، ۳۸۱
 قهیبانخان، ۵۱
 قهرمچوم ناغا، ۴۴۳
 قهرمچوغلای خان، ۵۶
 قهرمخان، ۲۸
 قهرمه هدی، ۱۱۰، ۱۲۸
 قهرمنی ناغا، ۷، ۸، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۳۴،
 ۲۴۴، ۲۴۷، ۲۵۲، ۲۵۰، ۲۵۳، ۲۷۱
 قز ناغا، ۱۳۹، ۱۵۹
 قلیچ سولتان، ۴۴۶
 قووشیدخان، ۵۴۲، ۵۴۸
 (ک)
 کولتروسکی، ۳۸۹، ۳۹۱، ۳۹۲
 کابایز، ۱۹۴، ۱۹۵

محمود میرزا، ۵۱۸، ۵۵۷، ۵۵۹،	کورگین بهگ، ۳۰، ۳۱
مردودوف، ۱۲، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۷	کورگین خان، ۳۳۶
مردود علی خان، ۳۳	کول چینگین نوغلی، ۴۳۲
مدهول، ۲۵	(ل)
مهلا پنا، ۱۸۱، ۲۳۳، ۲۳۴	لوراسب بهگ، ۱۰۰، ۱۰۳، ۱۱۶، ۱۳۴
مهلا رجزا، ۵۶۹	لوتف علی بهگ، ۱۰۱، ۱۰۶
مهلا صالح، ۴۱۱	لوتف علی خان، ۹، ۱۲، ۱۳، ۲۳
مهلا سفهر، ۲۵۵	۱۱۰، ۱۲۰، ۲۵۱، ۲۵۱، ۲۶۰، ۲۷۸
مهلا علی، ۲۲۸، ۲۵۶، ۴۸۹، ۵۲۳	۲۹۹، ۲۹۸، ۳۰۳، ۳۰۶، ۳۰۸
مهلا علی عارف، ۲۲۸	۳۰۹، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۲۷، ۳۴۶
مهلا محمودی مونه زین، ۱۹۸	۳۵۳، ۳۸۵، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۹۰، ۳۹۱
مهلا محممه، ۲۲۸، ۲۴۹، ۲۵۵، ۳۱۶	۳۹۲، ۳۹۹، ۴۰۱، ۴۱۶، ۴۲۵، ۴۲۷
۴۹۵، ۴۸۲، ۴۵۹، ۳۳۸، ۳۱۸	۴۲۹، ۴۳۱، ۴۳۳، ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۴۵
مهلا محممه دباقر، ۲۲۸، ۲۵۶، ۴۵۹	۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۶
مهلا محممه دجوسین، ۲۲۸، ۲۴۹	۴۷۶، ۴۷۸، ۴۸۲، ۴۸۴، ۴۸۸، ۵۲۸
۲۳۸، ۳۱۸، ۳۱۶، ۲۵۵	لوتفوللا بهگ، ۵۲۱
مهلا محممه دبرزا، ۴۹۵	لوتفوللا خان سولتان، ۴۴۶
مهلا مستهفا، ۴۸۱	لیستکین، ۳۸۷
مهلا یهحیا، ۴۸۱	(م)
مهلیک قاسم میرزا، ۴، ۱۱، ۱۲، ۲۱۱	ماموستا هه ژار، ۲۲، ۵۲، ۵۷، ۷۰، ۸۹
۴۲۲، ۴۳۷، ۴۳۹، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹	۲۶۸
۴۵۱، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷	مامه ننداغا، ۳۳۲، ۳۳۴
۴۷۹، ۴۸۴، ۴۹۰، ۴۸۶، ۵۱۸، ۵۴۷	محمود، ۵۲۴
مهلیک مهنسور میرزا، ۱۴، ۱۵، ۳۳۶	محمود رامیان، ۲، ۱۸، ۱۹، ۲۰
۴۲۲، ۴۳۷، ۴۷۶، ۴۹۵، ۵۱۸، ۵۱۹	۴۱۲
۵۲۱، ۵۲۳، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۵۰، ۵۵۴	محمود پاشا، ۲۲۱، ۲۲۲
۵۵۵، ۵۷۰، ۵۷۵، ۵۷۶	محمود دخان، ۱۰، ۱۱، ۳۵
مهولا محمود، ۲۳	۲۳۷، ۲۴۰، ۲۵۳، ۲۵۶، ۲۶۹، ۲۷۰
مههدی، ۴۰۲، ۴۴۱، ۵۵۶	۳۰۳، ۳۰۵، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۵
مههدی خان، ۵، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱	۳۲۹، ۳۳۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۷
۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳	۳۵۱، ۳۵۵، ۳۵۷، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۷۸
۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۳، ۱۳۴	۳۸۰، ۳۸۲، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۴۰۱
۱۸۷، ۵۰۰، ۵۰۷	۴۰۶، ۴۲۵، ۴۲۱، ۴۲۰، ۴۲۶، ۴۲۸
مههدی سولتان، ۵۵۸	۴۳۵، ۴۳۶، ۴۴۴، ۴۵۲، ۴۷۶
مههدی عولیا، ۳۳۹، ۳۴۴، ۴۸۳	محمود سولتان، ۲۹، ۳۴

مه هدی قولی خان بهگ، ۳۵	مه همه دهه لی ناشتیانی، ۴۵۳
مه همه دهه به باقی، ۱۹، ۲۰	مه همه دهه لی ناغا، ۱۶۴
مه همه دناغای موکری، ۵۰۷	مه همه دهه لی بهگ، ۱۰۹، ۳۲۲، ۳۷۸
مه همه دئه مین خان، ۲۵۰	مه همه دهه لی میرزا، ۴۶۸
مه همه دیباقر بهگ، ۳۷۳	مه همه دهه عیسا بهگ، ۷۹، ۸۰
مه همه دیباقر خان، ۴۰۱، ۴۵۵	مه همه دهه عیسا خان، ۴، ۳۳، ۸۰
مه همه دیبشا، ۳۶، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۹	۸۱، ۱۰۰، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۰۹
۵۸	۲۰۰، ۲۵۱، ۳۴۴، ۳۴۷، ۴۰۶
مه همه دهه سه ن بهگ، ۲۶۹، ۲۷۳	۴۴۶، ۴۸۳، ۴۸۸
۲۸۴، ۲۹۳، ۲۹۶، ۳۰۸، ۳۱۲، ۳۵۹	مه همه دهه قاسم خان، ۴۰، ۹۰، ۹۱، ۹۳
۳۶۵، ۳۷۲، ۳۷۴، ۳۸۰، ۴۰۹، ۴۳۹	۱۰۰، ۱۰۵
۵۵۰	مه همه دهه قولی خان، ۷، ۸، ۹، ۱۰۰
مه همه دهه سه ن خان، ۶، ۱۴۵	۱۰۵، ۱۱۰، ۲۰۷، ۲۵۱، ۲۵۲
۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸	۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۶۱
۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۸، ۲۶۰	۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۹، ۲۷۱
۲۳۶، ۲۹۸، ۳۱۴، ۳۷۹، ۵۳۰، ۵۳۷	۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۹
مه همه دهه سوزین خان، ۱۱۷، ۱۷۹	۲۸۰، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۷
۳۳۵، ۴۱۹	۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۲، ۲۹۵، ۲۹۷، ۲۹۸
مه همه دهه رخان بهگ، ۸۳، ۲۱۰، ۲۳۴	۳۰۲، ۳۰۰، ۳۰۳، ۳۰۶، ۳۰۹، ۳۱۰
۲۴۹، ۲۵۳	۳۱۵، ۳۱۹، ۳۱۸، ۳۱۶، ۳۲۰، ۳۲۲
مه همه دهه رخان، ۳۳، ۱۳۸، ۱۴۶، ۱۵۰	۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۸، ۳۳۱
۱۵۴، ۱۶۳، ۱۶۶، ۲۷۴، ۳۰۰، ۳۰۲	۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۸، ۳۴۰، ۳۴۴
۳۰۷، ۳۲۶، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۷۱، ۳۷۴	۳۵۲، ۳۵۳، ۳۸۴، ۴۲۳، ۴۴۲، ۴۵۵
۳۸۶، ۳۸۸، ۳۹۰، ۳۹۲، ۳۹۶، ۴۵۷	۴۶۲
۴۵۹، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۷، ۴۶۹، ۴۷۰	مه همه دهه ریم خان، ۵، ۱۰۹، ۱۱۰
مه همه دهه خانی قهرایی، ۴۶۷	۱۱۱، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۲۳، ۴۹۷
مه همه دهه رحیم میرزا، ۱۳، ۴۹۰، ۵۶۷	مه همه دهه موئین خان، ۱۱۶
۵۷۱	مه همه دهه موسا خان، ۶، ۹۵، ۱۰۰
مه همه دهه رفیع بهگ، ۴۳۹	۱۰۵، ۱۱۰، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۵۳، ۱۵۶
مه همه دهه زمان خان، ۴۵۵	۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۲۰۲، ۳۵۳
مه همه دهه سادق خان، ۴۹۳، ۵۴۵	مه همه دهه میرزا، ۸۰، ۴۲۲، ۴۲۵
مه همه دهه فی بهگ، ۲۸۵	۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۵۰۵، ۵۵۹
مه همه دهه شبا، ۱۲، ۱۹، ۱۳، ۴۷۱، ۴۷۲	مه همه دهه ولی خان، ۳۰۳، ۳۱۴
۴۷۴، ۴۷۷، ۴۷۹، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴	۴۱۶، ۴۲۳، ۴۳۳، ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۵۴
۴۸۵، ۴۹۰، ۴۹۳، ۵۰۲، ۵۰۵، ۵۱۰	۴۶۵، ۴۶۸، ۴۷۰، ۴۷۶
مه همه دهه شریف خان، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰	مه همه دهه یوسفی شهیدالی، ۵۰
	مراخان سولتان، ۴۹

میرزا شهبولقاسم، ۳۷۸، ۳۸۰، ۳۹۳،
۴۲۱، ۴۲۵، ۴۴۸، ۴۵۲، ۴۶۷، ۴۷۰،
۴۷۲

میرزا شهحه، ۳۰۷، ۳۹۱

میرزا شهحه دی کاشانی، ۳۹۱

میرزا شهسه دوللا، ۱۵۵، ۱۷۹

میرزا شمسحاق، ۴۵۷

میرزا بابا، ۱۸۷، ۴۲۱

میرزا باقری قهزوینی، ۴۷۵

میرزا بوزورگی قهراغانی، ۳۴۳

میرزا تهمتی خان، ۴۸۴، ۴۸۸، ۴۹۵

میرزا جانی، ۴۲۱

میرزا جهعفر، ۱۱۶، ۱۷۱، ۲۰۲

۲۸۶، ۲۳۰، ۲۱۲، ۲۱۰، ۲۰۸، ۲۰۳

میرزا جواد، ۱۱۶، ۱۸۸

میرزا جوسین، ۶۲، ۲۲۹، ۲۵۵، ۴۴۱

۴۷۵، ۴۴۲، ۴۵۴، ۴۵۲

میرزا جوسینی ناشتیانی، ۴۷۵

میرزا جوسینی مسته وفی، ۲۲۹

میرزا خان بهگی قاجار، ۶۲

میرزا رهاقو لسی، ۳۳۵، ۳۴۴، ۳۴۷

۳۵۵، ۳۴۸

میرزا رمشید، ۱، ۲، ۱۸، ۱۹، ۵۴

۱۹۸، ۴۱۲

میرزا رفیع، ۳۳۸

میرزا زهمان، ۲۳۸

میرزا زهیر، ۱۸۸

میرزا سادق، ۱۵، ۳۵۹، ۴۹۸، ۴۹۹

۵۰۰، ۵۱۳، ۵۲۰، ۵۲۳، ۵۶۰، ۵۶۵

۵۶۶

میرزا سادقی مروهزی، ۳۵۹

میرزا سالت، ۲۷۷، ۲۷۸، ۳۳۶

میرزا سههید، ۹۰، ۴۹۷

مسته فاناغا، ۱۱، ۴۱۶، ۴۱۷

مسته فابهگ خان، ۳۴۷

مسته فاخانی هاشمی، ۳۸۸

مسته فاقو لی خان، ۲۶۶، ۳۰۶، ۳۴۸

۳۵۳، ۳۵۵، ۵۰۷

مسته فاقو لی میرزا، ۱۳، ۴۶۶، ۴۷۰

۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵

موشمین بهگ، ۱۰۰

موحسینی بورانی، ۵۰۷

موحیب علی خان، ۵۴۵

مورته زاپاشا خان، ۳۵۳

مورته زاقو لی بهگ، ۶۲، ۲۸۲

مورته زاقو لی پاشا، ۷۵

مورته زاقو لی خان، ۱۸۸، ۳۱۱

موزه فقهه رددین میرزا، ۱۵، ۵۶۰، ۵۶۵

۵۷۲

موفتی، ۴۹۵، ۴۹۶، ۵۴۴

مونشی، ۴۶، ۴۲۲، ۴۶۴، ۵۲۳

موسا رها، ۱۸۸، ۲۴۹، ۲۵۵، ۴۲۰

میجراب بهگ، ۱۹۹، ۲۸۲

میخانل، ۱۵، ۵۶۲

میر خدر، ۵۲

میر عهلمخانی قاشینی، ۱۳۴

میران بهگ، ۱۱۶، ۱۳۴، ۱۶۷، ۱۸۲

۲۵۶

میرحه میدناغا، ۴۵۸

میرزا ناغورلو، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۶

میرزا شاقاسی، ۴۲۴، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۴

میرزا شهولحه سهمن، ۸، ۲۱۰، ۲۲۹

۲۳۷، ۲۴۹، ۲۵۳، ۲۵۵، ۲۷۳، ۲۷۴

۲۷۷، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۹۰

۲۹۲، ۳۰۱، ۳۳۸، ۳۸۰، ۳۹۰، ۳۹۴

۴۲۶

میرزا محممه‌دی نه‌یشابووری، ۳۴۴
میرزا مسته‌فا، ۱۸۸، ۲۱۰، ۲۵۳، ۲۵۵،
۳۳۸، ۳۴۷، ۴۹۶، ۴۹۸، ۵۰۰، ۵۰۴،
۵۵۰

میرزا موه‌للیب، ۴۹۷
میرزا موسلیم، ۴۶۹
میرزا موقیم، ۴۴۰، ۴۴۱
میرزا موساخان، ۴۲۵
میرزا نسیر، ۱۴۱، ۱۴۲، ۲۱۰
میرزا هه‌مزده، ۹۰، ۳۷۸، ۴۱۸

میرزا اشاغا، ۲۳۴، ۳۵۰، ۳۶۲،
۴۱۰، ۴۱۳، ۴۲۰، ۴۹۲، ۵۲۰، ۵۵۰
میرزا سلطان، ۱۴، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰،
۵۲۱، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۷
میرزا عیسا به‌گ، ۵۶۳

میرزا قاسمی قازی، ۳۴۵
میرزا موفید، ۲۰۷
میری ره‌واندن، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۶۱، ۴۶۲

(ن)

نادر، ۵، ۹۷، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۲،
۱۰۴، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۹،
۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۶، ۲۱۷، ۳۴۴، ۳۵۲

نادرخان، ۱۷۷، ۱۷۸
نادرشاه، ۹۷، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۷، ۱۱۱،
۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۸۴، ۱۵۹،
۲۱۷، ۳۴۳، ۳۵۲، ۵۳۰

نادر قو‌لی، ۹۷
نادر قو‌لی به‌گ، ۴، ۹۷
نادر میرزا، ۳۱۴، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۵۲

نادر مدین‌شاه، ۱۳، ۲۲، ۴۸۳،
۴۸۴، ۴۸۸، ۴۹۵، ۵۰۶، ۵۲۳، ۵۳۰،
۵۴۳، ۵۴۶، ۵۴۸، ۵۵۲، ۵۶۲
نه‌جه‌ف‌قو‌لی‌خان، ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۳،
۱۴، ۲۳، ۱۶۷، ۱۶۹، ۱۸۸، ۲۱۷

میرزا سید محممه‌دی موه‌للی،
۱۳۴

میرزا سولتان حوسین، ۲۱۰
میرزا عه‌بدوللا، ۳۸۰، ۴۲۵
میرزا علی‌نه‌کبه‌ر، ۱۷۴، ۵۶۹، ۵۷۱
میرزا علی‌حوسین، ۴۶۴
میرزا عیساخان، ۴۲۵
میرزا فه‌تحو‌للا، ۳۰۸
میرزا فه‌زلوللا، ۴۳۴، ۴۸۳، ۴۹۸،
۵۷۵

میرزا فه‌زلولای خاومری، ۴۳۴
میرزا که‌بیر، ۱۸۷، ۲۱۰
میرزا که‌لب‌حوسین، ۲۱۰
میرزا له‌تیف، ۴۰۸
میرزا مارف، ۴۴۲

میرزا مه‌سعوود، ۴۴۰، ۴۴۱
میرزا مه‌سعوود، ۶۳
میرزا محممه‌ده‌تقی، ۱۱، ۴۰۸، ۴۱۹،
۴۳۵، ۴۳۶، ۴۴۹، ۴۸۳

میرزا محممه‌ده‌عفه‌ر، ۱۶۷، ۱۸۶،
۱۸۷، ۲۰۰، ۲۲۸

میرزا محممه‌ده‌سه‌سن، ۲۱۰، ۳۳۸
میرزا محممه‌ده‌خان، ۳۰۸، ۵۲۴، ۵۵۲
میرزا محممه‌ده‌رمزا، ۱۲۹، ۱۳۵
میرزا محممه‌ده‌رفیع، ۶۸

میرزا محممه‌ده‌سعید، ۴۰۷، ۴۲۴
میرزا محممه‌ده‌میخ، ۵۶۹
میرزا محممه‌ده‌شهریف، ۴۲۴، ۴۷۱

میرزا محممه‌ده‌شه‌فیخ، ۲۲۹، ۲۳۰،
۲۳۱، ۲۹۹، ۳۰۹، ۳۵۹، ۳۸۰، ۳۹۵
میرزا محممه‌ده‌علی، ۱۲۱، ۱۳۵،
۱۸۰، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۹۶، ۴۰۳، ۴۰۶،
۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴

میرزا محممه‌ده‌نبی، ۳۰۱، ۳۳۸

هه مز اغا، ۳۵۰، ۵۰۸، ۵۵۸

هیدایه تولاخان، ۴۴۹

هیممه ت بهگ، ۲۹۳

(ی)

یوسف، ۲۰، ۵۱۶

یوسف پاشا، ۴، ۹۳، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰

یوسف خان، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۲۹

۱۳۶، ۱۳۹، ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۵۸

۱۵۹، ۳۵۴، ۴۱۶، ۴۳۶، ۴۴۹، ۴۸۴

۴۸۸، ۴۹۴، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰

۵۰۱، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۹، ۵۱۲، ۵۱۵

۵۱۷، ۵۲۳، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۱، ۵۳۲

۵۳۶، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۲، ۵۴۳

۵۴۷، ۵۴۳، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۲

۵۵۵، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۶، ۵۷۸

یۆلدوز خان، ۲۸

یادگار سولتان، ۳۳

یار محه ممه دخان، ۵۱۰

یه حیایهگ، ۴۱۳

یه حیایمیرزا، ۴۲۲

۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۳۳، ۲۳۵

۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۴۴

۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۷۴، ۲۸۹

۳۵۳، ۳۸۰، ۳۸۴، ۴۰۰، ۴۰۱

۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۹، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴

۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۳۱، ۴۳۵، ۴۳۶

۴۳۷، ۴۳۹، ۴۴۹، ۴۵۱، ۴۵۲

۴۵۵، ۴۵۷، ۴۶۲، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۲

۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۸، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵

۴۸۶، ۵۲۳، ۵۴۴، ۵۴۵

نهرخان، ۳۵، ۵۶

نهرقولی بهگ، ۹۷

نهر مرعلی، ۳۹۶

نهر مرعلی خان، ۱۹۱، ۲۲۴، ۲۲۵

۲۲۶، ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۳۹، ۲۹۵، ۳۹۸

۴۰۱، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۷

۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۳، ۴۵۴

نهر وولاخان، ۳۰۳

نهر وولامیرزا، ۱۴، ۱۰۷، ۱۱۱، ۱۱۲

۵۴۵

نهر سیرخان، ۱۹۱، ۳۱۰

نهر قی خان، ۵۰، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴

۱۳۶، ۱۳۵، ۱۳۸، ۱۶۷، ۲۱۰، ۲۵۶

۲۹۴، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۳، ۵۰۷، ۵۲۲

نهر وۆزه لی سولتان، ۲۵۶

نووح، ۲۵، ۲۸

نوور وده هریهگ، ۶۲

نوور وولاخان، ۴۸۶

(و)

وده کیلی زنده، ۱۸۹

وده لی خان، ۳۵

وده لی سولتانی مافی، ۳۳

(ه)

هادی بهگ، ۲۸۱

هه باس، ۲۹

ليزگه‌ی ناوی شويڼه‌کان

(نـ)

نؤترار، ۳۱

نؤجان، ۱۷۶، ۳۰۴، ۳۵۷، ۳۹۵، ۴۷۰

نؤرديوپاد، ۳۷۴، ۴۵۰

ناران، ۲۸

نازمربايچان، ۴، ۵، ۶، ۸، ۹، ۱۳، ۲۳،

۲۶، ۲۸، ۳۳، ۳۶، ۳۹، ۴۰، ۴۱،

۴۳، ۴۹، ۴۷، ۵۳، ۸۲، ۹۳، ۹۸،

۹۹، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۱۱، ۱۱۵،

۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸،

۱۲۹، ۱۳۶، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۴، ۱۴۵،

۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸،

۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۶۸، ۱۷۱، ۱۷۳،

۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۸، ۱۸۱، ۱۸۲،

۱۸۴، ۱۹۰، ۲۰۹، ۲۱۴، ۲۱۷، ۲۲۲،

۲۳۴، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۱،

۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۵۱، ۲۷۴،

۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۸۸، ۲۹۸، ۳۰۴،

۳۱۰، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۸،

۳۲۹، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۴۳، ۳۴۹،

۳۵۳، ۳۵۷، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۸۴، ۳۸۴،

۳۸۹، ۴۰۱، ۴۰۳، ۴۰۹، ۴۱۴، ۴۲۷،

۴۳۱، ۴۳۷، ۴۴۰، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶،

۴۵۱، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۶۳، ۴۶۷، ۴۷۰،

۴۷۴، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۷۹، ۵۰۰، ۵۰۳، ۵۰۷،

۵۱۳، ۵۱۸، ۵۲۰، ۵۲۴، ۵۲۷، ۵۴۶، ۵۵۴،

۵۶۰، ۵۶۱

نازمربشار، ۱۳۹

ناستارا، ۵۶۳، ۵۶۵

ناشتيان، ۳۷۹، ۵۲۸

نانباغ، ۱۱، ۲۵۸، ۴۱۶

ناغجه‌قه‌لا، ۳۴۵

ناغ‌زيارمت، ۲۸۳، ۲۹۳

ناق‌سوو، ۱۱۲

ناميډي، ۴۴۳

ناوه‌گرم، ۴، ۸۳، ۸۵، ۲۵۹

نهبهرقوو، ۳۴

نهبووجه‌نيغه، ۶۱، ۶۳

نهببومرد، ۹۷، ۱۰۱، ۱۰۶، ۱۱۰

نہ‌خلات، ۷۶

نہ‌رديمونيل، ۳۰، ۴۵، ۹۱، ۱۷۵، ۲۲۴،

۲۳۳، ۲۳۹، ۲۹۹، ۳۰۳، ۳۶۵، ۳۶۸،

۴۴۷، ۴۵۳، ۴۵۶، ۴۷۰، ۴۹۳، ۵۳۳،

۵۳۸، ۵۶۲، ۵۶۵

نہ‌رزم‌رؤم، ۳۵۸، ۴۸۳

نہ‌رکه‌وان، ۳۸۸، ۳۹۰، ۳۹۱

نہ‌روه‌نه‌ق، ۳۲۵

نہ‌سته‌راباد، ۱۶۴

نہ‌سلاندووز، ۱۰، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۱،

۳۹۲

نہ‌للاهوونه‌کبهر، ۸۹، ۲۰۹

نہ‌فغانستان، ۵۰۵

نہ‌ميرناباد، ۴۶۵

نہ‌نزاب، ۳۲۵

نہ‌نزار، ۳۱

نہ‌نزل، ۴۸، ۴۹، ۸۴، ۹۱، ۹۲، ۹۳،

۲۰۵، ۲۴۶، ۲۵۹، ۲۶۱، ۲۶۶، ۲۶۶،

۲۹۳، ۳۰۹، ۳۱۹، ۴۴۸

نہ‌نهر، ۴، ۶۸

نہ‌واجيق، ۴۲۷، ۴۳۱

نہ‌ههر، ۳۹۲، ۴۴۶

نیسلا مئابادی غهرب، ۶۲	نیسراق، ۱۴۵، ۱۵۱، ۱۵۶، ۱۷۳، ۱۷۶،
نیسمازاده زهید، ۳۱۴	۱۹۰، ۲۱۵، ۲۳۱، ۲۳۶، ۲۴۱، ۲۴۲،
نیسما مکه ندی، ۲۴۷	۲۵۳، ۲۶۴، ۲۶۸، ۲۷۸، ۲۹۸،
نینگلکس، ۵۰۵، ۵۲۹	۳۳۶
(ب)	نیسیران، ۴، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۲۸، ۲۶،
بادکوبه، ۱۰، ۳۶۴، ۳۶۵، ۵۶۵	۳۰، ۳۶، ۳۷، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۴۳، ۵۴،
باراندیز، ۹۰، ۹۳، ۹۵، ۲۰۷، ۲۳۴،	۵۵، ۵۷، ۶۱، ۶۳، ۶۴، ۶۶، ۷۵، ۷۶،
۲۳۷، ۲۵۱، ۲۷۸، ۲۹۰، ۳۰۰، ۳۰۲،	۸۰، ۸۲، ۸۸، ۹۱، ۹۶، ۱۰۲، ۱۰۴،
۳۲۷، ۳۴۰، ۴۱۸، ۴۲۳، ۴۶۶، ۴۸۵،	۱۰۸، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۴۵، ۱۵۹، ۱۶۸،
۵۲۲، ۵۲۰	۱۷۶، ۱۸۴، ۲۰۲، ۲۱۲، ۲۴۳، ۲۴۴،
بازارباش، ۱۸۲، ۱۹۷، ۲۰۰، ۲۸۱	۳۰۶، ۳۰۷، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۷،
بازارباشی، ۲۰۰، ۳۳۳، ۴۶۹	۳۱۸، ۳۲۹، ۳۳۲، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۵۵،
بازاری به زاز خانه، ۴۲۳	۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۵، ۳۶۷،
باغی ته قی سولتان، ۱۶۶	۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۷،
باغی دگوشا، ۲۱۲، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۶	۳۸۶، ۳۸۹، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۴۰۲،
باغی نه زمر، ۲۷۳، ۲۹۴، ۴۷۹	۴۰۴، ۴۱۰، ۴۱۴، ۴۱۶، ۴۲۷، ۴۲۹،
بالق، ۴۷	۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۴۰،
بالو، ۴۲۵، ۴۶۲	۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۷، ۴۵۰، ۴۵۱،
بانی، ۷۲، ۳۷۳	۴۵۴، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۷۰، ۴۷۹، ۵۰۲،
بانیه، ۲۵، ۱۱۵	۵۰۳، ۵۰۵، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۵،
بایه زید، ۳۰، ۳۴۱، ۴۲۸، ۴۳۳	۵۱۶، ۵۱۷، ۵۲۴، ۵۲۷، ۵۲۹، ۵۳۰،
به حرکهای شاهی، ۲۷	۵۳۲، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۸، ۵۴۰،
به حری خوئ، ۲۶	۵۴۳، ۵۴۸، ۵۶۲، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۷۸،
به ده لیبو، ۵۴۶	نیسروان، ۵، ۹، ۳۹، ۴۲، ۷۵، ۱۰۹،
به ردمر مش، ۱۲، ۱۱۵، ۴۸۱	۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۷، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲،
به ردمر سوور، ۱۳، ۷۸، ۴۶۳، ۵۰۲، ۵۱۹	۲۴۶، ۲۹۹، ۳۱۵، ۳۲۶، ۳۴۱،
به رکه شات، ۱۷۵	۳۵۶، ۳۵۷، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۷،
به ستام، ۲۱۵، ۳۰۳	۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴،
به غدا، ۳، ۳۶، ۳۷، ۵۵، ۵۸، ۶۱، ۶۲،	۳۷۷، ۳۷۸، ۴۰۴، ۴۲۷، ۴۳۲، ۴۵۰،
۶۴، ۷۰، ۱۰۴، ۱۴۵، ۱۶۸، ۱۶۹،	۴۶۱، ۴۶۲، ۴۷۹
به ند، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۷، ۲۰۸، ۲۲۳،	نوج تمبه، ۳۳۴
۲۷۸، ۳۲۷، ۳۴۰، ۳۹۳، ۴۸۷، ۵۴۲،	نوروومی، ۲۳، ۶۸، ۱۶۷، ۴۲۲
۵۲۷	نوروومیه، ۱۶۷
	نیرمچ، ۳۰۷
	نیسسه هان، ۴۷، ۴۹، ۵۴، ۸۴، ۸۶، ۹۱،
	۹۷، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۱،
	۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۸، ۱۹۱،
	۲۱۴، ۲۱۶، ۲۵۸، ۲۹۸، ۴۱۹، ۴۰۴،
	۴۴۱، ۴۷۱، ۴۹۴

۴۸۳، ۴۸۸، ۴۹۲، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۹،
 ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۷، ۵۱۳، ۵۱۵، ۵۲۵،
 ۵۳۱، ۵۴۳، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۲،
 ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۷،
 تاروم، ۱۱۰، ۲۲۴، ۲۲۶،
 تالش، ۲۹۹، ۳۶۵، ۴۵۰،
 ته‌مه‌هو، ۲۲۱،
 ته‌رشین، ۵۰۸، ۵۱۶، ۵۳۹،
 ته‌رگ‌ه‌ومر، ۳۹، ۴۰، ۴۸، ۷۸، ۲۷۹،
 ۳۳۴، ۴۵۸، ۴۶۳، ۴۸۶، ۴۸۷، ۵۰۲،
 ۵۱۸، ۵۲۰،
 ته‌سس‌ووج، ۲۲۵، ۲۳۶، ۳۴۷،
 ۳۵۷،
 ته‌وریز، ۵، ۷، ۱۵، ۴۰، ۴۲، ۴۷، ۶۲،
 ۹۹، ۱۰۱، ۱۱۵، ۱۰۸، ۱۱۱، ۱۲۴،
 ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳،
 ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۴،
 ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۸،
 ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۶،
 ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۸، ۱۸۹، ۲۱۷،
 ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۹، ۲۳۳،
 ۲۳۵، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱،
 ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۶، ۲۵۷،
 ۲۶۱، ۲۶۵، ۲۸۹، ۲۹۲، ۲۹۵، ۲۹۶،
 ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۶، ۳۱۲، ۳۱۳،
 ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۹، ۳۵۶، ۳۵۷،
 ۳۶۰، ۳۷۸، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۵،
 ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۹، ۴۰۴، ۴۰۵،
 ۴۰۶، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۷، ۴۱۳، ۴۲۰،
 ۴۲۱، ۴۲۴، ۴۲۶، ۴۲۸، ۴۳۶، ۴۳۷،
 ۴۳۹، ۴۴۱، ۴۴۴، ۴۴۶، ۴۴۸، ۴۴۹،
 ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۹، ۴۶۹،
 ۴۷۰، ۴۷۴، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۱،
 ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۳،
 ۴۹۵، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۳،
 ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۲۳، ۵۲۷، ۵۳۶، ۵۴۶،
 ۵۵۴، ۵۵۶، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۵،
 ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۷،
 ترکه‌ش، ۱۰۷،

به‌هارخانه‌ی سه‌مه‌رقه‌ند، ۲۷،
 برادوست، ۳۹، ۴۲، ۴۴، ۵۰، ۵۲، ۷۸،
 ۸۴، ۱۱۵، ۲۸۱، ۴۵۸، ۴۶۲، ۴۷۷،
 ۴۹۱، ۵۰۲، ۵۱۸، ۵۲۰، ۵۵۰،
 برووجیر، ۱۴۷، ۱۵۱، ۴۵۹،
 بنار، ۵۱۹،
 بناو، ۶۶، ۶۸، ۹۳، ۱۸۹، ۱۶۹، ۱۶۸، ۱۹۹،
 ۱۹۴، ۱۹۷، ۲۷۳، ۲۷۹، ۲۸۶، ۴۱۰،
 بناوی ره‌وزه، ۹۳، ۲۷۳،
 بناوی سه‌هنا‌بار، ۱۹۴، ۱۹۷،
 بناوی نازلوو، ۶۶، ۲۸۶، ۴۱۰،
 بورجی خواجه عبیدولمه‌دی، ۱۶،
 بورجی فیلخانه، ۱۶،
 بیچار، ۲۵۰،
 بیدکار، ۲۷، ۶۷،
 بیله‌سه‌وار، ۵۶۴،
 (پ)
 بی‌لایم‌رگا، ۱۷۱،
 پاریس، ۱۰، ۳۸۱، ۳۸۴،
 په‌نیه‌ک، ۳۵۸، ۳۷۳، ۳۷۴،
 پینتریز‌بورگ، ۴۵۱،
 پشتکۆ، ۱۴۸،

(ت)

توبراق‌قه‌لا، ۱۱، ۲۶، ۳۰، ۵۴، ۶۶،
 ۱۳۵، ۱۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۶، ۴۳۱،
 ۴۳۲،
 تاران، ۹، ۱۲، ۱۸، ۲۵، ۳۰، ۱۰۲،
 ۱۶۳، ۱۶۵، ۲۷۸، ۲۹۸، ۳۱۱، ۳۱۴،
 ۳۱۹، ۳۲۸، ۳۳۸، ۳۴۳، ۳۴۴،
 ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۵۵، ۳۵۷، ۳۶۳،
 ۳۷۷، ۳۸۰، ۳۸۴، ۳۹۹، ۳۵۵، ۴۲۴،
 ۴۲۶، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۴۱، ۴۴۷،
 ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۶، ۴۷۰،
 ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۲،

ديلمه‌قان، ۲۵۴

دولامه‌لەر، ۲۷۲، ۳۳۲

دۆم‌دۆم، ۲۵

(ڤ)

داشره‌بات، ۵۳۲

رۆم، ۲۶، ۳۰، ۳۴، ۳۸، ۳۷، ۳۹، ۴۰، ۴۵

داغ‌باغی، ۱۱۱، ۳۲۵

۴۴، ۶۳، ۶۱، ۵۹، ۵۸، ۵۰، ۴۹، ۴۵

داغ‌ستان، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۱، ۳۲۱

۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۹۸، ۹۶، ۹۳، ۸۲

۳۳۶

۱۴۵، ۴۲۷، ۴۲۹، ۴۲۸، ۴۳۲، ۴۳۴

دهره‌بند، ۱۷۱، ۳۱۵، ۳۶۴، ۳۷۴

۴۸۶، ۵۲۴، ۵۲۵

دهره‌تنگ، ۵۹

رەشت، ۱۵۳، ۴۹، ۱۵۴، ۲۲۴، ۳۳۲

۴۴۹

دهره‌گەز، ۱۰۱

رەواندز، ۱۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۶۱، ۴۶۲

دهره‌ی جەز، ۱۰۱

رەموزە، ۶۸، ۲۷۹، ۳۹۲

دهره‌ی قاسطوو، ۴۱

رەوس، ۹، ۱۰، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۸

دەروازە‌ی بالوو، ۱۲۴، ۱۸۲، ۲۸۳

۳۶۰، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۶، ۳۶۷

۳۸۱

۳۷۰، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۶، ۳۸۶، ۳۸۷

دەروازە‌ی عەسکەرخان، ۲۴۸، ۳۱۹

۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۱، ۳۹۳، ۴۰۵، ۴۰۶

دەروینشالی، ۷۱

۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۴، ۴۴۷، ۴۴۹، ۴۵۰

دەشت، ۳۹، ۶۸، ۷۸، ۱۹۷، ۲۷۹

۵۰۳، ۵۶۵

رووسیا، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۱۹۸، ۳۱۵

۲۹۶، ۳۳۴، ۳۴۶، ۴۲۴، ۴۴۵، ۴۵۸

۳۴۲، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۶۴، ۳۶۷، ۳۶۸

۴۷۵، ۴۸۵، ۴۸۶، ۵۰۲، ۵۱۸، ۵۳۴

۳۷۰، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۷، ۳۸۶

دەشتە‌بیل، ۱۹۴، ۵۵۷

۳۸۹، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۴۰۴، ۴۴۰

دینخوڕگان، ۱۳۹، ۲۱۸، ۳۳۰، ۴۴۹

۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۷، ۴۵۱، ۴۵۴

دینکالە، ۱۸۲، ۱۸۷

۵۰۳، ۵۶۲، ۵۶۴، ۵۷۸

دینمە‌دەشت، ۸۵

(ژ)

نزه‌ی سیاومش، ۳۴۰، ۴۲۳

زۆرکاوا، ۹۹

نژگیر، ۵۲۰

زەرەقان، ۳۰۶، ۳۰۷

نزه، ۳۰۶

زەرەند، ۳۰

نەیم، ۳، ۴، ۲۵، ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۴

زەنجان، ۲۴۱، ۴۵۱

۴۵، ۴۶، ۴۸، ۴۹، ۵۱، ۵۲، ۵۳

زەنگی، ۳۵۷

۶۶، ۷۱، ۷۳، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰

زەهاو، ۳۷

دووناو، ۱۴۹

زیندەجان، ۵۰۸

دیاریه‌کر، ۳۴، ۳۶، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۷۵

۳۵۸

(س)

دیجله، ۶۳

سۆلدووز، ۲۷

دیزه‌ج، ۳۰۶

دیزه‌ج‌روود، ۱۴۴

۲۸۱، ۲۷۴، ۲۷۰، ۲۵۸، ۲۵۴، ۲۵۲
 ۲۹۶، ۲۹۵، ۲۹۴، ۲۹۲، ۲۸۸، ۲۸۳
 ۴۰۸، ۳۴۱، ۳۳۵، ۳۲۰، ۳۰۳، ۲۹۹
 ۴۶۶، ۴۶۱، ۴۵۰، ۴۴۹، ۴۴۸، ۴۱۶
 ۵۶۶، ۴۹۸، ۴۹۳، ۴۹۰، ۴۷۷، ۴۷۰
 ۵۶۹
 سه عدلوو، ۴۳۱، ۳۵۶
 سه عیدواو، ۲۹۶
 سه عیدللوو، ۳۳۸، ۳۲۷، ۲۱۰، ۱۸۲
 سه فاخانه، ۹۸، ۲۷
 سه میره، ۱۴۸
 سه نگر، ۱۷۲، ۱۵۶، ۱۳۸، ۷۲، ۴۶
 ۴۳۴، ۱۸۳
 سه نکه سپی، ۵۰۹
 سه ید همزه، ۴۷۸، ۴۷۷
 سینداقه، ۴۴۹، ۱۸۷، ۱۸۲
 سینجی، ۳۸۲
 سلیمانی، ۳۱۳، ۲
 سمورکنو، ۱۰۷
 سندووس، ۱۲۱، ۱۱۴، ۸۸، ۶۷، ۲۷
 ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۲۷، ۲۱۹، ۲۰۸، ۱۵۶
 ۳۴۹، ۳۳۲، ۳۰۴، ۲۹۴، ۲۷۲، ۲۶۴
 ۴۶۱، ۴۵۳، ۴۲۸، ۴۱۵، ۴۰۷، ۳۹۴
 ۵۵۸، ۵۰۷، ۴۹۸، ۴۹۰، ۴۸۲
 سسنه، ۲۳۵، ۲۳۱، ۲۳۰، ۱۹۷، ۹۸، ۷
 ۲۴۱، ۲۳۸
 سورخاو، ۴۹۶
 سولتان ناوا، ۳۸۶
 سولتانییه، ۴۰۸، ۴۰۷، ۳۵۹، ۳۲۹
 سوله یمانی، ۴۵۳، ۳۵۴، ۵۴، ۱۹
 ۴۶۳، ۴۵۶
 سووقاتلوو، ۳۱۶
 سیدهک، ۴۰۲، ۴۰۱، ۱۰
 سیرداغی حیدرلوو، ۲۱۱
 سیستان، ۵۰۶، ۳۱۳

سوما، ۱۱۵، ۸۴، ۷۸، ۴۸، ۳۹، ۲۵
 ۴۸۱، ۴۷۷، ۴۶۲، ۴۵۸، ۴۲۰، ۲۸۱
 ۵۵۰، ۵۲۸، ۵۲۰، ۵۰۲، ۴۹۱
 سابلاخی موکری، ۱۵۶، ۵۳، ۵۱
 سابلاغ، ۲۳۴، ۱۲۰، ۱۱۴، ۱۰۶، ۸، ۵
 ۳۲۵، ۲۸۴، ۲۷۷، ۲۷۵، ۲۷۱، ۲۶۲
 ۴۹۰، ۴۸۸، ۳۹۴، ۳۳۱
 ۵۵۸، ۵۵۵، ۵۲۷، ۵۰۸
 سابلاغی موکری، ۲۴۱، ۲۲۱، ۱۰۷
 ۴۲۸، ۳۲۷
 ساری، ۳۵۳، ۳۰۲، ۲۹۱، ۱۲۸، ۱۲۷
 ۳۶۵
 ساوجبلاق، ۲۷
 ساوخ بلاغ، ۲۷
 ساوه، ۵۵، ۳۴
 ساین قهلا، ۱۰۰، ۹۸، ۸۷، ۶۷، ۲۷، ۵
 ۱۰۱، ۱۰۶، ۱۱۰، ۱۱۴، ۱۱۶، ۱۳۷
 ۲۰۹، ۲۰۲، ۲۰۱، ۱۹۳، ۱۸۸، ۱۴۷
 ۲۲۵، ۲۴۱، ۲۳۸، ۲۳۷، ۲۳۵
 ۳۲۵، ۳۲۰، ۲۶۹، ۲۵۶، ۲۵۳، ۲۴۵
 ۳۸۴، ۳۵۵، ۳۵۱، ۳۴۵، ۳۴۴، ۳۲۹
 ۴۲۸، ۴۳۶، ۴۲۶، ۴۲۵، ۳۹۶، ۳۹۴
 ۴۶۲
 سه به لان، ۴۰۴
 سه بزه وار، ۱۱۰
 سه مدی نه سکندر، ۳۵۰، ۲۲۳، ۸۵
 سه راب، ۲۴۶، ۲۴۲، ۲۳۹، ۲۲۶، ۲۲۴
 ۳۰۳، ۲۹۹، ۲۹۵، ۲۶۳، ۲۶۱، ۲۵۷
 ۳۳۰، ۳۲۳، ۳۱۰
 سه ره خس، ۴۶۵
 سه ره مری، ۴۲۶، ۴۲۳، ۴۲۲، ۴۲۱
 ۵۰۰، ۴۷۹، ۴۵۵، ۴۴۹، ۴۴۰، ۴۳۸
 ۵۷۴، ۵۷۲، ۵۶۹، ۵۵۵
 سه ره شت، ۴۶۳، ۴۶۱
 سه تماس، ۴۸، ۴۰، ۳۹، ۲۷، ۱۵، ۷
 ۱۳۶، ۸۷، ۱۰۱، ۱۰۲، ۸۵، ۶۶، ۵۲
 ۲۴۵، ۲۳۳، ۲۲۵، ۲۰۶، ۱۸۸، ۱۸۱

- سیلاخور، ۱۴۹
(ش)
شادمروازه، ۱۷۱
شاره‌زا، ۱۵۱، ۱۹۱
شاراجق، ۷۷، ۹۶، ۳۲۷، ۴۱۸، ۴۸۰، ۴۸۱
شاره‌زوور، ۵۶، ۱۳۲، ۴۱۴
شاعه‌یدولعه‌زیم، ۴۸۴
شه‌قاسی مه‌عرووف، ۱۸۸
شه‌ککی، ۳۹۲
شه‌مزیان، ۲۷۹، ۳۴۹، ۳۵۰
شه‌نبی‌غازان، ۲۴۰
شه‌هیدان، ۲۷، ۲۹۱، ۴۹۸، ۵۵۷
شیخ‌خالی، ۸۴
شیخ‌خضر، ۴۲۳
شیراوا، ۲۸۶
شیروان، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۶۶، ۱۸۳، ۱۹۰، ۲۳۳، ۳۱۵، ۳۲۳، ۳۶۵، ۳۹۳، ۳۶۸، ۳۷۰
شیروانات، ۱۰۵
شیتق، ۴۰، ۶۷، ۹۵، ۱۳۵، ۱۹۳، ۱۶۷، ۱۹۴، ۲۳۴، ۲۶۲، ۳۰۰، ۳۰۲، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۱۹، ۳۲۵، ۳۸۳، ۳۸۲، ۳۵۱، ۴۵۸، ۴۰۱، ۴۶۲، ۴۶۱، ۴۸۵
شووشته‌ر، ۱۴۷
شووشی، ۱۷۱، ۲۹۹، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۴، ۳۲۳، ۳۷۰، ۴۴۲، ۴۴۳
شیراز، ۶، ۱۱۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۶۱، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۹۸، ۲۰۲، ۲۰۷، ۲۳۶، ۲۳۲، ۲۳۰، ۲۱۴، ۲۱۲، ۲۰۸، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۹، ۳۳۷، ۳۵۳، ۴۳۴، ۵۵۹
شیشه‌وان، ۴۹۰
- (ع)
عهرزهرم، ۴۳۴
عسکهراباد، ۴۶۰، ۴۶۱
عسکهراتنه‌یه، ۳۳۵
علی‌تاباد، ۱۵۴
علی‌به‌گلوو، ۲۰۳، ۲۴۶
علی‌به‌گلووی وه‌قاسلوو، ۲۰۳، ۲۳۴، ۲۴۶
علیشکور، ۲۹، ۳۶، ۳۸
علیمان، ۲۵۰، ۲۵۳
عیراق، ۳۵، ۵۸، ۵۵، ۳۶، ۶۵، ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۵۳، ۱۵۸، ۱۶۳، ۱۷۳، ۱۷۷، ۱۸۸، ۱۹۱، ۲۱۴، ۲۲۱، ۲۳۰، ۲۴۱، ۲۴۵، ۲۹۸، ۳۰۴، ۳۳۷، ۵۰۰، ۵۷۲
عشیرمت‌تاباد، ۵۵۷
عوسمانی، ۴، ۱۱، ۱۴، ۳۰، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۴۳، ۵۵، ۵۷، ۶۶، ۷۵، ۸۲، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۱۴، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۶۱، ۴۳۱، ۴۳۳، ۴۵۸، ۴۶۳، ۴۸۶، ۵۱۸، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۷، ۵۵۹
(غ)
غهنه‌ر، ۱۸۸، ۲۶۹
غورویان، ۴۶۷، ۵۰۵، ۵۰۷، ۵۰۸
غیلیمان‌سمرای، ۵۷۲
- (ف)
فارس، ۵، ۲۸، ۲۹، ۶۵، ۱۲۸، ۱۴۵، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۸، ۱۶۱، ۱۹۰، ۱۹۱، ۲۲۱، ۲۳۰، ۲۴۱، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۶۰، ۲۷۸، ۲۹۸، ۳۰۷، ۳۰۹، ۵۵۳، ۵۶۷، ۵۷۱
فتح‌تاباد، ۱۱۷
فهرانسه، ۱۰، ۳۸۰، ۳۹۵
فهرنگ، ۴۶۷

قـمزوین، ۳۰، ۳۴، ۱۰۷، ۱۵۳، ۱۵۶،

۱۶۱، ۱۶۳، ۱۳۵، ۳۳۶، ۳۴۶، ۳۴۸،

۳۵۶، ۳۸۴، ۳۷۷، ۳۶۱، ۳۸۵، ۴۷۵،

۵۱۶

قه‌ققاز، ۳۵۶، ۴۴۰، ۵۰۳،

قه‌لاتی خشت، ۱۵۱

قه‌لاچوالان، ۱۳۲، ۲۲۱

قه‌لای به‌ربووک، ۶۷

قه‌لای بنسار، ۱۴، ۵۰۲، ۵۱۸، ۵۱۹،

۵۲۰، ۵۲۴

قه‌لای پیری، ۱۴۶

قه‌لای دهریه‌ند، ۴۶۳

قه‌مچوغه، ۴۶۳

قه‌نده‌هار، ۵۰۵

قه‌ندیل، ۸۸، ۱۹۴، ۳۵۱

قزل‌شه‌یاغی، ۱۵۶

قزقه‌لا، ۱۱۵، ۲۸۳

قوری گول، ۵۶۲

قوشچی، ۲۴۹، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۳۲، ۴۵۵

قولنجی، ۸۴، ۱۲۱، ۲۰۶، ۵۲۸

قوم، ۳۴، ۵۳۲

قومشه، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۱۴

(ک)

کۆربلاغی، ۴۴۸

کۆه‌گیلویه، ۲۹، ۱۵۰، ۱۵۱

کایول، ۳۴۳، ۵۰۶

کاخت، ۳۱۷

کاریتیل، ۳۱۷

کاشمان، ۱۰۵، ۳۹۱، ۴۵۴، ۴۹۵

کال، ۶۸، ۹۵، ۴۳۷، ۵۳۱، ۵۷۵

کانی‌میش، ۱۲، ۴۶۲، ۴۸۱

کاورد، ۵۲

کەریزمی ئەنزه‌ل، ۳۳۶

قەراهان، ۱۵۶، ۵۳۶، ۵۳۹

قەرح‌تاباد، ۵۸

فیرووزکۆ، ۱۵۴

فین، ۴۹۵

(ق)

قۆتوور، ۷۶

قۆرخ‌بلاغ، ۳۶، ۳۸

قۆرخ‌بلاغ، ۹، ۳۵۷

قۆریاب، ۵۳۲

قاشقه‌گەبووک، ۶۶، ۲۷۲، ۳۳۲

قه‌ببه، ۳۳۶

قەرەشاغاج، ۳۷۳، ۵۷۱

قەرەباغ، ۷، ۱۴۲، ۱۷۲، ۱۷۱، ۱۷۵،

۱۷۹، ۱۸۱، ۲۰۵، ۲۲۴، ۲۳۳، ۲۳۶،

۲۵۹، ۲۸۹، ۲۹۲، ۳۰۹، ۳۷۰،

۴۰۴، ۴۴۳، ۴۵۵

قەرەباغی ئەنزه‌ل، ۲۰۵، ۲۳۶، ۲۵۹،

۲۸۹، ۲۹۲، ۴۵۵

قەرەتەپە، ۲۳۳، ۲۳۶

قەرەجە‌داغ، ۱۲۷، ۱۴۳، ۱۵۷، ۱۷۵،

۳۰۳، ۳۹۲، ۴۲۸، ۴۴۳، ۴۴۶

قەرەجە‌داغی، ۱۲۷، ۱۳۳، ۱۴۲، ۱۵۶،

۱۵۷، ۱۷۸

قەرەجە‌داغ، ۱۲۷

قەرەجە‌نەن، ۱۷۷

قەرەجە‌سە‌نلوو، ۶۹، ۹۲، ۱۲۲، ۱۲۴،

۱۸۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۱۰، ۲۵۰، ۲۵۱،

۲۵۶، ۲۶۹، ۲۹۳، ۳۳۳، ۳۳۹، ۴۲۵،

۴۳۸، ۴۹۷، ۴۹۸

قەرەسە‌ندوووک، ۴، ۱۰۲، ۱۰۳، ۲۲۸،

۵۷۶

قەرەسوو، ۴، ۶۶، ۶۸، ۲۰۵

قەرەسووی تەمەر، ۱۱۰

قەرەلەر، ۲۵۴

که‌نجسه، ۱۰، ۱۱، ۱۸۳، ۳۱۰، ۳۱۶،
۳۲۲، ۳۳۶، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۶۶، ۳۶۷،
۳۶۹، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۶

که‌نمان، ۳۰۷

گنلان، ۱۵۳، ۲۲۴، ۳۶۴

گنله‌سه‌ن گویره‌سه‌ن، ۳۶۵

گرداوا، ۳۵۶

کونگته‌به، ۱۱۴، ۱۲۲، ۲۴۴، ۲۰۸، ۲۴۵

۲۶۲، ۳۳۳، ۵۳۵، ۵۴۰

کورجستان، ۱۰۹، ۱۴۱، ۱۷۰

۱۸۳، ۱۸۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۳۶، ۳۴۲

۳۶۷

کومیه‌زی شه‌نبی‌غازان، ۲۲۴

(ل)

لاجان، ۱۱، ۱۴، ۷۷، ۸۸، ۱۰۶، ۱۰۷

۱۸۹، ۱۹۳، ۱۹۶، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۷

۲۶۲، ۲۷۱، ۳۲۵، ۳۳۴، ۳۴۵، ۳۴۹

۳۹۳، ۳۹۴، ۴۱۴، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰

۵۵۸، ۵۶۶

له‌ندمن، ۱۹، ۴۲۶

له‌نکمران، ۱۰، ۳۸۸، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲

۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴

له‌یلان، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۷۹، ۱۸۱

لورستان، ۳۵، ۳۷، ۵۹، ۱۲۸

(م)

مازندهران، ۹، ۵۸، ۵۹، ۱۴۵، ۱۵۵

۱۵۸، ۱۶۳، ۲۳۶، ۲۶۰، ۳۳۶، ۳۳۷

۳۴۰، ۳۵۳، ۳۹۱، ۳۹۶، ۴۰۶، ۴۰۷

۴۴۴، ۴۵۳، ۴۶۲، ۴۹۵، ۴۹۸، ۴۹۹

ماسوله، ۲۹۹

ماکو، ۳۴۲

ماهیده‌شت، ۵۵، ۳۷، ۶۲

مهرآغه، ۶، ۹، ۱۴، ۲۷، ۴۴، ۵۰، ۵۱

۵۳، ۹۸، ۱۰۱، ۱۰۶، ۱۲۰، ۱۲۶

۱۳۴، ۱۴۴، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۴

که‌رکوک، ۵۶، ۵۹

که‌ریم‌ناوا، ۵۷۳

که‌لله‌گا، ۴۶۳

که‌لی قوشچی، ۸۴، ۱۲۱، ۲۴۶، ۲۶۶

۵۲۸

که‌مال‌نابان، ۳۹۷، ۴۲۳، ۴۲۸، ۴۵۵

۴۵۸، ۵۵۷

کینه‌سیر، ۹۶

کچه‌باش، ۱۱۵، ۳۳۴

کرماشان، ۶۲، ۱۰۲، ۱۴۵، ۱۵۰، ۴۶۸

کرمان، ۲۹، ۳۵، ۶۵، ۱۱۰، ۱۲۸، ۱۸۸

۳۰۸، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۹۹، ۳۷۴، ۴۵۷

کوردستان، ۱۷، ۲۰، ۴۳، ۵۶، ۷۱، ۱۲۸

۱۶۸، ۱۹۷، ۲۳۰، ۲۳۱، ۳۳۵

۴۱۵، ۴۳۸، ۴۶۱، ۴۹۲، ۵۵۰

کوردکه‌ندی، ۵۶۲

کولته‌به، ۲۵۰

کوجیه‌ی قوم، ۵۳۱، ۵۴۱

(گ)

گورستانی شیخ نه‌بیویه‌کر، ۴۲۵

گوگرچین‌له‌لا، ۹۱، ۲۶۴

گوگرچین‌لق، ۴۹

گولی ورمین، ۲۷، ۴۹، ۷۷، ۲۰۶، ۲۹۳

۴۵۳، ۵۷۴

گادمر، ۱۲۱، ۳۳۲، ۳۴۹

گازران، ۱۵۰

گاودؤل، ۵۱

که‌جین، ۵۷۳، ۵۷۴

که‌رووس، ۱۵۶، ۲۵۰، ۲۹۹، ۴۵۰

۵۰۸، ۵۱۵

که‌رمه‌سیرات، ۱۵۱

که‌رم‌روود، ۱۰۶، ۲۲۴، ۲۲۶، ۲۶۱

۳۱۰، ۳۲۳

که‌زنه‌ق، ۴۰۸

موسسل، ۵۸، ۵۷، ۵۶، ۳۶، ۳۴، ۲۹، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۹۳، ۱۱۴، ۵۲۴

مووش، ۱۱، ۴۲۷، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۵۵۶، میانج، ۱۷۶

میان‌دواو، ۱۸۱، ۱۷۹، ۱۲۶، ۹۸، ۲۹۴، ۳۲۸، ۲۹۶، ۴۰۳، ۴۴۹

میان، ۱۷۶، ۲۴۲

(ن)

ناسریه، ۵۳۶

ناسکه‌قه‌، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶

ناوجیا، ۵۱۸، ۵۲۴

نه‌جفی، ۵۷، ۳۲۱، ۴۲۴، ۴۸۷، ۴۹۱، ۵۰۶، ۵۱۶، ۵۲۹

نه‌خج‌ه‌وان، ۳۹، ۱۳۶، ۱۳۹، ۱۷۵، ۲۳۳، ۲۴۶، ۲۹۹، ۳۱۰، ۳۲۶، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۸۰، ۴۵۰

نه‌ناس، ۴۹۱

نه‌هاوه‌ند، ۱۴۷

نیسا، ۳۵

نیک‌په‌ی، ۳۲۹

(و)

واسمه‌نج، ۵۶۲

وان، ۷۵، ۹۸، ۲۲

وهرامین، ۱۶۳

وهرگوئیز، ۲۰۶

ورمی، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱

۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹

۱۷۵، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۹۰، ۲۱۷، ۲۲۱، ۲۲۷، ۲۳۶، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۶۳، ۲۶۵، ۲۷۱، ۲۹۵، ۳۱۰، ۳۲۶، ۳۲۸، ۳۳۱، ۳۳۳، ۳۴۱، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۸۶، ۳۹۵، ۳۹۶، ۴۰۳، ۴۰۶، ۴۱۴، ۴۲۸، ۴۴۱، ۴۹۰، ۵۰۷، ۵۱۱، ۵۱۵، ۵۳۱، ۵۳۴، ۵۳۹، ۵۵۲، ۵۵۵، ۵۵۸

مهره‌ند، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۵۵، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۹، ۱۹۰، ۳۳۰، ۴۰۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۷

مهرگه‌وه‌ر، ۱۴، ۴۰، ۴۱، ۷۸، ۳۲۷، ۴۴۶، ۴۸۷، ۵۰۲، ۵۱۸، ۵۲۰، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۷، ۵۲۹

مهرگه‌ی، ۶۱، ۶۳، ۴۲۰، ۴۲۲، ۴۵۷، ۵۲۳

مهرزای ریواسان، ۱۴۳

مهرشده، ۱۸۲، ۳۴۳، ۴۴۲، ۴۴۷، ۴۷۸، ۵۰۷، ۵۲۹، ۵۴۳، ۵۴۸

مه‌عدنه‌ی خوئییه، ۲۷۴

مه‌لایر، ۱۴۶

مه‌هایاد، ۲۷، ۸۴، ۴۹۵، ۵۰۸

میرگی باغی، ۲۳۳، ۴۳۱

میتهران‌روود، ۶۷

مزه‌وتی چه‌زده‌تی ساحیب، ۲۲۳

مزه‌وتی که‌بوود، ۲۲۳

مشکین‌شار، ۴۴۷، ۵۰۰، ۵۳۳، ۵۳۸

موغان، ۱۵۶، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۲۳، ۳۶۸، ۳۸۶

موغان‌جوق، ۳۳۱

موکری، ۸، ۲۷، ۳۳، ۴۳، ۵۰، ۵۱، ۵۲

۵۳، ۹۸، ۱۰۵، ۱۲۰، ۱۲۲، ۲۰۸، ۲۲۱، ۲۳۴، ۲۳۸، ۲۴۸، ۲۶۲، ۲۷۱، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۸، ۲۸۹، ۳۰۴، ۳۲۵، ۳۳۱، ۴۲۶، ۴۴۴، ۴۶۱، ۴۶۳، ۵۰۷، ۵۵۵، ۵۰۸

موکریان، ۱۰۷، ۵۰۸

۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲،
۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۷،
۵۱۸، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶،
۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۲، ۵۳۷، ۵۴۱، ۵۴۲،
۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۹، ۵۵۰،
۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹،
۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۱، ۵۷۲،
۵۷۳

(هـ)

هاروون‌ناباد، ۶۲

هه‌باساوا، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۷، ۳۷۸

ههریمی جوارم، ۲۶

هه‌زاران، ۴۳۸

هه‌کاری، ۷، ۱۱، ۷۵، ۷۷، ۱۵۸، ۱۶۸

۲۵۸، ۲۶۵، ۳۳۹، ۴۱۶

هه‌مه‌نان، ۳۶، ۶۲، ۹۳، ۹۸، ۱۰۲

۱۰۶، ۱۲۶، ۱۷۸

هیرات، ۱۳، ۱۴، ۳۴، ۳۴۳، ۴۶۷، ۴۶۸

۵۰۵، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۲، ۵۱۵، ۵۱۶

۵۲۳، ۵۲۹

هیندوو، ۱۰۲، ۱۸۲، ۳۸۱

هیندوستان، ۱۰۹

(ی)

یۆل‌نووتن، ۵۳۴، ۵۴۱

یام، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۷۸، ۳۸۰

یه‌زو، ۳۵، ۴۵۷

یوورتشا، ۱۸۲، ۲۱۱، ۳۸۱

۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۵،
۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۴،
۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱،
۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۴،
۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۳،
۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۲،
۱۷۳، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۴،
۱۸۷، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۰۱،
۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۸، ۲۰۹،
۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۹،
۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۸،
۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۷، ۲۳۸،
۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۴،
۲۵۵، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۶۱، ۲۶۶،
۲۶۹، ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۸۲، ۲۸۳،
۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۹، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۵،
۲۹۶، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۲، ۳۰۴، ۳۰۶،
۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۸، ۳۱۹،
۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۸، ۳۳۱،
۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۱،
۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹،
۳۵۲، ۳۵۵، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۷،
۳۷۶، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲،
۳۸۵، ۳۸۶، ۳۹۱، ۳۹۴، ۳۹۶، ۳۹۷،
۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۱، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۶،
۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۰، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۶،
۴۱۹، ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۶، ۴۲۷،
۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۴۰، ۴۴۱،
۴۴۴، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۲،
۴۵۳، ۴۵۵، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰،
۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۹،
۴۷۲، ۴۷۴، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹،
۴۸۰، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶،
۴۸۸، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵

۱۳۷، ۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۴۸،
 ۱۴۹، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵،
 ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۷،
 ۱۶۸، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۸۱،
 ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸،
 ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۷،
 ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴،
 ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰،
 ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۲۲،
 ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۳۰، ۲۳۱،
 ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۱،
 ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۹، ۲۵۰،
 ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۵، ۲۵۷، ۲۵۹، ۲۶۱،
 ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۷۲،
 ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۹۲،
 ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲،
 ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۷، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۲،
 ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۲۰، ۳۲۱،
 ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸،
 ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۸،
 ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۷، ۳۴۸،
 ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۶،
 ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳،
 ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹،
 ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵،
 ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۵،
 ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴،
 ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱،
 ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰،
 ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۶، ۴۱۸،
 ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴،
 ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰،
 ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶،
 ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲،
 ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸،
 ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴،
 ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱،
 ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷،
 ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳،
 ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹،
 ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵،
 ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱،
 ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷،
 ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳،
 ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰،
 ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸،
 ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵،
 ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲،
 ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹

لیزگی ناوی نهمه وه و

هۆز و خێل و خانه دانان

(ن)

نۆز به ک، ۳۵، ۱۰۷، ۱۲۸، ۱۴۹

نۆساتلوو، ۳۰

نۆستاجلوو، ۵۷، ۱۱۶، ۱۸۸، ۲۰۲

۲۱، ۲۸۱، ۲۸۳، ۳۳۸، ۳۷۸، ۴۹۵

۴۹۸، ۵۰۴، ۵۵۰، ۵۵۴

نایره ملوو، ۱۱۰

نهحه به نه، ۲۱، ۲۸۶

نهرمشلوو، ۵، ۶، ۲۸، ۳۵، ۵۷، ۶۷

۱۰۰، ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۴، ۱۱۶

۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۳، ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۳۹

۱۴۰، ۱۴۴، ۱۴۷، ۱۵۱، ۱۶۰، ۱۶۵

۱۷۱، ۱۸۲، ۱۸۸، ۱۸۹، ۲۱۰، ۲۱۳

۲۱۴، ۲۱۵، ۲۳۴، ۲۳۷، ۲۵۳، ۲۵۶

۲۷۳، ۲۸۳، ۳۷۶

نهرده لان، ۵۶، ۵۹، ۱۹۷، ۲۰۰، ۲۴۱

۳۰۸

نهرشمار، ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۸، ۹، ۱۰

۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۹، ۲۳، ۲۴

۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۳، ۳۴، ۳۵

۳۶، ۳۷، ۳۸، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸

۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۴، ۶۶، ۶۸، ۶۹

۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۸، ۸۱

۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۸، ۹۱، ۹۳

۹۵، ۹۷، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲

۱۰۳، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۲

۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۲۶

۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵

بینگلی، ۲۱۷، ۵۲، ۵۱، ۵۰، ۳۳،
برانوسست، ۷۸، ۵۲، ۵۰، ۴۴، ۴۲، ۳۹،
۸۴، ۱۱۵، ۲۸۱، ۴۵۸، ۴۶۲، ۴۷۷،
۴۹۱، ۵۰۲، ۵۱۸، ۵۲۰، ۵۵۰،
بشکوفتی، ۳۴۹، ۲۸۶، ۲۸۱، ۲۶۲، ۱۱،
۳۵۰، ۳۸۲، ۳۹۷، ۴۰۱، ۴۱۰، ۴۱۶،
۴۲۰، ۴۷۷، ۴۹۱، ۵۲۸،
بـلباس، ۹۵، ۸۹، ۸۸، ۱۴، ۶، ۴،
۱۰۶، ۱۰۷، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۸۹، ۱۹۳،
۱۹۴، ۱۹۵، ۲۰۸، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۲۷،
۲۲۸، ۲۳۴، ۲۳۶، ۲۴۷، ۲۵۰، ۲۵۲،
۲۵۳، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۷۱، ۲۸۹، ۳۰۴،
۳۰۶، ۳۲۵، ۳۳۲، ۳۳۴، ۳۴۵، ۳۴۶،
۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۹۴،
۴۱۴، ۴۹۰، ۵۵۸

(پ)

پاپالوو، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱،
په‌هله‌وی، ۴۵۱
پیران، ۴۲۵، ۳۵۰، ۳۳۲، ۱۹۴، ۱۸۹

(ت)

تاجیک، ۸۰
ته‌که، ۵۳۵، ۵۳۶
ته‌که‌لوو، ۵۵

تورک، ۵۱، ۴۹، ۸۲، ۸۰، ۱۳۳، ۵۰۹،
تورکمان، ۱۵۸، ۱۵۷، ۱۵۶، ۱۵۴، ۱۹۵،
۲۲۴، ۵۳۰، ۵۳۲، ۵۳۴، ۵۳۳، ۵۳۵،
۵۳۷، ۵۳۸، ۵۴۰، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۵۰

(ج)

جه‌لالی، ۸۲، ۸۱، ۴۸، ۴۹، ۴۵، ۴۴، ۴۳،
جه‌وانـشیر، ۱۴۳، ۱۴۲، ۱۳۳، ۷، ۶،
۱۵۶، ۱۵۷، ۱۷۱، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۱،
۱۹۰، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۷، ۲۹۹،
۳۰۳، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۲۲، ۳۲۴، ۳۲۶،
۳۷۰، ۴۴۳

۵۴۹، ۵۴۸، ۵۵۱، ۵۵۳، ۵۵۵،
۵۶۱، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱،
۵۷۲

نه‌فشاران، ۵۵، ۳۵، ۳۰، ۱۲، ۲۳، ۱۱، ۳،
۶۴، ۶۷، ۷۸، ۸۵، ۱۰۶، ۱۱۷،
۱۱۸، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۳۲، ۱۳۷،
۱۳۸، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۷، ۱۵۹،
۲۰۲، ۲۰۶، ۲۴۹، ۲۵۲، ۲۵۴، ۲۵۹،
۲۹۳، ۲۹۸، ۳۰۵، ۳۰۸، ۳۱۴، ۳۲۳،
۳۳۵، ۳۳۷، ۳۰۶، ۴۰۸، ۴۲۵، ۴۳۷،
۴۴۴، ۴۴۸، ۴۵۳، ۴۶۱، ۴۶۵، ۴۷۰،
۴۹۴، ۵۴۵، ۵۶۹

نه‌فشاری نیم‌انلوو، ۳۶، ۲۶، ۴، ۳،
۳۷، ۵۵، ۵۶، ۶۰، ۸۲، ۱۷۱، ۲۳۱،
نه‌فغان، ۱۲۱، ۱۰۴، ۱۰۳، ۹۱، ۸۷، ۵،
۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۸، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۵،
۱۳۶، ۱۳۷، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳،
۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹،
۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷،
۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۵،
۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۸۷،
۱۹۱، ۱۹۵، ۲۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۵، ۵۱۶

نه‌نبارلوو، ۱۳۹

نوسالوو، ۳۲، ۳۰، ۳،
نیم‌انلوو، ۱۰۱، ۶۷، ۵۸، ۴۹، ۳۴، ۲۹،
۱۱۶، ۱۶۷، ۲۰۰، ۲۰۸، ۲۱۰، ۲۱۲،
۲۳۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۳، ۲۵۵، ۲۷۲،
۴۵۳، ۴۵۹

(ب)

بؤربؤر، ۲۵۰، ۲۱۰،
بیان، ۲۳۸
باجیلوه‌ند، ۱۶۳
باله‌ک، ۳۳۲، ۳۵۰

بـه‌ختیاری، ۳۹۸، ۳۰۰، ۱۴۵، ۱۰۷،
۴۳۱، ۴۳۲، ۵۱۰

به‌کشلوو، ۵۰۷، ۳۷۸، ۱۸۲، ۷۷،
به‌لووچ، ۱۰۷

(ج)

۳۵۱، ۳۴۹، ۳۲۷، ۳۲۵، ۳۱۹
۴۸۵، ۴۶۲، ۴۵۸، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۵۲
۴۹۱، ۴۹۰

جایز قوو، ۹۱، ۹۳
جگنی، ۲۶۹

زده غرانللو، ۵۰۶، ۵۰۸
زنده، ۵، ۶، ۷، ۹، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷

(ح)
حه یدمرانللو، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۸۷، ۲۹۳
۳۶۱، ۳۶۱

۱۶۱، ۱۶۳، ۱۵۲، ۱۵۱، ۱۴۹، ۱۴۸
۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۸، ۱۷۳، ۱۷۶، ۱۷۷
۱۷۸، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶
۱۸۷، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۲۱۴، ۲۱۵
۲۱۶، ۲۲۱، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۶
۲۳۸، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۴۵، ۲۵۲، ۲۵۴
۲۵۸، ۲۶۰، ۲۷۴، ۲۷۸، ۲۹۸، ۳۰۳
۳۰۶، ۳۱۱، ۳۱۳، ۳۱۴

(خ)
خه لسه، ۲۱۱، ۲۱۱، ۲۳۴، ۲۳۷
۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۶، ۲۷۸، ۲۸۶، ۲۹۰
۲۹۲، ۳۰۰، ۳۲۲، ۳۲۶، ۳۳۹
۳۴۷، ۳۶۳، ۳۸۹، ۴۰۷، ۴۲۳، ۴۲۶
۴۸۵، ۵۲۰، ۵۲۱

زدنگه نه، ۳۳، ۴۵۷، ۴۵۹، ۴۶۳، ۴۷۰
زولقندر، ۳۳، ۶۳
زیلان، ۳۴۱

خیلی شیروان، ۱۰، ۳۹۳
خونابه نده لوو، ۳۷

(س)

سارووق، ۵۳۴، ۵۴۱
سالور، ۵۳۴
سه عدللو، ۳۵۶، ۴۳۱
سه قهوی، ۲۸، ۵۴، ۷۸، ۸۲، ۸۳، ۸۶
۱۳۴، ۱۴۵، ۲۳۵
سه یدللو، ۱۸۸، ۳۳۸
سیستانی، ۳۱۱، ۳۱۳

(د)
دهوانللو، ۱۶۴، ۳۴۱

دونیولی، ۷، ۸، ۹، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۶
۱۵۱، ۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۵
۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۷۶، ۱۷۷
۱۸۸، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۷، ۲۲۲، ۲۲۳
۲۲۵، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۸، ۲۴۱، ۲۴۲
۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۲، ۲۵۴
۲۵۶، ۲۵۷، ۲۶۱، ۲۶۵، ۲۶۷، ۲۶۸
۲۶۹، ۲۷۳، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۶
۲۹۲، ۲۹۵، ۲۹۸، ۳۰۳، ۳۰۵، ۳۱۰
۳۲۰، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۸، ۳۳۶
۳۴۱، ۳۴۲، ۳۵۳، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۷۰
۳۷۱، ۳۷۲، ۳۹۲، ۴۴۶

(ش)

شاسسه یوان، ۷، ۱۳۳، ۱۴۲، ۱۷۴
۲۲۳، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۳۹، ۳۱۰، ۵۰۸
شامبه یاتی، ۳۰۳، ۳۶۵، ۳۷۰، ۴۰۱
شاملوو، ۳۳
شهمزینان، ۲۷۹، ۳۴۹، ۳۵۰
شکاک، ۱۱، ۴۱۰، ۴۹۱، ۵۲۸، ۵۴۹
شکوفتی، ۲۶۲

(ر)
رموند، ۳۰۴، ۴۰۷، ۴۹۱، ۵۲۴، ۵۲۶
۵۲۷

(ز)

شوقاقی، ۷، ۸، ۱۲۷، ۱۳۳، ۱۴۲
۱۷۴، ۱۹۱، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۶، ۲۳۳
۲۳۷، ۲۳۹، ۲۴۲، ۲۴۶، ۲۵۱، ۲۶۱

زمرزا، ۹۵، ۱۶۷، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۰۸
۲۳۴، ۲۳۸، ۲۵۵، ۲۶۲، ۲۷۷، ۲۷۹
۲۸۵، ۲۹۴، ۳۰۲، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶

۵۴۳، ۵۳۸، ۴۹۹، ۵۰۶، ۵۳۰، ۴۹۸

۵۴۶، ۵۴۵

قاسملوو، ۵، ۱۱، ۲۳، ۲۷، ۲۹، ۳۴

۱۰۳، ۱۰۰، ۹۵، ۸۶، ۸۳، ۶۷، ۳۵

۱۱۶، ۱۱۱، ۱۱۰، ۱۰۹، ۱۰۶، ۱۰۵

۱۸۸، ۱۸۷، ۱۸۲، ۱۵۹، ۱۳۸، ۱۱۷

۲۲۴، ۲۲۸، ۲۱۱، ۲۱۰، ۲۰۲، ۱۹۸

۲۵۶، ۲۵۳، ۲۵۱، ۲۵۰، ۲۴۹، ۲۳۷

۳۰۹، ۳۰۷، ۳۰۳، ۳۰۰، ۲۹۶، ۲۹۴

۳۳۳، ۳۲۸، ۳۲۷، ۳۲۲، ۳۱۹، ۳۱۱

۳۷۸، ۳۶۲، ۳۵۷، ۳۵۱، ۳۳۸، ۳۳۶

۳۹۹، ۳۹۱، ۳۸۸، ۳۸۲، ۳۸۰

۴۲۳، ۴۲۰، ۴۱۶، ۴۰۶، ۴۰۱

۴۶۲، ۴۵۶، ۴۵۴، ۴۴۸، ۴۴۶، ۴۴۲

۵۱۵، ۵۰۹، ۵۰۷، ۵۰۴، ۴۹۸، ۴۶۵

۵۴۵

قهره‌ب‌مباغ، ۱۴، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۳

۵۵۸، ۵۲۰، ۵۱۷، ۴۹۰، ۴۸۱، ۴۶۱

۵۷۲

قه‌شقای، ۱۴۵

قورت‌به‌گلوو، ۵۳۵

(ک)

کۆمه‌گلوو، ۶۶، ۱۸۲، ۱۸۳، ۲۵۰

۵۴۱، ۵۳۳، ۴۲۰، ۲۹۳، ۲۶۹، ۲۵۶

۵۵۱، ۵۵۰

که‌لهوری، ۲۷۴، ۲۴۶

که‌نگرلوو، ۲۴۶، ۲۷۴

کۆورن، ۸، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۲۳، ۲۵

۴۱، ۴۰، ۳۹، ۳۷، ۳۰، ۲۹، ۲۷، ۲۶

۶۴، ۶۰، ۵۷، ۵۴، ۵۳، ۴۸، ۴۴، ۴۲

۸۴، ۸۲، ۸۱، ۷۶، ۷۲، ۷۱، ۶۸، ۶۷

۱۱۷، ۱۱۴، ۱۰۳، ۱۰۰، ۹۹، ۹۵، ۹۰

۱۳۲، ۱۲۷، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۲۰

۱۵۹، ۱۵۸، ۱۳۷، ۱۳۹، ۱۳۶، ۱۳۳

۲۰۶، ۲۰۵، ۲۰۰، ۱۸۳، ۱۶۹، ۱۶۴

۲۳۷، ۲۳۵، ۲۳۱، ۲۲۵، ۲۲۱، ۲۱۹

۲۸۲، ۲۵۹، ۲۴۸، ۲۴۶، ۲۴۲، ۲۳۹

۳۲۹، ۳۰۵، ۳۰۲، ۲۹۵، ۲۹۳، ۲۸۷

۴۱۰، ۴۰۷، ۳۸۳، ۳۸۲، ۳۴۱، ۳۳۱

۲۹۷، ۲۹۶، ۲۹۵، ۲۷۴، ۲۶۵، ۲۶۳

۳۲۳، ۳۲۲، ۳۲۱، ۳۱۰، ۳۰۳، ۲۹۸

۵۰۷، ۴۹۵، ۳۵۳، ۳۲۹، ۳۲۵، ۳۲۴

۵۳۳، ۵۰۹

شوقاقیش، ۳۲۵

(ع)

عمیدولمه‌لیکی، ۸، ۱۱۶، ۱۸۷، ۲۰۰

۲۸۱، ۲۷۳، ۲۷۲، ۲۵۵، ۲۳۴، ۲۱۰

۳۰۹، ۳۰۷، ۳۰۰، ۲۹۹، ۲۹۲، ۲۹۱

۳۳۷، ۳۲۹، ۳۲۵، ۳۲۰، ۳۱۴، ۳۱۰

۳۸۴، ۳۷۸، ۳۷۲، ۳۶۸، ۳۴۳، ۳۳۸

۴۱۶، ۴۱۵، ۴۱۰، ۴۰۴، ۴۰۱، ۳۹۶

۴۷۹، ۴۷۶، ۴۶۲، ۴۲۷، ۴۲۶، ۴۲۵

۵۶۹، ۴۹۵

عجم، ۵۳۸

عهرمب، ۳۶، ۵۵، ۵۷، ۵۸، ۶۰، ۸۶

۳۲۸، ۳۳۵، ۴۹۱، ۵۳۸

عهرمبلوو، ۱۰۰، ۱۸۲، ۲۵۰، ۲۵۶

۲۹۳، ۳۷۸، ۳۹۳، ۴۰۱، ۴۳۱، ۴۳۳

۴۳۹، ۴۴۴، ۴۶۵

عیززهدینلوو، ۳۰۰، ۳۰۳

(ف)

قورخلوو، ۴۰۰

قورقلوو، ۳۵، ۶۷، ۹۷، ۱۰۱

۱۰۵، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۷، ۲۹۳

قاجار، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۴

۱۹، ۲۷، ۳۳، ۶۲، ۷۵، ۱۱۷، ۱۴۵

۱۵۳، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۱

۱۶۳، ۱۶۵، ۱۶۸، ۲۱۱، ۲۲۹، ۲۳۶

۲۵۸، ۲۷۸، ۲۹۸، ۳۰۰، ۳۰۲، ۳۰۳

۳۰۶، ۳۰۷، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۴، ۳۲۰

۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۸، ۳۳۰، ۳۳۴، ۳۳۵

۳۳۶، ۳۳۷، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۵۶

۳۵۷، ۳۶۷، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۷

۳۶۸، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۸۸

۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۴، ۴۰۱

۴۱۴، ۴۱۹، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۷، ۴۲۹

۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۶۲

۴۸۸، ۴۹۵

موقه‌ده‌مم، ۹۷، ۱۰، ۵۱، ۵۳، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۰۷

۱۰۵، ۱۱۵، ۱۶۹، ۲۱۷، ۲۱۹، ۲۲۱

۲۳۱، ۲۳۶، ۲۳۹، ۲۳۸، ۲۳۶، ۲۷۲

۲۶۲، ۲۶۳، ۲۷۱، ۲۶۴، ۲۷۴

۲۷۴، ۲۹۹، ۳۱۰، ۳۲۶، ۳۲۸، ۳۲۹

۳۲۹، ۳۲۹، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۱، ۳۵۰

۳۶۹، ۳۶۵، ۳۵۸، ۳۷۰، ۳۸۶، ۳۹۰

۳۹۳، ۳۹۴، ۴۰۳، ۴۱۴، ۴۴۴، ۴۴۶

۴۶۱، ۴۶۱، ۵۰۷، ۵۱۱، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۳۳

۵۳۵، ۵۴۱

موقه‌ده‌می مراغه، ۵۰، ۱۰۱، ۱۰۷، ۲۱۷

۲۳۸، ۳۵۰، ۴۶۱، ۵۱۵

موکری، ۸، ۲۷، ۳۳، ۴۳، ۵۰، ۵۱، ۵۲

۵۳، ۹۸، ۱۰۵، ۱۰۷، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۲۳

۱۵۶، ۲۰۸، ۲۲۱، ۲۳۴، ۲۳۸، ۲۴۸

۲۶۲، ۲۷۱، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۷۷، ۲۷۸

۲۸۹، ۳۰۴، ۳۲۵، ۳۳۱، ۴۲۶، ۴۲۸

۴۴۴، ۴۶۱، ۴۶۳، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹

۵۵۵

(هـ)

هه‌خامه‌نش، ۴۵۱

هه‌رکی، ۳۰۴

هه‌وته‌کی، ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۵۸

یه‌مووت، ۱۵۴

۴۱۳، ۴۱۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۲۹

۴۵۸، ۴۷۷، ۴۸۷، ۴۹۰، ۴۹۵، ۵۰۲

۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۸، ۵۲۸، ۵۶۲، ۵۶۹

(گ)

گوندوزلوو، ۲۹، ۳۴، ۶۶، ۸۸، ۱۰۱

۱۲۰، ۱۲۱، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۹۳، ۲۳۴

۲۵۶، ۲۶۹، ۲۸۳، ۳۷۶، ۳۷۸، ۴۱۸

۴۳۹، ۴۵۲، ۴۵۴، ۴۶۷، ۴۷۶، ۵۰۶

۵۱۶

گورجی، ۹، ۱۰۹، ۱۴۱، ۳۱۷، ۳۷۳، ۳۷۸

۳۸۳، ۴۱۶، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۹۷

گیله‌ک، ۱۵۴، ۱۶۳

(ل)

له‌گزی، ۱۰۸، ۱۱۲

لور، ۳۷، ۳۸، ۱۴۵، ۱۶۲

(م)

مامه‌ش، ۸، ۱۸۹، ۱۹۴، ۲۲۰، ۲۲۷

۲۴۷، ۲۵۰، ۲۷۱، ۳۳۲، ۳۵۰

مه‌حموودلوو، ۲۳، ۱۰۰، ۱۱۲، ۱۱۵

۲۷۳، ۲۸۴، ۲۹۶، ۳۰۸، ۳۱۲، ۳۳۴

۳۵۹

مه‌حموودی، ۷۶، ۹۱، ۲۶۳

مه‌نگور، ۱۸۹، ۱۹۴، ۲۲۰، ۲۴۷، ۳۳۲

۳۵۰، ۵۰۸

مینهرانی، ۳۹

مه‌مه‌دلوو، ۶۸، ۲۴۹

*****

